EBÛ MANSÛR el-MÂTÜRÎDÎ

TE'VÎLÂTÜ'L KUR'ÂN

TERCÜMESİ

2

Çeviren

PROF. DR.
BEKİR TOPALOĞLU

PROF. DR.
KEMAL SANDIKÇI

Editör

PROF. DR.
YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

ensar

بسم الله الرحمن الرحيم

ensar

Eserin Yayınlanmasına Katkıda Bulunanlar

Ümraniye Belediyesi

Ümraniye Belediyesi
Hasan CAN
Belediye Başkanı

Ensar Vakfı
Hüseyin KADER
Genel Müdür

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN : 978-605-9223-38-6
TAKIM NUMARASI: 978-605-9991-63-6
Sertifika No: 17576

Kitabın Adı
TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ
Cilt - 2

Yazarı
Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandi

Çeviren
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU
Prof. Dr. Kemal SANDIKÇI

Editör-Redaktör
Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

Yayın Yönetmeni
Hüseyin KADER

Yayına Hazırlayan
Hüseyin KAHRAMAN

Sayfa Düzeni
Coşkun YILDIRIMTÜRK

Kapak
Halil YILMAZ

Baskı-Cilt
ÇINAR MAT. ve YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi
Ata Han No:34 / 5 Bağcılar - İSTANBUL
Tel: 0212 628 96 00 - Faks: 0212 430 83 35
Sertifika No: 12683

1. Basım
Aralık 2015 / 2.000 adet basılmıştır.

İletişim
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Oruçreis Mahallesi Giyimkent 12. Sokak No: 40/42 Esenler/ İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarnesriyat.com.tr ensar@ensarnesriyat.com.tr

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandi
(ö. 333 / 944)

Cilt: 2

Çeviren

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

Prof. Dr. Kemal SANDIKÇI

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul 2015

el-Mâtürîdî
Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi / Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî (ö. 333/944) (çev. Bekir Topaloğlu - Kemal Sandıkçı) .-- İstanbul: Ensar Neşriyat A.Ş., 2015
c. 2; s. 600; 23,5 cm.
ISBN: 978-605-9991-63-6 (Takım)
ISBN: 978-605-9223-38-6
1. İslâm dini_Tefsir; 2. Ayetler ve sureler
297.211 DC20
Bibliyografik niteleme Anglo-American Rules 2 (AACR2)'ye göre yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER

BAKARA SÛRESİ

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

KISALTMALAR

[§]	:	Arapça orjinal eser sayfa kesim yeri
a.	:	Yazma yaprağı ön sayfası (Vech)
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
a.s.	:	Aleyhisselâm
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	Yazma yaprağı arka sayfası (Zahr)
bk.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
r.a.	:	Radıyallahu anhu / Rahmetullahi aleyh
r.h.	:	Rahimehullah
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
vb.	:	Ve başka
vr.	:	Varak

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

"Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla"

TAKDİM

Kıymetli Okuyucu,

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa gönderilişinin hemen ardından, İslâm ile şereflenen insanlar, "acaba Rabbimiz indirdiği kelâm ile bizden ne istiyor?" düşüncesiyle yoğun bir zihin faaliyetine girişmiş; tarih bu faaliyetler neticesinde fıkıh, kelâm, tefsir, hadis gibi İslâmî ilimlerde birçok din anlayışı ve bunları temsil eden okulların (mezheplerin) ortaya çıktığına tanık olmuştur. Akaid konularında Ehl-i Sünnet'in iki büyük akımın ilkini teşkil eden Mâtürîdîyye de bu okullardan birisidir.

Öyle insanlar vardır ki öldükten sonra da yaşamaya devam ederler. Bu yaşamak onların düşünüp söyledikleri sözlerle veya ortaya koydukları eserlerle çağlar ötesinde bile sürüp gider. Onlar, uzaydaki yıldızlar gibi ışıyıp dururlar ve yolumuzu aydınlatmaya devam ederler. İnsanlığın ortak kültür mirası, sözünü ettiğimiz bu yıldız şahsiyetlerin, bu bilge insanların tüm nesillere armağanıdır.

Kelâmcıların hocası (İmâmu'l-mutekellimîn) diye bilinen **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî** de onlardan birisidir. Bir asra yaklaşan bereketli ömrüyle **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî**, farklı disiplinlerde ortaya koyduğu görüşler ile, asırlar sonrasında bile ufuk çizen, pek çok meseleye ışık tutan bir ilim insanı olarak, İslâm düşünce tarihinde seçkin bir konuma sahiptir.

Kültürel faaliyetlerin, yerel yönetimlerin görev ve hizmet alanları içerisinde önemli bir yer tutması gerektiği bilinciyle çalışmalarını sürdüren Ümraniye Belediyesi, bu doğrultuda birçok kültür hizmetine öncülük etmiştir.

Bu yüzden, kendisi hocaların hocası olarak bilinen ve benim de hocam olan muhterem ilim adamı **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU**, İmam Mâtürîdî'nin çağlara ışık tutan ***Te'vîlâtü'l-Kur'ân*** adlı eserinin çevirisi konusunda bizden destek ve işbirliği talebinde bulunduğunda, hiç tereddüt etmeden kabul ettim. Zira inanıyorum ki, İslâm'ın eşsiz medeniyet seviyesini yakalamak ve onu bir adım daha ileriye götürmek; kültür mirasımızı tanımak, okumak ve iyi modelleri örnek almakla mümkün olacaktır. Bu yüzden, yerel yönetim olarak bir elimiz kentin kaldırımları üzerinde olduysa, bir elimizle de her zaman ilmin ve kültürün elinden tutmayı şiar edindik.

Bu vesile ile bu muazzam çalışmada, başta muhterem hocam **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU** olmak üzere emeği geçen editör ve mütercim ilim adamlarına, ayrıca bu çalışmada proje ortağımız olan **Ensar Vakfı** yetkililerine teşekkürlerimi sunuyorum. Bu tarihi değere sahip dini eser üzerindeki çalışmada bize de emek vermeyi nasip eden Allah Teâlâ'ya sonsuz şükürler olsun. Bu çalışmanın daha nice güzel eserlerin yolunu açması temennilerimle...

Hasan CAN

Ümraniye Belediye Başkanı

Bu yüzden, kendisi hocaların hocası olarak bilinen ve benim de hocam olan muhterem ilim adamı **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU**, İmam Mâtürîdî'nin çağlara ışık tutan ***Te'vîlâtü'l-Kur'ân*** adlı eserinin çevirisi konusunda bizden destek ve işbirliği talebinde bulunduğunda, hiç tereddüt etmeden kabul ettim. Zira inanıyorum ki, İslâm'ın eşsiz medeniyet seviyesini yakalamak ve onu bir adım daha ileriye götürmek; kültür mirasımızı tanımak, okumak ve iyi modelleri örnek almakla mümkün olacaktır. Bu yüzden, yerel yönetim olarak bir elimiz kentin kaldırımları üzerinde olduysa, bir elimizle de her zaman ilmin ve kültürün elinden tutmayı şiar edindik.

Bu vesile ile bu muazzam çalışmada, başta muhterem hocam **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU** olmak üzere emeği geçen editör ve mütercim ilim adamlarına, ayrıca bu çalışmada proje ortağımız olan **Ensar Vakfı** yetkililerine teşekkürlerimi sunuyorum. Bu tarihi değere sahip dini eser üzerindeki çalışmada bize de emek vermeyi nasip eden Allah Teâlâ'ya sonsuz şükürler olsun. Bu çalışmanın daha nice güzel eserlerin yolunu açması temennilerimle...

Hasan CAN

Ümraniye Belediye Başkanı

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

CİLT: II

(Bakara 211 - 286)

Çeviren
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

سَلْ بَن۪ٓي اِسْرَٓاۤءٖيلَ كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍۜ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾

211. İsrâiloğulları'na sor, onlara nice açık mûcizeler verdik. Allah'ın lütfettiği nimeti kendisine ayan beyan belli olduktan sonra değiştirmeye kalkışan kimse, O'nun karşılık vermesinin şiddetli olduğunu bilmelidir.

İsrâiloğulları'na sor, onlara nice açık mûcizeler verdik. Bu ilâhî beyan birkaç şekilde yorumlanmaya müsaittir. Bunlardan biri azîz ve celîl olan Allah Peygamber'ine (s.a.), İsrâiloğulları'nın kendisinden mûcizeler talep etmelerinin ardından onlara Allah'ın ne kadar mûcize verdiğini sormasını emretmiş ve "Ey Muhammed, onların babalarına ve dedelerine Mûsâ eliyle ne kadar mûcize gönderdiğimizi sor! Fakat atalarınız mûcizeleri görmezden gelmiş ve iman etmemişti. Size de mûcizeler versek aynen atalarınız gibi iman etmezsiniz" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak Peygamber'ine -şayet varit olmuşsa- İsrâiloğulları'nın mûcize isteyişinin kabul ve tasdik etme amacına yönelik bir talep olmadığı, aksine güçlük çıkarmayı amaçladığını haber vermektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyette yer alan "sor" emrinin İsrâiloğullarının talep etmesi üzerine değil, bir başlangıç cümlesi olarak değerlendirilmesi de mümkündür: İsrâiloğulları'nın âlimlerine ve atalarına nice açık mûcizeler verdiğimizi sor, ne var ki onlar bu mûcizeleri reddetmiş ve diğer nesillere aktarılmasını da önlemiştir; şu âyet-i kerîmede belirtildiği üzere: "Benî İsrâil âlimlerinin Kur'ân'ın ineceğini bilmiş olması o müşrikler için bir delil yerine geçmedi mi?"[1] Âyette yer alan sor anlamındaki "sel" (سَلْ) ifadesinin gerçekte bir emir konumunda olmayıp [§] işin açıklığa kavuşması mânasına gelmesi de muhtemeldir, yani 8
onlara soracak olsan durumu sana haber verirler, demektir. Şöyle bir yorum

1 eş-Şuarâ 26/197.

yapmak da mümkündür: İlâhî beyanda yer alan "sor" emri Abdullah b. Selâm gibi İsrâiloğulları'ndan olup Müslümanlığı benimseyenler hakkındadır. Bunların, Benî İsrâil'in talep ettiği mûcizeler kendilerine verilse bile iman etmeyeceğine dair gelen ilâhî beyandan sıkıntı duyması ihtimal dâhilindedir. Âyetin gelmesi üzerine sözü edilen ve önceden yahudi olan müslümanlar gerçeği haber verirler, bu suretle de kalpleri huzura kavuşur, gönüllerinde yer alabilecek bazı düşünce ve vesveseler de ortadan kalkar[2]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah'ın lütfettiği nimeti kendisine ayan beyan belli olduktan sonra değiştirmeye kalkışan kimse. Denildi ki âyetin bu kısmında yer alan Allah'ın nimeti O'nun dini olup "apaçık ortaya çıktıktan sonra onu değiştirmeye kalkışan kimse" demektir. Yine denildi ki Allah'ın nimeti Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem olup anlamı şöyledir: Allah elçisi olduğunu bildikten sonra onu inkâr eden. Allah'ın nimetinin bilinen nimetler anlamına gelmesi de mümkün olup bundan da maksat Cenâb-ı Hakk'ın benzerini başka hiçbir kimseye vermediği kudret helvası, bıldırcın eti, bulutla gölgelendirme ve benzeri imkânları İsrâiloğulları'na lütfetmesidir.

O'nun karşılık vermesinin şiddetli olduğunu bilmelidir. Azîz ve celîl olan Allah kendilerine verdiği nimeti değiştirmeleri, görmezlikten gelmeleri ve hak peygamber olduğunu bildikten sonra Peygamber'ini inkâr etmeleri konusunda İsrâiloğulları'nı uyarmakta ve bu tür davranışlardan sakınmalarını emretmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bu durumda âyet-i kerîmede söz konusu edilen Allah'ın nimetini değiştirme fiili Allah'tan başkasına şükretme şeklinde gerçekleşir ki bunun da amacı O'ndan başkasına tapınmaktır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

2 Alaaddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Âyet-i kerîmeden kastedilen mânanın şöyle olması mümkündür ki Peygamber aleyhisselâm istedikleri mûcizeler gelse bile iman etmeyeceklerini haber verdiği zaman bazı müminler sıkıntı hissetmiş ve tarihte talep üzerine vuku bulan mûcizeler şu anda gerçekleşse dahi kendilerinin iman etmemesi ihtimalinin olabileceğinden endişe etmiştir. Aslında bu onların kesin bir kararı olmayıp şeytanın vesvesesinden ibaretti. Bu sebeple Resûl-i Ekrem'e İsrâiloğulları'ndan olup İslâmiyet'i benimsemiş bulunan Abdullah b. Selâm gibi kişilere atalarına verilip kabul etmedikleri mûcizeleri sorması emredilmiştir. Bunun amacı şeytandan gelen bazı vesveselerinin kalplerden kalkmasından ibaretti" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 63b).

زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

212. İnkâr yolunu tercih edenlere dünya hayatı cazip kılınmıştır, bu yüzden onlar müminlerle alay ederler. Halbuki Allah'a karşı gelmekten sakınan müminler kıyâmet günü onların fevkinde olacaktır. Allah dilediğine hesapsız nimet lütfeder.

İnkâr yolunu tercih edenlere dünya hayatı cazip kılınmıştır. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Şeytan kâfirlere o davranışlarını süslü göstermiştir[3], nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "Şeytan kendilerine yaptıklarını süslü göstermiştir"[4] meâlindeki beyanı da aynı mahiyettedir. Ancak *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* bu ilâhî beyanın anlamı, "Allah inkâr yolunu tercih edenlere süs ve konforu cazip göstermiştir" şeklinde olmalıdır. [§] Bir şeyin kişiye cazip ve haklı göste- 9
rilmesi birkaç şekilde gerçekleşir. Bazan insan tabiatı nefsin arzularına uygunluğu sebebiyle bir husûsu cazip gösterir, bazan delillerin bulunması karşısında akıl güzel gösterir, bazan da bir şeyin cazip gösterilmesi vâd edilen mükâfat yoluyla gerçekleşir. İnkâr yolunu tercih edenlere dünya hayatının cazip gösterilmesi ise onların bünyelerine yerleştirilen beşerî arzular ve bir de tabiatlarının meyli yoluyla olmuştur. Bunun dışında kalan akıl ve mükâfat yöntemi müminlere özgü bir şeydir.

Halbuki Allah'a karşı gelmekten sakınan müminler kıyâmet günü onların fevkinde olacaktır. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi müminlerin kesin delil açısından kâfirlere üstün oluşudur. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah kâfirlere müminlerin üzerine egemenlik hakkı vermeyecektir"[5]. İkincisi müminlerin mükâfat ve sevap açısından kâfirlerden üstün oluşudur.

---

3 Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, I, 541.

4 "O kadının (Sebe Melikesi Belkıs) ve kavminin Allah'tan başka güneşe de secde ettiklerini gördüm. Şeytan yaptıklarını kendilerine süslü göstermiş ve onları doğru yoldan alıkoymuştur. Artık onlar kurtuluş yolunu bulamamaktadır" (en-Neml 27/24; bk. el-Ankebût 29/38).

5 en-Nisâ 4/141.

Allah dilediğine hesapsız nimet lütfeder. Bu birkaç şekilde yorumlanabilir. Biri "hesapsız", yani karşılık beklentisi olmaksızın. Diğeri "hesapsız", yani gerçekleştirilen ameller kadar değil arzu edildiği kadar, hatta fazlasıyla. Şöyle ki, cennette lütfedilen nimetler arzuların uzanabildiği son noktaya kadar devam ederken dünya nimetleri ihtiyaç duyulan nesneler ve yiyecekler miktarınca belirlenmiştir. Zira dünya hayatında hiçbir kimse arzu ve emellerine ulaşamamaktadır. Âhirette ise herkesin emelleri lütfedilen nimetlerin gerisinde kalmaktadır. Bir de dünyada doruk noktada yiyip içmek eziyet veren bir husûstur. Âyette yer alan "hesapsız" ifadesinin, ikramı ne kadar çok olursa olsun, lütfettiği nimetler Allah'ın mülkünden ve hazinelerinden hiçbir şey eksiltmez, anlamına gelmesi de muhtemeldir, çünkü O'nun hazineleri vermek suretiyle azalıp tükenen yaratıklara özgü servetler gibi değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّ۪نَ مُبَشِّر۪ينَ وَمُنْذِر۪ينَ
وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ ف۪يمَا اخْتَلَفُوا
ف۪يهِ وَمَا اخْتَلَفَ ف۪يهِ اِلَّا الَّذ۪ينَ اُو۫تُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ
بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا ف۪يهِ مِنَ الْحَقِّ
بِاِذْنِه۪ وَاللّٰهُ يَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٢١٣﴾

10 [§] ***213. Başlangıçta insanlar aynı seviyedeki topluluklardan ibaretti. Sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi. İnsanların ayrılığa düştükleri konularda hüküm vermek için onlar aracılığıyla hakkı temsil eden kitabı indirdi. Buna rağmen kendilerine hakikatin bütün kanıtları geldikten sonra aralarındaki kıskançlık ve ihtiras yüzünden kitabın yorumunda anlaşmazlığa düşenler yine kitap verilenler oldu. Ama Allah müminlere ihtilâfa düştükleri konulardaki gerçeği lütuf ve iradesiyle gösterdi. Şüphe yok ki Allah dilediğini doğru yola getirir.***

Başlangıçta insanlar aynı seviyedeki topluluklardan ibaretti. Sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi. Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve ashâb-ı kirâmdan (r.a.) biri daha şöyle demişlerdir: Başlangıçta insanlar aynı seviyede kâfirdi, sonra azîz ve celîl olan Allah onlara peygamberler

gönderdi[6]. Abdullah b. Mesûd (r.a.) ise şöyle demiştir: Başlangıçta insanlar aynı seviyedeki topluluktan ibaret olup hepsi mümindi, bu Nûh aleyhisselâm döneminde olup müminler gemide bulunmaktaydı, sonraları ihtilâfa düştükleri için kendilerine peygamberler gönderilmiştir[7]. Diğer bazı müfessirler de şöyle demiştir: Başlangıçta insanlar aynı seviyedeki topluluktan ibaret olup Hz. Âdem döneminde mümindi, daha sonra Allah Teâlâ kendilerine kitap indirmiş ve peygamberler göndermiştir.

Âyetin başlangıç kısmı hakkında bunların dışında yapılacak bir yorum daha münasip görünmektedir. Şöyle ki, **başlangıçta insanlar aynı seviyedeki topluluklardan ibaretti**, yani tek bir türdü. "Ümmet" kelimesinin mânası tür (sınıf) demektir, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Yeryüzünde yürüyen hayvanların ve gökte iki kanadıyla uçan kuşların hepsi sizin gibi ümmetlerdir"[8] yani sınıflardır[9]. Daha sonra Allah Teâlâ içlerinden bir sınıfı seçip peygamber olarak göndermiş, kitap indirmiştir. Bu özellik Allah'ın kendilerine verdiği bir üstünlük ve yücelik konumundadır. Cenâb-ı Hak her bir peygamberi kendi kavmine göndermiş, muhataplarının içinde inkârcılar olduğu gibi müminler de bulunmuştur. Aslında yeryüzü hiçbir dönemde bir velî veya nebîden yoksun kalmamıştır, "Gerçekten biz insanoğlunu üstün vasıflara sahip kıldık"[10] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi. Tâ ki insanlar diğer türlerin kendi menfaatleri ve ihtiyaçları için yaratıldığını bilmiş olsunlar. Bu görüş Hasan-ı Basrî'ye aittir.

[§] Ebû Hanîfe'nin (r.a.) kanaati de aynı mahiyettedir: Yeryüzü hiçbir za- 11
man bir nebî veya velîden mahrum kalmaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi. Kendisine itaat edene müjdeleyici, karşı gelene de uyarıcı olarak. Buradaki müjdeleme ve uyarmanın birlikte aynı insana ait olması da mümkündür, çünkü bunların her ikisi de aynı insanın yapacağı fiiller için bahis konusudur; "Sen ancak Kur'ân'a uyan ve görmediği halde rahman olan Allah'tan korkan kimseyi

---

6 Diğer sahâbînin İbn Abbâs olması muhtemeledir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 278).

7 Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 31; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 250. 2 Taberî, *a.g.e.*, IV, 275; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 250.

8 el-En'âm 6/38.

9 "Müellifin kastettiği anlam muhtemelen bütün varlıkların aynı cevherden yaratılmış olduğu şeklindedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 63b). İmam Mâtürîdî'nin (r.h.) "nâs" (الناس) kelimesi ile ünsiyet ve ülfet edilen insanları ve diğer canlıları kastetmiş olması mümkündür.

10 el-İsrâ 17/70.

uyarabilirsin"[11], "Âlemlere uyarıcı olsun, diye kulu Muhammed'e Furkānı indiren Allah yüceler yücesidir"[12] meâlindeki beyanlarında olduğu gibi.

İnsanların ayrılığa düştükleri konularda hüküm vermek için onlar aracılığıyla hakkı temsil eden kitap indirdi. Âyetin bu kısmında yer alan **hüküm vermek için** anlamındaki ifade iki yoruma açıktır. Biri, kendilerine indirilen kitap aralarında adâlet ve hakkaniyetle hüküm versin diye; bu, "Kur'ân'dan önce de bir rahmet ve rehber olarak Mûsâ'nın kitabı vardı, bu Kur'ân da zulmedenleri uyarmak ve iyilik yapanlara müjde olmak üzere Arap diliyle indirilmiş, öncekileri tasdik edici bir kitaptır"[13] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi. Bu sonuncu âyette yer alan "li-yünzire" (لينذر) kelimesini bazları yâ (ى) ile diğerleri de tâ (ت) ile okumuştur. Yâ ile okuyanlar uyarıcı olarak kitabı belirlemiş, tâ ile okuyanlar ise resûlü uyarıcı yapmıştır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetteki **li-yahküme** (ليحكم) kelimesi de bunun gibidir, insanlar arasında adâletle hükmedecek olan kitap olabilir, ikinci bir anlam olarak resûl de olabilir. Resûl, insanlar arasında kitap vasıtasıyla hakkaniyeti gerçekleştirerek hükmeder.

İnsanların ayrılığa düştükleri konularda. Âyetin bu kısmında yer alıp ihtilâf edilen konunun yerini tutan fîhi (فيه) zamiri hakkında farklı görüşler ileri sürülebilmektedir. Buna Muhammed (s.a.) veya Allah'ın dini yahut Allah'ın kitabı hakkında ayrılığa düştükleri gibi anlamlarda da verilebilir.

[Bilginin Kaynakları]

Buna rağmen kendilerine hakikatin bütün kanıtları geldikten sonra kitabın yorumunda anlaşmazlığa düşenler yine kitap verilenler oldu, yani verilen kitap hakkında ihtilâf edenler hakikatin bütün kanıtları kendilerine geldikten sonra bu fiili işlemişlerdir. Aslında bir konu hakkında bilgi edinmek (ilim) ya akıl veya nakil -ki o kitaptan ve haberden ibarettir- yahut da görüp müşahede etmek suretiyle elde edilebilir. Ne var ki kendilerine kitap verilenler inat
13 edip kibirlenmiş ve inkârlarını sürdürmüştür. [§] **Aralarındaki kıskançlık ve ihtiras yüzünden.** Âyetin bu kısmında yer alan **bağy** (بغيا) kelimesi bağlamında "aralarındaki kıskançlık" yahut yaptıkları zulüm yüzünden" gibi mânalar verilmiştir; nitekim onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme zulmetmişlerdir.

---

11 Yâsîn 36/11.

12 el-Furkān 25/1.

13 el-Ahkāf 46/12.

Ama Allah müminlere ihtilâfa düştükleri konulardaki gerçeği gösterdi. Bu ilâhî beyanın mânası *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyledir: Allah müminlere doğru yolu göstermiş ve diğerlerinden farklı olarak onlar ihtilâfa düşmemişlerdir. Diğer bir anlam ise şöyledir: Allah orta yolu takip edip inat etmeyenlere gerçeği göstermiş, fakat inat edip itidali korumayanları hidâyete erdirmemiştir.

Lütuf ve iradesiyle. Âyette yer alan **bi-iznihî** (باذنه) ifadesi O'nun emriyle, lütfuyla diye yorumlanmıştır. Ancak emriyle yorumu ihtimal dâhilinde görülmemektedir. Buna karşılık bi-iznihî beyanına meşîet ve iradesiyle mânası verilebilir.

[Hidâyet ve İlâhî İrade]

Şüphe yok ki Allah dilediğini doğru yola getirir. Bu ilâhî beyanda şunun delili vardır ki Cenâb-ı Hakk'ın hidâyeti benimsemesini dilediği kimse onu benimser, dilemediği kimse de benimseyemez; çünkü Mûtezile'nin dediği gibi bütün insanların hidâyeti benimsemesini dileseydi, tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin sonunda "dilediğini" buyurmaz, "Allah doğru yola iletir" derdi. Sonuç olarak âyette yer alan men yeşâu (من يشاء) ifadesi Allah'ın iman edenin bu fiilini dilediğini, etmeyenin ise imanını dilemediğini göstermektedir. Şu halde âyet, "Allah herkesin iman etmesini dilemiş, fakat insanların bir kısmı inanmış, bir kısmı ise inanmamıştır" diyen Mûtezile'nin görüşünü çürütmektedir.

Sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi. Âyetin bu kısmında "ba's", "ityân", "mecî'" kelimelerinden bir mekândan başka bir mekâna intikal etmek, bir yeri terkedip diğerine geçmek mânalarının anlaşılmayacağının delili vardır; çünkü Allah âyette gönderme anlamındaki "ba's" kelimesini zikretmiştir, halbuki peygamberler kavimleri arasında bulunuyordu. Sonuç olarak bir kısmı Allah hakkında da kullanılan bu kelimelerden aslî mânalarından başka "var oluş" anlamının da düşünülebileceği ortaya çıkmıştır.

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَاْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ
قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَاْسَاۤءُ وَالضَّرَّاۤءُ وَزُلْزِلُوا حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ
وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ اَلَٓا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ

214. Yoksa siz, ey müminler, daha önce gelip geçenlerin mâruz kaldığı sıkıntıların benzeriyle karşılaşmadan cennete gireceğinizi mi sandınız? Onları öylesine yoksulluk, öylesine darlık sarmış ve öylesine sarsılmışlardı ki içlerinde bulunan Allah elçisi ve yanındaki müminler, "Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?" diye feryat ediyordu. Şundan emin olun ki Allah'ın yardımı yakındır.

Yoksa siz, ey müminler, (hemen) **cennete gireceğinizi mi sandınız?** Âyette yer alan em hasibtüm (أم حسبتم) terkibinden mim (م) harfi düşürülerek
13 e-hasibtüm (أحسبتم) şekline çevrilmiş ve "sandınız mı" mânası verilmiştir. [S] Bir anlayışa göre de buradaki soru edatı olan em (أم) onaylama anlamındaki "bel" (بل) yerine kullanılıp "pekâlâ sandınız" demektir.

Daha önce gelip geçenlerin mâruz kaldığı sıkıntıların benzeriyle karşılaşmadan. Âyette geçen **meselü'l-lezîne** (مثل الذين) terkibi "evvelkilerin benzeri" diye yorumlandığı gibi "sizden önce gelip geçenlerin öyküsü" mânasına da alınmıştır. Bir başka yoruma göre ise sizden önce gelip geçenlerin katetmeye mecbur kaldığı mesafeler demek olup bunlar da geçmiş ümmetlerin içinden mümin olanların mâruz kaldığı belâ ve sıkıntılardır.

Yoksa siz sandınız mı. Bu ifade, "Sizden öncekilerin mâruz kaldığı güçlüklerle sınanmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?" meâlindeki âyette yer alan istifham konumundadır. Yani siz -ey Muhammed ümmeti- hepiniz böyle bir ümide kapılmayın. Aslında *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* geçmiş ümmetler içinde güçlüklerle karşılaşmadan cennete girenler de olmuştur. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet şu ilâhî beyana benzemektedir. "Elif lâm mîm. İnsanlar sadece 'inandık' demeleriyle bırakılacaklarını ve kulluk sınavından geçirilmeyeceklerini mi sandılar? Andolsun ki kendilerinden öncekileri de sınava tâbi tuttuk. Allah, elbette iman iddiasında samimi olanlarla yalancı olanları belirleyip ortaya koyacaktır"[14].

Denildi ki âyet-i kerîmenin nüzûl sebebi şudur: Münafıklar müminlere hitaben, "Neden kendinizi öldürüp mallarınızı mahvediyorsunuz, şayet Muhammed bir peygamberse ona kimse galip gelemez" demişti. Müminler de, "Bizden Allah yolunda öldürülen cennete girer" diye cevap vermiş, bunun üzerine münafıklar şöyle bir ifade kullanmıştır: "Peki, boş ve belâlı işler peşinde niye koşuyorsunuz?" İşte bu münasebetle Allah Teâlâ yoksa siz -ey müminler- sınava tâbi tutulmadan, zorluklarla karşılaşmadan, sizden önce gelip güç-

---

[14] el-Ankebût 29/1-3.

lüklere ve zorluklara mâruz kalanların haberlerine yaşayarak vâkıf olmadan cennete gireceğinizi mi sandınız, şeklinde yorumlanabilecek âyet-i kerîmesini indirdi.

Ve zülzilû. Sarsıldılar, güçlüklere mâruz bırakıldılar, şeklinde yorumlanmıştır.

İçlerinde bulunan Allah elçisi ve yanındaki müminler diyordu, yani
peygamber, **"Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?" demişti.** Bu kısım iki şekil-
de yorumlanmıştır. Denildi ki Allah elçisi ve müminler hep birlikte, "Allah'ın
yardımı ne zaman gelecek?" dediler. Bu feryadın ardından Cenâb-ı Hak, **şun-
dan emin olun ki Allah'ın yardımı yakındır**, diye cevap verdi. Yine denildi ki
müminler Allah'ın yardımı ne zaman gelecek, diye feryat etti. Bunun üzerine
peygamber, **şundan emin olun ki Allah'ın yardımı yakındır**, diye cevap ver-
di. Benzer bir duygu ve ifadenin Allah'ın kendi kavimlerine gönderdiği her
peygamber hakkında söz konusu edilmesi ihtimal dâhilindedir. Bu ifadeyi
hem peygamber hem de ümmeti kullanmış olabilir. [§] Bununla birlikte tas- 14
vir edilen durumun peygamberlerin sadece bir kısmı hakkıyla gelmiş olması
da mümkündür, nitekim bazı müfessirler, "Filan peygamberdi" diye de isim
belirlemiştir. Ne var ki böyle bir şeyin bilgisine ulaşmanın nakilden başka bir
yolu yoktur. Aslında böyle bir belirleme yapmaya da ihtiyacımız bulunmamak-
tadır.

Yoksa siz, ey müminler, daha önce gelip geçenlerin mâruz kaldığı sıkıntıların benzeriyle karşılaşmadan cennete gireceğinizi mi sandınız? Bu ilâhî beyanda söylenenlerden başka bir yorum yapmak da imkân dâhilindedir. Şöyle ki, *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* müminler benimsedikleri iman sayesinde hiçbir zorluk, sıkıntı ve güçlükle denenmeden cennete gireceklerini sanmışlar. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah iman hayatı içinde vazgeçilmez sıkıntı ve zorlukların bulunduğunu haber vermiştir. Tıpkı Resûlullah'ın (s.a.) şu hadisinde olduğu gibi: "Cennet gerçekleştirilmesi zor amellerle, cehennem de nefsanî arzularla çevrilmiştir"[15]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Yine şu âyet-i kerîme gibi: "Elif lâm mîm. İnsanlar sadece 'inandık' demeleriyle bırakılacaklarını ve kulluk sınavından geçirilmeyeceklerini mi sandılar?"[16] Bir de şu var ki iman tabiatı gereği teorik açıdan zor bir şey değildir, çünkü o, gerçeği bilmek ve doğruyu söylemekten ibarettir. Aslında doğru söylemekle yalan söylemek, hakkı bilmekle bâtılı bilmek arasında doğuracağı zorluk açısından büyük bir

---

15 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 333, Müslim, "Cennet", 1; Tirmizî, "Sünnet", 22.

16 el-Ankebût 29/1-2.

fark bulunmamaktadır. Uygulama açısından ise iman beşerî arzulara ve insan tabiatına muhalefet etmekten ibarettir. Bu ise gerçekleştirilmesi zor olan işler arasında yer alır.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ
وَالْاَقْرَب۪ينَ وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَابْنِ السَّب۪يلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ
خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ ﴿٢١٥﴾

215. Sana kime harcama yapacaklarını soruyorlar. De ki karşılıksız olarak yapacağınız harcama anne-baba, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar için olmalıdır. Hayır namına yapacağınız her şeyi Allah çok iyi bilmektedir.

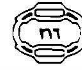
Sana ne (kime) **harcama yapacaklarını soruyorlar. De ki karşılıksız olarak yapacağınız harcama** ... Dış görünüşü itibariyle âyette bu soruya cevap verilmemiştir, çünkü soru hangi maldan harcama yapacağı konusundaydı, cevap ise kime harcama yapılacağına dairdir. Şu kadar var ki âyette yer alan ve "ne, neyi" anlamına gelen mâzâ (ماذا) edatının "kim, kime" demek olan **men** (من) mânasında kullanılması da ihtimal dâhilindedir, bu kullanılış dil açısından imkânsız değildir. Bunun yanında sahâbîlerin iki soru yöneltmiş olması
15 da muhtemeldir. [§] Birincisi hangi maldan verileceği, ikincisi de kime harcama yapılacağı şeklindedir. Âyet-i kerîmede soruların birine, kime harcama yapılacağı sualine cevap verilmiş, ancak hangi maldan harcama yapılacağı sorusu karşılıksız kalmıştır. Böyle bir cümle yapısı dil açısından mümkün olup Kur'ân'da fazlaca yer almaktadır: Soruların çok olması, cevabın ise bir kısmına ait olup diğerine karşılık verilmemesi. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede ise hangi maldan harcama yapılacağı şeklindeki sorunun cevabı aşağıda gelecek olan, "Bir de Allah için ne harcayacaklarını sorarlar. De ki ihtiyacınızdan artanı harcayın"[17] meâlindeki âyet-i kerîmede yer almıştır. Bu durumda bu âyette zikredilen sorunun cevabı da yerini bulmuş olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Burada biri hangi maldan harcama yapılacağı, diğeri ise kime yapılacağı şeklinde iki sorunun mevcut olduğu yolundaki yorumûmuzu Amr b. Cemûh el-Ensârî'den (r.a.) nakledilen şu rivâyet de desteklemektedir. Kendisi, yâ Resûlallah, ne kadar harcayalım ve kime verelim, diye sormuş,

---

17 el-Bakara 2/219.

bunun üzerine Cenâb-ı Hak **sana kime harcama yapacaklarını soruyorlar** meâlindeki âyeti indirmiştir[18].

Âyet-i kerîmede söz konusu edilen harcamanın türü hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun nafile konumunda bir harcama olduğunu ve zekât âyeti ile neshedildiğini söylemiştir. Bir de şöyle denilmiştir: Bahis mevzuu harcama vârisler arasında yer alan anne-baba ve yakınlara yaptıkları harcama olup miraslardan bahseden âyet bunu neshetmiştir. Şöyle bir yorum da yapılmıştır: Âyetin bu kısmında muhtaç oldukları takdirde anne-baba ile yakınlara yardımda bulunmak emredilmiştir. Bu sonuncu yorum maksada daha yakın görünmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bu âyette anne-babaya ve akrabaya yardım etmenin gerekli olduğuna işaret vardır.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَهُوَ
خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسٰٓى اَنْ تُحِبُّوا شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ
لَا تَعْلَمُونَ

216. Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Bazan hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olur, bazan da sevdiğiniz bir şey sizin için zararlı olur. Her şeyin varacağı sonucu Allah bilir ama siz bilemezsiniz.

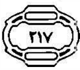
Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Bazan hoşlanmadığı-
nız bir şey sizin için hayırlı olur. [§] Âyet-i kerîmede yer alan hoşa gitmeme 16
ihtiyarî değil, tabii ve psikolojik bir haldir, bu tür psikolojik hoşnutsuzluğa yönelik dînî bir hitap söz konusu değildir, çünkü her insan yaratılıştan düşmanla savaşıp didişmekten nefret eder. Aslında âyetin hitap ettiği kimseler savaşı isteğe bağlı olarak kötü bir şey telâkki etmiyordu, zira Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ashâbının düşmanla savaşması emredildiği halde bunu kendi iradeleriyle kötü görmeleri ihtimal dâhilinde değildir, bu psikolojik durum cehennem ehline özgüdür. Sonuç olarak âyet-i kerîmede geçen hoşnutsuzluk unsuru her insan tabiatının güçlük ve zorluklara göğüs germekten hoşlanmayıp nefret etmesi anlamına gelmektedir.

Bazan hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olur, bazan da sevdiğiniz bir şey sizin için zararlı olur. Buradaki hoşnutsuzluğun özellikle savaş hakkında olması muhtemeldir, ilâhî beyanın muhatapları güçlük ve zorluğun-

[18] Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, I, 137; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 27.

dan ötürü savaşmaktan hoşlanmamış olabilirler. **Halbuki sizin için hayırlı olur.** İçerdiği fetih, zafer, refah, âhiret planındaki sevap ve manevî dereceler açısından. **Bazan sevdiğiniz bir şey.** Yani cihâddan geri kalma. **Sizin için zararlı olur.** Düşmanın küstahlaşması, esaret, ölüm, zillet ve ayrıca âhiret planındaki mükâfattan mahrum oluş bakımından; bunlar ihtimal dâhilindedir. İnsanla olaylar arasındaki bu münasebetin her konuda gündeme gelmesi mümkündür. Kişi başlangıçta bir şeyi sever, fakat sonu kötü gelir; buna mukabil başlangıçta bir şeyden hoşlanmaz ama sonu iyi gelir. Bunun sebebi nesne ve olayların varacağı sonucu bilmeyişimizdir, tâ ki kâinatın yönetimi konusunda herhangi bir fonksiyonumuzun olmadığı anlaşılmış olsun. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah bilir ama siz bilmezsiniz. Yani Allah sonuç açısından sizin için hayırlı olanı bilip zararlıdan ayırır, siz ise bilemezsiniz.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ
عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِخْرَاجُ اَهْلِهِ مِنْهُ
اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ
حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ
دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَاُولٰئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا
وَالْاٰخِرَةِ وَاُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

217. Sana haram ayı, o ayda savaşmayı soruyorlar. De ki haram ayda savaşmak büyük bir günahtır. Fakat insanları Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Harâm'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük bir günahtır. Baskı ve zulüm biçimindeki fitne adam öldürmekten beterdir. Kâfirler ellerinden geldiği takdirde dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşmaya devam ederler. İçinizden bazıları dininden dönüp küfür halinde ölürse, böylelerinin işledikleri bütün ameller dünyada da âhirette de boşa gider. Onlar cehennemlik olup ebediyen orada kalacaklardır.

[Büyük Günah'ın İnkâr Etmekle (Küfür) Mukayesesi]

[§] **Sana haram ayı, o ayda savaşmayı soruyorlar. De ki haram ayda savaşmak büyük bir günahtır.** Âyet-i kerîmenin bu kısmının anlamı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyledir: Sana haram ayda ve Mescid-i Haram çevresinde savaşmayı sorarlar. **De ki haram ayda savaşmak büyük bir günahtır.** Âyette zikredilen Resûlullah'tan (s.a.) alıkoyma, Allah'ı inkâr etme, Mescid-i Haram halkını oradan çıkarma eylemleri kâfirlerden sâdır olmasaydı durum değişirdi. Ancak bu eylemleri gerçekleştirdikleri takdirde Mescid-i Haram'ın yanında savaşmak büyük günah grubuna girmez, aksine orada küfür ve inkâr yolunu tutmak insan öldürmekten beterdir. Muhtemeldir ki Cenâb-ı Hak *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* sözü edilen eylemleri zikretmiş ve onlar yoluyla küfrü kastetmiştir. Bunun yanında O, küfre, bunların hepsinden daha korkunç bir konum biçmiş, diğer kötü fiillerin ondan daha aşağı seviyede kaldığını bildirmiştir. Bunlardan başka Allah Teâlâ müminlere sıkıntı ve zorlukların çoğaldığı durumlarda en kolay olan yöntemi tercih etmelerini gerekli kılmıştır. Aslında savaş -mecbur edici durumlar bir yana- dehşet verici bir olaydır, çünkü onun yüzünden insanlar yok olmaktadır, oysaki onlar yok olmak için değil yaşamak için yaratılmışlardır. 17

Âyetin bu kısmında Mûtezile'ye yönelik iki eleştiriye işaret vardır. Birincisi Cenâb-ı Hak adam öldürmeyi zikretmiş ve inkârı ondan daha büyük bir günah konumunda tutmuştur. İnsan öldürme günahı (kebîre) inkâr etmek gibi cehennemde ebedi kalmayı gerektirmiş olsaydı iki eylem arasında eşitlik meydana gelir ve inkâr etmek insan öldürmekten büyük bir günah olmazdı. Şu halde büyük günahın, inkâr etmek gibi ebedi olarak cehennemde kalmayı gerektirmediği ortaya çıkmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, Cenâb-ı Hak, inkâr etmek insan öldürmekten büyüktür, demiş ve onu daha büyük bir günah kabul etmiştir. Şimdi, inkârın (küfür) büyük günah oluşu ya kendinden ötürüdür yahut kâfirin telakkisi yüzünden veya Allah sebebiyledir. İnkârın, kâfirin telakkisi yüzünden en büyük günah oluşu ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır, çünkü ona göre inkâr, zina ve insan öldürme olayından daha küçük bir günahtır; şöyle ki, o, inkâr etmeyi benimsemek ve güzel görmektedir, halbuki zina ve katletme olaylarını gayrı meşru telakki etmektedir. Buna göre küfür ya kendinden ötürü veya Allah sebebiyle büyük günah konumunda bulunur. Mûtezile mensupları kendinden ötürü olur, derlerse şöyle cevap verilir: Size göre inkârın büyük günah oluşu onu yaratanın dışında bir faktör sebebiyle imkân dâhiline girdiğine göre onu ilkin yaratmak

fâil-i hakiki olan Allah'tan başkası tarafından neden caiz olmasın?[19] İnkârın en büyük günah oluşunun üçüncü şıkkı Allah tarafından böyle kılınmasıdır ki bizim kanaatimiz de bundan ibarettir.

Kâfirler dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşmaya devam ederler. Âyetin bu kısmında peygamberimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin elçiliğinin (risâlet) kanıtlanmasına dair işaret bulunmaktadır, çünkü o, kâfirlerin böyle yapacaklarını önceden haber vermiş ve bilâhare durum öyle gerçekleşmiştir. Bu tarihî olay Hz. Muhammed'in bu husûsu azîz ve celîl olan Allah sayesinde öğrendiğini göstermektedir.

Ellerinden geldiği takdirde. Fakat sizi dininizden döndürmeye güçleri yetmez. Bu ilâhî beyanda kâfirlerin müminleri kendi dinlerine döndürme biçimindeki ümitlerinin boşa çıkarılması ve müslümanların, onların dinine dönmekten emin kılınmasının ispatı vardır. Denildi ki âyette yer alan in (إن)
18 edatı "lev" (لو) anlamında olup [§] kâfirler sizi kendi dininizden onların dinine döndürmeye güçleri yetseydi bunu yaparlardı, demektir. Azîz ve celîl olan Allah inkârcıların güçleri yettiği takdirde yapmayı arzu ettikleri şeyi bildirmiştir. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın müslümanlara lütuf ve ikramda bulunması, kendilerine zafer verip dinini yüceltceğini müjdelemesi sayesinde kâfirler arzuladıkları şeyi yerine getirememişlerdir. Allah Teâlâ bu gerçeği, "Bugün kâfirler sizin dininizi yok etmekten ümitlerini kesmişlerdir"[20] meâlindeki beyanıyla haber vermiştir.

[Amellerin Boşa Çıkması - İhbât]

İçinizden bazıları dininden dönüp küfür halinde ölürse, böylelerinin işledikleri bütün ameller dünyada da âhirette de boşa gider. Âyetin bu kısmında amellerin kâfirken ölüme bağlı olarak boşa gittiği ifade edilmişse de aslında iyi amel, ölümden önce inkâr etmek sebebiyle yok durumuna düşer. Bu görüşün izahı şöyledir ki ölümün, iyi amellerin boşa çıkmasına sebep teşkil etmesi ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Ameller, vücut bulduğu andan itibaren bizzat küfür sebebiyle yok durumuna düşer. Zira ölümün gerçekleşmesinde kulların herhangi bir müdahalesi bulunmazken küfür onların iradesiyle gerçekleşir, bu açıdan amelin kişinin etkisi bulunmayan bir şeyle boşa çıkması mümkün değildir. Sonuç olarak iyi amelleri yok durumuna düşüren ölüm değil inkârdır. Ne var ki âyet-i kerîmede ölüm faktörü zikredilmiştir. Çünkü insanların yaptıkları güzel fiillerin tamamen boşa çıkması ölümle gerçekleşmek-

---

19 Bu tarz bir düşünce Allah'ı inkâr etmeye götürür (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 64b).
20 el-Mâide 5/3.

tedir. Kişinin hayatta olduğu sürece iyiliklerinden faydalanması umulabilecek bir husûstur; şöyle ki, iyilikte bulunan kimse inkâr yoluna saptığı takdirde bir bakıma güzel davranışlarını inkâr edip boşa çıkarmış olur. Ancak bir süre sonra müslüman olunca gemişti yaptığı davranışından ötürü pişmanlık duyar ve bu sayede İslâm'dan önceki kötü fiilleri sevaba çevrilir. İşte bu yukarıda sözünü ettiğimiz menfaatlendirme halidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah tövbe ve iman edip iyi davranışta bulunanların kötülüklerini iyiliklere çevirir, Allah bütün günahları bağışlayan ve merhamet edendir"[21] buyurmuştur.

Böylelerinin işledikleri bütün ameller dünyada da âhirette de boşa gider. Amellerin dünya çapında boşa gidişi, onları gerçekleştiren kimsenin işlediği hayırlar ve dine bağlılığı sebebiyle insanlar nezdinde hak kazandığı hürmet, üstün tutulma ve hayırla yâdedilmenin ortadan kalkması şeklinde kendini gösterir. Böylesi İslâm dininden döndüğü takdirde bütün bu iyi sonuçlar yok olur, artık insanların nazarında köpekten ve domuzdan daha aşağı bir yaratık konumuna düşer. Dinden dönen kimsenin (mürted) işlediği iyi amellerin
âhiret hayatında boşa çıkması ise [S] mükâfatlarının yok olmasıdır. Aslında 18
kişinin âhiret hayatında elde edeceği mükâfat iyi amelleri sadece işlemesi değil aynı zamanda onları Allah'ın huzuruna çıkarmasına bağlıdır. Cenâb-ı Hak'kın şu beyanlarına dikkat etmez misin? "Bizim huzurumuza bir sevapla gelene on katı verilecektir"[22]; "İyi davranışlarda bulunmuş bir mümin olarak O'nun huzuruna çıkanlara üstün dereceler verilecektir: İçinde ebedi kalacakları, zemininden ırmaklar akan adn cennetleri! İşte manevî arınmadan geçenlerin mükâfatı budur"[23]. Bu ilâhî beyanlar, iyi amellere ait mükâfatın sadece onların işlenmesiyle değil, Allah'ın huzuruna götürülmesiyle mümkün olduğunu ifade etmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أُولٰٓئِكَ
يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢١٨﴾

218. İman edenler, hicrete katılanlar ve Allah yolunda ellerinden gelen gayreti sarfedip cihâddan geri kalmayanlar, işte bunlar Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah bütün günahları bağışlayan ve kullarına merhamet edendir.

---

21 el-Furkân 25/70.
22 el-En'âm 6/160.
23 Tâhâ 20/75-76.

İman edenler. Bu ifade Allah'a imanın yanı sıra bütün peygamberlere ve onlara gönderdiği kitaplara imanı kapsadığı gibi peygamberlerin getirip tebliğ ettiği bütün vahiyleri benimsemeyi de içerir.

Hicrete katılanlar. Hicret iki şekilde gerçekleşir. Birincisi Medine'de bulunduğu dönemde Hz. Peygamber'e varmak üzere yapılmış mâlum hicrettir, tıpkı şu âyette ifade edildiği üzere: "Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok güzel yer ve bolluk bulur. Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkan, sonra da kendisine ölüm yetişen kimsenin mükâfatı Allah'a aittir. Allah fazlasıyla bağışlayıcı ve esirgeyicidir"[24]. Resûlullah'ın (s.a.), "Mekke'nin fethinden sonra artık hicret yoktur"[25] buyurduğu rivâyet edilmiştir. İkinci hicret günahları ve dinî açıdan suç sayılan fiilleri terkedip ayrılmaktır. Bu tür hicret hiçbir zaman ortadan kalkmaz. Hasan-ı Basrî biraz önce geçen âyetin tefsirinde, "Allah'ı inkâr edene düşmanlık besleme şeklinde hicret
20 eden kimse" yorumunu yapmıştır. [§] Ebû Bekir el-Keysânî el-Esam da şöyle demiştir: Hicret kişinin beraberce yaşadığı insanları ve memleketini terkedip Allah rızâsı için başka yere intikal etmesidir.

Allah yolunda ellerinden gelen gayreti sarfedip cihâddan geri kalmayanlar. Cihâd düşmanla, şeytanla ve nefisle olmak üzere çeşitli gruplara ayrılır. **İşte bunlar Allah'ın rahmetini umabilirler.** Bu ilâhî beyanda umudu boşa çıkmayacak kimsenin Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette zikrettiği husûsları yerine getirmesi gerektiğine işaret vardır.

Allah'ın rahmeti iki şekilde yorumlanmaya açıktır: Rahmet cennettir, rahmet mağfirettir.

Allah bütün günahları bağışlayan ve kullarına merhamet edendir, kulların cihâd ve hicret amellerinde yapabilecekleri hatalardan ötürü.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَٓا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ
لِلنَّاسِ وَاِثْمُهُمَٓا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ
الْعَفْوَ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾ فِى

---

24 en-Nisâ 4/100.

25 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 201; V, 290; Buhârî, "Cihâd", 1, 26, "Cizye", 22; Müslim, "İmâre", 83-86.

الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰىۜ قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌۜ
وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِۜ وَلَوْ
شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٢٢٠﴾

219-220. Sana şarap ve kumarı sorarlar. De ki ikisinde de büyük günah ve insanlar için bazı faydalar vardır. Fakat doğurdukları günah sağladıkları faydadan daha büyüktür. Bir de Allah için ne harcayacaklarını sorarlar. De ki ihtiyacınızdan artanı harcayın. Böylece Allah size âyetlerini açıklıyor ki dünya husûsunda da âhiret husûsunda da iyice düşünesiniz. Onlar sana yetimleri de sorarlar. De ki onlar için iyileştirme ve düzenleme yapmak elbette daha hayırlıdır. Kendileriyle birlikte yaşayacak olursanız şunu bilin ki onlar sizin kardeşlerinizdir. Muhakkak ki Allah işleri bozan ile düzeltenleri bilip birbirinden ayırır. Allah dileseydi sizi güçlüğe sevkederdi. Şüphe yok ki Allah üstün kudret sahibidir, bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olandır.

Sana şarap ve kumarı sorarlar. De ki ikisinde de büyük günah ve insanlar için bazı faydalar vardır. Denildi ki ikisinde de haram kılındıktan sonra büyük günah ve haram kılınmadan önce insanlar için bazı faydalar vardır. Haram kılındıktan sonra onların doğurduğu günah yasaklanmadan önceki faydalarından daha büyüktür. Kumardaki fayda bir kısmının bundan istifade etmesidir ki diğerleri zarara girer, kumar budur. Câhiliye devri kumarının izahı şudur ki dönemin insanlarından bazıları kesim devesini satın alıyor ve birkaç kişiden oluşan grubun her birine bir katılım payı belirleniyordu. Sonra kura çekiyorlardı, kuranın kendisine çıktığı kişi para ödemekten kurtuluyordu. Böylece en sona kalan kimse tek başına hayvanın parasını ödüyor, fakat herhangi bir hissesine sahip olamıyordu. Hayvanın eti kendi aralarında, bir görüşe göre de fakirler arasında bölüştürülüyordu. Câhiliye dönemindeki kumar bundan
ibaretti. Cenâb-ı Hak birinci âyette **ikisinde de büyük günah vardır**, [ﷺ] yani 21
işlenmelerinde, buyurmuştur. Çünkü şarap ve kumarla meşgul olmakta namazın ve Allah'ı zikretmenin terkedilmesi, haramların ve çirkin işlerin yapılması bahis konusudur. Yine Cenâb-ı Hak **insanlar için bazı faydaları vardır**, buyurmuştur, yani ticaret yapma, lezzetinden tatma ve kâr etme gibi.

Âyetin yorumunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şarabın bu âyetle haram kılındığını ileri sürmüştür, çünkü Allah büyük günah buyurmuştur. Günah ise şu ilâhî beyanla haram kılınmıştır: "De ki Rabbim açık

ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı... haram kılmıştır"[26]. Bazı âlimler ise şarabın [ve dolayısıyla kumarın] bu âyetle haram kılınmadığını, zira burada faydadan da söz edildiğini hatırlatmış ve yasaklamanın şu âyet-i kerîmeyle gerçekleştiğini belirtmiştir: "Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlar, fal ve şans okları şeytan işinden kaynaklanan birer manevî kirliliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz"[27]. Âyette yer alan manevi kirlilik anlamına gelen "rics" (رجس) haram kılınmış bir şeydir. Âyette yine şeytan işi denilmiştir, şeytan işi ise haramdır. Cenâb-ı Hak söz konusu âyetin devamında şarap ve kumarın insanlar arasında düşmanlık ve kin meydana getirdiğini, insanları Allah'ı zikretmekten ve namazdan alıkoyduğunu da haber vermiştir[28]. Bunların hepsi yasaklanan şeylerdir.

Bize göre bu meselede aslolan şudur ki âlimler -fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine bazı faydalar ve yardımlar sağlamış olsa da- kumarın haram oluşu noktasında ittifak etmişlerdir, Câhiliye Arapları kumar konusu edindikleri devenin etini fakirlere dağıtıyorlardı. Cenâb-ı Hak bazı faydalarına rağmen kumarı yasakladığına göre âyette onunla birlikte zikredilen şarabın da öncelikle yasaklandığı ortaya çıkar, zaten şarapta yukarıda sözünü ettiğimiz zararlar bulunmaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Sana şarap ve kumarı sorarlar. Bu ilâhî beyan hakkında İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi: Âyette yer alan soru ifadesi içinde şarap ile kumarın hangi husûsunun sorulduğu beyan edilmemiştir. Bununla birlikte **de ki ikisinde de büyük günah vardır,** şeklindeki cevaptan sorunun mahiyetini ortaya çıkarmak mümkündür. Buna göre sanki, "Şarap ve kumarda ne gibi sakıncalar vardır?" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Cevap olarak her ikisinde de şu sakıncalar bulunmaktadır, denilmiştir. Benzer şekilde **sana yetimleri de sorarlar** beyanında yer alan soru da malları konusunda ve çeşitli ihtiyaçları açısından
22 yetimlerle beraber bulunmaya yönelik olmalıdır. [§] Yine, "Resûlüm, sana kadınların ay halini sorarlar"[29] beyanında da, "Ay halindeki kadınlarla ilişkide bulunmayı sorarlar" buyurmayı kast etmiştir, çünkü sorunun cevabı bu çizgi üzerinde seyretmiştir. Bu tür sorularda sorunun yöneldiği konunun zikredilmemesinin sebebi bunun verilen cevapta yer alması yahut da soranların bili-

---

26 el-A'râf 7/33.

27 el-Mâide 5/90.

28 el-Mâide 5/91.

29 "Resûlüm, sana kadınların ay halini sorarlar. De ki o bir rahatsızlıktır. Bunun için ay hali sırasında kadınlarınızdan uzak durun, temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın" (el-Bakara 2/222).

nen kimseler olup sayelerinde hakikate ulaşmanın mümkün olmasıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bir görüşe göre tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme şarap ile kumarın haram olduklarını kanıtlamaktadır, çünkü Cenâb-ı Hak **ikisinde de büyük günah vardır**, buyurmuştur. Allah Teâlâ diğer bir âyet-i kerîmede de, "De ki Rabbim açık ve gizli kötülükleri, günahı... haram kılmıştır[30], buyurmaktadır. Şu halde günahın (إثم) haram olduğu ortaya çıkmıştır. Selef âlimlerinin çoğunluğu ise şarap ile kumarın haramlılığının bu âyetle değil, "Ey iman edenler! Şarap, kumar ... şeytan işinin ürünü birer manevî kirliliktir"[31] meâlindeki âyet-i kerîme ile gerçekleştiği kanaatindedir.

De ki ikisinde de büyük günah vardır. İçki içme ve kumar oynama fiilleri büyük günah doğuracak bir noktaya ulaşabilir, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın Mâide sûresinde beyan ettiği üzere sarhoşluk ve kumar sebebiyle insanlar arasında düşmanlık ve kinin oluşması ayrıca orada zikrettiği iyiliklere engel teşkil etmesi gibi. Bununla birlikte her ikisinde de bazı faydaların bulunması söz konusudur. Şarapta sarhoşluk verme sınırına ulaşmamak şartıyla sağladığı ticarî fayda, kumarda ise Câhiliye döneminde olduğu gibi kumar konusu olan deve etinin fakirlere dağıtılması, ticarî hareket getirmesi vb. husûslar. İlk yoruma göre **de ki ikisinde de büyük günah vardır** beyanının mânası haram kılındıkları için şarap içmek ve kumar oynamakta günah vardır, haram kılınmadan önce ise göz önünde bulundurulabilecek faydaları vardı, şeklinde olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bugün bize düşen görev şarap ile kumarın, ister bu âyetle ister bir başkasıyla sâbit olsun, haram olduğunu bilmekten ibarettir, artık bu ikisinden faydalanma ciheti yasaklanmalı ve bunlardan sakındırılmalıdır. Allah bu konuyu Mâide sûresinde yeterince beyan etmiş ve her ikisi hakkında hadislerde de rivâyetler yer almıştır. Kumarda tehlikeler ve bilinmezlik mevcut olup onun
bu yönüyle faiz hükmünde olduğuna dair nakiller aktarılmıştır[32]. [§] Şaraba 23
gelince, bugün artık o, faydalanmak için değil oyun ve eğlence için kullanılmaktadır. Bu tür davranışların hepsi bizim için yasaklanan şeyler türündendir. Şu da var ki şarap içmede beşer türünün en değerli yeteneği olan aklî denge-

30 el-A'râf 7/33.

31 el-Mâide 5/90.

32 Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber devenin karnındaki yavrusunun yavrusunu satmayı yasaklamıştır. Bu tür bir alışveriş Câhiliye döneminde mevcuttu. Kişi devenin karnındaki yavrusunun doğuracağı yavruyu satın alıyordu. (Buhârî, "Buyû'" 61, 75; Müslim, "Buyû'", 4-6).

nin bozulması ve içki bağımlılarında bir nevi geri zekâlılığın meydana gelmesi söz konusudur. Helâl olsa bile aklı başında olan kimse için böyle bir şeyden korunması en isabetli davranıştır; hem de şarapta faydasız harcama vardır; kaldı ki şarap içmenin haramlılığı sabit olmuştur. Şarabın haram oluşunun illeti -bilindiği üzere- içenin sarhoş olmasıdır. Kur'ân ise [az veya çok] şarabın haram olduğunu beyan etmiştir. Sarhoşluk illeti şarabın az olanında mevcut değildir, bu sebeple şarap dışında kalan az miktardaki içkinin hükmü şarapla eşit tutulmamıştır. Çok olması sebebiyle sarhoşluk fonksiyonu icra eden her türlü içki ise haram olanın hükmünde kabul edilmiştir. Çünkü sözü edilen sakınca onda bulunmaktadır. Aslında şarap yaygın duruma göre bazı ihtiyaçlar ve menfaatler için değil, yukarıda bahis konusu edildiği üzere, oyun ve eğlence için kullanılmaktadır. Onun kullanıcıları da dinî konularda umursamazlıklarıyla tanınmıştır. Bu açıdan şarabın haramlılığı, zikredilen hedefler sebebiyle bizzat kendisinden ötürüdür. Gayri meşru hedeflere yönelik olmayan her şey kendinden ötürü haram değildir[33]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bir de Allah için ne harcayacaklarını sorarlar. De ki ihtiyacınızdan artanı harcayın. Bu geçim miktarından artan şeydir. Şöyle ki, ziraatla meşgul
23 olanlar bir yılın geçiminden, gelir sahipleri ise birkaç aylık geçimden, [§] zanaat ve işçilikle uğraşanlar da bir günlük geçimden artan imkânlarını Allah yolunda harcıyorlardı. Daha sonra Enes b. Mâlik (r.a.) yoluyla Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edilen hadisle neshedilmiştir: "Zekât Allah rızâsı için yapılan her ödemeyi (sadaka), ramazan orucu diğer oruçları, kurban günlerindeki kesim

---

[33] Alaaddin es-Semerkandî (r.a.) şöyle demiştir: "Sarhoşluk verdiği takdirde şarabın yasak oluşunun sebebi bilinmektedir, nitekim Kur'ân-ı Kerîm, 'Şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak ister' (el-Mâide 5/91) buyurmak suretiyle bunu açıklamıştır. Şimdi, içkinin az olanı şarap türüne bağlı olarak haram olduğu bilinmektedir. Buna göre şarap dışındaki az bir içkiyi aynı türden olmadığı için şarap statüsünde tutmak mümkün değildir. Ancak aynı fonksiyonu (sarhoşluk) icra eden çok miktardaki her türlü içki eşit fonksiyonu icra ettikleri için şarap statüsünde tutulur. Yaygın duruma göre şarap oyun ve eğlence için kullanılmakta olup bunu kullananlar dinî alandaki umursamazlıklarıyla bilinen kimselerdir. Bu açıdan şarabın haramlılığı kullanılmasından hedeflenen sonuca bağlı olarak kendinden ötürüdür. Onun kullanılmasından hedeflenen oyun ve eğlence bizzat kendisi açısından değil doğuracağı sonuca göre gerçekleşmektedir. Bu sebeple şarap doğurduğu kötü sonuç sebebiyle kendinden ötürü (li-aynihâ) haramdır. Benzer şekilde aynı sonucu doğurması amacıyla kullanılan her madde aynı hükme bağlanır, değilse bağlanmaz. Kaynatılıp üçte birine indirilen şarap (müselles) ise kullanılması oyun ve eğlence olmayıp bedenin güçlendirilmesi ve yemeğin hazmedilmesine yöneliktir. Bunun içindir ki onu dinî hayatı zayıf olan kimseler kullanmaz. Bu açıdan bizâtihî haram görülmemiştir. Burada haram olan şey sarhoşluk fonksiyonu ve bu fonksiyonu doğuran miktardır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 65b).

diğer bütün kurban türlerini kaldırmıştır"[34]. Bu rivâyet sabit ise durum söylediğimiz gibidir. İbn Abbâs'tan (r.a.) nakledildiğine göre şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Âyette yer alan bu husûs zekât ve sadaka farz kılınmadan önceki döneme aitti[35]. Bu görüşün isabetli oluşunun delili ashâb-ı kirâmdan itibaren günümüze kadar birçok kimsenin azımsanmayacak derecede servetinin bulunuşudur, onlar geçimlerinden fazla olan bu servetleri mülkiyetlerinden çıkarmamış ve tasadduk etmemişlerdir, bunun yanında davranışlarını yadırgayan da görülmemiştir. Şu halde âyette yer alan "ihtiyacınızdan artanı harcayın" emrinin neshedildiği anlaşılmaktadır. Yahut da buradaki emir nafile konumundadır.

Böylece Allah size âyetlerini açıklıyor ki dünya husûsunda da âhiret husûsunda da iyice düşünesiniz. Denildi ki dünya hakkında düşünmek onun meşakkat ve ölüm yurdu olduğunu bilmektir, âhiret ise dünyadaki amellerin karşılığını bulma ve ölümsüz olma yurdudur, insanlar sözü edilen tefekkürle iki yurdun ölümsüz olanını bilip tercih ederler. Hasan-ı Basrî ise şöyle demiştir: "Evet vallahi, dünya ve âhiret hakkında tefekkürde bulunan kimse dünyanın imtihan yeri, âhiretin ise ölümsüzlük yurdu olduğunu mutlaka anlayacaktır"[36]. İbn Abbâs'tan da (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: "Dünya husûsunda da âhiret husûsunda da iyice düşünesiniz", yani dünyanın ortadan kalkıp fâni olacağı, âhiretin ise ileride gelip nihâyetsiz süreceği husûsunda düşünesiniz[37]. Tefekkür etmek suretiyle dünyanın fâniliğini anlayan kimse kendisinin sürekli kalış yeri olan âhiret için yaratıldığını kavrar ve bütün gayretini âhireti öncelemeye, dolayısıyla boynundaki maddî yükten kurtulmaya sarfeder. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[§] **Böylece Allah size âyetlerini açıklıyor ki iyice düşünesiniz.** Bu ilâhî kelâmda bir husûsu beyan etme fiilinin, emredilmesinden sonraki zamana bırakılabileceğinin ispatı vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak bu âyette tefekkürü emretmiş ve insanların, hitabından murad ettiği şeye düşünme yoluyla ulaşabileceklerine işaret etmiştir. Şu halde bu husûs ilâhî beyanın insanların kulağına kadar ulaşan hitaptan sonra kalabileceğini göstermektedir. 25

---

34 Hadisin Resûlullah'a nispeti hakkında tereddütler varsa da Hz. Ali'ye izafe edenler mevcuttur (bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 208; Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 281; Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, IX, 262).

35 Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 24; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 345.

36 bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, III, 324; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, II, 160; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 256.

37 *Tenvîru'l-mikbâs min tefsiri İbn-i Abbâs*, s. 34-35; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 348.

Onlar sana yetimleri de sorarlar. De ki yetimler için iyileştirme ve düzenleme yapmak elbette daha hayırlıdır. Buradaki soru ifadesinde gizli bir husûsun bulunduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak "onlar sana yetimleri de sorarlar" buyurmuş, fakat sorunun hangi hükme yönelik olduğunu beyan etmemiştir. Burada gizli kalan ifade *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* herhalde şöyle denilmesinden ibarettir: Sana yetimlerle bir arada yaşamayı sorarlar. Sözü edilen ifadenin böyle olduğunu âyetin, **kendileriyle birlikte yaşayacak olursanız şunu bilin ki onlar sizin kardeşlerinizdir**, meâlindeki kısmı göstermektedir. Şu halde **kendileriyle birlikte yaşayacak olursanız** beyanı sorunun bir arada yaşamaya yönelik olduğunu ispat eder. "Sana şarap ve kumarı sorarlar"[38] meâlindeki âyette de durum aynı olup Allah Teâlâ sorunun hangi hükme yönelik olduğunu beyan etmemiştir. O sanki şöyle buyurmuştur: Sana şarap içmeyi ve kumar oynamayı sorarlar. Sonra da, "De ki ikisinde de büyük günah vardır" buyurmuştur. Bu ilâhî beyan sorunun şarap içme ve kumar oynamaya yönelik olduğunu gösterir. Bu tür bir anlatım dil açısından caiz olup Kur'ân'da çokça yer almaktadır: Cevapta soruda zikredilmeyen konunun beyan edilişi. Meselâ, "Senden fetva isterler; de ki Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin (kelâle) mirası hakkında hükmünü şöyle açıklıyor"[39] meâlindeki âyette olduğu gibi. Burada devam eden kısımdan sorulan fetva konusunun miras olduğu anlaşılmaktadır. Bunun gibi, "Senden kadınlar hakkında fetva istiyorlar; de ki Allah onlara ait hükmü şöyle açıklar: Kitapta kendileri için yazılmış mirası vermeyip nikahlamak istediğiniz yetim kadınlar, çaresiz çocuklar ve yetimlere karşı âdil davranmanız hakkında size okunan âyetler durumu anlatmaktadır"[40] meâlindeki âyetin sonunda yer alan "yetim kadınlar" kısmı sorunun bunlar hakkında olduğunu göstermektedir. Bu ise dil açısından caizdir. Bazan da cevap vuku bulmuş olayların ardından gelir, bu durumda Allah'ın kast ettiği şey soru kısmı ile değil vuku bulmuş olaylar yoluyla öğrenilmiş olur.

[Yetimlerle İlgili Hükümler]

26 [§] **Şunu bilin ki onlar sizin din kardeşlerinizdir.** Azîz ve celîl olan Allah yetimlerin, din kardeşleri olduğunu haber vermek suretiyle müminleri yetimler hakkında düzenleme yapmaya, kendileriyle ilgilenmeye ve onlara fayda sağlamaya teşvik etmiştir. Zira mümin toplumun bir kısmının diğerin-

---

38 Bir önceki âyet.

39 en-Nisâ 4/176.

40 en-Nisâ 4/127.

den yardım, koruma ve düzenleme talebinde bulunması tabiidir, "Müminler birbirinin kardeşi konumundadır, şu halde kardeşlerinizin arasını bulun"[41] meâlindeki âyet-i kerîme de bunu teyit etmektedir. **Şunu bilin ki onlar sizin** din **kardeşlerinizdir** beyanı küçük çocuğun dinî husûslarda anne ve babasına bağlı olduğunu göstermektedir. Ergenlik çağına gelmeseler de akılları erecek yaşa ulaşınca çocukların dinî husûslarla ilgilenmeleri tabiidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Yetimler hakkında yöneltilen sorunun iki şekilde yorumlanması mümkündür. Sorunun yetimlerin malları ve kendileriyle bir arada bulunmasına dair olması ihtimal dâhilindedir. Nitekim **de ki yetimler için iyileştirme ve düzenleme yapmak elbette daha hayırlıdır. Kendileriyle birlikte yaşayacak olursanız şunu bilin ki onlar sizin kardeşlerinizdir** meâlindeki ilâhî beyan buna işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in muhataplarını, yetimlerle bir arada olmanın dinî yönünü sormaya sevkeden şey *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şu olmalıdır ki denildiğine göre, "Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler karınlarına başka değil sadece ateş tıkamış olurlar; şüphe yok ki onlar alevli ateşe gireceklerdir"[42]; "Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri gözetip deneyin. Eğer onlarda aklî olgunlaşma görürseniz mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler de mallarına sahip olacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yemeyin"[43] meâlindeki âyet-i kerîmeler nâzil olunca müslümanlar yetimlerle bir arada bulunmanın sorumluluğundan çekinmişler; onların evlerini, yemeklerini, hizmetçilerini ve giyeceklerini ayırmışlardı. Ama bu durum hepsine ağır gelmişti. Meseleyi Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sormaları üzerine **onlar sana yetimleri de sorarlar** beyanıyla başlayan söz konusu âyet-i kerîme nâzil olmuştur.

[Faizin İlleti]

Tefsirini yapmakta olduğumuz son âyeti-i kerîmede yolculuk ve diğer zamanlarda ortaklaşa yemek hazırlıkları yapıp beraberce yemenin meşruiyetine dair delil vardır, çünkü Cenâb-ı Hak yetimlere bakma durumunda bulunan kimselere onların mallarını kendilerininkine katmalarına izin vermiştir. Küçük yaştaki yetimlerin malları hakkında meşru olan bu husûsun büyüklerle ilgili mallar hakkında da meşru olması daha büyük bir ihtimalle sabittir. Zira ergenliğe ulaşmış kişinin malında tasarrufta bulunmak ve izin almak mümkün

---

41 el-Hucurât 49/10.

42 en-Nisâ 4/10.

43 en-Nisâ 4/6.

iken reşit ergenliğe ulaşmamış kimselerin malları hakkında imkân dâhilinde
27 bulunmamaktadır. [§] Yine tefsiri yapılmakta olan ilâhî beyanda, bazı kimselerin ileri sürdüğü gibi[44], faizin oluşmasının illeti onu yemek değil, ölçü ve tartıdır, çünkü Allah Teâlâ yetimlerle bir arada bulunan kimselere, ölçü ve tartıya bağlı olmayan yiyecek ve içeceklerde onlarla beraber yeme içmelerine müsaade etmiştir. Bilindiği üzere küçük bir çocuğun (yetim) büyük insan kadar yiyip içmesi söz konusu değildir. Faizin illeti yemekten ibaret bulunsaydı Cenâb-ı Hak yetime bakanlara faiz (ribâ) konumunda bulunacak şeyleri yemelerine izin vermezdi. Böylece ilâhî beyan faizin oluşma sebebinin yemek fiili değil, aynı cinsten olan malın ölçü ve tartısında fazlalıktan ibaret bulunduğunu göstermektedir. Aynı âyet-i kerîmede bir hurmayı iki hurma karşılığında satmanın meşru olduğunun da delili bulunmaktadır. Çünkü hurma ölçülebilir türden değildir. Haddizatında ölçülebilir ve tartılır olsa da halkın uygulamasında ölçü ve tartıya girmediği için bu konumda kabul edilen her şeyden bir ünitenin aynı cinsten iki ünite ile satılması meşrudur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[Çocuğun Dini Eğitimi]

Söz konusu âyet-i kerîmede yetime bakmakla yükümlü bulunan kimsenin kendi çocuğunu eğittiği gibi onu da hayrına olacak tarzda eğitmesinin meşru olduğunun delili vardır. Bunun yanında ona güzel ahlâkı öğretip alışkanlık haline gelmesini ve insanların arasına karışmasını sağlaması da gerekmektedir; nitekim çocuk yedi yaşına gelince namaz kılmasının kendisinden istenmesi, on yaşına ulaşınca da bunun için baskı uygulanması emredilmiş ve bu sayede onun alışkanlık kazanmasına işaret edilmiştir[45]. Bilmez misin ki haberde şöyle denilmiştir: "İnsanların en kötüsü tek başına yiyen ve tek başına içendir"[46]. İn-

---

44 Şârihin beyanına göre buradaki atıftan maksat İmam Şâfiî'dir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 65b).

45 Müellif Mâtürîdî, Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edilen şu hadise işaret etmektedir: "Çocuklarınıza yedi yaşına geldiklerinde namaz kılmalarını emredin. On yaşında bunun için baskı uygulayın ve bu yaşta yataklarını ayırın" (Ebû Dâvûd, "Salât", 26; Tirmizî, "Salât", 182-183).

46 Söz konusu haberin metni şöyledir: "İnsanların en kötüsünü sana haber vereyim mi? Tek basma yiyen, kimseye hayrı olmayan, tek başına yolculuk yapan ve kölesini dövendir. Bundan da kötüsünü haber vereyim mi? İnsanları sevmeyen, onların da sevmediği kişi. Bundan da kötüsünü söyleyeyim mi? Kötülüğünden korkulan ve hayrı umulmayandır. Bundan daha kötüsünü söyleyeyim mi? Âhiretini dünyasına bedel satandır. Bundan da kötüsünü sana haber vereyim mi? Dini karşılığında dünyayı alıp yiyen içendir". Bu hadisi İbn Asâkir *et-Târîh* kitabında Muâz b. Cebel'den, Taberânî de İbn Abbâs hadisinden rivâyet etmiş, Munzirî ise zayıf olduğunu söylemiştir (bk. Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, III, 72; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ'*, III, 219; Takıyyüddin el-Hindî, *Kenzu'l-'ummâl*, XVI, 23; Munâvî, *Feyzu'l-kadîr*, III, 114).

sanlarla bir arada bulunmakta güzel ahlâka, ayrı olmakta ise kötü ahlâka sahip olma ve kötü alışkanlıklar edinme sonucu doğmaktadır.

[S] **De ki yetimler için iyileştirme ve düzenleme yapmak elbette daha** 23
hayırlıdır. Bu ilâhî beyanda gizli bir kısım bulunmaktadır ki o da yetimler için iyileştirme talebinde bulunmaktan ibarettir. Söz konusu iyileştirme onların mallarının yönetimini üstlenip kendilerine fayda sağlayacak şekilde işletmek, yetimlerin güzel ahlâk ve iyi alışkanlık edinmeleri ile meşgul olmaktır. İşte bu tür davranışlar onlar için hayırlı düzenlemeler mânasına gelir. Yani "yetimler için iyileştirici düzenleme yapmayı istemeniz veya faydasının kendilerine döneceği hayırlı şeyler talep etmeniz". Aksi takdirde mutlak mânada iyileştirme ve düzenleme yapmak herkes için güzel bir şey olup bunu yetimlere tahsis etmenin özel bir yönü yoktur. Buna göre sözü edilen ilâhî beyandan maksat yetimlere maddî ve manevî fayda getirecek şeyleri talep etmek ve onlarla ilgilenmekten ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

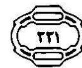
Azîz ve celîl olan Allah tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin devamında **muhakkak ki Allah işleri bozan ile düzeltenleri bilip birbirinden ayırır** buyurmak suretiyle *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* yetimlerle ilgilenenleri uyarmıştır. Bu son beyanın mânası şu olmalıdır: Allah yetimler için faydalı olan şeyleri arayıp ilgilenen ile işleri bozup mallarında israf yapmayı isteyeni bilir ve bunları birbirinden ayırır.

Allah dileseydi sizi güçlüğe sevkederdi. Denildi ki işinizi daraltır ve yetimlerle bir arada olmanıza izin vermezdi. Yine denildi ki **sizi güçlüğe sevkederdi** meâlindeki sözün anlamı, onlarla bir arada olmanıza rıza göstermezdi, demektir. Bir de sizi sıkıntıya sevkederdi, mânası verilmiştir. Bu yorumların hepsi aynı noktada toplanır. Âyetin bu kısmında yer alan "anet" (عنت) kavramı günah demektir, "Sizin sıkıntıya uğramanız ona (Resûlullah'a) çok ağır gelir"[47], yani günaha girmeniz, âyetinde olduğu gibi.

Şüphe yok ki Allah üstün kudret sahibidir, bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olandır. Bu ilâhî beyanda daha önce de söylediğimiz gibi[48] yetimlerle ilgilenen kimselere uyarı vardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

47 et-Tevbe 9/128.
48 bk. el-Bakara 2/209.

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ
مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِك۪ينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا
وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ اُو۬لٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى
النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِه۪ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِه۪
لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

221. Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıran (müşrik) ***kadınlarla tevhîd inancını benimsemedikçe evlenmeyin. Kuşkusuz mümin bir câriye hoşunuza giden putperest bir kadından daha iyidir. Bir de mümin kadınlarla putperest erkekleri tevhîd inancını benimsemedikçe evlendirmeyin. Şunu unutmayın ki mümin bir köle hoşunuza gidebilecek puta tapan bir erkekten daha iyidir. Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar cehennem ateşine çağırırlar. Allah ise kendi iradesiyle cennete ve günahları bağışlamaya davet eder. O düşünüp gerekli dersleri alsınlar diye âyetlerini insanlara açıklar.***

Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıran kadınlarla tevhîd inancını benimsemedikçe evlenmeyin. Âyetin yorumunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları buradaki yasaklamanın kitabî olsun veya olmasın bir şekilde şirk koşan herkese yönelik olduğunu, fakat sonra şu âyet-i kerîme ile neshedildiğini
29 söylemiştir: [§] "Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da ... size helâldir"[49]. Burada câriyeler haram çerçevesinde kalmıştır, çünkü âyet-i kerîme, "Daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da ... size helâldir" beyanıyla (yasak hükmünden) câriyeleri değil hür kadınları istisna etmiştir.

Diğer bir grup âlim ise evlenme yasağının Ehl-i Kitap'tan değil müşrik olan kadınlara özgü olduğu kanaatini belirtmiştir. Ehl-i Kitap'tan olan kadınlar ise müstesnadır, bu durumda hür olsun câriye olsun her Ehl-i Kitap'tan olan kadın bu çerçeve içinde yer alır. Çünkü âyet ilâhî kitaba bağlı bir dine sahip olanlar dışında bütün dinlere şâmil olunca, sözü edilen dinlere bağlı olanlardan bir kısmının meşru çerçeve içinde olup diğerlerinin dışında kalması mümkün değildir. Bu ikinci görüşü destekleyen husûslardan biri **kuşkusuz mümin bir**

---

49 el-Mâide 5/5.

câriye hoşunuza giden putperest bir kadından daha iyidir meâlindeki ilâhî beyandır. Bu beyan mümin câriyeyi nikâh açısından müşrik olandan ayırıp hayırlı görmüştür. Bu kanaatte olan fakîhin görüşlerinden biri de kâfir (fakat kitabî) hür kadınla evlenmeye imkân bulan mümin kişiye mümin câriye ile evlenmenin mubah kılınmadığı şeklindedir. Şu halde âyetin, söz konusu görüş sahibinin iddia ettiği üzere, nesih sistemine bağlı olmadığı ortaya çıkmıştır.

[Câriyelere Dair Hükümler]

Şunu da belirtmek gerekir ki câriyeler, "Sahip olduğunuz câriyeler müstesna evli kadınlar da size haram kılınmıştır"[50] meâlindeki ilâhî beyanın helâl sınırı içinde kalmaktadır. Bunun delili, "Evlendikten sonra fuhuş yaparlarsa onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır"[51] meâlindeki beyandır. Böylece câriyelerin de afif olabileceği ve dolayısıyla fuhuştan korunmuş olmak anlamına gelen ihsan (إحصان) kavramı içinde mütalaa edilebileceği ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere kadının helâl olmasının şartı ihsan olarak zikredilmiştir. Bir de, "Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye namuslu kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın"[52]; "Sahip olduğunuz câriyeler müstesna evli kadınlar da size haram kılınmıştır" meâlindeki beyanlar câriyeleri ihsan çerçevesine giren kadınlardan istisna etmiştir. Bu husûs da onların hitaba dâhil olduklarını göstermektedir. Câriyelerin esir alınmak suretiyle bize helâl kılındığı noktasında icmâ vardır. Kur'ân'da bu çizgi üzerinde zikredilen her şeyde -sayı sınırı hariç- helâl oluş özelliği açısından eşitlik arzeder. Esir alınan kadınların hür kadınlar gibi nikâh edilmesi bizim için meşru olduğuna göre onların nikâh konusunda hür kadınlara ait hükmü taşıdığı kendiliğinden
ortaya çıkar. [§] Şu halde câriyelerle evlenmeyi meşru görmeyenin telakkisi 30
kökünden çürümüştür. Zira âyetin, onun ileri sürdüğünün aksini ifade ettiği anlaşılmaktadır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

[Müslümanların Gayr-ı Müslimlerle Evlenmesine Dair Hükümler]

Söz konusu ettiğimiz âyet-i kerîme çeşitli hükümler içermektedir. Birincisi, (Hanefî) âlimlerimizin benimsediği görüşlerden birine göre dinen yasaklanan husûslar mutlak yasaklama (nehiy) kipi açısından haram statüsüne girmez. İkincisi, tek hitap çizgisi üzerinde bulunan bir âyetin muhtevasını bazan tercihen husûs, bazan da umûm çerçevesinde düşünmek mümkündür. Üçüncüsü, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette bir şeyin yasaklanıp engellenme-

---

[50] en-Nisâ 4/24.

[51] en-Nisâ 4/25.

[52] en-Nûr 24/33.

sinin sebebi zikredilmekte olup bu da cehenneme çağrı yapılmış olmasından ibarettir. Nasıl olur da bulunması halinde yasağın gerçekleştiği illet hüküm için esas teşkil etmez? Bu konuda esas olan şudur ki belli illetlere bağlı olarak oluşan hükümler illetler var oldukça geçerliliğini korur. Dördüncüsü, nikâh akdini yapmayı üstlenme hakkındaki beyandır, **mümin kadınlarla putperest erkekleri, tevhîd inancını benimsemedikçe evlendirmeyin** meâlindeki ilâhî beyandan anlaşılacağı üzere bu konudaki hitap kadınların velilerine aittir.

a) Yasaklama (nehiy): Nehiy hakkındaki görüşümüz şudur ki mutlak mânada yasak sakınıp vazgeçmeyi gerektiriyorsa da onunla yasağın kastedildiğini gösterecek bir delil olmaksızın haram olmayı gerektirmez, zira yasak çerçevesine girmeyen yasaklanmış birçok şeyin varlığını görmekteyiz. Mutlak mânada nehiy gereklilik ifade etseydi bunların hepsinde gerekliliğin oluşması icap ederdi. Durum böyle olmayınca nehyin kendi başına haramlığı ifade etmediği, ayrı bir delilin bu yasağı sağladığı ortaya çıkmıştır.

b) Bazı fakîhlerin husûs ve umûm hakkındaki kanaatlerine gelince, bize göre de bu caizdir, yani âyetin umûm konumunda olup kendisinden husûsun anlaşılması. Bu kullanılış söz konusu edilip açıklanmasına ihtiyaç duyulamayacak kadar Kur'ân-ı Kerîm'de çokça geçmektedir. Bunlardan biri şu âyet-i kerîmedir: "Allah şöyle dedi: 'Eğer namaz kılar, zekât verir, elçilerimize inanır, onları desteklerseniz ve bir de Allah'a veriyormuş gibi O'nun rızâsı için karşılıksız borç verirseniz günahlarınızı örter ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere koyarım. Bundan sonra sizden inkâr yolunu tutan kimse doğru yoldan sapmış olur'"[53]. Bu ilâhî beyandan Allah'ın gönderdiği Resûl ve nebilere saygı göstermek herkes için, âyette yer alan bazı husûsların ise (zekât vb.) belli kişiler için gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Yine, "Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplar'a Allah'ın Resûlü'nden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarını düşünmeleri yakışmaz"[54] meâlindeki âyet-i kerîmeden anlaşılacağı üzere ilâhî beyanda yer alan yakışıksız geri kal-
31 ma fiili bazı zamanlarda gerçekleşmiş sayılmaz (meselâ mazeret halinde). [§] Buna mukabil âyette geçen "kendi canlarını düşünme"den yasaklanma herkese yönelik bir durumdu. Burada da görüldüğü üzere umûm konumunda gelen ilâhî hitaptan bazı şeylerin istisna edilip husûs konumunda tutulması mümkündür.

---

53 el-Mâide 5/12.

54 et-Tevbe 9/120.

c) Âlimlerimizin hükmün illete dayanarak vacip oluşu biçimindeki kanaatine gelince -ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyette bu, cehenneme çağrı yapmaktan ibarettir- bu husûs iki yoruma açıktır. Birincisi, Ehl-i Kitap'tan olan biri ilke olarak ilâhî bir kitabı benimsemiş kişidir, bu sebeple İslâm'a davet edilip onu benimsemesinin istenmesi ihtimal dâhilinde olup müslüman olması mümkündür. Puta tapan diğer kişilerde ise böyle bir ümit bulunmamaktadır. İkincisi, âyette yer alan evlendirme yasağının illeti **Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar cehennem ateşine çağırırlar** meâlindeki ifadedir. Aslında hanımlar eşlerini ateşe çağırmazlar, çünkü çağırmada aslolan kocalar olup onlar hanımlarının âmirleri durumundadır, hanımlar ise kocalarına tâbi olup onların hâkimiyeti altında bulundurulmaktadır. Bu sebeple Ehl-i Kitap'tan olan kadınlarla evlenmek mubah kılınmıştır.

Evlenmenin iki sebepten ötürü yapıldığı kabul edilir: Neslin devam ettirilmesi veya fuhuştan korunup iffetli kalınması. Şu da var ki bazan çocuğu olmayan kimse ile de evlenilir. Bu durumda fuhuştan korunma alternatifi kalır, puta tapanın cehenneme çağrı yapma eylemi fuhuştan daha vahim bir olaydır. Bu sebeple de böylesiyle evlenmek meşru kılınmamıştır.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin husûs konumunda tutulmasına işaret eden iki şık vardır. Birincisi karşı fikirde olan âlimlerin nesih alternatifini ileri sürmesidir ki buna göre âyetin hükmü bazılarına özgü kalır. Bu ise husûs durumu arzeder. İkincisi tahsisin Ehl-i Kitap'tan olan câriyeler hakkında helâl ve haram olan şeyin belirlenmesi açısından olduğunu söylemek isabetli değildir. Çünkü bu konumdaki câriyelerle evlenmek hür kadınlarla evlenmenin mümkün olmaması şartına bağlıdır. Aslında ilâhî beyan hür kadınlar hakkında olup nikâh akitlerinde aslolan onlardır, câriyeler ise ek ve ârızî bir statü içinde bulunmaktadır. Bunların helâl olmasının şekli esir olarak alınmalarına bağlıdır. Bu sebeple de söz konusu âyette zikredilmemişlerdir. Bununla birlikte, "Namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da mehirlerini vermeniz şartıyla
size helâldir"[55] [§] meâlindeki ilâhî beyanın hükmüne câriyelerin de girmesi 32
mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak şu beyanlarıyla onlar için iffeti ve kötülükten korunmayı gerekli kılmıştır: "Evlendikten sonra fuhuş yaparlarsa onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır" ve bundan önce "iffetli yaşamaları, zina etmemeleri"[56] meâlindeki ilâhî beyanlar.

---

[55] el-Mâide 5/5.

[56] en-Nisâ 4/25.

d) Şâfiî âlimlerinin nikâh akdinde veli şartının gerektiği yolundaki anlayışına gelince, onların kanaatine göre Cenâb-ı Hak "mümin kadınlarla putperest erkekleri evlendirmeyin" beyanı ile velilere hitap etmiştir. Yine O, "Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve câriyelerinizden elverişli olanları evlendirin"[57] beyanıyla velilere, bekârları evlendirmelerini emretmiştir. Şu halde nikâhın meşru olması için veli unsurunun şart olduğu kanıtlanmıştır.

Buna cevabımız şudur ki Allah Teâlâ'nın müslüman kadınların puta tapanlarla evlendirilmemesi ve ayrıca bekârların evlendirilmesi konularında velilere hitap etmesinin sebebi İslâm ümmetindeki geleneğe bağlıdır. Buna göre kadınlar evlenmeyi bizzat icra etmezler; bunun yerine kendi rızaları, emirleri ve yönlendirmeleri ile onların velileri nikâh işini üstlenir. Bu sebepledir ki ilâhî hitap velilere yönelmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki hitabın velilere tahsis edilmesinde kadınların kendilerini evlendirme yetkisinin dışına çıkarılmasına dair herhangi bir delil bulunmamaktadır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak kölelerinizden ve câriyelerinizden elverişli olanları[58] buyurmak suretiyle "salah" kavramını zikretmiş ancak bu, nikâhın caiz olması için şart konumunda bulunmamıştır. Biraz önce tartıştığımız konu da bunun gibidir. Bu husûs şunu da göstermektedir ki kendileriyle evlenilecek kadınlar arasında Ehl-i Kitab'ın iffetli hanımlarının zikredilmesi, Ehl-i Kitap'tan câriyelerle evlenmenin haram olduğuna delil teşkil etmez.

Evlenme akdinin veliye bağlı olmadığına dair ikinci cevaba gelince, Cenâb-Hak'kın **Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıran kadınlarla evlenmeyin** meâlindeki beyanının özellikle küçük kızlar hakkında olması muhtemel-
23 dir. [S] Buna göre Allah Teâlâ velilere, müslüman çocuklarını ve bir de kitabî olmayan müşrik kadınlarını evlendirmeyi yasaklamaktadır. Zikrettiğimiz bu husûs ihtimal dâhilinde bulunduğuna göre muhaliflerimizin velisi olmaksızın kadının evlenme akdi yapmasının bâtıl olduğu konusunda söz konusu âyetle istidlâlde bulunmaları isabetli değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıran kadınlarla tevhîd inancını benimsemedikçe evlenmeyin. Bu ilâhî beyanın yorumunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu yasak Ehl-i Kitap'tan olan olmayan kadınlar hakkında olup şu âyet-i kerîme bunu açıklamaktadır: "Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Ehl-i Kitab'ın yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce

---

57 en-Nûr 24/32.

58 en-Nûr 24/32.

kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da ... size helâldir"[59]. Buradaki beyan Ehl-i Kitap'tan olan kadınların helâl oluş hükmü konusunda İslâm'ın başlangıcından itibaren dünyanın sonuna kadar herhangi bir fikir ayrılığının bulunmadığını hükme bağlamıştır, tıpkı müminlerin ve Ehl-i Kitab'ın temiz olan yemeklerinin ve iffetli olan mümin kadınların helâl oluşu gibi; işte Ehl-i Kitap'tan olan kadınların dinî hükmü de bundan ibarettir, çünkü ilâhî beyan onlarla evlenmeyi söz konusu edilen helâl şeylerin hükmüyle bağlantılı kılmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki yorumunu yapmakta olduğumuz âyetin anlamı bundan ibaret olsaydı âyet doğrudan doğruya, "Ehl-i Kitap'tan olmayan müşrik kadınlarla evlenmeyin" der ve dolayısıyla âyette Ehl-i Kitap'tan olan câriyelerle evlenilmesine dair bir yasaklamanın bulunmadığı da anlaşılırdı. Bu durumda sözü edilen husûsun meşru olup olmayışının bilinmesi bu âyetle değil başka bir delil ile ortaya çıkardı.

Eğer denilirse ki: Durum söylediğiniz gibi ise Mâide sûresinde yer alan ve iffetli kadınlarla evlenmeyi tahsisen zikreden helâl kılma âyeti neden câriyelerle evlenilmesinin haram oluşuna delil teşkil etmemiştir?

Buna şöyle cevap verilir: Bunun birkaç sebebi vardır. Birincisi bir duru-
ma bağlı olarak helâl oluşun belirtilmesi başka durumlarda haram oluşa delil
teşkil etmez, bunun gibi bir grup hakkında helâl oluşun zikredilmesi başkaları
için haramlık hükmünü göstermez. Şayet söz konusu edilen bu kurallar aksi-
ne olsaydı hakkında nakil bulunmayan husûsların hükmü daima bulunanların
aksi olurdu. Bu ise yanlıştır, çünkü nakil içerdiği özel muhteva ile [§] hakkın- 34
da sem'î delil bulunmayan bir hükmün delilini teşkil eder. *Nihaî gerçeği bilen
Allah'tır.* Cenâb-ı Hakk'ın, "Daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli
kadınlar da mehirlerini vermeniz şartıyla ... size helâldir"[60] meâlindeki beyanı
da bu husûsu teyit etmektedir. Aslında söz konusu edilen kadınlar mehirle-
ri verilmese de helâldir, işte bahis konusu ettiğimiz husûs da bunun gibidir.
İkincisi âyet-i kerîme benzer şekilde iffetli olan mümin kadınlara dair hüküm
üzerine atfedilmiştir. Bununla birlikte mümin kadınlara dair beyan câriyelerin
haram oluşuna delil teşkil etmemiştir. Şu halde Ehl-i Kitap'tan olan kadınlar
için de aynı durum söz konusudur.

---

59 el-Mâide 5/5.

60 el-Mâide 5/5.

Eğer denilirse ki: Allah Teâlâ câriyeler hakkında neden mümin şartını getirmiştir?[61]

Buna şöye cevap verilir: Hiçbir kimse o ilâhî beyanın bu âyeti neshettiğini ileri sürmemiştir. Şu halde iffetli kadınlar için zikredilen husûsta başkaları için bir yasaklama bulunmadığı gibi aynı yere atıf yapılmasında da bir yasaklama yoktur. Şunu da belirtmek gerekir ki böyle bir beyan ile başka bir husûsun haram olduğuna dair delil getirmek isabetli olsaydı **Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıran kadınlarla evlenmeyin** meâlindeki beyanda -çünkü beyan Ehl-i Kitap'tan olmayan kadınlar hakkında gelmiştir- bu ikincilerin helâl olduğunun delili bulunurdu. Bu durumda ise bir konu hakkındaki hürmet ifadesi başka bir konu için helâl olma delili teşkil ederdi, tıpkı bir konuda helâl olma ifadesinin diğer konunun haram oluşuna delil teşkil etmesi gibi. Halbuki bu tür bir istidlâlde delillerin çelişmesi bahis konusudur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Diğer bir husûs da şudur ki nikâh âyetinde zikredilen "muhsanât" (المحصنات) kelimesi ile iffetli ve dürüst kadınların kastedilmiş olması ihtimal dâhilindedir, câriyeler de bu sıfatla nitelenmeye hak kazanabilir, "İffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları şartı ve sahiplerinin izniyle câriyeleri nikahlayıp alın ... Evlendikten sonra fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı uygulanır"[62]; "Sahip olduğunuz câriyeler müstesna evli kadınlar da size haram kılındı"[63] meâlindeki âyetlerde olduğu gibi. Câriyeler bu niteliğe lâyık olduğuna göre onlar da istisna edilmedikçe âyetin muhtevası içinde yer alır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Şimdi, biz deriz ki tartışmakta olduğumuz mesele hakkında gelen ilâhî beyanlardan çıkarılabilecek en ağır sonuç Ehl-i Kitap'tan olan câriyelerle evlenmenin yasaklanmış olmasıdır. Ancak bu konudaki yasak haramlılığı göstermez, çünkü câriyelerle evlenmenin yasaklanmasının amacı bilinmekte olup şu gibi husûslardır: Doğacak çocukların köle statüsünde bulunması, câriyelerin erkeklerle bir arada bulunması ve efendileri ile baş başa kalmaları (halvet); bunlar ise insan tabiatının hoş karşılamadığı husûslardır. Şu da var ki zina eden kadınlarda söz konusu hoş olmayan davranışların hepsi mevcuttur, onlar hakkında menedici nas da bulunmakta ve bu kadınlardan doğacak çocukla-

---

61 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İçinizden imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı câriyelerinizden alsın" (en-Nisâ 4/25).

62 en-Nisâ 4/25.

63 en-Nisâ 4/24.

ra köleye oranla kat kat ayıp ve yadırganma gelmektedir. Bununla birlikte bu konudaki nehiy ve insan tabiatının hoş karşılamaması evliliğin meşruiyetini ortadan kaldırmamıştır, yani ortada haram oluşu gerektiren bir konum yoktur. İşte câriyelerle evlenmenin durumu da bunun gibidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[§] Câriyelerle evlenmenin helâl olduğunun ilke açısından delili şudur ki 38
kendi statüsünde nikâhı haram olan her kadınla evlenmenin helâl oluşu eşit bir şekilde kölelik veya nikâh yoluyla gerçekleşir. Bir hakka bağlı olarak nikâhı haram olan hür kadında ise kölelik ve nikâh mülkiyetleri farklılık arzeder. Tartışma konusu edilen câriyeler kölelik yoluyla helâl olduğuna göre kendi statüsünde haram olanlar grubuna girmediği ortaya çıkar, böylesi kölelik mülkiyetiyle helâl olduğu gibi nikâhla da helâl olur. Mecûsî olan, mahrem konumunda bulunan vb. kadınların durumu hep bu temel kurala bağlıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bazı âlimler âyetin müşrik ve Ehl-i Kitap'tan olan (kitâbî) bütün kadınları kapsadığını, ancak kitabîlerle ilgili hükmün Mâide sûresindeki âyetle (5/5) neshedildiğini, neshin de iffetli oluş şartına bağlandığını ve sonuç olarak câriyelerin haram statüsünde kaldığını söylemiştir. Bunun da birkaç delili bulunmaktadır. Birincisi **mümin kadınlarla putperest erkekleri evlendirmeyin** meâlindeki âyet-i kerîme olup bu âyetin hükmüne kitabî olan ve olmayan bütün erkekler girer, câriyeler de aynı durumdadır. İkincisi **Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar cehennem ateşine çağırılırlar** meâlindeki âyettir. Hüküm bir illete bağlı olduğu takdirde illetin bulunduğu her yerde aynı hüküm icra edilir. Üçüncüsü Ehl-i Kitap'tan olan biri son tahlilde müşrik konumunda bulunur, çünkü böylesinin ebedi mutluluğa ulaşması söz konusu değildir; bir de cehenneme çağrı yapma husûsunda Ehl-i Kitap'tan olan ile diğer inkârcılar arasında bir fark bulunmamaktadır. İşte bu sebeple Ehl-i Kitap'tan olan kadın ve erkeklerle evlenmek yasak statüsünde kalmıştır.

Biz tartışılan mesele hakkında şöyle deriz -*başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*-: Karşı görüşü benimseyenin zikrettiği husûslar içinde iddiasını kanıtlayacak bir delil yer almamaktadır. Çünkü bir tek âyetin, husûs ve umûm açısından konumları farklı olduğu delil ile ortaya çıkan iki ayrı husûsa işaret etmesi mümkündür, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplar'a Allah'ın Resûlü'nden geri kalmaları ve onun varlığından önce kendi varlıklarını düşünmeleri doğru

olmaz"[64]. Aslında Hz. Peygamber'den mazerete binaen geri kalmak caiz olmak-
36 la birlikte [Ş] onu kendimizden önce düşünmemek hiçbir şekilde mümkün değildir. Yine Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı aynı konumdadır: "Allah şöyle dedi: 'Eğer namaz kılar, zekât verir, elçilerimize inanır, onları desteklerseniz ve bir de Allah'a veriyormuş gibi O'nun rızâsı için (ihtiyaç sahiplerine) karşılıksız borç verirseniz günahlarınızı örter ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere koyarım'"[65]. Anlaşılacağı üzere âyette zikredilen ve dış görünüşü itibariyle aynı konumda görünen husûsların hepsi (meselâ namaz, ödünç verme) bütün müminleri kapsamaz. İşte benim zikrettiğim bu âyetlere dayalı husûslar meselenin ayırıcı delilini teşkil eder.

İkincisi, tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin Ehl-i Kitap dışında kalanları hedeflemesi mümkündür. Bunun delili inkârcıların şirk inancında müşterek olmakla vasıflandırılmada ayrı kategorilerde düşünülmeleri şeklinde yaygın olan kullanılıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ehl-i Kitap'tan olan kâfirler ve putperestler Rabb'inizden size bir hayır indirilmesini istemezler"[66]; "Ehl-i Kitap ve müşriklerden olan inkârcılar, içinde ebedi olarak kalacakları cehennem ateşindedir"[67] ve benzeri diğer âyetler, ki Cenâb-ı Hak, şirk noktasında son tahlilde aynı durumda bulunmalarına rağmen vasıflandırmada onları birbirinden ayırmıştır. İşte tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de mesele aynı şekilde düşünülebilir. Bir de Allah Teâlâ müslüman kadınları Ehl-i Kitap'tan olan erkeklerle evlendirmeyi yasaklamıştır, ancak yasaklama bu âyetle değil başka delillerle ortaya çıkmıştır. Görmez misin ki biz İslâm ülkelerini kâfirlerin eline teslim etmeyiz, fakat bu, yorumunu yapmakta olduğumuz âyetle değil başka husûslarla bilinmiştir, müslüman kadınları müslüman olmayanlarla evlendirme yasağı da bunun gibidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Aslında âyet-i kerîmede ileri sürdüğümüz fikrin delili mevcut olup Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanından ibarettir: **Şüphe yok ki mümin bir câriye, hoşunuza giden putperest bir kadından daha iyidir.** Bütün âlimler Ehl-i Kitap'tan olan hür bir kadın üzerine mümin câriye ile evlenmenin helâl olmadığı noktasında ittifak etmiştir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede kitabî olan kadının haramlılığı kastedilmiş olsaydı ondan daha iyi olan mümin câriye ile evlenmek kişiye haram olmazdı. Hatta Ehl-i Kitap'tan olan kadınla evlenmenin neshedildiğini söyleyen kimse onunla fiilen evlenmek şöyle dursun buna

64 et-Tevbe 9/120.
65 el-Mâide 5/12.
66 el-Bakara 2/105.
67 el-Beyyine 98/6.

gücü yetenin mümin câriye ile evlenmesini haram görmektedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar cehennem ateşine çağırırlar. Bu meâldeki beyan câriyelerin bu hitaba dâhil olmadığını gösterir, çünkü câriyelerin kendileri böyle bir şeye çağrı yapamaz. Genelde onlarda hâkim olan durum emri altında bulundukları kimselerin direktiflerine uymak ve gösterdikleri yola girmekten ibaret olup kendileri herhangi bir inanca davet etmemektedir. İnsanlar arasında bilinip uygulanagelen durum budur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[S] Biz şöyle deriz: Farzet ki âyet Ehl-i Kitap'tan olan kadınlar hakkında 37
nâzil olmuş ve Cenâb-ı Hak bunlarla evlenmeyin buyurmuştur. Hemen belirtmeliyiz ki Kur'ân'da evlenme, boşama vb. hükümler konusunda yer alan hitaplar -başka bir kayıt bulunmadığı takdirde- hür insanlara özgüdür. Câriyeler ve köleler hakkındaki yasak ise naklin ışığı altında aklî delillerle bilinmiştir. Tartışmakta olduğumuz konu da bunun gibidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Âyette yer alan **"evlenmeyin"** hitabı âlimlerin ittifakı ile haram kılınma diye anlaşılmıştır. Ne var ki bu konumda olan bazı hitapların haram kılınmayış mânasına yorumlanması da söz konusudur. Şöyle ki, Allah Teâlâ Mumtehine sûresindeki âyetle[68] bazı nikâhların kendiliğinden ortadan kalktığını beyan etmiş ve Cenâb-ı Hak bu kadınların eski kocalarından başkalarıyla evlendirilmesine izin vermiştir. Yine Allah Teâlâ'nın, "Sahip olduğunuz câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı"[69] meâlindeki beyanından, evli olup da esir alınan kadınlarla cinsel ilişkiye girme anlamında faydalanmanın meşru olduğu anlaşılmaktadır. Yine O, "Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın"[70] buyururken müslüman olmayan kadınların genelini zikretmiş ve müslüman erkeğe böylelerini nikâhında tutmayı yasaklamıştır. Kur'ân'da yer alan şirk kavramı iman etmeyenlerin bir kısmını içine alırken küfür kavramı hepsini kapsamaktadır. Nitekim Allah müşrikler hakkında, "O kâfirler arzu ederler ki silâhlarınızdan

---

68 "Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman onları imtihan edin. Allah onların imanını en iyi bilendir ya. Eğer siz de onların inanmış kadınlar oldukları kanaatine ulaşırsanız kendilerini kâfirlere iade etmeyin. Bu kadınlar onlara helâl olmadığı gibi kâfirler de bunlara helâl değildir. Kocalarının verdikleri mehiri ödeyin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde kendileriyle evlenmenizde size yüklenecek bir günah yoktur" (el-Mumtehine 60/10).

69 en-Nisâ 4/24.

70 el-Mumtehine 60/10.

ve eşyanızdan gafil olasınız da üstünüze birden baskın yapsınlar"[71] buyurmuş ve ayrıca, "Ehl-i Kitap ve müşriklerden olan inkârcılar, içinde ebedi olarak kalacakları cehennem ateşindedir"[72] demiştir. Bu ve benzeri âyetlerde Cenâb-ı Hak bütün inkârcıları küfür (كفر) kavramı içinde toplamış, ancak temayül ve inançlarına göre ayırımlar da yapmış, şirk kavramını da bu ayırımlar içinde zikretmiştir. İşte bu tür âyetler **"evlenmeyin"** hitabının haram oluşa işaret ettiğini göstermektedir. Zaten tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin sonlarında yer alan **Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar cehennem ateşine çağırırlar** meâlindeki beyan da bunu kanıtlamaktadır. Bilindiği üzere puta tapanların ilk çağrısı evlenmeye yöneliktir. İlâhî beyan bunu cehennem ateşi için bir sebep kabul etmiştir, cehennemi gerektiren her şey haramdır.

58 [§] Âyetin bu kısmının müslüman olmayan erkekler hakkında umûm ifade ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü insanlar arasındaki yaygın uygulamaya göre iyi veya kötü bir hedefe çağrı yapan kadınlar değil erkeklerdir, kadınlar bu noktada erkeklere tâbidir. Söz konusu özellik Ehl-i Kitap'tan olan ve olmayan bütün erkeklerde eşit durumda bulunup onlarla evlenilmesinin haramlığı aynı şekilde eşittir. Haberde nakledilen bir husûs da bu anlayışı teyit eder. Şöyle ki, adamın biri müslüman olmuş, bunun üzerine nikâhı altında bulunan sekiz kadın ile iki kız kardeşi ve diğerleri İslâmiyet'i benimsemiştir[73]. Bu olay da kadınların erkeklere tâbi olduğu ve genelde kendilerinin benimsediği dine başkalarını çağırmadıklarını göstermektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıran kadınlarla tevhîd inancını benimsemedikçe evlenmeyin. Burada yer alan nehyin yasaklama konumunda bulunduğunun delili şudur ki müşrik kadınlarda kendilerinden cinsel ilişki anlamında faydalanmayı haram kılan gerçekten bir manevî kirlilik (hubs) bulunmasaydı evlenilmesi yasaklanmazdı. Evlilik, erkeklerin İslâm'a davet ediş vasıtalarının en önde gelenidir. Nitekim biraz önce kadınların yaygın uygulamaya göre din seçme konusunda erkeklere tâbi olduklarını zikretmiş ve bu husûsta bir nakli de aktarmıştım. Böyle bir netice Ehl-i Kitap'tan olan kadınlara nispetle müşrik olanları için daha büyük bir önem arzeder, çünkü müşrik kadınlar sahip oldukları inancı alışkanlık ve özenme yoluyla atalarından devralmışlardır. Kadınların, kocalarının benimsediği husûslara uyum sağladıkları, bu konuda eşlerinin rızasını atalarından gelen inanca tercih ettikleri bilinen

[71] en-Nisâ 4/102.

[72] el-Beyyine 98/6.

[73] Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, II, 44; İbn Mâce, "Nikâh", 40; Ebû Dâvûd, "Talâk", 25. bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 13; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 451.

bir husûs olup bu tercihte, eşler arasındaki sevgi ve anlayışın rol oynadığı da şüphesizdir[74]. Ehl-i Kitap'tan olan kadınlar ise peygamberlerden intikal ettiği ve benimsenmesinin emredildiği söylenen bir sistemi din olarak kabul etmişlerdir. Müslüman erkeklerin müşrik kadınlarla evlenmelerinin engellenmesi yanında Ehl-i Kitap'tan olanlarıyla nikâh yapmalarına izin verilmesi -ki kitabî kadınların evlenme yoluyla İslâmiyet'i benimsemeleri daha çok umulur- şunu göstermektedir ki puta tapanlarla evlenmenin yasak edilişi onlarda bulunan manevî bir kirlilikten ötürüdür, zaten Allah bütün manevî kirlilikleri yasaklamıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] Yüceler yücesi Allah manevî açıdan pis olan şeyleri haram kılışının 39
yanında temiz şeyleri de helâl kıldığını haber vermiştir[75]. O'nun haram kıldığında tanınıp anlaşılabilecek bir kirlilik (الخبث), helâl kıldığında ise temizlik olmasaydı haram oluş ile helâl oluş eşit hale gelir ve sonuç olarak haram kılmak ile helâl kılmayı niteleme arasında herhangi bir kriter ortaya koymak imkânsız hale gelir ve söz konusu iki şey birbirinin aynı olurdu. Bu husûs Cenâb-ı Hakk'ın mümin kimseyi hayat sahibi olmak, işitmek ve görmekle, kâfiri de bunların zıddıyla nitelemesine benzer[76]; zira bu husûsların her birinde kendi mahiyetlerinin özellikleri mevcut olup temel bir niteliğe dayanmayan lakap konumunda bir isimlendirme söz konusu değildir. İşte tartışmakta olduğumuz konuda da durum bunun gibidir.

Manevî kirlilik anlamına gelen "hubs" (الخبث) iki şekilde oluşur: Haller ve bir de fiiller açısından. Bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak küfür fiiline "rics" (رجس) demiş, şarap ve kumara da aynı sıfatı nispet etmiştir, bunların hepsi fiiller açısından kirlilik grubuna girer[77]. [§] Buna bağlı olarak müslüman ka- 40

---

74 Müellif (r.h.) şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Kaynaşmanız için kendi cinsinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet duyguları meydana getirmesi de O'nun varlığının delillerindendir. Doğrusu bunda iyi düşünenler için ibretler vardır" (er-Rûm 30/21).

75 bk. el-A'râf 7/157.

76 Meselâ şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Gözü kör olanla gören, karanlıklarla aydınlık ve gölge ile yakıcı sıcak bir olmadığı gibi dirilerle ölüler de bir değildir. Şüphe yok ki Allah dilediğine işittirir. Sen -ey Resûlüm- mezardakilere söz işittiremezsin" (Fâtır 35/19-22); "Onlar sağır, dilsiz ve kördür, bu sebeple düşünemezler" (el-Bakara 2/171).

77 Alaaddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Bu husûsun açıklanması şöyledir ki dinî-mânevî açıdan kirlilik iki şekilde oluşur. Birincisi haller, ikincisi de fiiller açısındandır. Haller açısından kirlilik bazı durumlarda dile getirilen bir husûsun bozukluk (fesad) statüsünde bulunmasıdır. Fiiller açısından kirlilik ise bir davranışın fesada yönelik olup işin sonunda bir düzensizliğin oluşmasıdır, bu durumda "hubs" (خبث) ve haramlık ondan ayrılmayan bir vasıf olur. Buradaki haramlık ister şarap, kumar ve evlilik yasaklarında olduğu gibi aynî olsun, ister küfür ve inkârda görüldüğü gibi fiilî olsun farketmez; selim

dınların müşriklerle evlendirilmesinin yasaklanması mantıkî bir şeydir, çünkü ortada bir fiilen bir bozuluş vardır, o da müslüman kadının küfür girdabına düşme endişesidir, zira kadınlar, tercih ettikleri fiiller açısından erkeklere bağlı olup din husûsunda da onları taklit ederler. Bu konudaki yasaklama işte bu tehlike yüzünden olup burada dikkat çekilen bozulma ve yozlaşma (hubs ve fesad) evlenme alanındaki haramların hareket noktasını teşkil etmektedir.

[Birden Fazla Kadınla Evlenmek]

Bu esasa bağlı olarak evlenmeye dair getirilen yasaklardan biri sayıları fazla olan kadınların aynı nikâh altında bulundurulmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer yetimlerin haklarına riâyet edememekten korkarsanız tercih edeceğiniz kadınlardan ikinci, üçüncü ve dördüncü eş alabilirsiniz"[78] buyurmak suretiyle beş ve daha fazla kadınla evlenmeyi yasaklamıştır, çünkü aklî açıdan çirkin olan adâletsizliğin oluşma endişesi mevcuttur. Bunun gibi hür bir kadınla evlendikten sonra câriye ile evlenmek de sakıncalı görülmüştür, zira insan tabiatı erkeklerle düşüp kalkan ve onlarla baş başa bulunabilen bir kadınla evlenmekten nefret eder ve fuhuştan uzak durmasından emin olamaz. Buna bağlı olarak normal şartlarda hür bir kadınla evlenen kimsenin sözü edilen bir câriyeyi tercih etmesi söz konusu değildir, ancak aralarında özel bir durumun meydana gelmesi müstesna, bu ise haksızlık ve adâletsizliğe kapı açan bir davranıştır, bu sebeple de erkeklerin böyle bir evlilik yapması engellenmiştir.

Benzer şekilde mahremlerle evlenmenin yasaklanması da yukarıdan beri sözü edilen esasa bağlıdır. Şöyle ki, evlilik hayatında Allah'ın koyduğu sınırları çiğneme ve eşine karşı isyan etme gibi olayların ortaya çıkması daima mümkün olup bu tür davranışlar akraba arasındaki hak ve ilişkileri zedeler, sonuç olarak da dinin hedeflediği amaç ortadan kalkar. Kadının mahremleri ile evlenmek de aynı durumdadır. Bu noktadan hareketle müslüman kadını Ehl-i Kitap'tan olan veya olmayan bir erkekle evlendirmenin yasak olduğunu belirtmek gerekir, zira aralarında manevî kirliliğin oluşma tehlikesi mevcuttur, o da inkârdan ibarettir. Buna mukabil zina eden kadın veya erkekle evlenmek yasaklanma-

---

tabiata aykırı sonuçlar doğurduğundan "rics" diye vasıflandırılır, zaten bu fiillerde Cenâb-ı Hakk'a sanma lâyık olmayan bazı kavramların nispet edilmesi söz konusudur. Şarap ve kumar fiillerinde güzel ve meşru olmayan sonuçlar meydana geldiğinden bunlar haram kılınmıştır, buradaki yakışıksız fiiller şarap ve kumarın Allah'ı anmaktan ve ibadetlerden alıkoyması, insanlar arasında anlaşmazlık ve çatışmalara sebep teşkil etmesi yönündendir. Müslüman kadınların müşriklerle evlendirilmesinin haram oluşu da bu bakış açısına bağlıdır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 66b).

78 en-Nisâ 4/3.

mıştır, bunun sebebi eşlerden birinin zina noktasında ötekine özenmesinin insan tabiatına aykırı oluşudur, aksine insan tabiatı bundan alabildiğine nefret eder. Şu halde böyle bir davranışta manevî bir kirlilik ve bozukluk bulunduğundan endişe edilmez. Bu tür bir evlenmedeki çekingenlik doğacak çocuğa yönelik onur kırıcı sataşmalar ve bir de zina edenle evlenen iffetli kimsenin ayıplanması sebebiyle mânevî-ahlâkî bir nitelik taşır. Bunun yanında ötekinin menfi tutumu bir yana, günaha götürecek bir durum olmadığından yasaklayıcı bir engelleme gelmemiştir. [§] Böylesi bir evlilikte söz konusu edilebilecek 41
yadırgama, çevrenin genel telakkisi (edep) çerçevesinde olup evlenen kişi ile doğacak çocuğa yönelebilecek onur kırıcı eleştirilerden korumayı amaçlar. Bu çizgiyi aşıp Allah'ın koyduğu herhangi bir sınırın çiğnenmesi veya haksızlığa varan bir fiilin gerçekleştirilmesi bahis mevzuu değildir. Câriye ile evlenmenin durumu da buna benzemektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Evlenmenin mubah olması konusunda Ehl-i Kitap'tan olan (kitâbî) kadınla müşrik olan arasındaki gerekçeli açıklama *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyledir: Müşrik kadın din konusunda hayvani davranışı beşerî davranışa tercih ederken diğeri, aynı konuda beşerî davranışı yeğlemiştir. Beşerî davranış insan tabiatının değil aklın teşvikiyle gerçekleşir. Şöyle ki, Ehl-i Kitap'tan olan kadınlar peygamberlere iman etme konusunda kendilerine ulaşan haberlere bağlı kalmışlardır. Şu kadar var ki onlara ulaşan haberlere göre, iman ettikleri peygamberler, bir gün kendilerini tebliğ ettiği dine iman etmeye davet eden herhangi bir peygamber zuhur ederse ona inanmalarını yasaklamışlardır. Bu sebeple söz konusu kadınlar kendilerine ulaşan ve kanaatlerince kesinlik taşıyan delillere bağlı kalmışlardır, tıpkı bizim peygamberimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemden sonra bir peygamberin gelmeyeceğine inanışımız gibi, şu farkla ki bize gelen haber doğru, onlara ulaşan haber ise haddizatında yanlıştır; ancak ulaşan bir haber yoksa inanma aklın kılavuzluğunda gerçekleşir. Müşrik kadına gelince, o şirk inancını herhangi bir delile dayanarak benimsemiş değildir. Öylesinin imanı aklen uyulması gereken bir otoriteye değil atalarından intikal eden inançlara bağlıdır. Nitekim müşrikler, "Atalarımızı bir dine uymuş olarak bulduk. Biz de onların dinine uymayı gerekli görmekteyiz"[79] demişlerdir. Bu sebeple kötü tercihte bulunduğu, hayvanî davranışa uyup onu beşerî fiile tercih ettiği için müşrik kadınla evlenmek bize haram kılınmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bundan dolayıdır ki puta tapan kadın müslüman olsa, onun bu davranışının övülmeye değer fevkalâde bir olay olmadığını

[79] ez-Zuhruf 43/22.

söylemek mümkün olmakla birlikte biz, Allah'ın, onun İslâm'ı benimseyişini kabul edeceğini engin lütfundan ummakta ve söz konusu kadının gönlünü, hakka açılabilmesi için nurlandıracağını ümit etmekteyiz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

32 [§] Diğer bir husûs da şudur ki Ehl-i Kitap'tan olan kadın bütün peygamberlerin kitaplarına ilke olarak iman ederken peygamberlere de inanmış olur. Şu kadar var ki kendisine ulaşan gerçek dışı haber yüzünden onlardan bazılarını iman dışı bırakmıştır. Böylesinin iman ettiği ilâhî kitap sayesinde mevcudiyetinden haberdar olamadığı peygamber hakkında da bir uyarıya ve dolaylı tasdike ulaşması mümkündür, böylece ilâhî gerçeklere olan inancı, bilmediği peygamberleri de içermiş olur, zira o, bağlı bulunduğu kitabın içinde dolaylı olarak yer alan diğer peygamberlerin tasdikine de üstü kapalı bir yaklaşım yapar. Puta tapan kadına gelince, böylesi başlangıçta ilâhî kitaba bağlanma mecburiyetiyle karşı karşıya bırakılmıştır, onun nezdinde zaten kabullenip benimsediği herhangi bir semavî bilgi bulunmamaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bu bakış açısından hareketle mürted olan birine, tercih ettiği takdirde kitabî statüdeki kişinin hakkını tanımak mümkün değildir, çünkü biz mürteddin gerçekte benimsemediği halde kendisini kitabî gibi gösterdiğine hükmederiz. Aslında bizim kitabımız onların kitabını tasdik etmektedir. Bu sebeple onda, tasdik vasıtası olan kitabımızı yalanlama fikri bulunup da onu bırakması ve diğerini benimsemesi mâkul görülmemiştir. Bu yüzden mürtedlerin kestiği hayvanlar müslümanlara helâl olmamıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede müşrik kadın ve erkeklerle iman etmedikçe evlenilmesini yasaklayan delil, iman olayının zaten müslüman olan muhataplarca bilinmiş olmasıdır, dolayısıyla onlar evlenmenin iman şartına bağlı bulunduğundan haberdardır[80]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyet-i kerîmede müslüman kadınların müşriklerle evlendirilmemesi husûsunda kadınların velilerine hitap edilişi birkaç şekilde yorumlanabilir. Sözü edilen hitap ya müslüman geleneğindeki uygulama yöntemine bağlı kalmış veya evlendirme sırasında bu işin ancak veliler tarafından icra edilebilece-

---

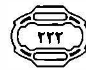
80 Alaaddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Aslında iman şartının mevcudiyeti âyet-i kerîmenin hitap ettiği kişilerce bilinmiş olup Cenâb-ı Hakk'ın müminleri müşrik kadınlarla evlenmeyi ve aynı mahiyetteki erkekleri evlendirmeyi iman etmedikçe yasaklamıştır. Bu husûs iman unsurunun onlarca bilindiğini ve imanın mahiyetini teşkil eden tasdik yahut da ikrarla birlikte tasdikten haberdar olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bununla amelin imandan sayıldığını söyleyenlerin görüşü de kökten yanlış olduğu anlaşılır. Çünkü şart kılınacak amel unsurunun mevcudiyetin bilinmesi mümkün değildir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 67a).

ği yaş küçüklüğü gibi duruma atıf yapılmış yahut da kadınların evlenmeye dair iradelerini velilerine devretmeleri biçiminde olmuştur. Sonuç olarak mümin erkekler, müslüman kadınları müşriklerle evlendirmeleri yasaklanmıştır, tâ ki bu konuda bir yetkilerinin bulunmadığı bilinmiş olsun. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar cehennem ateşine çağırırlar.
Âyetin bu kısmı iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi puta tapanların birbirle-
rini [§] Allah'tan başkasına kulluk etmeye çağırmalarıdır ki bu, "Şeytan kendi 53
taraftarlarını sadece cehennemlik olmaya çağırır"[81] meâlindeki beyanda buy-
rulduğu üzere ateşe davet etmekten ibarettir; böylelerinin çağrıda bulunduğu
hareket tarzı ateşte yanmayı gerektirdiğinden sanki doğrudan ona çağrı yapmış
olurlar, hareketin hedefi bu olduğundan. Zaman zaman işlenen bir fiilin gerek-
tireceği karşılıkla aklandırılması da bunun gibidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*
İkincisi de söz konusu ilâhî beyanın şu mânaya gelme ihtimalidir: Onlar zevk
ve eğlence vesilesi olması, ayrıca taraftarlarının çoğaltılması, sonuç olarak da
Allah Teâlâ'ya ve O'nun dostlarına karşı savaşılması amacıyla evlenmeye çağı-
rırlar. Allah ise mağfiret ve rahmetine vesile teşkil etmesi için iffetli olmaya ve
müslüman nesli çoğaltmaya davet eder. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar cehennem ateşine çağırırlar. Yani ateşi gerektirecek ameli işleyenin davranışına çağırırlar. **Allah ise cennete ve günahları bağışlamaya davet eder.** Yani kendilerine cenneti ve bağışlanmayı kazandıracak kişilerin ameline.

O düşünüp gerekli dersleri alsınlar diye âyetlerini insanlara açıklar.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَٓاءَ فِى الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

222. Resûlüm, sana kadınların ay halini de sorarlar. De ki o bir rahatsızlıktır. Bunun için ay hali sırasında kadınlarınızdan uzak durun ve temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın. Temizlendiklerinde ise kendilerine

[81] Fâtır 35/6.

Allah'ın emrettiği yerden yaklaşın. Şunu bilin ki Allah tövbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever.

[Hayız (Âdet - Aybaşı) Haline Dair Hükümler]

Resûlüm, sana kadınların ay halini de sorarlar. De ki o bir rahatsızlıktır. Bunun için ay hali sırasında kadınlarınızdan uzak durun. Cenâb-ı Hakk'ın lütfettiği cevap, sorunun ay hali sırasında kadına yaklaşma veya ay başı halinin dinî konumu husûsunda olduğunu göstermektedir, Allah Teâlâ bunun bir rahatsızlık olduğunu haber vermiştir. Araplar bu üslûbu zaman zaman kullanmakta, bazan verilecek cevaptan sorunun mahiyetinin anlaşılmasını amaçlamakta, bazan da yönelttiği soru içinde asıl maksadını açıklamaktadır. Kadında rahatsızlık niteliği taşımayan "kanın kesildiği fakat yıkanmanın henüz gerçekleşmediği vaktin" bitişik bulunmaları sebebiyle rahatsızlık süresine eklenmesi caiz olunca rahatsızlığın oluştuğu (öndeki) yere hemen bağlı olan diğer yerin de onun hükmünde görülmesi caiz olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Âyette yer alan uzak durma emri bedenen de uzak durmayı içermediği ittifakla kabul edilmiştir, çünkü âlimler kocanın ay halindeki eşine eliyle dokunması, onu öpmesi vb. haklarına sahip olduğu noktasında ittifak etmiştir. Ancak onlar kadın bedeninin hangi kısmından istifade edebileceği husûsunda farklı görüşler ileri sürmüştür. Ebû Hanîfe (radıyallahu anh) kadının göbeğinden diz kapağının altına kadar kısmı hariç bedeninin diğer yerlerinden faydalanabileceğini, sözü edilen kısımdansa kaçınmasının gerektiğini söylemiştir. [İmam] Muhammed[82] (rahimehullah) ise kan mahallindeki bezden kaçınmasının gerekliliğini belirtmiştir. Nitekim Hz. Âişe'nin (r.a.) şöyle dediği rivâyet
41 edilmiştir: [§] "Kan mahallindeki bezden kaçınması şartıyla bedeninin tamamı serbesttir"[83]. Bu haber yasaklanan şeyin rahatsızlığın oluştuğu yerden ibaret olduğunu göstermektedir ki âyetin başlangıcında **de ki o bir rahatsızlıktır** beyanı bunun delilini teşkil eder.

Ebû Hanîfe'nin (r.a.) delili, "Göbeğinden itibaren aşağı kısmı kadına, yukarısı ise erkeğe aittir"[84] meâlinde nakledilen hadistir. Bir de rivâyet edildiğine göre Resûlullah'ın (s.a.) eşleri ay haline girince belden aşağı giyinmelerini em-

---

82 Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805). Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi olup eserleriyle Hanefî mezhebinin görüşlerini ilim dünyasına kazandıran müçtehit bir âlimdir (bk. Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, Beyrut 1976, s. 120-129).

83 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 383; İbn Hazın, *el-Muhallâ*, II, 182; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 58; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, I, 349.

84 bk. Tahâvî, *Me'âni'l-âsâr*, III, 37; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 21.

rederek kendileriyle aynı yatakta bulunurdu[85]. [İmam] Muhammed ise biraz önce zikrettiğimiz üzere sadece rahatsızlığın bulunduğu yerin yasaklandığı, diğer yerlerin ise bir sakıncasının bulunmadığı kanaatine ulaşmıştır. Bununla birlikte rahatsızlığın bulunduğu yere bitişik uyluk vb. kısımlara yaklaşmanın da yasaklanmış bulunması ihtimal dâhilindedir. Bir de belden aşağı örtünmenin rahatsızlık yerinden kinâye olabileceği de düşünülebilir. Nitekim Hz. Âişe'den rivâyet edildiğine göre kocanın ay halinde olan eşinin neresinden faydalanabileceği sorusuna, "Cinsel ilişki hariç her şey kendisine helâldir" diye cevap vermiştir[86]. Yine ona ihramda olan kişinin, eşinin neresinden faydalanılabileceği sorulmuş, o da, "Böylesine sadece konuşma helâl kılınmıştır" cevabını vermiştir[87].

Temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın. Yani cinsel ilişkide bulunmayın. "Temizlenince" anlamına gelen "fe izâ tetahherne" (فإذا تطهرن), kelimesi iki şekilde kırâat edilmiştir. Kelime bazı kırâat imamlarına göre şeddeli, bazılarına göre ise şeddesizdir. Şeddesiz okuyana göre anlam kanın kesilmesinden ibarettir, [S] şeddeli okuyana göre ise maksat yıkanmaktır[88]. Mezhebi- 41
mizin âlimlerine göre kadının ay hali on gün ise yıkanmadan önce kocasının ona yaklaşması helâldir; on günden az ise yıkandıktan sonra helâl olur. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin bu kısmı her iki kırâat şekline göre de ay hali on günden az olan kadına mahsus olabilir. Çünkü genellikle ay hali on günün tamamını içermez. Nitekim nakledilen bir rivâyette, "Allah'ın ilminde kadınların ay hali süresi altı veya yedi gündür" denilmektedir[89]. Buna bağlı olarak on günden az ay hali gören kadın yıkandıktan sonra helâl olur.

{İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} **Temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın.** Bu ilâhî beyan on güne çıkmayan süreye aittir, zira kadınların ay hali genelde son noktaya ulaşmadığı gibi en azında da kalmaz.

---

85 Taberî, *a.g.e.*, II, 385; Tahâvî, *a.g.e.*, III, 37; Cassâs, *a.g.e.*, II, 21.

86 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 346; Müslim, "Hayız", 16; İbn Mâce, "Taharet", 124.

87 İbn Hazm, *a.g.e.*, VII, 255.

88 bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 171; Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 67b.

89 İmrân b. Talha yolu ile annesi Hamne bint Cahş'tan rivâyet edilen uzun bir hadiste kendisi şöyle demektedir: İlk zamanlarda uzun süre ve şiddetli ay hali yaşıyordum. Resûlullah'a giderek durumu anlattım, o da şöyle buyurdu: "Senin durumun şeytandan gelen bir dürtüş ve bir eziyettir. Allah'ın ilminde olduğu gibi sen altı veya yedi gün ay hali geçir, sonra yıkan. Temizlendiğine kanaat getirince gecesiyle birlikte yirmi üç veya yirmi dört gün namaz kıl, oruç tut. Bu senin için yeterlidir. Bu sistemi diğer hanımların kendilerine özgü süreler içinde ay hali görüp temizlendikleri gibi her ay için devam ettir..." (İbn Mâce, "Taharet", 117; Ebû Dâvûd, "Taharet", 109; Tirmizî, "Taharet", 95).

Nitekim Resûlullah'tan (s.a.) kadınlar hakkında şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Onlar aklı ve dini eksik olan kimselerdir"[90]. Hz. Peygamber bu beyanında kadınların dinî yükümlülüğünün az olduğunu her ay altı veya yedi gün ay hali görmeleriyle açıklamıştır. O, genel bir ifade ile kadınların yükümlülüğünün az olduğunu belirtmiş, sonra da bu genel ifadeyi açıklığa kavuşturmuştur. Öyle anlaşılıyor ki burada yapılan açıklama, hayatta genellikle gerçekleşen bir husûsa ait olup kendisi bu halin en üst ve en alt noktalarına münhasır
46 kalmadığını beyan etmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* [§] Bu kanaati âyetin başında Cenâb-ı Hakk'ın ay halinin bir rahatsızlık olduğunu beyan edişi ve bu halde iken kadına yaklaşmamayı emredişi de desteklemektedir. Bir de karşı görüşü benimseyenlerce kadının ay halinden kesilip yıkanmadan önceki durumuna eziyet hükmü nispet edilmiştir. Aslında hakikatte öyle olmadığı halde ona eziyet hükmü nispet etmek ve dolayısıyla aksi olan temizlik haline aynı hükmü vermek isabetli değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Şunu da hatırlatmak gerekir ki on günün tamamlanması halinde vaktin dar olması münasebetiyle kadının yıkanamaması eziyet hükmünde sayılması ve namaz kılma mecburiyetinin kalkması kabul edilmemiştir. Buna göre cinsel yakınlaşma konusu da aynı statüde olup bu fiil yıkanmadan önce de meşrudur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Vakit konusuyla ilgili olarak hadiste zikredilen yaygın geleneğe göre ay halindeki kadın yıkanmayı namaz vaktinden sonraya erteleyecek olursa onu kaza etmesi kendisine vacip olurken kocasının kendisiyle cinsel ilişkide bulunması da meşrudur. Görüldüğü üzere bu tür bir eziyet namazın kaza ediliş gerekliliğini ortadan kaldırmamaktadır[91]. Buna göre bir taraftan alışkanlık

---

[90] Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) bir kurban veya ramazan bayramında bayram namazgahına çıkmış, yanlarından geçtiği kadınlara şöyle hitap etmiştir: "Allah rızâsı için harcama yapmaya bakın, ey hanımlar topluluğu, bana cehennem ehlinin çoğunu kadınların teşkil ettiği gösterilmiştir". Oradaki hanımlar, "Neden dolayı böyledir, yâ Resûlallah?" diye sorunca şöyle cevap vermiştir: "Siz çok lânet okur, kocanıza karşı çoğunlukla memnuniyetsizlik ifadesi kullanırsınız. Soğukkanlı ve temkinli erkeğin aklını, aklı ve dini eksik olan sizden biri kadar kimsenin çekmediğini gördüm". Kadınlar, "Dinimizin eksik oluşu ne demektir?" deyince şöyle cevap vermiştir: "Kadının şahitliği erkeğin şahitliğinin yarısı kadar değil midir?". Onlar evet, deyince sözüne devam etmiştir: "İşte bu, kültür birikimlerinin azlığı sebebiyledir. Bir de kadın ay haline gelince namaz kılıp oruç tutmuyor değil midir?" Kadınlar evet, deyince, "İşte dinî yükümlülüklerinin az oluşu da bundan ibarettir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 358; Buhârî, "Hayız", 6; Müslim, "İman", 132).

[91] Te'vîlât şârihi şöyle demektedir: "Zikrettiğimiz husûs şunu ifade etmektedir ki Allah Teâlâ âyetin başlangıcında, 'Resûlüm, sana kadınların ay halini sorarlar. De ki o bir rahatsızlıktır' buyurmak suretiyle bu halin eziyetten ibaret olduğunu beyan etmiş ve bu sebeple ondan uzak durulmasını emretmiştir. Kadın kanın kesilmesi halinde yıkanmadan önce de temizdir, çünkü sözü edilen halin on günden fazla devam etmeyeceğinin deliline sahip

haline gelen kanın kesilme gününün uzamaması, diğer yönden yıkanmama sebebiyle kılınamayan namazın kazasının gerekmesi karşısında ay haliyle ilgili ilâhî hitap vakte yönelik bir şekil almıştır. Bu sebeple de hayızdan yıkanma diğer abdestsizliklerden yıkanma biçimine dönüşmüştür, bunlar ise cinsel ilişkiye engel değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kadınlara, arka taraflarından yaklaşmak haram kılınmıştır, çünkü nakledilen deliller bu konuda ittifak etmiş, cinsel yaklaşmanın yeri belirlenmiş ve ay halinde kadına yaklaşılmaması emredilmiştir. Arkadan ilişkiye girişmek meşru olsaydı yaklaşmanın yasaklanmasına gerek kalmazdı, zira ilişki için iki yerden biri nasıl olsa hali üzere mevcuttur, şayet müsaade edilmiş olsaydı. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[Kadın Erkek Arasındaki Cinsî İlişkinin Hikmeti]

Bu konuda hareket noktası şudur ki cinsî ilişki dünya hayatı planında nefsânî arzuları tatmin etme ile ilgili olmamış ve dünya bunun için yaratılmamıştır. Nefsânî arzuların tatmini için özel olarak yaratılan yer cennettir. Dünya ise ihtiyaçların yerine getirilmesi için var edilmiştir. Çünkü nesillerin ve şahısların devamı cinsel ilişki ile gerçekleşmekte, insan sağlığı ve ömrün sona ereceği zamana kadar hayatın devamı da büyük çapta bununla ilişkili bulunmaktadır. [§] İnsan türünün bünyesine beşerî arzuların yerleştirilmesi gerekli 47
ihtiyaçların yerine getirilmesine dair bir faktör olmaları sebebiyledir, zira arzular olmasaydı ihtiyaçların yerine getirilmesi insan tabiatınca hoşlanılmayan ilâçlar ve sıkıntı veren işler konumunda bulunurdu. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak evrenin yönetimi için koyduğu sistemin sürebilmesi amacıyla insan türünün yaratılışına arzular yerleştirmiştir. Şimdi, kadınlarla arka taraftan ilişki kurmanın dünya hayatının devam etmesiyle hiçbir ilgisi yoktur. Bu davranış meşru kılınmış olsaydı bunun konumu mutlak anlamda şehvet içinde yer alırdı, ama dünya bunun için yaratılmamıştı, işte bu sebepledir ki sözü edilen fiil meşru kabul edilmemiştir. Şu da belirtilmelidir ki bahis konusu fiil normal telakki edilecek olsaydı eşcinselliğin de meşru sayılması gerekirdi. Bu sonuncu husûs

---

bulunmaktayız. Binaenaleyh eziyet halinin aksi olan temizlik durumuna o halin hükmünü giydirmek çelişkiye götürdüğünden isabetli değildir. On güne ulaşmayan ay hali konusunda kanın tekrar gelme ihtimali sebebiyle kesin bir karara varmak mümkün olmamaktadır. Ancak Hanefî âlimlerimiz ashâb-ı kirâmın ittifakına dayanarak kanın kesilmesi alternatifini tercih etmiştir. Zira ashap [tecrübe sonunda hayız günleri sabit olmuş bir kadının] yıkandıktan veya yıkanabilecek kadar vakit geçtikten sonra namaz kılmasının gerekliliği, dolayısıyla cinsî ilişkinin meşru olduğu noktasında ittifak etmiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 67b).

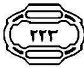
ihtimal dâhilinde bulunmadığına göre cinsel ilişkinin neslin üreyip devam etmesi için meşru kılındığı ortaya çıkar. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Bişr[92] şöyle demiştir: Eziyet niteliği taşıdığı ve tiksinildiği için ay halinde cinsel ilişki haram kılındığına göre konumu arka taraf olan ve kendisinden pislik çıkan yerin daha çok tiksinilen ve arzu edilmeyen durumda bulunması tabiidir. Sözü edilen yerde, vakti gelince oluşan ay haline benzer çirkinlik her zaman mevcuttur, bu sebeple de arkadan yaklaşmanın haramlılığı daha şiddetlidir. Bişr'in dile getirdiği husûsların biraz önce anlattıklarımız, üzerine bina edilmesi mümkündür. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[Temizlendiklerinde ise] **Allah'ın emrettiği yerden onlara yaklaşın.** Bu çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bir anlayışa göre Allah'ın emrettiği yerden demek kendileri oruçlu, itikâfa girmiş veya namaz kılmakta iken yaklaşmayın demektir. Bunun yanında ay halindeyken değil temizken yaklaşın, anlamı da verilmiştir. Bir de şöyle denilmiştir: Onlara mubah kılınan yerden yani önden yaklaşın, arkadan yaklaşmayın.

Âyetin bu kısmında "haysü" (حيث) kelimesiyle mekâna işaret edildiğinden **Allah'ın emrettiği yerden** meâlindeki ifadenin, çocuk talep ediniz mânasına geldiğini söylemek de mümkündür. Tıpkı, "Artık onlara yaklaşabilir ve Allah'ın sizin için mukadder kıldığı sonuçları (evlat) bekleyebilirsiniz"[93] meâlindeki beyanda olduğu gibi.

Şunu bilin ki Allah tövbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever. Denildi ki günahlardan tövbe edenler, manevî ve maddî kirliliklerden temizlenenler, demektir. Bir de şöyle anlam verilmiştir: Allah bu âyet nâzil olmadan önce söz konusu fiilleri işleyen, fakat iyi amellerle kendilerini arındıran kim-
48 seleri sever. Tevvâb [S] işlediği günahlardan dönüş yapan, tekrar işlemeyen ve günahta ısrar etmeyen demektir. "Tevvâb"ın (التواب) günah işlemeyen anlamına gelmesi de muhtemeldir.

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

[92] Ebû Abdurrahmân Bişr b. Gıyâs b. Ebû Kerîme el-Merîsî: Mu'tezilî Fakîh ve felsefe âlimi. İrca telakkisini benimsemiş ve kendisine nispetle anılan Merîsiyye fırkasının kurucusu kabul edilmiştir. 218 (833) yılında vefat etmiştir (bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, V, 56; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 277-278; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, I, 322-323).

[93] el-Bakara 2/187.

223. Eşleriniz sizin evlat yetiştiren tarlanızdır. Tarlanıza istediğiniz şekilde varabilirsiniz. Kendiniz için önceden hazırlık yapın. Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakının ve O'nun huzuruna çıkacağınızı unutmayın. Sen -ey Resûlüm- iman edenleri müjdele!

Eşleriniz sizin evlat yetiştiren tarlanızdır. Âyetin bu kısmında geçen "hars" (حرث) kelimesi "evlat yetiştirme yeri" demektir. Burada kadından uzak durmanın yasaklandığının delili vardır. Çünkü ekin yeri bir süre ihmal edilince yozlaşıp verimsiz hale gelir. Yine aynı ilâhî beyanda kadınla ilişkide bulunmanın meşru oluşunun sebebi şehveti tatmin değil, üremenin ve neslin devamından ibaret olduğunun delili bulunmaktadır. Zira âyette "hars" kelimesi kullanılmıştır, "hars" ise işlenen ve kendisinden ekin elde edilen şey demektir ki o da çocuktur. Bir de tefsirini yapmakta olduğumuz bu ilâhî beyanda çocuk üreme yerinin dışında bir yerden yaklaşım yapmanın yasak kılındığının kanıtı yer almaktadır. Konuyla ilgili olarak nakledilen rivâyetlerde bu yaklaşıma küçük livata denilmektedir[94]. Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadiste kadınlara arkadan yaklaşmayı yasakladığı anlaşılmaktadır[95]. Bazı rivâyetlere göre ise kadınlara arkadan yaklaşmak küfürdür[96].

Tarlanıza istediğiniz şekilde varabilirsiniz, yani çocuk üreme yeri olmak şartıyla istediğiniz yönden. Kadının izin vermesi halinde ondan uzak durmanın sakıncası yoktur. Nitekim daha önce anlattığımız üzere bu konudaki emir, şehvetin tatmin edilmesine değil neslin talep edilmesine yöneliktir. Hedef bu olunca çocuk yetiştirme zahmetine katlanmaması kadının hakkıdır. Kocaya gelince ailede ona düşen görev geçimi sağlamaktan ibarettir. [§] Bu ise Cenâb-ı 39
Hakk'ın, "Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkını vermek yalnızca Allah'a aittir"[97] meâlindeki beyanında da görüldüğü üzere her canlı için bizzat tekeffül ettiği husûslardan biridir. Bu sebepledir ki kadının izni olmadan erkeğin

---

94 Abdullah b. Amr b. Âs yoluyla Resûlullah'tan nakledilen rivâyete göre bu fiilin onun tarafından "küçük livata" diye vasıflandırıldığı hakkında bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 95; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 234; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, VI, 352; ayrıca bk. Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, III, 44, 46; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 41.

95 Hz. Peygamber üç defa tekrar ederek şöyle buyurmuştur: "Allah gerçeği bildirmeyi terketmez, kadınlara arka taraflarından yaklaşmayın" (İbn Mâce, "Nikâh", 29; Tirmizî, "Nikâh", 12; bk. Tahâvî, *a.g.e.*, III, 43).

96 Ebû Hureyre yoluyla nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Ay halinde iken veya arka tarafından kadına yaklaşan, kâhine gidip de söylediklerini tasdik eden kimse Allah'ın Muhammed'e (s.a.) indirdiği vahyi inkâr etmiş olur". Ebü'd-Derdâ yoluyla gelen rivâyette ise Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Bunu kâfirden başkası yapar mı?" (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 476; Dârimî, "Vudû'", 114; İbn Mâce, "Vudû'", 122).

97 Hûd 11/6.

cinsel ilişkiyi ihmal etmesi yasaklanmış, kadın ise erkeğe bu izni vermekten sakındırılmamıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Câriyelerden uzak durmak ise sakıncalı görülmemiştir. Çünkü yaygın uygulamada câriyeler yoluyla nesli devam ettirmek öngörülmemiş, dolayısıyla bu hareket nahoş karşılanmamıştır. Bir de câriyelerin hamile bırakılmasında sahiplerinin mülkiyeti ortadan kalkmaktadır. Halbuki kişinin mülkiyetini elinden çıkarmaması tabii hakkıdır. Bu sebeple de söz konusu iki mesele farklı konumda bulunmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Tartışılmakta olan meselede aslolan şudur ki insan türünün yaratılışında bulunan arzular ihtiyaçların yerine getirilmesi hedefine bağlı kılınmıştır. Öyle ki dünyanın düzeni bu sayede devam etmekte, neslin ve şahısların üreyip hayat sürmesi bununla mümkün hale gelmektedir. Kadınlara arkadan yaklaşma sözkonusu ihtiyacı karşılamadığından meşru kılınmamıştır.

Kendiniz için önceden hazırlık yapın. İki şekilde yorumlanmıştır. Denilmiştir ki önceden sâlih amel gerçekleştirin. Yine denilmiştir ki kendiniz için önceden iyi evlat yetiştirin ve onu gereksiz davranışlardan koruyarak eğitin.

Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakının ve O'nun huzuruna çıkacağınızı unutmayın. Yani önceden hazırladığınız sâlih amellerle karşılaşacak ve bu sayede mükâfatlandırılacaksınız, "Önceden kendiniz için yaptığınız iyiliği Allah katında mutlaka bulacaksınız"[98] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi. "O'na kavuşacaksınız" şeklinde yapılabilecek bir açıklama lütfuna nail olarak veya azabına maruz kalarak Rabb'inize kavuşacaksınız mânasına da yorumlanabilir.

وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا
بَيْنَ النَّاسِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾

224. Yaptığınız yeminlerden dolayı Allah'ın iyilik etmenize, kötülüklerden sakınmanıza ve insanların arasını düzeltmenize engel teşkil ettiğini ileri sürmeyin. Şunu bilin ki Allah sözünüzü işiten, niyet ve iradenizi bilendir.

Yaptığınız yeminlerden dolayı Allah'ın engel teşkil ettiğini ileri sürmeyin. Denildiğine göre İslâm öncesinde kişi iyilik yapmayacağına ve insanların arasını düzeltmeyeceğine yemin ederdi. Sırası gelip de kendisinden bunlarla

---

98 el-Bakara 2/110.

ilgili bir şey istenince, "Bu konularda iş görmemeye yemin ettim" diye cevap verirdi. Âyet-i kerîmede kişilerin bu tür fiillerde bulunması yasaklanmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın beyanı şu mânaya gelmektedir: Bana karşı mâsiyet konumunda bulunan bir iş üzerine yemin etmeyin. Yakınlarla görüşmeme, iyilik yapmama, [§] insanların arasını düzeltmeme üzerine (yemin etmeyin). Aksi- 56
ne insanların arasını bulmak ve yakınlarınızla görüşmek, içinde Allah'a karşı isyan bulunan yemine sadakat göstermekten daha hayırlıdır. Âyet-i kerîmede geçen "urda" (عرضة) kelimesi bahane demektir. Buyuruyor ki bahane ileri sürmeyin, yani yemininiz iyilik yapmanıza ve Allah'ın zikrettiği husûsları yerine getirmeye engel olmasın.

Şunu bilin ki Allah işiten ve bilendir. Uyarı ifade eden iki kelime olup Allah sözünüzü ve yeminlerinizi işiten, yaptığınız yeminlerdeki iradenizin mahiyetini bilendir, demektir.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا
كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلٖيمٌ ﴿٢٢٥﴾

225. Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz ama kalplerinizin azmettiği yeminlerden ötürü sorumlu tutar. Bununla beraber Allah kusurları bağışlayan, cezalandırmada acele etmeyendir.

{İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} **Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz ama kalplerinizin azmettiği yeminlerden ötürü sorumlu tutar.** Kalplerin azmettiği şey yemin akdi olmadığı gibi yeminin bozulmasına da sebep teşkil etmez, o sadece yalan söylemeye azmetmekten ibarettir. Şu âyet-i kerîmede fiil ile birlikte olan azmin günah olduğu ifade edilmektedir: "Yanılarak yaptıklarınızdan dolayı herhangi bir vebaliniz yoktur, fakat kalplerinizin bile bile yöneldiği kötü şey günahtır"[99]. Kasıtsız (lağiv) yemin ile kasıtlı yeminin durumu da bu esasa bağlıdır[100]. Bu husûs da şunu göstermektedir ki yemin ileride vuku bulacak şeye değil mevcut olan şey üzerine olur; çünkü yemin fiilinde günahkâr olma unsuru vardır. İleride vuku

99 el-Ahzâb 33/5.

100 Lağiv yemini kişinin öyle olduğunu zannettiği bir husûsta yemin etmesidir ki aslında zannettiği gibi değildir, yahut da iradesiz bir şekilde dilinden çıkıveren yemindir. Kasıtlı yemin ise yemîn-i gamûs diye ifade edilir, yalan yemindir. O da kişinin yalan olduğunu bildiği halde bir konuda yemin etmesidir. Bu tür yemin sahibini günaha dolayısıyla cehenneme batırır (bk. Muhammed Revvâs Kal'acî - Hâmid Sâdık Kanîbî, *Mu'cemu lugati'l-fukahâ*, s. 515).

bulacak şeyden ötürü kalbin günahkâr olacağı herhangi bir fiili bahis konusu değildir. Buna bağlı olarak lağiv yemini geçmişe aittir. Kişi hata yoluyla yaptığı şeyden ötürü günahkâr olmaz, lağiv dışında kasıtlı olarak yaptığı yeminden ise günahkâr olur. Cenâb-ı Hak diğer bir âyette, "Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sorumlu tutar"[101] buyurmuştur. Allah Teâlâ bilerek yapılan yemindeki sorumluluğun kefâreti olduğunu, kasıtlı yeminde (yemîn-i gamûs) günah oluştuğunu, lağiv yemininde ise bu sonuçların bulunmadığını beyan etmiştir. Bize düşen bu yeminler hakkında gelen ilâhî beyana teslim olmak-
51 tan ibarettir. [§] Belirtilmelidir ki kalp yoluyla işlenen kötülüklerden doğan sorumluluk günahın teşekkül etmesi olup tövbe gerektirir; durum yemîn-i gamûsta da aynı şekildedir. Yemîn-i gamûsa benzer bir konu olarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden birbirini zina ile itham eden eşler arasındaki lânetleşme (liân) konusunda şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Muhakkak ki ikinizden biri yalancıdır, tövbe edeniniz yok mudur?"[102] Bilindiği üzere eşlerden biri gerçek dışı isnatta bulunmakta ve tövbe etmesi gerekmektedir. Onun tövbeyi terketmesinde ilâhî gazap ve lânet biçiminde şiddetli tehdit vardır. Liân yemininde kefâret olsaydı bunun mevcudiyeti ilâhî beyandan başka bir yolla bilinemezdi, böyle bir kefâret gerekli bulunsaydı beyan edilmeye en çok ihtiyaç duyulan bir husûs olurdu. Herhangi bir beyan gelmediğine göre kefâretin gerekli olmadığı anlaşılmıştır. Şu da belirtilmelidir ki kefâret yeminin bozulmasından dolayı gerekir. Yeminin bozulması ise akitten sonra olup yapılan yemini ortadan kaldırır, "Liân"da ise yemin ile bozulma olayı aynı anda mevcut olup yeminin oluşmasına mahal kalmaz; tıpkı nesne ve olayları geçersiz kılan bütün haramlar gibi, bu haramlar başlangıçta bir husûsun oluşmasına engel teşkil eder. Liân ve dolayısıyla yemîn-i gamûs boşama (talâk) ve benzeri fiiller gibi değildir, çünkü bunlar herhangi bir şart bulunmaksızın oluşabilen fiillerdir, yemin ise ancak şarta bağlı olarak teşekkül eder, halbuki yemîn-i gamûsta şart mevcut değildir. Sonuç olarak "vallahi" diye başlayan yemin dayanaksız bir duruma düşmüş olur.

Bazan yalan yere yemin etmek Allah'ın zâtı hakkında edebe aykırı ve cüretkâr davranma anlamına gelir ki küfre sebep teşkil edebilir, ancak müminin böyle bir şey kastetmeksizin işlediği fiile kendisini sevkeden derunî bir faktörün teşvikiyle hareket etmesi müstesna. Biraz önce sözü edilen eşler arası lânetleşme (liân) konusu da bunun gibi olup Resûlullah (s.a.) ikinizden biri

---

[101] el-Mâide 5/89.

[102] Buhârî, "Tefsir", 24/3; Müslim, "Liân", 6-7.

kâfirdir, yeniden iman edeniniz yok mudur, dememiştir, çünkü eşler Allah'ın zâtı hakkında herhangi bir kasta sahip değillerdi. Bile bile yalan üzere yemin eden kimsenin durumu da aynı konumdadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz. Saîd b. Cübeyr[103] bu ilâhî beyanın, [§] "Yaptığınız yeminlerden dolayı Allah'ın engel teş- 32
kil ettiğini ileri sürmeyin"[104] meâlindeki âyetle bağlantılı olduğunu söylemiştir; yani Allah mâsiyet konumunda yaptığınız yeminleri bozmanızdan dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bu yeminleri tutup gereğince hareket etmenizden ötürü sorumlu tutar.

Âlimler lağiv yemini hakkında farklı görüşler belirtmiş, bazıları günah olan bir şeye yemin, bazıları da yanlış bildiği şeye yemin, demiştir. Âyette Allah'ın, sahibini sorumlu tutmayacağını haber verdiği lağiv yemini kişiyi günahla sorumlu tutmayacağı mânasına geldiği gibi kefâretle yükümlü kılmayacağı anlamına da gelebilir, çünkü O, sadece isteyerek yapılan yeminde kefâreti gerekli kılmıştır. Diğer bir âyette ise, "Allah kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sorumlu tutar"[105] buyurmuştur. Şayet bu yeminde de günah sebebiyle hesaba çekmeyeceği mânası anlaşılacak olursa ilâhî kelâm faydasız bir tekrardan ibaret kalır. Âlimlere göre aslolan ilâhî beyanın sonuç ifade etmeyecek şekilde değil, ifade edecek biçimde yorumlanmasıdır. Şu halde tefsirini yapmakta olduğumuz âyet günahın nefyedilmesine, ikinci olarak zikredilen Mâide sûresindeki âyet de kefâretin kaldırılmasına dair olmalıdır. Buna göre yemîn-i gamûs hakkındaki görüş dinî vebal ve günahının büyük olması sebebiyle kefârete tâbi tutulmadığı ve sonuç olarak bu tür yeminde kefâretin bulunmadığı şeklindedir.

Yemîn-i gamûs hakkında yapılacak ikinci bir yorum vardır. Şöyle ki, bu tür and içmede yemin sebebi akidle beraber bulunur[106], bu açıdan da yemin

---

103 Ebû Abdullah (Ebû Muhammed) Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî: Benî Esed b. Huzeyme'nin kolu olan Vâbile b. Hâris'in azatlı kölesi; Kûfeli olup tabiînin ileri gelenlerindendir. Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Ömer'den (r.a.) ilim tahsil etmiştir. Haccâc tarafından Vâsıfta öldürülmüştür (95/714). (bk. İbn Hallikân *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 371-374; Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nubelâ'*, IV, 321; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, IV, 341).

104 Bir önceki âyet.

105 el-Mâide 5/89.

106 Arapça metnin bu kısmındaki ibarede yer alan dizgi hatası tashih edilerek tercüme edilmiştir.

gerçekleşmez. Çünkü bozuluş (hins) yemini düşürür, bozuluş yeminle yan yana gelince onun sıhhatini ve gerekliliğini ortadan kaldırır. Bu tür bir yemin akit açısından sahih olmayınca şartın dışına çıkmış bulunması karşısında kefâret gerekmez, ancak kasıtlı olarak yalan söylediğinden gamûs yeminini yapan kimseden günah kalkmaz.

[Yalan Yere Yeminin Kötü Sonuçları]

{Fakîh [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} Bana göre yalan üzerine kasten yemin eden kimsenin kural olarak küfre nispet edilmesi gerekir, zaten üzerine binen günah da buna yönelik görülmektedir; çünkü yeminler and içilmek suretiyle Allah'ı yüceltmeyi amaçlamaktadır, gamûs yemininde bulunan kişi ise Allah'a karşı cüretkâr ve edep dışı davranan biridir. Bundan dolayıdır
53 ki Resûlullah (s.a.) atalar ve tâgûtlar (putlar vb.)[107] üzerine yemin edilmesini yasaklamıştır. [§] Zira böyle bir davranışta sözü edilen şeyleri yüceltme ve üstün tutma gibi bir ruh hali hâkimdir. Yalan yere yemin eden kimse o haliyle cüretkâr ve hafife alma davranışını sergileyen biridir. Bundan dolayı da günahkârdır. Tekrar edelim ki kasten yalan üzerine yemin eden kimse bu fiilinin doğru olmadığını bildiği halde cüretkâr davranan ve yüce Allah'a karşı hafife alma derecesine varacak kadar edep dışında hareket eden bir kişi olup onun benimsediği yol münafıkların yoludur: Dış görünüşü itibariyle yüceltmeye vesileymiş gibi görünüyorsa da gerçekte hafife alma tavrı içinde iman olgusunu izhar etmeleri yöntemi. Böylelerine hafife alma tavırlarından dolayı azap gerçekleşmiştir. Yalan üzere yemin eden kimsenin durumu da buna benzemektedir. Şu kadar var ki öylesinin yemin etmek suretiyle işlediği fiil Allah'a karşı bir kasıt değil kendi arzu ve isteklerine ulaşma cüretidir[108]. Ebû Hanîfe radıyallahu anha yöneltilen soruya verdiği şu cevap da bu esasa dayanır: Günahkâr insan şeytana itaat etmektedir, şeytana itaat eden kimse ise kâfir olur, şu halde günahkârın kâfir olmayışının izahı nasıldır? İmam ceva-

---

107 Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Tâgûtların ve atalarınızın üzerine yemin etmeyin" (Buhârî, "Edeb", 74, "Tevhîd", 13; Müslim, "Eymân", 1-3, 6).

108 "Bu fiilin yolu münafıkların yolu olup öylelerinin mümin olduklarını söylemeleri Allah Teâlâ'yı hafife almaktan ibarettir, çünkü iç âlemlerindeki inançları bunun aksi istikâmetinde bulunmaktadır. Gerçi bu sözün dış görünüşü haddizatında yüceltme ve gerçeği ifade etme şeklindedir, ancak edep dışı bir davranış olduğundan böyleleri cezaya müstahak görülmüştür, yalan yere yemin edenin durumu da buna benzemektedir. Şu kadar var ki kişi bu âyete dayanılarak ve yüzeysel bir yorumla Allah'a karşı cüretkâr ve edep dışı davrandığı göz önünde bulundurularak küfre nispet edilemez, demekteyiz, zira böylesinin amacı Allah'a karşı bir tavır sergilemek değil kendi arzu ve isteklerine ulaşmaktır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 69").

bında şöyle demiştir: Çünkü söz konusu kişinin fiili sadece görünüşte şeytana itaat etme konumunda olup kendisi bu fiili ona itaat niyetiyle işlemiş değildir; kişinin küfre düşmesi, fiilinin mâsiyet konumunda görünmesi değil kasıt ve niyeti sebebiyle gerçekleşir. Yalan yere yemin edenin durumu da bunun gibidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Nitekim Resûlullah'ın, eşlerin lânetleşmesi olayındaki sözü de bu esasa dayalı olup, "Muhakkak ki ikinizden biri yalancıdır, tövbe edeniniz yok mudur?" buyurmuştur[109]. Resûl-i Ekrem'in bu beyanında iki önemli nokta göze çarpmaktadır. Birincisi o lânetleşen çiftlere yeniden iman etmelerini emretmemiş ve ikinizden biri kâfirdir dememiştir. Şu halde bu durumdaki kişinin küfre girmediği anlaşılmaktadır. İkincisi Hz. Peygamber, ikisinden birinin tövbe etmesini istemiştir; bilindiği üzere yalan söyleyenin tövbe etmesi gerekmektedir, ayrıca Kur'ân'da lânetleşen çiftlerden yalancı olanına ilâhî lânet ve gazabın geleceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte Resûlullah kefâreti de emretmemiştir. Aslında böyle bir sonuç, ancak beyan edilmekle bilinebilen bir husûstur, şayet gerekli olsaydı haber verilmesine en çok ihtiyaç hissedilen konulardan biriydi. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[S] Bize göre yalan yere yemin eden kimse günahkâr olup tövbe etmesi 34
gerekir, onun tövbesi kefâreti demektir. Bunun gibi akdedilmesinde mâsiyet bulunan her yemine kefâret gerekli olup buradaki kefâret tövbeden ibarettir. Malî kefârete gelince bu, akdedilen yeminin bozulmasıyla oluşur. Çünkü yemini yapan kimse onu bozmak suretiyle günaha girer, daha doğrusu bozma fiilinin kendisi günahtır. Bu sebeple de kefâret ancak yeminin bozulmasıyla oluşur. Hz. Peygamber'e nispet edilen bir hadiste, "Bir husûsta yemin edip de başka türlü yapılmasının daha hayırlı olacağı kanaatine varan kimse [yeminini bozup] kefâret ödesin, sonra da daha hayırlı olanı yapsın" buyrulmuştur[110]. Burada sözü edilen yemin mâsiyet içerip yerine getirilmesinde günahkâr olunan and içmedir, böylesi tövbeden ibaret olan kefâretle yükümlüdür.

Eğer denilirse ki: Boşama, köle azat etme ve hacca gitme fiilleri üzerine geçmiş zaman ifadesiyle yemin etmek haddizatında gerçekleştiği halde bunlara kefâretin gerekmemesi nasıl açıklanabilir?

Buna şöyle cevap verilir: Çünkü boşama, köle azat etme ve hacca gitme söz konusu edilen yemin şekilleri zikredilmeden de mükellefin şu ifadesiyle borç haline gelir: "Hacca gitmek borcum olsun, sen boşsun, o hürdür". Böylesi sıralanan fiilleri zikretmeden bin defa da and içse yemin oluşmaz ve kendisine

---

109 Hadisin kaynağı biraz önce verilmiştir.

110 Buhârî, "Keffârât", 9-10; Müslim, "Eymân", 7-9, 14-19.

hiçbir sonuç gerekmez, bu sebeple tartışılan iki konu birbirinden farklı şeylerdir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فَاؤُ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾

226. Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme sûresi vardır. Şayet bu müddet içinde yeminlerinden dönüş yaparlarsa şunu bilsinler ki Allah fazlasıyla bağışlayıcı ve merhamet edicidir.

Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. {İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Bilindiği üzere "îlâ"nın (إيلاء) sözlük mânası yemindir, nitekim İbn Abbâs (r.a.) eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler anlamına gelecek şekilde "yuksimûne" (يُقسمون) okumuştur[111]. Yemine mahsus olan dinî hüküm başka fiiller için gerekli değildir, yeminin bozulması üzerine vacip olan kefâret gibi. Şimdi, yaptığı yemin hangi durum ve hangi nitelikte olursa olsun mükellefe, onun gereği veya kefâreti gerekli hale gelir, ilânın hükmü de bunun gibidir. Bu, Abdullah b. Mesûd ve İbn Abbâs'ın görüşüdür. Hz. Ali'den rivâyet edildiğine göre kendisi öfke haliyle memnuniyet hali arasında ayrım yapmış ve buna bağlı olarak îlâyı yapan kişiye beklemeyi gerekli görmüştür. Yeminini dört ay on günden az bir müddet için yapan kişi belirlediği sürenin sona ermesiyle îlâ yapmış sayılmaz, bu durumda Allah'ın îlâ için koyduğu hü-
53 küm kendisi için gerekli hale gelmez. [§] Görmez misin ki Cenâb-ı Hak dört ay on gün süresi içinde yeminden dönüşü zikretmiştir. Sözünü ettiğimiz kimse dönüş yapacak olursa "fey'" (فيء) için zikredilen kefâret kendisine vacip olmaz. Bunun gibi sürenin sona ermesiyle boşama hükmü de oluşmaz. Bu söylediklerimiz Hz. Ali, İbn Abbâs ve İbn Mesûd'un (r.a.) kanaatleridir. [Bunlardan İbn Mesûd] bahis konusu kişiye bir günlük yeminin hükmünün gerekli olduğunu söyler. İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre îlâ süresiz bir yemindir. Bize göre bu hüküm süreyi tamamlama isteğine bağlıdır. Mükellef süreyi şart koşarsa dört ay on günün geçmesi sonunda îlâ hükmü gerçekleşir, artık buna herhangi bir süre eklemesi söz konusu değildir. Bu kanaat de Abdullah b. Mesûd'un görüşüdür: Süre şartı koymasa da hüküm geçerli olur.

---

111 bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 363; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, VI, 80; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 102; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, II, 180.

Ashâb-ı kirâm (radıyallahu anhüm) dört ayın sona ermesinden sonra dönüş yapmayıp duraklayan kimse hakkında farklı kanaatlere sahip olmuşlardır, bununla birlikte onlar sürenin bitmesiyle boşamanın veya boşama statüsünün gerçekleştiği noktasında ittifak etmişlerdir. Şunu da belirtmek gerekir ki kişinin talâk (boşama) statüsünde yemin etmesiyle boşama gerçekleşmez, ancak doğrudan talâkla yemin etmesi halinde gerçekleşir. Bundan dolayıdır ki boşama hemen sonuç doğuran bir yöntem olmuştur. Bir de îlâ süresi sona erdikten sonra duraklama yapma halinde süreyi uzatma durumu hâsıl olur. Aslında karı ile koca arasında söz konusu olan bütün sürelerde ekleme veya uzatma bahis konu değildir, boşama süresi de bunun gibidir. Bu hüküm Allah Teâlâ'nın, "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini yerine getirin ve Allah'ı şahit tutarak pekiştirdikten sonra yaptığınız yeminleri bozmayın"[112] meâlindeki beyanıyla yemini bozmayı yasaklamasına bağlıdır. Cenâb-ı Hak îlâ yemininde de dört aylık süreyi kayıtsız olarak zikretmiştir, nitekim Übey b. Kâ'b'ın kırâatinde "fîhinne" (فيهن) ilâvesi mevcut olup, "Şayet bu dört aylık süre içinde yeminlerinden dönüş yaparlarsa" mânası oluşmuştur[113]. Bu sürenin aşılması halinde yemini bozma konusundaki yasak daha güçlü bir durum arzeder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Îlâ (إيلاء) sözlük açısından yemin demektir. Nitekim İbn Mesûd ve İbn Abbâs'ın "yuksimûne" (يُقسِمون) şeklinde okuyuşları bunu göstermektedir[114]. Îlâ hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Mesûd (r.a.) îlâ şeklindeki yemin sadece bir gün için yapılır, ancak dört ay beklenir; çünkü Kur'ân'da îlânın kendisi için herhangi bir müddet belirtilmemiş, zikredilen dört ay beklemek için söylenmiştir. [§] İbn Mesûd bu görüşü benimsemiştir[115]. İbn Abbâs (r.a.) 56
ise îlâ süresizdir demiştir. Onun bu kanaate varması yaşadığı dönemdeki insanlarda îlânın boşama yerine kullanılmasından ötürüdür, boşama ise süresiz hükmünü taşır. Diğer bazı âlimler öfkeli halinde cinsel ilişkiyi terkeden kimse yemin etmese bile îlâ yapmış konumundadır, demiştir. Ancak bu sonuncu görüşün ilmî bir değeri yoktur. Çünkü Allah Teâlâ îlâyı zikretmiştir. Îlâ ise yeminden başka bir şey değildir. Bunun da delili zikrettiğimiz üzere İbn Mesûd ve İbn Abbâs'ın "li'llezîne yuksimûne" (للذين يُقسِمون) şeklinde okumalarıdır. Bu kırâat îlâ hükmünün yeminle birlikte cinsel ilişkiyi terketmenin fiilen birbirine

---

[112] en-Nahl 16/91.

[113] bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 303.

[114] Biraz önce geçmiştir.

[115] bk. Muhammed Revvâs Kal'acî, *Mevsûatu fıkhi Abdillah b. Mesûd*, s. 107.

bağlı olduğunu göstermektedir. Ali b. Ebû Tâlib'den rivâyet edildiğine göre biri kendisine hanımıyla iki yıl süreyle ilişkide bulunmayacağına yemin edişinin hükmünü sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: Bu bir îlâdır, eşin dört ay geçtikten sonra dönüşü mümkün olmayacak şekilde boşanmış olur. Adam bu defa, oluşabilecek hamilelik sebebiyle şu anda memede olan çocuğunun zarar görmemesi için yemin etmiştim, deyince Hz. Ali bu durumda îlâ gerçekleşmez[116], cevabını vermiştir. Öyle anlaşılıyor ki Hz. Ali, adamın gerekli sebep olmaksızın yemin ettiği takdirde îlânın gerçekleştiğini kabul etmiş, buna mukabil îlâda bulunup cinsel ilişkiyi terkedişi memedeki çocuğunun zarar görmemesine bağlı olduğunu anlayınca îlânın gerçekleşmediği kanaatine varmıştır.

Şimdi, yukarıda zikredilen âlimlerin görüşlerini isabetli görmek ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Ali b. Ebû Tâlib'in (r.a.) bakış açısını ele alarak onun, îlâyı yapan kişinin isyan konumunda bulunup bulunmamasını göz önünde tutması hakkında şunu belirtmeliyiz ki îlâ her şeyden önce bir yemindir; yeminlerin ve hükümlerinin gerçekleşmesi isyan veya itaat hali ile değişiklik arzetmez, îlâ da aynı durumdadır. İbn Mesûd'a (r.a.) gelince bir güne bağlı olarak yaptığı yoruma göre o gün geçtikten sonra îlâ ortadan kalkar. Devam eden günde yeminin kendisi bulunmadığına göre hükmü de bulunmaz. İbn Abbâs'ın (r.a.) kanaatinin benimsenmesi halinde bekleme süresinden söz edilmesinin herhangi bir faydası olmaz. Saydığımız bu kanaatlerin isabetli olmadığı anlaşılınca bizim görüşümüz kanıtlanmış olur: Îlâ süresi dört aydan az olduğu takdirde yeminin hükmü gerçekleşmez. Îlâ nihâyetsiz zamana bağlı olsaydı belli bir sürenin zikredilmesinin bir anlamı kalmazdı. Bir de îlâ olayında isyan veya itaat hali, öfke veya memnuniyet hali yukarıda değindiğimiz üzere göz önünde bulundurulmaz.

32 [§] Bazı nakillerde yer verildiğine göre Hz. Ali, îlâ nazarı itibara alınacak bir şey değildir, demiştir. Bunun anlamı şundan ibaret olmalıdır: Îlâ o dönemdeki insanların boşama şekliydi. Buna göre Ali b. Ebû Tâlib'in (r.a.), "Nazarı itibara alınacak bir şey değildir" anlamındaki sözü süre beklemeden boşama hemen gerçekleşir mânasına gelmektedir.

Îlâ yemininde bulunan kimse süresi içinde dönüş yapmadığı takdirde oluşan hukukî durumun mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. [Hanefî] âlimlerimiz (r.h.) şöyle demiştir: Dört ay geçince boşama gerçekleşir. Bir grup âlim ise biraz beklenilmesi kanaatindendir, kişi eşine dönüş yaparsa ne âlâ, aksi takdirde boşama gerçekleşmiş olur. Sözü edilen âlimler şunun-

116 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 419; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 106.

la istidlâl etmişlerdir ki Allah Teâlâ **dört ay bekleme süresi vardır, şayet bu müddet içinde yeminlerinden dönüş yaparlarsa** meâlindeki beyanıyla dört aydan sonra dönüş fiilini zikretmiştir; buna göre kişinin sürenin bitiminden sonra dönüş yapma hakkı vardır. Bazı nakillerde bu meselede duraklayıp bir hüküm vermemenin gerektiği rivâyet edilmiştir. Hz. Ömer, Ali, Osman, Âişe ve İbn Ömer'den (r.a.) îlâ yemini yapan kimse hakkında şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: Dört ay geçtikten sonra ya eşine dönüş yapar yahut da boşar (yahut boşaması sağlanır)[117]. Evet sözü edilen sahâbîler bu kanaate varmışladır, ancak bu kanaatin bahis konusu sahâbîlere değil râviye ait olması ihtimal dâhilindedir.

Bize gelince, bazı âlimlerin, "Allah Teâlâ dört ay bekleyişten sonra eşine dönüşü zikretmiştir" şeklindeki sözü kanaatimizce sürenin bitiminden sonra dönüşü gerekli kılmaz; görmez misin ki, "Bekleme sürelerini doldurduklarında onları ya meşru ölçüler çerçevesinde tutun veya yine meşru ölçülere göre kendilerinden ayrılın"[118] meâlindeki ilâhî beyanda süre bittikten sonra kocanın eşini tutması hükmü yer almamıştır. Bu âyetin anlamı şöyledir: Eşlerinizin bekleme süresi yaklaşınca onları ya iyilikle tutun ... Buna göre Cenâb-ı Hak îlâ yemini yapan kimselere dört aylık sürenin bitmesi yaklaştığı sırada dönüş yapılmasına müsaade etmiştir. Îlâ süresinin bitiminde bir süre bekleneceği kanaatine gelince dört ay bittikten sonra bekleme hakkı söz konusu değildir, gündeme getirilebilecek bekleyiş dört ayın içinde yer almaktadır. Bizim kanaatimize göre kadın dört ayın sonunda dönüşü mümkün olmayacak şekilde boşanmış olur. Zira Resûlullah'ın (s.a.) ashâbından yedi veya sekiz kişinin
şöyle dediği rivâyet edilmiştir: [§] Dört ay geçince kadın dönüşü mümkün 38
olmayacak şekilde boşanmış olur. Zikredilen sahâbîler arasında Hz. Ömer, Ali, Osman, İbn Mesûd, İbn Abbâs, Câbir ve Zeyd b. Sabit (Allah hepsinden razı olsun) yer almakta olup bu meselede kendilerine uymuş bulunuyoruz.

Îlâ yemininin sonunda oluşan boşamanın mahiyeti hakkında ihtilâf edilmiştir. Bazı âlimler bunun dönüşü mümkün (ric'î) türüne girdiğini söylemiştir ki bu görüş Medine fakihlerine aittir. Onlara göre îlâ yoluyla boşama iyi düşünülmeden bir anlık bir söyleyişten ibarettir; zira öyle olur ki koca hâkimin huzuruna çıkarılır ve onun tarafından eşini boşaması sağlanır, ancak bu durumda kocanın dönüş hakkı vardır, hâkime yaptırılan şey ise hükümsüz bir fiilden ibarettir. Bize göre süresi biten îlâ yemininde kadın kesinlik derecesin-

---

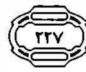
[117] Taberi, *a.g.e.*, II, 437; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 111; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, VII, 47.

[118] et-Talâk 65/2.

de boşanmış olur. Nitekim aynı mahiyette çeşitli rivâyetler nakledilmiştir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Dört ay sona erince kadın kesin şekilde boşanmış olur[119]. İbn Mesûd'dan da aynı mahiyette bir nakil gelmiştir[120]. Ubey b. Kâb'tan rivâyet edildiğine göre âyetin ilgili kısmını "fîhinne" (فيهن) ilâvesiyle okumuş ve bununla "dört ay içinde" anlamına kastetmiştir[121]. Buna göre âyetin anlamı şöyle olmaktadır: Şayet dört ay içinde dönüş yaparlarsa şunu bilsinler ki Allah çok bağışlayıcı ve merhamet edicidir. Sonuç olarak Cenâb-ı Hakk'ın rahmet ve mağfiretini dört ay içindeki dönüşe bağlı kıldığı ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak Allah Teâlâ'nın şöyle bir beyanı vardır: "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini yerine getirin ve Allah'ı şahit tutarak pekiştirdikten sonra yaptığınız yeminleri bozmayın"[122]. Eğer Allah müddeti içinde cinsel ilişkiyi ve dolayısıyla ilâ yeminini bozmayı koca için caiz kılmasaydı onun, sürenin bitmesinden sonra yeminini bozma imkânı kalmazdı. Çünkü süre bitince yemin pekişmiş hale gelir. Buna göre yukarıda sözü edilen âlimlerin beyan ettikleri görüşlerin isabetli olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Şunu bilsinler ki Allah fazlasıyla bağışlayıcı ve merhamet edicidir. Bu beyanın iki şekilde yorumlanması mümkündür. Birincisi Allah ilâ yemini yapmak suretiyle kendini sıkıntıya sokan kimseye süre uzamadan çıkış yolu lütfetmiştir. İkincisi yemin eden kimse, üzerinden dört ay geçtikten sonra kendisini cezayı hak etmiş biri olarak hissedebilir; bu hissi gidermek için Allah kulunun günahını affedip onu bağışladığını ve rahmetine mazhar kıldığını beyan etmiştir.

Âyette yer alan "fey'" (الفيء) kavramı sonuçta eşine dönüp cinsel ilişki kurması anlamına gelir. Çünkü koca eşine yaklaşmamaya yemin etmişti, yaklaştığı takdirde yemininden vazgeçmiş sayılır. Nitekim İbn Abbâs ve İbn Mesût'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre "fey' cinsel ilişkidir" demişlerdir[123].

وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

59 [§] ***227. Dönüş yapmayıp boşamaya karar verirlerse şüphe yok ki Allah onların sözlerini işiten, niyetlerini bilendir.***

---

119 Taberî, *a.g.e.*, II, 430; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 303; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 242.

120 İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 303; Muhammed Revvâs Kal'acî, *a.g.e.*, s. 107.

121 bk. İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 303.

122 en-Nahl 16/91.

123 Taberî, *a.g.e.*, II, 422; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 432; Şevkânî, *a.g.e.*, VII, 49.

Dönüş yapmayıp boşamaya karar verirlerse. Bu ilâhî beyan şu âyete benzemektedir: "Kadınları boşadığınız, onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri vakit kendilerini ya iyilikle tutun veya son boşama hakkınızı kullanarak iyilikle serbest bırakın"[124]. Bu, ikinci âyette belirtilen iki husûsun, sürenin bitmesinden sonra yapılması anlamına gelmez, tefsirini yaptığımız âyette de durum aynıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Onların sözlerini işiten. Yani îlâ biçimindeki yeminlerini. **Niyetlerini bilendir.** Yani kocanın eşine dönüş yapmayacağına dair hükmünü gerçekleştirmeyi bilendir, nitekim aslında bu husûs O'nun ezelî ilminde aynı şekilde yer almıştır. Bir bakıma Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: O, yaratıklarından sâdır olacak hareketleri, huzur ve düzenlerinin bağlı bulunduğu husûsları ve davranışlarının varacağı neticeyi bilerek insanları yaratmıştır; O, insanların fısıldaşma şeklinde, gizli yahut aşikâre olarak söyledikleri her şeyi işitendir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Dönüş yapmayıp boşamaya karar verirlerse. İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Boşamaya karar vermek dört ayın sona ermesi demektir[125]. Yukarıda ashâb-ı kirâmın (r.a.) boşamaya karar vermenin dört ayın sona ermesi anlamına geldiğine dair görüş beyan ettiğini zikretmiştik.

Şüphe yok ki Allah onların sözlerini işiten. Yani îlâ şeklindeki yeminlerini. **Niyetlerini bilen.** Yani dönüş yapmaktan vazgeçtiklerini, yahut îlâ ile ne kast ettiğini. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ
يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فٖٓي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ
وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فٖي ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُٓوا اِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ
الَّذٖي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ
حَكٖيمٌ

228. Boşanmış kadınlar evlenmeksizin üç ay hali beklerler. Allah'a ve âhiret gününe inanmışlarsa Allah'ın rahimlerinde yarattığı gebeliği veya ay

---

124 el-Bakara 2/231.

125 Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 36.

halini gizlemeleri kendilerine helâl olmaz. Kocaları barışmak isterlerse, bekleme müddeti içinde onları tekrar almaya elbette daha lâyıktır. Erkeklerin kadınlar üzerinde belli hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır. Ancak erkeklerin kadınlara göre bir derece üstünlüğü bulunmaktadır. Şüphe yok ki Allah üstün kudret sahibidir, sözleri ve fiilleri yerli yerinde olandır.

Boşanmış kadınlar evlenmeksizin üç ay hali beklerler. Âlimler âyette geçen "kuru'-ekrâ'" (الاقراء - قروء) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları bunun üç temizlik hali, diğerleri üç ay hali olduğunu söylemiştir ki bizim görüşümüz bunların ikincisidir. Ashâb-ı kirâm da farklı kanaatler belirtmişlerdir. Hz. Ömer, Ali ve Abdullah b. Mesûd (r.a.) kuru' ay halidir derken Hz. Âişe, Zeyd. b. Sabit ve Abdullah b. Ömer temizlik hali olduğunu ifade etmişlerdir[126]. Medine fakîhleri "kuru'" kavramının temizlik mânasına geldiği şeklindeki görüşü benimsemiş ve bunu Sünnet'in yanı sıra ashâb-ı kirâmdan gelen haberlerle dil kurallarına dayanarak tercih ettiklerini, dolayısıyla çelişkiye düşmekten kurtulmayı da amaçladıklarını sözlerine eklemişlerdir.

60 [§] **a)** Sünnetten delil Resûl-i Ekrem'in, Hz. Ömer'e, ay halinde iken eşini boşayan oğlu Abdullah için şöyle demesidir: "Oğluna emret de eşine dönüş yapsın, sonra eşi temiz halinde veya hamile iken ayrıca bu arada cinsel ilişkide bulunmaksızın onu boşasın; Allah'ın, eşleri boşamak için gözetilmesini emrettiği iddet (kadının bekleme süresi) bundan ibarettir"[127]. Bu nebevî beyan kadınları boşayabilme (tatlîk) zamanının temizlik dönemi olduğunu göstermektedir. Ne var ki bu anlayışa iki yönden cevap verilir. Birincisi, Resûlullah'ın Hz. Ömer'e verdiği talimatta söz konusu ettiği müddet boşadıktan sonraki zaman için değil boşama fiilini icra etmek için kullanılması gereken zamanı belirlemeyi amaçlar. Boşama yapabilmek için kullanılması gereken zaman ile boşama fiili gerçekleştikten sonra beklenecek olan zaman (iddet) farklı şeylerdir. Biz [Hanefî fakîhleri] kadınların boşanabileceği temizlik hali için aynı düşünceyi benimseyerek o, boşama fiilini icra etmek için gözetilecek zaman dilimidir, boşadıktan sonraki iddet değil, deriz. İkincisi, bahis konusu görüşü benimseyen biri, koca pekâlâ temizlik döneminin son bölümünde boşama fiilini icra edebilir, deme hakkına sahiptir. Yukarıda nakledilen hadiste ise boşamanın temizlik döneminden önce yapıldığı belirtilmiştir. Bu hadiste ifade edilen husûstan amaç temizlik hali olsaydı boşama bu halin hayızdan önceki

---

126 bk. Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 55; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 113; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 235.

127 Buhârî, "Tefsir", 65/1; Müslim, "Radâ'", 66-81; Ebû Dâvûd, "Talâk", 4.

son kısmında vuku bulması gerekirdi, yoksa temizlik öncesi değil ki o da zaten ay halidir. Sonuç olarak temizlik halini icra edilen boşamadan sonraki iddet hesabına kaydetmek gerçek olmaktan uzak olduğu ortaya çıkmıştır.

b) Dil kurallarına dayanılarak yapılan istidlâle gelince, Arap dilini kullananlar "kar'" (القرء) kökünden hareketle "suyu havuzunda tuttu", "yemeği ağzının iç kenarında tuttu" yani hapsetti derler. Buna göre temizlik hali (الطهر) kanın hapsedilmesinin sebebini teşkil eder. Ancak bize göre tuhur (الطهر) temel bir yaratılıştır ve kadınlar bu hal üzere var edilip geliştirilmiştir, ay hali ise (hayız) geçici ve iğretidir. Rahimde kan varsa çıkar, yoksa kadın yaratılışının aslına göre temiz kalır, burada temizlik halinin kanı tutup hapsetmesi söz konusu değildir. Bu meselede durum söylediğimiz gibi olunca karşı görüş sahibinin, dil ve sözlük bilgilerine dayanarak getirdiği delillerin yanlışlığı ortaya çıkar.

[§] **c)** Karşı görüşü benimseyenler tarafından ileri sürülen çelişkiye düş- 61
me iddiası ise şöyle özetlenebilir: Siz [Hanefîler], kan akışı duran, fakat henüz yıkanmayan kadını -kocasının kendisine dönüş yapma hakkını sürdürebilmeniz için- iddeti içinde kabul ettiniz! [Deriz ki:] ileri sürülen çelişkiye düşme iddiası var olmaktan uzaktır, çünkü Kur'ân-ı Kerîm bahis konusu iddetin kadın yıkanmadan önce de hayız hükümleri çerçevesinde[128] devam ettiğini kabul etmiştir. Burada bir tenkit sözkonusu olsaydı bu Kur'ân'a yönelik olurdu[129].

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede yer alan "kuru'" (قروء) kelimesinin temizlik dönemleri anlamına geldiğini iddia edenler şöyle demektedir: Allah Teâlâ söz konusu âyette müennes (dişi) kipiyle değil, müzekker (erkek) kipiyle üç temizlikten (ثلاثة قروء) bahsetmiştir; bu da O'nun temizlik dönemlerini kastettiğini kanıtlamaktadır. Nitekim üç erkek anlamına gelen "selâsetu ricâl" (ثلاثة رجال) ve üç kadın demek olan "selâsü nisve" (ثلاث نسوة) tabiri kullanılır. Görüldüğü üzere sayı bildiren "selâsü" (ثلاث) kelimesinin sonuna tâ

---

128 Müellif İmam Mâtürîdî şu meâldeki âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Resûlüm, sana kadınların ay halini de sorarlar. De ki o bir rahatsızlıktır. Bunun için ay hali sırasında kadınlarınızdan uzak durun ve temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın" (el-Bakara 2/222).

129 Yani bu görüşümüzde eleştirilebilecek bir nokta varsa Allah Teâlâ'nın kitabına yöneltilmiş olur, oysaki O'nun kitabı çelişkiden münezzehtir. Semerkandî'nin ibaresi ise şöyledir: "Şayet biz kocanın eşine dönüş hakkının devam ettiğini söylemenin yanında temizlik halini de iddet saymış olsaydık çelişkiden söz etmek mümkün olurdu. Fakat biz şunu demekteyiz: Kadın, kan kesilse bile yıkanmadıkça hayız halinde bulunur, kanın kesilmesi hayız haline ters düşmediği icmâ yoluyla sabittir, çünkü kan bütün vakit birimlerinde akmaz. Sonuç olarak ortada bir çelişkinin bulunmadığı sabit olmuştur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 70).

harfi getirilince kelime müzekker hale dönüşür ve bundan temizlik (tuhur) dönemleri anlaşılır[130].

Buna cevap verilir: Arap dili, canlı varlıklardan olmadığı sürece bir şeyi müzekker veya müennes kelimeyle anmaya engel olmaz, meselâ ikisi de buğday anlamına gelen "burr", "hınta" vb. gibi[131]. Durum böyle olunca "kar'u" kelimesinin müzekker özelliği taşıyıp tuhur mânasına geldiğine dair kesin bir delil bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Yine karşı görüş sahibine göre "kar'" (قرء) "bir durumdan diğer bir duruma geçiş yapmak" anlamına gelir; meselâ yıldız battığında "karae'n-necm" (قرأ النجم) denir ve benzeri başka örnekler. Ancak bu istidlâlin de ilmî bir değeri yoktur, çünkü sözü edilen kelime mutlak olarak bir halden diğerine geçiş anlamına gelseydi yıldız doğduğunda da aynı ifade kullanılabilir ve bu durumda kar' kökü batmak değil doğmak anlamına gelir yahut her iki mânada da kullanılırdı. Hülâsa bu istidlâl tarzının sonuç vermeyeceği anlaşılmaktadır.

Bize göre bu meseledeki hareket noktası boşama ile ilgili olan şu âyet-i kerîmedir: "Kadınlarınız bekleme sürelerini doldurduklarında onları ya meşru ölçüler çerçevesinde tutun veya yine meşru ölçülere göre kendilerinden ayrılın"[132]. Allah Teâlâ bu beyanında, kadınların, bekleme sürelerini bitirince tutulmasını emretmiştir. Bekleme süresinin sona ermesi ya temizliğe dair zaman birimlerinin hemen baş tarafında veya sonunda gerçekleşir. Sonunda gerçekleşecekse, bunun, üzerinde kesin hüküm kurulacak belli bir son noktası
63 yoktur, [S] şayet ilk biriminin hemen başında olacaksa durum yine değişmemektedir. Bir de süre bitiminin temizlik zamanının bitimine bağlanması uygulanabilirlikten uzak olan bir şeydir, zira bu ancak temizlik halini sona erdiren ay haliyle bilinebilir. Bu sebeplerle bekleme süresinin sona erdiğinin belirlenmesi başlangıç ve nihâyeti bilinemeyen temizlik haliyle değil, bilinmesi kolay olan ay haliyle yorumlanmıştır.

İkinci olarak Allah Teâlâ'nın şu beyanını ele alalım: "Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla henüz âdet görmeyenler husûsunda tereddüde

---

130 Hatırlatmak gerekir ki üçten dokuza kadar olan sayılarda -genel gramer kuralının aksine- müzekker tâ harfi ile olurken müennes tâ olmaksızın gelir. Tuhur kelimesi müzekker iken kadınlara mahsus bir hal ve kavram olan hayız kelimesi müennes olarak kullanılır.

131 Bunların birincisi gramer açısından müzekker iken ikincisinde müenneslik "ta"sı bulunmaktadır.

132 et-Talâk 65/2.

düşerseniz boşamada onların bekleme süresi üç aydır”[133]. Fakihler bu âyette belirtilen bekleme süresinin bedel konumunda bulunduğuna dair ittifak etmiştir. Bilindiği kadarıyla bazı konularda bedel zikredildiğinde bu, mutlaka belirlenen asıl durumundaki kriterler üzerine bina edilir. Şu halde bahis konusu âyette bekleme süresinin (iddet) sona ermesi için esas alınan kriterin ay hali olduğu ortaya çıkmıştır.

[Hanefî] âlimlerimiz Hz. Peygamber’in, “Câriyenin bekleme süresi iki hayızdır”[134] meâlindeki hadisleriyle de delil getirmişlerdir. Bu nebevi beyanla da iddetin sona ermesindeki kriterin hayızdan ibaret olduğu kanıtlanmıştır. Şâfiî, “Câriyenin bekleme süresi iki hayızdır” demek “kar’ân” (قرءان) demektir, bunlar da iki temizlik halinden ibarettir, demiştir. Kendisine şöyle cevap verilir: Gaflette ileri dereceye ulaşmış, tartışmada sınırı aşmışsın, öyle ki “hayz” (الحيض) kelimesinden “kar’” (القرء) anlamışsın; halbuki hayız kelimesinin mânası Arap dilini konuşanlar nezdinde yaygın kullanılışla (semâan) sabit olup tarafınızdan yakıştırılan anlama hiç de gerek kalmamıştır. Üstelik bu iddianızda -Araplar’ın en fasihi ve beşer türünün en büyük âlimi olan- Resûlullah’ı (s.a.) dili bilmemeye nispet ediş eylemi mevcuttur, şöyle ki, “tuhur” kelimesinin yerine “hayız”ı kullanmış.

Diğer bir husûs da şudur ki âlimler, temizlik hali sırasında koca eşini boşadığı takdirde bu halden geri kalan süre beklemeye mahsup edilir, kanaatinde ittifak etmiştir. Böylesinin kalan bekleme süresi iki buçuk temizlik dönemidir (قرء). Kur’ân’ın gerekli kıldığı süre ise üç temizlik dönemidir (قرء). Şu halde iddet beklemeye yönelik ilâhî emir [§] anlattığımız sebepten ötürü temizlik de- 63
ğil ay haline bağlı bir emirdir, her ne kadar “kar’” (قرء) kelimesi dil açısından hem tuhur hem de hayızı kapsıyorsa da.

Tartışılmakta olan meselede hareket noktasını teşkil eden husûs şudur ki kadının kocasına ve [boşandığı takdirde] diğerlerine ilk helâl oluşu temizlik haliyledir, benzer şekilde onun helâl oluşunun sona erişi de temizlik haliyledir. Diğer bir ilke de şudur: Kadının, onu boşayan adama haram oluşunun başlangıcı [hayız döneminin sona ermesi suretiyle] temizlikle (الطهر) gerçekleşmiştir, benzer biçimde haram oluşunun bitmesi de yine temizlikle (الطهر) olur ki bu, bekleme süresindeki üçüncü ay halinin sona ermesiyle gerçekleşir.

---

133 et-Talâk 65/4.

134 İbn Mâce, “Talâk”, 30; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 6; Tirmizî, “Talâk”, 7.

Hülâsa kadının boşayan ilk kocaya ve oluşabilecek diğer kocalara helâl oluşunun nihâyete ermesi helâl oluşunun başlangıcı olan temizlikle (الطهر) gerçekleşmiştir, aynı şekilde ilk ve sonraki kocalara haram oluşunun son bulması da başlangıçtaki gibi gerçekleşir. Başka bir deyişle kadının erkeğe helâl ve haram oluşunda ilkin göz önünde bulundurulacak esas başlangıç biçimini oluşturan temizlik olunca helâl ve haram oluşun sona ermesi de aynı esasa bağlı kalmasının gereği kendiliğinden ortaya çıkar.

Şimdi, âyet-i kerîmede yer alan "sel"asetü kurû'"dan (ثلاثة قروء) ilâhî kastın -haddizatında temizlik haline ihtimali varsa da- ay haline yönelik olduğunun delili birkaç şekilde verilebilir. Birincisi, "üç" kelimesi küsürsüz bir sayının ifadesidir. Buna göre sanki Allah "üç tuhur" demiştir, şayet tuhru kastetmişse veya "üç hayız" buyurmuştur, bunu kast etmişse. Âlimler -tuhur veya hayız alternatifinde ihtilâf etmişlerse de- bekleme süresinin ay haliyle üç, temizlik haliyle ise iki tuhur ve boşamanın gerçekleştiği ilk temizlik halinin kalan kısmından ibaret olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Şu halde boşama müddetinin tam sayı süresince devam eden ay haliyle hesaplanmasının tercihe şayan olduğu ortaya çıkmıştır. Şu da var ki boşama süresinde tam sayıyı gerçekleştiren ay halini esas almakta ihtiyatlı davranışın gerçekleşmesi söz konusudur. Şöyle ki, ilâhî beyan çerçevesinde tuhrun da hayzın da dikkate alınması ihtimal dâhilindedir. İki ihtimalin de imkân dâhiline girmesi karşısında ortaya çıkan tereddüt ancak nakledilecek bir beyanla ortadan kalkar. Nitekim bir hadiste, "Kadınları boşama fiilinin icra edilmesinde Allah'ın uyulmasını emrettiği iddet budur"[135] buyurulmak suretiyle esas alınacak kriterin, öncesinde tuhrun bulunduğu ay halinden ibaret olduğu beyan edilmiştir. Ancak hadiste söz konusu iddetin boşama süresinin bitmesi değil, boşama fiilinin icra edilmesine yönelik olması muhtemeldir. Tartışılan meseleyi açıklığa kavuşturan bir husûs da câriyenin boşanma süresinin iki ay halinden ibaret bulunduğunu ifade eden rivâyettir[136]. Bu süre hür kadının boşanma müddetinin bir kısmını teşkil eder,

---

[135] Abdullah b. Ömer'den rivâyet edildiğine göre kendisi Hz. Peygamber döneminde ay halinde bulunan eşini boşamış, bunun üzerine Hz. Ömer durumu Resûlullah'a sormuş, o da şöyle buyurmuştur: "Abdullah'a emret, eşine dönsün, temizleninceye kadar onu tutsun, sonra ay hali geçsin, ardından da temizlik hali gelsin, işte o zaman isterse tutsun isterse boşasın, fakat bu arada cinsî ilişkide de bulunmasın. işte kadınları boşama fiilinin icra edilmesinde Allah'ın uyulmasını emrettiği iddet budur" (Buhârî, "Tefsîr", 65/1; Müslim, "Radâ'", 66-81).

[136] Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Câriyenin talâkı ikidir, iddeti de iki hayızdır" (İbn Mâce, "Talâk", 30; Ebû Dâvûd, "Talâk", 6; Tirmizî, "Talâk", 7).

câriyenin boşanma zamanı da hür kadında olduğu gibidir. Böylece iddetin iki kısma ayrıldığı da anlaşılmıştır.

[§] İkincisi, Allah Teâlâ ay halinden kesilen ve henüz ay hali dönemine gelmeyen kadınların boşanma süresini bedel yöntemiyle belirtirken hayız halini esas kılmıştır, bilindiği üzere bedel konumunda bir hükümden söz edilirken esas kriterler de göz önünde bulundurulur[137]. 68

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kadınlar bekleme sürelerinin sonuna ulaşınca onları ya meşru ölçüler içinde tutun veya meşru ölçüler içinde kendilerinden ayrılın"[138] meâlindeki beyanını ele alalım. Burada geçen "ulaşma" anlamındaki "bulûğ" (بلوغ) kavramı bir eylemin tamamlandığını bildirmektedir. Şüphe yok ki süre tamamlandıktan sonra kadına dönüş yapmak yanlış bir davranıştır. Tamamlanma sürecinin tuhur halinde iken bilinmesi mümkün olmayıp ancak onu hemen izleyen kanın görülmesiyle öğrenilebilir, zira temizliğin belirgin bir nihaî noktası yoktur. Şu halde muhaliflerimizin tuhur esasına dayanan yöntemiyle kocanın eşine dönüş yapması imkân dâhilinde bulunmamaktadır. Demek ki bekleme süresinin kriteri hayızdır, çünkü onun nihaî bir noktası vardır. Şayet haramlığın başladığı sırada kan durmasa bile bu, tuhur halidir, sürenin sona erme zamanı da hayzın tamamlanma ânıdır ki bu, temizlik halinin başlangıcını teşkil eder. Şu da var ki kocaya ait mülkiyet hakkının ana unsuru talâkla elden çıkmakta olup bunun zamanı da temizlik halidir. Mülkiyetin geri kalan kısmı ise boşama süresinin bitmesiyle elden çıkar. Bunun zamanının tuhur dönemi olması gerekir ki talî unsurlar aslî unsurlara uyanlar uyulanlara bağlanmış olsun. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Boşanmış kadınlar evlenmeksizin üç ay hali beklerler. Bir de şu âyetleri zikredelim: "Ay hali sırasında kadınlarınızdan uzak durun"[139]; "Onlar sana yetimleri de sorarlar. De ki yetimler için iyileştirme ve düzenleme yapmak elbette daha hayırlıdır. Kendileriyle birlikte yaşayacak olursanız şunu bilin ki onlar sizin kardeşlerinizdir"[140]. Bu âyet-i kerîmelerde, beyanın hitaptan sonraya bırakılmasının mümkün olduğunun delili bulunmaktadır. Şöyle ki, Allah âyetlerin muhtevalarında "akrâ'"nın (الأقراء) kelimesinin anlamını beyan etmediği gibi kadınlardan uzak durmanın kadın vücudunun hangi yerinden alacağını da beyan etmemiş, ayrıca yetimlerle birlikte yaşamanın hangi noktalara yönelik

---

137 bk. et-Talâk 65/4. Konu biraz önce geçmişti.

138 et-Talâk 65/2.

139 el-Bakara 2/222.

140 el-Bakara 2/220.

bulunduğuna dair bir talimat göndermemiştir. Öyle anlaşılıyor ki bu konulardaki anlayış farklılıkları kıyâmet gününe kadar devam edecektir. Sonuç olarak beyanın tehir edilebileceğini kabul etmeyenlere ait telâkkilerin yanlış, kabul edenlerin görüşünün doğru olduğu ortaya çıkmıştır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Allah'a ve âhiret gününe inanmışlarsa Allah'ın rahimlerinde yarattığı gebeliği veya ay halini gizlemeleri kendilerine helâl olmaz. Âyetin bu kısmında birkaç meseleye dair delil bulunmaktadır. Birincisi, mümin olan kadının karnındakini gizlemesinin haram oluşu kendisine has bir hüküm olmayıp bu husûsa riâyet etmek mümin olmayan kadın için de geçerlidir, çünkü bu
63 davranış akıl açısından da güzel bir şeydir. Âyetin aynı kısmında [§] şunun da delili yer almaktadır ki bir illete bağlı olarak gerçekleşen hüküm bazan illetin ortadan kalkması halinde de gerekliliğini korur; meselâ, "Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızdaki anlaşmazlıkları giderin; gerçekten mümin iseniz Allah'a ve Resûl'üne itaat edin"[141] âyetinde olduğu gibi. İman sahibi olmayan kimselerin de arasını bulmak bazan gerekli hale gelir. Şu ilâhî beyan da aynı mahiyettedir: "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının. Gerçekten inanmış kimseler iseniz faiz alacaklarınızdan vazgeçin"[142]. Bazan anlaşmalı olan gayrı müslimdeki faiz alacağından vazgeçilmesi de icap edebilir, ayrıca kendi ülkesinin dışında bulunan müslümana faiz işlemi meşru olabilir. Bu örnekler şunu göstermektedir ki bir kimse için belli bir illete bağlı olarak belirtilen hükmün bir diğeri için de bağlayıcı olmasında engel yoktur.

{İmam (r.h.) şöyle dedi:} Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin bu kısmında, bir hükmün sebebe izafe edilmesi halinde, sebebin yok olması, hükmün konumunu ortadan kaldırmadığının delili vardır. Ayrıca ilâhî beyanın aynı kısmında, iman etmiş bir kadına rahminde bebek taşıdığını gizlemesinin kendisine helâl kılınmadığının da delili bulunmaktadır, zira imanın gereği ilâhî talimatı tasdik etmek ve gerçeği olduğu gibi söylemektir; talimatı benimsememek ve gerçeği gizlemek ise imandaki şarta riâyet etmemek demektir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah'ın rahimlerinde yarattığı şey. Bunun açıklamasına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun gebelik veya hayız olduğunu söylemiştir. Hz. Ali, Abdullah b. Ömer ve İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre **Allah'ın**

---

141 el-Enfâl 8/1.

142 el-Bakara 2/278.

rahimlerinde yarattığı şeyin hamilelik veya hayız olduğunu belirtmişlerdir[143]. Bununla hayız yerinin rahim olduğu anlaşılmıştır. Gebelik rahimden kanın akmasına engel olur ve dolayısıyla hamile kadının ay hali görmediği ortaya çıkar. Hz. Peygamber'in (s.a.), "Hayır, o gördüğün kesilmiş bir damarın kanıdır"[144] mealindeki beyanı bu esasa dayanmaktadır. Nitekim kadınlar hakkında yaygın ve belirgin olarak bilinen şey bundan ibaret olup gebeliğin kanı hapsettiği biçimindedir.

Bazı müfessirler, **Allah'ın rahimlerinde yarattığı şeyin** hayız değil sadece gebelik olduğunu iki delile dayanarak belirtmişlerdir. Birincisi, Câhiliye dönemi kadınları karınlarında oluşan gebeliği gizleyerek doğan çocukları gerçek babalarından başka kimselere nispet ediyorlardı. İslâm döneminden sonra kadınlar -bu âyette görüldüğü üzere- bu konuda uyarılmışlardır. [S] Buna göre 60
âyetin ilgili kısmının muhtevasında hayız hali yer almamaktadır. İkincisi, hayızın rahimde oluştuğunu söylemek isabetli görünmemektedir. Rahime nispet edilemeyeceğine göre orada bulunma ihtimali yok demektir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bu konuda bazı sahâbîlerin görüşleri ile diğer delillere dayanmak suretiyle söylediklerimize ek olarak belirtmek isteriz ki kadınların haber verdikleri husûslarda güvenilir oluşlarının iki yorumu vardır. Birincisi "güven" (emanet) konusunda gelen nakillerde ut yeri (örtmesi gereken edep yeri) ve kadınlık husûsunda kadına güvenilmesinin vurgulanması; ikincisi de kadının vereceği habere itibar edilmeseydi gebeliğini gizlememesi için uyarılmasının bir anlamı kalmazdı[145].

---

143 Bu görüşü İbn Ebû Hatim İbn Ömer ve İbn Abbâs'a, Tabersî de İbn Abbâs ve Hz. Hasan'a, Mâverdî ise Hz. Ömer'e ve Mücâhid'e nispet etmişlerdir (bk. İbn Ebû Hatim, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 415-416; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, I, 292; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, I, 574).

144 Hz. Âişe'den nakledildiğine göre Fâtıma bint Ebû Hubeyş Hz. Peygamber'e gelerek şöyle demiştir: Yâ Resûlallah, ben sürekli kan görüp temizlenemeyen biriyim, namazı terkedeyim mi? Resûl-i Ekrem şöyle cevap vermiştir: "Hayır, o gördüğün hayız değil bir damarın arazıdır; gerçek mânada hayız gelince namazı bırak, sona erince kanın bulaştığı yeri yıka ve namazını kıl" (Buhârî, "Vudû'", 63, "Hayız", 24; Müslim, "Hayız", 62-63).

145 Semerkandî şöyle demektedir: "İkincisi, Allah Teâlâ kadınlara rahimlerinde yarattığı bebeği gizlememelerine dair öğüt vermiş ve bunu yapmalarını yasaklamıştır. Âyetin bu kısmında kullanılan 'mâ' (ما) kelimesi umûm ifade eder, buna göre hayız da gebelik de Allah'ın rahimlerinde yarattığı şeyler cümlesindendir. Gizleme unsuruna yönelik ilâhî tehdit kadının haber vereceği her şeyin kabul edilmesinin gerektiğini kanıtlamaktadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 71a).

Kadının rahmindeki oluşumu gizlemesinin iki sebebi olabilir. Biri, iddet devam etmektedir, demek suretiyle kocalarından nafaka almayı sürdürmeleri için gizlerler, bu alternatifte verecekleri haber hayız haline de gebeliğe de yönelik olur. Diğeri, bazı müfessirlerin de söylediği gibi, kocanın dönüş hakkının süresini uzatmak için olabilir. Bir de Ebû Hanîfe'nin (r.h.) bahis konusu gizleme hakkında söylediği vardır: Bir kadın boşanma süresi içinde -önceden hamile olduğu gözükmüyorken- bebek ortaya getirse ve doğum yaptığına dair diğer bir kadın tanıklık yapsa iddiası kabul edilmez, çünkü gebeliği önceden haber vermekle mükellefti, bunu gizlemesi iddiasını töhmet altında bırakır. Bundan başka gebeliği gizleyip de doğacak çocukları kocalarından başkalarına nispet etmeleri de ihtimal dâhilindedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

67 [§] **Kocaları** (barışmak isterlerse) **bekleme müddeti içinde onları tekrar almaya elbette daha lâyıktır**. Bu beyan iki şekilde anlaşılmaya müsaittir. Birine göre kadınlar evliliğe dönüş yapma veya kocalarının kedilerine dönmelerine engel olma hakkına sahip değildir, belki bu kocalarına ait bir haktır. Diğer ihtimale göre ise kocaları bekleme süresi içinde eşlerine dönüş yapma statüsünde değil de nikâh yapmaya daha lâyıktır, zira koca iddet süresince eşiyle nikâh yapma hakkına sahipken diğer insanların buna hakkı yoktur. "Kadınların bekleme süresi dolmadan kendileriyle nikâh akdi yapmayın"[146] beyanında olduğu gibi.

Kocaları (boşamak isterse), bu ifadeden anlaşıldığına göre âyetin başlangıcında yer alan **boşanmış kadınlar ... beklerler** meâlindeki kısımda söz konusu edilen boşamayı icra eden kimse dönüş yapma yolunu kendisine kapamamıştır.

Bekleme süresi içinde ıslah (barışmak) **isterlerse**. Buradaki ıslah kadınlarla aralarını düzeltmek anlamına gelebileceği gibi eşlerini iyilikle nikâhlarında tutmak isterlerse anlamına da alınabilir, "Kadınları boşadığınız, onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri vakit kendilerini ya iyilikle tutun veya son boşama hakkınızı kullanarak güzellikle serbest bırakın. Fakat onları, sırf eziyet edebilmeniz için arzuları hilâfına tutmayın"[147] âyetinde anlatıldığı gibi. Koca eziyet verici olsa da eşini tutmaya devam edebilir. Bu meselede aslolan şudur ki her ne kadar âyette "iyilikle tutmak"tan söz edilmişse de[148] koca iyilikle davranmadığı takdirde eşini tutmamış sayılmaz. Buradaki hareket noktası

146 el-Bakara 2/235.
147 el-Bakara 2/231.
148 Bir sonraki âyet.

şudur: "Yapmayın" denilmesi halinde yapacak olursa, bu fiilin hükümsüz olacağı mânasına gelmez. Âyette geçen "fî zâlike" (فى ذلك) ifadesi, "Kadının boşama süresini beklediği sırada" veya " temizlik (kar) döneminde" demektir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Erkeklerin kadınlar üzerinde belli hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Eşimin benim için süslenmesini istediğim gibi kendim de onun için süslenmeyi arzu ederim, çünkü Allah Teâlâ, "Erkeklerin kadınlar üzerinde belli hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır" buyurmuştur[149]. Bazı âlimler âyetin bu kısmını şöyle yorumlamıştır: Erkeklerin kadınlar üzerinde hizmet hakkı olduğu gibi onların da erkekler üzerinde geçimi sağlama hakkı bulunmaktadır. Diğerleri ise erkeklerin eşleri üzerinde kadınlıklarını kendilerine vermeleri hakkı olduğu gibi kadınların da kocaları üzerinde mehirlerini kendilerine ödemeleri hakkı vardır, demişlerdir. [S] Bu yaklaşım, kadının kocasıyla baş başa kalması ve kadınlığından 68
faydalanmasına engel olmaması durumunda kocasının eşindeki hakkını almış sayılacağını gösterir. Şöyle de denilmiştir: **Erkeklerin kadınlar üzerinde belli hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır** meâlindeki beyan eşler arasındaki hakları amaçlamaktadır, şöyle ki, -iki statü arasında farklar bulunsa da- kadınlar üzerinde kocalarına ait bulunan hakların benzeri eşlerine ait olmak üzere kocalar üzerinde de vardır.

Ancak erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece üstünlüğü bulunmaktadır. Bu üstünlüğün kadının değil erkeğin elinde bulunan boşama hakkı olduğu söylenmiştir. Bunun yanında devlet başkanlığı ve buyruk çıkarma yetkisi olduğu belirtilmiş yahut cihâd görevi, mirastan fazla alma hakkı vb. husûslarda Cenâb-ı Hakk'ın, kadına nispetle erkeğe tanıdığı ayrıcalık gündeme getirilmiştir. Bazıları ise erkeklere özgü olan velâyet hakkı, şahitlikteki konum, aklî yetkinlik demiş, bir kısmı da haklar açısından erkeğin üstünlüğüne ve eşine mehir ödemesine yorumlamıştır.

{İmam Ebû Mansûr rahimehullah şöyle dedi:} **Erkeklerin kadınlar üzerinde belli hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır,** meâlindeki beyanın anlamı şudur: Yani özellikle kadınların erkekler üzerindeki hakları. Bunlar, **1.** Mehirin ödenmesi ve geçimin sağlanması; **2.** Bir sonraki âyette zikredilen "iyilikle tutmak veya iyilikle serbest bırakmak"; **3.**

---

[149] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 453; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 123; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, II, 189; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 282.

Kadının ev dışındaki ihtiyaçlarını, dînî hayatını sürdürmesini sağlayacak ve kendisini cehennem ateşinden koruyacak tedbirleri almak[150] diye sıralanabilir. Kadınların kocalarına yönelik görevlerine gelince, haklarının birincisine mukabil kadınlıklarını kocalarına cömertçe sunmak ve yataklarını hiçbir kimseye çiğnetmemek; ikincisine mukabil kocanın memnun kalacağı şekilde vefakârlık göstererek nezaketle konuşmak ve Resûl-i Ekrem'in, "Kendisine bakınca seni mutlu kılan, seslendiğinde olumlu cevap veren, bulunmadığın zamanlarda kendi canını ve senin malını koruyan kadın"[151] diye övdüğü kadının örneğini teşkil etmek; üçüncüsüne mukabil de kocasını hoşlanmayacağı, canını sıkıp öfkeleneceği şeylerle karşılamamak, bunun yanında hizmetinde bulunup dînî hayatının devamını sağlayacak olan aile içi işleri yönetmek. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

69 [§] Erkeğin derece üstünlüğü ise kadına sahip olması, bazı haklarda kendi lehine yönelik farklar, Allah'ın erkeği kadının yöneticisi kılması[152] vb. husûslardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyet-i kerîmede kadınlara ait olmak üzere zikredilen hakların "iyilikle nikâhında tutmak veya güzellikle serbest bırakmak"tan ibaret olması muhtemeldir. Kocalarına karşı görevleri ise kadınlıklarını kendilerine vermek, istedikleri hizmeti gönül hoşluğuyla lütfetmek, ev işlerini idare etmek ve kocanın eşinin nezdinde bulunan malını ve namusunu korumak şeklinde açıklanabilir.

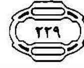
اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ
لَكُمْ اَنْ تَاْخُذُوا مِمَّٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُقِيمَا

---

150 Müellif, "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun" (et-Tahrîm 66/6) meâlindeki âyete işaret etmektedir.

151 Ebû Ümâme'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle diyordu: "Allah'a karşı saygılı olmaktan sonra mümin için iyi eşten olduğundan fazla faydalanacağı hiçbir şey yoktur. O eş ki bir şeyin yapılmasını istediği zaman onu yerine getirir, kendisine bakınca mutlu olur, önemli bir işin yapılması veya yapılmaması hakkında üzerine and içince andının bozulmamasını sağlar, yanında bulunmadığı zaman kendi nefsi ve kocasının malı konusunda vefakâr ve samimi davranır" (İbn Mâce, "Nikâh", 5; Munâvî, *Feydü'l-kadîr*, III, 482; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 60; Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 160; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 492).

152 Müellif (r.h.) şu âyete işaret etmektedir: "Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur, çünkü Allah insanların bir kısmını diğerlerinden üstün kılmıştır, ayrıca erkekler mallarından harcama yapmakla yükümlü tutulmuştur" (en-Nisâ 4/34).

حُدُودَ اللّٰهِ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا
ف۪يمَا افْتَدَتْ بِه۪ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ
اللّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

229. Boşama iki defadır. Ondan sonra ya iyilikle tutmak veya güzellikle serbest bırakmak vardır. Kadınlara verdiğiniz mehirden boşama sırasında herhangi bir şeyi geri almanız size helâl olmaz; ancak çiftlerin, Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamama endişesi duymaları müstesna. Siz de -ey müminler- ***çiftlerin, Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamayacaklarından endişe ederseniz, bu durumda kadının erkeğe fidye vermesinde ikisi için de bir sakınca yoktur. İşte bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır, sakın aşmayın. Şu bir gerçektir ki Allah'ın koyduğu sınırları aşanlar zâlimlerin tâ kendileridir.***

Boşama iki defadır. Bu beyanda kocanın iki niyetle ve iki defa boşayacağının ispatı yer alır. **Ondan sonra ya iyilikle tutmak veya güzellikle serbest bırakmak vardır.** Âyetin başlangıç kısmında "iki defa" buyurulmak suretiyle erkeğin iki talâk verdikten sonra dönüş yapma hakkının bulunduğuna işaret edilmiştir. Yine aynı yerde dönüş yapmaksızın üçüncü temizlik halinde boşamayı sürdüren kimsenin Sünnet'e bağlı boşama yaptığının da işareti bulunmaktadır, çünkü böylesi birine eşini tutmakla bırakmak (boşamak) arasında tercih yapmasına imkân verilmiştir. Bu anlayış [İmam] Mâlik'e karşı cevap içermektedir, zira o, "eşine dönmesi durumu hariç erkek **birden fazla boşama hakk**ına sahip değildir" demektedir. Âyette yer alan "güzellikle serbest bırakma" üçüncü boşama anlamına gelir. Nitekim Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edildiğine göre kendisine güzellikle serbest bırakmanın mahiyeti sorulmuş, o da, "Üçüncü boşamadır" şeklinde cevap vermiştir[153].

Eğer denilirse ki: İyilikle tutma ve güzellikle serbest bırakmanın hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Serbest bırakmada nikâhın gerektirdiği hakları ortadan kaldırma eylemi vardır. Koca bu eylemi gerçekleştirirken eski eşine hemen o sırada ihsanda bulunmakla emredilmiştir. İhsan türündeki iyilik da-

153 Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 4; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 340; bk. Taberî, *a.g.e.*, II, 458; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 128.

ima eylemin gerçekleşmesinden sonraki mükâfatlandırma biçiminde değil,
70 fiilin başlangıcında bulunur. [§] Eşini tutma sırasında iyilik (ma'rûf) yapmasına gelince, nikâh zaten bunu gerektirmektedir, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Eğer bir eşi bırakıp yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız bile hiçbir şeyi geri almayın. Siz iftira ederek ve apaçık günah işleyerek onu nasıl geri alabilirsiniz? Vaktiyle birbirinizle içli dışlı olduğunuz ve eşleriniz sizden sağlam bir teminat aldığı halde nasıl olur da onu geri alırsınız?”[154]. Denildi ki bu sonuncu âyette yer alan “sağlam teminat” (ميثاقا غليظا) nikâhın gerekli hale getirdiği haklardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya,* kadını iyilikle tutma ve güzellikle serbest bırakmanın hikmeti bundan ibaret olmalıdır. Âyette yer alan “ma'rûf” (معروف) nikâhta eşlerin üzerinde anlaştıkları husûslar, “ihsan” (احسان) ise anlaşmada yer almayıp kocanın kendinden yapacağı iyiliklerdir.

Kadınlara yerdiğiniz mehirden boşama sırasında herhangi bir şeyi geri almanız size helâl olmaz; ancak çiftlerin, Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamama endişesi duymaları müstesna. Siz de -ey müminler- **çiftlerin, Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamayacaklarından endişe ederseniz, bu durumda kadının erkeğe fidye vermesinde ikisi için de bir sakınca yoktur.** Bu âyet-i kerîmenin dış görünüşü (zâhiri) kocalara hitap edilmiş olmasını gerektirir, devamı ise eşlerin ikisine hitap eder, daha sonraki kısmı da üçüncü şahıslara yönelik olup, eşlerin birlikte oluş kurallarına uymalarına toplumun dikkat etmesi istenir. Öyle anlaşılıyor ki âyette dolaylı olarak yer alan bir ifade mevcut olup burada iki aileden birer hakemin belirlenmesi öngörülür. Buna göre âyet Cenâb-ı Hakk'ın, “Eğer karı kocanın aralarının açılmasından endişe ederseniz erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem belirleyip görevlendirin. Eşler barışmak isterse Allah aralarını düzeltir”[155] meâlindeki beyanına benzemiş olur. Bu durumda eşler için belirlenen sınırın korunması görevini hakemler üstlenir. **Siz de çiftlerin, Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamayacaklarından endişe ederseniz** meâlindeki hitabın hâkimlere yönelik olması da ihtimal dâhilindedir, çünkü insanlar arasındaki anlaşmazlıkları inceleyip sonuca bağlama görevini hâkimler üstlenmiş olup Allah'ın belirlediği sınırları onlar koruyacaktır.

Kadınlara verdiğiniz mehirden boşama sırasında herhangi bir şeyi geri almanız size helâl olmaz: Bize göre anlaşmazlık koca tarafından baş gösterirse, “Eğer biri eşi bırakıp yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine

---

[154] en-Nisâ 4/20-21.

[155] en-Nisâ 4/35.

yüklerle mehir vermiş olsanız bile hiçbir şeyi geri almayın"[156] meâlindeki beyana dayanmak suretiyle fidye olarak herhangi bir şey alması kendisine helâl olmaz. Buna mukabil anlaşmazlık kadın tarafından baş gösterirse [§] koca- 71
nın önce ödediği mehir kadar bir fidye almasında sakınca yoktur, fazla alması caiz olmakla birlikte hoş karşılanmayan bir davranıştır (mekruh). Tekrar edelim ki anlaşmazlık kadın tarafından başlamışsa kocanın mehiri aşmayacak kadar bir fidye almasının sakıncası bulunmamaktadır; bu görüşün dayanağı **bu durumda kadının erkeğe fidye vermesinde iki taraf için de bir sakınca yoktur**, meâlindeki beyandır. Allah Teâlâ burada mehir veren erkekten sakıncayı kaldırdığını beyan etmiştir, oysaki o diğer bir âyette böyle bir şey yapması yasaklanmıştı, aslında o, veren kimsedir[157]. Bu sebeple biz anlaşmazlık kadın tarafından baş gösterdiği takdirde kocanın ödediği mehir kadarını alması caiz olur, demiştik. Daha fazlasına gelince Hz. Peygamber'den nakledilen habere dayanarak bunu mekruh görürüz: Kadının biri Resûlullah'a (s.a.) gelerek kocasını sevmediğini söylemiş; o, "Sana mehir olarak verdiği bahçeyi iade etmek ister misin?" diye sorunca kadın, tabii, fazlasını da, diye cevap vermiş, Resûl-i Ekrem ise, "Fazlası olmaz" buyurmuştur[158]. Bu hadiste anlaşmazlığın kadın tarafından başlaması halinde kocanın mehir kadar bir fidye almasının caiz olduğuna dair delil vardır.

İbn Dâvûd[159] şöyle demiştir: Şâfiî, kocanın, verdiği mehiri ve fazlasını alabileceğini benimsemekle Kitab'ın zahirine muhalefet etmiştir. Kitap kocanın ödediği mehir kadarını almasının günah doğurmadığını belirtmiştir, şu beyanıyla: **Kadınlara verdiğiniz mehirden boşama sırasında herhangi bir şeyi geri almanız size helâl olmaz; ancak çiftlerin Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamama endişesi duymaları müstesna.** İbn Şüreyh[160] şöyle

---

[156] en-Nisâ 4/20.

[157] bk. en-Nisâ 4/20.

[158] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Talâk", 31-33; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 3; Buhârî, "Talâk", 12.

[159] Müellif Ebû Süleyman Dâvûd b. Ali b. Halef el-İsfahânî ez-Zâhirî'yi kastetmiş olmalıdır. Zâhiriyye mezhebi ona nispet edilir. Zahirî diye isimlendirilmesinin sebebi Kitabın ve Sünnetin zahirine itibar edip te'vîl, re'y ve kıyası benimsememesidir. Bu telakkiyi ilk defa ortaya atan kendisidir. Kûfe'de doğmuş, Bağdad'a yerleşmiş ve oradaki ilmî riyaset kendi uhdesinde kalmıştır. 270 (884) yılında orada vefat etmiştir (bk. Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, I, 102; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 255; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 297-300).

[160] Ebû Amr Haris b. Şureyh en-Nekkâl el-Hârizmî, Hammâd b. Seleme, Yezîd b. Zürey', Süfyân b. Uyeyne, Şâfiî ve diğerlerinden rivâyette bulunmuştur. 336 (947) yılında vefat etmiştir (bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, VIII, 208; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 147; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 112-113).

dedi: Burada zikredildiği üzere kocanın alabileceği şey boşama sırasında ol-
mayıp başka durumlarda ve istenmese de evliliğin devam ettiği zamandadır,
zira âyette talâktan söz edilmemektedir. İbn Şureyh bu kanaate varırken, "Ka-
dınlara mehirlerini gönül rızasıyla verin. Eğer gönül hoşluğuyla o mehirden
bir kısmını size bağışlayacak olurlarsa onu afiyetle yiyin"[161] meâlindeki âyete
dayanmıştır; o, kocanın geri alabileceği yegâne şeyin bundan ibaret olduğunu
71 kabul etmiştir. [S] Belirtmek gerekir ki koca, eşinin gönül rızasıyla vereceği
şeyi boşama dışında alabildiğine göre boşama halinde de durum aynıdır, hatta
bu durumda daha rahat olabilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bize göre isabetli olan kadının kendi rızasıyla verdiği miktarı almanın meşru olduğudur, nitekim İbn Şureyh boşama hali dışında bunun meşru olduğuna istidlâl etmiştir. Aslında bu fiil boşamada daha meşru bir duruma gelir, çünkü kadın bundan faydalanmaktadır, şu kadar var ki biraz önce zikrettiğimiz âyet ve hadis karşısında mehirden fazlasını alması mekruhtur. Bu fiilin caiz oluşunun bir sebebi de işlemin mal karşılığında kocalık mülkiyetinin devredilmesi konumunda bulunmasıdır. Bu çerçevedeki işlem yaygın olan kârı aştığından mekruh görülen akidlere benzemektedir; bu meselede durum bundan ibarettir. Belirtilmesi gereken bir husûs da şudur ki kadının fidye vermesi şartıyla vâki olan boşama onu kesinlik derecesinde kocasından ayırır. Koca şartsız olarak kesin boşama hakkına mâlik olmasaydı şartlı olarak da mâlik olamazdı; demek ki o, bu hak ve yetkiye sahip bulunmaktadır. Bu tür bir tertipte kesin ayrılık talâkla oluşmaktadır, kocanın nikâh akdi yoluyla sahip olduğu hakkı bu defa boşamaya harcamış, kadın da verdiği fidye ile kendisine fayda sağlanmıştır. Bu açıdan kocanın aldığı fidye kendisine helâl olmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[İbn Şureyh] şöyle demektedir: Eşini boşayacak kocanın ödediği mehirden fazla bir şey alması mekruhtur, çünkü bu, fidye karşılığında nikâhı ortadan kaldırma işlemidir; bu durumda koca ancak zamanında ödediği şeyi geri alabilir, bundan fazlasının karşılığında bir bedel yoktur, bu ise faiz niteliğindedir[162]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

161 en-Nisâ 4/4.

162 Semerkandî şöyle demektedir: "Böyle bir işlem caizdir, çünkü bu, boşamaya karşılık mal vermek ve erkeğin kadın üzerindeki mülkiyet hakkını düşürmektir. Mülkiyet hakkını fazla olmayan fakat rağbet edilebilen bir bedel ile kaldırmak caizdir. Görmez misin ki az veya çok mal karşılığında köleyi azat etmek caiz görülmüştür, bu tür işlemde verilen mal kölelik ve mülkiyet hakkının düşürülmesinin bedeli durumundadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 73a).

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette yer alan **ancak çiftler endişe duyarsa** meâlindeki kısma "karı ve koca bilip anlarsa" anlamı verildiği gibi "hakemler Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamayacaklarını anlarsa" mânası da verilmiştir.

Siz de -ey müminler- çiftlerin, Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamayacaklarından endişe ederseniz: Âyetin bir önceki kısmına bağlı olarak "endişe ederseniz" meâlindeki ifade, anlarsanız mânasına alınmış, bir de buradaki "havf" (خوف) kavramına doğrudan korku anlamı verilmiştir ki bu, gerçeğe daha yakın görünmektedir; çünkü bilip anlamak geçmişteki yaşantılarından evlilik sınırlarını koruyup koruyamadıklarının tespit edilmesine aittir. Korku ise şu an için söz konusu olup maksadı anlatmaya daha müsaittir, zira bu husûs kesinlik derecesinde bilinemez; bizim tercihimiz de bu esasa bağlı olmuştur. Bu, şu ilâhî beyandaki anlamın seyrettiği çizgi üzerinde bulunmaktadır: "Ben Rabbim'e isyan edecek olursam gerçekten büyük bir günün azabından korkarım"[163].

[§] **Bu durumda kadının erkeğe fidye vermesinde iki taraf için de bir** 73
sakınca yoktur: Farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bu kısımda yer alan "aleyhimâ" (عليهما) zamirinin kocaya dönecek şekilde "aleyhi" (عليه) konumunda olduğunu söylemiş ve böyle bir kullanışı dil açısından mümkün görmüştür: Bir şeyin diğer iki şeye nispet edilmesi, fakat sadece birinin kastedilmesi. "İkisinden de inci ve mercan çıkar"[164] meâlindeki âyette olduğu gibi ki aslında inci ve mercan sadece birinden çıkar; bunun örnekleri az değildir. Diğer âlimler ise karı ile kocanın ikisi de kastedilmiştir; kadın fidye vermek, erkekse almak açısından, demiştir. Çünkü kocanın, verdiği mehirden herhangi bir şeyi geri alması yasaklanmıştır. Şu ilâhî beyanla: **Kadınlara verdiğiniz mehirden boşama sırasında herhangi bir şeyi geri almanız size helâl olmaz.** Bu defa sözü edilen husûs kendisine belli bir şarta bağlı olarak mubah kılınmış ve günah üzerinden kaldırılmıştır. Denildi ki Allah bu beyanıyla sadece kocayı kast etmiştir, bu biraz önce belirttiğimiz husûstur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[Haberi Sıfatlar]

İşte bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır, sakın aşmayın. Denildi ki "Allah'ın sınırları" (حدود الله) çerçevesine giren herhangi birinden yaratıklara ait sınır (حد) mânası anlaşılmadığına göre Rabb'e atfedilen "istivâ" (الاستواء), "mecî" (مجيء) gibi kavramlardan yaratıklara özgü istivâ (dikilip durmak) ve mecî' (gel-

---

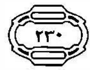
163 el-En'âm 6/15; bk. Yûnus 10/15.

164 er-Rahmân 55/22. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'dan bu âyetin tefsirine bakınız.

mek) mânaları nasıl çıkarılabilir? Yani Kur'ân'da, "Rabb'iniz sonra arş üzerine istivâ etti"[165] ve "Rabb'in (O'nun melekleri) geldi"[166] meâlindeki âyetlerde olduğu gibi. Aslında istivâ ve mecî' kavramlarının, Allah'ın yaratıklara benzerliğini nefyeden mahiyette taşıyabileceği anlamları "hudûd" (حدود) kelimesinin duyulur âlemdeki mânalarından daha fazladır. Kur'ân'da Allah'a atfedilen hudûd kelimesinden (hudûdullah) maddî-beşerî mâna anlaşılmadığına göre istivâ ve mecî' kavramlarından da beşerî anlamların anlaşılmaması gerekir, kaldı ki Allah, kendisi hakkında "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir"[167] buyurmuştur.

Allah'ın koyduğu sınırlar. Bunlar Allah'ın hüküm ve kanunları, emirleri ve yasakları veya vazettiği ahlâkî kuralları diye yorumlar yapılmıştır. Sonuç olarak hepsi aynı hedefe yönelmektedir.

Şu bir gerçektir ki Allah'ın koyduğu sınırları aşanlar zâlimlerin tâ kendileridir. Bu iki yoruma açıktır: **Allah'ın koyduğu sınırları aşanlar**, yani onları helâl görerek; böylesi bu tecavüzü yüzünden küfre girer ve küfür zulmü anlamında zâlim olur. Bir de Allah'ın emir ve yasağını meşru telakki etmeden aşan anlamına alınabilir; bu ise kâfir olmayıp kendine zulmeden kimsedir.

فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَاِنْ
طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَٓا اِنْ ظَنَّٓا اَنْ يُق۪يمَا حُدُودَ
اللّٰهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

72 [§] *230. Nihâyet koca eşini üçüncü defa boşarsa, artık kadın başka bir erkekle evlenmedikçe kendisine helâl olmaz. Eğer sonraki erkek de onu boşarsa, her iki taraf Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyacaklarına inanıyorlarsa birbirlerine dönmelerinde bir sakınca yoktur. Bunlar, Allah'ın bilen ve anlayan topluluklara açıkladığı sınırlarıdır.***

Nihâyet koca eşini üçüncü defa boşarsa, artık kadın başka bir erkekle evlenmedikçe kendisine helâl olmaz. Bu âyet, "Boşama iki defadır" diye başlayan bir önceki âyete bağlıdır. Koca, eşini iki talâktan sonra bir talâk daha vererek boşarsa artık kadın başka bir erkekle evlenmedikçe kendisine helâl olmaz. Önceki âyette, "Boşama iki defadır" buyurulmasının ardından, "Ondan

165 el-A'râf 7/54.
166 el-Fecr 89/22.
167 eş-Şûrâ 42/11.

sonra iyilikle tutmak veya güzellikle serbest bırakmak" denilmesi üçüncü boşama mânasına geldiği belirtilmiştir. Bu görüşü destekler mahiyette bir haber de intikal etmiştir[168]. Bu telakki bizim anlayışımızla birleşmektedir. Nitekim **başka bir erkekle evlenmedikçe** meâlindeki beyan da bunu göstermektedir. Bu ifadenin sadece nikâh akdini kapsayıp ikinci koca ile cinsel ilişkiyi içermemesi ihtimal dâhilindedir, çünkü âyette ilişki zikredilmemektedir. Bize göre ise ilâhî beyan ikinci evlilikte cinsel ilişkiyi de içermektedir, Hz. Peygamber'in, "Kadın erkeğin, erkek de kadının cinsel ilişki lezzetini tatmadıkça olmaz"[169] meâlindeki hadisi de bunu kanıtlamaktadır. Buna göre âyetteki nikâh kavramında cinsel ilişki dolaylı olarak yer almış bulunur. Bu anlayış daha isabetlidir, çünkü âyetin hedefi iyi düşünmeden eşini boşayan ilk kocanın cezalandırılmasına yönelik olup cinsel ilişkiyi kapsamayan nikâh onun için caydırıcı olmaz. Ayrıca bu anlayışta üçüncü talâkı vermenin hoş karşılanmayan bir davranış oluşuna da dikkat çekilmektedir, zira kadın, ancak başka bir erkeğin meşru ilişkisinden sonra kendisine helâl olabilecektir, bu ise insan tabiatın hoşlanmayıp nefret edeceği şeylerden biridir.

Birbirlerine dönmelerinde bir sakınca yoktur. Bu beyanda eşlerin birbirlerine dönüşte yeni bir nikâh akdi gerektiğinin delili vardır. Ayrıca âyetin bu kısmı, eski eşlerin birbirlerine helâl oluşunu sağlayacak ikinci başvurunun birinci kocaya ait olduğunu göstermektedir, zaten bu konuda ilk kocadan başkasının harekete geçmesi söz konusu değildir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Kocaları, bekleme müddeti içinde onları tekrar almaya elbette daha lâyıktır"[170] meâlindeki beyanı, yeniden birleşmeyi erkeklere nispet etmiştir, bu yolla da bahis konusu hareketin kadınlara değil erkeklere ait olduğu ortaya çıkmaktadır.

[§] Kur'ân'ın **artık kadın başka bir erkekle evlenmedikçe kendisine helâl** 75
olmaz meâlindeki ifadesi boşanmış kadının bu erkeğe helâl olabilmesi için ikinci erkeğin onu nikahlamasını şart koşmuştur, artık bunun engellenmesi caiz değildir, zira Allah Teâlâ'nın hükümleri arasında bunun benzeri böyle bir uygulama bulunmamakta olup doğru da değildir. Bu, namazın kılınmasına vesile olan abdeste benzemektedir, onun namaz için sebep kılınmasının ardından yerine getirilmesinin hoş karşılanmaması ve yasaklanması mâkul değildir; bir de namaza giriş (iftitâh) tekbiri gibidir, namaza başlamanın vesilesi kılınan bu tekbirin yasaklanması caiz değildir, çünkü namazın varlığı ona bağlıdır. İşte

---

168 bk. Dârekutnî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, IV, 4; Beyhakī, *es-Sünen*, VII, 340; ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 458; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 128.

169 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 42; Buhârî, "Talâk", 7, 37; Taberî, *a.g.e.*, II, 478.

170 el-Bakara 2/228.

tartışmakta olduğumuz mesele de bunun gibi olup eşler arasında meydana gelen haramlığın kaldırılması için aracı kılınan bu fiilin yasaklanması isabetli değildir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede hülle yapan kişinin nikâhının meşru sayıldığının delili vardır. Hz. Peygamber'in, "Allah hülle yapana da kendisi için hülle yapılana da lânet etmiştir"[171] meâlindeki hadisini hatırlatarak soru yöneltilecek olursa şöyle cevap verilir: Bu hadisin konu edindiği meselede lânetin oluşması, kişinin ayrılmak ve boşamak amacıyla nikâh yapmasından dolayı olup kadını birinci kocaya helâl kılmak ve aradaki yasağı bertaraf etmek için değildir. Bu yorumun delili de Resûlullah'ın (s.a.), "Allah zevk için çokça evlenip boşayan hiçbir insanı sevmez"[172] meâlindeki hadisidir. Çünkü böylesi nikâhla birlikte boşamayı da amaçlamaktadır, halbuki nikâh süreklilik esası üzerine kurulmuş olup iffeti korumayı amaçlar, boşamada ise bu amacın ortadan kalkması söz konusudur. Bu sebepledir ki bu tür evliliğe lânet gelmiştir.

Kendisi için hülle yapılan kimse ikinci kocanın devreye girmesiyle insan tabiatının hoşlanmadığı bir şeyi talep etmekte, başkasıyla bir yatağa girdikten ve yabancı birinin, onun kadınlığının zevkini tattıktan sonra kendisine dönmesinden nefret eder, bu sebeple de üçüncü talâkı vermekten çekinir. Evet, öylesi eşinin ancak başka birinin nikâhı ve zifafından sonra kendisine helâl olacağını düşününce son talâkı gerçekleştirmekten vazgeçer. Belirtilmelidir ki insan tabiatı sadece nikâh akdinden nefret edip kaçmaz, şu halde caydırıcı olabilmesi için ikinci nikâh akdinde cinsel ilişkinin şart olduğu ortaya çıkmıştır.

Birbirlerine dönmelerinde bir sakınca yoktur: Bu ilâhî beyan dönüşe müsaade edilmesi anlamına gelir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya,* bunun izahı
56 şudur ki [S] boşama, kadını kocasına haram kılar ve onu kesinlik derecesinde kendisinden ayırır, tıpkı [yakın akrabalık gibi] diğer yasaklarla birlikte haram kıldığı üzere. Azîz ve celîl olan Allah bu haramlıktan sonra kadını eski kocasına hülle vasıtasıyla mubah kılarken, bu haram oluşun hiçbir şekilde kalkmayan diğer haram türleri gibi olmadığını haber vermiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

[171] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 83, 87-88; Tirmizî, "Nikâh", 28; Nesâî, "Talâk", 13.

[172] Ebû Mûsâ yoluyla rivâyet edilen hadiste Resûlullah şöyle buyurmaktadır: "Kadını iffet şaibesi dışında bir sebepten dolayı boşama, şunu bilmelisin ki yüce ve münezzeh olan Allah zevkine düşkün erkek ve kadınları sevmez" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IV, 335; Bezzâr, *el-Müsned*, VIII, 70-71; Taberî, *a.g.e.*, II, 539; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VIII, 24).

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ
سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ
ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُٓوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ
اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَٓا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾

231. Kadınları boşadığınız, onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri vakit kendilerini ya iyilikle tutun veya son boşama hakkınızı kullanarak iyilikle serbest bırakın. Fakat onları, sırf eziyet edebilmeniz için arzuları hilâfına tutmayın. Böyle yapan kimse şüphe yok ki kendine yazık etmiş olur. Allah'ın emir ve yasaklarını hafife alacak davranışlarda bulunmayın. Allah'ın size lütfettiği nimeti, öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti unutmayın. Allah'tan korkun ve O'nun her şeyi bütün incelikleriyle bildiğini hatırınızdan çıkarmayın.

Kadınları boşadığınız, onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri vakit kendilerini ya iyilikle tutun veya son boşama hakkınızı kullanarak iyilikle serbest bırakın. Diğer bir âyette, "Kocaları bekleme müddeti içinde onları tekrar almaya elbette daha lâyıktır"[173] buyurmuştur. Allah buradaki ilk âyette tutmayı zikretmiştir. "İyilikle tutmak" eskiden beri olduğu gibi mülkiyetinde bulundurmaktır. Sonraki âyette ise "tekrar almak"tan bahsetmiştir. Tekrar alış mülkiyetten çıktıktan sonra olur. Âyetin lafzî mânasından anlaşılacak olan sonuç bundan ibarettir. Ne var ki ilim adamlarından bazıları kocanın ric'î talâk sırasında karısını ilk mülkiyetiyle tuttuğunu, dönüş yapması onu, haramlıktan helâl oluşa çevirdiğini belirtirler, onların mezhebine göre (ric'î) talâk haram oluşu gerektirmekle birlikte kadını kocasının mülkiyetinden çıkarmaz. Bu, caizdir, kadının kocasına haram olmasıyla birlikte mülkiyetinden henüz çıkmaması. Buna göre koca kadını ilk mülkiyetiyle tutmak, dönüş yapmak suretiyle de haramlıktan helâl oluşa geçmekle emredilmiştir. Bu, Medine ehlinin anlayışıdır, koca kadını iddetli durumundan iddetsiz duruma döndürür ve onu iddet söz konusu olmaksızın nikâhında tutar.

---

173 el-Bakara 2/228.

Bize göre kocanın dönüş yapıp karısını nikâhında tutmaya karar vermesiyle mülkiyet ve helâl oluş unsurları birleşmiştir, bunun delili **onları, sırf eziyet edebilmeniz için arzuları hilâfına tutmayın** meâlindeki ilâhî bayandır. Kadını tutma, dönüş yapma hedefine yönelik olmasaydı kocanın kadına eziyet vermesi söz konusu edilmezdi. Allah Teâlâ'nın iyilikle tutmayı emredişinde iki izah tarzı bulunmaktadır. Birincisi önceden olduğu gibi haklarını gözeterek
77 ve Allah'ın koyduğu sınırları koruyarak onu nikâhında bulundurmasıdır. [§] Bir de kadının bekleme süresinin uzamama ihtimali söz konusudur ki anlatıldığına göre âyet bu çerçevede vuku bulan bir olay üzerine nâzil olmuştur. İlâhî beyanın bu kısmında, kocanın, ric'î olarak vuku bulan talakı bâin türüne çevirebileceğinin işareti vardır, şöyle ki, dönüş yapmaması suretiyle talak bâin (kesin ayırıcı) niteliğine dönüşür. Buna bağlı olarak koca, vuku bulduktan sonra talaka yeni bir konum getirme hakkına sahiptir, böylece o, bâin olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Fakat onları, sırf eziyet edebilmeniz için arzuları hilâfına tutmayın. {İmam (r.h.) şöyle dedi:} Bize göre yasaklanan fiillerde aslolan yasakların, fiillerin hükümsüzlüğünü göstermemesi ve yasaklara dayanarak hükümsüzlük sonucunun çıkarılmamasıdır; meselâ, "Her iki taraf Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyacaklarına inanıyorlarsa birbirlerine dönmelerinde bir sakınca yoktur"[174] meâlindeki âyette olduğu gibi. **Onları, sırf eziyet edebilmeniz için arzuları hilâfına tutmayın** meâlindeki beyan da aynı çizgi üzerinde bulunup, koca eziyet de olsa kadını tutabilir. Durum benzer her konuda aynı şekildedir, meselâ, "Sizden, hür mümin kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse ellerinizin altında bulunan mümin câriyelerinizden alsın"[175] âyette görüldüğü üzere bir hal ve bir şarta bağlı olarak câriyelerle evlenmeye izin verilmektedir. Bu ilâhî beyan evlenme fiiline yönelik bir yasak gerektiriyorsa da diğer hallerde aynı fiilin hükümsüz olduğunu göstermez.

[Âyetlerle Alay Etmek]

Allah'ın emir ve yasaklarını alaya alacak davranışlarda bulunmayın. Bunun anlamı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* Allah'ın âyetlerine dayanarak sergileyeceğiniz davranışlar, onlarla alay eden birinin fiilleri olmasın, şeklindedir. Çünkü herkesin kabul edeceği üzere iman ve tevhîd ehli Allah'ın âyetleriyle alay etmez ve fiillerinde böyle bir hedefe yönelmez. Denildi ki Câhiliye Arapları boşama ve köle azat etme fiillerini hafife alıyor, kadınları boşadıktan, kö-

---

174 Bir önceki âyet.

175 en-Nisâ 4/25.

leleri serbest bıraktıktan bir süre sonra daha önce olduğu gibi onlara sahip çıkıyorlardı. İslâm'ın zuhuru ve tevhîd inancının yerleşmesinden sonra bu âyetle o davranışlar yasaklanmıştır.

Âyetin bu kısmında geçen, "Allah'ın âyetleri" (Allah'ın emir ve yasakları) ile Allah'ın kesin delilleri, hükümleri veya O'nun dini gibi anlamlar verilmiştir. Bu iki kelime ile bilinen âyetlerin kastedilmesi de ihtimal dâhilindedir.

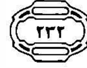
Allah'ın size lütfettiği nimeti unutmayın: Bu birkaç şekilde yorumlanmıştır. Buradaki nimetin, Muhammed sallallahu aleyhi ve selem olması mümkün olup, nimetlerin en büyüklerindendir. Bundan başka nimetin İslâm dini ve getirdiği hükümlerin yanı sıra Allah'ın yaratıklarına lütfettiği bütün nimetler de olabilir. Şimdi, nimetler gerektirdikleri sonuçlar bakımından üçe ayrılır. Birincisi İslâm nimeti olup buna mahzar kılınan kişinin söz ve fiilleriyle ona riâyet etmesini gerektirir. İkincisi belli kimselere özgü nimetler olup şükretmeyi gerektirir. Üçüncüsü diğer bütün nimetler olup lütfedeninin bir ve tek olduğunun benimsenmesini gerektirir.

[İlâhî Kelâm'ın Vahye Dayanması]

[§] **Size indirdiği kitabı.** - ki o da Kur'ân'dır- Âyetin bu kısmında Kur'ân'ın, 78
Karmatîler'e ait iddianın aksine, olduğu gibi Allah'tan indirildiğinin delili vardır. Karmatîler Kur'ân'ı, Muhammed'in (s.a.) kendisinin telif ettiğini, ona vahyedilen şeyin ise tıpkı zihninde bir şeyler canlandıran biri gibi onları söz (kelâm) haline getirmesinden ibaret olduğunu ileri sürerler.

Ve hikmeti. Farklı görüşlere göre hikmetin anlama (fıkıh), helâl ve haram, isabet, yani her söz ve fiilinin yerli yerinde oluşu, öğüt vesileleri ve Kur'ân gibi değişik anlamlara geldiği belirtilmiştir. Kelime "bir şeyi sağlam yapmak" anlamındaki ihkâmdan (إحكام) gelmektedir. Azîz ve celîl olan Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Rabb'inizin size verdiği anlama, doğruya isabet etme yeteneklerini, ayrıca önünden ve arkasından bâtıl hiçbir şeyin gelmediği sağlam ve korunmuş Kitab'ı unutmayın.

Kendisiyle size öğüt verdiği. Yani Kur'ân'la. **Allah'tan korkun ve O'nun her şeyi bütün incelikleriyle bildiğini hatırınızdan çıkarmayın.** Bu ifadede her şeyin O'nun bilgisi dâhilinde bulunduğu ve hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığının insanlarca bilinmesi hikmetine bağlı olarak uyarma ve sakındırma üslûbu vardır. *Hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاۤءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ
اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذٰلِكَ يُوعَظُ بِه۪ مَنْ كَانَ
مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ وَاللّٰهُ
يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

232. Kadınları boşadığınız, onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri vakit -çiftlerin kendi aralarında uygun bir şekilde anlaşmaları şartıyla- ***kocalarına dönmelerine engel olmayın. Bu, içinizden Allah'a ve âhiret gününe iman eden herkese verilen bir öğüttür. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha nezihtir. Allah her şeyi bilir ama siz bilemezsiniz.***

[Velisiz Nikahın Meşru Olması]

Kadınları boşadığınız, onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri vakit -çiftlerin kendi aralarında uygun bir şekilde anlaşmaları şartıyla- **kocalarına dönmelerine engel olmayın.** Yorumu hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Bazıları âyetin bu kısmında veli olmaksızın akdedilen nikâhın hükümsüz oluşunun delili vardır, demiş ve şöyle bir istidlâlde bulunmuşlardır: Allah Teâlâ **engel olmayın** buyurmuştur. Geçerliliği bulunmayan bir sözün yasaklanması bahis konusu değildir, çünkü bu nitelikteki söz kimseye zarar vermez. Şu halde veliye ait beyanın geçerli olduğu ve özel bir durum sebebiyle engellenmedikleri takdirde evlenme konusunda velilerin hak sahibi bulundukları ortaya çıkmıştır. Yine Allah'ın "engel olma" şeklindeki hitabının bir yasaklama olduğu anlaşılmıştır, zira bu hitap engelleme konumunda bulundurulmasaydı zaten zarar verici olmazdı. Diğer âlimler ise söz konusu beyanda veli olmaksızın da nikâhın meşru olduğuna dair delilin yer aldığını söylemişlerdir; çünkü yüce Allah "kocalarına dönmeleri" diye buyurmuştur. Bunların istidlâline göre engel olma durumunda bile nikâh akdi caizdir; şayet engel olma cevazın ortadan kalkmasına sebep teşkil etseydi, bu durumda, engelin bulunmaması halinde
79 de nikâh meşruiyet kazanmazdı, [§] halbuki âyetten anlaşıldığına göre velinin engellemesi bulunmadığı takdirde kadının nikâhı üstlenmesi meşrudur[176].

---

[176] Alaaddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Bu ilâhî hitap, eşlerin, aralarında anlaşması halinde engel olmamaları yolunda velilere yönelik olup yasaklama haramlılığı gerektirir. Kadının kendi iradesiyle evlilik yapmasını velinin engellemesi haram olunca bu konuda caydırıcı hakka sahip olması nasıl mümkün görülebilir? Veliye evliliğe engel olmasını sağ-

Sözü edilen âlimler şununla da istidlâl etmişlerdir ki Cenâb-ı Hak **kocalarına dönmelerine**, ayrıca, "Sürelerini bitirdiklerinde kendileriyle ilgili olarak yapacakları meşru işlerden ötürü size yüklenecek bir günah yoktur"[177] meâlindeki beyanlarında nikâhı kadınlara nispet etmiştir. Evlendirmeyi velilere nispet edişi ise yaşı küçük olanları kast etmesine bağlıdır, halbuki diğer nispetlerinde evlenme yetki ve iradesinin velilere değil, kadınlara verilmiştir[178].

Evlenme hürriyeti konusunda hareket noktası şudur ki özellikle anılan yahut da icrası velilere izafe edilen her nikâh küçüklere aittir, şu âyetlerde olduğu gibi: "Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve câriyelerinizden elverişli olanları evlendirin"[179]; "Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıran kadınlarla tevhîd inancını benimsemedikçe evlenmeyin. Kuşkusuz mümin bir câriye hoşunuza giden putperest bir kadından daha iyidir. Bir de mümin kadınlarla putperest erkekleri tevhit inancını benimsemedikçe evlendirmeyin"[180]. Mamafih bazan bu tür hitaplara yetişkin insanların da dâhil olması muhtemeldir. Bunun delili şu ilâhî beyanlardır: "Siz -ey müminler- çiftlerin, Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamayacaklarından endişe ederseniz, bu durumda kadının erkeğe fidye vermesinde ikisi için de bir sakınca yoktur"[181]; çocuklar Allah'ın belirlediği sınırları korumakla muhatap tutulamaz; "Sürelerini bitirdiklerinde kendileriyle ilgili olarak yapacakları meşru işlerden size yüklenecek bir günah yoktur"[182], her ne kadar bu âyet zikredilmekte daha sonraya kalmışsa da. Bu sebepledir ki şöyle denilmiştir: Nikahlama fiili küçüklere nispet edilince hitap velilerin, büyüklere izafe edilince de kadınların kendilerine yönelik olur. Belirtilmelidir ki evlenecekler arasında denklik (kefâet) ve mehir zikredilmiş [§] 80
ve bu bağlamdaki nikâh velilere nispet edilmiştir, bu sebeple de bu iki unsur çerçevesinde velilerin nikâhı feshetme yetkisi bulunmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın **çiftlerin kendi aralarında uygun bir şekilde anlaşmaları şartıyla** meâlindeki beyanı mehire yöneliktir, zira karşılıklı anlaşma iki kişinin fiili olup mehir de onlarla belirginleşir. Zaten âyetin inmesine sebep teşkil eden olay bilinen bir kadın hakkında olup kocasının denkliği ortaya çıkmıştı (aşağıya bakınız). Allah Teâlâ, "Kadınların kendileriyle ilgili olarak yapacakları meşru işlerden size

---

layacak velâyet hakkı nasıl sabit olabilir? Aslında böyle bir şey âyetin zahirine ters düşer" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 74b; Medine nüshası, vr. 85b).

177 el-Bakara 2/234.

178 krş. el-Bakara 2/221 tefsiri (Arapça metin, s. 32-33).

179 en-Nûr 24/32.

180 el-Bakara 2/221.

181 el-Bakara 2/229.

182 el-Bakara 2/234.

yüklenecek bir günah yoktur"[183] buyurmuştur. Denkliğin mevcudiyeti taraflardan biriyle gerçekleşir; bu yönden nikâh velilere nispet edilmiş ve onlarsız meşru olmadığı belirtilmiştir.

Nikâh meselesinde aslolan şudur ki nikahlamaya dair hak veli karşısında kadına karşı veliye ait değildir. Bunun delili velinin bulunmamasına rağmen evliliğin yapılabilmesi, bulunduğunda buna icbar edilmesi, istememesi halinde nikâhın yürütülebilmesi, kadının istememesi durumunda ise velinin iradesiyle buna zorlanamamasıdır. Şu halde evlenme hakkının veliye yönelik olarak kadına ait olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi için yapılacak bir akitte şahsına ait hakkı başkasına veren birinin bu davranışı hukukî işlemin hükümsüzlüğünü gerektirmez. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kocalarına dönmelerine engel olmayın. Bu ilâhî beyanda, engel olmayı yasaklamanın, kadınların kocalarına dönmelerine dair olduğunun işareti vardır. Bunun delili kocalarına buyurmasıdır, çünkü nikâh olmadan "koca" kelimesi kullanılmaz. Âyette ayrıca **kadınları boşadığınız vakit** denilmesi de buna ışık tutar. Allah bu beyanında "talak" kelimesini zikretmektedir, bu hitabın kadınların kocalarına yönelik olduğunu gösterir. Bununla birlikte yasağın kadınlarla nikâh bağı bulunmayan kişileri amaçlaması da muhtemel görünmektedir. Anlatım sırasında bir şeyi kısa bir gelecekte alacağı şekil ile (ileride koca olma durumu) nitelemek mümkündür, koca adaylarıyla kadınlar arasında oluşacak yakınlık sebebiyle.

Tefsir ehlinin hepsi âyetin Mâkıl b. Yesâr'ın kız kardeşi hakkında nâzil olduğunu söylemiştir; bu hanımı kocası boşamış, iddeti sonra ermiş, koca onu yeniden nikahlamak istemiş, kadın da bunu arzu etmiş, fakat velisi bu kadını aynı adama bir daha vermem diye ısrar etmiş, bunun üzerine **kadınların kocalarına dönmelerine engel olmayın** meâlindeki beyan nâzil olmuştur[184]. Nakledilen bu olayın vuku bulması biraz önce yaptığımız yorumun muhtemel olduğunu göstermektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

81 [§] **Bu, verilen bir öğüttür.** "Sakındırılan, yasaklanan bir şeydir" diye yorumlanmıştır, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah, bir daha buna benzer bir tutumu tekrar etmekten sizi sakındırır"[185] her iki âyette de öğüt vermek anlamına gelen "va'z" (وعظ) kavramı kullanılmıştır, yani sizin için yasaklar. Bir de denildi ki "yû'azu bih" (يوعظ به) emredilir, demektir.

[183] el-Bakara 2/234.

[184] Taberi, *Câmi'u'l-beyân*, II, 484-485; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, I, 210; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 158; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 283.

[185] en-Nûr 24/17.

Bu, sizin için daha hayırlı ve daha nezihtir. Denildi ki kadınların istedikleri gibi yapmalarına müsaade etmeniz sizin için engel olmaktan daha hayırlı ve daha nezihtir, mümkündür ki engellemek onları ahlâkî bozukluğa ve kirli işler yapmaya sevkeder. Bir de şöyle bir yorum yapılmıştır: Boşadığınız kadınlara dönüş yapmanız sizin için ayrılmaktan daha hayırlı ve kalbinize kuşku düşmesini önleyicidir.

Allah bilir. Eşlerden hangisinin diğerini sevdiğini bilir fakat onu siz bilemezsiniz. Şöyle bir mâna da verilebilir: Allah bilir, huzur ve düzeninizin nerede olduğunu, fakat siz onu bilemezsiniz.

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ
يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ
لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ
لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ
مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُوا
اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾

233. Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Bu, emzirmeyi tamamlamak isteyenler içindir. Onların yeme-içme ve giyimlerini geleneğe uygun biçimde sağlamak çocuğun babasına aittir. Kimse gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutulamaz. Hiçbir anneye çocuğu sebebiyle, hiçbir babaya da çocuğundan dolayı eziyet edilemez. Babanın vârisi de aynı şeyle mükelleftir. Anne ve baba birbiriyle görüşüp anlaşmak suretiyle çocuğu memeden kesmek isterlerse bunun vebali yoktur. Çocuklarınızı iki yıldan fazla emzirmek (veya başkasına emzirtmek) ***isterseniz kabul ettiğiniz ücreti iyilikle ödemeniz şartıyla size yüklenecek bir vebal yoktur. Allah'ın buyruklarına karşı gelmekten sakının ve O'nun yaptığınız her şeyi gördüğünü unutmayın.***

[Çocuk Emzirmeye Dair Hükümler]

Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Bu, emzirmeyi tamamlamak isteyenler içindir. Onların yeme-içme ve giyimlerini geleneğe uygun biçimde sağlamak çocuğun babasına aittir. Bazıları bu âyette bahis konusu edilen çocuk emziren hanımların boşanmış kadınlar olduğunu söylemiştir, bunlar kendi çocuklarını emzirirler. Bu ilâhî beyan, "Sizin için çocuğu emzirirlerse ücretlerini verin"[186] âyetine benzemektedir, Allah orada ücreti, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de emzikli hanımların yeme-içme ve giyimlerini zikretmiştir. Diğer âlimler ise, hayır, **anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler** meâlindeki âyetten maksat nikâhlı hanımlar, "Sizin için çocuğu emzirirlerse ücretlerini verin" meâlindeki âyetten maksat ise boşanmış kadınlardır, demişlerdir. Bunun delili Talâk sûresindeki âyette ücretten, buradakinde ise
63 yeme-içme ve giyimden söz edilmesidir. Şu da var ki nikâhlı hanımdan [S] kendi çocuğunu emzirmesi istenildiğinde kocasından ücret almaya hak kazanmaz, sadece yeme-içme ve giyimini talep edebilir. Bu da ücretin zikredildiği âyetin boşanmış kadınlara, yeme-içme ve giyimin bahis konusu edildiği âyetin de nikâhlı hanımlara dair olduğunu gösterir.

Eğer denilirse ki: Nikâhlı hanım için emzirme döneminde yeme-içme ve giyimden bahsedilmesinin ne faydası vardır, çünkü o, bu dönemin dışında da onlara hak kazanmıştır.

Buna Şöyle cevap verilir: Bu dönem için yeme-içme ve giyimin anılmasının faydası *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* kendisinin emzirme durumu sebebiyle daha çok yeme-içme ve giyinmeye ihtiyaç duymasıdır, bilmez misin ki o, bu münasebetle oruç da tutmayabilir? Demek ki emzikli hanım diğer zamanlarda hissetmediği ihtiyacı bu dönemde duyabilir. Buna göre tefsirini yapmakta olduğumuz âyette zikredilen yeme-içme ve giyim bu özel zamana özgü fazlalık içindir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kur'ân-ı Kerîm'de emzirme masraflarının babaya ait olduğunun çeşitli delilleri yer almaktadır. Birincisi, "Eğer anlaşamazsanız çocuğu başka bir kadın emzirecektir"[187] meâlindeki ilâhî beyandır. İkincisi, **emzikli annelerin yeme-içme ve giyimlerini sağlamak çocuğun babasına aittir** meâlindeki beyandır. Üçüncüsü bu âyetteki **bu, emzirmeyi tamamlamak isteyen** (babalar) **içindir** kısmıdır. İşte bu beyanlar yoluyla emzirme masraflarının babaya ait olduğu or-

---

186 et-Talâk 65/6.

187 et-Talâk 65/6.

taya çıkmıştır, öyle ki talimat emzirme ücretinin de gündeme gelmesini kapsamıştır. Bu ilâhî beyanlarda yeme-içme ve giyim harcamalarının sütanneye de ödeneceğinin kanıtı bulunmaktadır, **onların yeme-içme ve giyimlerini sağlamak çocuğun babasına aittir** meâlindeki âyet bunu göstermektedir. [§] Şu 83
kadar var ki sütanneye temin edilecek elbisenin cinsi belirlenmelidir, yemek için ise buna gerek yoktur, çünkü sütanneye ille de ailenin elbisesi giydirilmez, ancak yemeği verilir. Şu halde ona giydirilecek elbisenin cinsi -aileninki gibi olamayacağına göre- belirlenmelidir, yemeğin ise aynı olması mümkündür. Aslında elbisenin biçim ve değer açısından belli bir sınırı olmadığından yapılacak şeyin belirlilik kazanması için cinsinin belirtilmesine ihtiyaç hissedilmiştir; yiyecek ve içeceğe gelince, onun kalite ve miktarı kişi tarafından bilinmekte olup önceden belirlenmemesi mümkün iken giyimin öyle olmayıp cinsinin tesbiti gereklidir. Bu gerçekleştirilince de yiyecek-içecek statüsüne girer[188]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* {İmam rahimehullah şöyle dedi:} Sözünü ettiğimiz husûsun mevcudiyetine **babanın vârisi de aynı şeyle mükelleftir** meâlindeki ilâhî talimat da işaret etmektedir. Buradaki mâna *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-*, **babaya ait olan mükellefiyetin benzeri vârisi için de gereklidir** şeklindedir; babanın ölümünden sonra gerçekleşen bu durumda da sütanne için giyinme, yiyecek-içecek temini devam ettirilir.

Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Bu, emzirmeyi tamamlamak isteyenler içindir. Bu beyanda emzirmeyi iki yıl sürdürmenin şart koşulmadığı birkaç yönden anlaşılmaktadır. Birincisi **emzirmeyi tamamlamak isteyenler için** ifadesidir. Süre daha fazla veya daha az olma ihtimaline açık olmasaydı **isteyenler için** ifadesinin bir anlamı kalmazdı.

İkincisi, irade ve kudret kavramları bazan hakikat mânaları dışında sadece fiilin yapılması amacıyla kullanılır. Bunun ispatı Hz. Peygamber'in, "Hac ibadetini ifa etmeyi isteyen (irade eden) kimse onu gerçekleştirsin ..."[189]; "Şunu yapmaya güç yetiren kimse yapı versin"[190] meâlindeki hadisleridir. Bu tür nebevi beyanlarda yer alan irade ve kudret kavramları terim anlamında olmayıp

---

188 Müellif İmam Mâtürîdî'nin bize intikal eden bu metninde lüzumsuz denebilecek tekrar vardır. Bunun, eserin anlatım (takrir) yoluyla kaleme almasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

189 Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Hac ibadetini yerine getirmek isteyen kimse acele etsin, zira olur ki kişi hastalanır, malî kayıplar ortaya çıkar ve yeni ihtiyaçlar doğar" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 214, 225, 232; İbn Mâce, "Menâsik", 1).

190 İbn Mesûd'dan rivâyet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Ey gençler zümresi! İçinizden evlenmeye gücü yeten kimse evlensin, çünkü evlilik gözü yabancıdan sakındırmaya ve ut (avret) yerini korumaya en çok elverişli olan yöntemdir. Evlenmeye güç

83 [S] *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şunu yapacak kimse yapsın, şöyle yapsın, demektir. İşte "emzirmeyi tamamlamak isteyenler" ifadesi de aynı mahiyette olup gerçekte irade demek değildir; burada zikredilişinin sebebi hangisi olursa olsun fiilin kudret ve irade olmaksızın gerçekleşmemesidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü, âyette zikredilen iki yıl kamerî takvimle (hilâller hesabı) hesap edilirse iki yıldan az olur, günlerin hesaplanmasıyla (güneş sistemi) yürütülürse zikredilen iki yılı aşar. Şu halde "iki yıl" alternatifli bir zamandır, artırmayı isteyen gün sayısı tamamlanıncaya kadar artırır, artırmayıp iki yılla yetinen de bunu yapar.

Şu da var ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyet emzirme ile oluşan mahremliğin tesbitine değil, yapılıp yürütülmesine dairdir, çünkü mahremlik iki yıldan önce de gerçekleşir. Nitekim İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, "Bebeğin anne karnında taşınması ile sütten kesilmesi otuz ay sürer"[191]; "Çocuğun sütten ayrılması iki yıl içinde olur"[192] meâlindeki âyetlerin tefsirinde şöyle demiştir: Hamilelik dönemi altı ay ise sütten kesilmesi iki yıl, dokuz ay ise geri kalan süre kadardır. İbn Abbâs'ın bu kanaati, çocuğu sütten kesme konusunda iki yılın ille de uyulması gereken bir şart teşkil etmediğini, ayrıca emzirmenin daha fazlası veya daha azı mümkün olmayacak şekilde belli bir süresinin bulunmadığını göstermektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Emziren annelerin yiyecek ve içeceklerini sağlamak çocuğun babasına aittir. Bu meselede iki yorumun yapıldığını söylemiştik; birine göre âyetin bu kısmı boşanmış, diğerine göre nikâhlı kadınlar içindir. Biz, onun nikâhlı hanımlar için olduğunun kanıtlarını belirtmiştik. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kimse gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutulamaz. Bazı âlimler, ancak gücü yettiği kadar anlamına gelen "illâ vüs'ahâ" (إلا وسعها) demek onun için meşru ve helâl olan demektir, dediler. Fakat anlam böyle olsaydı "Allah'ın emrine bağlı olarak meşru ve helâl olan şeyler" demek istenirdi ki ilâhî beyan, "Kimse yükümlü kılındığından başkasıyla yükümlü tutulamaz" şekline girerdi, bu ise olmayacak bir şeydir. Diğer bir grup âlim ise ancak gücü kadar, yani takati ve kudreti kadar demektir, diye yorum yapmıştır ki bu daha isabetli görünmekte olup mânası şöyledir: Koca, sütanneye karşı yeme-içme ve giyim

---

yetiremeyen kimse ise oruç tutsun, çünkü oruç kendisine cinsel isteksizlik sağlar" (Buhârî, "Nikâh", 2-3; Müslim, "Nikâh", 2).

191 el-Ahkāf 46/15.

192 Lukmân 31/14.

için sadece malî imkânları dâhilinde yükümlü tutulabilir; şayet onun ihtiyacı [§] kocanın imkânlarını aşacak olursa kendisi ancak malî gücü oranında mü- 83
kellef tutulabilir *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah hiçbir kimseyi lütfettiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz"[193].

[Süt Emmekle Mahremliğin Oluşması]

Büyük yaşta süt emzirmenin bu yolla mahremlik tesis etmesi konusunda farklı görüşler belirtilmiştir. Bazıları bunun mahremlik doğurduğunu söylemiş ve bazı hadisler de rivâyet etmişlerdir[194]. [Hanefî] âlimlerimiz ise (Allah rahmet eylesin) bunun mahremiyet doğurmadığını söylemiş ve bu konuda Resûlullah'tan (s.a.) nakledilen hadislere dayanmıştır. Şöyle ki, kendisine süt emme (zamanı) sorulmuş, o da, "Çocuğun etini geliştiren, kemiklerini kuvvetlendiren (dönem)" diye cevap vermiştir[195]. Bu hadisin bazı rivâyetlerinde cümlenin başında, "süt emme" anlamına gelen "radâ'" (الرضاع) kelimesi bulunmaktadır. Bir hadiste de, "Sütten kesme zamanından sonra süt akrabalığı yoktur"[196] buyurulmuştur. Ali b. Ebû Tâlib ve İbn Abbâs'tan, "İki yıldan sonra süt mahremiyeti yoktur" dedikleri nakledilmiştir[197]. Yine Hz. Ali ve ayrıca İbn Mesûd'un, "Sütten kesildikten (الفطام أو الفصال)[198] sonra radâ' diye bir şeyin olamayacağı rivâyet edilmiştir[199]. Nakillerde yer aldığına göre Hz. Peygamber Hz. Âişe'nin odasına girmiş ve orada birinin oturduğunu görmüştür. Âişe yüzündeki memnuniyetsizliğini görünce, "O, süt kardeşim (veya amcam)" demiş, Resûl-i Ekrem de, "Süt akrabalığı nasıl oluşur, buna dikkat etmelisiniz, süt emzirme çocuğun ona ihtiyaç duyduğu dönemde olur" buyurmuştur[200]. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den nakledildiğine göre bir adam kendisine gelerek, "Eşim beni emzirmiştir, artık bana haram olmuş mudur?" diye sormuş, o da, "Evet" ceva-

---

193 et-Talâk 65/7.

194 Bu görüş Hz. Âişe, Atâ b. Ebû Rebâh ve Leys b. Sa'd'dan nakledilmiştir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî de büyük çocuğun süt emmesinin mahremiyet doğurduğunu kabul ediyordu, yalnız bu kanaatinden döndüğü de rivâyet edilmiştir (bk. Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 113-114; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 163; V, 115; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 284).

195 Ebû Dâvûd, "Nikâh", 8; Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 173; Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 461.

196 bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 416; VII, 464-465; İbn Mâce, "Nikâh", 37; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XV, 21; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 219; İbn Hacer, *ed-Dirâye fi tahrîci hadîsi'l-Hidâye*, II, 68.

197 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 34; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, III, 414; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 107; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 283.

198 Buradaki kelime tereddüdünün müellife ait olduğunu kendisi söylüyor.

199 Cassâs, *a.g.e.*, I, 412; Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, III, 414.

200 Buhârî, "Şehâdât", 7; Müslim, "Radâ'", 8.

bını vermiştir. Durum İbn Mesûd'a ulaşınca kendisine gelerek, "Sen şöyle bir fetva veriyormuşsun?" demiş, o da, "Evet" deyince İbn Mesûd, "Gerçek dışı söylemişsin, süt emzirme çocuğun açlığını sadece sütle giderebildiği dönemde geçerli olur" demiştir[201].

86 [§] İşte bu tür hadis ve haberlere dayanan [Hanefî] âlimlerimiz sütten kesildikten ve büyük yaşa ulaştıktan sonra gerçekleşen emzirmelerin mahremiyet tesis etmediği kanaatine varmıştır. Meselenin aslı çocuğun beslendiği gıdanın tesbitine dayanır. Eğer gıdasının tamamı veya yarısından fazlası anne sütü ile oluyorsa bu, süt akrabalığı ve mahremlik doğurur, çocuğun gıdasının tamamı veya çoğu yemekle ise doğurmaz. Bu konunun kaynağını, "Eti geliştiren ve kemiği kuvvetlendiren" şeklinde bir niteleme yapan hadis oluşturur, böyle ise mahremlik getirir. Çocuğun gıdası sütün dışında yemek ise artık eti geliştiren ve kemiği güçlendiren yemek olduğundan mahremlik doğurmaz.

Bu tür konularda hareket noktası şudur ki kemale erme ve tamam olma konumunda belirtilen her şey artırma ve eksiltme ihtimalinden uzak değildir. Bunun delili Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin şu sözleridir: "Arafat'a geceleyin ulaşan ve Müzdelife'de bizimle namaz kılan (namazları cem eden) kimsenin haccı tamamdır"[202] veya meselâ, "Şu görevi de yerine getirirsen haccın tamamlanmış olur", "Şunu yaparsan namazın tamamlanmıştır" gibi. Resûlullah bu hadislerinde hac ile namaz ibadetlerini "tamam" kavramıyla nitelemekle birlikte aslında bunların riâyet edilmesini gerektiren başka yönlerinin de bulunması tabiidir.

Ebû Hanîfe (r.a.) süt emmenin iki yıllık süresine altı ay kadar bir eklemenin yapılabileceğini düşünmüştür, bunun sebebi sütten kesmenin sıcak veya soğuk günlere denk gelip, başka gıdalara alıştırılmamış çocuğun sütten kesilmesinin ölümüne sebebiyet verme ihtimalidir. Böyle olduğu takdirde Ebû Hanîfe iki yıldan sonra altı ay kadar emmenin sürdürülmesini güzel bulmuştur; zaten yılın dönüşümü sıcak ve soğuk halleri üzerinde cereyan eder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* [İmam] Züfer ise bir yıl eklemeyi uygun görmüş ve şöyle
87 düşünmüştür: "İçtihada dayanarak iki yıla altı ay eklemek caiz olunca [§] yine içtihat yaparak bir yıl eklemek de mümkün olur". {İmam (r.h.) şöyle dedi:} Hamilelik için belirtilen süreye süt emzirme vaktinin en azı kadar bir ilâve yapıldığına göre süt emme süresine de hamilelik vaktinin en azı kadar ekleme yapmak imkân dâhiline girer. Şöyle de denilebilir: En az sürenin orta dereceli süreye intikal etmesi mümkün olunca orta derecedeki sürenin en ileri noktaya

---

201 Cassâs, *a.g.e.*, I, 410; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 72-73.

202 Ebû Dâvûd, "Menâsik", 69; Tirmizî, "Hac", 17.

varması de imkân dâhiline girer. Bu ihtimallerin hepsi, "Çocuğun anne rahminde taşınması ile sütten kesilmesi otuz ay sürer"[203] meâlindeki ilâhî beyanın içinde yer alır.

Hiçbir anneye çocuğu sebebiyle eziyet edilemez. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: Gerekli harcamayı yapmamak suretiyle anneye eziyet edilemez. Yahut da vermemek istediği halde çocuğu elinden almak suretiyle hiçbir anneye eziyet edilemez.

Hiçbir babaya da çocuğundan dolayı eziyet edilemez. Bu da aynı şekilde iki tür yoruma tâbi tutulabilir. Biri, annesine alışan çocuğun yine anne tarafından başından defedercesine geri verilmek suretiyle babaya eziyet edilemez. Diğeri, hiçbir anne, imkânı elvermediği halde üzerine fazla harcama mükellefiyeti yüklemek suretiyle babaya eziyet edemez, babaya ancak malî imkânı nispetinde yük yüklenebilir.

Hiçbir babaya da çocuğundan dolayı eziyet edilemez. Bu ilâhî beyanda babanın "vâlid" (doğuran) diye anılmasının hakikat mânasında değil mecazî olduğunun delili bulunmaktadır, çünkü gerçekte doğuran baba olmayıp o, sadece kendisi için doğurulandır. Şu halde kişinin, başkasının kendisi için gerçekleştireceği fiil ile isimlendirilebileceği anlaşılmaktadır. Evet, kendi namına iş görülen herkes bizzat kendisi yapmasa bile fâil diye nitelendirilmesine hak kazanır, tıpkı baba için kendisi doğurmadığı halde, "vâlid" (doğuran) denilmesi gibi, çünkü o sadece kendisi için doğurulandır. Bundan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür: Adamın biri köle azat etmeyeceği ve boşama yapmayacağına dair yemin edip de sonra bu işlerin gerçekleştirilmesini başkasına emretse, o da yapsa yemini bozulur ve kendisi yapmış gibi olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Babanın vârisi de aynı şeyle mükelleftir. Bu beyanın yorumunda farklı görüşler belirtilmiştir. Bazıları bunun **hiçbir anneye çocuğu sebebiyle eziyet edilemez ...** meâlindeki beyanına bağlı olduğunu söylemiş ve mânasının [baba gibi] "vârise de yetim sebebiyle eziyet edilemeyeceği" şeklinde olduğunu belirtmiştir. Diğer bir grup âlim, bunun yiyecek-içecek, giyim teminini ve eziyet edilmemesini belirten kısmın tamamına bağlı olduğunu, üçüncü bir âlimler grubunun ise eziyet (edilmemesi) hariç bir öncekilere bağlı bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu sonuncusu bizim de kanaatimizi teşkil eder. Şöyle ki, sözün [gramer ve anlam açısından] bağlantısı [§] **annelerin yeme-içmesinin temi-** 39

[203] el-Ahkâf 46/15.

ni çocuğun kendisi için doğurulduğu kimseye aittir mânasındaki kısımdır. Âyetin bu iki kısmında yer alan "alâ" (على) edatlarını birbirine atfetmek -anlamın isabetli olması açısından- "lâ" (لا) edatı üzerine atfetmekten evladır. Böyle yapmayıp da eziyet etmez anlamına gelen "lâ tüdârre" (لا تضار) kısmı üzerine atfedilecek olursa buna denk olarak verilecek mâna "vâris böyle değildir" şeklinde olur. İkinci olarak "'ale'l-vâris" (على الوارث) kısmı "vârisin miras konusunda çocuğa zarar vermesi" konumunda "lâ tüdârre" (لا تضار) kısmına bağlanacak olursa şöyle demesi gerekirdi: "Babanın vârisi de miras konusunda aynı şekilde zarar vermemekle yükümlüdür". Halbuki ortada zararın oluşacağı bir durum bulunmayıp sadece vârisin harcama yapması söz konusudur. Şu halde "alâ" edatıyla başlayan bu ikinci kısmın aynı edatla başlayan birinci kısma "ve 'ale'l-mevlûd" (وعلى المولود) atfedilmesinin daha isabetli olacağı anlaşılmıştır.

Âyette yer alan babanın vârisinin kimden ibaret olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları Cenâb-ı Hakk'ın bununla ölenin babası, annesi ve dedesini kast ettiğini, nikâhı haram olan yakınların buna dâhil olmadığını söylemiş ve bu kanaatlerini İbn Abbâs'ın (r.a.) rivâyet edilen görüşüne dayandırmışlardır[204].

Bizim [Hanefî] âlimlerimize gelince, onlar, sözü edilen yeme-içme ve giyim masraflarını amcaya yükleyen ve "Ölenin yakınlarından sadece bir kişi de kalsa bu masrafları ona yüklerdim" diyen Hz. Ömer'in (r.a.) kanaatini paylaşmışlardır[205]. Bunun yanında Zeyd b. Sâbit'ten de **babanın vârisi de aynı şeyle mükelleftir** beyanının yorumuna dair şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Buradaki harcama nikâhları haram olan bütün akrabaya mirasları oranında gereklidir"[206] Biz [Hanefîler] bu meselelerde ashâbın (Allah hepsinden razı olsun) kanaatine tâbi olduk. Ayrıca Kur'ân'da bu tür harcamaların mahremlerin borcu olduğunun delili bulunmaktadır, meselâ şu âyet-i kerîme: "Sizin için kendi evlerinizde, babalarınızın evlerinde, annelerinizin evlerinde, kardeşlerinizin evlerinde, kız kardeşlerinizin evlerinde, amcalarınızın evlerinde, halalarınızın evlerinde, dayılarınızın evlerinde, teyzelerinizin evlerinde veya anahtarlarına sahip bulunduğunuz yerlerde yahut dostlarınızın evlerinde ye-
89 menizde bir sakınca yoktur"[207]. [§] Bu âyet-i kerîmede sayılanların her biri

---

204 Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 37; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 111-112; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, II, 216-217.

205 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 57-58; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 111; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II, 216; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 284.

206 Taberî, *a.g.e.*, II, 501; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 168; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II, 216.

207 en-Nûr 24/61.

karşı tarafın rızasıyla değil kendi hakkı olan yemeğini yemektedir. Bilmez misin ki rızasıyla verdiği takdirde, kişi yabancının evinde de yemek yiyebilir. O, âyette sayılanların evinde kendine düşen hakkı yiyemeyecek olsaydı bunların özel olarak belirtilmesinin bir anlamı kalmazdı. Şayet âyette yer alan dostunun evinde yemesi şıkkında, kişinin dostunun böyle bir mecburiyetinin bulunmadığı hatırlatılarak itiraz edilirse şöyle cevap verilir: Bu, dost için mecburiyetin konulması halinde aradaki dostluğun kesilme tehlikesinden ötürüdür.

Birinin şöyle bir soru yöneltmesi mümkündür: Neden âyetin dış görünüşünden hareketle harcama yapmayı bütün vârisler için gerekli görmedin?

Buna şöyle cevap verilir: Âyet harcama yapma fiiline tahsis edilmiştir, aslında ölenin karısı da bir vâristir, fakat kocası adına harcama yapmak ona farz kılınmamıştır. Demek ki Allah Teâla vârislerin bir kısmını kast etmiştir ki onlar da nikâhı haram olan mahremlerdir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Anne ve baba birbiriyle görüşüp anlaşmak suretiyle çocuğu memeden kesmek isterlerse bunun vebali yoktur. Şöyle yorumlanmıştır: Anne ile baba iki yıldan önce çocuğu sütten kesmek isterlerse, ancak aralarında anlaşıp ittifak etmeleri şartıyla mümkün olur. İki yılın tamamlanmasından sonra ise sadece birinin istemesiyle sütten kesilebilir. Âyet-i kerîmeye dayanarak yapılan yorum aynı esasa dayanmaktadır: İki yılın bitmesinden sonra sütten kesilmesi öngörülen sürenin tamamının kullanılmasıyla oluşan tam ve kâmil bir sütten ayırma, ebeveyden birinin istemesiyle gerçekleşir. İki yıldan önce ise Kur'ân'ın da zikrettiği üzere tam sayılmayan bir sütten kesme fiili olup ancak ikisinin oy birliğiyle yürütülür. Hülâsa iki yıldan sonrası nasça tam diye kabul edilen şekle uyduğundan birinin oyu ile geçerlidir, daha azı için ise oy birliği gerekmektedir. Meselenin aslı şudur ki iki yılın geçmesiyle emzirme tamamlanır ve yeterlilik oluşur, nas da bunu destekler. İki yıldan önce ise durum içtihat yoluyla bilinir. Anlaşmazlık ortaya çıktığında doğru olanı tesbit imkânı ortadan kalktığından nasta belirtilen süreye bağlanır. Zaten Kur'ân'da da iki yılın tamamlanması halinde ebeveynden birinin iradesi yeterli görülürken iki yıldan önce sütten ayırmak için anlaşmanın gerçekleşmesi zikredilmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[S] Eşler çocuklarının süt emmesine dair sorunları kendileri karara bağ- 90
lar; bu sebeple başkalarının bu işle ilgilenmesine ve diğer bir görüşe baş vurulmasına ihtiyaç duyulmaz, çünkü ebeveynin kendi çocuklarına karşı şefkatli olmaması mümkün değildir. Buna mukabil verilecek hüküm [çocuklarıyla ilgili olmayarak] ebeveynin kendi lehlerine veya aleyhlerine ise bu hükmü mutlaka

başkasının vermesi gerekir. Bu görüşün delili şu ilâhî beyanlardır: "Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanını öldürmeyin. Sizden onu kasten öldüren kimse öldürdüğü hayvanın dengi olduğu hakkında âdil iki kişinin karar vereceği bir ceza kurbanı keser ..."[208], "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından endişe ederseniz erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem gönderin"[209]. İşte böyle bir konuda hüküm vermek eşlerin dışında birinin yetkisindedir, bu açıdan da ona ihtiyaç duyulmaktadır. Bahis konusu edilen eşler ise kendi çocukları hakkında düşünüp aralarında karar verirler, bu sebeple de bununla diğer problemler birbirinden ayrı konumlara sahip olmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

"Cünâh" (جناح) ile "harec" (حرج) kelimeleri aynı mahiyette olup darlık ve sıkıntı demektir. Cünâhın âyetteki mânası, iki yıl dolmadan çocuğu sütten kesmeye karar verdikleri takdirde kendilerine gelecek bir sıkıntı, bir sorumluluk ve omuzlarına binecek bir vebal yoktur, şeklindedir.

Çocuklarınızı iki yıldan fazla emzirmek (veya başkasına emzirtmek) **isterseniz size yüklenecek bir vebal yoktur.** Âyet-i kerîmenin bu kısmında çocuğu iki yıldan fazla emzirmenin caiz oluşunun delili bulunmaktadır. Çünkü Allah **anne ve baba ... anlaşmak suretiyle çocuğu memeden kesmek isterlerse ...** meâlindeki beyanında iki yıla ulaşmayan süreyi zikretmiştir; devamında yer alan **çocuklarınızı iki yıldan fazla emzirmek isterseniz** kısmı ise iki yıldan sonraki emzirmeyi gösterir. Şöyle ki, Cenâb-ı Hak **emzirmeyi tamamlamak isteyenler için** meâlindeki beyanıyla onu iki yıl olarak belirlemiş, **anne ve baba anlaşmak suretiyle çocuğu memeden kesmek isterlerse** diye buyurmak suretiyle de iki yıl dolmadan önceki memeden ayırmaya işaret etmiş, nihâyet **çocuklarınızı** (iki yıldan fazla) **emzirmek isterseniz** kısmını iki seneden sonrasına tahsis etmiştir. Âyetin bu kuruluşu Ebû Hanîfe (r.a.) için delil teşkil edip ona ait görüşü güçlendirir. Bununla birlikte âyetin bu kısmının -annenin emzirmek istememesi halinde- diğer sütannelerin emzirmesinin meşruiyeti hakkında olması da ihtimal dâhilindedir, tıpkı şu âyette olduğu gibi: "Eğer anlaşamazsanız çocuğu başka bir kadın emzirecektir"[210].

Teslim edip ödediğiniz takdirde. Yani ücreti. "Mâ âteytüm" (ما آتيتم) verdiğiniz, yani vermeyi kabul ettiğiniz ücreti. Burada yer alan "îtâ" (ايتاء) kavramının fiilen vermek değil vermeyi kabul etmek anlamına geldiği söylenmiştir,

---

208 el-Mâide 5/95.

209 en-Nisâ 4/35.

210 et-Talâk 65/6.

"Müşrikler tövbe eder, namazı kılar, zekâtı da verirlerse artık onların yolunu serbest bırakın"[211] âyetinde olduğu gibi; [§] buradaki îtâ (zekât verme) bizzat 91
bu fiili işleme anlamına gelmez; bir bakıma Allah şöyle buyurmuştur: "Müşrikler tövbe edip, namaz kılmayı kabul eder, zekât vermeyi de üstlenirlerse yollarını serbest bırakın". Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de durum aynıdır, "ödediğiniz takdirde", yani ödemeyi kabul ettiğiniz takdirde ki o da süt emzirme ücretidir. "Mâ âteytüm" (ما آتيتم) ifadesinin "verme akdini yaptığınız" anlamına gelmesi de mümkündür, çünkü "îtâ" (ايتا) vermek mânası taşır, yani ona teslim etme akdini yaptığınız takdirde. Burada bizzat vermek teslim etmek ile vermeyi üstlenmek arasında gözetilen fark, alışverişte kullanılan, "Bana şunu verdin fakat ben almadım" ile "Bana şunu teslim ettin fakat ben almadım" ifadelerini farklı konumda gören kimse için bir delil vardır[212]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah'tan korkun. Sütannenin yeme-içme ve giyim masraflarını sağlamaya yönelik verdiği emirler ile çocuğa ve eşlerin birbirlerine zarar vermelerine yönelik yasakları konusunda O'ndan sakının.

Ve O'nun yaptığınız her şeyi gördüğünü unutmayın. Âyetin bu son kısmı önceki kısımlarda yer alan ilâhî emir ve yasaklar konusunda bir uyarı niteliği taşır.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ
اَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ
فِى اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾

234. Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, evlenmeksizin dört ay on gün beklerler. Sürelerini bitirdiklerinde kendileriyle ilgili olarak yapacakları meşru işlerden size yüklenecek bir günah yoktur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.

Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, evlenmeksizin dört ay on gün beklerler. Bu âyetin yine Bakara sûresinde yer alan diğer bir âyetin hükmünü kaldırdığı söylenmiştir: "Sizden, öldüğünde geride eşler bırakacak kimseler, eşlerinin evden çıkarılmadan bir yıl süre ile geçimlerinin sağlanma-

[211] et-Tevbe 9/5.

[212] Öyle anlaşılıyor ki görüş sahibine göre birinci ifadede alışverişten dönüş yapmak mümkünse de ikincisinde mümkün değildir, çünkü teslim edişte alma mânası vardır.

sı husûsunda nasihat etsinler. Şayet kendiliklerinden çıkıp giderlerse meşru surette yapacakları işlerden dolayı size herhangi bir vebal yoktur."[213] Her ne kadar tefsirini yapmakta olduğumuz âyet bundan önce ise de içerdiği "dört ay on gün" ifadesi bu âyeti neshetmektedir. Te'vîl ehlinin çoğunluğu bu kanaate sahiptir[214]. Bilmez misin ki iddet beklemekte olan bir kadın Hz. Peygamber'e (s.a.) gelerek gözlerine sürme çekmek ve süs yağı kullanmak için izin istemiş, Resûlullah da ona şöyle demiştir: "Sizden biriniz (kocası ölünce) bir yıl evinde oturur, sonra diğer ayın başında evden çıkar, geçmekte olan köpeğe tezek atar
92 değil miydi?"[215] [S] Bu hadis sayesinde kocası ölen kadının bir yıl evde beklemesi önceleri mevcut olan bir gelenek olup tefsirini yapmakta olduğumuz (ve nüzûl sırasıyla) ikinci olan âyette neshedildiği anlaşılmıştır[216].

Diğer âlimler ise şöyle demiştir: Allah Teâlâ Bakara sûresindeki âyette (2/240) bir yıllık geçimden ve vasiyetten bahsetmiş, sonra Hz. Peygamber'in şu beyanıyla vâris için yapılan her türlü vasiyet neshedilmiştir: "Allah her hak sahibine hakkını vermiştir, bundan böyle vâris için vasiyet yoktur."[217] Artık ölüm üzerine beklenecek süre dört ay on günden ibaret kalmıştır. Bakara sûresinde yer alan âyette (2/240) "evden çıkarılmadan" denildikten hemen sonra, "şayet kendiliklerinden çıkıp giderlerse" denilmesinden, yasaklanan şeyin kendiliğinden çıkmak değil, çıkarılmak olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bu, faydalanmaya yönelik vasiyetlerde bir esas teşkil eder: Vasiyet edenin, belirlediği şeyi yerine getirmeye mecbur edilmesi ve lehine vasiyette bulunulan kimsenin kabul etmemekten alıkonmaması.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette vasiyet yoluyla değil de miras yoluyla mesken hakkı düşen kimseye mesken vasiyetinde bulunmanın meşru oluşunun delili bulunmaktadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Bu, ken-

---

213 el-Bakara 2/240.

214 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, VI, 158.

215 Ümmü Seleme'den rivâyet edildiğine göre kocası ölen bir kadının başına gelen göz hastalığından endişe etmişler ve Resûlullah'a gelerek sürme kullanması için izin istemişlerdi. O da şöyle buyurmuştu: Câhiliye döneminde siz kadınlardan kocası ölen biriniz bir yıl boyunca evinin hapsinde bulunuyor, sonra yanından geçen köpeğin ardından bir tezek atıp evinden çıkıyordu. Şimdi İslâm döneminde dört ay on gün sabredemiyor mu?" (Mâlik, *el-Muvatta'*, "Talâk", 103; Buhârî, "Talâk", 46-50; Müslim, "Talâk", 124-125).

216 "Yani o âyet önce nâzil olmuş, tefsirini yapmakta olduğumuz ikinci âyetle neshedilmiştir; gerçi bu âyet mushaf tertibine göre önce, o ise sonra gelmektedir, ancak o, geliş açısından öncedir, aylara bağlı iddet ayı ise sonradır, zira Kur'ân'ın okunuş ve yazılış sırası iniş sırasına göre değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 77b).

217 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 186-187; Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 6; Tirmizî, "Vesâyâ", 5; Nesâî, "Vesâyâ", 5.

disine vasiyette bulunmanın neshedilmediği kimse için caizdir. Ayrıca aynı âyetle ölüm iddetinde hamileliğin de bir kriter olduğuna istidlâl edilmesi imkân dâhilindedir. Ancak bu, Hz. Peygamber'den çocuğun "ilk kırk günde nutfe (sperm), ikinci kırk günde aşılanmış yumurta, üçüncü kırk günde bir et parçası halinde olduğu, bunu izleyen on günde de ona ruh üflendiği" şeklinde rivâyet edilen hadisin sahih olmasına bağlıdır[218]. Durum söylediğimiz gibi olunca kadın, mevcutsa hamileliğinin anlaşılabilmesi için dört ay on gün beklemekle emrolunmuştur. Bekleme süresinin mahiyeti bu olunca kadın dört ay on günden önce doğum yaptığı takdirde süre sona erer. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Eğer denilirse ki: Hamileliğin ortaya çıkması konusunda câriye ile hür kadın arasında bir farkın bulunmadığı mâlum değil midir ki? Buna rağmen câriyenin bekleme sûresi dört ay on gün olmamıştır. Peki, bu durumda dört ay on gün bekleme emrinin hamileliğin anlaşılması amacına yönelik olmadığı neden kanıtlanmış olmasın?

[§] Buna şöyle cevap verilir: Bunun birkaç sebebi vardır. Birincisi evlen- 93
me konusunda esas olan hür kadınlar olup ilgili hükümler onlar hakkında geçerlidir ve hitap da onlara yönelik bulunur. İkincisi evlenme hür kadının edindiği bir haktır. Hür kadınların aldığı haklar câriyelere tanınınca onların aldıklarının yarısına sahip olabilirler. Üçüncüsü, aslında câriyelerin hamile bırakılması tercih edilen bir husûs değildir, çünkü bu alternatifte doğacak çocuk köle statüsünde kalıp küçümsenme bedbahtlığına mâruz kalır.

Ali b. Ebû Tâlib'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Kadın ihtiyaten iki iddetin uzun olanını beklemelidir[219]. Onun bu görüşe sahip olması, doğum yapmak suretiyle bekleme süresinin sona ereceğinin ölüm değil boşama hakkında belirtilmesi kanaatinden kaynaklanmıştır. İddetin ölümde de boşamadaki gibi olması da, olmaması da muhtemel bulunduğundan ihtiyat yolunu emretmiştir.

Bize göre ise Hz. Ömer, Abdullah b. Mesûd ve İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demişlerdir: Kadın doğum yaptığında kocası henüz tabut içinde de olsa iddeti sona erer[220]. Hz. Peygamber'den de rivâyet edildiğine göre kocası ölen hamile bir kadın birkaç gün sonra doğumunu yapınca Resûlullah (s.a.) evlenmesine izin vermiştir[221].

---

218 Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 374, 382; Buhârî, "Enbiyâ", 2; Müslim, "Kader", 1-2.

219 Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 119.

220 *a.g.e.*, II, 119.

221 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Talâk", 29, 83-86; Buhârî, "Talâk", 39; Müslim, "Talâk", 123.

Kocası ölmüş kadının dört ay on gün yas tutmasına dair gelen emir hak-
93 kında Resûlullah'ın (s.a.) [S] şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allah'a ve âhiret gününe inanmış bir kadına, ölü üzerine üç günden fazla yas tutması helâl değildir, ancak kocası ölmüş kadın müstesna, öylesi dört ay on gün yas tutar."[222]

Eğer denilirseki: İlgili hadis mutlak anlamda ölüm hakkında olduğuna göre boşanmış kadının da yas tutması gerekmez mi?

Buna şöyle cevap verilir: Yas tutmanın gerekmesi mutlak anlamda ölüm için değil, ölüm olayındaki bir incelikten ötürüdür ki o da dinî bir nimetin elden çıkmasıdır. Aslında söz konusu kayıp nimet boşanmada da ölümdeki gibidir. Görmez misin ki yas tutma kadının babası veya çocuğunun ölmesi halinde gerekli değildir? Bu durumda yas tutmanın mutlak anlamda ölüm için değil dinî bir nimetin yok oluşu içindir. Bilmez misin ki haberde, "İyi kadın cennetin anahtarıdır"[223] diye nakledilmiştir. Bu sebeple kadın yok olan bir nimet için süslenmekten ve sevinç gösterisinden uzak durmak suretiyle üzüntüsünü göstermekle emrolunmuştur, çünkü evlilik bir nimettir.

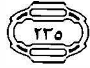
Ölüm münasebetiyle mehirin ve iddetin gerekmesi açısından, kaybolmuş nimetten ötürü süslenmeyi terkedip üzüntüsünü belirtmekte nikâhtan sonra zifafa girmiş kadınla girmemiş kadın arasında bir fark yoktur. Zifafa girmeden boşanan kadında ise bunlar gerekli değildir, zaten öylesinin iddet beklemesi de yoktur; bu konumdaki kadının nimeti yenilenebilir, hemen evlenmek suretiyle nimete kavuşabilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Görmez misin ki evli fakat küçük yaştaki çocuk öldüğü takdirde karısının dört ay on gün beklemesi gerekir. Bu da ölüm iddetinin nimetin yok olmasından dolayı gerektiğini gösterir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kendileriyle ilgili olarak yapacakları meşru işlerden size yüklenecek bir günah yoktur. Size yönelik bir sorumluluk ve günah yoktur, denilmiştir. **Yapacakları işler.** Bu beyan bekleme süreleri sona erdikten sonra süslenmeleri diye yorumlanmıştır. Âyetin bu kısmında geçen "mâruf" (فورعلاا) kelimesinin ise konumlarına uygun mehir karşılığında kendilerini denk sayılan erkeklere arzetmeleri şeklinde açıklanmıştır. Biz bu husûsu daha önce zikretmiştik.

---

222 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 85; VI, 37, 184; Buhârî, "Cenâiz", 31; Müslim, "Talâk", 24, 125, 128-134.

223 Bu metne uygun bir hadis bulunamamıştır. Abdullah b. Ömer'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Dünya bir faydalanma âlemidir. Dünyanın en hayırlı faydalanma vasıtası iyi eştir" (Müslim, "Radâ'", 59; İbn Mâce, "Nikâh", 9; Nesâî, "Nikâh", 15).

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ
فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللّٰهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ
سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى
يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ
فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ

[§] *235. İddet beklemekte olan kadınlara evlenme arzunuzu hissettir-* 95
menizin veya bunu gönlünüzde saklamanızın herhangi bir sakıncası yoktur. Allah sizin onları hatırınızdan geçireceğinizi elbette bilmektedir. Ancak sarfedeceğiniz nezih sözler dışında onlarla şu anda ve gelecek için bir anlaşmaya varmayın. Belirlenen süre dolmadan kendileriyle nikâh akdi yapmayın. Allah'ın içinizde saklı olan her şeye vâkıf olduğunu aklınızdan çıkarmayın ve O'ndan korkun. Bunun yanında Allah'ın bütün günahları bağışladığını ve cezalandırmakta acele etmediğini de unutmayın.

İddet beklemekte olan kadınlara evlenme arzunuzu hissettirmenizin veya bunu gönlünüzde saklamanızın herhangi bir sakıncası yoktur. Âyette yer alan "ta'rîz" (التعريض) kavramının üstü kapalı olarak söyleyeceği sözlerle ona arzulu olduğunu hissettirmesidir, denilmiştir. Nitekim haberde nakledildiğine göre Fâtıma bint Kays Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle istişarede bulunmuş, Hz. Peygamber kendisine, "Bekleme süren bitince bana haber ver" buyurmuştur. Nihâyet zamanı gelince Fâtıma kendisine talip olan iki kişi hakkında Resûl-i Ekrem'den görüş ve izin istemiş, o da şöyle demiştir: "Falan kişi sopayı elinden bırakmayan biridir, diğeri ise hiçbir şeyi olmayan bir züğürt, sen Üsâme b. Zeyd'den vazgeçme"[224]. Hz. Peygamber'in "bana haber ver" şeklindeki sözü üstü kapalı bir nikâh talebi olup zamanı gelince bunun Üsâme b. Zeyd'e ait olduğunu bildirmiştir. Bazı yorumcuların Resûlullah'a nispetle zikrettikleri şu sözler ise, "Sen güzelsin, hoşuma gitmektesin, seni bırakıp başkasını tercih etmem" yahut, "Sen faydalısın". Evet Hz. Peygamber'in bu tür sözleri nikâhı henüz helâl olmayan yabancı bir kadına söylemiş olması mümkün değildir.

---

224 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Talâk", 67; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 373; Buhârî, "Talâk", 41-42.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede kocası ölmüş kadının gündüzleri evinden çıkmasının sakıncalı olmadığının delili vardır, çünkü âyette erkeğin ona evlenme arzusunu hissettirebileceğinden söz edilmektedir. Erkeğin kadının evine gidip arzusunu hissettirmesi münasip olmadığına göre kadın evinden çıkıp konuşulabilecek yere gelir, erkek de bahis konusu ettiğimiz şeyi ona söyler. Bu konuda bazı rivâyetler de gelmiştir. Nakledildiğine göre kocası ölmüş bir kadın Resûlullah'a gelerek gözüne sürme çekmesi konusunda kendisinden izin istemiştir. Resûl-i Ekrem'in onu evden çıkmaktan sakındırdığına dair bir nakil aktarılmamıştır[225]. Ayrıca Hz. Ömer ile İbn Mesûd'un bu durumdaki kadınların gündüzleri evlerinden çıkmalarına müsaade ettikleri,
96 [S] başkalarının evinde gecelemelerine ise izin vermedikleri rivâyet edilmiştir[226]. Bir de kocası ölmüş kadının ihtiyaçlarının karşılanması kendisine ait olduğundan evinden çıkması kaçınılmaz bir durumdur. Boşanmış kadının geçimi ise kocasına ait olup onun ihtiyaçlarını karşılayan ve meselelerini halleden kocasıdır, bu sebeple bu iki kadın ayrı ayrı konumlarda bulunmuşlardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Şunu da belirtmek gerekir ki boşanmış kadına evlenme isteğini hissettirmek iki bakımdan caiz değildir. Birincisi, biraz önce değindiğimiz üzere gece olsun gündüz olsun evinden çıkmasına müsaade edilmediği için; kocası ölmüş kadın ise çıkabilir. Allah Teâlâ evlenme arzusunun hissettirilmesini boşanmış için değil kocası ölmüş kadın için zikretmiştir.

İkincisi, boşanmış kadına evliliğe dair bir çıtlatmada bulunmak onunla kocası arasında kin ve düşmanlığın oluşmasına sebep olur, zira bekleme kocanın konumundan ötürüdür. Bunun delili de şudur ki koca onunla zifafa girmeseydi iddet beklemesine gerek kalmazdı. Kocası ölmüş kadın ise kocası onunla zifafa girmemiş olsa da iddet gerekir. Bundan dolayı ona evlenme isteği hissettirilebilir, fakat boşanmış kadına hissettirilemez.

{İmam (r.h.) şöyle dedi:} Bir de şu var ki boşama olayında koca hayatta olup kendisi ile eşi arasında oluşan kin ve hoşnutsuzluk hali yaşar, fakat bu, ölüm alternatifinde yoktur.

Veya bunu gönlünüzde saklamanız. Yani onunla evlenmeyi içinizde gizlemeniz. **Allah sizin onları anacağınızı elbette bilmektedir**. Gizli veya açık biçimde anmanızı. Bir de iddet süresi içinde evlenme teklifi yapacağınızı, diye yorumlanmıştır.

---

225 bk. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Talâk", 103, Buhârî, "Talâk", 46; Müslim, "Talâk", 58.

226 Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 124.

Ancak onlarla şu anda veya gelecek için gizli bir anlaşmaya varmayın. Bu beyan birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki onlardan başkasıyla evlenmeyeceklerine dair söz almayın. Yine denildi ki **onlarla gizlice anlaşmayın**, yani zina konusunda. "Sır" (السر) kelimesi sözlükte zina mânasına da gelir. Bir de denildi ki sır cinsel ilişki demektir; erkeğin kadına, "Sana dört defa beş defa yaklaşırım" demesi vb. Ancak sarfedeceğiniz nezih sözler hariç. Erkek kadına nazik ve edepli şeyler söyleyip, buna mukabil onu zinaya sevkedecek sözler sarfetmez. Yahut, [§] "Çekici bir eda ile konuşmayın, aksi takdirde kalbinde 97
hastalık bulunan kimse ümide kapılır"[227] meâlindeki beyanda belirtildiği üzere kadına karşı arzusunun bulunduğunu apaçık söylemez, ona parlak vâdler yapmaz, kadının arzu ve hevesini celbetmek için aşırı derecede ilgi gösterip ihsanda bulunmaz; hülâsa meşru ve münasip olmayan sözler konuşmaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kendileriyle nikâh akdi yapmayın. Bu beyanda gizli bir ifadenin bulunduğu söylenmiştir, Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Nikâh akdine karar vermeyin. Bir de şöyle denildi. Yapılan kaydın süresi dolmadan nikâh akdetmeyin. Burada yer alan "kitâb" kelimesi kocası ölen kadın için yazılıp belirlenen iddet demek olup bu süre bitmeden, diye bir anlam kastedilmektedir. Bu ilâhî beyanda boşayan erkeğin sahibi devam ettiğinden kadının erkeklere haram olduğunun delili vardır. Söz konusu yasaklayıcı hitap kadınların kocalarına değil yabancı erkeklere yöneliktir; zira kocalar, iddetleri içinde de bulunsalar yeniden nikâh yapma hakkına sahiptirler.

{İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} **Nikâh akdi yapmayın**. Bu ilâhî beyan -görünen konumu itibariyle haram dışındaki hükme müsaitse deharam kılma konumunda tutulmuştur, çünkü ümmet ilâhî kastın buna yönelik olduğu noktasında ittifak etmiştir; bir de **belirlenen süre dolmadan** şeklindeki beyan sebebiyle, yani kadının beklemeye mecbur edildiği süre. Kadına söz konusu evliliğin yasaklanmasının sebebi eski kocasından dolayı kendisi için gerekli hale gelen iddettir. Bu iddet, kendisini başka erkeklere haram kılan önceki nikâhı henüz devam etmektedir. Buna bağlı olarak da onunla nikâh akdetme fiili haramlılığını sürdürmektedir. Bu durumda kendisi için iddet beklenen eski koca nikâh akdetme hakkına sahiptir, ondan bu hakkın alınması mümkün değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah'ın içinizde saklı olan her şeye vâkıf olduğunu aklınızdan çıkarmayın ve O'ndan korkun. Bu bir uyarı ifadesidir. Yani Allah içinde gizlediğinizi ve dilinizle ifade ettiğiniz üstü kapalı evlenme talebinizi bilir, O'ndan kor-

---

227 el-Ahzâb 33/32.

kun, emir ve yasaklarına muhalefet etmeyin. **Bunun yanında Allah'ın bütün günahları bağışladığını ve cezalandırmakta acele etmediğini de unutmayın.** Bu beyanda da Allah'ın yasakladığı şeyi işleyen ve emrine muhalefet eden kimseyi bağışladığı ve cezasını ertelediği biçimde ümitlendirme mevcuttur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

98 [§] **Şunu aklınızdan çıkarmayın ki ...** Allah Teâlâ insanların iç âlemlerinde saklı bulunan her şeyden haberdar olduğunu bildirmek suretiyle kendilerini sakındırmıştır, tâ ki gizledikleri ve açıkladıkları husûslarda O'nu unutmasınlar, iç dünyalarında sakladıkları gayrı meşru ve Allah'ın rızasına muhalif davranışlardan ötürü hesaba çekileceklerini bilsinler ve kulun hesaba çekilmeyeceği şeyin kararlılık ve kesinlik taşımayan geçici düşüncelerden ibaret olduğu şuurunu taşısınlar. Cenâb-ı Hak âyetin sonunda "bağışlayan" (غفور) ve "cezalandırmada acele etmeyen" (حليم) mânasındaki isimlerini zikretmiştir ki insanlar iç âlemlerinde bulundurdukları kötü düşüncelerinin gizli kalmasının Allah'ın mağfireti sayesinde gerçekleştiğini, aslında bu tür fiilleri sebebiyle herkese rezil olmaya müstahak olduklarını, fakat lütuf ve keremiyle bunları gizlediğini bilsinler ve sonuç olarak O'nun lütfettiği büyük nimetlere şükretsinler yahut da rahmetinden ümit kesmeyip günahlarının affını dilesinler. Allah halîm olduğunu hatırlattı ki boşama dönemlerinde içlerinde sakladıkları kötü düşüncelere mukabil cezalandırılmayışlarına aldanmasın ve Allah'ın onlardan haberdar olmadığını sanmasınlar, azîz ve celîl olan Allah'ın şu beyanında olduğu gibi: "Sakın Allah'ın, zâlimlerin yaptıklarından habersiz olduğunu sanma"[228].

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاۤءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾

236. El sürmediğiniz ve mehir belirlemediğiniz kadınları boşamanızda herhangi bir vebal yoktur. Ancak kendilerini faydalandırın. Eli geniş olan durumuna göre, fakir de durumuna göre münasip hediyeler vermelidir. Bu, iyiliği şiar edinenler için vicdanî bir borçtur.

---

228 İbrâhim 14/42.

El sürmediğiniz ve mehir belirlemediğiniz kadınları boşamanızda herhangi bir vebal yoktur. Bu âyette zifafa girilmemiş kadınları her zaman birimi içinde boşamanın mümkün oluşunun delili vardır. Çünkü Kur'ân'da yaygın olan üslûba göre -sakıncasız olduğunun bildirilmesi durumu hariç- günah ve vebalin bulunmadığının söylenmemesidir, Cenâb-ı Hak bu âyette herhangi bir zaman tayinine de işaret buyurmamıştır. Zifafa girilmiş kadınları boşama konusunda ise azîz ve celîl olan Allah, "Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve iddetin hesabını tutun"[229] buyurmak suretiyle vakit tayin etmiştir. Bundan dolayıdır ki [Hanefî] âlimlerimiz kişinin zifafa girmediği eşini hayız halinde boşamasının sakıncası yoktur, demişlerdir. Bunun yorumu şöyledir ki koca onunla zifafa girmişse geçmiş ilişkileri sayesinde temizlik (tuhur) zamanını bilir. Bunun için temizlik halinde boşama yapmakla emredildi ki pişman olduğu takdirde dönüş yapmasına özendirici olsun. Zifafa girmediği kadının ise temizlik halini bilemez, çünkü onunla bu özelliğini bilmesine vesile olacak bir ilişkisi olmamıştır, bunun için de boşamayı bu süre içinde yapması kendisinden istenmemiştir. Bir de koca eşiyle zi-
fafa girmemişse [§] yapacağı boşama dönüşe mahal kalmadan karısını kesin 99
olarak ayırır. Bu sebeple bütün zamanları boşama fiili için elverişli kılınmıştır; zaten dönüş yapma hakkı tanınmadığından vakitlerin temizlik dönemine rastlayan bir kısmının daha özendirici olması söz konusu değildir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır**, ikinci olarak zifafa girilen eşin kocasından hamile olma ihtimali mevcuttur. Hamile olup olmadığının anlaşılması için boşanmanın (talâk) verilmesi temizlenme zamanına bağlanmıştır, tâ ki koca pişmanlık duymasın. Genelde koca karısını boşadıktan sonra hamile olduğunu anlayınca pişman olur. İşte kişinin, zifafa girmediği karısını ay halinde boşamasının caiz olduğu şeklindeki görüşün izahı bundan ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyetin bu kısmında eşini kesin (bâin) talâkla boşayan kişinin yaptığı bu fiilinin meşruiyetine dair delil vardır, ancak bu, pişmanlık duyması halinde onu tutma imkânına sahip bulunmaması halindedir, çünkü zifaf yapılmadan gerçekleşecek boşama kadını kocasından kesin biçimde ayırır. Bu meselede aslolan her iki boşama şeklinde de (ric'î, bâin) talâkın kadının kocasına helâl olduğu temizlik vaktinde olmasıdır. Ancak zifafa girilmemiş kadın hakkında bütün zaman birimleri helâl vaktidir.

Ve mehir belirlemediğiniz kadınları. [Âyetin bu kısmının önceki kısımla bağlantısı göz önünde bulundurulmadığı takdirde, "Ve mehir belirlediğiniz

---

229 et-Talâk 65/1.

kadınları" diye anlaşılırsa da, aslında] anlamı, "Ve mehir belirlemediğiniz kadınları" şeklindedir. Bu kısım "lâ cünâha 'aleyküm" (لا جناح عليكم) diye başlayıp "mâ lem temessûhünne" (ما لم تمسوهن) diye biten kısımla bağlanmış konumundadır. Bunun delili âyetin **ancak kendilerini faydalandırın** meâlindeki kısmıdır. Burada yer alan faydalandırma (متعة) emri, mânanın "mehir belirlemediğiniz kadınları" şeklinde olduğunu gösterir. Azîz ve celîl olan Allah'ın (bir sonraki âyette), "Kadınları mehir belirlemekle birlikte el sürmeden boşarsanız belirlediğiniz mehirin yarısını ödeyin" meâlindeki beyanı, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette kastedilenin mehiri belirlenmemiş olduğunu gösterir. Dikkat edilirse mehir belirlenmiş olana belirlenenin yarısını, burada ise faydalandırmayı gerekli kılmıştır. Mantık açısından mehir belirlenmemiş olanında faydalandırma değil mehr-i mislin (o konumdaki bir kadının mehirinin) yarısının verilmesinin gerekli olmasıdır, çünkü koca kadınla zifafa girdiği takdirde mehr-i mislin tamamına borçlu olur, nitekim zifafa girdiği takdirde belirlenmiş mehirin tamamım, girmemesi halinde yansını ödemeye mecbur oluşu gibi. Şu kadar var ki şâri'in tartışılan meselede müt'ayı gerekli kılışının iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi, mehr-i mislin takdir edilmesinin şartı kocanın zifafa girmesidir, koca zifafa girmediği takdirde mehr-i mislinin
100 ne olacağını bilemez, [§] tabii olarak onun yarısını da takdir edemez. İkincisi, fakîhler müt'anın gerekli kılınışının hikmetini mükellefiyetin hafifletilmesi ve uygulamayı kolaylaştırma şeklinde anlamışlardır, çünkü hâkim mehr-i mislin tesbiti bağlamında kadının hem kendisini hem de içinde yer alacağı kadınlar kategorisini bilmekte oldukça zorluklarla karşılaşır, mehr-i mislin tesbiti kadının dâhil olduğu kategori ile mümkünken müt'a öyle değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyette söz konusu edilen müt'anın miktarı kadının değerine göre tesbit edilir, zira müt'a kadının kendisinin ve ailesinin sahip olduğu zenginliğin daha az, fakat mehr-i mislin üstünde takdir edilse müt'ayı mehr-i mislin üstüne çıkarma durumu oluşur, halbuki biz müt'anın mükellefiyeti hafifletmek için meşru kılındığını belirtmiştik. Şimdi, müt'a mehr-i misil göz önünde bulundurulmadan belirlenecek olursa koca güç yetiremeyeceği şeyle mükellef tutulmuş olur. Bu sebeple müt'a miktarının belirlenmesi için mehr-i mislin göz önünde bulundurulması gereklilik kazanmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Ve mehir belirlemediğiniz kadınları. Burada yer alan "ev" (أو) edatı "mâ lem temessûhünne" (ما لم تمسوهن) üzerine atfedilmiş olup mânası "ve mehir belirlemediğiniz sürece" şeklindedir; "Ey iman edenler! Mümin kadınları nikahlayıp da henüz zifafa girmeden boşayacak olursanız onları hesap edeceğiniz

bir iddet süresince bekletmeye hakkınız yoktur. Ancak onları faydalandırın ve güzellikle serbest bırakın"[230] meâlindeki âyet de bu esas üzerine kurulmuştur. Âlimlerin mehir belirlemeden nikâhın meşru olduğu noktasında ittifak edişi de aynı esasa dayanır. Ayrıca burada, "Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla istemeniz size helâl kılındı"[231] meâlindeki beyanda yer alan "malla isteyiş"te nikâhın mehiri belirleme ile değil doğrudan malla oluştuğunun delili vardır; nikâh akdi doğrudan malı (mehiri) gerekli kılmakta olup ancak bu sayede kadından faydalanma hakkı doğar, sadece belirleme ile değil. Bundan dolayıdır ki kadına, kocanın vereceği maddî şeyleri teslim etmedikçe kendisini ondan ayrı tutma hakkı verilmiştir, ancak belirlenmiş olsun veya olmasın mehir hariç [çünkü mehir her durumda sahip olacağı öz hakkıdır]; nitekim şu âyetler de bunu desteklemektedir: "Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da mehirlerini vermeniz şartıyla ... size helâldir"[232]; "Ey Peygamber! Mehirlerini
verdiğin hanımlarını ... sana helâl kıldık"[233]. [§] Mehir belirlemeden nikâh 101
caiz olunca hükümsüz kalacak şekilde (yanlış) belirlenmesi de nikâhı bozmaz, aksine yapılan belirleme hükümsüz kalır ve olmamış sayılır. Buna bağlı olarak kişinin şarap, besmelesiz kesilmiş hayvan eti vb. helâl olmayan şeyleri mehir göstererek yaptığı nikâhın geçerli olduğu noktasında ittifak vardır. Bu noktadan iki mesele ortaya çıkar. Birincisi bir şeyin meşruiyeti şarta bağlı değilse herhangi bir sebeple koşulacak şartın geçersiz oluşu o şeyi geçersiz hale getirmez. İkincisi Câhiliye dönemine ait olan (ve iki kişinin mehirsiz birbirlerini evlendirmeleri esasına dayanan) şigâr evliliğinin yasaklanma sebebini anlamamızdır ki aslında bu nikâhta cinsel ilişkinin sağlanıp bir nevi mehir yerine geçmesi akdi bozan şey değildir[234], çünkü Allah mehirin belirlenmesini nikâh için şart koşmamıştır ki bunun geçersiz oluşuyla nikâh da geçersiz hale gelsin. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

230 el-Ahzâb 33/49.

231 en-Nisâ 4/24.

232 el-Mâide 5/5.

233 el-Ahzâb 33/50.

234 Şigâr Câhiliye dönemine ait bir evlenme türü olup iki kişinin mehir ödemeden birbirini evlendirmesinden ibarettir. Bazıları bunun herkesin kendi yakınını diğerine vermesiyle teşekkül ettiğini söylemiştir. Ferrâ ise şigârın eşleri trampa etmekten ibaret olduğunu belirtmiştir. Resûlullah (s.a.) bu evliliği yasaklamıştır. Şâfiî, Ebû Ubeyd ve diğer âlimler yasaklanan sigarın eşler arası mehirsiz trampa türü olduğunu söylemişlerdir, her birinin mehiri diğerinin sağladığı cinsel imkân olmaktadır. Bu türde mehirin kaldırılması gibi bir sonuç vardır (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "şğr" mi).

Cinsel ilişki olmadan gerçekleştirilen boşama nikâh akdinin gerektirdiği bazı mükellefiyetlerin düşünülmesine sebep kılınmıştır. Bu *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* yapılan evlilikle nikâhtan amaçlanan hedefe tam olarak ulaşılamamasından dolayı olmalıdır. Bilindiği üzere evlilik iffeti korumak içindir, bunun da gerçekleşmesi sadece akidle değil cinsel ilişki ile olur. Bu olmasaydı evlilik de olmazdı. Zifafsız boşama mehirin tamamını ortadan kaldırmamıştır, zira boşama bedeli bulunan mülkiyetteki değişimden ibarettir. Mehir ise cinsî faydalanmaya değil sahip olmaya (mülkiyet) aittir, bunun delili cinsel faydalanmanın çoğalmasıyla mehirin artmamasıdır. Şu halde onun mülkiyetin bedeli olduğu anlaşılmıştır. Mülkiyette talâk yoluyla değişim yapmak kocadan bedelin tamamını kaldırmaz, çünkü boşama, karşılığında mehir bedeli bulunan mülkiyetin varoluş sebebini tamamen ortadan kaldıran bir faktör olmayıp sadece onda değişim yapan bir vasıtadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Azîz ve celîl olan Allah mehirin yarısını vermeyi gerekli kılmış, yarısını da düşürmüştür, zira iki amaçtan biri olan cinsel faydalanma bulunmamış, diğeri olan mülkiyet ise mevcut olmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Şimdi, [kadına el sürülmediği ve] mehir belirlenmediği durumunda Allah Tebareke ve Teâla müt'ayı, belirlenmesi halinde ortaya konan miktarın yarı-
102 sına denk tutmuştur. [§] Düşünelim ki biz, el dokunulmayan ve mehiri belirtilmeyen kadını boşama konusunda yapılacak işlemle baş başa bırakılsak, bunun yanında mehirin önceden belirlenmemesi halinde belirlenmişin benzerinin gerektiği de bize beyan edilse, mutlaka tasavvurumuza hâkim olacak şey mehr-i mislin yarısından başka bir çözümün bulunmayacağı şeklinde olurdu. İşte yüce Allah bu problemin çözümünü bizzat üstüne almıştır ki insanlar *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* Cenâb-ı Hakk'ın beşer türünün muhtaç olduğu her şeyi anlayış güçlerinin yettiği ve akıllarının ulaşabildiği kadarıyla açıkladığını, kavrayamadıkları şeyleri de işaret yoluyla beyan ettiğini bilsinler. O'nun, kullarına yönelik olan bu lütufkârlığının hedefi de onları birbiriyle anlaştırmak ve çekişmelerden korumaktır. Niahî gerçeği bilen Allah'tır.

Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede bize müt'anın mahiyetini işaret yoluyla açıklamıştır. Öyle anlaşılıyor ki O'nun, beşer tefekkürünün hikmetine vâkıf olmaktan âciz kalacağını bildiği husûslarda yaptığı açıklama miktarının bir benzeri yapmadıklarında da bulunmaktadır. Bunu sebebi *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şu olmalıdır ki Allah Teâlâ insan aklının, açıklamadığı hikmetlere nüfuz edebileceğini ve beyan ettikleri üzerinde yapılacak fikrî çalışmalar sayesinde beyan etmediklerine ulaşılabileceğini ezelî ilmiyle bilmiştir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Yine Cenâb-ı Hak tefsirini yapmakta olduğumuz âyette mehirin tesbit edilmesinin, hakkın oluşması açısından belirlenmemesinden daha sağlam bir yöntem olduğunu iki şekilde beyan etmiştir. Birincisi, zifaf olmadan gerçekleşen boşamadaki müt'a hakkında **eli geniş olan durumuna göre, fakir de durumuna göre**, diye buyurmasıdır. Mehirin belirlenmesi halinde ise, gücü yetsin veya yetmesin, belirlenen şeyin yarısını vacip kılmıştır. Bilindiği üzere bir şeyi gücü oranında yerine getirme, gücünü aşacak şekilde yerine getirmekten daha kolaydır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, bilindiği kadarıyla eşlerden birinin ölmesi halinde mehirin tam olarak ödenmesi konusunda insanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlık mehirin önceden belirlenmemesi durumunda vuku bulur, bu tür anlaşmazlıkların ortadan kalkması için ortada bir belirlenmişliğin bulunması gerekir. İşte bu söylediklerimiz mehirin tesbit edilmesinin, edilmemesinden daha sağlam bir yöntem olduğunun delilini teşkil eder. Şu da var ki bütün akitlerde ve bunların feshedilişinde önceden belirleme yapıldığı takdirde bedel gündeme gelir, sadece akitle hiçbir bedel teşekkül etmez ki onun bir kısmı ödenmiş olsun; zaten hiçbir zaman belirsizlik statüsündeki "bir kısmı" (بعض) ifadesinde herhangi bir şey gerekli niteliği kazanmaz. İşte bütün bunlarla zikrettiğim şekilde mehirin tesbit edilmesinin edilmemesinden daha sağlam bir yöntem olduğu kanıtlanmıştır. Yine bu söylediklerim [§] âyette geçen müt'a ile mehr-i mislin 103
yarısının kastedilmediğini apaçık ortaya koydu. Çünkü yukarıda geçen birinci açıklama ile insan aklının mehirin daha fazlasına gerek görmediği kanıtlanmış oldu; ikinci açıklama ile de müt'adaki hareket noktasının kolaylaştırma ve hafifletmeye yönelik olduğu anlaşıldı. Hafifletme esası üzerine oturtulan bir işin zorlaştırma esası üzerine oturtulana çevirmek hakkaniyetten uzak bir harekettir. Müt'anın neden ibaret olduğu da bize anlatılmamıştır. Bilindiği gibi müt'a kendisiyle faydalanılan şey demektir. Mehr-i misil de genelde faydalanılan şeylerden biridir. Şimdi biz mehr-i mislin yarısını müt'anın en yüksek noktası olarak kabul ettik, zira bu, zorlaştırma esası üzerine kurulan yöntemin nihaî noktasıdır; binaenaleyh müt'ada bu sınır aşılamaz.

Aslında tartışılan müt'a konusunun iki yönü bulunmaktadır. Birincisi, kadının mehr-i mislinden fazla olmasının imkânsızlığıdır, çünkü bu durumda kadınla zifafa girmek mehir hakkından düşürme yapılmasına sebep teşkil eder, halbuki Allah zifafı hakkının düşmesine engel kılmıştır. Şu halde müt'anın belirlenmesinde mehr-i mislin göz önünde bulundurulacak bir kriter olduğu anlaşılmıştır. İkincisi müt'a mehr-i mislin bir alternatifi olup bunun ispatı iki şekilde gerçekleşir. Birincisi, kocadan istenecek şey mehr-i misilden ibarettir.

Kocadan vuku bulacak boşama evlilik hukukunun yeniden gereklilik kazanması değil düşürülmesidir. Buna göre müt'a kocadan istenen mehr-i mislin yerini tutmakta olup boşama fiiliyle yeni bir gereklilik oluşmuş değildir.

İkincisi koca için mehr-i misil gereklilik arzederse müt'a ile değil, meselâ zifaf ile olur. Şu halde müt'anın mehr-i mislin yarısının karşılığı olduğu anlaşılmaktadır, hiçbir zaman bedel aslını geçemez. Bir de müt'anın mehr-i mislin dışındaki bir kritere bağlı kılınması *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* herhalde mahiyetini tesbit etmenin mümkün olmaması yahut da bu husûsun ancak kadının durumu, kendisinin ve mensup olduğu ailenin toplum içindeki konumunun sarfedilecek gayret ve araştırmalarla bilinmesini gerektirir. Bunda ise zorluk ve meşakkat vardır. Bu husûslar bilindikten sonra ailesinin toplum çevresindeki konumuna ve kadının aile camiası içindeki yerine de nüfuz edebilmek için gayret göstermek gerekmektedir. İşte Allah Teâlâ lütuf ve keremiyle söz konusu ettiğim bu zorluklar yerine [mehr-i mislin yarısından fazla olma-
104 ması biçiminde] kişi için bilinebilecek bir çözüme işaret etmiştir. [§] Bir başka çözüm şekli de problemin hâkime götürülmesidir, çünkü hâkim zikrettiğim fikrî çabayı sarfetmeden meselenin künhünü bilebilir. Müt'a meselesi *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* Cenâb-ı Hakk'ın develer için kendi cinslerinden olmayarak farz kıldığı zekâta benzemiştir; şu durumdaki develerin zekâtı kendi cinslerinden hesap edilecek olsa onun bir parçasını koparıp fakirlere dağıtmak imkân dâhiline girmez. Bunun için Allah deve zekâtına mukabil (koyun cinsinden olmak üzere) başka bir kriter koymuştur. Mamafih mükellef aynı cinsten verecek olsa geçerli sayılır. Bizim meselemiz de buna benzemektedir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın müt'ayı mehr-i mislin mukabili olarak meşru kılmasının yorumu bundan ibarettir. Şunu da belirtmek gerekir ki [faydalandırma, geçimini sağlama mânasına gelen] müt'a kocanın eşini tutmak istemesi halinde de kendi üzerine gerekli olan bir borçtur, çünkü eşinin yeme-içme ve giyimini sağlamakla mükelleftir. Koca eşini boşayınca müt'a mehr-i misil yerine ikâme edilmiştir, zira geçimini sağlamayı gerektiren sebep (nikâh) ortadan kalkmış, müt'a artık onun dışındaki bir hakkın gerçekleşmesi için vacip olmuştur, tâ ki daha önce bulunmayan, yani evlilik halinin sürmesi istendiği takdirde söz konusu olmayan kocaya yönelik bir gereklilik boşama fiiliyle ortaya çıkmasın. Kadının müt'a hakkı içinde giyim masrafının mehirinin tamamından hatta yarısından fazla olması uzak bir ihtimaldir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Boşamayla ilgili âyetin zahirinde önceden belirlenme yapılmadığı takdirde mehirin iptali, yapıldığı takdirde ise yarısının gerekeceğine dair bir beyan yoktur. Sadece ilk âyette [ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyettir] müt'a emri,

onu takip edende ise belirlenen mehirin yarısının kadına verileceği husûsu yer almaktadır. Meselâ, "Şu kölenin yarısı falana aittir" yahut, "Falan için şu kadar hak vardır" sözü diğer bütün hakları kaldırmadığı gibi kölenin diğer yarısına ait hakkı da iptal etmez, burada sadece mevcut hakkın beyan edilmesi bahis konusudur, diğer haklar ise kendilerine ait konumlarda bulunur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* "Ey iman edenler! Mümin kadınları nikahlayıp da henüz zifafa girmeden boşayacak olursanız onların üzerinde hesap edeceğiniz bir iddet süresince bekletme hakkınız yoktur"[235] meâlindeki beyan da aynı mahiyette olup burada kadınların iddet bekleme mecburiyetinin bulunmadığına dair bir hüküm mevcut olmayıp sadece erkeklerin, onların üzerinde bir hakkının bulunmadığının ifadesi yer almaktadır. İddetin kadına yönelik olmasının yanında erkekle bir ilgisinin bulunmaması mümkündür. Benzer şekilde bize göre erkek, başbaşa kalmanın ardından iddet süresi içinde kadını tutamaz, fakat geçimini sağlamakla mükelleftir, bir bakıma buradaki iddet uygulama açısından kadının değil erkeğin mükellefiyetidir. Dile getirdiğim bu bakış açısı sebebiyle, "Cinsel ilişki olmadan mehirin ve iddetin gerektiğini söylemek nasların zahiriyle bağdaşmaz" diyen kimsenin iddiası kökünden çürümüş olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Şu da var ki nassın zahirinde böyle bir şey varsa "dokunma"dan (المس) kast edilen şeyin gerçek mânası (cinsel ilişki) değil, bunun imkânının mevcut bulunması olmalıdır. Bunun delili şudur ki [§] bir grup insanın göre- 105
bileceği yerde öpme veya kucaklaşma olsa sözlük (hakikat) mânasında temas gerçekleşmiş sayılır, ne var ki bu hareketlerle ne mehirin tamamı ne de iddet gerekir. Bundan da temastan kastedilen şeyin sadece lafzın karşılığı değil, onda mevcut olan özel bir anlamdan ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır.

Temasın cinsel ilişki imkânı ve baş başa kalmaktan (halvet) ibaret olduğunu teyit eden iki husûs vardır. Birincisi, "Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız bile hiçbir şeyi geri almayın. Siz iftira ederek ve açık günah işleyerek onu nasıl geri alırsınız ki vaktiyle birbirinizle kucaklaşarak haşir neşir olmuş ve onlar sizden sağlam teminat almıştı?"[236] Cenâb-ı Hak bu beyanında karı ile kocanın vaktiyle birbirine sarılıp haşir neşir oldukları halde kocanın eşine verdiği şeylerden bir kısmını bile almasını hiçbir şekilde tasvip edilmeyecek bir davranış olarak nitelemiştir. Âyette yer alan "ifzâ" (الافضاء) kavramı sözlükte cinsî ilişki değil bir arada bulunmak, sarılmak demektir. Bir de cinsel ilişki fiili, naslarda kocalara nispet edilirken burada eşlerin her birine izafe edilmiştir. Buradaki anlam ise

235 el-Ahzâb 33/49.
236 en-Nisâ 4/20-21.

eşlerden her birinden sâdır olan fiilin diğerinden de sâdır olduğu şeklindedir, bu da sadece bir arada bulunmakla gerçekleşir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, ashaptan halife durumunda bulunan beş seçkin zatın (Allah'ın rızâsı hepsini kuşatsın) ve diğerlerinin beyanı olup ilgili âyetlerin bunlara gizli kalması ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Allah'ın hitabına bizzat şahit olan kimseler onun anlam ve mahiyetini anlamaya, ortada şayet kapalı kalan bir husûs varsa onun iç yüzünü kendilerine bildirecek birine sormaya elbette en lâyık olan kimselerdir; özellikle ümmetin imamları oldukları bilinen ve kendilerine uymalarına dair müslümanları teşvik edici beyanların öznesi teşvik beyanları yöneltilen seçkin sahâbîler olunca[237]. Üstelik ileri sürülen karşı iddiada nassın zahirinden uzaklaşma ve anlaşılmayacak hüküm ve mânaya gidiş vardır. Sonuç olarak sözü edilen sahâbîlere atf edilen görüşün, ya Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden kendilerine intikal ettiği yahut da ilâhî kastın en belirgin olanını teşkil eden bir delile dayandığı kanıtlanmış oldu. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

106 [S] Şu da var ki âyette cinsel ilişki açıkça yer alsaydı bile bunun biraz önce zikrettiklerimden başka iki sebeple halvet olarak anlaşılması gerekirdi. Birincisi, Kitap ve Sünnet'te yer alan, hem isimleri hem de mahiyetleri itibariyle amaçlanan husûslara dair olan bedel hükümlerinin onları yerine getirmeyi sağlayacak şekilde cereyan etmiş bulunmasıdır; meselâ Cenâb-ı Hakk'ın rehinleşmede rehin verilecek şeyin fiilen alınmasını[238], ganimetten pay alabilmek için savaşmayı[239], kadınlara ait ücret ve mehirlerin fiilen verilmesini[240], hicret sevabına nail olabilmek için vatanından çıkıp hicret yoluna girilmesini[241] şart koşması, ayrıca İbrâhim aleyhisselâmın gördüğü rüya üzerine oğlu İsmâil ile

---

237 Müellif (r.h.) İbraz b. Sâriye yoluyla Resûlullah'tan rivâyet edilen şu hadise işaret etmektedir: "Allah'a karşı saygılı olmaktan ve Habeşli bir köle de olsa devlet adamlarına itaat etmekten ayrılmayın. Benden sonra şiddetli anlaşmazlıklarla karşılaşacaksınız. Benim ve doğru yola mahzar kılınmış Hulefâ-yi Râşidîn'in yolundan ayrılmayıp ona sımsıkı sarılın. Bunun yanında icat edilen gidişlerden sakının, zira bu çerçevede meydana gelen her şey dalâlettir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 126; İbn Mâce, "Mukaddime", 6; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5).

238 "Yolculuk halinde olup yazıcı bulamadığınız takdirde borçludan alınacak rehin yeterli olur" (el-Bakara 2/283).

239 "Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin" (el-Enfâl 8/69).

240 "Bunlardan başkasını namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızdan vererek istemeniz size helâl kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan melikleri verin" (en-Nisâ 4/24).

241 "Allah ve Resûlü uğrunda hicret etmek üzere evinden çıkan kimseye ölüm yetişirse artık böylesinin mükâfatı Allah'a düşer" (en-Nisâ 4/100).

Allah'ın emrine teslim oluşları[242] gibi. Halvet (başbaşa kalma) oluştuğu takdirde mehir ve iddetlere dair hükümler de aynı şekilde yürürlüğe girer, çünkü kadın kendisini kocasına teslim etmiş durumdadır. Emanetlerin uhdesinden çıkması da bu konumun diğer bir örneğini teşkil eder: "Allah size emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder"[243] meâlindeki âyette olduğu gibi. Şayet bu emir emanetleri ehil ellere fiilen koymaktan başka bir şekilde yerine getirilemez olsaydı Allah'ın bize yüklediği görevi yapmak imkân dâhilinde bulunmazdı. Faydalanılması mümkün olan kiralamalarda da durumun böyle olduğu noktasında icmâ vardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, kadınlar kocalarına karşı kendilerine düşen vecîbeyi onlarla halvette bulunmaktan öte bir şeyle yerine getiremezler [Bilindiği üzere mehir almaya hak kazanmaları üzerlerine düşen vecîbe ile dengelenmiştir]. Onlara, Allah Teâlâ'nın bahşettiği imkân ve kudretten daha fazlasının gerekli olması muhaldir. [§] Şu halde kadınların yaptıklarından başka bir vecîbelerinin bu- 107
lunmadığı ve bu fiilleri ile mehir vb. haklara layık oldukları kanıtlandı. Cenâb-ı Hakk'ın, "Kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır"[244] meâlindeki beyanı da bu esasa dayanır.

Eşlerden birinin ölmesi halinde mehirin gerekliliğini koruduğu noktasında ittifak vardır, çünkü zifaf olmasa da ölüm mehiri düşürmez. Bunun izahı -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- şudur ki nikâhın hedefi mülkiyetten ibaret olup evlilik eşlerden birinin ölümüne kadar devam eder. Evlilik şayet cinsel ilişki için ise sahip olma ve başbaşa kalmakla tamamı gerçekleşmiş sayılır. Daha önce mehirin ilişkiye değil mülkiyete bağlı olduğunu açıklamıştık. Eşlerden birinin ölmesi halinde de -mülkiyet sona erdiğinden- mehirin tamamının ödenmesi gerekir. Mehirin belirlenmemesi durumuna dair kanaatimiz de bu esasa dayanır, çünkü mehr-i misil mülkiyetin bedelidir, bunun da delili önceden belirlenmese de tahakkuk ettiği takdirde kadının onu isteme hakkına sahip oluşudur. Meselenin aslı açıkladığımız üzere nikâh mülkiyetinin -şart konumunda olmasa bile- hükmen bedel ile ilişkili olmasıdır, bu mülkiyet tartışmakta oldu-

---

242 "Her ikisi de teslim olup onu (İsmâil'i) alnı üzerine yatırınca, 'Ey İbrâhim, rüyayı gerçekleştirdin!' diye seslendik" (es-Sâffât 37/103-105). "Teslim olmak ve başkasına kendi namına imkân vermek sayılan bu şeyler bizzat kendilerinin yerine geçer. İbrâhim aleyhisselâm oğlunu kurban etmeye giriştiği, onun da Allah Teâlâ'nın emrine teslim olup varlığını O'na verdiğinde Cenâb-ı Hak Hz. İbrâhim'i 'rüyasını gerçekleştiren kimse' diye nitelemiş ve 'rüyayı gerçekleştirdin' buyurmuştur. Aslında İbrâhim oğlunu fiilen kurban etmemişti" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 82b).

243 en-Nisâ 4/58.

244 el-Bakara 2/228.

ğumuz konuda da aynı ilişkiye sahip olmuştur. İbn Mesûd radıyallahu anhın benzer konuda verdiği fetva da bunun gibidir. Onun bu fetvası münasebetiyle aynı mecliste bulunan Mâkıl b. Sinan ayağa kalkmış ve "Resûlullah'ın (s.a.) Bervâ bint Vâşık hakkında senin verdiğin fetva gibi hüküm verdiğine tanıklık ederiz" demiş, Abdullah b. Mesûd, kendi görüşünün Resûl-i Ekrem'den rivâyet edilen görüşe uygun düşmesinden memnun olmuştur[245]. Bu husûs anlatıldığı gibi sabit olunca verilecek hüküm de bundan ibaret kalır, zira nikâh yoluyla üzerinde anlaşma yapılan şey kadının kendini kocasının faydalanmasına ver-
106 mesinden ibarettir. [§] Bu çerçevede halvet gerçekleşince nikâhla amaçlanan şeyin tamamı gerçekleşmiş bulunur, tıpkı eşlerden birinin ölümüyle gerçekleştiği gibi. Bu durumda -ölüm haline benzer şekilde- mehirin tamamı lâzım gelir. Bu meselede mehr-i misil ile önceden belirlenmiş mehir arasında bir fark yoktur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bu konumda mehirin tamamının gerekli kılınmaması, mehiri, fiilen faydalanmanın bedeli olarak kabul etme fikrine dayanır, çünkü o, cinsel ilişkinin bedelidir; nesnelerin değerinin ödenmesi onların yok edilmesine bağlıdır, meselenin bu şıkkında ise böyle bir şey yoktur. Bize göre mehir her ne kadar kadınlığın bedeli ise de bunu bizzat faydalanmanın değil mülkiyetinin bedelidir, çünkü zinada bedel (mehir) gerekmiyor. Demek ki mehir mülkiyet veya onun benzeri için gerekiyor. İşte bu, halvette faydalanmaya engel olmaksızın bulunmuştur, şu halde daha önce anlatıldığı üzere mehir gerekli hale gelmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bazı âlimler nikâhtan sonra yapılan mehir belirlemesinde zifaf [ve halvet] olmadan boşama vâki olduğunda, âyetin zahiriyle istidlâl ederek mehirin yarısını gerekli görmüştür. Ne var ki halk arasında devam eden uygulamaya göre belirleme akit sırasında olup, bunun dışında vuku bulduğu bilinmemektedir, evet, mehir belirlemesi akit sırasında olur, kız talebiyle kastedilen de bundan ibarettir, zaten teşebbüsün amacı hakkında bilenen de budur. Bunun dışında kalan bir hareket tarzı istidlâle dayanır. Şayet delil kadına akit sırasındaki belirleme hakkını tanımışsa bedel gerekir, aksi takdirde gerekmez. Şimdi, bedel talep etmenin bütün sebeplerinin mevcut olması durumunda bedelin gündeme getirilmesi sebepten sonraya kaldığı takdirde onu gündeme getirilmemiş

---

245 İbn Mesûd'a mehir belirlemeden kadını nikahlayan ve zifafa girmeden ölen adamın hukukî durumu sorulmuş, o da dengi kadınların -eksiği, haksızlığı olmaksızın- mehiri kadar lâzım geldiğini ve kadının iddet beklemesinin gerektiğini söylemiş. Bunun üzerine Mâkıl b. Sinan el-Eşcaî ayağa kalkarak Resûlullah (s.a.) bizden bir kadın olan Bervâ bint Vâşık hakkında senin verdiğin fetva gibi hüküm vermiştir, demiş, İbn Mesûd da memnun olmuştur (bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 198-199; Ma'kıl b. Sinan'ın kimliği hakkında bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 49).

hükmünde kılar; işte nikâh konusu da bunun gibidir, şekli belirtilen nikâhta belirlemenin önceden yapılmaması sonraki belirlemeyi geçersiz hale getirir. Buna göre sonraki mehir belirlemesi sadece delilin gerekli kılması halinde geçerli olur, gerektirici delil ise kadınla ilişkide bulunma hükmünün mevcut olduğu duruma yöneliktir, şayet bu varsa belirleme geçerlidir, yoksa değildir.

Söz konusu edilen çerçevede mehirin gerekliliğine hükmetmek birkaç şıkka ayrılır. Birincisi, mehir belirlemesinin yapılması caiz olunca [§] mehr-i 199
misil statüsünde caiz olur, çünkü hukuk açısından bedeli olmayan her sebebin tahakkukundan sonra belirleme yapmak caiz değildir[246]. Hatırlamak gerekir ki mehr-i misil zifaftan önce düşer, şu halde onunla vacip olan da düşer. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, hukuk açısından akit sırasında kadının konumuna denk gelen mehirin belirlilik kazanması gerekir ki kadına verilme durumu gerçekleşsin, zira kadın mehir olmaksızın nikâhtan vazgeçme hakkına sahiptir. Akitten sonra eşler arasında yapılacak belirlemede erkek kendi başına miktar beyanı hakkına sahip olduğundan kadın söyleneni kabul etmeye mecbur kalır; şayet belirlemeyi [zifaftan önce boşama vuku bulduğundan] hâkim yapacak olursa mehir düşer. İşte tartıştığımız mesele böyle bir konuma sahiptir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü, bilindiği üzere Allah Teâlâ'nın ilminde zifaftan önce boşanacağı biçiminde yer alan bilgi mehir belirlemesi sırasında bilinmiş olsaydı kadının hakkı müt'adan ibaret kalırdı, bu durumda onun mihr-i mislini araştırmak sadece müt'anın sınırlandırılması açısından gerekli olurdu. Zifaftan önce boşamanın vâki olması halinde de sonuç aynıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Tartışılan meselede şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Burada aslolan müt'ayı talâkın değil, nikâhın gerektirmiş olmasıdır. Şu var ki nikâh münasebetiyle vacip olan husûsun mahiyeti bilinmemektedir: Mehr-i misil mi yoksa müt'a mı? Zira ikisinin birden gerektiği mümkün olmadığı gibi talâkın, bunlardan birinin açıklayıcısıymış gibi kendiliğinden gerektirmesi de müm-

---

246 "Yani sebebin mevcudiyetinden sonra belirleme yapmak caiz değildir, meselâ boşama, köle azat etme, kısastan vazgeçme gibi. Sebebin gerçekleşmesinden sonra bunlar için bedel belirlenirse geçerli olmaz, çünkü bu husûsların hukuk açısından herhangi bir bedeli yoktur. Meselemizin konusu hakkında belirlemeye gitmek caiz olunca burada hukukî açıdan bedelin bulunduğu kanıtlanmış olur ki o da mehr-i misildir. Burada akitten sonra yapılacak belirleme gerekli olanı beyan ve takdir etme anlamına gelir. Bir de mehr-i mislin gereklilik kazanması karşısında takdire gitmek doğru değildir; zira bu durumda aynı konuda iki bedelin gerekliliği ortaya çıkar" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 81a).

kün değildir. Şu halde bunlardan sadece birinin gerçek anlamda gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak işin zahiri açısından bakış yapılacak olursa kadının mehr-i misil talep etme hakkı olduğu gibi kocanın belirleme yapmasını istemesi de mümkündür. Zira örf açısından nikâh süresizdir, bir de cinsel faydalanma içindir. Bu durum nassın dış görünüşüne (zâhır) göre anlaşılmış ve
110 bu sebeple de böyle bir adlandırma caiz görülmüştür. [§] Fakat zifaftan önce boşama vuku bulunca asıl gereken şey ortaya çıkmış ve mehir verilmesini gerektiren durum geçersiz hale gelmiştir, çünkü Allah'ın ilminde gerçekleşen şey müt'adan ibaretti. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Göz önünde bulundurulması gereken bu temel esastan hareket edildiği takdirde nikâh bedeli olarak kararlaştırılan değerin semen türünden (para veya başka şeyler) olduğu anlaşılır. Bu ise artabilen, fakat eksilmeyen bir özellik taşır. Buna göre zifafa girmemekle birlikte mehir belirlemesi yapılan boşamalarda mehirin yarısı gerçekleşir. Mehir eğer artmaya ve eksilmeye müsait ise bu iki alternatiften biri gerçekleşecektir, ama Kur'ân'da bu türün belli bir ölçüde şekillendirilmesine dair herhangi bir beyan bulunmadığı gibi örf açısından bir biçimde hükme varmak da mümkün değildir. Mâlum olduğu üzere artış gösteren bedel şayet erkeğin uhdesinde bulunsaydı zifaftan önce yapacağı boşamada bunun yarısını vermek gerekir ve bu durumda önceden bu kadarı belirlenmiş olurdu. Ama aslında vuku bulacak bu husûs kazanılmış bir haktan doğmadığı gibi Allah'ın hükmünde bu konudaki vecîbenin artış gösteren bedelin yarısından ibaret bulunduğu söylenemez. Çünkü bu, zifaftan önce yapılan boşamada nassın beyanıyla gerçekleşen miktar olup öteki yarısı kocaya aittir, yahut da mehir esasından neşet etmiştir. Buradan artakalan kısmın mehir konumunda tutulması muhtemel olup bu durumda hukuk açısından geçerliliği bulunan, "furûu usûle ilhak etme" kuralına girer[247]. Boşama eğer mehirin kadının eline geçmesinden sonra vuku bulursa onun alacağı hak yerini bulmuş ve meydana gelen değer değişikliği onun mülkünde oluşmuştur, zaten onun elinde iken olmuştur. Burada şunu da belirtmeliyiz ki kadının elinde bulunan

[247] Alaaddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Zifafa girmeden iki yoldan biriyle (mehirin önceden belirlenmiş olması veya olmaması) boşama vuku bulunca, denebilir ki zifafa girmeksizin oluşan boşama mehir hakkı açısından nikâhı bozma anlamına gelir, çünkü üzerinde akit yapılan şey (cinsellik) dokunulmaksızın kadına avdet etmiştir, başka bir deyişle akde konu teşkil eden şey -ki o kadınlığından faydalanmadır- bedel ödeyen erkeğe ulaşmamıştır. Bu durumda mehirin düşmesine ve mülkiyetin sona ermesine hükmetmek gerekir. Ancak İslâm hukuku kadına müt'a hakkı tanımıştır ve bunun miktarını belirlenen mehirin yarısı kadar tesbit etmiştir, buna ilâve yapıldığında mehir olur. Fakat müt'ayı da hukukta yaygın kural olan 'fürûu usûle ilhak etme' çerçevesinde mehir gibi düşünmek mümkündür" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 81b).

mehir aynî olarak eksilmiş olsa onun yarısı hem tutma hem de akit statüsü açısından kocaya ait olacaktı. Peki, yine kadının elinde bulunan mehirde meydana gelecek artış yarı hisse ile birlikte kocaya iade edilecek olursa [§] daha önce 111
kadına teslim edilmeyen bir şey kendisine iade edilmiş olur. Bu, geri aldığı pay üzerine reel olmayan bir yolla sahip olduğu bir fazlalıktır ve faiz niteliği taşır, çünkü koca önceden bu fazlalığı belirlememiş ve yine bu önceden kendisine iade edilmemişti. Boşanmak suretiyle mehirin bu yarım kısmına kadının sahip oluş sebebi de ortadan kalkmıştır. Bu durumda kocanın söz konusu artışı bir karşılığı olmaksızın alması mübadele akdi çerçevesinde faiz olur. Şayet önceden kadına teslim edilmiş mehirin yarısına ait artış mehir ve akit sebebiyle alıp tutma konumunun feshedilmesine rağmen koca için muhafaza edilse veya ona verilse karşılıksız bir fazlalık olur, bu ise Allah'ın haram kıldığı ribânın (faiz) niteliğidir. Bunun sebebi söz konusu artışın (boşama yapmak suretiyle) feshedilmiş bir akdin sermayesinden neşet etmesidir, zira kadının elinde bulunan bu asıl kadınlık bedeli karşılığında kendisine verilmişti. Tasvir edilen bu durumda önceden belirlenmiş mehir kaçınılmaz biçimde yok olmuş konumunda sayılır ve mehr-i mislin yarısı takdir edilir, tâ ki faiz niteliği oluşmasın. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Ebû Yûsuf'un (r.h.) kira geliri ve hibe konusunda bunların her birinin hükmî-itibarî bir vecîbeyi ifade ettiğine dair verdiği fetva da belirttiğim esasa dayanır. Ebû Hanîfe'ye göre ise söz konusu edilen hükmî durum artışta değil eksilmede söz konusudur. Bunun delili de kocanın elinde olsaydı değişiklik yapma imkânına sahip olmayışıdır. Bir de şu var ki mehirin bedelinde meydana gelen eksilme mehir konumunda bulunmayan (ve kocaya iade edilecek olan) kısma şâmil olmaz. Buna göre eksilmeye mâruz kalan kısım boşamadan önce olduğu gibi kadının uhdesinde kalır, çünkü boşama mehirdeki mülkiyeti eksiltmek demektir, kocaya dönecek olan kısım ise mehir niteliği taşımaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Zifaftan sonrasına ait olmak üzere anılan faydalandırmanın (müt'a), nikâh halinde iken iddetin tamamlanmasına kadar gerekli olan giyim ve yeme-içme çerçevesinde düşünülmesi muhtemeldir. Buna göre âyet ayrılıktan sonraki nafakanın anlatılmasına yönelik olur, zira talâkın daha önce bulunmayan bir hakkın devreye girmesine sebep teşkil etmesi mümkün değildir. Bunun yanında herhangi bir vecîbe söz konusu olmaksızın sırf iyilik yapmak isteyen kimseye yönelik olması da mümkündür, böylesine şart koşulması güzellikle serbest bırakmanın oluşması için olur, tıpkı zifafa girilmemiş kadın hakkında elden geleni yapmaya teşvik edildiği gibi,

çünkü bunun bedel konumunda bulunması düşünülemez, zira o takdirde bir mülkiyetin iki bedeli gündeme gelir. Şunun da hatırlatılması gerekir ki Allah Teâlâ boşamayı koca üzerinde mevcut hukukun hafifletilmesi ve vecîbelerinin kaldırılmasının sebebi kılmış ve O, eski eşlerin bundan sonraki durumunu şu
113 beyanıyla ileride oluşacak genişliğe havale etmiştir: [$] "Eşler birbirinden ayrılacak olursa Allah onların her birini bol nimetleriyle zenginleştirir"[248]. Binaenaleyh boşama sebebiyle yeni vecîbeleri gerektirecek bir durumun meydana gelmesi ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bu, iyiliği şiar edinenler için vicdanî bir borçtur. Âyetin bu son kısmında Ebû Hanîfe'nin (r.a.) şu ifadesinde yer alan kanaatinin delili bulunmaktadır: Azınlığa mensup biri (zimmî) mehir belirlemeden bir kadınla evlense, sonra zifafa girmeden boşasa kadının müt'a hakkı doğmaz, çünkü Allah Teâlâ müt'ayı iyiliği şiar edinenlere (muhsinîn) borç kılmıştır, zimmî ise onlardan biri değildir.

{İmam [Mâtürîdî] (r.a.) şöyle dedi:} **Bu, iyiliği şiar edinenler için vicdanî bir borçtur**. Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanıyla müminleri kast ettiği söylenmiştir. Bu yorumda Ebû Hanîfe'nin (r.a.) zimmîye müt'anın lâzım gelmeyeceği şeklinde belirttiği görüşün delili vardır. Bir de şöyle denildi: Bu, amaçları eşlerine iyilik yapmak ve anlaşmazlıktan uzak kalmak olan kimseler için vicdanî bir borçtur, zira evlilik iyilikle tutmak veya güzellikle serbest bırakmak esasına dayanır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Müt'anın vecîbeyi hafifletmek için meşru kılınıp mehr-i mislin ise böyle olmadığının delili şudur ki mehr-i misil malî imkânı taşısın veya taşımasın kocaya farz kılınmıştır, müt'a ise imkânının elverdiği kadarıyla gerekli görülmüştür, demek ki müt'a vecîbeyi hafifletmek için meşru kılınmıştır. Böyle olunca da mehr-i misli aşmamıştır. İkinci olarak müt'a mehr-i mislin yarısının karşılığı (bedel) olarak meşru kılındı. Öyleyse bedel ile yerini tuttuğu şeyin kastedilmiş olması mümkün değildir, tıpkı diğer bedellerde olduğu gibi. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Müt'a üç parça elbiseden ibarettir. Zira kadının evinden çıkmasını sağlayan budur. Evet, kadın evden çıkarken en az üç parça elbiseye bürünerek çıkar.

Eğer denilirse ki: Kur'ân müt'ayı, zifafa girmeden ve mehirini belirlemeden kocanın boşadığı kadın için zikretmiş, belirleme yapmakla birlikte zifafa girmeden boşadığı kadın için de belirlenen mehirin yarısını gerekli kılmıştır.

---

248 en-Nisâ 4/130.

Siz ise belirlenen mehirin tamamını, mehr-i mislin de tamamını kocanın zifafa girmemesi, fakat halvetin oluşması durumunda gerekli gördünüz?

Buna şöyle cevap verilir: İlgili âyetlerde, oluşan bir durumda mehirin yarısı, diğer bir durumda da müt'anın gerekli olduğunun beyanı vardır. Ancak mehirin yarısının gerekli görüldüğü beyanda tamamının lüzumlu olmayacağına dair bir açıklama bulunmamaktadır. Zira, "Şunun yarısı falan adama aittir" ifadesinde [§] diğer yarısının ona ait olmadığının delili yoktur. Durum be- 113
lirttiğimiz gibi olunca muhalifimizin, Kur'ân'ın zahiriyle karşı delil getirmeye ve bizi âyete muhalefet etmek gibi bir davranışa nispet etmeye hakkı yoktur. Bu durumda halvetle ilgili meselenin bilinmesi Kur'ân'la değil, başka bir fikrî çaba ile imkân dâhiline girer. Şunun da belirtilmesi gerekir ki mehirin tamamı sadece cinsel ilişkiden ötürü gerekli hale gelmemektedir. Bir bakıma biz ve muhalifimiz, beraberce, mehirin gerekli oluşu husûsunda ittifak etmiş durumdayız, ancak bu, Kur'ân'a dayanarak değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Dilersen şöyle diyebilirsin: Mehirin tamamını halvet değil sahih akit gerektirir. Bunun delili nikâhın gerçekleşmesinden sonra kadının mehirin tamamını kocasından isteme hakkının bulunmasıdır. Bu da mehirin halvetle değil, sahih akit sebebiyle gerekli hale geldiğini gösterir. Buradaki tartışma mehirin bir kısmının düşürülmesi hakkındadır. Düşürmeyi gerektiren delil mevcut olunca elbette mehirin bir kısmı gerekliliğini kaybeder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İstersen şöyle de diyebilirsin: Kadın kendisini (bedenini) (kadınlığını) kocasına teslim etmekten başka bir imkâna sahip değildir. Nikâh akdi kadının anılan bu yönünü kocasına teslim edeceği esası üzerine yapılmıştır, imkânına sahip bulunmadığı öte noktası üzerinde değil, çünkü kadın cinselliğini ona teslim etme kudretini taşımamaktadır. Şayet nikâh akdi bu nihaî nokta üzerine gerçekleşseydi esastan geçersiz olurdu, zira alıcısına teslim edemeyeceği bir şeyi satan kişinin akdi esastan geçersizdir. Benzer şekilde nikâh akdi kadının cinselliğini erkeğe teslim edişi üzerine yapılmış olsa sözünü ettiğimiz satımdaki duruma benzer şekilde esastan geçersiz hale gelirdi. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Zifafa girmeden ve mehir belirlemesi yapmadan kocası ölen kadın hakkında farklı kanaatler belirtilmiştir. Abdullah b. Mesût'tan (radıyallahu anh) rivâyet edildiğine göre böylesine mehr-i mislin lâzım geldiğini söylemiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivâyet edildiğine göre de bu durumda bulunan Bervâ bint Vâşık için mehr-i misil hükmünü vermiştir[249]. Ali b. Ebû Tâlib'in (r.a.) ise şöyle dediği nakledilmiştir: Böylesinin Allah'ın Kitab'ının

249 Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 198-199.

şahadetiyle müt'a hakkı vardır, Allah Teâlâ'nın kitabını [râvi durumunda bu-
114 lunan] bedevi Arab'ın sözüyle göz ardı edemeyiz[250]. [§] Hz. Ali *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyle düşünmüş olmalıdır ki Kur'ân müt'ayı boşama konusunda zikretmiştir. Sonra bu hüküm boşama dışındaki bazı durumlarda da boşamada olduğu gibi yer almıştır. Ölümle meydana gelen ayrılık da boşamadaki ayrılık gibi müt'ayı gerekli hale getirmiştir, meselâ, "Boşanmış kadınlar evlenmeksizin üç ay hali bekler"[251] meâlindeki âyette olduğu gibi. Burada boşanmış kadınlardan söz edilmiş, ancak boşama dışında meydana gelen (ölüm gibi) ayrılıkta da boşanmış kadına benzer şekilde görev ve durumlar oluşmuştur. Bu konunun benzerleri, zikredilmesi uzun zaman alacak kadar çoktur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bize göre ise bu meselede birkaç sebepten ötürü müt'a değil mehr-i misil gerekir. Birincisi, "Kadınları mehir belirlemekle birlikte el sürmeden boşarsanız belirlediğiniz mehirin yarısını ödeyin"[252] meâlindeki ilâhî beyandır. Cenâb-ı Hak, zifafa girmeden yapılan boşamada belirlenen mehirin yarısını, zifaftan sonra ise tamamını zikretmiştir. Buna bağlı olarak zifafa girmemiş ve mehir belirlemesi yapmamış olanın ölümü halinde ölüm zifaf hükmünde sayılarak mehr-i misil durumunda olmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, nikâhla amaçlanan hedefler eşlerden birinin ölümüne kadar devam eder. Böyle olunca duruma göre belirlenenin tamamı veya mehr-i mislin tamamı gerekir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü daha önce de kaydettiğimiz üzere Hz. Peygamber'in mehr-i misil ile hükmetmesidir[253]. Bu tür olayları rivâyet edenlerin verdiği haber, olay özel bir konuma sahip olduğu takdirde kabul edilir, çünkü bu nevi münferit olaylarla insanların içinden sadece belli kişiler karşılaşır[254], bu sebeple râvinin naklettiği olay gerçekleşmiştir.

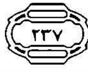
250 Hz. Ali'nin her boşanmış kadının müt'a hakkı vardır, dediği rivâyet edilmiştir. Berva' bint Vâşık hadisi hakkında da şöyle diyordu: Azîz ve celîl olan Allah'ın kitabını topuklarına işeyen bedevî bir Arab'ın sözüyle görmezlikten gelemeyiz (bk. Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 136; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 63; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, VI, 318; ayrıca bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 80b).

251 el-Bakara 2/228.

252 Bir sonraki âyet.

253 Ma'kıl b. Sinan'ın Resûlullah'tan rivâyet ettiği hadise işaret etmektedir. (bk. Arapça metin, s. 107/10).

254 "Haber-i vâhid, olay herkesi ilgilendiren nitelikte olduğu takdirde reddedilir. Bu durumlarda râvinin tek olması, başkalarının ona katılmaması reddini gerektirir. Kaldı ki râvinin

وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً
فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ اِلَّٓا اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذ۪ي بِيَدِه۪ عُقْدَةُ
النِّكَاحِ وَاَنْ تَعْفُٓوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ اِنَّ
اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ

237. Kadınları mehir belirlemekle birlikte el sürmeden boşarsanız belirlediğiniz mehirin yarısını ödeyin. Ancak kendilerinin almak istememesi veya nikâh bağı elinde bulunan kocanın (yahut da kadının velisi) *vazgeçmesi müstesna. Sizin bazı haklarınızdan feragat etmeniz Allah'a karşı saygılı olma derecesine daha yakındır. Birbirinize karşı erdemli davranmayı unutmayın. Şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.*

Kadınları mehir belirlemekle birlikte el sürmeden boşarsanız belirlediğiniz mehirin yarısını ödeyin. Bazıları âyetin zahirinde "belirlediğinizin yarısı" diye zikredildiğini ve mehirin akit sırasında belirlenmesi ile akitten
sonra belirlenmesi arasında ayırım yapılmayıp [Ş] hepsinin belirlemeden iba- 115
ret olduğunu söyleyerek kadının belirlenen mehirin yarısına hak kazandığını, belirlemenin akit sırasında veya ondan sonra gerçekleşmesinin farklı sonuç doğurmayacağını ileri sürmüştür[255]. Bu esastan hareketle bazıları şöyle demiştir: Kişi kendi câriyesini mehir karşılığında vererek bir kadınla evlense, bu arada câriye bedenen hayır getirerek bir çocuk doğursa, fakat koca zifafa girmeden ölse çocuğuyla birlikte câriyenin yarısı kadının hakkıdır, çünkü Allah Teâlâ "belirlediğiniz mehirin yarısı" buyurmuştur; oysaki siz [çocuğu hesaba katmadığınız için] kocanın belirlediğinin yarısını vermiyor ve dolayısıyla Kur'ân'ın zahirine muhalefet etmiş oluyorsunuz.

Nikâh akdinden sonraki mehir belirlemesini akit sırasındaki belirlemeye eşit tutmak suretiyle kadına belirlenmiş mehirin yarısını veren kimseye cevabımız şudur ki Allah Teâlâ'nın hitabı akitten sonra değil akit sırasındaki belirlemeye yöneliktir, çünkü nikâh akdinden sonra belirleme yapılması bilinen bir yöntem değildir; insanlar nezdinde akit sonrası söz konusu olmayıp akit sıra-

ve olayın sahibi Berva'ın mensup olduğu Eşca' kabilesinden bir cemâatin sözü edilen olayı rivâyet ettikleri nakledilmiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 80b).

255 Alaaddin es-Semerkandî bu görüşü Mâlik ve Şâfiî'ye nispet etmiş, Ebû Yûsuf da aynı görüşte iken sonraları bundan vazgeçmiştir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 81a).

sında yapıldığına göre ilâhî hitap da bu yaygın uygulamaya yönelik olmuştur ki o, akit sırasında belirlenen şeydir; kadının payına bunun yarısı ayrılır. Akitten sonra belirlenen şey ise mehr-i misil konumunda belirlenmiş olur, bu da zifaf vâki olduğu takdirde yürürlüğe girer, değilse girmez.

Diğer itirazcılara verilecek cevaba gelince, onlara göre kişi, kadını, kendisine teslim ettiği câriye karşılığında nikâhlar, câriye de çocuk doğurursa mehir olarak çocukla birlikte câriyenin yarısı kadının hakkı olur. Biz deriz ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyet, yanında çocuk veya başka bir şeyin bulunduğu mehir belirlemesi hakkında değildir. Bilmez misin ki câriye mehir olarak belirlenmekle birlikte kadının değil de kocanın yanında bulunsa ve çocuk doğursa hem câriyenin hem de çocuğun yarısı kadının hakkıdır, çocuk akit sırasındaki belirlemede de yoktu. Buna göre âyet câriyenin yanında doğum yapan câriye örneği hakkında değil, fazlalığı bulunmayan mehir belirlemesi hakkındadır. Şimdi, tartışılmakta olan mesele örneğinde kadına ya çocuk olmaksızın câriyenin yarısı verilecek, bu durumda akit esas açısından feshedilmiş olacak ve çocuk, bağlanacağı bir asıl bulunmadığından ribâ konumuna geçecek yahut
116 da kadına câriyenin ve çocuğun yarısı ayrılacak, [§] bu ise zamanında belirlenenin dışında bir şey olacaktır. Halbuki Allah Tebâreke ve Teâlâ kadına kocanın belirlediğinin yarısını meşru kılmıştı. Buna göre itiraz edenin sözü asılsız hale gelmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bazıları Kur'ân'da iddet beklemeyi ve tam mehiri gerektiren boşamalarda sadece talâk zikredilmiş, hükmün tahsisine gidilmeksizin kadının serbest bırakılmasının bütün yönleri kastedilmiş olmasıyla istidlâlde bulunarak, cinsî temas (mümâsse) olmaksızın yapılan boşamalarda da temasın halvet değil tam anlamıyla bir cinsel ilişki olmasının gerektiğini savunmuştur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

{İmam [Mâtürîdî] şöyle dedi:} Kocanın zifafa girmeksizin ve mehir belirlemesi yapmaksızın yapacağı boşamada mükellef bulunduğu müt'a kendi iradesi çerçevesinde bulunmakla birlikte eşini boşamadığı durumda ona sağladığı geçim miktarınca takdir edilmiştir. Buna göre onun giyimini temin etmesi gerekir ki bu masraftan kaçındığı için boşamadığı anlaşılmış olsun. Yahut da kadının evinden çıkıp dolaşmasını sağlayacak kadar giysiyi tedarik etmelidir. Evet koca, evinden çıkarken karısının giyeceği elbiseyi -ki bunun en azı üç parçadır- sağlamalıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Boşamaya dair olan bu âyetlerde basit bir şeyin mehir olamayacağının açık işareti vardır, çünkü Cenâb-ı Hak akit sırasında belirleme yapılmadığı takdirde önemsenecek şeyleri vacip kılmıştır ki o da kocanın kadına sağlaya-

cağı müt'adır, bunun da en aşağısı üç parça giysidir. Kocanın mehir belirlemesi yapması halinde ise Allah Teâlâ bunun bir kısmının alınmayıp bağışlanmasını emretmiştir. Mehir -söz temsili- ekin tanesi kadar bir şey ise bunun bağışlanmasına teşvik olmayacağı gibi böylesi için eşlerin erdemli yolu tercih etmeleri de istenecek değildir. Demek ki mehirin, hakkında anlaşmazlığın çıkabileceği, tarafların onu kendi halinde bırakıp anlaşmayı sağlayacak miktarı benimsemelerine teşvik edileceği bir kıymet derecesi vardır.

Şu da var ki yüce övgülere lâyık olan Allah evliliğin kuruluşunu mal ile başlatmış ve onu bununla meşru kılmıştır. Bu meyanda ekonomik darlığı bulunan kimse için, [§] "İçinizden mümin hür kadınlarla evlenmeye gücü 117
yetmeyen kimse ellerinizin altında bulunan mümin câriyelerinizden alsın"[256] buyurmuştur. Hür kadınla evlenmenin mehiri ekin tanesiyle olsaydı kimse bundan âciz kalmaz ve dolayısıyla câriye ile evlenmek için malî imkânsızlık şart koşulmazdı, özellikle câriye ile evlenmeyi zaruret dışında mubah görmeyenlerin kanaatine göre. Hangi insan var ki cinsel ilişkiye arzu duysun da bir ekin tanesine muhtaç bulunsun, nerede kaldı ki hür ile câriye arasında serbest bırakılmış olsun. Bir de Allah, benzer şekilde câriyeler hakkında da, "Mehirlerini geleneğe uygun olarak verin"[257] buyurmuştur. Takdir edileceği üzere ekin tanesi anılmaya değmeyen bir şeydir. Sonuç olarak şu anlaşılmıştır ki hür kadınların mehiri ihtiyaç sahiplerinde tesirini gösterecek bir miktar ve seviyeye ulaşmaktadır. Bunun yanında ekin tanesini tam mehir sayan ve ona sahip bulunmayı malî güç diye niteleyen telakki de kale alınmayacak anlamsız bir iddiadan ibaret kalmaktadır.

Âlimler, evlenmede kadının mehre sahip olup hak kazanmasının, kadınlığı karşılığında olmadığı noktasında ittifak etmişlerdir. Buna göre kocanın yapacağı malî fedakârlık bir bedel karşılığında değildir. Bir bakıma kocanın yaptığı akit kadına ait olan özel bir şey bulunmayarak gerçekleşmektedir. Kocanın üstlendiği mehir miktarından az bir şey ile çok bir şey düşürmesi arasında meşru olmaması açısından bir fark yoktur. Bu noktada uyulacak kural mehr-i misilden bir şeyin düşürülmemesidir. Mehir olabileceği ileri sürülen ekin tanesi yeryüzünde düşünülebilecek en işe yaramaz kadının bile mehr-i misli olamaz ve kocanın bundan düşürme yapması söz konusu edilemez. Ancak koca mehr-i mislin onda biri kadar düşürme yapabileceği noktasında ittifak vardır, daha fazlası için ise ihtilâf vardır. Biz burada işin uygulama açısından imkânsızlığını anlatmış olduk. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

256 en-Nisâ 4/25.
257 en-Nisâ 4/25.

Ancak kendilerinin almak istememesi. Denildi ki kadının almak istememesi. **Veya nikâh bağı elinde bulunan kocanın** (yahut da kadının velisi) **vazgeçmesi müstesnadır.** Bu kısmın yorumunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hz. Ali ve İbn Abbâs (r.a) bu, kocadır demişlerdir. Bazıları da onun kadının velisi olduğunu belirtmiştir. Bahis konusu kişinin veli olduğunu söyleyenin isabet etmesi mümkündür, çünkü eski dönemlerde mehirler kadınla-
115 rın velileri tarafından belirleniyordu. Bunun delili Hz. Şuayb'ın Mûsâ'ya, [§] "Bana sekiz yıl çalışman karşılığında şu iki kızımdan birini seninle evlendirmek istiyorum"[258] demesidir, görüldüğü üzere Hz. Şuayb mehir belirleme şartını kendisine nispet etmiştir. Câhiliye döneminde kadına ödenen bir mehir olmaksızın uygulandığı rivâyet edilen şigâr evliliği de bunun gibidir. İslâm döneminde bu tür uygulamalar neshedilmiş ve mehir kadına ait olmuştur, şu âyet-i kerîmelerde belirtildiği üzere: "Kadınlara mehirlerini gönül rızasıyla verin. Eğer kendi istekleriyle mehirin bir kısmını size bağışlayacak olurlarsa onu da afiyetle yiyin"[259]; "Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız bile ondan hiçbir şeyi geri almayın"[260]. Bir de âlimler, hiçbir kimsenin diğerinin mülkünde onu izni olmadan meşru bir tasarrufta veya ondan ikramda bulunma hakkının olmadığı noktasında ittifak etmişlerdir. Sonuç olarak mehirin kadına ait olduğu sâbit olunca velinin bundan ikramda bulunması caiz görülmemiştir.

Ancak kendilerinin almak istememesi. Yani kadının mehirin yarısını kocasına bırakıp bu kısımdan bir şey almaması; **veya nikâh bağı elinde bulunanın vazgeçmesi müstesna.** Yani kocanın mehirin tamamını eşine vermesi, şöyle düşünmek suretiyle: Benim uhdemde bulundu, dolayısıyla ben evlilik yapmasına engel oldum. Kadın da mehirinin yarısını ona bırakırken şöyle düşünebilir: Avret yerime bakmadı, kadınlığımdan faydalanmadı. Bunların her biri bir erdemdir. Cenâb-ı Hakk'ın **birbirinize karşı erdemli davranmayı unutmayın** meâlindeki beyanı da bu esasa dayanır, yani birinizin ötekine karşı mehirin yarısını almaması veya onun mehiri tam olarak vermesi. **Birbirinize karşı erdemli davranmayı unutmayın.** Yani evliliğin başlangıç dönemindeki erdemli olmayı unutmayın, çünkü evlilik başlangıç döneminde anlayış gösterme ve erdemli davranma çizgisi üzerinde yürür. Azîz ve celîl olan Allah evliliğin bitişi sırasında da eşleri, aynı esasa bağlı kalarak erdemli davranmaya teşvik etmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

258 el-Kasas 28/27.

259 en-Nisâ 4/4.

260 en-Nisâ 4/20.

Âyet-i kerîmenin bu kısmında "afv" (العفو) kavramının sözlükte "fazl" (الفضل) demek olduğu ve fazlasıyla vermek anlamına geldiğinin delili bulunmaktadır. Araplar, '"Afevtü le-ke bi-mâlî" (عفوت لك بمالي) der ve "Sana çok mal verdim" anlamını kasteder. Şimdi, afv fazlasıyla vermek anlamına geldiğine göre Kur'ân-ı Kerîm'de adam öldürmenin diyetiyle ilgili âyette yer alan "Femen 'ufiye lehû" (فمن عفي له) ifadesindeki afv kavramı "diyet ödemesi yapılırsa" anlamına gelir, devamı da "veli hakkaniyete uymalı" demek olur[261]. [§] Buna 119
göre tefsirini yapmakta olduğumuz âyette [Hanefî] âlimlerimizin diyet hakkındaki görüşlerini destekleyen delil bulunmaktadır. **Sizin bazı haklarınızdan feragat etmeniz Allah'a karşı saygılı olma derecesine daha yakındır.** Bu kısmın anlamı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* Allah'a karşı saygılı olan kimsenin bazı haklarından vazgeçmeye özen göstermesi yerine getireceği bir görevdir, şeklindedir. Nitekim bir önceki âyette yer alan, "Bu, iyiliği şiar edinenler için vicdanî borçtur" beyanı da aynı konumdadır, yani buna özen göstermesi. Âyet-i kerîmede boşanma sırasında mehirle ilgili ilâhî hitapların erkeklere yönelik olması (müzekker sîgaların kullanılması) hakkında iki yorum bahis konusudur. Birincisi, görevlerini yerine getirmeyen ve evliliğin bozulmasına yönelik bu hoş karşılanmayan davranış onlar tarafından sergilenmiştir. İkincisi mehiri teslim edip ilgili görevleri yerine getirmedeki eksiksiz icraat onlara aittir, kemal ile nitelendirilen onlar olup tam bir uygulama erkeklerin devreye girmesiyle gerçekleşir.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} **Sizin bazı haklarınızdan feragat etmeniz Allah'a karşı saygılı olma derecesine daha yakındır** meâlindeki beyana eşlerin ikisinin de iştirak etmesi ihtimal dâhilindedir, şu anlamdaki bazı haklarından feragat etmek ve erdemli yolu tutmak kötü ahlâktan sakınmak isteyen için yahut Allah'a muhalefet etmekten sakınma duygusuna mahzar kılınan erdemli kimseler için tercih edilecek bir yoldur. Bundan başka âyetin bu kısmının sadece kocalara hitap etmesi de muhtemel görünmektedir, zira onlar kadını iyilikle tutmak veya güzellikle serbest bırakma fiillerini üstlenmişlerdi. Bu açıdan koca üzerine aldığı görevi yerine getirmeye ve bu konuda Allah'a muhalefet etmekten sakınmaya herkesten önce dikkat etmek durumundadır. Şu da var ki ayrılık sebebi (boşama hakkına sahip bulunan) kocadan gelmiştir. Buna göre vefasızlık ve kabalıktan sakınma husûsunda kadının ailesine nispetle daha çok özen göstermesi ve onların sergileyecekleri bazı davranışları mazur görmeye daha yatkın olması gerekir.

---

[261] el-Bakara 2/178. Konuyla ilgili olarak Arapça metnin I, 323-324. sayfalarına bakınız.

Şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir. Meşru çizginin ötesine geçme, sınırları aşma ve Allah'ın emrine karşı gelme eylemlerinden sakınmaya yönelik bir uyarı ifadesidir.

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ

238. Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah'ın huzurunda durun.

["Salât-i Vusta"nın Anlamları]

Namazlara devam edin. Âyette yer alan "muhafaza" kavramı mufâale kalıbındadır. Bu kalıp iki kişinin fiilini yansıtır (muşareket)[262].

120 [§] Âyetin bu kısmından çıkarılacak sonuç *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şudur ki kişi beş vakit namazı yerine getirdiği ve hiç aksatmadığı takdirde namazlar onu korur. Bu anlam bir bakıma şu âyet-i kerîmenin muhtevası ile paralellik arzeder: "Şüphe yok ki namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyup korur"[263]. Bu sonuncu âyet İbn Mesûd'un (r.a.) kırâatinde, "Şüphe yok ki namaz iyiliği emreder, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyup korur"[264] mânasında

---

262 Alaaddin es-Semerkandî (r.h.) şöyle demektedir: "Âlimler namazlara devam edin, ifadesiyle başlayan âyet-i kerîme hakkında farklı görüşler belirtmişlerdir. Denilmiştir ki bu ilâhî beyan namazlara devam etme ve bu konuda dikkatli olma konusunda müşterek olarak bütün müminlere yönelen bir hitaptır. Çünkü 'muhafaza' kavramı mufâale kalıbındadır, bu ise fiilin iki kişi veya iki taraf arasında ortaklaşa yapılmasını gerektirir, mukâtele (karşılıklı savaşmak), muâkele (birlikte yemek) gibi. Buna göre âyette namazın iştirak halinde eda edilmesine teşvik bulunmaktadır ki bu cemâatle gerçekleşir. Dolayısıyla âyet cemâatle namaz kılmanın faziletine ve bu birlikte ibadetin vacip olduğuna delil teşkil eder. Diğer bir ihtimale göre âyet-i kerîmeden kast edilen beş vakit namazın farziyetini, buna devam etme ifadesi içinde tekit etmektir, çünkü Cenâb-ı Hak 'salavât' (الصلوات) kelimesinin başına elif-lâm getirmiştir, bu da mümkün olduğunca bilinen bir şeye yönelik olur. Beş vakit namaz bir gün ve gece içinde kılınmasının gerekli olduğu bilinen namazlardır. Âyet-i kerîme bunların yerine getirilmesini, namaza ait farz ve rükünlerin icra edilmesini, namazların kendilerine ait vakitlerde kılınmasını ve bu konuda eksik bir davranışta bulunulmamasını gerektirmektedir. Zira muhafaza kavramı namazların geciktirilmeden eda edilmesine yönelik teşvik anlamı içermektedir, tıpkı, 'Rabb'inizin bağışına koşun' (Âl-i İmrân 3/133) meâlindeki âyette yer alan emir hitabından iyi amellere koşmanın gerekli olduğunun ifade edilmesi gibi. Burada söz konusu ettiğimiz yorumların hepsi âyetin zahirî mânasının kapsamındadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 83b).

263 el-Ankebût 29/45.

264 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 465.

okunmaktadır. Buna göre kişi beş vakit namaza kendilerine ait hükümleri ve sünnetleriyle birlikte devam ettiği, bu ibadette dünya kelâmı konuşmak, sağa sola bakmak ve benzeri şekillerde yasaklanmış fiilleri işlemediği takdirde namazlar tarafından koruma altına alınır. Kur'ân-ı Kerîm'de "koşun"[265], "yarışın"[266] (سارعوا - سابقوا) mânasındaki kelimelerle başlayan ve bir fiili karşılıklı olarak yapmayı ifade eden mufâale kalıbında bulunan ilâhî beyanların konumu da aynı şekildedir. Kişi söz konusu fiilleri yerine getirdiği takdirde bu hayırlı ameller onu koruma altına alır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Özellikle orta namaza (الصلاة الوسطى). Âyetin bu kısmıyla ilgili olarak farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları Cenâb-ı Hak bu beyanı ile herhangi bir ayrım olmaksızın bütün namazları kast etmiştir, demektedir. Bu durumda mâna *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyle olur: Namaz dinî hayatın orta derecesini teşkil eder. Bu yorum, "iman şu kadar derecedir, en üstünü şu, en alt derecesi de şudur" diye rivâyet edilen hadîse benzemektedir[267]. İşte yorumunu naklettiğimiz kişinin, "Namaz dinî hayatın orta derecesidir" şeklindeki sözü dinî hayatın en üst veya en alt derecesi değil, fakat orta seviyesinde bulunur, anlamına gelmektedir. Diğer bazı âlimler orta namazın ikindi namazı olduğunu söylemişlerdir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin de bunun ikindi namazı olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir[268]. Hz. Hafsa'nın (r.a.) kırâatinden de bunun ikindi
namazı olduğu anlaşılmaktadır[269]. [§] Bu konuda görüş beyan edenlerin bir 121
kısmı da onun sabah namazı olduğunu söylemişlerdir; onların kanaatine göre gündüz iki namazı, gece de başlangıcı ve sonu tarafından iki namazı cemeder, sabah namazı ise bu iki çiftin arasında yer alır. İbn Abbâs'ın da salât-ı vustânın (orta namaz) sabah namazı olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir[270]. Diğer bir grup da salât-ı vustânın öğle namazı olduğunu belirtmiştir. Bunlara göre adı geçen namaz günün ortasında ikâme edildiğinden orta namaz diye anılmıştır. Abdullah b. Ömer'den de bunun öğle namazı olduğunu söylediği rivâyet edil-

---

265 bk. Âl-i İmrân 3/133.

266 bk. el-Hadîd 57/21.

267 Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İman yetmiş küsur -yahut altmış küsur- derecedir, en üstünü lâ ilâhe illallah esasıdır, en alt derecesi de yolda seyretmeye zarar veren şeyleri ortadan kaldırmaktır, haya da imandan bir parçadır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 379, 414; Buhârî, "İman", 3; Müslim, "İman", 57-58).

268 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 556-560; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 293.

269 bk. Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâhif*, s. 85.

270 Taberî, *a.g.e.*, II, 564; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 291.

miştir[271]. Orta namazın ikindi olduğunu söyleyenlerin delili rivâyet edilen hadis ve bir de bunun gündüz ve gece kılınan ikişer vakit namazın ortasında yer alışıdır. Zira ikindiden önce gündüz vaktinde iki, ikindiden sonra gece vaktinde de iki namaz mevcut olup ikindi bunların arasında yer almaktadır. Aslında mantık açısından orta namazın akşam namazı olması gerekir, çünkü öğle için ilk namaz denilmiştir[272], buna göre ikindi ikinci namaz olur, akşam ise ortada kalır. Ne var ki bu görüşü benimseyen olmamıştır. Tefsirini yapmakta olduğumuz ilâhî beyandan bir gün ve gecede kılınan namaz sayısının tek olduğu anlaşılmaktadır, zira çift sayının ortası olmaz.

Orta namazı için yapılan yorumların gerektirici sebeplerine gelince, şayet o, ikindi namazı ise izahı şöyledir ki kâfirler bir ikindi namazı vaktinde Resûlullah'ın ashâbına hücum etmiş, bu sebeple de onlar için namazın kılınması mümkün olmamıştır. Kâfirler ise müslümanları, kendilerince canlarından, mallarından ve ailelerinden daha değerli olan bir namazdan alıkoyun demişlerdir[273]. Bu nakil ile ikindi namazının Allah ve Resûlü nezdinde fazileti ve özelliğinin bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bir de Hz. Peygamber'in bir hadisinde
122 şöyle buyurduğu nakledilmiştir: [S] "İkindi namazını kaçıran kimse aile ferdini ve malını kaybetmiş gibi olur"[274].

Salât-i vustâ sabah namazı ise faziletli oluşunun izahı şudur: Kur'ân-ı Kerîm, "Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar namaz kıl; bir de sabah namazına dikkat et, çünkü sabah namazı şahitlidir"[275] buyurmak suretiyle bu namazı ismen zikretmiştir. Bir de gece meleği ile gündüz meleğinin sabah namazında bir arada bulundukları nakledilmiştir[276]. Bu suretle de sabah namazının özellik ve üstünlüğü sabit olmaktadır. Salât-i vustânın öğle namazı olduğunu söyleyen ise şu kanaati benimsemiştir ki, öğlenin özelliği ve

---

271 Taberî, *a.g.e.*, II, 561; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 148-149; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 291.

272 Müellif (r.h.) İbn Abbâs'tan rivâyet edilen bir hadise işaret etmiş olmalıdır: "Cibrîl aleyhisselâm Beytullah'ın yanında bana iki defa imamlık yapmıştır, bunların birincisinde tepedeki güneşin nalın tasması gibi göründüğü vakitte kıldığı öğle namazıdır..." (Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 333, 354; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Vukūtü's-salât", 1; Buhârî, "Mevâkītu's-salât", 1; Müslim, "Mesâcid", 166, 167).

273 Abdullah b. Mesût'tan nakledildiğine göre şöyle demiştir: Müşrikler Resûlullah'ı güneş sararınca veya kızarıncaya kadar ikindi namazını kılmaktan alıkoymuşlardır. Bunun üzerine o şöyle buyurmuştur: "Bizi orta namazdan alıkoydular, Allah karınlarını ve kabirlerini ateşle doldursun" (Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 81; Müslim, "Mesâcid", 202-206; ayrıca bk. Taberî, *a.g.e.*, II, 557; Ebû Hayyân el-Endelusî, *el-Bahru'l-muhît*, II, 240).

274 Buhârî, "Mevâkīt", 14, "Menâkıb", 25; Müslim, "Mesâcid", 200-201, "Fiten", 11.

275 el-İsrâ 17/78.

276 Taberî, *a.g.e.*, XV, 140; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 307; XV, 139.

fazileti Resûlullah'tan nakledilen şu habere dayanmaktadır: Kendisi öğlenin farzından önce ve güneş tepe noktasından ayrıldıktan sonra dört rekat namaz kılar ve şöyle buyururdu: "Gök kapısı bu vakitte açılır"[277].

{İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} Salât-i vustâ konusunda iki şekilde açıklama yapabiliriz. Birincisi, namaz dinin orta derecesini teşkil eder, şöyle ki, din konusunda en üstün derece tevhid ve imandır. Bu husûs hiçbir mazeretle düşmez ve imtihan âleminin (ölüm yoluyla) ortadan kalkmasından sonra da varlığı sona ermez, çünkü tevhid ve iman hem dünya hem de âhirette var olan dînî bir unsurdur. Sözü edilen bu esas kişinin bütün dinî davranışlarını Allah rızâsına yöneltmesi, varlığına ve birliğine iman etmesi ve ilâhî zâtını bütün yaratılmışlık özelliklerinden tenzih etmesidir. Dindeki diğer kulluk vazifeleri dünya umurunun mevcudiyetine ve hayatın şartlarına bağlı olarak devam eder, bu arada kendilerinin varlığına sebep teşkil eden durumlarla da ilişki içinde bulunur. Tevhid ise böyle değildir[278]. Namaz, diğer ibadetler için yerine getirilmeleri sırasında ilgili bulundukları dünyevî fiillerle ilişkili olmaları tarzında belirttiğim bütün husûsiyetlerden uzak bulunan bir ibadettir. Bu açıdan namaz imana benzemektedir. Bunun yanında o, meşru mazeretler sebebiyle mükelleften düşer ve imtihan âlemi olan dünya hayatından sonra diğer ibadetlerde olduğu gibi gerekli olmaz. [§] Bu suretle namaz din alanında orta 123
bir yer işgal etmiştir. *Başarıya ulaştıran sadece O'dur.*

İkincisi, salât-i vustânın orta namazın beş vakit namazdan herhangi biri olma ihtimalidir, bu durumda diğerlerinin arasından özellikle zikredilmesinin iki sebebi vardır. Birincisi, farz namazların tamamının çift değil tek olduğunun beyan edilmesidir, çünkü çift sayının ortası yoktur. Bu sayede namaz ibadetinin belli bir sayısının olmadığını söyleyen kimselerin görüşü kökünden yıkıldığı gibi namazın iki vakitten ibaret bulunduğunu söyleyenlerin iddiası da boşa çıkar. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İkincisi, salât-i vustâ buyurulmak suretiyle beş vakit namazdan biri için bir üstünlüğün kast edilmiş olmasıdır, bu yolla bu namazın yerine getirilip aksatılmamasına yönelik teşvik amaçlanmış olabilir. Söz konusu namazın, tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin nâzil

277 Ebû Dâvûd, "Salât", 21; İbn Mâce, "İkâme", 105.

278 "Diğer kulluk görevleri kendilerinin varlığına sebep teşkil eden dünyevî şartlarla ilişki içinde bulunur. Meselâ fakire zekât ödemesinde bulunmak dış görünüşü itibariyle alacaklıya borcunu ödemeye benzer, inkârcılarla mücadele etmek intikam almak için düşmanlarla savaşma ve müslüman toplumu arasında yaşayan düşmanı ortadan kaldırma amacına benzer. Tevhid ve iman ise sayesinde var olacakları fiillerden herhangi birine benzemez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 83b).

olduğu dönemdeki muhataplarca ya ismen veya vuku bulan bir olay sebebiyle halen bilinmiş olması mümkündür. Zira yapılmasına teşvik edilen bir fiilin neden ibaret olduğunun bilinmemesi ihtimal dâhilinde değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Ne var ki âyet-i kerîmede kast edilen namazın hangisinin olduğunu belirleyen olaylara şahit olmayanlar bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunların her biri elden gelen gayreti sarfederek kendi kanaatinin yöneldiği teşvik çerçevesinde "şundan ibarettir" demiştir. Bu konuda kanaat sahipleri arasında yorumunu rekat sayısına yönelten ve en çoğu dört, en azı iki rekattır, diyenler olmuştur, bu ikisinin ortası ise üçtür. Böylece o, yorumunu akşam namazına yöneltmiştir ve bu namaza teşvik için de, "Şüphe yok ki Allah tektir ve tek olanı sever"[279] meâlindeki hadis ile ayrıca namazın geciktirilmeden eda edilmesine yönelik nebevî teşvikle istidlâlde bulunmuştur[280]; öyle ki akşam namazının vakti gelince nafile bir ibadet veya bir ihtiyaç ile meşgul olunmasına
124 izin verilmemiştir. [§] Vakti gelen namazı geciktirmeden kılmak "muhafaza" kavramının içerdiği anlamlardan birini teşkil eder. Bir de beş vakit namazın vakitleri birbirlerine bitişik iken bu onların ortasında yer alır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bazı âlimler salât-i vustâyı sabah namazı diye yorumlamışlardır, zira Kur'ân'da bu namazla ilgili teşvik ve özel emir bulunmaktadır. "Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar namaz kıl, bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahitlidir"[281]; bir de Hz. Peygamber'in gece ve gündüz meleklerinin sabah namazında buluştuğunu haber veren hadisi[282]. Bunlardan başka sabah namazı insanın günlük hayatının orta zamanını teşkil eder, şöyle ki, insanların hayatı bir dönemde dinlenme diğerinde ise çalışma şeklinde seyreder, dinlenme vaktinin sona erip çalışma zamanının başlaması

---

279 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 109, 258; Buhârî, "Da'avât", 68; Ebû Dâvûd, "Vitir", 1.

280 Müellif Râfi' b. Hadîc'den rivâyet edilen şu söze işaret etmektedir: Biz akşam namazını Hz. Peygamber'le kılar, içimizden ayrılıp giden biri fırlattığı okun nereye düştüğünü görebilirdi (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 210, 223, 232; Buhârî, "Mevâkîtu's-salât", 18; Müslim, "Mesâcid", 216-217).

281 el-İsrâ 17/78.

282 Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sizinle görevli melekler gece ve gündüz nöbetleşe birbirlerini izler ve sabah namazı ile ikindi namazında bir araya gelirler. Sonra geceleyin görev yapan melekler yukarı yükselirler, bütün insanların halini en iyi bilen Allah, 'Kullarımı ne halde bıraktınız?' diye sorar, onlar da, 'Kendilerinden ayrılırken namaz kılıyor, tekrar kendilerine gidince yine namaz kılıyorlar' diye cevap verirler" (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Kasru's-salât", 82; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 257, 312, 486; Buhârî, "Mevâkîtu's-salât", 16; Müslim, "Mesâcid", 210).

sabah namazıyla gerçekleşir. Bir şeyin ortası iki tarafın da ilgisinin bulunduğu nokta demektir, işte bu özellik sabah namazında bulunmaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bazı âlimler de salât-i vustâyı ikindi namazıyla yorumlamıştır. Çünkü bu namazın kılınması ile ilgili özendirme ifadeleri bulunduğu gibi terkine yönelik uyarılar da mevcuttur; ayrıca günlük çalışma süresince insanın yapabileceği bazı hatalı davranışlar ikindi vakti sona erer, bu namazla hatalardan dönüş yapıp Allah'tan af dilemek imkân dâhiline girer. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Âyetin başında yer alan ve "devam edin" demek olan "hâfızû" (حافظوا) kelimesi ortaklık manası ifade etmek üzere herkese yönelik bir hitaptır, çünkü mufâale kalıbının kuruluşu (binası) bu anlama yöneliktir. Bunun da hedefi cemâatle namaz kılmaya özendirme yahut kılınacak namazların sayısının çok olmasının gereği[283] veya diğer âyette zikredildiği üzere hayırlı davranışlara gecikmeden girişmek ve bu yolda yarış içinde bulunmaktan ibarettir[284]. Bu sayılanların hepsi "hâfızû" (حافظوا) kavramında yer almaktadır. *Nihaî gerçeği bilen*
Allah'tır. [§] Şunun da belirtilmesi gerekir ki öğle namazı "ilk" diye isimlendi- 125
rildiğine göre[285] akşam orta namaz konumunda bulunur.

Allah'ın huzurunda tam bir itaat ve teslimiyet içinde durun. Âyetin bu kısmında yer alan "kânitîn" (قانتين) kelimesi, ürperti ve teslimiyet içinde durun, öyle ki namaza ondan olmayan hiçbir şey girmesin diye yorumlanmıştır. Nitekim Zeyd b. Erkam'dan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: "Biz önceleri namaz içinde konuşuyorduk, daha sonra **Allah'ın huzurunda tam bir itaat ve teslimiyet içinde durun** meâlindeki âyet nâzil olunca namazda susmakla emredilerek konuşmamız yasaklanmıştır[286]. Kelimenin bu anlamına bağlı ola-

---

283 Semerkandî şöyle demektedir: "Âyetin başında yer alan muhafaza (devam etme) kavramı ile beş vakit namazın farziyetinin pekiştirilmesi hedeflenmiş olabilir, çünkü buradaki "es-salâvât" (الصلوات) kelimesinin başına elif-lâm (ال) getirilmiştir, bu durum kelimeyi imkân nispetinde bilinen bir muhtevaya sevkeder. Bir gün ve gece içinde herkesçe bilinen namazlar ise beş vakitte kılınanlarıdır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 83b).

284 Müellif şu âyet-i kerîmelere işaret etmiş olmalıdır: "Rabb'inizin af ve mağfireti ile takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun" (Âl-i İmrân 3/133); "Rabb'inizden gelecek af ve mağfirete, bir de Allah'a ve peygamberlerine inananlar için hazırlanmış olup genişliği gökle yer kadar olan cennete koşuşun" (el-Hadîd 57/21).

285 Müellif Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu hadise işaret etmektedir: "Cibrîl aleyhisselâm Beytullah'ın yanında iki defa bana imam olmuştur, bunların birincisinde tepedeki güneşin nalın tasması gibi göründüğü vakitte kıldığı öğle namazıdır..." (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Vukûtü's-salât", 1; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 333, 354; Buhârî, "Mevâkītu's-salât", 1; Müslim, "Mesâcid", 166, 167).

286 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 435; Buhârî, '"Amel", 2, 4; Müslim, "Mesâcid", 33-34, 37.

rak duaya kunût da denilmiştir. Diğer bir grup âlim ise "kânitîn" (قانتين) itaat edenler demektir şeklinde yorum yapmıştır. Bu yorum nakledilen şu bilgiye bağlı olmalıdır ki diğer din mensupları namazlarını âsi ve gafil kişiler olarak kılıyorlardı. Müslümanlar ise bu vecîbeyi itaat hisleri içinde yerine getirmekle emredilmişlerdir. Kunût kavramı ayakta durup ibadet etmek anlamına da gelir, nitekim Hz. Peygamber'e hangi namazın en faziletli olduğu sorulmuş o da, "Ayakta durma rüknü (kıyam-kunût) en uzun olanıdır" buyurmuştur[287]. Kunûtun esas anlamı değindiğimiz üzere ayakta durmaktır. Şu kadar var ki bir büyüğü için ayakta duran kimse teslimiyet, ürperti ve suskunluk içinde durur, âyet-i kerîmede böyle durulmasına dair bir emir bulunmuyorsa da te'vîl ehli âyetteki kunûta bu anlamı vermişlerdir, çünkü kelime namazdan söz edilişin ardından zikredilmiştir.

فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالاً اَوْ رُكْبَانًا فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾

239. Eğer herhangi bir tehlikeden endişe ederseniz namazı, şekline uygun olarak yürüme esnasında veya binmiş olarak kılın. Güvenli hale geldiğinizde ise Allah'ı, size bilmediğiniz şeyleri öğrettiği gibi anarak namazınızı kılın.

Bu ilâhî beyanda zikredilen husûsların namaz hakkında olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte âlimler muhtevayı, namazın ardından zikredilmesi sebebiyle ona nispet etmişlerdir. Bu kısımla ilgili farklı görüş-
124 leri ileri sürülmüştür. "Rükbânen" (ركبانا) yani hayvanlara binmiş olarak, [S] hayvanlar kendilerini ne tarafa yöneltirse gerek seyir, gerek duruş halinde o tarafa doğru namazlarını kılarlar. Nitekim Resûlullah (s.a.) ve ashâb-ı kirâmın (r.a.) nafile namazlara ait uygulamalarına dair gelen haberler bu şekildedir[288]. Mazeretin bulunması halinde farzlar da -farz dışındaki nafileler için sünnetle sâbit olana uygun biçimde- âyetin muhtevasında düşünülebilir.

Âyette yer alan "fe-ricâlen" (فرجالا) kelimesi hakkında da yorumlar yapılmış, bazıları bunun yürüyenler mânasına geldiğini söylemiştir. Kelime tereccülün (ترجّل) bağlı bulunduğu kaynaktan türemiş olup yaya olarak yürüyenler demek-

---

[287] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 302, 314; Müslim, "Salâtu'l-musâfirin", 164-165; Tirmizî, "Mevâkîtu's-salât", 168.

[288] Buhârî, "Salâtu'l-havf", 1-3; Müslim, "Salâtu'l-musâfirîn", 305-312.

tir. Bize göre ise "fe-ricâlen" kelimesi namaz kılarken yapıldığı gibi ayakları üzerinde durma (kıyam) ve oturma (kuûd) mânasına gelmekte olup namaz fiilinin icra edilişinde olduğu gibi ilk bakışta görünen (zâhirî) anlamından ayrılmaz, binmiş olmayarak kılındığı bilinen namaz biçiminde. "Rükbânen" ise binmiş olarak kılındığı bilinen namaz anlamına gelir ki bu seyir halinde olur. Namazın yürüyerek kılınabileceğini caiz görmemekteyiz.

Korku namazında yürüme fiili vardı, diye sorulacak olursa buna şöyle cevap verilir: Yürüme namaza mahsus fiil içinde yer almaz, çünkü bunu yapanlar yürüdükleri sırada namaz fiilini icra etmemektedir. Bu husûs, "Namaz abdestsizlik halinde (hades ile) eda edilemez" sözüne benzemektedir, kişi namaz içinde abdesti bozulup da yeniden abdest almak için gittiği sırada -namaz kılma hükmünde bulunduğu kabul edilmekle birlikte- namaz kılan kişinin durumunda olmaz. Bunun gibi korku namazı esnasında yürümek -kişinin namaz kılıcı hükmünde bulunduğu kabul edilmekle birlikte- namazın kendi fiilinden sayılmaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Güvenli hale geldiğinizde ise Allah'ı, size bilmediğiniz şeyleri öğrettiği gibi anarak namazınızı kılın. Burada yer alan ve "anın" anlamına gelen "fe'zkürû" (فاذكروا) kelimesi namazla yorumlanabilir, yani Allah size emniyet halindeyken namazınızı nasıl kılacağınızı öğrettiği şekilde demektir. [§] Ke- 125
limenin namaz dışındaki zikirler anlamına alınması da ihtimal dâhilindedir, "Allah'ı anmak elbette ibadetlerin en büyüğüdür"[289] meâlindeki âyette olduğu gibi. Bunun yanında kelimenin şükür anlamına yorumlanması da mümkündür, yani size lütfettiğim nimeti anın ve onun için bana şükredin, "Öyleyse siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankör davranmayın!"[290] mâlindeki âyette olduğu gibi. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[İlâhî İradenin Kulun Fiiline Yönelmesi]

Size öğrettiği gibi. Âyetin bu kısmı ile birlikte, "İnsana bilmediğini öğreten"[291], "Okumayı öğretti" ve "Açıklamayı öğretti"[292] meâlindeki ilâhî beyanlarda kullara ait ihtiyarî fiillerin meydana gelişinde Allah'ın müdahalesinin bulunduğuna dair delil vardır. Şöyle ki, Cenâb-ı Hak bu beyanlarında öğretmeyi kendisine nispet etmiştir, bunun da anlamı öğretme fiilini kendisinin yarattığıdır; zira söz konusu fiilin meydana gelişinde kendisinin bir müdahalesi

---

289 el-Ankebût 29/45.

290 el-Bakara 2/152.

291 el-Alak 96/5.

292 er-Rahmân 55/2, 4.

olmasaydı bu fiil başka bir muallime nispet edilecek ve burada sıralanan beyanlar bulunmayacaktı. Binaenaleyh öğretme fiilini kendisine nispet edişi bu fiilin kulda meydana gelişinde O'nun müdahalesinin (fiilinin) bulunduğunu kanıtlamaktadır. Gerçeği aşan sözler sarfetmekten ve hak yoldan sapmaktan Allah'a sığınırız.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} **Allah'ı size öğrettiği gibi anın.** Yani emniyet halindeyken size öğrettiği gibi O'nun rızâsı için namaz kılın; bilindiği üzere namaz ibadetinden önce buna dair emrin yanı sıra nasıl kılınacağının bildirilmesi bahis konusudur. Mazeret halinde ise namazınızı kılarken müsaade edilen kolaylaştırma şekillerine başvurun. Bundan başka **Allah'ı anın** meâlindeki beyanı size, korkulardan emin kılmasına karşılık nimetlerine nasıl şükredeceğinizi öğrettiği gibi O'na şükredin, biçiminde de açıklanabilir. Hangi mâna verilirse verilsin bir şey bilmezken insanlara öğreten şüphe yok ki Allah'tır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

128 [S] Cenâb-ı Hakk'ın tefsirini yapmakta olduğumuz âyette ayrıca, "Ona açıklamayı öğretti"[293] ve "Biz ona şiir öğretmedik"[294] meâlindeki âyetlerde tâlim (تعليم) kavramını kendisine nispet edişi, gerek öğretme gerekse öğretmeme şeklindeki fiillerin var oluş sebeplerinin Allah'tan olduğunu kanıtlamaktadır; Allah'ın (öğretmek-öğretmemek biçiminde) iki şekilde oluşabilen müdahalelerin, birindeki fiili ötekinde gerçekleşmez. Ancak her ikisinde yer alan ilâhî sebepler aynı konumda bulunur. Sonuç olarak öğretme (tâlim) fiilinin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesinin Allah'ın yaratmasına bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا
اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ فَاِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِى مَا
فَعَلْنَ فِى اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾

240. Sizden öldüğünde geride eşler bırakacak kimseler, eşlerinin evden çıkarılmadan bir yıl süre ile geçimlerinin sağlanması husûsunda vasiyet etsinler. Şayet kendiliklerinden çıkıp giderlerse meşru surette yapacakları işlerden dolayı size herhangi bir vebal yoktur. Allah üstün kudret ve derin hikmet sahibidir.

---

[293] er-Rahmân 55/4.

[294] Yâsîn 36/69.

Sizden öldüğünde geride eşler bırakacak kimseler, eşlerinin evden çıkarılmadan bir yıl süre ile geçimlerinin sağlanması husûsunda vasiyet etsinler. Şayet kendiliklerinden çıkıp giderlerse. Daha önce belirttiğimiz üzere[295] bu âyet-i kerîme iki anlama gelir: Birincisi şu ilâhî beyanla neshedilmiş olmasıdır: "Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, evlenmeden dört ay on gün beklerler"[296]. İkincisi ise süre beklemenin değil de sadece vasiyetin neshedilmesi olup her iki âyette emredilen iddet birdir, o da dört ay on günden ibarettir; vasiyetin neshedilişi ise hem miras âyeti[297] hem de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "Vârise vasiyet yoktur"[298] meâlindeki hadisi iledir. Bu beyanda ayrıca kendisi için vasiyet edilen kimsenin vasiyeti kabul etmekle reddetmek, kabul ettikten sonra reddetme hakkının bulunduğuna işaret vardır. Bunun da delili **evden çıkarılmadan, şayet kendiliklerinden çıkıp giderlerse** meâlindeki beyanıdır, zira evden çıkış vasiyeti reddetme anlamına gelir ki bu, kabulden sonra gerçekleşir.

Meşru olarak yapacakları işlerden dolayı size herhangi bir vebal yoktur. Allah üstün kudret ve derin hikmet sahibidir. Yukarıda belirttiğimiz üzere[299] âyetin bu kısmı iki şekilde yorumlanmaya müsaittir. Birincisi kendilerini insanlara arzetme ve süsleme biçiminde iradeleriyle yaptıkları işlerdir. [§] 120
Nitekim İbn Mesûd'un (r.a.) kırâatinde, "Kendilerini insanlara arzetme, süslenme ve koca arama konusunda yapacakları fiillerden ötürü bir vebal yoktur" anlamına gelebilecek bir metin bulunmaktadır. İkincisi kadınların kendilerini mehr-i misil karşılığında denk olan kimselerle evlenmeye yönlendirmeleridir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾

241. Boşanmış kadınların da münasip bir şekilde faydalanma hakları vardır. Bu, Allah'a karşı saygılı olanlar için yerine getirilmesi gereken bir borçtur.

---

[295] bk. el-Bakara 2/234.

[296] el-Bakara 2/234.

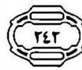
[297] bk. en-Nisâ 4/11-12, 176.

[298] Ebû Umâme'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini işittim demiştir: "Allah Teâlâ her hak sahibine hakkını vermiştir, artık vârise vasiyet yoktur" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 186-187; Dârimî, "Vesâyâ", 38; İbn Mâce, "Vesâyâ", 5).

[299] bk. el-Bakara 2/234.

Boşanmış kadınların da münasip bir şekilde faydalanma hakları vardır. Bu, Allah'a karşı saygılı olanlar için yerine getirilmesi gereken bir borçtur. Âyet-i kerîmenin mehirleri önceden belirlenmiş, zifafa girilmiş ve talâkları verilmiş kadınlar hakkında olması ihtimal dâhilindedir, buna göre boşayan kocalar vecîbe değil de iyiliksever bir tarzda boşadıkları kadınları faydalandırmakla emredilmişlerdir. Nitekim Hz. Hasan'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre boşadığı bir hanıma müt'a çerçevesinde on bin 10.000 dirhem vermiş[300]. İbn Abbâs ve İbn Ömer'den de (r.a.) nakledildiğinde göre şöyle demişlerdir: "Şayet muttakilerden veya muhsinlerden isen boşadığın kadına müt'a ver"[301]. Bu ifadelerdeki emir, yaptırım niteliği bulunan gerektirici mahiyette bir emir olmayıp nafile konumundadır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet zifafa girilmemiş ve mehiri belirlenmemiş boşanmış kadın hakkında ise hüküm âyetin zikrettiği gibi olup müt'a gereklidir. Ayrıca yerine getirilmesi için yaptırım uygulanabilmektedir. Bu âyet-i kerîme ile daha önce geçen, "El sürmediğiniz ve mehir belirlemediğiniz kadınları boşamanızda herhangi bir vebal yoktur. Ancak kendilerini faydalandırın. Eli geniş olan durumuna göre, fakir de durumuna göre münasip hediyeler vermelidir. Bu, iyiliği şiar edinenler için vicdanî bir borçtur"[302] meâlindeki âyet aynı konumda olmakla birlikte önceki âyette, müt'anın, kocanın malî durumuna göre miktarı hakkında açıklama bulunurken tefsirini yapmakta olduğumuz âyette kısa bir ifade mevcuttur.

Âyet-i kerîme diğer bir şekilde de yorumlanmaya müsaittir, şöyle ki, onda
yer alan müt'a emri zifafa girilmiş kadına yönelik olursa iddet süresi içinde
yeme-içme.ve giyimini sağlamayı emretmiş olur yahut da bu emir yaptırım
130 özelliği taşımayan isteğe bağlı bir tavsiye konumunda bulunur. [§] Çünkü
vücûb (gereklilik) konumunda bulunsa boşayan erkek için iki bedelin ödenme zarureti doğar: Mehir ve müt'a. Halbuki herhangi bir akdin iki bedel gerektirdiği bilinmemektedir. Durum bu meselede de aynı şekildedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İkinci olarak talâk hak gerektirme değil, hak düşürme sebebidir, böyle olunca hak düşüren sebebin yaptırım özelliği taşıması imkân dâhiline girmez. Bu açıdan müt'a gerekmez. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

[300] Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 202; Ebû Hayyân el-Endelusî, *el-Bahru'l-muhît*, II, 233; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1,289.

[301] Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 44; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, I, 306.

[302] el-Bakara 2/236.

242. İşte Allah size, hakikati düşünüp anlayasınız diye âyetlerini böyle açıklar.

İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar. Yani biraz önce anlatılan iddet bekleme, boşanan kadınların nafakalarını sağlama, müt'a (ikramda bulunma) vb. hükümler. O'nun emrini ve nehyini anlayışınız diye.

{İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} **İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar**. Yani burada olduğu gibi ihtiyacınızın bulunduğunu bildiği her konuda yeterince veya hikmete bağlı olarak daha fazla miktarda açıklamayı dilediği her şeyi böylece açıklıyor, tâ ki insanların muhtaç olduğu her şeyin ilâhî beyanda yer aldığı bilinmiş olsun. Şüphe yok ki sözü edilen bu beyanlara akılların erebileceği oranda ulaşılabilir ve bu konularda Allah rızâsı için elden geleni sarfedenleri Cenâb-ı Hak lütuf ve ikramlarına erdirir[303]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾

243. Sayıları binlerce olduğu halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkıp gidenleri bilmez misin? Allah kendilerine, "Ölün!" dedi, sonra onları hayata kavuşturdu. Aslında Allah insanlara karşı fazlasıyla lütufkârdır, ne var ki insanların çoğu şükrünü bilmez.

Âyetin başında yer alan ve "görmedin mi" anlamına gelen "e-lem tere" (الم تر) hayret ve uyarı ifadesi olup haber vermesi istenen kişiye söylenen söz hakkında iyiden iyiye düşünmesini yahut da daha önce haber verilen konuya yeniden bakıp sonuç çıkarmasını hedeflemektedir. Bu ifadenin kullanılmasında amaçlanan husûsun bu olduğu bilinmektedir. Bu sebepledir ki "e-lem tere"nin anlamı konu edindiği şeyin farklılığına bağlı olarak bazan haberdar olmaya, bazan bilmeye, üçüncü olarak da bakıp düşünmeye yönelik olmuştur (haberin yok mu, bilmez misin, bakıp düşünmez misin biçiminde). Bu anlamların hepsi sözü edilen ifade şeklinde mevcuttur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

[303] Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Bizim yolumuzda elden gelen gayreti gösterenleri elbette bize ulaşan yollara eriştireceğiz, şüphe yok ki Allah yaptığı işi en güzel şekilde yürütenlerle beraberdir" (el-Ankebût 29/96).

131 **[§] Sayıları binlerce olduğu halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkıp gidenleri bilmez misin?** "E-lem tere" (ألم تر): Sana haber verilmedi mi, bakıp düşünmedin mi? Böyle bir ifade anlatılacak huşûsun hayret verici olması sebebiyle kullanılır. Böylesi *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* "Ey iman edenler! Sizler küfrü tercih edip de sefere çıkan veya savaşan kardeşleri hakkında, 'Eğer bizim yanımızda kalsalardı ölmezler ve öldürülmezlerdi' diyenler gibi olmayın. Allah bu kanaati onların kalplerine bir hasret uyarısı olarak koydu, şüphe yok ki canı veren de alan da Allah'tır. Allah bütün yaptıklarınızı hakkıyla bilendir"[304] meâlindeki âyetin muhtevasına yönelik bir cevaptır. Azîz ve celîl olan Allah bu ikinci âyette Uhud Savaşı münasebetiyle ortaya çıkan münafıkların davranışlarına dair beyanında, savaşa katılıp ölenlerin nezd-i ilâhîde planlanan ömürlerini bilmeyişleri, kendilerini, nakledilen sözleri söylemeye sevkettiğini haber vermiştir, tıpkı İsrâiloğulları'nın ömürlerinin miktarını bilmeyişlerinin kendilerini ölüm korkusuyla yurtlarından çıkmaya sevkedişi gibi; ne var ki onların bu hareketi fayda sağlamamış, aksine ölümlerine sebep teşkil etmiştir. Evet, bu âyette konu edinilen olay ile Uhud Savaşı benzerlik arzetmiştir.

Âyette söz konusu edilen olay hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları bu kişilerin Allah yolunda cihâd yapmaktan kaçmak amacıyla yurtlarından çıktıklarını, fakat Allah'ın kendilerini öldürüp ardından hayata kavuşturduğunu ve Allah yolunda cihâda katılmayı emrettiğini söylemişlerdir. Diğerleri ise şöyle bir yorumu benimsemiştir: Kendi yurtlarında veba hastalığı baş göstermiş, bu sebeple bir kısmı oradan ayrılırken diğerleri kalmıştır. yurtlarını terk eden çoğunluk kurtulmuş, diğerleri ise ölmüştür. Hastalık ikinci defa baş gösterince pek azı müstesna memleketlerinden çıkmışlardır, işte Allah da bunları önce öldürmüş, sonra hayata kavuşturmuştur. Aslında biz olayın nasıl vuku bulduğunu bilmemekteyiz. Şayet olay Allah yolunda cihâd etmekten kaçmak amacıyla gerçekleşmişse diğer âyetlerde bunun benzerleri bulunmaktadır: "Onlara şöyle de: 'Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, hayatlarına son verilmesi takdir edilmiş olanlar mutlaka öldürülüp düşecekleri yerlere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi'"[305]; "De ki eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız kaçmanın size asla faydası olmayacaktır. O takdirde de yaşatılacağınız süre çok değildir"[306]; "De ki kaçmaya çalıştığınız ölüm muhakkak ki sizi bulacaktır"[307]. Bunun benzerleri Kur'ân'da çoktur. Bahis konusu olay veba

---

304 Âl-i İmrân 3/156.
305 Âl-i İmrân 3/154.
306 el-Ahzâb 33/16.
307 el-Cum'a 62/8.

hakkında ise Resûlullah'tan (s.a.) şöyle bir hadis nakledilmiştir: "Veba hasta-
lığının baş gösterdiği yerde bulunuyorsanız oradan çıkmayın, dışında bulu-
nuyorsanız [§] oraya girmeyin"[308]. Bunun mânası *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır* 132
ya- şöyle olmalıdır: İnsanlar hastalığın baş gösterdiği yerde bulunup da ayrılır-
larsa bu ayrılış veya kaçışın kendilerini ölümden kurtaracağını sanırlar. Orada
bulunmayıp da sonradan girmelerinin ardından hastalık kendilerine bulaşır,
Allah da ölümlerine hükmederse orada bulunmasalardı bu felâketin başlarına
gelmeyeceğini zannederler. Bu şekillerin her ikisinde de ilâhî kazâyı hesaba
katmama eylemi vardır. "Hastalığın sirâyeti ve baykuşun uğursuzluğu diye bir
şey yoktur"[309] meâlinde bir nakil de rivâyet edilmiştir.

Eğer denilirse ki: Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber yıkılmaya yüz tutmuş duvara yaklaşınca koşarak geçerdi[310]. Buna göre veba ve veya taun hastalığının baş gösterdiği yerden çıkmayı neden yasaklamıştır?

Bun şöyle cevap verilir: Mûcize konumunda olup kişilerin yok edilmesine sebep teşkil eden her olay, o kişilerin önceki isyanları yüzünden gerçekleşir, bu konumda yapılacak şey başkasına değil sadece Allah'a kaçıp sığınmaktır. Duvarın yıkılmaya yüz tutmasına gelince, bu oradan geçecek kişinin önceki günahlarıyla ilgili bir husûs değildir, bu sebeple de ona karşı tedbirli olması tabiidir. İki olay arasındaki fark bundan ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

{İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} Hz. Peygamber'in (s.a.) yı-
kılmaya yüz tutmuş duvar karşısındaki davranışı, böyle bir korkunun dinî açı-
dan bir eksikliğin sayılmayacağını ümmetine bildirmesine yönelik olmalıdır.
Bu, savaş için yapılan hazırlık, vücudun sağlığını korumak için alınan gıdalara
benzemekte olup, [§] gıda olmaksızın hayatı sürdürmeye güç yetiremediği ya- 133
hut da hazırlık olmadan düşmanı yenilgiye uğratamayacağı şeklinde Allah'a
karşı bir suizannın ürünü değildir. Bu tür davranışın amacı ihtiyatlı ve hazır-
lıklı olmak, ayrıca emirleri yerine getirmektir, çünkü Allah Teâlâ korkulacak
şeylerin yanında umulacak şeyleri de yaratmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

308 Abdurrahmân b. Avf'tan rivâyet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Bulaşıcı hastalık bulunduğunuz yerde baş gösterirse oradan çıkmayın, başka bir yerde bulunduğunu duyarsanız oraya girmeyin" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 173, 175, 177; Buhârî, "Tıb", 30-31; Müslim, "Selâm", 92-100).

309 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 78, 233; Buhârî, "Tıb", 19; Müslim, "Selâm", 126.

310 Kurtubî, *el-Câmi'*, XI, 61; ayrıca bk. Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, III, 129.

[İlâhî İradenin Kulların Fiiline Yönelişi (Aslah)]

Aslında Allah insanlara karşı fazlasıyla lütufkârdır. Şöyle ki, İsrâiloğulları'nın hayatına son verdikten sonra kendilerini diriltmiştir, bu O'nun bir lütfudur. Ayrıca Cenâb-ı Hak insanlara lütfettiği her bir nimet sayesinde lütufkâr olup onların kendisine şükretmesine lâyıktır.

[Aslah Görüşünün Reddi]

Bu âyet-i kerîme Mûtezile'ye karşı kesin bir delil teşkil eder. Şöyle ki, onlar Allah'ın dinî açıdan insanlar için en elverişli (aslah) olanı yapması gereklidir, şayet başka türlü yapacak olursa zulme nispet edilmiş olur, demişlerdir. Mûtezile'nin söylediğini yapmak Allah için gerekli ise tefsirine giriştiğimiz âyette geçen lütufkârlık nerede yer alacaktır? Gerçekte kullarına nimet vermekle övünen ve lütufkâr olan nitelemesi, kendisine gerekli bulunmayan şeyi veren biri için söylenebilir. Buna mukabil üzerine vacip olan bir şeyi veren kimse hakkında iyilikte bulunmuş, lütufkârlık yapmıştır, denemez; tıpkı başkasına borçlu olan kimsenin borcunu ödemesi dolayısıyla teşekkür edilmeye hak kazanmaması gibi, çünkü o yerine getirmeye mecbur olduğu bir işi gerçekleştirmiştir. Bunun gibi Allah Teâlâ kullarına nimet vermekle övündüğünü ve lütufkâr olduğunu haber verdiğinde bu işin kendisine vacip olmadığı anlaşılır, bu suretle de lütufta bulunduğu kişilerin kendisine teşekkür etmesine lâyık olur. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla olur.**

[Ecelin Tek Oluşu (Mu'accel - Müeccel)]

Şimdi, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette öldükleri ifade edilen kişiler, ecelleriyle mi, yoksa bunun dışındaki bir şekilde mi öldükleri konusu tartışmaya açıktır. Mûtezile bahis konusu kişilerin ölümlerinin, kaderlerinde (ecel) belirlenen ölüm olmadığını, aksine onların ölmesinin planlanandan önce gerçekleştiğini söylemişlerdir. Mûtezile mensuplarının iddialarından biri şöyledir: Herkesin iki eceli vardır, şayet öldürülürse eceli başka türlü, tabii bir ölümle ölürse başka türlüdür. Buna şöyle cevap verilir: Bu söylenen, kişinin öldürülmek suretiyle mi yahut da tabii bir ölümle ölmek suretiyle mi hayata veda edeceğini bilmeyen kimsenin ecel belirleme problemidir. Ancak Allah kişinin öleceğini ezelde bildiği için onun hakkında öldürülme eceli diye bir belirleme yapmaz[311]. "Sıla-i rahim ömrü uzatır" diye rivâyet edilen hadis de bunun gibi-

---

311 "Allah Teâlâ kişinin tabii halde veya öldürülmek suretiyle hayata veda edeceğini ezelde bilir ve bunu öylece kaydeder, zira tabii şekilde öleceğini bildiği halde onun için öldürülme eceli belirlemez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 85a-b).

dir[312]. Cenâb-ı Hak, kişinin sıla-i rahim yapacağını ezelde bildiğine göre onun ömrünü sıla-i rahim yapmayacağını bildiği kişiden daha uzun olarak kayde-
der; [§] zira mesele Mûtezile'nin söylediği gibi kurulacak olursa O'nun fiili, 134
sonuçları önceden bilmeyen kişinin fiili konumunda olur.

وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾ مَنْ ذَا
الَّذِى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُٓ اَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللّٰهُ
يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

244. Öyleyse siz Allah yolunda savaşın, Allah'ın her şeyi işitip bildiğinin bilincini taşıyın.

245. Allah'ın kat kat fazlasıyla iade edeceği faizsiz bir borcu O'na verecek olan kimdir? Allah rızkı daraltır da bollaştırır da. Zaten hepiniz O'nun huzuruna çıkarılacaksınız.

Faizsiz bir borcu Allah'a verecek olan kimdir? Allah Teâlâ, insanlara, mallarında hiçbir hakkı yokmuş gibi lütuf ve keremiyle muamelede bulunmuş ,haddizatında kulların ve servetlerinin tamamı kendisine ait olduğu halde, onlara, insanların birbirlerine karşı yürüttüğü muameleyi uygulamamıştır; şöyle ki, onlardan kendi aralarında yaptıkları gibi borç para istemiş, sonra da kulların bu fedakarlığına karşı kendilerine sevap vâd ederek Allah'ın kat kat fazlasıyla iade edeceği borç buyurmuştur.

Yahudiler bu âyetten haberdar olduklarında şu âyet-i kerîmeden de anlaşıldığı üzere, "Muhammed'in ilâhı fakirmiş" demişler: "Şüphe yok ki Allah 'Allah fakir, biz ise zenginiz' diyenlerin sözünü işitmiştir"[313]. Yine yahudiler bazı insanların ileri derecedeki fakirliğini görünce, "Allah'ın eli bağlıdır"[314] meâlindeki cümleyi kullanarak 'Muhammed'in ilâhı bunu cimriliğinden yapmaktadır' ithamını ileri sürmüşlerdir. Böylece onlar Cenâb-ı Hakk'ın bazılarına geniş rızık vermeyişini cimriliği veya fakirliğine bağlamışlardır. İşte Allah Teâlâ yahudileri bu iddialarında yalanlamış ve **Allah rızkı daraltır diye bollaştırır da** diye buyurmuştur. Âyetin bu kısmında yer alan "yakbidu" (يقبض) için daraltır ve "yebsutu" (يبسط) kelimesine de genişletir anlamı verilmiştir; bir

---

312 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 29, 41; Muhammed b. Derviş, *Esne'l-metâlib*, s. 173.

313 Âl-i İmrân 3/181.

314 el-Mâide 5/64.

de şöyle yorumlanmıştır: Bazan verdiğini geri alır (يقبض), bazan da hiçbir şey geri almaz (يبسط).

Âyet-i kerîmenin Ebu'd-Dahdâh[315] hakkında nâzil olduğu söylenmiştir.
137 Şöyle ki, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, [§] "Allah rızâsı için malî harcamada bulunan kimseye cennette verdiğinin benzeri lütfedilecektir" buyurmuş, bunun üzerine Ebu'd-Dahdâh, "Bu yolda bahçemi verecek olursam onun benzeri cennette bana verilir mi?" diye sormuş, Hz. Peygamber de "evet" buyurmuştur. Bu defa sahâbî, "Eşim de benimle mi olacak?" diye sormuş, Resûlullah "evet" buyurmuş, yine sahâbî, "Çocuklarım da mı?" deyince aynı şekilde "evet" cevabını almıştır. Sözü edilen sahâbî oradan ayrılmış, eşi ile çocuklarını bahis konusu bahçede bulmuş, kapısında durarak, "Ummu'd-Dahdâh! Şu bahçemi, benzerinin cennette bana verilmesi, eşimin ve çocuklarımın da yanımda bulunması şartıyla Allah yoluna adadım" diye seslenmiş, hanımı da şöyle cevap vermiştir: "Yaptığın alışveriş uğurlu olsun, sen kârlı çıktın". Hep beraber topladıkları meyveleri içinde bırakarak bahçeden çıkmış ve onu Hz. Peygamber'e teslim etmişlerdir. İşte bunun üzerine **faizsiz bir borcu Allah'a verecek olan kimdir**, meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olmuştur[316].

[Güzel Amelin Allah'a Verilmiş Güzel Ödünç (Karz-ı Hasen) Oluşu]

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} **Faizsiz bir borcu Allah'a verecek olan kimdir?** Âyetin yorumu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı âlimler buradaki "karden hasenen" (قرضا حسنا) ifadesini bütün güzel ve hayır işlere açık olarak görmüştür, şöyle ki, bunları tercih edip Allah rızâsı için yerine getirene kat kat fazlasıyla hem dünyada hem de âhirette mükâfatı verilecektir. Âhirete yönelik mükâfat Allah'ın vâd ettiği şeylerdir. Dünyadaki mükâfat ise böylelerinin insanların övgüsüne konu teşkil etmesi ve gönüllerinde üstün bir

---

315 Bu zatın Medineli müslümanların yeminli-anlaşmalı bağlılarından biri olduğu ve Halife Muâviye zamanına kadar yaşadığı bilinmektedir (bk. İbn Hacer, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, VII, 100-101).

316 Abdullah b. Mesût'tan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: "Faizsiz bir borcu Allah'a verecek olan kimdir?" âyeti nâzil olunca Ebü'd-Dahdâh, "Yâ Resûlallah, Allah bizden borç mu istiyor?" dedi. O da, "Evet, ey Ebü'd-Dahdâh" şeklinde cevap verince sahâbî elini ver, demiş, Hz. Peygamber de verince şöyle demiştir: "Etrafı çevrilmiş, içinde 600 hurma ağacı bulunan bahçemi Rabbim'e ödünç verdim". Daha sonra Ebü'd-Dahdâh eşinin ve çocuklarının bulunduğu bahçeye gelerek, "Ümmü'd-Dahdâh" diye seslenmiş, ondan, "Buyur" cevabını alınca, "Oradan çık, ben 600 hurma ağacı bulunan bahçemi Rabbim'e ödünç verdim" diye konuşmuştur (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 593; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 237-238; ayrıca bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, III, 113-114; İbn Hacer, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, VII, 100-101).

yer tutmasıdır, bu husûs çeşitli haberlerle bilinegelmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın bu iyiliklere ödünç anlamında "kard" (قرض) demesinin sebebi bu kelimenin iyilik yapmanın simgesi durumunda oluşudur. Bu yolla O, böylesine lütfettiği nimetlerin yüceliğini hatırlatmaktadır: Aslında bütün iyilikler Allah'ın kulu üzerindeki bir hakkı olduğu halde O, yapılan hayırları kulu tarafından kendisine yöneltilen bir iyilik gibi kabul etmekte ve kuluna teşekkür yöneltmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İkinci olarak insanların kendi aralarında dostluk ve görgü âdabının nasıl olacağını öğrenmesi içindir. Şöyle ki, Allah Teâlâ kendisine ait olan malî imkân konusunda kulun yapacağı bazı iyiliklere mukabil O'ndan teşekkür almaya hak kazanmış muamelesi yapmıştır, asıl sahibi Allah'ın kendisi iken. [§] Ta ki hakîmler insanlar arasında yaygınlık kazanacak muamelenin 136
bundan ibaret olduğunu anlasınlar, bunun yanında bütün nimetlerin gerçekte kendisine ait olanın teşekküre en üst mertebede lâyık olduğunun şuurunu taşısınlar. Bir de iyilik yapmakla tanınan kimselerin Allah tarafından üstün isim ve sıfatlarla anılma lütfuna mazhar kılındıklarını öğrenince kendileri bu kişilere karşı saygılı davransınlar. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Âlimlerin bir kısmı da karz-ı hasen ifadesini özel olarak Allah rızâsı için yapılan harcamalara (sadakalar) yormuşlardır. Cenâb-ı Hakk'ın bunlara "kard" (قرض) demesinin birkaç sebebi vardır: Birincisi Allah fakirlere yapılan muameleyi ve onlara yönelik malî yardımı kendilerinin üstünlüğünü ifade etmek için Allah'a yapılmış saymıştır, tıpkı müminlere yönelik aldatma hareketinin onları yüceltmek amacıyla Allah'a nispet edilmesi gibi[317], işte sadaka da buna benzemektedir. Allah bu malî yardıma ödünç konumu vermek için bir karşılık da vâd etmiştir. Böylece malî harcama karşılığı mukabilinde gerçekleşmiş olur, tâ ki alınan bedel sayesinde fakire yönelik bir minnet alacağı söz konusu olmasın. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İkincisi Cenâb-ı Hak fakire yapılan malî yardımı -aslında her türlü servet kendisine ait olduğu halde- ödünç (kard) diye nitelemiştir, zaten O, kullarını lütuf ve cömertliğini bilebilecekleri vesilelere alıştırmıştır, öyle ki gerçekte kendisine ait olan bir şeyi kendi rızâsı için bir anlamda fakir yoluyla kendisine teslim edilmesini hakikatte hiçbir hakkı bulunmayan birine teslim etme niteliğiyle anmıştır. "Allah müminlerden mallarını ve canlarını kendilerine verilecek

[317] Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Şüphe yok ki münafıklar Allah'ı aldattıklarını sanırlar. Halbuki O, bu oyunlarını başlarına çevirir" (en-Nisâ 4/142).

cennet karşılığında satın almıştır"[318] meâlindeki âyet-i kerîmesinde yer alan satın alma muamelesi de bu esas üzerine oturur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü Allah tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede kullarına yapacakları malî yardımın amaç ve önemini hatırlatmıştır, bunun hikmeti yardımı yapan kimsenin fakire olan minnet borcunun büyüklüğünü beyan etmekten ibarettir, çünkü zengin, fakir sayesinde Allah'a ulaşma imkânı bulmuştur. Bu tür ilâhî beyanlarda Cenâb-ı Hak fakirin kendi nezdindeki yüceliğini hatırlatmıştır, böylece fakir malî harcamada bulunan zengine Allah nezdinde vâd edilen büyük mükâfat konusunda yardımcı görevi yapsın ve sonuç olarak zenginin, yardımda bulunduğu fakire başa kakma ve eziyet verme şöyle dursun, onu övgü ile ansın ve şükranlarını sunsun. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اَلَمْ تَرَ اِلَى الْمَلَاِ مِنْ بَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰى اِذْ قَالُوا
لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ
اِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ اَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَٓا اَلَّا نُقَاتِلَ فٖى
سَبٖيلِ اللّٰهِ وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَاَبْنَٓائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ
الْقِتَالُ تَوَلَّوْا اِلَّا قَلٖيلًا مِنْهُمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِالظَّالِمٖينَ ﴿٢٤٦﴾

246. Mûsâ sonrası İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerinin durumunu bilmez misin? Hani onlar peygamberlerine, "Bize bir hükümdar gönder de onunla birlikte Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. O da, "Ya siz savaş üzerinize farz kılınır da savaşmayıverirseniz?" deyince, "Yurtlarımızdan çıkarılmış ve çocuklarımızdan mahrum bırakılmışken nasıl olur da savaşmayız?" diye cevap verdiler. Nihâyet savaş kendilerine emredilince pek azı hariç dönüp kaçtılar. Ama Allah zâlimleri çok iyi bilmektedir.

[Hz. Muhammed'in Risâletinin Delili]

137 [§] **Mûsâ sonrası İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerinin durumunu bilmez misin? Hani onlar peygamberlerine, "Bize bir hükümdar gönder de onunla birlikte Allah yolunda savaşalım" demişlerdi.** Bu âyet ile ondan önce, "Sa-

---

318 et-Tevbe 9/111.

yıları binlerce olduğu halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkıp gidenleri bilmez misin?"[319] meâliyle başlayan âyet-i kerîmelerde Peygamberimiz Muhammed aleyhissalâtu vesselâm risâletinin ispatına dair delil vardır. Çünkü İsrâiloğulları'na dair olan bu nakil her ne kadar kitap ehlince bilinen bir husûs ise de Resûlullah onların hiçbiriyle görüşmemiş ve kitaplarını da incelememiştir, buna rağmen kıssayı olduğu gibi haber vermiştir. Bu husûs, onun söz konusu bilgiye azîz ve celîl olan Allah sayesinde ulaştığını kanıtlamaktadır. Ayrıca tefsirini yapmakta olduğumuz âyette eski dönem peygamberlerinden her birinin kavminin ileri gelenleriyle istişarede bulunduğunun da delili bulunmaktadır, çünkü kamuya ait işlerin yönetimi ayak takımı zümrelerine değil ileri gelenlere aittir. Bir de sözü edilen âyette gerektiği dönemlerde cihâda ve savaşa çıkma işini bizzat peygamberlerin değil hükümdarların üslendiğinin de ispatı yer almaktadır. Bunun yanında onlar din ve âhiret işlerinin yürütülmesini peygamberlerin uhdesine verirler. Zira âyet-i kerîmede belirtildiği üzere İsrâiloğulları'nın ileri gelenleri emri altında düşmanları ile savaşmaları için peygamberlerinden bir hükümdar belirlemesini talep etmişlerdir.

Nakledildiğine göre İsrâiloğulları'nın inkârcı grupları onların mümin olanlarını yenilgiye uğratmış, bir kısmını öldürmüş, bir kısmını esir almış, diğerlerini de yurtlarından çıkararak çocuklarından mahrum bırakmıştı. Sözü edilen mümin gruplar bir süre düşmanları ile savaşacak hükümdarları olmaksızın hayatlarına devam ettiler. Nihâyet Hz. Mûsâ'nın kardeşi olan Hârûn b. İmrân neslinden olan peygamberlerine, "Bize bir hükümdar gönder de düşmanımızla savaşalım" diye talepte bulundular. Peygamberleri **ya siz savaş üzerinize farz kılınır** [da savaşmayıverirseniz?] diye cevap vermiştir. Peygamberin amacı onların dile getirdikleri talebin gerçek bir arzu mu yoksa iyi düşünmeden ağızlarından çıkan bir sözden ibaret mi olduğunu anlamaktır, tâ ki talep ve temennilerine olumlu cevap verildiğinde savaşı terkedip azaba müstahak olmasınlar, çünkü peygamber Allah yolunda düşmanla savaşıp cihâd etmenin zor bir şey olduğunu ve bu tür bir işin her millet tarafından hoş karşılanmadığını bilmekteydi. Nihâyet İsrâiloğulları savaşı samimi olarak istediklerini beyan etmişlerdi, onlar kendilerini buna sevkeden, arzularını kamçılayan ve talepte bulunmalarına sebep teşkil eden şeyi şöyle dile getirmişlerdi: **Yurtlarımızdan çıkarılmış ve çocuklarımızdan mahrum bırakılmışken nasıl olur da savaşmayız?** Bu ifadede bir kısmının öldürüldüğü, mallarının alındığı aile fertlerinin de esir edildiği yer almaktadır. [§] **Nihâyet savaş üzerlerine ya-** 138

[319] el-Bakara 2/243.

zılınca, yani farz kılınınca, pek azı hariç dönüp kaçtılar. Bu ilâhî beyanda, ümmet-i Muhammed içinde, "Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?"[320] âyet-i kerîmesiyle ifâde edilen duygu ve düşünceye sahip olan kimselerin, onların içinde de bulunduğunun delili vardır; burada sözü edilen husûs Allah yolunda savaşmayı ve cihâd etmeyi sevmemekten ibarettir. Bir yoruma göre kaçmayan grup 310 kişiden ibaretti, bunlar talep ettikleri sözden caymamıştır.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُٓوا اَنّٰى
يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً
مِنَ الْمَالِ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِى الْعِلْمِ
وَالْجِسْمِ وَاللّٰهُ يُؤْتِى مُلْكَهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ٢٤٧

247. Peygamberleri onlara, "Şunu bilin ki Allah Tâlût'u size hükümdar olarak gönderdi" dedi. İsrâiloğulları'nın ileri gelenleri, "Biz hükümdarlığa daha lâyıkken ve ona fazla bir servet verilmemişken nasıl hükümdar olur?" diyerek itiraz edince peygamber şöyle cevap verdi: "Şundan emin olun ki Allah onu sizden üstün kılmış, kendisine derin bir ilim ve mükemmel bir beden vermiştir. Allah hâkimiyeti dilediğine lütfeder. Zira Allah lütuf ve merhameti her şeyi kuşatan, kabiliyet ve liyakatleri çok iyi bilendir."

Peygamberleri onlara, 'Şunu bilin ki Allah Tâlût'u size hükümdar olarak gönderdi' dedi. Belirtildiğine göre Tâlût'a bu ismin verilmesi uzun boylu ve güçlü oluşundandır. **O bize nasıl hükümdar olur?** Bu tür bir ifade iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi olumsuzluk konumunda olur, ancak buradaki istifhamı inkâr konumunda yorumlamak mümkün değildir, zira böyle bir şey küfür ifadesi sayılır. İkincisi doğru olanı araştırmaya ve Tâlût'un hükümdar oluşunun sebebini öğrenmeye yönelik olur; çünkü onlar birinin hükümdarlığa hak kazanacak ve bu makama getirilecek kişinin ya atalarından gelen bir verasetle yahut da kazanılacak bir servetle buna nail olabileceğini zannediyorlardı. Bu sebeple de **biz hükümdarlığa daha lâyıkken ve ona daha fazla bir servet verilmemişken** açıklamasını yapmışlardı, zira onlar hem hükümdar sülâlesine mensuptu hem de servet sahibiydi.

---

[320] es-Saf 61/2.

Azîz ve celîl olan Allah onlara seçim hakkının kendilerine ait bulunmadığını ve hükümdarlık yolunun söyledikleri şekilde olmadığını beyan etmiştir; ancak yüce Allah'tır ki dilediğini hükümdarlığa getirir, bunun sebepleri söylediklerinin aksine güçlü bir ilim ve kuvvetli bir iktidardan ibarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Şundan emin olun ki Allah onu sizden üstün kılmış, kendisine derin bir ilim ve mükemmel bir beden vermiştir.** Böylece İsrâiloğulları nezdinde hükümdar olacak kişinin derin bir ilim ve üstün bir kudrete muhtaç olduğu ortaya çıkmıştır.

Âyet-i kerîmede yer alan **derin ilim**den maksat savaş ilmi olabileceği gibi idare ettiği halkın maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşılama ilmi gibi diğer türdeki bilgiler de olabilir.

[§] {İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} **Biz hükümdarlığa daha** 139
lâyıkken o nasıl hükümdar olur? Bunun mânası *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* hangi sebebe bağlı olarak bize hükümdar kılınmıştır, yahut nasıl olur da bizim üzerimize hükümdar kılınır, halbuki biz hükümdarlığı sağlayacak görünür sebeplere ondan daha çok sahip bulunmaktayız, bu yolla da hükümdarlığa ondan daha çok hak kazanırız? Cenâb-ı Hak bu soru üzerine Tâlût'un hükümdarlığa onlara nispetle daha lâyık olduğunun sebebini âyetinde devamında belirtmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyetin bu kısmında yer alan "ennâ" (أنى) edatı inkâr anlamında bir istifham konumunda olduğu biliniyorsa da burada gerçek öyle değildir, çünkü bu konuyu haber veren kimse muhataplara göre de peygamber olan bir zattı. Peygamber olduğu husûsu kendi kanaatince sabit olan kişinin ona yalan nispet etmesi ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bununla birlikte İsrâiloğulları içinde nifak ehlinin bulunması ve onların, verilen haberi inkâr etmesi de mümkündür, nitekim bunun benzerleri Resûlullah (s.a.) döneminde de mevcuttu. Bu yorumu destekleyen husûslardan biri onların peygamberden harikulâde bir alâmet göstermesini talep etmeleridir. Bu talep üzerine peygamberleri, "Onun hükümdarlığının alâmeti..."[321] diye başlayan bir açıklama yapmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İlerleyen zaman içinde İsrâiloğulları'nın nehirle imtihan edilmesi sırasında çoğunun hükümdarlarına muhalefet etmeleri de bunu teyit etmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

321 Bir sonraki âyet.

[Mûcize Benzerinin Müminin Elinde Görülmesi]

Hükümdar Tâlût'a verilip bir sonraki âyette sözü edilecek olan harikulâde olaylarla benzeri âyetlerdeki ilâhî beyanlarda, peygamber konumunda bulunmayan kişilerin elinde de -peygamberleri tasdik etme özelliği taşıdığı takdirde- bazı mûcize benzeri olayların zuhur edeceğine dair delil vardır[322]. Hz. Meryem'in kıssası[323], Hz. Süleyman'ın yanındaki kişinin gerçekleştirdiği iş[324] ve
140 Kur'ân'da yer alan diğer husûslar da buna benzemektedir, [§] şu kadar var ki bunların gerçekleşebilmesi için ellerinde harikulâde olaylar zuhur eden kişilerin peygamberleri tasdik etmesi şarttır. Sonuç olarak bu fevkalâdelikler başkalarının dilinde veya elinde zuhur eden peygamberlere ait mûcizeler statüsünde bulunur. Bu tür olayları kullanarak kendi adına risâlet iddiasında bulunacak kimse bunu yapamayacaktır; daha doğrusu Cenâb-ı Hak yalan olan bir şeyi tasdike ve peygamberleri taklit etmeye çağrı yapan kimseye bu tür harikulâde olaylar vermez. Bu esastan hareketle şu şekilde ifade edilebilecek bir soruya da cevap verme imkânı doğar: Adamın biri Kur'ân'ı öğrendikten sonra bu ilâhî kelâmdan haberi olmayan başka bir yere gitse ve okuyacağı Kur'ân'ı öne sürerek nübüvvet iddiasında bulunsa durum ne olur? Bu tür bir cevaplamaya ek olarak sahte peygamberi Kur'ân'la istidlâl etmekten alıkoyacak başka husûslar da vardır. Onlardan biri Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli konulara yönelik olarak muhatapları tarafından peygamberlere yöneltilen sorular[325] ve o memleketin kültürüyle ilgisi bulunmayan haberlerdir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Şu da var ki sahte peygamberin gittiği yerin halkı, o kişinin yetkili birinden mi öğrenim

---

[322] "Bu durumda gerçekleşen fevkalâde olaylar peygamberlere dair mûcizeler konumunda olup bu statüde bulunmayan kimselerin dilinde veya elinde zuhur etmiştir. Dolayısıyla bunlar, elinde zuhur ettiği kişiler için birer keramet ve fazilet sayılır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 86b).

[323] Müellif İmam Mâtürîdî (r.h.) şu âyet-i kerîmelere işaret ediyor olmalıdır: "Hurma dalını kendine doğru silkele ki üzerine taze ve olgun hurma dökülsün ..."; "Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. 'Biz, dediler beşikte biz bebek ile nasıl konuşuruz?' Bebek şöyle dedi: 'Ben Allah'ın kuluyum. O bana kitabı verdi ve beni peygamber yaptı" (Meryem 19/25, 29-30).

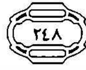
[324] "Kitaptan ilmi olan kimse ise, 'Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm' dedi. Süleyman tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce, 'Bu, şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim, diye beni sınamak üzere Rabbim'in gösterdiği lütuflardan biridir' dedi" (en-Neml 27/40).

[325] Meselâ, "Sana şarap ve kumarı sorarlar ... Bir de Allah için ne harcayacaklarını sorarlar" el-Bakara 2/219); "Sana ruhu sorarlar ..." (el-İsrâ 17/85) gibi. Halbuki sahte peygamberlerin gittiği yerdeki halk ona hiçbir şey sormamıştır. Bu suretle de sözü edilen âyetlerde yer alan soruların daha önceki bir çevrede ortaya çıktığını anlarlar ve sonuç olarak o kişinin iddiasındaki yalancılığı ortaya çıkar (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 86b).

gördüğü, yoksa vahiy yoluyla mı bu söylediklerine vâkıf olduğu husûsunu bilmemektedir, zira onlara hitap eden kişi daha önce kendilerince denenmiş biri değildir. Aslında keramet ve mûcize konumunda bulunacak bir harikulâdelik aşılagelen ve tabiatın ürünü olan çizginin dışında olup elinde zuhur eden kimseye çağrısını yaptığı sırada lütfedilir. Aynı zamanda böyle bir şeyin daha önce gerçekleşmiş herhangi bir sebebi bulunmadığı gibi herhangi bir güçten de destek alması söz konusu değildir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Şimdi, Kur'ân-ı Kerîm'in üstünlüğü, dili Arapça olan herkesin nezdinde yok sayılmasına ve inkâr edilmesine güç yetirilemeyecek derecede yaygınlaşmış, [S] onu getiren Peygamber'in durumu her tarafta bilinmiştir. Bu yolla 141
da sahte peygamberin yalancılığı ortaya çıkar ve iddiasını ileri sürer sürmez muhataplarınca, getirdiği metin konusunda fikir yormaya lüzum kalmadan sahtekârlığı bilinmiş olur. Ancak dili Arapça olmayan biri bu iddiayı ileri sürebilirse de böylelerinin, iddialarını Kur'ân'la desteklemelerinin mantıklı hiçbir yönü bulunmamaktadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Zira Allah lütuf ve merhameti her şeyi kuşatan, kabiliyet ve liyakatleri çok iyi bilendir. Yani Allah hiçbir şeye muhtaç olmayan bir ganî olup dilediğine verir ve onu zengin yapar. Çok iyi bilendir, hükümdarlığa liyakatli olanı.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِه۪ٓ اَنْ يَاْتِيَكُمُ التَّابُوتُ ف۪يهِ سَك۪ينَةٌ مِنْ
رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ اِنَّ
ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ

248. Peygamberleri onlara şunu da söylemişti: "Onun hükümdarlığının alâmeti meleklerin taşıdığı tabutun size gelmesi olacaktır ki onda Rabb'iniz tarafından bahşedilmiş bir huzur, içinde Mûsâ ve Hârûn'un hânedanlarından geriye kalmış bir miras bulunmaktadır. Gerçekten inanmış kimseler iseniz bunda sizin için ayrı bir işaret vardır."

Peygamberleri onlara şunu da söylemişti: "Onun hükümdarlığının alâmeti tabutun size gelmesi olacaktır". Sanki onlar peygamberlerine **Tâlût'un hükümranlığının alâmeti nedir** diye sormuş, o da **onun hükümdarlığının alâmeti meleklerin taşıdığı tabutun size gelmesi olacaktır**, diye cevap vermiştir. Kıssada zikredildiğine göre tabut peygamberlerin yanında bulunuyordu, onların kavimleri savaşa gittiğinde tabutu kendileriyle düşman-

ları arasına yerleştiriyor ve onlara karşı zafer kazanmaları için ondan destek alıyordu; tabutta kedi başına benzeyen bir kısım bulunuyordu. Baş ses çıkardığında aynı ses tabutun içinden de duyuluyor ve tabut düşmana doğru ilerliyor, askerler de arkasından yürüyor, o durunca onlar da duruyordu[326]. İsrâiloğulları küfür ve inkâr yolunu tutup kendilerine gönderilen peygambere isyan edince Allah Teâlâ düşmanlarını üzerlerine musallat kılmış, usanıp bıktıkları tabutu da kendilerinden almıştı. Uzun zaman sonra tabut yine onlara iade edilmiş ve Tâlût'un hükümdarlığına delil teşkil eden husûslardan biri olmuştur. Ancak biz kıssanın nasıl olduğunu bilmemekteyiz.

Onda Rabb'iniz tarafından bahşedilmiş bir huzur vardır. Âyetin bu kısmında yer alan "sekîne" (سكينة) kelimesinin yorumu hakkında ileri sürülen görüşlerin birinde onun, önünde insan yüzüne benzeyen bir şekli harekete geçiren hızlı ve sesli rüzgârdan ibaret olduğu söylenmiştir. Başka bir yoruma göre "sekîne", kedi yüzüne benzeyen ve iki kanadı olan bir şey olup ses çıkardığında zaferin kazanılacağını anlıyorlardı. Yine bir kanaate göre "sekîne", içinde peygamberlerin yüreklerinin yıkandığı bir altın tastır. Denildi ki, **fîhi** (فيه),
143 tabutta, **sekînetün** (سكينة) [§] sükûn ve huzur vardır, **min rabbiküm** (من ربكم) Rabb'inizden. Bu yoruma göre tabut nerede bulunursa etrafındaki insanlar sükûn ve huzura kavuşuyordu. Aslında biz, çevresindekilerinin gönüllerine sükûn ve huzura vesile olmasından başka "sekîne" hakkında bir şey bilmemekteyiz, onun mahiyet ve keyfiyetine vâkıf olma ihtiyacını da duymamaktayız.

İçinde Mûsâ ve Hârûn'un hânedanlarından geriye kalmış bir miras vardır. Burada yer alan mirasın (بقية) levha parçaları, yani kırıntıları ile Mûsâ ve Hârûn'un giysilerinden ibaret olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında onun, Hz. Mûsâ ile Hârûn'un âsaları demek olduğu ileri sürüldüğü gibi, bir ölçek kudret helvası olabileceği de iddia edilmiştir. Sözü edilen helva ise Tih çölünde İsrâiloğulları'nın yediği turunç olmalıdır. Bir başka telakkiye göre tabutun içinde Hz. Mûsâ ile Hârûn'un din anlayışları ve ilimlerinin vesikaları bulunuyordu. İşin mahiyetini bilen sadece Allah'tır.

[Kerâmetin Mahiyeti]

Âyet-i kerîmede velîlerin ellerinde de harikulâde olayların (âyât) oluşabileceğine dair delil bulunmaktadır, zira Tâlût'a hükümdarlığının alâmeti olarak peygamberlerin mûcizelerine benzeyen tabut verilmiştir, nitekim Cenâb-ı Hak

326 Râgıb el-İsfahânî "sekîne" (سكينة) kelimesine kök mânasına uygun olarak "korku ve endişenin yok olup huzurun gelmesi" anlamı vermiş, buna da tefsirini yapmakta olduğumuz âyeti örnek göstermiş, ayrıca sekîne için "kedi başına benzeyen bir şey" biçiminde verilen anlamın doğru olamayacağını belirtmiştir (bk. *el-Mufredât*, "skn" md).

tabutu meleklerin taşıyıp evine bıraktıklarını haber vermektedir, aslında etrafındakiler meleklerin onu taşıdığını görmüş değillerdi. Şu kadar var ki bu tür harikulâde sonuç olarak peygamberlere ait mûcizeler olup Allah Teâlâ onları, velîlerin ellerinde göstermektedir. Bu olaylar velîlerin kendilerine özgü değildir.

Velî diye anılacaklardan bazıları, sözü edilen harikulâde olaylara dayanmak suretiyle kendisi hakkında nübüvvet iddiasında bulunmaya kalkışacak olursa, Allah Teâlâ böylebirine engel olur ve gerçekleşecek olan olay harikulâdeliğini kaybeder. Tıpkı Kur'ân-ı Kerîm'in kendilerine ulaşmadığı, onun varlığını bilip kimseden işitemedikleri şehirlerin sakinlerinden bir gruba giden adam gibi, bu kişinin muhataplarına ezberden Kur'ân okuduğunu ve buna dayanarak nübüvvet iddiasında bulunduğunu düşünelim. Şimdi, sözü edilen şehir halkının bu iddia sahibini tasdik etmesi caiz midir, değil midir? [Hanefî] âlimlerimiz bu
soruya iki türlü cevap vermiştir: [§] Birincisi Kur'ân'ın kendisinde söz konusu 147
iddia sahibinin yalancı olduğunu ortaya koyacak âyetler vardır. Meselâ, "Sana şunu sorarlar" gibi ifadeler; ayrıca Kur'ân'da yer alıp oluşmaları için ön sebep ve olayların gerektirdiği haberler, hikâyeler ve kıssalar... Bu unsurlar iddia sahibinin yalancılığını ortaya koyar, sonuç olarak da şehir halkının böylesini tasdik etmeleri gerekmez. *Hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İkincisi âlimlerimiz şöyle demiştir: Sözü edilen kişi, nezdindeki Kur'ân âyetlerine dayanarak nübüvvet iddiasında bulunacak olursa, Cenâb-ı Hak onu bu âyetleri okumak, telaffuz etmek ve bunlara dayanarak iddiasını ileri sürmekten alıkor (Sarfe). Bu ikinci yorum gerçeğe daha yakın görünmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلٖيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنّٖى وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَاِنَّهُ مِنّٖى اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهٖ فَشَرِبُوا مِنْهُ اِلَّا قَلٖيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهٖ قَالَ الَّذٖينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللّٰهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلٖيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثٖيرَةً بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرٖينَ ﴿٢٤٩﴾

249. Tâlût ordusuyla sefere çıkınca, "Bakın" dedi, "Allah sizi bir nehirle imtihan edecektir. Ondan içen kimse benden olmayacak, tatmayan ise benden olacaktır; eliyle bir avuç içen müstesna". Ancak pek azı hariç hepsi içti. Nihâyet Tâlût ve beraberindeki müminler ırmağı geçince ötekiler, "Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yoktur" dediler. Allah'a kavuşacaklarının bilincini taşıyanlar ise, "Nice küçük topluluklar Allah'ın izniyle büyük kalabalıklara üstün gelmiştir, şüphe yok ki Allah sabredenlerle beraberdir" dediler.

Tâlût ordusuyla sefere çıkınca. Yani şehirden ayrılınca. Ordudaki asker sayısının 70.000 veya 100.000 olduğu söylenmiştir. Komutanları Tâlût askerlerin şiddetli sıcağın bulunduğu bir mevsimde harekete geçirmiş ve susuz bir arazide konaklamışlardı. Şiddetli susuzluğa mâruz kalan askerler Tâlût'tan su talep etmişler, o da kendilerine şöyle demişti: **Allah sizi bir nehirle imtihan edecektir.** Bir kanaate göre **Allah sizi bir nehirle imtihan edecektir** diyen onların peygamberiydi.

Ondan bir avuç içene yeterli olur, fazla içeni ise suya kandırmaz, çünkü onlar Tâlût'a itaatsizlik ediyordu. **Ondan içen kimse benden olmayacak**. Yani düşmanın üzerine giderken yanımda bulunmayacak, benimle savaşa çıkmayacak. "Benden olmayacak" ifadesi, bağlılarım ve taraftarlarımdan olmayacak anlamına da alınabilir. Ayrıca bu ifade ile, ikiyüzlülük veya samimiyetin ortaya
144 çıkması da hedeflenmiş olabilir, [§] yani böylesi din konusunda benimle beraber değildir. **Tatmayan ise benden olacaktır**. Düşmanıma karşı yanımda bulunacaktır, demek istiyor. Âyetin bu kısmında içilecek şeyin yiyecekle, yenecek şeyin de içilecek şeyle anılıp nitelendirilmesinin caiz olduğunun delili vardır.

Eliyle bir avuç içen müstesna. Bir avuç suyu, genel hükümden istisna etmiş ve bir bakıma şöyle demiştir: Ondan içen benden değildir, ancak bir avuç müstesna. Âyetin bu kısmında önce geçen bir ifadeden -araya başka kelimeler girdikten sonra- bilâhare istisna yapmanın mümkün olduğunun işareti bulunmaktadır. Bu husûs [Hanefî] âlimlerimiz için (r.h.) şu meselede delil teşkil eder: Adamın biri, "Falanın, bende bir ölçek buğday ve bir ölçek arpa alacağı vardır, ancak yarım ölçek buğday hariç" dediği takdirde ifadesi kabul edilir ve yarım ölçek buğday ödemesi gerekli hale gelir. Buradaki istisnanın hemen yanında yer alan şu ilâhî beyandan olması da ihtimal dâhilindedir: **Tatmayan ise benden olacaktır, eliyle bir avuç içen müstesna.** Bir de şöyle denildi: Ondan hayvanların içmesi gibi içen [benden değildir], avuç içmek ise insana mahsus bir fiildir.

Ancak pek azı hariç hepsi içti. Denildiğine göre az olan grup 313 kişiden teşekkül edip elleriyle birer avuç içmişlerdir. Fakat sözü edilen bir avuçtan adamın kendisi, hizmetçileri ve hayvanları içiyordu. Denildi ki Allah'ın bir avuç içmeyi istisna etmesinin sebebi hayvanların yaptığı gibi ağızlarını suya dayayıp içmemeleridir; nitekim bazıları, izin verilen bu içme şeklini uygulamıştır. Sonuç olarak Tâlût, emrine uymayanları ayırmış ve onlar kendisiyle birlikte hareket etmemiştir. Tâlût ile birlikte mesafe katedenlerin sayısı ise 313 kişiydi. Nitekim âyetin şu kısmı bunu ifade etmektedir: **Nihâyet Tâlût ve beraberindeki müminler ırmağı geçince ötekiler, "Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yoktur" dediler.** Denildi ki bu söz birbirlerine yönelik olmuştur: **Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yoktur.** Çünkü onlar sayıca bizden daha çoktur; düşman güçleri 100.000, Tâlût'un askerleri ise 313 kişiydi. Bununla birlikte söz konusu sayıların miktarını sadece Allah bilir.

Allah'a kavuşacaklarının bilincini taşıyanlar ise, "Nice küçük topluluklar büyük kalabalıklara üstün gelmiştir", dediler. Şöyle yorumlanmıştır. Ölümden sonraki hayatı bilip kabul edenler **nice** sayıca **küçük** olan **topluluklar büyük kalabalıklara üstün gelmiştir**, dediler. Yine denildi ki [ṣ] "ellezîne 143
yezunnûne" (الذين يظنون), yani öldürülmeyi göze alanlar demektir, çünkü onlar iç dünyalarını ölüme hazırlamış ve bu sebeple onu rahatlıkla karşılayacak bir psikolojiye sahip olmuşlardı. Bu sebeple de **nice küçük topluluklar büyük kalabalıklara üstün gelmiştir** ifadesini kullanmışlardır.

Allah'ın izniyle. Bazıları "bi-iznillah" (باذن الله) ifadesine Allah'ın emriyle mânasını vermişse de, beşerî çaba isteyen "galebe" kavramının geri dönmesi mümkün olmayan ilâhî emir ile bağdaştırılması ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Bize göre **bi-iznillah** "bi-nasrillah" (بنصر الله), yani Allah'ın yardımıyla demektir. Şüphe yok ki **Allah sabredenlerle beraberdir**, kendilerine zafer ve yardım lütfetme mânasında.

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ
اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾ فَهَزَمُوهُمْ بِاِذْنِ اللّٰهِ
وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا

يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْاَرْضُ
وَلٰكِنَّ اللّٰهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾

250. Câlût ve askerleriyle karşı karşıya geldiklerinde de "Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımıza sebat ver ve inkârcı topluma karşı bize zafer nasip et!" diye dua ettiler.

251. Sonunda Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar, Dâvûd Câlût'u öldürdü, Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi, dilediği ilimlerden bazı şeyler öğretti. Eğer Allah bazı insanların kötülüğünü diğerleriyle savdırmasaydı dünyanın huzuru bozulurdu. Ne var ki Allah bütün varlıklara karşı lütuf ve merhamet sahibidir.

Câlût ve askerleriyle karşı karşıya geldiklerinde. Yani onlarla savaşmak için. **Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır dediler.** Allah'tan sabır dileme duasında âyette görüldüğü üzere "efriğ" (افرغ) kelimesi kullanıldığı gibi "usbub" (اصب) (dök, yağdır) ve "etmim" (اتمم) (peşpeşe lütfet) kelimeleri de kullanılır. **Ayaklarımıza sebat ver ve inkârcı topluma karşı bize zafer nasip et.** Düşmanla karşılaşan her mümin için benzer şekilde dua etmesi gerekli olan bir görevdir. Mûtezile'nin telakkisine göre ise bu tür bir duanın sistem içinde yeri yoktur, çünkü Allah onlar için en elverişli olanı (aslah) yapmıştır.

Allah Teâlâ, Tâlût'un yanında savaşan müminlerin duasını kabul etmiş ve düşmanlarını yenilgiye uğratmıştır, âyetin şu kısmı bu husûsu beyan etmektedir: **Sonunda Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar, Dâvûd Câlût'u öldürdü.** Bazıları buradaki "bi-iznillah" ifadesini, "Allah'ın emriyle" diye yorumlamışsa da isabetli görünmemektedir, çünkü onlar, zaten Allah'ın emriyle savaşıyordu. Bu durumda düşmanlarını hezimete uğratmak için O'nun emrini devreye sokmaya gerek yoktur. Diğerleri ise, "Allah'ın ilmiyle" diye açıklamıştır. Tâlût ordusunun karşı tarafı yenilgiye uğratacağı husûsu Allah'ın ezelî ilminde yer almış bulunuyordu. Bir de "bi-iznillah", "Allah'ın yardımıyla" diye mâna verilmiştir ki bu daha isabetli görünmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kıssa şöyle anlatılmıştır: Dâvûd aleyhisselâm bir çobandı, Tâlût ile birlikte yedi kardeşi mevcut olup onunla birlikte savaşa çıkmışlardı. Uzun zaman kardeşlerinden babalarına haber gelmeyince oğlu Dâvûd'u göndermiş, durumlarını öğrenip kendisine haber getirmesini beklemiştir. Kıssa şöyle devam etmektedir: Dâvûd savaş düzeninde bulunan kardeşlerini bulmuştu, bu sırada

Câlût ortaya atılıp karşısında bir yiğit istemiş, fakat kimse cesaret edip çıkamamıştı. Bunun üzerine, Ey İsrâiloğulları, [§] hak yol üzerinde bulunsaydınız 146
biriniz benim karşıma çıkabilirdi, diye seslenmiş. Bu duruma şahit olan Dâvûd içinizde bu sünnetsiz herife karşı çıkacak biri yok mudur, diye kardeşlerine hitap etmiş; onlar da sus, konuşma, diye cevap vermişti. Bundan sonra Dâvûd savaş alanında kardeşlerinin bulunmadığı bir yere gitmiş. Bu sırada askerlerini savaşa teşvik eden Tâlût yanma gelmiş, Dâvûd kendisine bu sünnetsiz herifi öldüren adama ne mükâfat vereceksiniz, diye sormuş; Tâlût da "kızımla evlendirir, mülkümün yarısını ona ayırırım" şeklinde cevap vermiş. Bunun üzerine Dâvûd "bu herifin karşısına çıkacağım" demiş, Tâlût da zırhını ve kılıcını kendisine vermiş. Hikâyenin devamı şöyledir: Dâvûd zırhı giyince asıl sahibi Tâlût kendisinden uzun olduğundan onu sürüklemeye başlamış. Nakledildiğine göre Dâvûd "bu herifin karşısına çıkacağım" dediğinde Tâlût, "sen kimsin" diye sormuş, o da "falanın oğlu Dâvûd'um" cevabını vermiş. Tâlût kendisini tanımış ve kardeşlerinin en cesuru olduğunu anlamıştı. Nihâyet Dâvûd asasını eline alarak Câlût'a doğru yürümeye başlamış, yolda yanından geçtiği üç taş parçası, "Dâvûd, bizi yanına al, Câlût'un ölümü bize bağlıdır!" diye seslenmiş; o da alarak başında üç yüz rıtl (yarım kiloya yakın ağırlık ölçüsü birimi) ağırlığında miğferi bulunan Câlût'a doğru yürümüş. Câlût'un kendisine, "sen mi önce atarsın yoksa ben mi" diye sorması üzerine Dâvûd, "önce ben atayım" demiş ve hemen ardından attığı taşların üçüncüsünü göğsüne isabet ettirmiş, içine nüfuz ederek onu öldürdükten sonra, ordusundan birçok kişiyi de telef etmiş. Böylece Cenâb-ı Hak Câlût'un ordusunu yenilgiye uğratmıştır, **Sonunda Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar, Dâvûd Câlût'u öldürdü** meâlindeki ilâhî beyânda görüldüğü üzere. Kıssa uzundur, ancak işin mahiyetini bilmemekte ve buna ihtiyaç da duymamaktayız.

Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi. Âyetin bu kısmında yer alan mülk kavramı harp ilmi ve savaşma tekniği mânasına alınabilir, çünkü o dönemin insanları daima hükümdarlarının yönetimleri altında savaşıyorlardı; "Dâvûd'un hükümranlığını (mülkünü) kuvvetlendirmiş, ona hikmet ve güzel konuşma kabiliyeti vermiştik"[327] meâlindeki âyette yer alan mülk kavramı da bunun gibidir. Bunun yanında mülk kavramı, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine lütfettiği hilâfet anlamına da gelebilir, "Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık, o halde insanlar arasında adâletle hükmet"[328] meâlindeki âyet-i kerîmede olduğu gibi. [§] Allah Teâlâ tefsirini yapmakta olduğumuz âyetle onu izleyen 137

[327] Sâd 38/20.

[328] Sâd 38/26.

Sâd sûresindeki âyette (38/20), Hz. Dâvûd'a, hem mülk hem de hikmet verdiğini zikretmiştir. Öyle anlaşılıyor ki bunların kendisine verilme zamanı, birbirine yakın olmuştur. Âyetin önceki kısmına bakıldığı takdirde melik olmanın nebî olmaktan başka bir şey olduğu anlaşılır. Allah'ın bu iki vergisi de Hz. Dâvûd'da bir araya gelmiştir. Buna göre hikmetin anlamı, nübüvvet demektir. Hikmet kelimesi için tam anlamıyla vâkıf olma, ayrıca nübüvvet yorumları yapılmıştır. Bu bahis daha önce anlatılmıştı[329].

Ona dilediği ilimlerden bazı şeyler öğretti. Bunun zırh yapma sanatı olduğu söylenmiştir, "Ona demiri yumuşattık"[330] beyânında olduğu gibi. Başka bir yoruma göre söz konusu husûs kuş dilinden anlaması ve dağların kendisiyle birlikte tesbîh etmesidir, bu Allah'ın diğer peygamberlerden ayrı olarak Hz. Dâvûd'a özgü kıldığı bir özelliktir. **Ona dilediği şeylerden bazı şeyler öğretti, yani diğer bazı husûslar.**

Eğer Allah bazı insanların kötülüğünü diğerleriyle savdırmasaydı dünyanın huzuru bozulurdu. Bu kısmın yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, inkârcıların bir kısmım diğerine düşürmek ve birbiriyle meşgul etmek suretiyle müslümanları onlardan gelecek kötülüklerden korumuş, ayrıca inkârcıları karşı karşıya gelen düşmanlar durumuna getirmiştir. Tâ ki iç işlerinden vakit bulup müslümanlara musallat olmasınlar, aksi taktirde yeryüzünde kargaşa ve bozulma ortaya çıkardı. Diğer âlimler ise Allah Teâlâ gönderdiği resûl ve nebîler sayesinde inkârcıların kötülüğünü müslümanlardan savmış ve elçileri vasıtasıyla onları korumuş olduğu kanaatini belirtmiştir. Bir üçüncü grup ise şu yorumu yapmıştır: Allah müminlerin bir kısmından zuhur edebilecek kötülükleri diğerleriyle ortadan kaldırmıştır; meselâ Allah yolunda cihât edenler sayesinde cihâda katılmayanların doğuracağı olumsuzluğu yok etmiştir, aksi takdirde müşrikler yeryüzüne hâkim olurdu. Şöyle bir fikir de ileri sürülmüştür: Cenâb-ı Hak namaz kılanla kılmayanın, zekât verenle vermeyenin, hac görevini yerine getirenle getirmeyenin ve oruç tutanla tutmayanın olumsuzluğunu yok etmiştir[331].

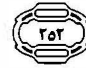
329 bk. el-Bakara 2/129, 151, 231.

330 Sebe' 34/10.

331 İmam Mâtürîdî (r.h.), Resûlullah'tan rivâyet edilen şu hadise işaret etmektedir: "Allah Teâlâ ümmetimden namaz kılanın sayesinde kılmayanın, zekât verenin sayesinde vermeyenin, oruç tutanın sayesinde tutmayanın, hac görevini yerine getirenin sayesinde getirmeyenin ve cihâd edenin sayesinde cihâda çıkmayanın kötülük ve olumsuzluğunu ortadan kaldırmıştır. Şayet müslümanların hepsi bu görevlerin tamamını terketmiş olsaydı Allah onların helakini bir an bile geciktirmezdi" (Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, VI, 163).

Dünyanın huzuru bozulurdu. Bu kısmın yorumunda farklı fikirler belirtilmiştir. Bunlardan biri, eğer Allah insanların bir kısmını diğerleriyle savmasaydı onların birbirlerini öldüreceği, [§] bir grubun diğerini ortadan kaldıraca- 138
ğı, bu tarz bir harekette ise insanların bozguna uğrayıp yokluğa sürükleneceği ve dolayısıyla yeryüzü düzeninin bozulacağı şeklindedir. Diğer bir grup âlim ise şöyle demiştir: Şayet Allah kötülüğü savmasaydı, dünyanın huzuru bozulurdu; bu ifadede yer alan dünyanın huzurunun bozulması, orada yaşayanların huzurlarının bozulması demektir. Çünkü Allah, kötülüğü savmasa müşrikler İslâm'ın yayıldığı topraklara ve müslüman milletlere galip gelirdi, müşriklerin galip gelmesi demek, müslüman milletlerin düzen ve huzurunun bozulması demektir. Cenâb-ı Hak, **Dünyanın huzuru bozulurdu** buyurmuştur, evet müşrikler İslâm ülkesine hâkim olsa, camiler ve manastırlar yıkılır. Bunda ise yeryüzü düzeninin bozulması anlamı vardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Ne var ki Allah bütün varlıklara karşı lütuf ve merhamet sahibidir. Yukarıda sözü edilen tehlikeleri müslümanlardan savar. Mûtezile'nin anlayışına göre ise Cenâb-ı Hak, hiçbir kimseye karşı lütuf ve merhamet sahibi değildir; çünkü aslah anlayışına göre bu işleri yapması ve onların kanaatince bütün tehlikeleri bertaraf etmesi kendisine gerekli bir iştir. Durum böyle olunca O, bertaraf ettiği tehlikeler sayesinde kimseye karşı lütufkâr ve şükürle mukabele edilecek kerem sahibi bir varlık konumunda düşünülmemektedir. *Haddi aşacak şekilde söz sarfetmekten Allah'a sığınırız.*

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّكَ لَمِنَ
الْمُرْسَلِينَ

252. İşte bunlar Allah'ın âyetleridir ki onları sana doğru olarak anlatıyoruz. Şüphe yok ki sen Allah tarafından gönderilen elçilerdensin.

İşte bunlar Allah'ın âyetleridir ki onları sana doğru olarak anlatıyoruz. Âyette yer alan **Allah'ın âyetleri** meâlindeki kısmın kıssada anlatıldığı üzere Dâvûd'un Câlût'u üç taş ile öldürmesi mânasına alınması ihtimal dâhilindedir; halbuki Dâvûd güçsüz, Câlût ise kuvvetli biriydi. Anlatıldığına göre Câlût'un boyu bir mil kadar uzun, başındaki miğferi ise üç yüz rıtıl ağırlığında imiş. Ayrıca **Allah'ın âyetleri** meâlindeki ifade, az sayıdaki askerî gücün büyük bir güce karşı çıkıp zafer kazanması anlamına da gelebilir. Zira nakledildiğine göre

Câlût'un ordusu 100.000 iken Tâlût'un askerleri ise 313 kişiden oluşuyordu, bu da ilâhî âyetlerden birini teşkil eder. Maamafih sözü edilen ilâhî beyanın, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'da naklettiği geçmiş milletlere ait haberlerin tamamı anlamına gelmesi de muhtemeldir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Dâvûd'un Câlût'u öldürmesi, bunun yanında az bir askerin büyük bir orduyu hezimete uğratmasında sözü edilen kişilerin, bu fiillerini kendileri sayesinde değil Allah'ın verdiği zafer sayesinde gerçekleştirdiklerinin delili vardır.

149 [§] {İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} Allah'ın varlığı ve birliğini ispat eden delillerinden biri de güçsüzlüğüne rağmen, Dâvûd'un, düşmanı olan güçlü Câlût'u öldürmesidir.

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ
بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ
بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ
مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ
كَفَرَ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿٢٥٣﴾

253. Biz o elçilerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onların bir kısmı ile bizzat konuşmuş, bazılarının da derecelerini yükseltmiştir. Biz Meryem Oğlu Îsâ'ya açık mûcizeler ve belgeler verdik, onu Rûhulkudüs ile destekledik. Eğer Allah dileseydi o elçilerin ardından yaşayan milletler kendilerine açık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat farklı görüşlere ayrıldılar, kimi iman etti, kimi de inkâr yolunu tuttu. Şayet Allah dileseydi birbirleriyle savaşmazlardı. Ne var ki Allah dilediğini mutlaka yerine getirir.

[Peygamberler Arasındaki Fazilet Farkı]

Biz o elçilerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kılmasının şu beyanları çerçevesinde olması ihtimal dâhilindedir: **Allah onların bir kısmı ile bizzat ko-**

nuşmuş, bir kısmını dost edinmiş[332], bazı peygamberler var ki rüzgâr ve kuşlar emirlerine âmade kılınmış[333] ve diğer bazılarına da kendilerine özgü özelikler verilmiştir. Peygamberlerin bir kısmının diğerlerinden üstün kılınmasının, muhatapları ile fikren mücadele edişleri ve onlara karşı kesin deliller getirmeleri anlamına gelmesi de muhtemeldir. Şöyle ki, peygamberlerin bir kısmının, kavmiyle mücadelesi uzun sürmüş ve onlara karşı yaptığı istidlâller güçlü olmuştur; bunlar Hz. İbrâhim ve Hz. Mûsâ'dır. Yine aynı üstünlüğün tesirlerinin dünya üzerinde uzun sürmesi anlamının verilmesi de mümkün olup Allah Teâlâ peygamberlerin bir kısmına bu imkânı lütfetmiş, diğerlerine ise vermemiştir. Sözü edilen husûs, âhiretteki şefaat ve derece yüksekliği anlamına da gelebilir. Bir de bunun, risâlet alanlarındaki üstünlük olması muhtemeldir. Şöyle ki: Peygamberlerin bir kısmı, hem insanlara hem cinlere gönderilmiş iken bazıları sadece insanlara veya sadece kendi kavmine yönelik olarak görevlendirilmiş, bir kısmı da sadece küçük bir topluluğa hitap etmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Daha önce de değindiğimiz üzere Mûtezile'nin anlayışına göre Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kılma lütfunda bulunması bahis konusu değildir, çünkü O, yapılması üzerine gerekli olan şeyi icra etmiştir, yapılması gerekli olan şeyi yerine getiren hiçbir kimse lütuf ve ihsanla nitelendirilemez. [§] Ancak tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin 150
muhtevası durumun Mûtezile'nin söylediği ve benimsediği gibi olmadığını göstermektedir.

Biz onu Meryem Oğlu Îsâ'yı **Rûhulkudüs ile destekledik.** Bu ilâhî beyanın tevilini daha önce yapmıştık[334].

[İlâhî İradenin Şumûlü]

Eğer Allah dileseydi o elçilerin ardından yaşayan milletler kendilerine açık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmaklardı. Âyetin bu kısmı ile sonunda yer alan iki kısım, Mûtezile'ye cevap niteliği taşır, çünkü Cenâb-ı Hak bu beyanlarında şayet savaşmamalarını dileseydi onların savaşmayaca-

---

332 Müellif (r.h.) şu âyet-i kerîmelere işaret etmektedir: "Bütün işlerini isabetle yürüterek kendini Allah'a teslim eden ve İbrâhim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine uyan kimseden dinî daha güzel olan kim vardır? Allah İbrâhimi dost edinmiştir" (en-Nisâ 4/125).

333 "Sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgârı da Süleyman'ın emrine verdik" (Sebe' 34/12), "Andolsun Dâvûd'a tarafımızdan bir üstünlük verdik, 'Ey dağlar ve kuşlar! Onunla beraber teşbih edin' dedik" (Sebe' 34/10).

334 bk. el-Bakara 2/87.

ğını haber vermiştir, halbuki Mûtezile, Allah savaşmamalarını dilediği halde onlar savaş çıkarmışlardır, demektedir. Aslında "iktital" (اقتتال) kökü, iki kişinin gerçekleştirdiği bir fiili gösterir. Âyette sözü edilen ümmetler içinde haksız yere savaşanlar olduğu gibi haklı olarak savaşanlar da vardır. Bunun da delili, **fakat farklı görüşlere ayrıldılar, kimi iman etti kimi de inkâr yolunu tuttu** meâlindeki beyandır. Cenâbı hak bunun ardından **şayet Allah dileseydi birbirleriyle savaşmazlardı** buyurmak suretiyle kendisi dilemeseydi, o ümmetlerin birbiriyle savaşmayacağını haber vermiş ve bunun devamında dilediği şeyi mutlaka yerine getirdiğini bildirmiştir. Böylece ilâhî iradenin içinde fiilin de bulunduğu sabit olmuştur, halbuki Mûtezile mensupları, dilediğini yapmaz, demektedir. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede -aralıklı ifadelerle de olsa- "Allah dileseydi onlar fikir ayrılığına düşmezlerdi" buyurmak suretiyle sözü edilen ümmetlerin ayrılığa düşmesinin, ilâhî iradeye bağlı olduğunu haber vermiştir. Halbuki Mûtezile, farklı görüşlere ayrılmalarını Allah istememiş, fakat ümmetler fikir ayrılığına düşmüştür, demektedir. Şu da var ki âyet-i kerîmeyi "meşîetü'l-kasr ve'l-cebr" (مشيئة القسر والجبر), yani cebir ve zorlamaya meşîetine yormak mümkün görünmemektedir, çünkü Allah'ın zikrettiği meşîet (irade, ihtiyar, seçme hürriyeti), insanlarca bilinen türden olup başka bir meşîet türü ile yorumlanması isabetli değildir, ancak kastedilen meşîetin başka türde olduğunu ifade eden bir ön açıklama bulunduğu takdirde durum değişebilir. Cenâb-ı Hak, âyette doğrudan yer alan "birbirleriyle savaşmazlardı" meâlindeki ifade ile dolaylı olarak yer alan "farklı görüşlere ayrılmazlardı" meâlindeki ifadeyi aynı çizgi üzerinde ve aynı manevî sorumluluk alanı içinde belirtmiştir, "Rabbin dileseydi bütün insanları tek bir millet halinde yaratırdı, ne var ki onlar fikir ayrılığına düşemeye devam edeceklerdir, ancak Rabb'inin merhamet ettikleri müstesna; zaten O, kendilerini bunun için yaratmıştır"[335] meâlindeki beyanında olduğu gibi. Mûtezile mensupları ise "Allah bütün insanların tek bir ümmet olmasını istemiş fakat onlar
131 olmamıştır" demektedir. [§] *Kanaat belirtmekte aşırıya kaçmaktan ve zâtı hakkında yakışık almayan sözler sarf etmekten Allah'a sığınırız.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ ف۪يهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

335 Hûd 11/118-119.

254. Ey iman edenler! Pazarlığın, dostluğun ve şefaatin bulunmadığı gün gelmeden önce size verdiğimiz nimetlerden Allah yolunda harcayın. Dinî gerçekleri inkâr edenler zâlimlerin tâ kendileridir.

Ey iman edenler! Size verdiğimiz nimetlerden Allah yolunda harcayın. Âyet-i kerîmede yer alan infak emrinin, kişiyi her türlü fiilden ve bu arada iyilik yapmaktan alıkoyup engelleyen ölüm gelmeden önce, itaat fillerini gerçekleştirmeye ve gecikmeden iyilik yapmaya yönelik olması ihtimal dâhilindedir. Bunun yanında bu âyet Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine itaat çerçevesinde servetinden harcama yapmasını mümine emretmesi mânasına da alınabilir. **O gün gelmeden önce**, yani kıyâmet günü, ki pazarlığın (alışverişin) bulunmadığı, fidye vermenin gerçekleşmediği diye yorumlanmıştır, **dostluğun ve şefaatin** bulunmadığı, sanki dünyada imiş gibi dostun dostuna fayda sağlayamadığı, yine dünyada imiş gibi, şefaatçinin tevessül edeceği şefaatin, sonuç doğurmayacağı gün. Diğer bir ihtimal ise alışverişin bulunmadığı gün. Şöyle ki, insanlar hayatta oldukları sürece kendilerinin ebedi mutluluğunu Allah Teâlâ'dan satın alamaya imkân bulurken, öldükten sonra bu imkâna sahip olamazlar, şu ilâhî beyanda anlatıldığı üzere: "Allah müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında kendilerinden satın almıştır"[336]. Âyetin başlangıcında müminlere hitap edilmişse de devam eden kısmındaki niteleme kâfirlere yöneliktir. Bunun da hikmeti, müminleri kâfirler gibi davranmayı yasaklamaya yöneliktir.

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُۚ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌۜ لَهُ مَا فِي
السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ مَنْ ذَا الَّذٖي يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖۜ
يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْۚ وَلَا يُحٖيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهٖٓ
اِلَّا بِمَا شَٓاءَۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَۚ وَلَا يَؤُ۫دُهُ حِفْظُهُمَاۚ
وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظٖيمُ ﴿٢٥٥﴾

255. Allah kendisinden başka tanrı bulunmayan varlıktır. Ezelî ve ebedi hayatla diridir, her şeyin varlığı kendisine bağlı olup kâinatı idare edendir. O'nu ne uyuklama tutar ne de uyku sarar. Göklerde ve yerde olan her şey O'na aittir. İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir? O, insanların yaptıklarını ve yapacaklarını bilir, fakat insanlar sadece kendisinin diledik-

---

336 et-Tevbe 9/111.

lerini kavrayabilirler. O'nun kudret ve hâkimiyeti hem gökleri hem de yeri kaplamıştır, onları koruyup düzeninde tutmak kendisine zor gelmez. Gerçekten yüce, aşkın ve ulu olan yalnızca O'dur.

Allah kendisinden başka tanrı bulunmayan varlıktır. Denildi ki, Allah tapınılan varlığın (mâbûd) adıdır. Benzer bir şekilde Araplar her tapınılan şeye
153 ilâh demiştir. [S] Bu ilâhî beyanın anlamı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyle olmalıdır: İbadet edilmeye lâyık olan ve tapınılması gereken varlık, (ey müşrikler) sizin taptığınız putlar ve kutsiyet atfettiğiniz nesneler değil, kendisinden başka tanrı bulunmayan Allah'tır; putlarınız ki onlara tapınmanız size hiçbir fayda sağlamamakta, tapmamanız da hiçbir zarar getirmemektedir.

Âyet-i kerîmenin bu ilk kısmında "de ki" mânasına gelen "kul" (قل) kelimesinin hükmen bulunduğu da söylenebilir: "De ki: Allah kendisinden başka tanrı bulunmayan varlıktır". Çünkü Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Araplar, yaratıcının ve ilâhın mevcudiyetini kabul ediyorlardı, azîz ve celîl olan Allah'ın şu beyanından anlaşıldığı üzere: "Andolsun ki onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan mutlaka 'Allah' diyecekler"[337]; yine şu beyanı: "Yedi göğün ve azametli arşın sahibi ve yöneticisi kimdir?' diye sor, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir"[338]; yine O'nun beyanı: '"Her şeyin yönetimini elinde tutan, koruyup kollayan, fakat kendisinin korunmasına gerek bulunmayan kimdir, eğer biliyorsanız?' diye sor, 'Allah' diye cevap vereceklerdir"[339]. Kur'ân'ın ilk muhatapları Allah'ın varlığını kabul ettiklerine göre Âyetü'l-kürsî'nin ilk kısmı, mevcudiyetine inanıp Allah diye isimlendirdikleri varlığın, kendisinden başka ilâh bulunmayan, hay ve kayyûm niteliği taşıyan Allah olduğunu, onlara haber veren bir konumdadır.

Âyetü'l-kürsî'nin bu ilk cümlesinin, müslümanların bir grubunu amaçlaması da mümkündür. Şöyle ki, onlar Allah Teâlâ'yı tanımışlar, O'na iman etmişler, fakat O'nun nitelik ve sıfatını bilememişlerdir. Âyetin bu kısmı ve devamı, Allah'ın hay, kayyûm ve diğer sıfatlarının bulunduğunu onlara bildirip öğretmiştir.

[Hay İsminin Anlamları]

O, hay ve kayyûmdur. Denildi ki: Allah kendinden (bizâtihî) hay ve diridir, yaratıklarda olduğu gibi zâtının dışından gelen bir hayatla değil! Yaratıklar, öz varlıklarının dışından gelen bir hayatla diridirler, bu sebeple de bu

---

337 Lukmân 31/25; ez-Zümer 39/38.

338 el-Muminûn 23/86-87.

339 el-Muminûn 23/88-89.

hayatın ardından ölüm mukadderdir. Azîz ve celîl olan Allah ise ölüme mâruz kalmaktan münezzehtir, çünkü O, kendinden diridir, bütün yaratıklarsa kendilerinden ötürü olmayarak hayat sahibidirler. Azîz ve celîl olan Allah haktan sapanların, hakkındaki iddialardan pek yüce ve münezzehtir.

Bu meselede aslolan şudur ki, duyulur âlemde hayatla nitelendirilen kimse, kendisine yönelik azamet, saygınlık ve yücelik amacıyla nitelendirilmiş olur. Meselâ, "filan hayat sahibidir" denilir. Bunun gibi Allah Teâlâ yeryüzünü, ilkbaharda kıpırdayıp bitki verince canlı diye nitelemiştir, çünkü toprağın bu durumu insanların gözünde övgüye lâyık bir şeydir[340]. Allah Teâlâ da azamet ve yücelik anlamında, bir de her münasebetle çok fazla anılması sebebiyle hay
diye nitelenmiştir, [§] şehitlerin insan toplulukları içinde anılmaları sebebiyle 153
canlı diye nitelendirilmesi gibi[341].

Allah'ın, herhangi bir şeyden habersiz olmasının imkân dâhilinde bulunmaması, yanılgıya düşmemesi, ilminden ve gözetimi dışında kalmaması hiçbir şeyin gökte olsun yerde olsun zerre kadar bir nesnenin O'na gizli kalmaması gerçeğine bağlı olarak da ebedi hayatla diri diye nitelenmiş olması muhtemeldir. *Hatadan korunma Allah sayesinde mümkündür.*

el-Kayyûm. Yani yaratıkların gerçekleştirecekleri işlerin düzenini ve rızklarını sağlayan. Denildi ki "kayyûm" (القيّوم) her şeyin dirlik ve düzenini üstlenip onu koruyan demektir; "Filan filanın işini üstlenmiştir" denilmesi gibi; bu ifade ile onun işlerini hiçbir kayba sebebiyet vermeden gözetip korumakta olduğu kastedilir. Denildi ki **O, hay ve kayyûmdur** meâlindeki beyan, yaratıkların hallerinden gafil ve habersiz olmaz, anlamına gelir.

O'nu ne uyuklama tutar ne de uyku sarar. Denildi ki âyette geçen "sine" (سنة) kelimesi, uyuklama anlamına gelir. Yine denildi ki "sine" (سنة) uyku ile uyanıklık arası bir haldir, bu durumda bulunan kimseye "vesnân" (وسنان) denilmiştir. Bir başka görüşe göre "sine", insanın başından gelen bir esinti olup gözleri bürür; kişi uyuyanla uyanık olan arasında bir konumda bulunur (vesnân). **O'nu ne uyuklama tutar ne de uyku sarar** meâlindeki ilâhî beyanın Allah'ta gaflet ve dalgınlığın bulunmadığını belirtme konumunda olması da muhte-

---

340 Müellif Mâtürîdî (r.h.), şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Sen yeryüzünü kupkuru ve ölü bir halde görürsün. Ama ona yağmur indirdiğimizde kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı bitkiler verir" (el-Hac 22/5).

341 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah yolunda öldürülenler için ölü demeyin. Bilâkis onlar diridirler, fakat siz farkında değilsiniz" (el-Bakara 2/154; bk. Âl-i İmrân 3/169-171).

meldir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ı gaflet ve dalgınlık saracak olsa yenilgiye mâruz kalır, dolayısıyla hay ve kayyûm niteliği ortadan kalkar. Bu, gafletin bulunmadığını belirtme konumundaki, "O'ndan,-zerre kadar bir nesne gizli kalmaz"[342] beyanına benzemektedir. Şöyle bir anlam da ihtimal dâhilindedir: Allah Teâlâ, sözü edilen hallerin kendi zâtında bulunmadığını belirtmiştir, çünkü insanlar, dinlenip bedene düzen getirmek, bir üzüntü, sıkıntı ve yalnızlığı gidermek amacıyla kısa veya uzun süreli uyurlar. Cenâb-ı Hak, "O'nu ne uyuklama tutar ne de uyku sarar" buyurmak suretiyle dinlenmeye, üzüntü ve yalnızlığı gidermeye muhtaç olmadığını haber vermiştir. Şöyle de mâna verilmiştir: Ona bıkkınlık gelmez ve uyumaz, diye.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Âyette yer alan "nevm" (نوم) ve "sine" (سنة) kelimeleri, arız oldukları kişinin dalgınlık ve dikkatsizliğini, dinlenmeye muhtaç bulunduğunu ve aczini gösteren iki halden ibarettir, çünkü bunlar başına üşüştükleri kimseyi baskı altında tutup yenilgiye uğratırlar. Kâinatı yaratan ve yöneten yüce varlığın, kendini, bu tür hallerden münezzeh oluşla nitelemesi çeşitli şekillerde gerçekleşmiştir. Allah, yaratılmışlara has bütün hallerden yüce olup onları hâkimiyet ve tasarrufu altında tutandır; O'na herhangi
154 bir dalgınlık ve yalnızlık hali gelmez, [§] acz ve ihtiyaç niteliği taşıyan hiçbir nitelik O'nda bulunmaz. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Göklerde ve yerde olan her şey O'na aittir. Cenâb-ı Hak göklerde ve yerde bulunan her şeyin kendisine ait olduğunu haber vermiştir, kadın erkek herkes O'nun kuludur. Durum, yahudi ve hıristiyanların iddia ettiği üzere "Filan Allah'ın oğludur"[343] veya Mekke müşriklerinin ileri sürdüğü gibi, "Melekler Allah'ın kızlarıdır"[344] şeklinde değildir. Aksine bunların hepsi Allah'ın, erkek ve kadın kulları ve köleleridir. İnsanlar kölelerinden evlat edinmezler, Cenâb-ı Hak ise bunu yapmamaya elbette daha lâyıktır. Biz bu husûsu daha önce açıklamıştık.

---

342 Sebe' 34/3.

343 Mâtürîdî, şu âyete işaret etmektedir: "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler. Hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' demektedir. Bunlar, dillerine doladıkları söylenti niteliğindeki ifadelerdir. Onlar, önceki inkârcıların sözlerine özeniyorlar. Allah kahretsin onları! Nasıl da gerçekten saptırılıyorlar!" (et-Tevbe 9/30).

344 "Şimdi puta tapanlardan cevap vermelerini iste: Senin Rabb'inin kızları var da onların erkek çocukları mı var? Yoksa biz melekleri onların gözü önünde ve dişi olarak mı yarattık? Onlar sahte ve realiteye ters temayülleri sebebiyle 'Allah çocuk doğurdu' diyorlar, fakat kesinlikle yalan söylüyorlar. O, kızları oğullara tercih mi etmiş?" (es-Sâffât 37/149-153).

[Şefaat ve Ona Layık Olanlar]

İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir ki? Yani O'nun izni olmadan şefaate cüret edecek biri yoktur.

Şefaat hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mûtezile mensupları şöyle demiştir: Şefaat, sadece günahı olmayan veya olup da tövbe eden kişinin iyilerine yönelik olacaktır. Onlar, bu görüşe Allah Teâlâ'nın şu beyanından hareketle varmışlardır: "Arşı taşıyan ve bir de onun çevresinde bulunun melekler Rablerini övgü ile tenzih eder, O'na iman ederler ve öteki müminler için bağışlanma dilerler: Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. Tövbe edip senin yoluna uyanları bağışla ve yakıcı ateşin azabından koru!"[345] Allah Teâlâ, bu âyet-i kerîmede meleklerin iman eden, tövbe yolunu tutan ve kendi yoluna uyanlar için bağışlanma talebinde bulunduklarını haber vermiştir. Dünyadaki istiğfâr, iman eden ve tövbeyi ihmal etmeyenlere yönelik bulunduğuna göre âhiretteki şefaatin de bu nitelikleri taşıyanlar için olacağı anlaşılmaktadır.

Bize göre ise şefaat, günahkârlar için olur, çünkü günahı olmayanın şefaate ihtiyacı yoktur. Âyette geçen "tövbe edenler ve senin yoluna uyanlar" ifadesine gelince, bunlar tövbe edilmesi gereken günahlara sahip olanlardır, böylelerinin günahları meleklerin istiğfârda bulunmasıyla bağışlanır. Böylece bağışlanma talebinin günahkârlara yönelik olduğu ortaya çıkmıştır, şefaat de aynı durumdadır[346].

Eğer denilirse ki: Adamın biri kölesine: "Şefaate hak kazanacağın bir iş
yaparsan hürsün" dese, [§] senin kanaatine göre köle, şefaate hak kazanmasına 125
ve sonuç olarak hürriyetine kavuşmasına vesile olacak hangi ameli işlemelidir: İtaat mı yapmalı, yoksa günah mı işlemeli? Bu soruya mutlaka şöyle cevap verilir: İtaat yapmalıdır. İşte buna bağlı olarak şefaat de günahkârlara değil itaat ve iyilik yapanlara yönelik olur.

Buna şöyle cevap verilir: Günahkârlar lâyık oldukları şefaate, daha önce işleyip dünyadan göçünceye kadar zayi etmedikleri itaatleri sayesinde hak kazanırlar, çünkü müminler bazı günah ve mâsiyetler işleseler de onların gerçek-

---

345 el-Mumin 40/7.

346 Alaaddin es-Semerkandî meseleyi şöyle şekillendirmektedir. "... ve müminler için bağışlanma dilerler", melekler küfürden dönüş (tövbe) yapıp iman eden ve O'nun yoluna uyanlar için bağışlanma dilerler. Böyleleri daha sonra bazı günahlara yönelmiş olabilirler. Küfürden dönüş yapmakla birlikte günah hali oluşabilir, ama günah işlemekle küfürden dönüş olgusu ortadan kalkmaz. Buna göre meleklerin bağışlanma talebi bu günahkârlar için olur, şefaat de aynı konumdadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 88b).

leştirdikleri itaatleri de vardır. Onlar, bu iyilikleri sayesinde şefaate lâyık bir durumda bulunurlar, Cenâb-ı Hakk'ın, "iyi bir ameli kötü olan diğer bir amelle karıştırdılar"[347] meâlindeki beyanında olduğu gibi. Dolayısıyla müminin günahı konusunda şefaatte bulunmak, onun, kötü hal ve amelini düzeltmesine vesile olur.

Mûtezile mensupları şöyle bir itiraz ileri sürmüşlerdir: Duyulur âlemde birinin diğeri hakkında iddia ettiğiniz şekilde şefaatte bulunması söz konusu değildir, çünkü şefaat, birinin yanında diğer bir insanın övgüye lâyık yönleri ve meziyetlerinin anılmasından ibarettir, sadece bu kadar. Durum âhirette de farklı değildir.

Mûtezile'ye iki şekilde cevap verilir: Birincisi dünyada şefaat edilen kişinin meziyetlerinin belirtme sebebi şefaati kabul edecek kimsenin onun durumunu bilmemesidir. Bu yüzden kişinin iyi yönleri anlatılır ki onu tanısın ve hakkındaki şefaati kabul etsin. Allah Teâlâ ise herhangi bir tanıtıma ihtiyaç olmaksızın bilendir.

İkincisi kendisi için şefaat istenen kimseye ait meziyetlerin anılmasının bir sebebi de benzer bir ihtiyacın şefaati kabul edecek kimse için de bir gün söz konusu olmasıdır. Böyle bir durum özellikle âhiret planında mevcut değildir. Aslında Allah Teâlâ kullarda bulunan ihtiyaçlardan münezzehtir. Bu sebeple de dünyadaki şefaatle âhiretteki şefaat birbirinden farklı konumlara sahip olmuşlardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

136 [§] Biri bize derse ki: Âyetü'l-kürsî'de başından sonuna kadar söz konusu edilen tevhîd ilkesine ait ifadelerin hepsi, bir iddiadan ibarettir, bu iddianın delili nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Bunun delili ilk daha önce bahis konusu edilen şu âyetler olabilir: "Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka Tanrı yoktur. O, rahman ve rahimdir. Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde ... düşünen toplum için birçok delil vardır"[348]. İkincisi evrenin yaratıcısını inkâr eden kimse ile önce evrenin yaratılmışlığı ve bir yaratıcıya ihtiyaç hissettirdiği husûsu tartışılmalıdır. Evrenin yaratılmışlığı kanıtlanınca yaratıcının varlığı ve birliği konusunda fikir yürütülür. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

347 "Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli kötü olan diğer bir amelle karıştırdılar. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder. Zaten Allah çok bağışlayan ve çok esirgeyendir" (et-Tevbe 9/102).

348 el-Bakara 2/163-164.

Biraz önce anılan âyette "bir tek" mânasında yer alan "vâhid" (واحد) kelimesinin muhtevası sayı açısından "bir" demek değildir. Çünkü sayı dizisine giren her şeyin söylenenden daha çok veya daha az olması mümkün olduğu gibi uzun, enli, kısa, kesirli ve parçalı olması da muhtemeldir. Binaenaleyh Allah hakkında şöyle denmelidir: O ululuk, aşkınlık ve yücelik açısından birdir. Nitekim insanlar arasında, "Filan, zamanının ve içinde bulunduğu topluluğun tek adamıdır" denilir ve bunu söyleyenler onun topluluk içindeki seçkinliğini, yüceliğini ve onlara yönelik hâkimiyetini kastederler, evet böyle bir söylem olağandır. Ama bu söylemi kullananlar. o kişinin birey olarak tek olduğunu dile getirmiş olmazlar, çünkü bireyler sayı açısından çoktur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[349]**O, insanların yaptıklarını ve yapacaklarını bilir.** Âyette yer alan "mâbeyne eydîhim" (ما بين ايديهم) şeklindeki ilâhî beyanın "yaratılmadan önce", ve "mâ halfehüm" (وما خلفهم) ise "yaratıldıktan ve fiilen var olduktan sonra" anlamına gelebilir. Ya da bu ilâhî beyanın birinci kısmı "işledikleri ameller", ikinci kısmı da "sonraya bırakıp yapacakları işler" anlamına gelir. Bir başka yorumda "mâ beyne eydîhim" iyi davranışlardan kinâyedir, yani Allah, insanların yaptıkları iyilikleri bilir. Ve "mâ halfehüm" de kötülüklerden kinâyedir, işleyip arkalarına attıkları kötülükler olabilir. Bunun yanında âyette geçen "beyn" (بين) ve "half" (خلف) kavramlarıyla insanlara ait bütün hallerin kastedilmesi de ihtimal dâhilindedir. Buna göre âyetin bu kısmı, "Allah insanların bütün hallerini ve yapacakları her türlü davranışı bilir" anlamına gelir. Bu yorum şu âyet-i kerîmenin dayandığı mâna zeminiyle uyum içinde bulunur: "Ona önünden de ardından da hiçbir yanlışlık bulaşmaz. O, hikmet sahibi ve övgüye lâyık
olan Allah tarafından indirilmiştir"[350]. [§] Yani Kur'ân'a, hiçbir şekilde yanlış 157
(bâtıl) gelmez, çünkü Kur'ân'ın önü ve arkası (beyn, half) yoktur, bunun için ilâhî maksat kaydettiğimiz mâna olmalıdır. İşte bahis konusu ettiğimiz âyet de bu çizgi üzerinde seyreder. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetle ön ve art diye bir şey kastedilmeyip, ilâhî ilmin insanları kuşattığını haber verme olgusunun hedeflenmiş olması da mümkündür. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

349 Âyetü'l-kürsî'nin bu kısmının tefsiri, ulaşabildiğimiz *Te'vîlât* nüshalarında ve şerhinde yer almamıştır. Bu durum başlangıçtan itibaren müstensihlerin bir hatası olabilir. Ayrıca imamın takriri yoluyla oluştuğu bilinen eserde bu tür hataların müelliften kaynaklanması da mümkündür. Nitekim *Te'vîlât*'ta bazı takdim ve tehirlerle tekrarların mevcut olduğu bilinmektedir. Biz, Âyetü'l-kürsî tefsirinin eksiksiz olması gerektiği düşüncesiyle Tâhâ sûresinde bulunan (20/110) ve aynı kelimelerden oluşan kısmın tefsirine burada yer vermeyi münasip gördük (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 8, vr. 478b).

350 Fussılet 41/42.

İnsanlar O'nun ilminden sadece kendisinin dilediklerini kavrayabilirler. Bu ilâhî beyan Mûtezile'nin telakkisini reddetmektedir, çünkü Mûtezile mensupları Allah'ı "ilim"le nitelemezler. Halbuki O, Âyetü'l-kürsî'nin bu kısmında ilminin olduğunu haber vermektedir[351]. Buradaki ilim gayb ilmi mânasına gelebilir. Bazıları her şeyin bilgisi anlamını vermiştir, çünkü insanlar nesne ve olaylar hakkında Allah'ın bildirdiğinden başka hiçbir şey bilemezler, tıpkı meleklerin, "Senin öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur"[352] deyişi gibi. Sözü edilen ilme gayb bilgisi anlamı veren ise Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına uyum sağlamaktadır: "Beşerin kavrayış sınırlarını aşan şeyleri O bilir ve O, elçilerinden dilediği kimseler hariç, gayb alanını kimseye bildirmez"[353].

[Kürsî ve Mânası]

O'nun kudret ve hâkimiyeti hem gökleri hem de yeri kaplamıştır. İbn Abbâs (r.a.) gibi bazı müfessirler buradaki "kürsî" (كرسى) kelimesine "ilim" mânası vermişlerdir[354]. Diğer bazıları da kürsüsü "kudret'i demektir, demiştir. Bu da kudret ve azametle nitelemek anlamına gelir. Denildi: **O'nun kürsüsü hem gökleri hem de yeri kaplamıştır** meâlindeki âyette geçen kürsî, sözlükte bir şeyin aslı demektir, nitekim Arap dilinde "kirs" (الكِرْس) kökü kullanılarak "şunu tesis edip kurdu" denir. Âyetteki kürsüden maksat, Allah'ın, herkesin güvencesi ve yaratılmışların sığınağı olmasıdır. Sonuç olarak bu da azamet ve kudretle niteleme anlamına gelir. Yine buradaki kürsünün, Allah'ın bir yaratığı olduğu da ileri sürülmüştür. Yine denildi: Kürsî bilinen kürsü olup Allah Teâlâ onu yaratıklarından dilediğine lütfetmek için halketmiştir.

158 [§] Şunun da belirtilmesi gerekir ki kürsünün Allah'a nispet edilişinden insanlara nispet edildiği gibi bir mânâ anlaşılmamalıdır; tıpkı, "Bunlar Allah'ın

351 Müellif İmam Mâtürîdî (r.h.) Mûtezile ile Ehl-i sünnet kelâmcıları arasında tartışma konusu olan "mâna sıfatları" meselesine temas etmektedir. Mûtezile kelâmcıları Allah'a âyetteki örnekten hareket edilecek olursa- "âlim" sıfatını nispet ettikleri halde "ilim" sıfatını nispet etmezler. Çünkü onlara göre "Allah âlimdir" denildiğinde zihin sıfatla mevsuf arasında ayırım yapmadığı halde, "Allah'ın ilmi vardır" denildiğinde sıfat ile mevsuf ayrı kavramlar olarak zihne gelir, bu da kadîmlerin çoğalması (taaddudu'l-kudemâ) gibi bir sakınca doğurur (bk. Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 71-74). Halbuki tefsiri yapılan Âyetü'l-kürsî'nin bu kısmında "ilim" kavramı Allah'a dair zamire muzaf olmak suretiyle O'na nispet edilmektedir.

352 el-Bakara 2/32.

353 el-Cin 72/25-26.

354 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 9; Vahidî, *Tefsir*, I, 183.

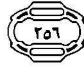
sınırlarıdır"[355], Allah'ın nuru[356], Allah'ın evi[357] ve benzerlerinin yaratıklara atf edildiklerinde anlaşılan mânaların Allah hakkında hedeflenmeyişi gibi. Buna bağlı olarak "O'nun kürsüsü, hem gökleri hem de yeri kaplamıştır" meâlindeki ilâhî beyan ile benzeri âyetlerden yaratıklara ilişkin sonuçlar çıkarılamaz. Bunun delili, "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir" meâlindeki âyet-i kerîmedir[358].

Onları koruyup düzenlerinde tutmak kendisine zor gelmez. Yani O'na zor gelmez; bu İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür, denilmiştir. Yine ondan: "O'na ağır gelmez" şeklindeki bir yorum da nakledilmiştir[359]. Bir görüşe göre bunun anlamı, "O'nu yormaz", diğerine göre ise, "Bir şeyi koruyup düzenlemek için insanlar gibi çaba sarfetmez" şeklindedir.

Gerçekten yüce, aşkın ve ulu olan yalnızca O'dur. Yani zihinde canlandırılıp arşa veya kürsüye ihtiyaç hissettiren her şeyden yüce ve aşkın (alî), mahiyetinin bilinmesinden münezzeh ve ulu (azîm).

İbn Abbâs (r.a.) "kürsüsü kuşatmıştır" demek "ilmi kuşatmıştır" demektir, diye yorum yapmış ve ilim esasını, âyetin devamında da göz önünde bulundurmuştur: **Onları koruyup düzenlerinde tutmak kendisine ağır gelmez,** yani her şey O'nun ilmi dâhilinde olup onu korumak kendisine ağır gelmez[360]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} "Yüce ve aşkın" (alî) demek insanların ve benzeri yaratıkların hallerinden münezzeh demektir. Yine "alî": Yönetim ve tasarrufu altında bulunduran, yenilgiye uğramayan demektir.

لَٓا اِكْرَاهَ فِي الدّ۪ينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ
بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى لَا
انْفِصَامَ لَهَا وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ

[355] el-Bakara 2/229.

[356] "Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar" (et-Tevbe 9/32).

[357] "İbrâhim ve İsmâil'e 'Tavaf edenler, kendilerini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için Evimi temiz tutun' diye emretmiştik" (el-Bakara 2/125).

[358] eş-Şûrâ 42/11.

[359] Taberî, *a.g.e.*, III, 12.

[360] Taberî, *a.g.e.*, III, 9; Vâhidî, *a.g.e.*, I, 183.

256. Dinde zorlama yoktur. Artık doğru ile yanlış birbirinden ayrılmıştır. Tâğûtu reddedip Allah'a inanan kimse kopmayan sağlam bir kulpa yapışmış olur. Allah her şeyi işiten ve her şeyi bilendir.

Dinde zorlama yoktur. Yani kimse dini benimsemeye zorlanamaz. Âyetin mânası bundan ibaret ise hüküm insanların bir kısmına ait olur.

109 [§] **Dinde zorlama yoktur.** Bazıları, âyetin Mecûsîlerle Ehl-i Kitap'tan yahudi ve hıristiyanlar hakkında nâzil olduğunu söylemiştir, bunlardan cizye alınır, fakat İslâm'ı benimsemeleri için zorlanamaz. Bu gruplar Arap müşrikleri statüsünde değildir. Çünkü sözü edilen sonuncu zümreler için iki alternatif dikkate alınır: İslâmiyeti benimseme veya kılıç. Böylelerinden cizye kabul edilmez, müslüman olmadıkları takdirde savaş hükümlerine tâbi tutulurlar. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Münzir b. Filan'a[361] yazdığı rivâyet edilen mektup da bu esas üzerine oturur: "Araplar'dan müslüman olmalarını iste, aksi takdirde kılıç uygulanır; Ehl-i Kitap ile Mecûsîlerden ise cizye al"[362]. Zaten Kur'ân-ı Kerîm'de, "Onlarla ya savaşırsınız veya müslüman olurlar"[363] beyanını dile getirmektedir.

Dinde zorlama yoktur. Yani zorlama altında benimsenecek bir din yoktur, zaten böyle bir benimseyiş iman değildir. İkinci olarak doğru ile yanlış birbirinden ayrılmış ve bu husûs herkesçe anlaşılır hale gelmiştir, bu durumda dini benimseyen kimse, zorlama altında değil onun, açık ve belirgin olması sayesinde benimser.

Diğer bir grup âlim ise şöyle demiştir: Dinde zorlama yoktur, yani İslâmiyet'i benimsedikten sonra ondaki ilâhî buyruklara boyun eğmek zorlama yoluyla değildir; çünkü Allah Teâlâ, dinî görevleri müminlerin gönüllerine sevdirmiştir, onların bu görevleri yerine getirmeleri için baskı yapmaya gerek yoktur. Bunun izahı şöyledir: Geçmiş ümmetlerde kulluk görevlerinde zorluklar ve güçlükler bulunuyordu, azîz ve celîl olan Allah bu güçlükleri Muhammed ümmetinden kaldırmış ve dinî vecibeleri kolay yerine getirilebilir hale getirmiştir, bunun delili şu tür âyet-i kerîmelerdir: **"Rabbimiz! Bizden**

---

361 Müellif (r.h.) her halde Münzir b. Sâvâ b. Ahnes et-Temîmî ed-Dârimî'yi kastetmektedir. Bu sahâbî Hz. Peygamber'in Bahreyn valisiydi, O'nun vefatına yakın bir zamanda ölmüştür (bk. İbn Hacer, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, IV, 409).

362 bk. Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, III, 16.

363 "Bedevilerden olup seferden geri kalan Araplar'a de ki, 'Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız, Onlarla ya savaşırsınız veya müslüman olurlar'" (el-Feth 48/16).

öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Ey Rabbimiz! Bize güç yetiremeyeceğimiz yükleri taşıtma!"[364]; "İşte o peygamber kendisine uyanların boynundaki ağırlıkları ve üzerlerindeki zincirleri indirir"[365]. Bu konuya temas eden âyetler çoktur. Kulluk görevleri geçmiş milletler için ağırken, [§] bu ümmet için hafifletilmiştir. Böyle olunca da yerine getirilmeleri için baskı altında tutulmalarına gerek kalmaz. 160

Bir başka alim grubu, âyetin bu kısmının şu hadisle neshedildiğini bildirmiştir: "Lâ ilâhe illallah deyinceye kadar insanlara karşı savaşmakla emrolundum. Bunu söylediklerinde -hukukî vecibeler hariç- canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar"[366].

Bazı âlimler de şu kanaati belirtmiştir: Medine halkından bazıları çocuklarını süt emmek (ve eğitim almak) üzere şehrin civarındaki yahudilere veriyorlardı. İslâmiyet Medine'ye girince halk müslüman olmuş, fakat yahudilerin yanında kalan Ensâr çocukları onların dinini benimsemeye devam etmiştir. Ensâr'ın, kendi çocuklarının İslâmiyeti benimsemeleri için baskı yapmaya teşebbüs etmeleri üzerine "dinden zorlama yoktur" meâlindeki âyet nâzil olmuştur.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Dinde zorlamanın olmadığı beyanı ile "O, sizi seçmiş ve din husûsunda üzerinize hiçbir zorluk yüklememiştir"[367] meâlindeki âyetin anlamının kastedilmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Artık doğru ile yanlış birbirinden ayrılmıştır. Yani İslâm dini, Allah'ı inkâr telakkisi karşısında belirginlik kazanmıştır, artık insanlar İslâmiyet'i benimsemeye zorlanmaz.

Tâğûtu reddeden kimse. Tâğûtun neden ibaret olduğu konusunda farklı görüşler belirtilmiştir. Bir görüşe göre tâğût şeytanlar demektir, diğer bir kanaate göre ise Allah'tan başka tapınılan putlar ve O'ndan başka tapınılan her şey tâğûttur. Şöyle bir yorum da yapılmıştır: Tâğût, Allah'tan başkasına tapınmaya çağrı yapan kâhinlerdir; onların dinî gerçekleri inkâr etmeleri ve yalanlamaları bir çağrı teşkil ediyordu. {İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} Yapılan yorumların hülâsası şudur: Allah'tan başkasına kulluk etme çağrısında bulunanı reddedip yalancı kabul eden, buna mukabil Allah'a ibadet etmeye çağrı

---

364 el-Bakara 2/286.

365 el-A'râf 7/157.

366 Buhârî, "İman", 17; Müslim, "İman", 32-36.

367 el-Hac 22/78.

yapan kimseye inanan ve hakka davet etme konusunda sadık olduğunu benimseyen kimse... Evet böylesi hakka davet eden kimsedir.

Ve Allah'a inanan kimse. Bu ilâhî beyanda Allah'a imanın yanında nebi,
161 resûl ve kitaplara da iman anlamına geldiğinin işareti vardır. [§] gerçi Cenâb-ı Hak, Allah'a iman yanında diğerlerini zikretmemiştir, ancak dile getirdiği diğer iman konularını inkâr etmek Allah'a imanın gerçekleşmesine engel teşkil eder. Çünkü Allah'a inanan kimse O'nunla birlikte emrine, yasağına ve gönderdiği dinî hükümlere de iman etmiş olur. Kur'ân-ı Kerîm'in başka bir âyetinde, "Peygamberlerin hiçbiri arasında ayrım yapmayız"[368] buyurulmasında, "Bir kısmına inanıp diğer kısmına inanmayız"[369] diyenlere cevap vardır. Bu durum bir yana, aslında Allah'a imanın içinde diğer iman konuları da yer almaktadır.

Böylesi kopmayan sağlam bir kulpa yapışmış olur. Âyetin bu kısmı iki şekilde yorumlanmaya açıktır: Birincisi kendisi için kopmayan ve kesilmeyen sağlam bir kulp bulmuştur ki bu, manevî sağlamlığı zedeleyecek karşı hiçbir delil mevcut değildir. İkinci ihtimal ise **kopmayan sağlam bir kulpa yapışmış olur** meâlindeki ifade Allah Teâlâ'nın apaçık naklî ve aklî delillerle desteklediği manevî bir kulpa yapışmış demektir, öyle ki buna tutunan kimse kopma veya yok olma olayı ile asla karşılaşmaz.

[Büyük Günah İşleme]

Âyetin bu kısmında Mûtezile'nin belirttiği bir kanaatin çelişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki: Azîz ve celîl olan Allah'a iman eden kimsenin sağlam olan bir kulpa yapışmış olduğunu haber vermekte, Mûtezile ise Allah'a inanmış bir kimse olmakla birlikte büyük günah işleyenin cehennemde ebedi kalacağını ileri sürmektedir. Peki, onların anlayışına göre bundan daha zayıf bir kulp nasıl olabilir? Öyle ki sözü edilen kimse iman etmesine rağmen, azîz ve celîl olan Allah tarafından vâdedilen mükâfattan mahrum kalmaktadır. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Allah onların sözlerini **işiten**, mükâfatlarını bilendir; yahut imanlarını işiten, bunun mükâfatını **bilendir.** *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

368 el-Bakara 2/285.

369 "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve Allah ile peygamberleri arasında ayrım yapıp bir kısmına inanıp diğer kısmına inanmayız diyenler ve böylece iman ile küfür arasında başka bir yol aramak isteyenler, işte gerçekten kâfir olanlar bunlardır" (en-Nisâ 4/150-151).

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَالَّذ۪ينَ
كَفَرُٓوا اَوْلِيَٓاؤُ۬هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ
اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾

257. Allah iman edenlerin dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâra saplananların dostları ise tâğûttur, kendilerini aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sevkederler. İşte bunlar cehennem ehlidir, orada ebedi olarak kalacaklardır.

Allah iman edenlerin dostudur. Denildi ki "veli" (ولى) koruyan (hafız) demektir, yine denildi ki veli yardımcı demektir, yani Allah müminlerin yardımcısı ve koruyucusudur. Bir de Allah'ın veli olarak isimlendirilmesinin sebebi yaratılmışların yardım, koruma, rızıklandırma vb. şeylerden oluşan işlerini üstlenmesidir. Bu anlama bağlı olarak insanların işlerini üstlendiğinden valiye vali denilmiştir.

[§] **Allah iman edenlerin dostudur.** Yani onlara en yakın, en layık olan- 162
dır, müminlerin ümit ve arzuları O'na yöneliktir, kendilerine lütuf ve ikramda bulunan O'dur. Tâğût ise inkârcıların yakını ve dostudur, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer dayanabilirlerse ateş onların yeridir"[370], yani onlara en lâyık olan yerdir, beyanında olduğu gibi. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır beyân-ı ilâhîsi ile kendilerini aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sevkeder meâlindeki beyan, bu iki gruptan her birinin, işin başlangıcında sahip bulundukları noktayı göstermektedir, önce karanlıklarda veya aydınlıkta olup sonra Allah'ın, bunları o noktalardan çıkarmış olduğu anlamına gelmez; tıpkı, "görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten Allah"[371] meâlindeki âyette olduğu gibi. Bunun mânası Cenâb-ı Hakk'ın gökleri başlangıçta yükseltmiş olması şeklindedir, gökler önce aşağıda olup sonra onları yükseltmiş değildir; işte tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de durum bunun gibidir.

---

370 Fussılet 41/24.

371 er-Ra'd 13/2.

[Aslah ve Vücûb Alellah Fikrinin Reddi]

Âyet-i kerîme, Mûtezile'ye ait bir görüşün çelişkisini göstermektedir; onlara göre Allah Teâlâ, küfürden çıkarma kabilinden olmak üzere mümine lütfettiği her şeyin benzerini kâfire de vermiştir. Mûtezile mensupları bu kanaatleriyle bir bakıma şunu söylemektedir: Allah, bütün mükellefleri karanlıktan çıkarmıştır. Buna göre kâfiri de çıkarması kendisi için gerekli olan bir şeydir. Çünkü bu fiil kulları için en elverişli olan bir husûstur. Kulları için din açısından en elverişli (aslah) olanı yaratması, Cenâb-ı Hakk'a vâcib olan bir şeydir. Onların bu kanaatine göre Allah hem kâfirlerin hem de müminlerin dostudur, çünkü Allah'ın müminler için zikrettiği velâyetin sebebi bu velâyeti kâfirlere vermesine de müessir olur.

Mûtezile mensupları, Cenâb-ı Hak, küfrü tâğûta nispet etmişken siz onu azîz ve celîl olan Allah'a atf etmektesiniz, diye itiraz ederlerse şöyle cevap verilir: Bu söylediğiniz açık bir yalandır, zira biz küfrü Allah'a nispet etmemekte, ancak şöyle demekteyiz: O, kâfirin yaptığı küfür fiilini küfür olarak yaratmıştır,
103 [§] müminin iman fiilini de nur olarak yaratmıştır. Şu da var ki kâfirler hakkında ileri sürdüğünüz bu iddia söz konusu ise bundan önceki bölümde, "Allah mümine nimet lütfedendir" ifadesini kullandınız. Ancak size göre O'nun mümine yönelik olan lütufkârlığı, ona iman etmesini emretmesi ve bunun kudretini de kendisine vermesinden ibarettir. Halbuki yine sizin kanaatinizce Allah, küfür içinde bulunan inkârcıya da iman etme kudreti vermiştir. Bunun yanında Cenâb-ı Hakk'ın, mümine yönelik olarak yaptığı iman etme emri ve çağrısının benzeri kâfir için de söz konusudur, çünkü iman emrine ve çağrısına muhatap olma konusunda kâfir müminle aynı statüde bulunur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Aslında Allah Teâlâ'nın, herkesin yaptığı fiilin yaratıcısı olduğunu söylemekte, O'na küfür nispeti gibi bir durum bahis konusu değildir. Bu noktada gerçek şundan ibarettir ki Allah'ın, hayrı kendisine nispet edişi, kuldan gelecek teşekküre mukabil, onu işleyebilmesi için kuluna lütufta bulunmasından ibarettir. Bu husûs da azîz ve celîl olan Allah'ın, mümine yönelik olmak üzere -benzeri kâfirde mevcut olmayan- fazla bir etkinliğinin bulunduğunu göstermektedir.

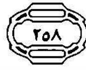
'Küfr' (كفر) kelimesi sözlükte gizlemek anlamına gelir, 'zulmet' (ظلمة) de aynı anlamı taşır. Arap dilinde, "bir şeyi gizledim" anlamında 'kefertü'ş-şey'e' (كفرت الشئ) denir. Bunun gibi "örten gece" mânasında 'leylun muzlim' (ليل مظلم) denir, çünkü gündüzün aydınlığını ve nurunu örter ve dolayısıyla nesneleri insanların gözleri karşısında üstü örtülü hale getirir.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} **Allah, iman edenlerin dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.** Âyetin bu kısmı, Allah'tan müminlere yönelik olmak üzere -kâfirleri kapsamaksızın- bir mâna ve etkinin bulunduğunu göstermektedir ki onların, imanı tercih edişleri bununla mümkün olmuştur. Şayet durum böyle olmayıp da Mûtezile'nin dediği gibi sadece ilâhî emir, kudret vermek ve beyan etmekten ibaret bulunsaydı, bunların hepsi Mûtezile'ce kâfirlerde de bulunacaktı. Şu halde âyetin başında görüldüğü üzere, müminlere has herhangi bir şeyin zikredilmesi ve tâğûtun kâfirlere çok yakın oluşunun bildirilmesinin makul bir yönü kalmazdı. Çünkü iddiaya göre Allah'ın kâfir veya mümin her insana yönelik tesiri eşit durumda olup âyette müminlere yönelik olarak fazlalık söz konusu olmamalıydı. Cenâb-ı Hakk'ın müminler için zikrettiği ayrıcalıklar zaten -kâfirlerde olduğu gibi- kendilerinde mevcut olsaydı, Allah'ın, kendilerine lütufkâr davrandığını söylemesinin bir anlamı bulunmazdı. Vecibe yüklemek ve emir vermek çerçevesindeki bir olayda lütufkârlıktan söz edilmesi makul olmaktan uzak bir şeydir. Mûtezile, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette görüldüğü gibi Allah'ın, mümin ve kâfir kullarına yönelik fiil ve tesirinin onları sadece vecibe altında tutmanın sebeplerinden ibaret olduğunu söylemiştir. Şimdi düşünelim, eğer bu sebepler olmasaydı mükelleflerin görevi daha kolay ve sorumluluğu daha az olacaktı. Peki, ya sebepler bulunduğu takdirde? Sonuç olarak Cenâb-ı Hakk'ın sadece dostlarına yönelik olup düşmanlarını kapsamayan fazla bir lütufkârlığının bulunduğu kanıtlanmış oldu. [§] Allah, bu lütufkârlığı sayesinde onların övgü- 163
süne layık olmuştur.

Anlatılan bu sebeplerden ötürüdür ki kendisine şükredilmesi ve övgü yöneltilmesi açısından Allah Teâlâ'ya iyilikler nispet edilmekte, buna mukabil, sonucunda teşekkür bulunmayan kötülükler O'na atf edilmemektedir. Kötülükler Cenâb-ı Hakk'ın yardımını kesmesi (hızlân) sonunda oluşur, çünkü O, kâfirin, Allah düşmanlığını yeğleyeceğini ve O'nu inkâr etmeyi öne çıkaracağını bilmiştir. İşte bu sebepledir ki kötülüklerin Allah'a nispet edilmesi caiz görülmemiştir. Yüce övgülere lâyık olan Allah'a, yaratma konumunda bulunmayarak nesne ve olayları nispet etmek, yüceltmenin yanı sıra kendisine yönelik övgü ve şükür eşliğinde teslimiyet konumunda bulunur; yüceltme ve şükür statüsünde bulunmayan nispetlerin Allah'a yöneltilmesi ise caiz değildir. Nitekim kendisinin yaratmış olması açısından takdir ve tasarrufu altında bulunsa da pis, kötü ve çirkin şeyler Allah'a nispet edilemez. Kulların ihtiyarî fiilleri içinde kötü olanlarının, ayrıca Allah'ın her şeyin Rabb'i olduğunun dile getirilmesi sırasında, bunların ona nispeti de aynı şekilde caiz görülmemiştir. Bir de aşağı seviyede ve hakir görülen nesnelerin apaçık belirlemek suretiyle

yaratıcısı olmakla vasıflandırılması da doğru değildir. İşte bunun gibi küfür başta olmak üzere kötülüklerin de Allah'a nispet edilmesi yanlıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İşte bunlar cehennem ehlidir, orada ebedi olarak kalacaklardır. Cenâb-ı Hak, âyetin bu son kısmında kâfirlerin cehennemlik olduklarını zikretmiş, başka bir âyette ise, "Biz cehennem ehlini meleklerden oluşturduk"[372] buyurmak suretiyle meleklerin cehennem halkı olduğunu ifade etmiştir. Ancak O'nun melekleri cehennem ehli diye anması onların cehennemde kâfirlerin cezasını uygulamayı üstlenmelerinden ötürüdür, bu sebeple kendilerini cehennem
103 halkı diye nitelemiştir. [§] Kâfirleri cehennem ehli diye anmasının sebebi ise orada azap edilen zümreyi teşkil etmelerinden ötürüdür. Onlara bu cezayı uygulayan ise meleklerdir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ي حَٓاجَّ اِبْرٰه۪يمَ ف۪ي رَبِّه۪ٓ اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَۢ اِذْ قَالَ
اِبْرٰه۪يمُ رَبِّيَ الَّذ۪ي يُحْي۪ وَيُم۪يتُۙ قَالَ اَنَا۬ اُحْي۪ وَاُم۪يتُۜ قَالَ اِبْرٰه۪يمُ
فَاِنَّ اللّٰهَ يَأْت۪ي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ
الَّذ۪ي كَفَرَۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَۚ

258. Allah kendisine hükümdarlık verdiği için şımaran ve İbrâhim ile Rabb'i hakkında tartışmaya giren kimseden haberin yok mu? Hani İbrâhim, "Benim Rabbim hayat veren ve onu sona erdirendir" demiş, o da, "Ben de hayat verir ve onu sona erdiririm" diye cevap vermişti. İbrâhim, "Allah güneşi doğudan getirmektedir, haydi sen de onu batıdan getir" deyince inkârcı adam şaşırıp kaldı. Allah zâlimler zümresine muvaffakiyet vermez.

[Münazaranın Meşruiyeti ve Kuralları]

İbrâhim ile Rabb'i hakkında tartışmaya giren kimseden haberin yok mu? Daha önce belirttiğimiz üzere "elem tere" (الم تر) ifadesi hayret veren bir husûsun anlatılması için kullanılır, "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?"[373]; "Rabb'inin fil ordusuna neler yaptığını bilmiyor musun?"[374] meâlindeki beyanlarda olduğu gibi âyetin bu kısmında yer alan **İbrâhim ile**

---

[372] el-Müddessir 74/31.

[373] el-Furkān 25/45.

[374] el-Fil 105/1.

Rabb'i hakkında tartışmaya giren kimse meâlindeki ifadede, kelâm ilmi alanında fikir beyan etme, ilmî tartışmaya girme ve istidlâlde bulunmanın mubah oluşuna dair delil bulunmakta ve sözü edilen konuda fikir beyan etmeyi doğru bulmayan kimselere cevap verilmektedir. Evet, bu husûs öyledir, çünkü biz bütün inkârcıları Allah Teâlâ'nın birliğine, teklik ve yegâneliğin sadece O'na özgü olduğunu benimsemeye ve Allah hakkındaki bu gerçeği zihinlere yerleştirmeye çağrı yapmakla emrolunmuş kimseleriz. Tarih boyunca bütün peygamberler, kâfirleri Allah'tan başka tanrı bulunmadığı, O'nun tek ve ortaksız olduğu gerçeğini kabul etmeye davet etmekle emrolunmuşlardır. Sözü edilen kimseleri tevhîd inancına davet ettiğimizde mutlaka bizden delil isteyecekler, bu ilkenin açıklanmasını ve olduğu gibi ortaya konulmasını talep edeceklerdir, tâ ki durum kendi zihinlerine ve gönüllerine yerleşmiş olsun. İşte bu faaliyetler ancak ilmî tartışma ve istidlâl yoluyla imkân dâhiline girer. Bu sebepledir ki kelâm ilmi alanında söz sarfetmenin ve ilmî tartışmaya girişmenin sakınca taşımadığını belirttik. Âyetin aynı kısmında tevhîd ilkesi konusunda istidlâlde bulunmanın mubahlığına da işaret edildiği gibi, ileri sürülecek istidlâlleri akıl süzgecinden geçirmeye dair de izin bulunmaktadır, çünkü Hz. İbrâhim düşünme fırsatı vermek için Nemrut'la istidlâlde bulunmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah kendisine hükümdarlık verdiği için şımaran. İ'tizâl ehli (Mûtezile), Allah'ın kendisine hükümdarlık (mülk) verdiği kişinin İbrâhim (a.s.) olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü İbrâhim'in tartıştığı kimse kâfirdi. Cenâb-ı Hak "Benim ahdim zâlimleri kapsamaz"[375] beyanıyla ahdinin, yani mülkünün zâlime
nasib olmayacağını haber vermiştir. [§] Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette 164
yer alan 'mülk' kavramı ahid demektir. Kanaatimize göre Mûtezile'nin bu telakkisi birkaç sebepten ötürü hatalıdır. Birincisi Hz. İbrâhim'in (Allah'ın salât ve selamı üzerine olsun) hükümranlığa sahip kılındığı bilinmemektedir.

İkincisi âyet-i kerîme söz konusu kâfirin, İbrâhim ile tartıştığı hakkındadır. Nemrut değil de İbrâhim (a.s.) hükümdar olsaydı, Nemrut'un onunla tartışmaya girmesi imkân dâhiline girmezdi, zira tartışma sadece hükümranlık ve iktidar kaynağından zuhur edebilir. Bu söylediklerimiz, Nemrut'un hükümdar olduğunu göstermektedir.

Üçüncüsü, Nemrut **ben de hayat verir ve öldürürüm** diye mukabelede bulunmuş ve nakledildiğine göre huzuruna iki adam getirterek birini öldürmüş, diğerini ise hayatta bırakmıştır. Nemrut hükümdar olmasaydı Hz. İbrâhim'in

---

375 el-Bakara 2/124.

huzurunda anlatılan bu husûsu yerine getirmesi imkân dâhiline girmez ve o zaman Allah'ın hükümdarlık verdiği kimse Nemrut değil İbrâhim (a.s.) olurdu. Sonuç olarak âyet-i kerîmede Allah'ın kendisine hükümdarlık verdiği kimse ile o kâfirin kast edildiği ortaya çıkmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki insanlar içinde hükümdarlık iki şekilden biriyle oluşur: Ya şeref, güç, iktidar ve din üstünlüğü ile veya mal, servet, üstün kudret ve galip gelme özelliği ile. Hz. İbrâhim ile tartışan kişinin, birinci şıkta belirtilen şeylerden nasibi olmayınca mal, servet vb. husûslarla hükümdarlığa ulaşmıştır. İşte sıraladığımız bu sebepler, hükümdarlığın Hz. İbrâhim'de değil Nemrut'da olduğu anlaşıldı. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Nemrut'a hükümdarlık verilmesinin amacı sınava tâbi tutulmasıdır, tıpkı zenginlik ve sağlık verilmek suretiyle kişinin imtihan edilişi gibi.

Hani İbrâhim, Benim Rabbim hayat veren ve onu sona erdirendir demişti. İbrâhim'in (a.s.) bu sözü söylemesinin sebebi, *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* kendisine yöneltilen bir sorudan ötürü olmalıdır, Nemrut Hz. İbrâhim'e 'Şahsıma yönelik olarak çağrıda bulunduğun Rabb'in kimmiş?' diye sormuş olmalıdır. O da **benim rabbim hayat veren ve onu sona erdirendir** diye cevap vermiştir. Aksi takdirde Nemrut'dan gelecek bir soru olmadan bu tarz bir ifade
167 ile söze başlamak ihtimal dâhilinde görünmektedir. [§] Bu husûs, Firavun kıssasında olduğu gibi Hz. Mûsâ'nın Firavun'u Rabb'ine iman etmeğe davet etmesi karşılığında onun, "Rabbiniz de kimmiş" diye sorması ve Mûsâ'nın, "Bizim Rabbimiz her şeye yaratılış özelliğini veren, sonra da doğru yolu gösteren varlıktır" diye cevap vermesine benzemektedir[376]. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de durum bunun gibidir.

Ben de hayat verir ve onu sona erdiririm. Nakledildiğine göre Nemrut huzuruna iki adam getirtmiş, birini öldürüp diğerinin yaşamasına müsaade etmiştir. **İbrâhim, "Allah güneşi doğudan getirmektedir, haydi sen de onu batıdan getir" dedi.** Cedel ehlinden bazıları şöyle demiştir: İbrâhim aleyhisselâmın bu sözü, münazarayı başlangıçtaki konusunun dışına kaydırma özelliği taşır, böyle bir hareket dış görünüşü itibariyle gerekli cevabı veremeyip sözü başka tarafa çevirme niteliğinde olur, çünkü bir konuya bağlı olarak başkasıyla münazaraya girişen kimse, o konuya bağlı kalıp sonuna kadar sürdürmeyi üstlenmiş olur, kişi başka bir konuya dönüş yaptığı takdirde yerine getirmeyi üstlendiği konudan âciz kaldığı kabul edilir. İbrâhim (a.s.) önce tar-

---

376 Tâhâ 20/49-50.

tışma konusu yaptığı husûsu terk edip başka bir konuya geçiş yapmıştır, bu ise cevap vermekten aciz olmaktır; şöyle ki, onun vereceği cevap, "Ben de senin gibi yapabilirim" yahut "bu sağ kalan adam zaten hayatta bulunuyordu, sen ölü haline gelen şu adamı dirilt de görelim" demesiydi. Ne var ki [bizim kanaatimize göre] Hz. İbrâhim (Allah'ın salât ve selamı üzerine olsun), Nemrut'un aczini insanlara göstermek amacıyla böyle davranmıştır, zira Nemrut'un zikredilen fiili doğruyla eğriyi birbirine karıştıran yaldızlı bir hareketten ibaret olup mensuplarını kandırma ve gönüllerinde yer tutma hedefine yönelikti. İbrâhim (a.s.) ise Nemrut'un aczini ortaya koymakla birlikte daha belirgin ve kalpler üzerine daha etkili olan bir istidlâl yolunu göstermeyi kast etmiştir. İkinci olarak Nemrut'a şunu göstermek istemiştir ki başardığı iş kendinden olmayıp başkası sayesinde vuku bulmuştur. Çünkü Allah'ın kudret vermediği bir işi (fiiyi) herhangi birinin yapmaya gücü yetmez. Şu da var ki Nemrut'un gündeme gelen iki işten birini yapmaktan aciz olduğu ortaya çıkınca, öbürünü yapmaktan da aciz olduğu kendiliğinden ortaya çıkmış olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Denildi ki Hz. İbrâhim'in Nemrut'la mücadelesi, bir delilden başka bir delile geçiş yapma hareketi olup cevap vermekten aciz oluş konumunda değildir. Bu ise caiz olan bir şeydir.

[§] **İnkârcı adam şaşırıp kaldı.** Cevap veremeyip hayrete düştü, diye yo- 168
rumlanmıştır.

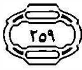
Allah zâlimler zümresine hidâyete erdirmez. Cenâb-ı Hak âyetin bu kısmında zâlim kelimesini kullanmıştır, çünkü zulüm bir şeyi yerli yerine koymamak diye tanımlanır, sözü edilen lânet olası da istidlâli yerli yerinde kullanmamıştır.

Allah zâlimler zümresini hidâyete erdirmez, kâfirleri de. Bu tür ifadeler birkaç şekilde yorumlanabilir. Birincisi Allah zâlim ve kâfirlerin hidâyeti tercih etmemeleri halinde onlara tevfik (başarı) vermez, buna göre anlam şöyle olur: Cenâb-ı Hak dalâleti tercih ettikleri sırada aslında onlardan zûhur edecek bir hidâyeti yaratmaz. Diğer bir ihtimale göre Allah hidâyeti benimsemeyeceğini bildiği kimseye tevfik vermez anlamına gelir, bu durumda hidâyetin verilmeyişi belli kişilere yöneliktir. Konu ile ilgili bir yorum da şöyledir: Allah Teâlâ kendisini dünyada inkâr eden kimseyi âhirette cennet yolunu göstermez[377]. Bir

---

377 Müellif İmam Mâtürîdî'nin (r.h.), hidâyet kavramı ile ilgili bu yorumu şu ilâhî beyana dayanmış olmalıdır: "Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmayacaktır. Onları muradlarına erdirecek, gönüllerini şad edecek ve onları, kendile-

de şöyle bir anlama gelmesi muhtemeldir: Allah zâlim ve kâfirleri iman ve salih amel sahibi olanlar konumunda tutmaz, tıpkı, "Yoksa kötülük işleyenler ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini inanıp iyi amel işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar"[378] meâlindeki beyanında olduğu gibi.

اَوْ كَالَّذٖى مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا قَالَ اَنّٰى يُحْيٖ
هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ
قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى
طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً
لِلنَّاسِ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا
فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ٢٥٩

259. Yahut o kimse gibi ki altı üstüne gelmiş ıpıssız bir kasabaya uğramış ve kendi kendine, "Allah bu ölmüş kasabayı nasıl diriltecek?" demişti. Bunun üzerine Allah o kimseyi yüz yıl süre ile ölü bırakmış, sonra tekrar hayata döndürerek, "Bu halde ne kadar kaldın?" diye sormuş, o da, "Bir gün veya daha az" diye cevap vermişti. Allah "Hayır" demişti "yüz yıl kaldın"; işte yiyeceğine içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Bir de kemik halindeki eşeğine bak. Bütün bunları seni insanlara karşı kudretimizin bir belgesi olarak göstermemiz için yaptık. Şimdi sen şu kemiklere bak ki onları nasıl üst üste düzenliyor, sonra etle kaplıyoruz" Nihâyet gerçek kendisince tam olarak açıklığa kavuşunca, "Şimdi Allah'ın her şeye kadir olduğunu anladım" demişti.

Yahut o kimse gibi ki altı üstüne gelmiş ıpıssız bir kasabaya uğramış. Bu âyetin bir önceki âyette yer alan, "İbrâhim ile Rabb'i hakkında tartışmaya giren kimse" veya ben de hayat verir ve onu, sona erdiririm meâlindeki kısımlara atfedildiğine dair yorumlar yapılmıştır. Çünkü önceki âyette söz konusu edilen Nemrut'un bu sözleri ile öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiği anlaşılmaktadır.

---

rine tanıttığı cennete koyacaktır (Muhammed 47/4-6) (Bu mâna için bk. Râğıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, "hdy").

378 el-Câsiye 45/21.

Âyette bahis konusu edilen kasabaya uğramış kişinin kimliği hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Bazıları âyette nakledilen sözü bir kâfirin, bazıları da hayır kâfir değil, bir müslümanın söylediğini ileri sürmüştür. Tevil ehlinin çoğu ise bunun, Hz. Uzeyir olduğunu belirtmişlerdir, âyette yer alan **Allah bu ölmüş kasabayı nasıl diriltecek** meâlindeki sözü söyleyen kâfir ise [§] bu ifa- 169
de, öldükten sonra dirilmeyi inkâr anlamına gelir; şayet müslümansa inkâra değil, yeniden diriltmenin nasıl olacağını bilmek diye yorumlanır, böyle bir ifade Hz. İbrâhim'in, **"Ey Rabbim! Ölüleri nasıl dirilteceğini bana göster. Rabb'i ona "Yoksa inanmadın mı?" deyince, "İnandım, fakat kalbimin iyice yatışması için" diye cevap verdi"**[379] meâlindeki sözüne benzemiş olur. Ancak bizim bu sözü söyleyenin kimliğini öğrenmeye ihtiyacımız bulunmamaktadır. Bizim için gerekli olan şey, Cenâb-ı Hakk'ın, âyette beyan ettiği husûsları öğrenmekten ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Altı üstüne gelmiş ıpıssız kasabaya. Sakinlerinden boş kalmış diye yorumlandığı gibi tavanları duvarlarının üzerine, duvarları ise tavanları üzerine düşen, anlamı da verilmiştir.

Allah bu ölmüş kasabayı nasıl diriltecek. Bu biraz önce söylediğimiz üzeredir [Ya kıyâmetin inkârı veya tekrar dirilmenin nasıl olacağının anlaşılması anlamına gelir.]

Bunun üzerine Allah o kimseyi yüz yıl süre ile ölü bırakmış, sonra tekrar hayata döndürmüştür. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*, Cenâb-ı Hak bu kimseye âyetini, yani yeniden diriltmeyi kendi şahsında göstermeyi kast etmiştir, âyetin sonra gelecek insanlar için olması da ihtimal dâhilindedir.

Bu halde ne kadar kaldın? Bu, azîz ve yüce olan Allah'tan gelmiş bir soru olup kişinin, nezdinde açık olan halin dış görünüş ile içtihatta bulunmanın helâl oluşunu ifade etmeyi amaçlar, tâ ki kişinin, gücünün erişebildiği noktaya kadar gayret göstermesi çerçevesinde bir delile dayanarak mı veya dayanmayarak mı istidlâlde bulunduğu ortaya çıksın. Âyetin bu kısmından, müçtehidin idrak edebildiği olayın görünen yüzüne bakarak içtihatta bulunmasının meşru olduğu ortaya çıkmaktadır, burada içtihat konusu olan husûsun duyular ötesi konumunda bulunması sonucu değiştirmez.

{İmam (r.h.) şöyle dedi:} Cenâb-ı Hak **bu halde ne kadar kaldın?** meâlindeki beyanıyla muhatabını uyarmayı kast etmiştir; tıpkı, "Şu sağ elindeki nedir, ey Mûsâ?"[380] meâlindeki âyette olduğu gibi. O, bu uyarısıyla, karşı

---

379 el-Bakara 2/260.

380 Tâhâ 20/17.

karşıya bulunduğu mûcizeyi anlayışına en yakın olan yöntemle muhatabına göstermeyi dilemiştir[381].

170 [§] Âyet-i kerîmenin bu kısmında yer alan hayret verici durum iki şekilde açıklanabilir: Biri, daha uzun zaman yaşaması tabii olan eşeğin öldürülmüş bulunması, diğeri de hemen değişip bozulması normal olan o kişiye ait yemeğin bozulmadan o güne getirilmesi. Evet, Allah Teâlâ'nın, normalde hemen bozulması gereken yiyeceği olduğu gibi o zamana kadar koruyup devam ettirmesinde mûcizevî bir durum bulunduğu gibi daha uzun yaşaması gereken eşeğin hayatına son verdikten sonra onu tekrar diriltmesinde de bir mûcize bulunmaktadır. Bunun hikmeti, hitap edilen kişinin yıkılıp yok olmuş ve bir anlamda ölmüş kasabanın, Allah tarafından nasıl hayata kavuşturulacağı konusundaki tereddüdünü açık bir şekilde gidermesine yöneliktir. Öyle ki sözü edilen adam, bu durumları müşahede ettikten sonra **şimdi Allah'ın her şeye kadir olduğunu anladım demişti.**

Cenâb-ı Hakk'ın, hitap ettiği kimseye, bahis konusu mûcizeleri nasıl gösterdiği konusunda farklı kanaatler belirtilmiştir. Bir görüşe göre Allah, onun gözlerini ve kalbini diriltmiş ve bu kişi onlar vasıtasıyla bedeninin geri kalan kısmının nasıl yeniden hayata kavuşturulduğunu idrak etmiştir. Diğer bir telakkiye göre Allah, o kimseyi diriltmiş, ölüyü hayata kavuşturma fiilini ise eşeğinde göstermiştir. Bir anlayışa göre de Cenâb-ı Hak, ölüleri nasıl dirilttiği husûsunu muhatabına kendi çocuklarının şahsında göstermiştir. Şöyle ki, muhatabı yeniden hayata bir genç olarak geldiği halde çocukları ihtiyarlık döneminde bulunuyordu, bu ise bir mûcizedir.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} **Sonra onu tekrar hayata döndürerek "Bu halde ne kadar kaldın?" diye sordu:** Biri soracak olursa ki: Allah Teâlâ muhatabının herhangi bir bilgisinin bulunmadığını bildiği halde ne kadar kaldığını nasıl sormuştur, nitekim muhatabı **"bir gün veya daha az" diye cevap vermişti. Allah da "hayır" demişti, "yüz yıl kaldın"** meâlindeki beyan muhatabının hiçbir şey bilmediğini göstermektedir?

381 "Çünkü Mûsâ (a.s.) elindeki sopanın mahiyetini tam manasıyla bilmediğinden ona görünen şeyin kendi asası olmadığı şüphesine düşebilirdi. Benzer şekilde tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de o halde ne kadar kaldığının tam manasıyla açıklığa kavuşturulması istenmiş olabilir, nihâyet hitap edilen kişi eşeğinin durumuna vakıf olunca Allah Teâlâ'nın mûcizelerinden biriyle karşı karşıya bulunduğunu kesinlik derecesinde anlamıştır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 91a).

Buna şöyle cevap verilir: "Ne kadar kaldın" ve "hayır yüz yıl kaldın" ifadeleri iki yoruma açıktır: Birincisi, ses ve harflerle bir diyalog bulunmayıp zihnine bırakılan bir anlam ve işitme merkezine ulaştırılan bir sesle olmuştur. İkincisi, âyette kendisinden söz edilen kişinin uyku halinde ne kadar kaldığı husûsunda kendi içinde konuşup düşünmüş olabileceğidir. Muhtemeldir ki yeniden hayata kavuşturulduktan sonra, uyku dönemini hatırlayıp uyuma halinden önce müşahede ettiği husûsları zihninde canlandırmış ve âyette belirtilen sözleri ifade etmiştir. Nihâyet eşeğinin durumunu düşünüp [§] çevresi hakkında bilgi edi- 171
nince içinden gelen bir ses kendisine "hayır, sen yüzyıl kaldın" demişti. Daha sonra eşeği hakkındaki müşahedesini derinleştirmiş, kendi halinin değişmesi ve Allah Teâlâ'nın onu yeniden hayata kavuşturması husûslarında âyette belirtildiği üzere gözlem ve bilgisini güçlendirmiştir. Bütün bunlar iç dünyasına ait fikrî hareketler olup onu, öz varlığının geçirdiği değişimler ile eşeğine ait müşahede ettiği merhaleler hakkında düşünüp sonuca ulaşmaya sevk etmiştir. Tartışılmakta olan konu hakkında ileri sürülebilecek diğer bir ihtimal de şudur ki, âyette muhatap tutulan kişi, bir ölüm halini geçirdiğini biliyordu, ancak bu halin kısa bir süre devam ettiğini zannediyordu, çünkü kendisini daha önce olduğu gibi müşahede etmişti. Fakat eşeğinin durumunu düşününce hayret verici bazı olaylar içinde bulunduğunu anlamış ve bunun korkusuyla Allah'a sığınmış, o da Kur'ân'da beyan buyurduğu üzere, olup bitenleri kendisine haber vermiştir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Âyet-i kerîmede yer alan karşılıklı konuşmalar, lafzî kelâm konumunda idiyse, muhatabının habersiz olduğunu bildiği halde kendisine soru yöneltenin bu durumunda iki hikmet bulunmaktadır: Birincisi, sınava tâbi tutulma ciheti olup sınanan kimsenin gerçeklere istidlâl yoluyla ulaşabilmek için içtihada başvurması yahut da konuyu bilmekten aciz olduğunu itiraf ederek boyun eğmesi tarzındaki davranışlarının ortaya çıkması amaçlanır, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın meleklere hitaben, "Şunların isimlerini bana bildirin" buyurmasına karşılık onların, "Senin öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur"[382] demeleri gibi. Burada bahis konusu edilen birinci hikmetin ilk şıkkına ait örnek ise tefsirini yapmakta olduğumuz âyette muhatap tutulan kişi olup "bir gün veya daha az" diye cevap vermiştir. Ashâb-ı Kehf'in durumu da buna benzemektedir[383]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

382 el-Bakara 2/31-32.

383 "Böylece biz birbirlerine sormaları için onları uyandırdık. İçlerinden biri, 'ne kadar kaldınız?' diye sordu. Onların bir kısmı 'Bir gün veya günün bir parçası kadar kaldık' diye cevap verdi. Bir kısmı da şöyle dedi: 'Rabb'iniz kaldığımız müddeti daha iyi bilir; şimdi

İkincisi, soru yöneltmek suretiyle muhatabı, konu hakkında açıkça bilgilendirmet kastedilebilir, tâ ki muttali olması istenen mûcize hakkında dikkatli davransın, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'ya, "Sağ elindeki nedir ey Mûsâ"[384] diye hitap etmesi gibi. Dış görünüşü itibariyle soru biçiminde olan bu yön-
173 tem [§] hakikatte imtihan konumunda bulunur, biraz önce melekler ve Mûsâ (a.s.) hakkında belirttiğimiz husûslarda olduğu gibi. Gerçekten sorulan soru ise bilgi isteme amacına yönelik olur, bunun gayesi soru vasıtasıyla gerçek duruma vâkıf olmaktan ibarettir. Ancak yukarıda belirttiğim sorunun konumu, imtihan etme hakkına sahip bulunana ait bir özellik taşır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

İşte yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Denildi ki üzerinden yıllar geçmemiş, yani üzerinden yıllar geçmemiş gibi duruyor; yine denildi ki henüz bozulmamış: değişmemiş ve kokmamış. Birinci yorum daha münasip görünmektedir. Çünkü değişme ve kokma anlamları için yıllara maruz kalmamış kavramı kullanılır.

Şimdi sen şu kemiklere bak ki onları nasıl üst üste düzenliyoruz. Buradaki sonuncu kelime zâ (ز) harfi ile okunduğunda yukarı doğru dikilmek anlamına gelir. Aynı kelime diğer bir kırâate göre râ (ر) harfiyle okunur (نُنْشِرُهَا) ki, canlandırmak anlamından kaynaklanır; nenşuruhâ (نَنْشُرُهَا) kelimesi ise dağıtmak yaymak, ölüyü diriltmek demektir.

Nihâyet gerçek kendisince tam olarak vuzuha kavuşunca "Şimdi Allah'ın her şeye kadir olduğunu anladım" demişti. Âyetin bu kısmında geçen "a'lemu" (أَعْلَمُ) kelimesi "i'lem" (اِعْلَمْ) şeklinde de okunmuştur. "A'lemu" şeklinde okuyan âlim, "bu ölmüş kasabayı nasıl diriltecek?" ifadesini müslümana nispet etmekte, "i'lem" (bil ki) şeklinde okuyan âlim ise kâfiri muhatap kabul etmektedir, yani Cenâb-ı Hak kâfire "Bil ki Allah her şeye kadirdir" diye hitap etmektedir. Mamafih ikinci okuyuşun müslümana hitap mahiyetinde olması da ihtimal dâhilindedir. "A'lemu" kelimesi ihbârî niteliği taşımakta olup müslüman sanki şöyle demektedir: Duyular ötesi konumunda bildiğim bir şeyi şimdi gözlem yoluyla anlamış oldum.

Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyetlerde Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin risâletinin kanıtlanması vardır, şöyle ki, âyetlerin konu edindiği

siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangi yiyeceği temiz ise ondan erzak getirsin; ayrıca gizli hareket etsin, sakın sizi kimseye sezdirmesin" (el-Kehf 18/19).

384 Tâhâ 20/17.

olaylar [§] Hz. Peygamber'in muhatapları arasında bilinen kıssalardı. Diğer 173
taraftan Resûlullah bu kıssaları bilenlerle ilişki içinde bulunmamış, onların kitaplarına da bakmamıştı. Buna rağmen olayları gerçekleştikleri şekliyle haber vermiştir, tâ ki bu husûsları yüce övgülere sahip Allah sayesinde öğrendiği anlaşılmış bulunsun.

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اَرِنٖي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰىۜ قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْۜ
قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبٖيۜ قَالَ فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ
اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتٖينَكَ
سَعْيًاۜ وَاعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٢٦٠﴾

260. Hani İbrâhim, "Ey Rabbim! Ölüleri nasıl dirilteceğini bana göster" demişti. Rabbi ona, "Yoksa inanmadın mı?" deyince, "İnandım, fakat kalbimin iyice yatışması için" diye cevap verdi. "Öyleyse" buyurdu Allah "Dört kuş tut, onları kendine alıştır, sonra kesip her dağın başına bir parça koy, sonra da çağır, koşa koşa sana geleceklerdir. Şunu bilmelisin ki Allah üstün kudret sahibidir, yerli yerinde iş görendir.

Hani İbrâhim, "Ey Rabbim! Ölüleri nasıl dirilteceğini bana göster" demişti. Rabb'i ona, "Yoksa inanmadın mı?" deyince, "İnandım, fakat kalbimin iyice yatışması için" diye cevap verdi. Bazıları şöyle demiştir: İbrâhim (a.s.) Allah Teâlâ'nın ölüleri diriltiğine kesin şekilde inanıyordu, ancak bunu gözleriyle görmek istedi, çünkü insanoğlu nezdinde haber gözlerle müşahede etmek kadar güçlü değildir, nitekim "haber gözle görmüş gibi olmaz"[385] denilmiştir.

Denildi ki Hz. İbrâhim'in, Cenâb-ı Hak'tan talepte bulunmasının sebebi içinden gelen bazı duygu ve düşüncelerin, diriltme olayının nasıl olacağı konusunda kendisini uyarmasıydı. Öyle olur ki insanın psikolojik muhtevası aslında ihtiyacı olmadığı halde bazı meseleleri fazla bilgi edinmek amacıyla kurcalar.

Kalbimin iyice yatışması için. Yani kalbimin huzur ve sükûn bulması ve bir de senden istediğim şeye olumlu cevap verdiğini, talep ettiğimi lütfedip verdiğini bilmem için, diye yorumlandı.

---

[385] İbn Abbâs'tan nakledilen haberin sahih olduğu ifade edilmiştir (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 387; ayrıca bk. Kurtubî, *el-Cami'*, III, 298; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 249).

Yoksa inanmadın mı? Yani seninle kurduğum dostluğu içine sindiremedin mi? diye açıklanmıştır. **Hayır, inandım, dedi**; herhalde İbrâhim Rabb'inden bir dostluk nişanesi talep etmişti? Şöyle de denilmiştir: **Yoksa inanmadın mı? deyince, inandım, fakat kalbimin iyice yatışması için diye cevap verdi**, yani istediğimi bana lütfettiğine kalbimin yatışması için.

Bir ihtimale göre Hz. İbrâhim (a.s.) Cenâb-ı Hakk'a arzettiği soruyla hissî
124 (duygusal) bir mûcizeye sahip olmasını istemiştir. [S] Çünkü İbrâhim'in (a.s.) mûcizeleri aklî iken, diğer peygamberlerinki hem aklî hem de hissî idi. O -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- diğerlerinde olduğu gibi kendisinin de hissî bir mûcizesinin olmasını arzu etmiştir, tıpkı Hz. Zekeriyya'nın Rabb'inden talep edişi gibi: "Zekeriyya 'Rabbim! bana bir alâmet göster dedi Allah, 'senin için alâmet insanlara üç gün işaretten başka söz söylememendir' buyurdu"[386]. Görüldüğü üzere Cenâb-ı Hak ona hissî mûcize lütfetmiştir. İbrâhim'in (a.s.) talebi de bunun gibi olmalıdır.

Dört kuş tut, onları kendine alıştır. Yani kendine doğru çevir, birini diğerine (فصُرهن), yani yüzünü bana çevir, demesi gibi. İbn Mesûd (r.a.) kırâatinde (فصِرهن) şeklinde olduğu rivâyet edilmiştir, bu durumda kelimenin kesmek mânasına geldiği, belirtmiştir[387]. Bir de "yanında bulundur" anlamı verilmiştir.

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِى كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾

261. Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu yedi başak verip her bir başağında yüz tane bulunan buğday tohumuna benzer. Allah dilediğine kat kat verir. Allah rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir.

Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu yedi başak verip her bir başağında yüz tane bulunan buğday tohumuna benzer. Allah yolunda harcama yapmanın âyette zikrettiği tane meseli ile anlatılmasının iki hikmeti olabilir. Birincisi Cenâb-ı Hakk'ın bereket vermesi suretiyle sözü edilen harcamanın gelişip artmasıdır, tıpkı bereket vermesi sebebiyle tek bir tanenin yedi

---

386 Âl-i İmrân 3/41.

387 bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 9lb.

yüz veya daha fazla oluşu gibi. İkincisi Allah Teâlâ diğer bir âyette, "Allah faizli kazançların bereketini yok eder, karşılıksız yardımların bereketini ise artırır"[388] buyurmuştur. Kâfirler, Allah yolunda yapılan harcamaların fakirlerin ellerinde
yok olup gittiğini görmüş [§] ve "yok olup giden şeyi nasıl artıracakmış?" de- 175
miştir. Cenâb-ı Hak bu soruya tefsirini yapmakta olduğumuz âyette şöyle cevap vermektedir: "Tanenin toprak içinde mahiyetini değiştirdikten sonra bire yüz veya daha fazla olması gibi Allah yolundaki harcamayı da artırır". Evet, Allah rızası uğrunda yapılan karşılıksız harcamalar dış görünüşü itibariyle her ne kadar yok olmuş gibi zannedilse de bereketlendirilip artırılır.

Âyet-i kerîmenin, farz olan karşılıksız harcamalarla nesh edildiği ileri sürülmüşse de bu iddia ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır, çünkü âyetin muhtevası âhiret hayatıyla ilgili bir vâtten ibarettir, ilâhî vaatlerin neshedilmesi ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Ancak görüş sahipleri sadaka diye ifade edilen karşılıksız harcamanın yine aynı mahiyetteki başka bir harcama ile neshedildiğini kastederlerse bu mümkündür. Ancak bizâtihî vâd daima hali üzere mevcuttur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir. Âyetin bu kısmında yer alan "vâsi'" (واسع) kelimesi zengin, ayrıca dilediğine bolluk veren cömert şeklinde yorumlanmıştır.

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَٓا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَٓا اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

262. Mallarını Allah yolunda harcayıp da verdiklerinin arkasından başa kakmayı ve gönül kırmayı reva görmeyenlerin mükâfatları Rab'lerinin katındadır. Böyleleri ne korkacak ne de üzüleceklerdir.

Mallarını Allah yolunda harcayanlar. Müfessirler "fi sebîlillah" (فى سبيل الله) ifadesini cihâd için diye yorumlamışlardır. Onların geniş alana sahip bulunan bu ifadeyi cihâda özgü kılmasının sebebi *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şudur ki düşmanlar müslümanlara karşı savaşa çıktıklarında şeytan için çıkmış ve onun izinden gitmiş olurlar. Müminler ise Allah Teâlâ'nın yoluna girmek, onun dinine ve dostlarına yardım etmek amacıyla savaşa çıkarlar. Bundan ötü-

---

388 el-Bakara 2/ 276.

rüdür ki müfessirler anılan ifadeyi cihâda tahsis etmişlerdir. Aslında Allah'ın rızası için yapılan bütün itaat ve hayırlar Allah yolundadır. Çünkü bu davranışlar Allah'a ve O'na itaate götüren yollardır. "İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise tâğût yolunda savaşırlar. Şu halde şeytanın dostlarına karşı savaşın; şüphe yok ki şeytanın kurduğu düzen zayıftır"[389].

Verdiklerinin arkasından başa kakmayı ve gönül kırmayı reva görmeyenler. Denildi ki Allah'a karşı başa kakma tavrı takınmayanlar ve fakire eziyet
176 etmeyenler. Yine denildi ki [§] fakirin başına kakmayanlar ve gönlünü kırmayanlar. Bir de şöyle denildi: zenginin fakirin başına kakması yaptığı harcamayı sayıp dökmesidir, eziyeti ise iyiliğini fırsat bilip sitemde bulunmasıdır. Böylesinin, Allah'a karşı başa kakma tavrı takınması şu âyet-i kerîmede belirtildiği gibidir: "Onlar İslâmiyet'i kabul ettikleri için seni minnet altına sokuyorlar. De ki müslümanlığınızı başıma kakmayın. Eğer samimi kimseler iseniz, sizi imana erdirdiği için asıl Allah'ın size lütufta bulunduğunu bilmelisiniz"[390].

Onların mükâfatları Rablerinin katındandır. Böyleler! ne korkacaklar ne de üzüleceklerdir, bunun yorumunu daha önce yapmıştık[391].

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَٓا اَذًى وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَل۪يمٌ ﴿٢٦٣﴾

263. Gönül alıcı bir söz söylemek ve başkasının kusurunu örtmek, peşinden incitme gelen yardımdan daha hayırlıdır. Allah her şeyden müstağnidir, cezalandırmakta acele etmeyendir.

Gönül alıcı bir söz söylemek ve başkasının kusurunu örtmek, peşinden incitme gelen yardımdan daha hayırlıdır. Âyet-i kerîmede yer alan "kavlun ma'rûf" (قول معروف) kişinin müslüman kardeşi için gıyabında yaptığı hayır dua ve söylediği güzel söz demektir, diye yorumlanmıştır. Başka bir anlayışa göre kavl-i ma'rûf kimsenin görmediği yerde müslüman kardeşinin günahları için Allah'tan bağışlama talep eder, demektir; mağfiret ise kardeşinin kusurunu örtüp kendisine karşı yaptığı haksızlığı bağışlar, anlamına gelir. Diğer bir kanaate göre ise kavl-i ma'rûf, iyiliğin yapılmasını emretmek, Allah nezdinde, peşinden incitme ve başa kakma gelen yardıma göre daha çok sevap kazandırır.

---

389 en-Nisâ 4/76.

390 el-Hucurât 49/17.

391 bk. el-Bakara 2/38, 62, 112.

Eğer denilirse ki: Nasıl olur da Cenâb-ı Hak, güzel söz ve kusur bağışlama ile eziyet ve başa kakmayı bir araya getirip mukayese eder ve şu şundan hayırlıdır der, halbuki aslında bunların biri hayır, diğeri ise şerdir. Böyle bir karşılaştırma, her iki kavramın hayırlı olması halinde yapılır ve hangisi hayırlıdır diye karşılaştırma yapılır?

Buna şöyle cevap verilir: Bunun anlamı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-*bu, sizin için şundan daha hayırlıdır şeklindedir, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "De ki Allah'ın nezdinde bulunan mükâfat eğlenceden ve ticaretten daha hayırlıdır"[392]. Yani Allah nezdinde olup âhirette verilecek mükâfat sizin için dünyadaki eğlence ve ticaretinizden daha hayırlıdır, her ne kadar eğlence ve ticaret, Allah nezdinde, bulunanların cinsinden değilse de, âyet-i kerîmenin anlamı da bu çizgi üzerinde seyreder. Bir de âyetin bir araya getirip mukayese etmek için değil, ayrı ayrı konumlara yönelik olması mümkündür, yani şu hayırlıdır, şu ise kötüdür.

[§] {İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Meselenin yorumu şöyle olmalıdır: Karşılıksız harcama (sadaka) Allah'a yakınlık vesilesi olup hayırdır; kişi buna eziyet davranışını eklenyince hayrı ortadan kaldırmış olur. Buna göre "kavlun ma'rûf" (قول معروف) ile başlayan ilâhî beyanın anlamı şöyle olur: Fakiri güzellikle savmak, önce verip sonra eziyet etme biçimindeki olumlu cevaptan daha hayırlıdır; çünkü gönül alıcı söz -başkası ondan maddi olarak faydalanmasa da- varlığını sürdürür, ardından eziyet gelen yardım ise -fakirin faydalanmasına rağmen- devam etmeyip yok olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* 177

Allah her şeyden müstağnidir. Allah yolunda yapacağınız yardımlardan. Halîmdir, başa kakma ve eziyet verme biçimindeki fiillerinize karşılık cezalandırmakta acele etmez. Bazıları şöyle demiştir. "Men" (المن) ve "eza" (اذى) yani başa kakma ve eziyet, yardım isteyen fakire, "Al, hayrını görmeyesin!" demendir.

Gönül alıcı bir söz söylemek ve başkasının kusurunu örtmek, peşinden incitme gelen yardımdan daha hayırlıdır. Âyetteki bu kısmın diğer bir yorumu da bulunmaktadır: Güzel söz müslümanların yaptığı tesbihler, hamd ve senalardır. Mağfiret ise işlediği günahların örtülmesidir. Daha hayırlı oluş, peşinden bedene eziyet edilen sadakadan daha hafif gelir, demektir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

392 el-Cum'a 62/11.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذ۪ي
يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ
صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى
شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٢٦٤﴾

264. Ey iman edenler! Allah yolunda yaptığınız harcamaları, servetini gösteriş için harcayan, Allah'a ve âhiret gününe inanmayan kişinin yaptığı gibi başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu üzerinde az miktarda toprak bulunan pürüzsüz bir kayaya benzer ki şiddetli sağnak isabet ederek onu çıplak bir kaya haline getirmiştir. Bu gibiler yaptıkları hayır işlerinden hiçbir sonuç elde edemezler. Allah inkârcı toplumu doğru yola çıkarmaz.

Allah yolunda yaptığınız harcamaları, başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Âyetin bu kısmında yer alan "men" (المن) ve "eza" (اذى) biraz önce söylediğimiz anlamlarda gelir. Allah yolunda yapılan harcamaların boşa çıkmasının açıklaması *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyledir: Azîz ve celîl olan Allah şu âyet-i kerîmeleri ile rıza-yı Hak için harcama yapana sevap vâdetmiştir: "Allah'ın, kat kat fazlasıyla iade edeceği faizsiz bir borcu O'na verecek olan kimdir?"[393]; "Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verin. Kendiniz için önceden hazırladığınız iyilikleri Allah katında bulacaksınız"[394]; "Allah müminlerden, mallarını ve canlarını kendilerine verilecek cennet karşılığında satın
178 almıştır"[395]. [§] Her ne kadar insanların ellerindeki servetler gerçekte Allah'a aitse de yapacakları karşılıksız harcamalara mukabil, onlara sevap vermiş ve başkasına karşılıksız bir şey veren kimsenin, başına kakmamasının gerektiğini haber vermiştir. Bu, insanlar arasındaki ticari münasebetlere benzemektedir ki, verdiğinin karşılığını almak şartıyla, kimsenin diğerinin üzerinde başa kakma hakkı yoktur. Yahut da şöyle söylenmelidir: Bütün servetler Allah Teâlâ'ya aittir. Karşılıksız harcama yapan kimse O'nun malından vermiş olur. Allah'ın malından başkasına veren kimse bu davranışı ile övgüye ve minnet edilmeye hak kazanamaz.

---

393 el-Bakara 2/245.

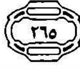
394 el-Müzzemmil 73/20.

395 et-Tevbe 9/111.

Âyette yer alan **servetini gösteriş için harcayan kimse gibi** meâlindeki ifadenin yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunların mallarını gösteriş için başkalarına veren münafıklar olduğunu söylemişlerdir. Bunun delili, âyetin **Allah'a ve âhiret gününe inanmayan** anlamındaki kısmıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak, peşinden başa kakma ve eziyet gelen sadakayı gösteriş amacıyla verilen sadakaya benzetmiştir. Bunun anlamı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şu olmalıdır; Kişi, başa kakma ve eziyet veren sadaka ile Allah rızasını gözetmemiştir, böylesi Allah rızasından uzak ve gösterişe yönelik sadaka konumuna girmiştir. Diğer âlimler ise şöyle bir kanaat belirtmiştir: Gösterişe dayanan her türlü karşılıksız harcamanın hükmü, âyette anlatılandan ibarettir, bu harcamayı yapan kimse ister kâfir ister mümin olsun sonuç değişmez. Çünkü öylesi, gerçekleştirdiği harcama ile Allah rızasını ve âhiret yurdunu amaçlamamıştır.

Cenâb-ı Hak, riya için yapılan, ayrıca başa kakma ve gönül kırma içeren harcamayı üzerinde az miktarda toprak bulunan kayaya benzetmiş -ki bu pürüzsüz bir kayadır- ve **üzerinde az miktarda toprak bulunan pürüzsüz bir kayaya benzer ki şiddetli sağanak isabet ederek onu çıplak bir kaya haline getirmiştir** diye buyurmuştur. Âyetin bu kısmında yer alan "vâbil" (وابل) şiddetli ve büyük yağmur demektir. Mesel getirilip benzetmelerin yapılmasında gözlerin idrak edemeyeceği şeyin idrak edebilir hale getirme özelliği vardır. Şöyle ki, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette Allah Teâlâ'nın benzetme yaptığı pürüzsüz kaya ve toprak, algılanan şeyler olup insanların ve diğer canlıların gıdaları topraktan üretilmiştir. Bunun yanında Allah rızası uğrunda harcama yapmak için vâdettiği mükâfat, duyular ötesi olup algılanması mümkün değildir. [§] Bu sebeple duyu ötesini, duyulabilir âlemle bilinir hale getirmiş ve 179
bir anlamda şöyle buyurmuştur: Sayesinde gıdaların oluştuğu toprak şiddetli yağmur sebebiyle hiçbir izi kalmayacak şekilde ortadan kaybolduğuna göre, Allah rızası uğrunda yapılan harcamanın sevabı da başa kakma, gönül kırma ve gösteriş amacı gütme sebebiyle hiçbir parçası geride kalmayacak şekilde yok olup gider; tıpkı yağmurun pürüzsüz kaya üzerindeki toprağı götürmesi gibi, öyle ki kaya üzerinde topraktan eser kalmayan kaygan bir mekân haline gelir.

Allah inkârcı toplumu doğru yola çıkarmaz. Mûtezile mensupları, önceden tercih ettikleri küfür sebebiyle inkârcı toplumu doğru yola çıkarmaz, demiş; biz ise küfrü tercih ettikleri sırada doğru yola çıkarmaz, buna mukabil imanı tercih ettikleri takdirde onlara hidâyet verir, diye yorum yaptık.

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ
اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ
فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

265. Allah rızasını kazanmak ve gönüllerindeki imanı sağlamlaştırmak amacıyla mallarını harcayanların durumu, bir tepe üzerindeki bahçeye benzer; ona kuvvetli sağnak düşmüş ve meyvelerini iki kat vermiştir. Öylesine sağnak düşmeyecek olursa en azından hafif bir yağmur isabet eder. Allah yaptıklarınızı bütün ayrıntılarıyla görmektedir.

[Kur'ân'daki Darb-ı Mesellerin Hikmeti]

Allah rızasını kazanmak ve gönüllerindeki imanı sağlamlaştırmak amacıyla mallarını harcayanların durumu. Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da örnek getirip andığı mesellerde çeşitli hikmet ve deliller bulunmaktadır. Birincisi, aralarında müşterek bir illet bulunması halinde hakkında nas bulunmayan bir hükmün bulunanla kıyas edilmesinin meşru olduğuna ilişkindir.

İkincisi, duyu ve gözleme dayanan bilgiler çeşitli gerçeklere ait temel ilimler olup duyu ötesi âlemin bilinmesi için kendileriyle istidlâl edilebilecek esasları teşkil ettiğine dairdir.

Üçüncüsü, Kur'ân'da yer alan bu darb-ı mesellerde Hz. Peygamber'in (salât ve selâmların en mükemmeli onun üzerine olsun) peygamberliğinin ispatı için delil teşkil ettiğine ilişkindir. Şöyle ki, Araplar gerek tevhîd ilkesi konusunda gerekse kıyâmet vb. husûslarda olduğu gibi duyuların ötesinde kalan husûsların açıklığa kavuşturulmasında darb-ı mesel getirmiyor ve bu konuda herhangi bir bilgiye sahip bulunmuyordu. Nihâyet Allah Teâlâ Hz. Muhammed'i (s.a.) peygamber olarak göndermiş, ona Kur'ân'ı vahyetmiş ve muhataplarına ulaştırmak üzere orada darb-ı meseller zikretmiştir, tâ ki Hz. Muhammed'in bu husûslara azîz ve celîl olan Allah sayesinde vâkıf olduğunu ve onlara getirdiği Kur'ân'ı kendisinin uydurmadığını anlamış olsunlar. İşte bu husûs onun nübüvvet ve risâletinin alâmetlerinden biridir. Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e yazı yazmasını ve şiir söylemesini öğretmemesi, bunu onun nübüvvet ve risâletinin belirtilerinden biri yapması da aynı esas dayanır. Zira
180 şiir söylemek ve yazı yazmak Arapların adetlerinden olup [S] bu yeteneklere sahip bulunanları diğerlerinden üstün tutuyorlardı. Evet, durumun böyle olmasının hikmeti, Hz. Peygamber'in bir şair ve bir katip olarak tanınıp da,

"O, bu söylediklerini kısmen eski kitaplardan almış, kısmen de kendisinden uydurmuştur" dememeleriydi, şu âyet-i kerîme de beyan edildiği üzere: "Sen bundan önce ne yazı okur ne de elinle yazardın, öyle olsaydı bâtıl yolunu tutanlar şaşırtıcı şüphelere düşerlerdi"[396].

Dördüncüsü, Kur'ân'da yer alan darb-ı mesellerde, âli ve yüce olan Allah'ın, dünyayı onda bulunan güzellikler-çirkinlikler, yükseklikler-alçaklıklar ile birlikte yarattığının ispatı vardır, şöyle ki, sözü edilen darb-ı mesellerde üstün nitelikli olanı aynı nitelikte olana, değersiz olanı da aynı durumda bulunana benzetmiştir. İşte bu husûs da dünyadaki bütün nesne ve olayların yaratıcısının Allah Teâlâ olduğunu, O'nun şeriki ve benzerinin bulunmadığını ispat etmektedir.

Cenâb-ı Hak, kendi rızası için yapılan harcamaları (sadaka) bazan yeryüzünde yükselen bir tepeye, bazan şu kadar başak bitiren ve her başakta şu kadar tane bulunan ekin tohuma, bazan da, "Allah'ın kat kat fazlasıyla iade edeceği faizsiz bir borcu O'na verecek olan kimdir?"[397] meâlindeki beyanında görüldüğü üzere kat kat artış gösteren bir şeye benzetmiştir. Bunun sebebi *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şu olmalıdır ki, azîz ve celîl olan Allah dünya hayatındaki insanların bazan sayı çokluğuna, bazan yeryüzü seviyesinden yükselmiş olup diğer insanlara ve mekânlara yukarıdan bakmaya imkân veren bahçelere, bazan da çok ve büyük olan nesnelere rağbet gösterdiklerini ezelî ilmi ile bildiği için sözü edilen husûslara benzetme bağlamında insanları karşılıksız harcamaya teşvik etmiştir, tâ ki ezeli ilminde yer alan bu husûsa fili hayatta da insanlar rağbet göstersin. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ söz konusu edilen sadakaları bu konuda insanları teşvik eden kendi Peygamberi'ne (s.a.) haram kılmıştır. Şöyle ki, Resûlullah insanları karşılıksız harcama yapmaya teşvik ediyordu, tâ ki muhatapları onun hakkında kötü zanna kapılıp, "kendisinin faydalanması için başkalarını iyilik yapmaya teşvik ediyor" demesinler. **Ve gönüllerindeki imanı sağlamlaştırmak amacıyla.** Âyetin bu kısmında yer alan "tesbît" (تثبيت) kelimesi tasdik manasına geldiği ifade edilmiştir, "Artık kim karşılıksız verir, kötülüklerden sakınır ve en güzel olanı tasdik ederse biz ona başarıların en kolay yolunu nasib edeceğiz"[398] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Diğer bir görüşe göre "tesbit" İslâm'ı içine sindirmek demektir. Bir anlayışa göre acele etmeyip harcama yapacakları yerleri belirlemede teenni ile hareket ederler demektir. Bazıları tasaddukta tesbitin şu mânaya

396 el-Ankebût 29/48.

397 el-Bakara 2/245.

398 el-Leyl 92/5-7.

geldiğini belirtmiştir: İç dünyası açısından, Allah rızasına özgü olduğu takdirde harekete geçip harcama yapar, başka bir şey karıştırdığı takdirde elini çeker. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bir tepe üzerindeki bahçeye benzer. Âyetin bu kısmında yer alan "rebve" (ربوة) kelimesinin yer seviyesinden yükselmiş kısım veya bir mekânın aynı seviyedeki belirgin kısmı anlamına geldiği ifade edilmiştir. **Meyvelerini iki kat vermiştir.** Yani bahçe, isabet eden doyurucu yağmur, ardından meyve vermek
181 için yeniden tazelemiş ve iki kat ürün vermiştir. [§] İşte başa kakma tavrı göstermeksizin servetini Allah yolunda harcayan kimsenin durumu da bunun gibidir, Cenâb-ı Hak, onun yaptığı az veya çok harcamayı katlanmış olarak kaydettirir. Bir de Allah, harcama yapanın mükâfatını ikiye katlar, diye yorum yapılmıştır.

Ona kuvvetli sağanak düşmüş. Bu kısımda yer alan "vâbil" (وابل) kelimesi biraz önce değindiğimiz üzere damlaları büyük olan şiddetli yağmur demektir.

Hafif yağmur. Buradaki "tall" (طل) kelimesi zayıf yağmur demektir. Aynı kelime için çiğe benzeyen toz gibi yağmur anlamı da verilmiştir. Yani bahçe daima yeşil olup az veya çok meyvesi eksik olmaz.

اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ اَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ
ضُعَفَاءُ فَاَصَابَهَا اِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ
لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

266. Sizden biriniz arzu eder mi ki hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, altından sular akan ve her türlü meyvesi bulunan bir bahçesi olsun da bakıma muhtaç aile halkı varken ihtiyarlık gelip çatsın; derken kızgın bir kasırga isabet etmesinin sonunda bahçe yansın? İşte Allah, düşünüp anlayasınız diye âyetlerini böylece size açıklar.

[Soru Üslûbundaki İlâhî Hitabın Hikmeti]

Sizden biriniz arzu eder mi ki hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu bir bahçesi olsun. Burada soru halinde yöneltilen hitabın cevabı yoktur, şayet cevabı bulunsaydı "arzu eder" veya "etmez" şeklinde olacaktı. Belirtilmelidir ki Allah

Teâlâ'dan gelen hitaplar üç şekilde olur: Birincisi, kulağa çarptığı zaman muhtevası anlaşılan hitaptır. İkincisi, iyiden iyiye düşünüp fikir yürüttükten sonra maksadı anlaşılan hitaptır, "Onlar Kur'ân'ı iyiden iyiye düşünüp incelemiyorlar mı"[399]; "Bu misalleri inanlara düşünsünler diye veriyoruz"[400] ve "Anlasınlar", "akledip anlasınlar"[401]. Üçüncüsü ise anlam ve muhtevası Resûlullah (s.a.) veya bu konuda bilgisi olan bir başkasına sorulmadan anlaşılamayan hitaptır; "Bunu bir bilene sor"[402]; "Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorun"[403] beyanlarında olduğu gibi. Durum söylediğimiz gibi olunca [§] soru tarzındaki bazı hitapla- 183
ra cevap verilmeyişin hikmetinin insanlar tarafından sorulup araştırılması ve incelenmesi amacına yönelik olduğu ihtimali ortaya çıkar.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin içerdiği hitabın münafıklar hakkında olması ihtimal dâhilindedir. Şöyle ki, münafık, içinden muhalif olduğu halde dış görünüşü ile müslümanlarla uyum içinde olduğunu kabul eder ve bu sebeple âhirette amellere karşılık olarak verilecek sevaba hak kazandığını zanneder. Böylesi, âyette zikredildiği üzere bir arazi parçasının sahibine benzer ki adam genç ve güçlü olduğu dönemde dikim yapar, çeşitli bitkilerin hazırlığını yürütür. Amacı ise, ihtiyaç duyduğu ve zaafa maruz kaldığı dönemde tarlasından faydalanmaktan ibarettir; fakat bu zamana ulaşıp muhtaç hale gelince tarlasından faydalanmasına engel olunur. Dindarlığı, dünya menfaati ve refahı amacına yönelik bulunan münafık da aynı durumdadır, dindarlığın meyvelerine ihtiyaç duyduğu zamanda bundan mahrum bırakılır.

Âyette yer alan benzetme kâfir hakkında da aynı konumdadır. Şöyle ki, kâfir yapıp ettikleri ile -tarla sahibinde olduğu gibi- ileriye bağlı olarak ümit bağladığı bir dönemde faydalanmayı amaçlamıştı, fakat muhtaç duruma geldiği gün önceki çalışmalarına âfet geldiğinden onlardan faydalanmaktan yoksun bırakılmıştır. Bu durum Cenâb-ı Hakk'ın şu meâldeki beyanına benzemektedir: "İnkâr edenlerin amelleri ıssız çöllerdeki serap gibidir ki, susamış kimse onu su zanneder. Nihâyet yanına vardığında orada herhangi bir şeye rastlamamış, üstelik yanı başında Allah'ı bulmuştur, Allah ise onun hesabını tastamam görmüştür. Zaten Allah hesabı çok çabuk görendir"[404]. Bunun sebebi şudur ki,

---

[399] Muhammed 47/24.

[400] el-Haşr 59/21.

[401] Sonları "akledip anlasınlar" meâlindeki ifade ile biten âyetler çoktur, onlardan biri için bk. er-Rûm, 30/24.

[402] el-Furkān 25/59.

[403] en-Nahl 16/43.

[404] en-Nûr 24/39.

kâfir sergilediği dindarlığı dünyada ele geçireceği bir menfaat için yapar, mümin ise benimsediği dini hayata geçirmesi âhirette beklediği bir menfaate dayanır. Buna göre inkârcının ümidi yersiz olduğundan, âyette belirtilen sonuç ortaya çıkmıştır.

Müminler, naslarda yer alan darb-ı mesel ve benzetmelerden faydalanmasını bilir, çünkü onlar darb-ı mesellerin kendi ifadelerine değil bünyelerine yerleştiren mâna inceliklerine bakarlar. İnkârcılarsa mesellerin amaçlarına de-
183 ğil zahiri görünümlerine bakış yapıp [S] küçümserler ve akıldan uzak görürler. Bu sebepledir ki Cenâb-ı Hak bu tür âyetlerin sonunda, "düşünen, akledip anlayan kimseler için"[405] buyurmuştur.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede yer alan meselin amaçladığı konuyla ilgisi şöyledir ki, inkârcı dünyada yapıp ettiklerinin karşılığına en çok muhtaç olacağı zamanda bundan mahrum bırakılır, tıpkı bahçe sahibinin bahçesinin ürünlerine en çok ihtiyaç duyduğu, yaşının ilerleyip kuvvetinin azaldığı dönemde bundan mahrum bırakılması gibi. Böylelerinin, amellere karşılık verileceği günde başvurulacak hiçbir imkânı bulunmayacaktır.

Kızgın kasırga. İbn Abbâs âyette yer alan "i'sâr" (اعصار) kelimesine yakıcılığı olan rüzgâr mânası vermiştir. Kelimenin, ağaçları yakıcı ateşi taşıyan rüzgâr yahut da göğe yükselen rüzgâr -ki bu en şiddetli olanıdır- anlamına geldiği de ifade edilmiştir.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} **Sizden biriniz arzu eder mi ki bir bahçesi olsun.** Bunun anlamı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyle olmalıdır: Sizden biriniz hiçbir zaman istemez ki, gücü ve zenginliği yerinde bulunduğu dönemde kendisinden ve diğer geçim vasıtalarından maişetini sağlayacağı ve menfaatlerine nail olacağı bir bahçesi bulunsun da sonra gücünün zayıflaması ve aile fertlerinin geçimini yüklenmesi döneminde ona muhtaç olacağı zamanda faydasından mahrum bırakılsın. Bundan dolayı -ey insanlar- bedenî gücünüzün ve zenginliğinizin yerinde olduğu bir dönemde, bu imkânların ileride sonuçlarına ve doğuracakları mükâfata muhtaç olacağınız günden habersizmiş gibi davranmaya hiç bir zaman rıza göstermeyin. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Âyetin içerdiği anlamı şöyle şekillendirmek de mümkündür: Ey münafıklar, dünyada yaşadığınız hayatın dış görünüşüne ve müminlerle uyum içinde bulunma gösterisinin sağladığı menfaatlere aldanmayın; şunun gibi ki âyette belirtildiği üzere bu günkü yaşantısıyla sahip olduğu nimetlere (bah-

---

405 el-Bakara 2/164; bk. meselâ, er-Ra'd, 13/3.

çe) aldanmış, [Ş] fakat daha sonra Allah'ın, beyanında ona gösterdiği âkıbete 184
maruz kalmıştır; böylesi bu âkıbeti görünce önceki aldanış davranışının vuku bulmamasını şiddetle arzu edecektir, ne var ki önce sergilediği yanlış hareket, iyi sonucun gerçekleşmemesine sebep teşkil etmiştir. İşte bu kişinin hali münafığın meseline uygun düşen çizgiyi takip etmektedir.

Söz konusu edilen meselin âhirete, inanmakla birlikte Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemi inkâr eden kimse için de sevk edilmiş bulunması ihtimal dâhilindedir. Şöyle ki, son peygamberi inkâr etmek suretiyle yöneticilik ve üstünlüğe erişen kimse, âyette belirtilen bahçe sahibi gibidir; o, kötü âkıbeti bilseydi başlangıçta böyle bir bahçeye sahip olmayı istemezdi. Bunun gibi Resûl-i Ekrem'i inkâr edenler de, bu inkârın kötü âkıbetlerine muttali olduktan sonra ele geçirdikleri dünyalığı tercih etmeleri gerekir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette yer alan mesel soru biçiminde olmakla birlikte şu sebeplerle cevabı verilmemiştir: **1)** Âyette söz konusu edilen kişinin nitelikleri, açıkça belirtildiğinden muhatap için yeterli bir açıklama oluşmuştur. **2)** Âyetin gelişine sebep teşkil eden olayda, tanıtımın ip uçları yer almaktadır. **3)** Allah Teâlâ âyetin inceliklerini düşünmeleri konusunda muhatapları sınava tabi tutmayı dilemiştir, tâ ki her akıl sahibi düşünmenin faziletine ulaşabilsin ve Allah'ın âyetleri hakkında fikir üretiminde bulunanları -bulunmayanların fikrî yönlerini bunlara çevirmek suretiyle- lütuf ve ikramlarına mazhar kılsın. Böylelikle ümmetin bir kısmı, kendi yetersiz görüşlerinden vazgeçip fikir üretenlerin kılavuzluğuna güvenip bağlanmış olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyetin yorumlanmasına dair şimdiye kadar söylenenlerin özeti şudur ki, irade sahibi olan canlıların gerçekleştirecekleri fiiller, doğuracakları sonuçlara bağlı olur, kural olarak bir fiili yapan kişinin varacağı nokta başlangıçta kendisi tarafından amaçlanmış olmalıdır. Yaptıkları fiillerden gafil olan kimseler için bahçesinin parlak döneminden neşe duyan kimsenin, sonradan müşahede ettiği kötü sonuç sebebiyle duyduğu şaşkınlıktan ibret alma durumu oluşmuştur. Öyle ki bahçe sahibi övgüye değer bir âkıbetin mutluluğunu yaşamak amacıyla söz konusu bahçeye sahip olmamayı arzu eder. İşte daha sonra gözlemlediği sonuçlardan gafil olan kimsenin işlediği fiiller de bu zemin üzerine oturur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّٓا اَخْرَجْنَا
لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَب۪يثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ
بِاٰخِذ۪يهِ اِلَّٓا اَنْ تُغْمِضُوا ف۪يهِ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ

183 [§] *267. Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve sizin için yerden çıkardığımız nimetlerden Allah yolunda verin. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmadığınız kötü malı vermeye kalkışmayın. Şunu bilmelisiniz ki Allah her şeyden müstağnidir, bütün övgülere layıktır.*

Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve sizin için yerden çıkardığımız nimetlerden Allah yolunda verin. Bu ilâhî beyanda yer alan **kazandıklarınız** meâlindeki ifadede ticaret mallarının da zekâta tâbi olduğunun delili bulunmaktadır. Çünkü kazanılmak suretiyle elde edilen servet, ticaret mallarından ibarettir. Allah'ın kitabında, ticaret malları için zekât vermenin farz oluşunun beyanına dair bundan başka bir âyet yer almamaktadır. Konuyla ilgili olarak Resûlullah'tan nakledilen bir rivâyet de yoktur. Ancak bazı sahâbîlerin bu kanaatte olduğu zikredilmiştir ki, onların bu telakkisinin, tefsirini yapmakta olduğumuz âyete dayanması ihtimal dâhilindedir. Gümüş, altın, deve, koyun ve sığırın zekâtı ise Kitab ve Sünnet'te zikredilmiş olup, bunların zekâtı aynî olarak gerçekleşir, mükellef, ticaretlerini yapmış olsun veya olmasın sonuç değişmez. Ticaret mallarının zekâtı ise ticarî işlemin uygulanmasıyla farz olur. Âyet-i kerîmede, belirtilen harcamanın bağlayıcılık (vücûb) ifade ettiğinin delili de yer almaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak **göz yummadan alıcısı olmadığınız** diye buyurmuştur. Görüldüğü üzere burada "iğmâz" (الاغماض) kavramını kullanmıştır ki, bu kelime nafile konumundaki husûslar için değil, eda edilmekten başka gerçekleştirme şekli bulunmayan vâcib husûslar için zikredilir, ancak her hangi bir af ve ödeme olmaksızın rızalaşma bahis konusu olursa, müstesna. Sonuç olarak "iğmâz" kavramı ve dolayısıyla yapılacak harcamanın kaçınılmaz şekilde gerekliliği ortaya çıkmıştır. Âyet-i kerîmede, ayrıca taze hurma ve sebzelerde de zekât hakkının bulunduğuna dair delil vardır, çünkü Allah, burada yerden çıkarılan şeyleri zikretmiştir. Taze hurma ve yeşil sebzeler de yerden çıkmaktadır. Tahıl ürünlerine gelince, onlar yerden çıkan tohumdan üremektedir. Bu açıdan bakıldığında âyetin zahirine dayanılarak taze hurma ve sebzelerin, zekâtın gerçekleşmesi açısından diğerlerinden önce geldiği söylenebilir.

[§] {İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Tahıl ürünlerindeki zekâtın ge- 106
rekliliği (vücûb) hukukî bir istidlâl sonucudur. Bu da tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin zahiri yönüyle, topraktan çıkan şey anlamına gelir. [İmam] Ebû Yûsuf ve Muhammed (Allah her ikisine de rahmet eylesin), âyette yer alan "sizin için yerden çıkardığımız" meâlindeki ifadenin sizin için yerden çıkan asıldan, anlamına geldiğini belirtmişlerdir; tıpkı, "Ey Ademoğulları! Size ayıp yerlerinizi (avret) örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik"[406] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Aslında elbise, o haliyle gökten inmez, buna göre Cenâb-ı Hak sayesinde elbisenin oluştuğu temel ve sistemi kast etmiş olmalıdır. "Sizi topraktan yaratmıştır"[407] meâlindeki beyan da bunun gibi olup, Allah Teâlâ topraktan bizi değil insan türünün aslı olan Âdem aleyhisselamı yaratmıştır. Tartışmakta olduğumuz zekât konusu da bunun gibidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Tahıl ürünlerinin zekâtı konusunda yapılacak yorum şudur ki, Cenâb-ı Hakk'ın, toprak altından bizim için çıkardığı nimetler, yere atılıp önceki şekli değişen ve çimlenen bir tohum sayesinde meydana gelmiştir. Bu tohumdan, hiçbir kimsenin katkısı olmaksızın, O'nun lütfuyla çeşitli bitkiler ortaya çıkar. Bu ilâhî lütuf, sadece arazi sahibi olanlara değil, onlara yönelik olduğu kadar fakirlere de yöneliktir; çünkü Allah, yerden çıkan ürünleri bütün insanlar için yaratmıştır, onda hem fakirlerin hem de zenginlerin hakkı bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle, ileri yaşa varmamış küçük yaştaki kimsenin de öşür ödeme mükellefiyetinden söz etmek mümkün olmuştur. Şu ilâhî beyana bakmaz mısınız: "Şimdi bana ektiğiniz tohumu haber verin, onu yerden siz mi bitiri-
yorsunuz yoksa biz mi bitirmekteyiz"[408]. Şöyle yorumlanmıştır: [§] Onu, top- 187
raktan siz mi bitiriyorsunuz yoksa biz mi?[409] Tohumun bitki haline gelişinden sonra onu sulamak, korumak vb. hizmetlerini görmekte insanlar ortaklaşa rol alırlar. Bu sebeple de **sizin için yerden çıkardığımız nimetler** meâlindeki ilâhî beyanı tohumlarla değil, onların ekilmesi sonunda Allah'ın topraktan çıkardığı bitki ve ürünle yorumladık. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kendinizin göz yummadan alıcısı olmadığınız kötü malı vermeye kalkışmayın. Bu beyanda, kişinin, iyi malın içinden kötüsünü çıkarıp zekât veya sadaka olarak vermesinin caiz olmadığına dair delil bulunmaktadır. Şayet böyle bir davranışta bulunacak olursa [imam] Muhammed'e (r.h.) göre iyi olma-

---

406 el-A'râf 7/26.

407 er-Rûm 30/20; ayrıca bk. Fâtır 35/11 l; el-Mümin 40/67.

408 el-Vakı'a 56/63-64.

409 Bu ilâhî beyan topraktan bitki çıkarma olayında hiçbir kimsenin fonksiyonu bulunmayıp Allah'ın yaratışı ile olduğunun ispatı vardır.

yanın üstünü tamamlaması gerekir, onun bu konudaki dayanağı **kendiniz göz yummadan alıcısı olmadığınız** meâlindeki beyandır. Ebû Hanîfe'ye (r.a.) göre ise bu caiz olup aradaki farkı tamamlaması gerekli değildir. Ebû Hanîfe'nin düşünce tarzı şudur ki, Allah, göz yumdukları takdirde bu nitelikteki malı da kabul etmeye bir anlamda teşvik etmiştir; fakire gelince, kendisine karşılıksız olarak yapılan bir ikram olduğundan daha rahat bir psikoloji içinde onu kabul edebilir. Bir de kalitesi düşük malın dâhil olduğu türün, ölçü ve tartı açısından farklı bir değeri bulunmamaktadır. Böyle olunca da ödeyen kimse için farzla bir şey vermesi gerekli görülmez.

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾

268. Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve cimrilik telkin eder. Allah ise kendi katından bir bağışlama ve bolluk vaat eder. Allah rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir.

Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve cimrilik telkin eder. Şöyle denilmiştir: Sizi, Allah rızası için verip harcama yapmanız sebebiyle, dünyada fakirlikle korkutur ve cimrilik, yani sadaka vermemeyi telkin eder. Şöyle bir yorum yapmak da imkân dâhilindedir: Şeytan sizi dünyada bitmeyen aşırı arzular (tûl-i emel) peşinde dolaştırır ve servetinizin yok olmasıyla korkutur; **kötülük telkin eder**, yani Rabb'inize karşı sü-i zan beslemenizi.

Allah ise, uğrunda harcama yapmanız suretiyle kendi katından bir bağışlama, ayrıca dünyada isim bırakmayı vâdeder. Diğer bir ihtimale göre Allah, âhirette bağışlama ve dünyada O'nun için harcadığınızın devamını getirmeyi vâdeder. Bir de kötülüğünüze mukabil mağfiret ve fakirliğinizi giderecek bolluk vâdeder, diye yorumlanmıştır.

[Kur'ân'da Yer Alan Hikmet Kelimesinin Mânası]

188 [§] **Allah rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir**. Yani Allah, O'nun yolunda harcadığınızın yerini doldurmaya güç yetiren bir zengindir, harcamalarınızın mükâfatını nasıl vereceğini bilendir. "Alîm" (عليم) kelimesi yaptığınız harcamayı ve iyiliği bilendir, anlamına da gelebilir. **Allah rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir.** Âyetin bu kısmında yer alan "rahmeti geniş olan", "her şeyi bilen" mânasındaki "vasi'" (واسع) ve "alim" (عليم) kelimeleri ile bir önceki âyette geçen "her şeyden müstağni" (غنى) ve "bütün övgülere lâyık" (حميد)

kelimelerinde, O'nun, insanları tasaddukta bulunmaya ve karşılıksız harcama yapmaya teşvik edişinin kendi ihtiyaç ve fakirliğinden ötürü değil, insanları sınayıp denemeye tâbi tutması hikmetine bağlı olduğunun delili bulunmaktadır.

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا
كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

269. Allah hikmeti dilediğine verir. Kendisine hikmet verilen kimse pek çok iyiliğe mahzar kılınmış demektir. Sadece derin kavrayışlı insanlar düşünüp sonuç çıkarabilirler.

Allah hikmeti dilediğine verir. Burada yer alan hikmet kelimesinin, Kur'ân'ı bilip tefsir etme anlamına geldiği söylenmiştir. İbn Abbâs'a (r.a.) nispet edilen bu görüş, hadis olarak da rivâyet edilmiştir[410]. Ayrıca hikmete, Kur'ân'ı anlamak, dinî konular husûsunda tam anlayış sahibi olmak ve nübüvvet anlamları da verilmiştir. Bir de şöyle denilmiştir: Hikmet, doğruya isabet demektir. Bu sonuncu mâna da göz önünde bulundurularak tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede, bilinmeyen meselelerin hükümlerini ortaya koymak için içtihatta bulunmanın meşruiyeti ve müçtehidin içtihadında isabet ettiğinin delili bulunmaktadır.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} **Allah hikmeti dilediğine verir**. Buradaki hikmetin tevili husûsunda bazı âlimler, hikmet Kur'ân demektir, yorumunu benimsemişlerdir; çünkü Cenâb-ı Hak, çeşitli âyetlerde nitelendirdiğine göre Kur'ân nurdur[411], hidâyet kaynağıdır[412], ruhtur[413], şifadır[414]. Kişi nurla eşyanın mahiyetlerini (hakâik) görür, hidâyetle bütün hayırları idrak edip helak
olma yerlerinden korunur, [§] ruhla bütün canlılar hayat bulur, şifa ile de her 189
hasta sağlığa kavuşur ve her türlü âfet yok olup gider. Niteliği bundan ibaret bulunan bir şey, elbette [âyette de işaret edildiği üzere] iyiliğin ta kendisidir. **Yardım Allah'tandır.** Diğer bir grup âlim ise hikmet, her şeyin gerçekliğine isabet demek olup, onun sayesinde her kötülükten korunma ve her hayra ulaş-

---

[410] Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 50; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 330; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 323.

[411] en-Nisâ 4/174.

[412] el-Bakara 2/2.

[413] eş-Şûrâ 42/52.

[414] Yûnus 10/57.

ma imkânı elde edilir, pek çok iyilik de bundan ibarettir, yorumunu yapmıştır. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Bazıları da hikmet, Hz. Peygamber'in din anlayışı (Sünnet) mânasına gelir demiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, Resûl'üne (s.a.), üzerinden gidenin kurtuluşa ereceği, ayrılanın ise sapacağı bir hak yol lütfetmiştir.

Temel anlamı çerçevesinde hikmetin tarifi için şöyle denilmiştir: O, her şeyi yerli yerine koymak ve hakkı sahibine vermekten ibarettir. Bu noktadan hareket eden bazı filozoflar hikmeti şöyle tanımlamıştır: O, her şeyden önce bilmek, bilginin ışığı altında her şeyi kendi yerine koymak ve her türlü hakkı sahibine ulaştırma eylemini gerçekleştirmektir. Şöyle de denilmiştir: Hikmet, bütün işleri isabetli, dikkatli ve sağlam bir şekilde yerine getirmek esasından doğar. İleri sürülen bu son görüşler birbirine yakın mahiyettedir, çünkü hikmet sefehin karşıtıdır, sefeh ise gerçekleştirilen fiillerde tutarsızlık ve karşılaşılan çeşitli olaylarda, farklı tepkiler sergilemekten ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bir grup alim şöyle demiştir: Kur'ân'da yer alan hikmet, dini konuların sınırlarını ve iç yüzlerini anlamaktan ibaret olup, dış görünüş itibariyle değil de hakikat ve mahiyet açısından hangisinin isabetli, hangisinin hatalı olduğu, sayesinde anlaşılabilen şeydir, bu, hakîmler ile dini bilip koruyanların işidir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Diğer bir âlimler zümresi de hikmet, anlamak demektir demiş, anlamayı (fıkıh) da bir şeyi, benzeri ve dengine işaret eden anlam ve muhtevasıyla bilmektir, diye tarif etmişlerdir. Buna göre sözü edilen anlayış sayesinde, duyular ötesinde bulunanı duyu yoluyla, anlam ve muhtevası kapalı olanı açık olan yoluyla ve ikinci derecedeki meseleyi (fer') birinci derecedeki mesele (asıl) yoluyla bilmek imkân dâhiline girer. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

İleri sürülen bu görüşlerin hangisinden ibaret olursa olsun, ortaya konan bakış açısı göz önünde bulundurulduğu takdirde, hikmet dünya ve âhiret iyiliğini kendisinde toplamış bulunur. Niteliği bundan ibaret olan bir şey ise şüphe yok ki muhtevasında fazlasıyla hayır bulundurmuş olur. *Yardım ancak Allah sayesinde mümkündür.*

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede, Allah Teâlâ'nın hikmeti herkese vermediğinin, hikmet her ne kadar hakîm olan birinin fiili ise de ona Allah'ın lütfu sayesinde nail olduğunun ve ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın, hikmeti birine verdiği halde, o kişinin ona sahip olmayışının imkân dâhiline girmedi-

ğine dair işaret vardır. Bütün bunlar, Mûtezile mensuplarının görüşüne aykırı düşmektedir[415].

[Ş] [Kendisine hikmet verilen kimse] **pek çok iyiliğe mazhar kılınmış** 190
demektir. Yani dünyada onun şahsını bütün âfetlerden koruması, âhirette de azaba maruz kalmasından mahfuz tutması.

Sadece derin kavrayışlı insanlar düşünüp sonuç çıkarabilirler. Yani sözü edilen husûslardan ancak kavrayış ve akıl sahibi öğüt alır.

Âyet-i kerîmede, Mûtezile telakkisinin reddedilişi bulunmaktadır, çünkü Allah, hikmeti **dilediğine verir** buyurduktan sonra **kendisine hikmet verilen kimse pek çok iyiliğe mazhar kılınmış olur** demiştir. Aslında Cenâb-ı Hak, hikmeti herkese değil insanların bir kısmına verir, şayet din açısından en elverişli olanı vermek, O'nun için gerekli olsaydı herkese vermesi gerekirdi, dolayısıyla da verdiğinin üstünlüğü ortadan kalkmış olurdu. Başkasına da verdiğini söyleyenin bu telakkisi, Kur'ân'da anlatılanın dışına çıkmış durumdadır.

وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهُ وَمَا
لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٢٧٠﴾

270. Yaptığınız her harcamayı ve adadığınız her adağı Allah mutlaka bilir. Ancak zâlimlerin hiçbir yardımcısı olmayacaktır.

Yaptığınız her harcamayı ve adadığınız her adağı. Buradaki harcamanın mahremlere yönelik olması ihtimal dâhilinde bulunduğu gibi farz kılınanları, ayrıca diğer husûsları içermesi de imkân dâhilindedir. İbn Abbâs (r.a.) yoluyla Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivâyet edildiğine göre o, **yaptığınız her adak** hakkında şöyle buyurmuştur: "Konusunu bildirmeden adak yapan kimsenin yerine getireceği kefâret yemin kefâretidir, işlemesi günah olan bir konuda adak yapan kimsenin yerine getireceği kefâret, yemin kefâretidir, gücünü aşan bir konuda adak yapanın kefâreti yine yemin kefâretidir, üstesinden

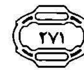
---

415 "Sıralanan şıkların birincisi Mûtezile'ye ait, 'din açısından en elverişli olanı kuluna vermesi Allah'a vâcibtir' görüşünü reddeder, aksi takdirde Cenâb-ı Hakk'ın bütün insanlara hikmet vermesi, kendisine vacip olur ve dolayısıyla hikmete mazhar kılınanın üstünlüğü ortadan kalkmış bulunurdu. İkinci ve üçüncü şık ise sözü edilen mezhep mensuplarının, 'kişi Allah'ın vermesine ihtiyaç kalmaksızın hikmeti kendi şahsında yaratabilir' biçimindeki sözlerini geçersiz kılar (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 93b).

gelebileceği bir şey için adak yapan kimse ise onu yerine getirsin"[416]. Bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın, insanların, kendi rızası için yaptığı harcamaları ve adaklarını bildiğine dair uyarma ve hatırlatma vardır, tâ ki, harcamalarda ihsan sınırına ulaşsınlar, adaklarında da samimi davranıp yerine getirsinler.

Allah mutlaka onu bilir. Yani, onu kabul eder veya yerine getirilmesini emreder diye açıklanmıştır. Âyetin bu kısmında yer alan "bilir" kelimesi ne kadarını yerine getirdiğinize vâkıf olup ona göre mükâfatlandırır, anlamına gelebileceği gibi harcamalarınız ve adaklarınızla neyi amaçladığınızı bilir, anlamına gelmesi de ihtimal dâhilindedir.

191 [§] **Ancak zâlimlerin hiçbir yardımcısı olmayacaktır.** Yani âhirette, onları azaptan kurtaracak biri bulunmayacaktır. Şöyle de denilmiştir: Zâlimler için bağışlanmalarını isteyecek hiçbir şefaatçi ve destek verecek hiçbir yardımcı bulunmayacaktır, halbuki dünyadaki her zâlimin bir yardımcısı mevcuttur.

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

271. Yardımları açıkça verirseniz güzel bir şey. Ama onları gizlice fakirlere ulaştırırsanız sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızın bir kısmının bağışlanmasına vesile olur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.

Yardımları açıkça verirseniz güzel bir şey. Ama onları gizlice fakirlere ulaştırırsanız sizin için daha hayırlıdır. Bazıları, âyet-i kerîmede bahis konusu edilen yardımların farz konumunda bulunanlardır derken, diğerleri, çeşitli şekilleri bulunan nafile konumundaki yardımlardır kanaatini benimsemiştir. Bir üçüncü grup ise şöyle demiştir: **Yardımları açıkça verirseniz**, bunlar farz olanlardır, **gizlice fakirlere ulaştırırsanız**, bunlar da nafile olan yardımlardır.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Nafile yardımların gizlice, farz konumundakilerinin ise açıkça yapılması ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır, çünkü Cenâb-ı Hak gizlice verilmesinde hayrın bulunduğunu haber vermiştir. Oysa ki nafile ibadet, farz olanından daha hayırlı değildir. Açıkça yapılan yardımı farz olarak yorumlayan kimse, zenginlerin farz zekâtların insanlara

---

[416] İbn Mâce, "Keffârât", 17; Ebû Dâvûd, "Eymân ve nüzür", 25.

örnek ve teşvik olması için görülecek şekilde vermelerini güzel bulmaktadır. Bazı âlimler ise gizli vermeyi tercih etmekte ve konuyu şöyle açıklamaktadır: Açıkça yardımda bulunmakta yardımın kendisi ve bir de örnek oluşundan ibaret olmak üzere iki faktör vardır, gizli verilmesinde ise üç sebep belirtilebilir. Biri yardımın kendisi, diğeri gösteriş tavrının terk edilmesi ve yardımın menfi etkilerden korunmuş bulunması, üçüncüsü ise başa kakma ve eziyet etmekten kendini uzak tutması. Bazı âlimler **yardımları açıkça verirseniz** meâlindeki beyanını farza yorumlarken, **gizlice fakirlere ulaştırırsanız** beyanını nafileye hamletmektedir. Bunların kanaatine göre farzda gösteriş olmaz, çünkü insana dini bakımdan borç olan bir husûstur, böylesinin yerine getirilmesinde açık veya gizli davranmak eşit durumdadır. Nafileye gelince, bu ibadet türünde gösteriş tehlikesi bahis konusudur, zira böylesi kişiye vâcib olmayan bir iyiliktir, bu ibadeti yaparken gizli davranmak daha salim bir yöntemdir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah yaptığınız her şeyden haberdardır. Bu ilâhî beyanda, harcamaları yaparken içinizde ne gizlediğinizi ve ne açıkladığınızı bilir, şeklinde bir uyarı ve sakındırma vardır. Diğer bir ihtimale **göre yaptığınız her şeyden haberdardır**, harcamanızı nasıl mükâfatlandıracağını bilmektedir, manasına gelir.

İbn Abbâs (r.a.) **yardımları açıkça verirseniz** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Allah Teâlâ nafile konumundaki gizli harcamanın mükâfatını aynı statüdeki açık harcamanın yetmiş katı yapmıştır, farz olan harcamanın açıkça yapılmasını ise gizlice yapılmasından yirmi beş kat üstün kılmıştır; her
konudaki farz ve nafile ibadetler aynı şekildedir[417]. [§] Hz. Peygamber'den (s.a.) 192
nakledilen haberlerin birinde o, şöyle buyurmuştur: "Allah yolunda gizlice harcama yapmak Rabb'in gazabını söndürür, iyiliklerde bulunmak kötü olayları ve tehlikeli noktaları bertaraf eder, sıla-i rahim de ömrü artırır"[418]. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Salih ameli sürdürmek, onu ilkin yapmaktan daha zordur; şöyle ki, kul güzel bir ameli gizli olarak gerçekleştirir ve kendisi için gizli amel hanesine kaydedilir. Fakat şeytan kendisini etkilemeye devam eder ve nihâyet kişi gizlice yaptığı iyiliği açıkça yapmaya başlar, yine şeytanın telkinlerini sürdürmesi sonunda kul yaptığı iyilikten ötürü övgü ile anılmasını arzu etmeye başlar, işte bu dönemden itibaren onun yaptığı amel riya kapsamına giren açık bir amel niteliğinde yazılır.

---

[417] bk. Taberî, *a.g.e.*, III, 92; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 324.

[418] Heysemî hadisin isnadı hakkında baz ihtilafların bulunduğunu nakletmiştir (bk. *ez-Zevâid*, VIII, 194; ayrıca bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 289; Kudâî, *Müsnedu'ş-Şihâb*, I, 94).

Ve günahlarınızın bir kısmının bağışlanmasına vesile olur. Bu ilâhî beyanda, yapılan günahların bir kısmına karşılıksız harcamanın kefâret olduğu, bir kısmına ise olmadığının delili vardır. Şöyle bir yorum da yapılmıştır: Burada yer alan min (مِن) "bazıları" mânasına gelmeyip bağlaç konumundadır, buna göre ilâhî beyanda bütün günahların sadaka ile örtülüp ortadan kalkacağına dair ümit işaretleri vardır, "Şunu bilmelisin ki iyilikler günahları alıp götürür"[419] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Âyetin bu kısmı Mûtezile'ye ait görüşün çelişkisini göstermektedir, zira onlar büyük günahların tövbe olmaksızın kalkmayacağını, küçük günahlardan ötürü de azap uygulanmayacağını iddia ederler. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetteki 'seyyiât' (سيئات) kelimesi büyük günahlar hakkında ise Mûtezile'nin tövbesiz bertaraf edilemez sözünü boşa çıkarır. Şayet küçük günahlara dair ise yine onların bu tür günahlar zaten bağışlandığına ilişkin kanaatlerinin yanlış olduğu ortaya çıkar, çünkü âyette günahların sadaka ile örtüleceği vâd olunmuştur. Bir de Mûtezile mensupları büyük günahları (kebâir) işleyen kimsenin ebedi olarak cehennemde kalacağını ileri sürmüştür, Allah Teâlâ âyetin bu kısmında böylesinin yaptığı günahların sadaka yoluyla örtüleceğine yönelik ümit lütfetmiştir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ
خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ اللّٰهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ
خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾

272. (Resûlüm!) ***Onları fiilen hidâyete erdirmek senin görevin değildir. Ancak Allah dilediğini hidâyete erdirir. Hayır yolunda harcadığınız her şey kendi iyiliğiniz içindir. Yapacağınız hayırlar sadece Allah rızasını kazanmak için olmalıdır. İyilik namına gerçekleştireceğiniz her harcamanın karşılığı size tam olarak verilecek ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaksınız.***

[Hidâyeti Yaratan Allah'tır]

(Resûlüm!) **Onları fiilen hidâyete erdirmek senin görevin değildir. Ancak Allah dilediğini hidâyete erdirir.** Cenâb-ı Hak bu âyetinde, Resûlüne ait görevin, muhataplarını fiilen hidâyete erdirmek değil beyan ve tebliğden ibaret olduğunu haber vermiştir. Bu husûs söz konusu meselede, Hz. Peygamber'in

---

419 Hûd 11/114.

sahip olmadığı fazla bir hidâyetin bulunduğunu göstermektedir ki o, fiilen hidâyete erdirmek ve hidâyeti kişi için yaratmaktan ibarettir. [§] Bu husûs, 193 hidâyetin tamamının beyandan ibaret olduğunu söyleyen Mûtezile'ye cevap teşkil etmekte ve onlara ait kanaatin isabetsiz olduğunu kanıtlamaktadır. Şayet hidâyetin tamamı beyandan ibaret olsaydı Resûlullah (s.a.) buna sahip olacaktı, çünkü beyan, onun görevi idi. Şu halde onun âyette zikredilen hidâyete sahip olmadığı ve bu hidâyetin fiilen başarılması (tevfık) statüsünde bulunduğu anlaşılmıştır.

(Resûlüm!) **Onları fiilen hidâyete erdirmek senin görevin değildir.** Bu beyanını, "hidâyeti benimsemeyi terk edişlerinin hesabını sen verecek değilsin" anlamına gelmesi ihtimal dâhilindedir, tıpkı şu âyet-i kerîmelerde olduğu gibi: "Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur"[420]; "Sana ancak Allah'ın emirlerini tebliğ etmek düşer, onları hesaba çekmek bize ait bir iştir."[421]

Hayır yolunda harcadığınız her şey kendi iyiliğiniz içindir. Âyetin bu kısmında yer alan "hayr" (خير) kelimesinin servet anlamına geldiği, "kendiniz içindir" ifadesinin de sevap ve mükâfatı size aittir demek olduğu söylenmiştir. Bir de "kendiniz içindir" ifadesinin, sağlayacağı menfaat size aittir, anlamı taşıdığı belirtilmiştir. Burada yer alan **Hayır yolunda harcadığınız her şey kendi iyiliğiniz içindir** ifadesinden de şu anlaşılmaktadır ki, Asr-ı saâdet müslümanları iman etmemiş yakınlarına malî yardımda bulunmaktan çekiniyorlardı, zira bu yolla, yakınlarını hâlâ benimsemekte devam ettikleri bâtıl dine destek vermekten endişe ediyorlardı. Aslında bütün din mensuplarının elde ettiği kazançlar tecrübeli kimseler nezdinde din uğrunda yapılacak harcama konumunda tutulur. İşte Allah tebâreke ve teâla, uğrunda yapacağınız harcamaların kendiniz ve şahıslarınız için faydalar sağlayacağını, ayrıca yaptığınız günahları örteceğini beyan etmiştir. Âyet-i kerîmede, kâfirlere de sadaka verilebileceğinin ve ödenmesi gereken kefâretlerden onlara da pay ayrılabileceğinin delili vardır, şu ilâhî beyana bağlı olarak: **Hayır yolunda harcadığınız her şey kendi iyiliğiniz içindir.** Bu beyan [Hanefî] âlimlerimiz için delil teşkil etmektedir, çünkü Allah infak amelini günahları örtecek konumda tutmuştur.

Karşılığı size tam olarak verilecek. Yani sadakalarınızın mükâfatı size eksiksiz iade edilecektir, yapılan tasadduk kâfirlere yönelik olsa da.

Ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaksınız. Yani sevab ve mükâfattan mahrum bırakılma şeklinde.

---

420 el-En'âm 6/52.

421 er-Ra'd 13/40.

لِلْفُقَرَاۤءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِى الْاَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَاۤءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْ لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾

273. Yardımlar kendilerini Allah yoluna adamış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan kimseler içindir. Hallerini bilmeyen vakasları sebebiyle çekinmelerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Yüzsüzlük edip insanlardan bir şey istemezler. Hayır namına yaptığınız her bir harcamayı Allah çok iyi bilmektedir.

Yardımlar kendilerini Allah yoluna adamış kimseler içindir. Denildi ki, burada yer alan "fî sebîlillah" ifadesi "an sebîlillah" (عن سبيل الله) demektir,
194 [§] yani hazırlık yapmak için gerekli malî imkâna sahip bulunmadıkları için cihattan alıkonan kimseler, şu âyet-i kerîmede belirtildiği üzere: "Allah ve Resûlüne karşı iyi niyet sahibi olmak şartıyla zayıflara, hastalara ve savaş için hazırlık yapacak bir şey bulamayanlara [savaşa çıkmama konusunda] günah yoktur"[422]. Araplar, bazan cer harflerini birbirinin yerine kullanırlar [âyetin bu kısmında 'fî' (في) yerine 'an' (عن) edatının kullanılması gibi]. **Kendilerini Allah yoluna adamış.** Yani kendilerini Allah'a itaat işine hasretmiş, bu sebeple de ticaret yapma, zanaat ile uğraşma veya başka yollarla kazanç sağlama imkânını bulamamışlardır.

Yeryüzünde kazanç için dolaşamayan. Yani ticaret için dolaşamayan.

Yüzsüzlük edip insanlardan bir şey istemezler. İki şekilde yorumlanabilir. Dilendiklerini açıkça belirtmezler, yani dilenmezler, "Kimseye şefaat fayda vermez"[423] meâlindeki beyanda olduğu gibi, yani kimseye şefaat edilmez. Âyetin tefsirini yapmakta olduğumuz bu kısmının anlamı dilencilik şeklinde ise, "Dilendikleri takdirde ısrar etmezler" diye açıklanır, bunun delili Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu hadistir: "Allah, kendisi için bir dilenme kapısı açan kimseye yetmiş fakirlik kapısı açar"[424]. Başka bir hadiste ise şöyle buyur-

---

422 et-Tevbe 9/91.

423 el-Bakara 2/123.

424 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 231; Tirmizî, *ez-Zühd*, 17.

muştur: “Allah gönlü tok olanı zengin yapar, iffetli davrananın da saygınlığını artırır”[425]. İlâhî beyan, dolaylı hissettirme (ta’rîz) anlamında ise eli açık ve cömert kimseler nezdinde bu davranışı sergilemenin meşru olduğunun delilini teşkil eder.

Sen onları simalarından tanırsın. Yani tevazu ve teslimiyet siması, fakirlik siması da denilmiştir. **Yüzsüzlük edip insanlardan bir şey istemezler**. Yani ısrar etmezler. Bir de şöyle denilmiştir: **Sen onları simalarından tanırsın**. Yani uyumlu ve hazımlı görünümlerinden, **Yüzsüzlük edip insanlardan bir şey istemezler**. Yani ne yüzsüzlük ederek ne de etmeyerek [istemezler].

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

274. Mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâr hayra sarfedenlerin mükâfatı Rab’leri katındadır. Böyleleri ne korkacaklar ne de üzüleceklerdir.

Mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâr hayra sarfedenlerin mükâfatı.
Denildi ki [§] âyette söz konusu edilen harcama cihat için yetiştirilen atlara 195
yöneliktir. Gece ve gündüz, gizli ve aşikâr harcama yaparlar, bunun yanında gösteriş ve yarış idmanı gibi amaçlar hedeflemezler. Hz. Ali [b. Ebû Tâlib] ve Ebû Umâme’den (r.a.) buradaki harcamanın Allah yoluna adanmış atlara yönelik olduğunu söyledikleri nakledilmiştir. İbn Abbâs da atların beslenmesi ve diğer ihtiyaçlarına yönelik harcamadır, demiştir[426]. Âyet-i kerîmenin ashâb-ı kirâmdan Abdurrahmân b. Avf’ın, zor şartlarda yapılan Tebük Seferi (Ceyşu’l-’usre) münasebetiyle yaptığı malî fedakârlık hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir. Başka bir yoruma göre âyet Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) hakkında gelmiştir. Şöyle ki, o sadece dört dirheme sahip olup birini gece, birini gündüz, birini gizli, birini de aşikâr tasadduk etmiş. Resûllullah’ın (s.a.), “Seni böyle davranmaya sevk eden şey nedir?” diye sorması üzerine, “Allah, bana vâdettiği mükâfata hak kazanmak duygusu vermiştir” diye cevap vermiş, bunun üzerine âyet nâzil olmuştur. Âyetin Ensâr’dan Sabit b. Kays b. Şemmâs hakkında geldiği de ifade edilmiştir. Aslında âyetin, kimin hakkında nâzil olduğunu kesin olarak bilmemekte ve bu kimseyi bilmeye ihtiyaç da duymamaktayız. Şu kadar var ki, Allah Teâlâ bu beyanıyla kast ettiği kimseleri eli açık ve cömert oluşla

---

425 Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 3; Tahâvî, *Şerhu ma’ânî’l-âsâr*, IV, 372.
426 bk. Kurtubî, *el-Câmi’*, III, 346; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, II, 330.

nitelendirmiş; Allah yolunda insanlara yaptıkları harcamayı da gece gündüz, gizli ve aşikâr olmak, gösteriş, başa kakma ve eziyet özelliği taşımamakla vasıflandırmıştır. Âyette, böylelerinin harcama yaparken riya yoluna sapmadıkları ifade edilmektedir, zaten bir fiili her zaman tekrar etmek suretiyle alışkanlık haline getiren kimse gösteriş yolun sapmaz.

Böyleleri ne korkacaklar ne de üzüleceklerdir. Şöyle ki, dünya nimetleri üzüntü ve korkuyla karışık halde bulunur. Cenâb-ı Hak, âhiret nimetlerine üzüntü ve korkunun karışmayacağını haber vermiştir, zikrettiği husûsun amacı bundan ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

اَلَّذٖينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذٖى يَتَخَبَّطُهُ
الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا
وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا فَمَنْ جَٓاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهٖ فَانْتَهٰى
فَلَهُ مَا سَلَفَ وَاَمْرُهُٓ اِلَى اللّٰهِ وَمَنْ عَادَ فَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾

275. ***Faiz yiyenler*** *(kabirlerinden)* ***şeytan çarpmış kimse gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alım-satım da faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa ki Allah alım-satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık Rabb'inden gelen öğüt ve uyarı üzerine faizden vazgeçen kimsenin geçmişteki günahı bağışlanır. Bundan sonraki durumu Allah'a aittir. Yeniden faizciliğe dönen kimseler ise cehennemliktir, orada ebedi olarak kalacaklardır.***

Faiz yiyenler. Bazıları, burada yer alan yeme kavramının gerçek anlamda yemek olmayıp almak demektir demiştir, "yasaklandıkları halde faiz almaları ve haksız yollarla insanların mallarını yemleri yüzünden"[427] meâlindeki be-
196 yanda olduğu gibi. Buradaki durum, alma kavramına bağlı olunca [S] (kabirlerinden) **şeytan çarpmış kimse gibi kalkarlar** meâlindeki beyan da gerçek anlamda değil temsilî konumunda bulunur. Diğer âlimler ise, buradaki yemek kavramı aslî anlamı üzerindedir, demişlerdir; Cenâb-ı Hakk'ın, faiz yemelerine karşı ceza olarak belirttiği **şeytan çarpmış kimse gibi kalkarlar** meâlindeki ifadesi kıyâmet gününe yöneliktir, yani mecnun ve boğulmuş kimse gibi. Diğer

427 en-Nisâ 4/161.

bir grup âlim ise, bu tür cezanın sebebini, "söz konusu kimselerin faizi helâl telakki etmeleri ve ona haram hükmünü veren âlî ve yüce Allah'ı hatalı kabul etmeleri" şeklinde açıklamışlardır; nitekim böyleleri alım-satım da faiz gibidir demişlerdir.

Bu, onların Alım-satım da faiz gibidir demelerinden dolayıdır. Bu ilâhî beyanda, kıyasın akıl açısından olabilirliliğinin delili vardır, çünkü bu husûs aklen caiz olmasaydı onların **alım-satım da faiz gibidir** demelerinin bir anlamı kalmaz ve bu sözleri kale alınmazdı, ne var ki böyleleri benzerliğin (misliyet) anlamının neden ibaret olduğunu bilememişlerdir.

Mumâselet (benzerlik) sebeplerin benzerliği ve hallerin benzerliği olmak üzere iki çeşittir. Hallerin mümâseleti bir eylemin yerine getirilmesindeki yükümlülüğün başlaması olup başka bir şey bununla mukayese edilemez; "otur" veya "kalk" denilmesi gibi; burada kalkmak oturmakla, oturmak da kalkmakla ilişkilendirilip mukayese edilemez, bu durum bir yükümlülükten ibaret olup muhataptan başkasına yüklenemez. Sebeplerin mumâseletine gelince, o gerektirme (vâcib kılma) mumâseletinden ibarettir, meselâ şöyle denilmesi gibi: Şaraptaki sarhoşluk etkisi haram kılınmıştır, binaenaleyh içinde sarhoşluk bulunan her şey aklı örteceğinden haramdır. Sonuç olarak aklı örten her şeyin yenmesi ve içilmesi haram statüsünde tutulmuştur.

Alım-satım da faiz gibidir. Şöyle demek isterler: On lira (dirhem) değerinde olan giysinin on bir liraya satılması meşru olunca, para olarak on liranın on bir liraya satılması neden meşru olmasın? Nakledildiğine göre Câhiliye dönemi insanlarındaki geleneğe göre adamın alacağının ödenme süresi gelince onu borçludan talep eder, borçlu ise süremi artır, ben de alacağını artırayım
teklifinde bulunurdu. [S] Böylece süre ile alacağı artırarak işlemlerini yürü- 197
türlerdi. Kendilerine bu bir faizdir (ribâ) denildiğinde, her iki işlem de eşit durumdadır. Satılan şeyin ücretinin artırılması ve satım süresinin uzatılması. İşte Allah Teâlâ böyle düşünen insanların yanlış beyanda bulunduğunu haber vermiş ve bunların eşit olmadıklarını ifade etmiştir.

Âyet-i kerîmede faizin haram, alışverişin ise helâl oluşunun ilk defa açıklanmış olma ihtimali de mevcuttur, yani Allah alış veriş statüsünde olan işlemi helâl kılmıştır, faiz statüsünde olanı değil.

Allah alım-satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Biri şöyle bir fikir ileri sürebilir: Faizli alışverişten haram kılınan kısım, faiz miktarıncadır, akdin kendisi ise faiz içermediği için meşru olmalıdır. Bize göre aslolan şudur ki, meselâ on liralık (dirhem) bir alışverişin on bir lira ile yapılması halinde on sayısını

dolduran her bir lira faiz konumundaki bir liradan belli bir hisse almış olur. Böylece her bir liranın faiz lirası ile ilişkili bir ünitesi bulunur. Buna göre alışveriş akdinin yürütülmesine imkân bulunmamaktadır. Çünkü akdi oluşturan her bir ünite, akdin diğer üniteleri ile ilişki içinde bulunur ve sonuç olarak faiz teşekkül eder[428]. Tartışılmakta olan meselenin diğer bir yönü vardır, şöyle ki, Allah Teâlâ faizle ilgili kelâmını, "Tövbe edip vazgeçerseniz sermayeleriniz size aittir"[429] meâlindeki sözü ile bitirmiştir. Takdir edileceği üzere, daha önce akdi yapılmış bir malın sermayesine ziyadede bulunmak mümkün değildir. Şunun da belirtilmesi gerekir ki faizli olan alışverişi olmayanından ayırmanın kriteri, faiz kısmının karşısında bir bedelin bulunmayışından ibarettir.

Âyet-i kerîmede, faizli alıverişin haram oluşunun Câhiliye dönemi insanlarınca da bilindiğinin delili vardır, şöyle ki, onlar alışveriş ile faiz arasında mukayese yapmasını bilmekteydi. Faizin, Câhiliye dönemi insanları arasındaki haramlılığı İslâm ehli arasındaki haramlılığı gibiydi. Buna dayanan Ebû Hanîfe (r.a.) İslâm ehli ile azınlık arasında faizli alışverişin meşru olmadığına hükmetmiştir, nitekim azîz ve celîl olan Allah'ın, "Ey iman edenler kat kat artırılmış faizi yemeyin"[430] meâlindeki hitabı da bunu göstermektedir.

198 [§] **Rabb'inden kendisine öğüt gelen kimse.** Faizin haram kılındığına dair kendisine ilâhî uyarı gelen kimse, diye yorumlanmıştır. Bir de şöyle denilmiştir: Kur'ân'da faizi haram kıldığına dair Rabb'inden yasaklama gelen ve bunun üzerine ondan vazgeçen kimse. Âyetin bu kısmında yer alan meviza kelimesi geçmişi hatırlama anlamına alınabilir, böylece kişi geçmişi hatırlar ve yaptığından vazgeçer.

Geçmişteki günahı bağışlanır. İki şekilde yorumlanmıştır: Birine göre Câhiliye döneminde işlediği bütün fiiller bağışlanmıştır demektir, "Vazgeçerlerse geçmiş günahları bağışlanır"[431] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Bir de kâfir, tuttuğu yoldan dönüp yaptıklarından döner, bunları asla tekrar etmeyeceğine kesin karar verir ve işlediği günahlardan pişman olursa, Cenâb-ı Hak

---

428 "Bize göre aslolan şudur ki, akdin ana parası ile faiz kısmı birbiriyle tam bir ilişki içinde bulunur. Şöyle ki, bedellerden birinin kapsadığı cüzlerden her biri -bir daha bölünemeyecek derecede az da olsa- diğerinde bulunan fazlalıkla ilişki içinde olur. Bu sebeple alışveriş akdini içerdiği cüzlerin her biri çerçevesinde -ne kadar az olursa olsun- yürütmek mümkün değildir, çünkü onda faizden taşan bir fazlalık yer almaktadır. Bu sebeple, faizli alışveriş akdi geçersiz bir akittir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 95a).

429 el-Bakara 2/279.

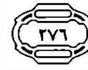
430 Âl-i İmrân 3/130.

431 el-Enfâl 8/38.

böylesinin iman hayatında geçmiş her bir günahına bir sevap lüfteder, şu âyet-i kerîmede beyan edildiği üzere: "Ancak Allah, tövbe ve iman edip iyi davranışta bulunanların kötülüklerini iyiliklere çevirir"[432].

Bundan sonraki durumu Allah'a aittir. Onu bundan sonraki hayatında kötülüklerden koruması açısından.

Yeniden faizciliğe dönen kimseler ise cehennemliktir, orada ebedi olarak kalacaklardır. Allah Teâlâ, tövbe etmeden önceki haline dönüş yapan kimselere tehdit ve uyarı yöneltmiştir. Burada şuna da temas etmeliyiz ki, Mûtezile'nin bazı mensupları, âyetin bu kısmında yer alan eski haline dönüş unsuruna dayanarak büyük günah işleyen müslümanların ebedi cehennemde kalacakları biçimindeki görüşlerini delillendirmeye çalışmışlardır. Ne var ki, âyetin başlangıcı faizin helâl telakki edilmesi esasına dayalıdır, buna bağlı olarak geriye dönüş yapmak, faizi helâl telakki etmek anlamına gelir. Nitekim bir sonraki âyette yer alan, "Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiçbir kimseyi sevmez" meâlindeki beyan bunu kanıtlamaktadır; bu sonuncu âyet kişinin başlangıçtaki küfrünü yeniden gündeme getirmektedir ki bu, helâl telakki etmekten ibarettir. Yeniden faizciliğe dönüş de aynı konumdadır.

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ
اَثِيمٍ

[§] *276. Allah faizli kazançların bereketini yok eder, karşılıksız yardım-* 199
ların bereketini ise artırır. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiçbir kimseyi sevmez.

Allah faizli kazançların bereketini yok eder, karşılıksız yardımların bereketini ise artırır. Âyetin başında yer alan "yemhaku" (يمحق) kelimesi, "yok eder, kökünden silip götürür" şeklinde yorumlanmıştır. Ancak "mahk" (محق) kelimesinin kök anlamı, bir şeyin bereketini yok etmektir. Konunun açıklanması şöyledir ki, insanların servet toplamak ve şiddetli bir arzu ile onu elinde tutmaktan amaçladıkları hedef, çocuklarının kendilerinden sonraki durumunu endişe ile karşılayarak bundan faydalanmalarından ibarettir. Bu sebepledir ki, servetlerinden, başkalarına dağıtmayı istemezler. Allah Teâlâ ise âyet-i kerîmede faiz yoluyla toplanan servetin, çocuklarına fayda sağlamayacağını

[432] el-Furkān 25/70.

haber vermiş -ki insanlar arasında belirgin olan kanaat ve uygulama da bundan ibarettir- ve Allah rızası uğrunda harcamaktan kaçınmadıkları takdirde servetlerinin bereketli olacağını, ayrıca çocuklarına da fayda sağlayacağını bildirmiş, faizin aslını ve bereketini yok edeceğini ve sonra gelen neslin bundan faydalanamayacağını da beyan etmiştir. Nitekim Resûlullah'tan (s.a.) aynı mahiyette bir hadis rivâyet edilmiştir: "Karşılıklı alışveriş yapan iki kişi, alışveriş yerinden ayrılmadıkça muheyyerdir; eğer dürüst davranır, her şeyi açıkça anlatırlarsa alış verişleri bereketli olur. Buna mukabil yalan söyler, bazı husûsları gizlemeye kalkışırlarsa üzerlerinden bereket kalkar"[433].

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾

277. İman edip yararlı işler sergileyenler, namaza devam edenler ve zekât verenlerin mükâfatı Rab'leri katındadır. Böyleleri ne korkacaklar ne de üzüleceklerdir.

İman edip yararlı işler sergileyenler. Âyetin manası açıktır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾

278. Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının. Gerçekten inanmış kimseler iseniz faiz alacaklarınızdan vazgeçin.

Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının. Gerçekten inanmış kimseler iseniz faiz alacaklarınızdan vazgeçin. İki şekilde yorumlanmıştır: Denilmiştir ki, gerçekten inanmış kimseler iseniz, ömrünüzün geri kalan kıs-
300 mında faizden vazgeçin. Yine [S] gerçekten inanmış kimseler iseniz, henüz almadığınız faizden vazgeçin, diye yorum yapılmıştır.

Âyet-i kerîmede, henüz alınmamış (kabz) faizin üzerinden, alıştan sonra haram kılan bir yasak geldiği takdirde alış veriş akdini bozar. Bundan dolayıdır ki [Hanefî] âlimlerimiz (r.h.) satışa konu teşkil eden nesnenin alınma

---

433 Mâlik b. Enes, *el-Muvetta'*, "Buyu'", 79; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 56; Buhârî, "Buyu'", 19; Müslim, "Buyu'", 43, 47.

imkânının ortadan kalkması akdin bozulmasını gerektirir, demişlerdir; tıpkı faizli alışverişte faiz alma imkânının haram kılınışının, fiilen alınmamasını gerektirdiği gibi. Bunun delili de, "Tövbe edip vazgeçerseniz sermayeniz size aittir"[434] meâlindeki ilâhî beyandır. Görüldüğü üzere bu beyan alışveriş akdini bozmuş ve sermayenin iade edilmesini gerekli kılmıştır.

Âyetin kendisinden, diğer bir bakış açısına göre de delil çıkmaktadır. Şöyle ki, o, malı almaya mani olan haramlılığın ortaya çıkışını, akdin -fasid haline gelmesi sebebiyle- bozulmasına sebep kılmıştır. Buna bağlı olarak malın alınmasından (kabz) önce kesinleştirilen akitte yeni bir durumun ortaya çıkışı, alışverişin bedeli (semen) gerektirmesi açısından akit esnasında ortaya çıkmış gibi kabul edilir.

Faiz alacaklarınızdan vazgeçin. Bu beyanın yanı sıra "Tövbe edip vazgeçerseniz sermayeniz size aittir"[435] meâlindeki beyanlarda, şunun delili vardır ki, müslümanlarla gayrı müslimler (ehlü'l-harb) arasında borçlanma ve ödünç ilişkileri cereyan ettikten sonra karşı taraf müslüman olduğu takdirde önceki münasebetler icra edilir; karşı taraf önceden güç kullanarak aldığı şeyleri ise iade etmez. Çünkü onların önceden aldıkları faize, iade edilmemek üzere, sahip olmuşlardır, bu sebeple de geri vermeleri emredilmemiştir. Buna bağlı olarak güç kullanarak ele geçirdikleri şeyleri de iade etmemek üzere almışlardır, artık bunun geri verilmesi gerekli olmamıştır. Ana paraya gelince onu iade etmek üzere almışlardı. [§] Benzer şekilde, onların bir kısmı müslümanlardan 301
borç veya ödünç alacak olursa iade etmeleri gerekir. İşte meselenin bu kuruluşunda [Hanefî] âlimlerimizin biraz önce zikrettiğimiz görüşlerine ait delil bulunmaktadır[436]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَاْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖۚ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ
رُؤُ۫سُ اَمْوَالِكُمْۚ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾

279. Eğer böyle yapmazsanız Allah ve Resûlü'nün size açacağı savaştan haberiniz olsun. Tövbe edip vazgeçerseniz sermayeleriniz size aittir. Böylece ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğratılmış olursunuz.

---

434 Bir sonraki âyet.

435 Bir sonraki âyet.

436 Yani kâfirler, müslümanlarin mallarını güç kullanarak aldıktan sonra, müslüman oldukları takdirde geri vermeleri gerekmez, çünkü onlar bu malları iade etmek için almamışlardır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 96b).

Eğer böyle yapmazsanız Allah ve Resûlü'nün size açacağı savaştan haberiniz olsun. İbn Abbâs'tan (r.a.) nakledildiğine göre o, şöyle demiştir: Faiz işlemi üzerinde ısrar eden, onu helâl telakki edip sürdüren kimseyi müslüman devlet başkanının tövbe etmeye çağırması gerekir, vazgeçerse ne âlâ, geçmezse ölümüne hükmeder[437].

Âyetin baş tarafında yer alan "fe'zenû" (فأذنوا) kelimesindeki elif harfi katı' ve vasıl şeklinde okunmuştur. Katı' şeklinde "fe-âzinû" (فآذنوا) diye okuyana göre âyet, faizi helâl telakki edenlere yönelik bir ilân olup onların Allah ve Resûlü'nün kendilerine karşı savaş açacağı kişiler olduklarını bildirir. Vasıl şeklinde "fe'zenû" (فأذنوا)okuyana göre ise âyet bilgi verme konumunda bulunur ve "Böyleleri savaş açacağımız kimseler konumundadır" anlamında olup müminlere hitab eder.

Böylece ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğratılmış olursunuz. Tövbe edip vazgeçerseniz sermayeleriniz size aittir. Böylece ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğratılmış olursunuz. meâlindeki âyet hakkında İbn Mabbâs'tan şöyle rivayet gelmiştir: Yani ne haksızlık edip faiz yersiniz, ne de haksızlığa uğratılıp mali zayiata maruz kalırsınız. Katâde (r.a.) de şöyle demektedir: Faiz ortadan kalkmış, sermayeler ise devam etmektedir.

وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

280. Borçlu darlık içinde ise eli genişleyinceye kadar süre tanımalıdır. Karşılıksız bağışlamanız ise sizin için daha hayırlıdır, şayet önemini kavrayabiliyorsanız.

Borçlu darlık içinde ise eli genişleyinceye kadar süre tanımalıdır. İbn Abbâs'ın (r.a.), âyette yer alan "ilâ meysere" (الى ميسرة), yani eli genişleyinceye
103 kadar meâlindeki ifadeyi [§] istenen miktar ki o da faizdir, şeklinde yorumladığı nakledilmiştir[438]. Bu ilâhî beyanda, geçersiz alışverişte (bey-i fasid) ticari değişimin olabileceğinin delili bulunmaktadır. Çünkü âyet servet sahiplerine borçlunun eli genişleyinceye kadar bekleme görevi vermiştir. Şayet servet sahibine, alacağını, elden ele dolaştıktan sonra bulduğu yerde alma hakkı olsaydı yahut da onların içinde durumu müsait olana ödettirme yetkisi verilseydi darlık içinde bulunana eli genişleyinceye kadar süre vermenin bir anlamı kal-

---

437 Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 363.

438 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 110; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 372.

mazdı. Alacaklı, süre tanıdıktan sonra borçlular içinde eli geniş olanın ödeme yapmasını tercih eder. Borçlu şayet ödeyebilecek durumda ise alacaklının, onu mahkemeye verme hakkı vardır. Borçlu kişi, bu mala şartlı olarak sahip bulunuyorsa kendisinden talep edilme hakkı düşer, tıpkı eli darda olan veya borcunu tehir ettiren kimseye kefil olmuş biri hakkında verebileceğin hüküm gibi.

Borçluya süre tanıma, alacaklının iradesine bağlı olup bu husûs istese de istemese de uygulanacak bir şey değildir. Bu hükmün delili, Resûlullah'ın (s.a.) şu ifadesidir: "Hak sahibinin kullanacağı gücü ve söyleyeceği sözü vardır"[439]. Onun söyleyeceği söz alacağını talep etmesidir, kullanacağı güç ise hapse atılmasını sağlamaktır. Ne var ki alacaklı borcu ertelediği takdirde, vakti gelinceye kadar dilini ve elini kullanamaz, vakti gelince sözü edilen haklar geri döner.

Karşılıksız bağışlamanız ise sizin için daha hayırlıdır, şayet önemini kavrayabiliyorsanız. Yani borçlu fakir olduğu takdirde, sermayelerinizi bağışlamanız. Dahhâk'in **karşılıksız bağışlamanız ise sizin için daha hayırlıdır** meâlindeki beyan hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: Sadece sermayeyi almak güzel, onu da bırakmak en güzeldir, karşılıksız bağışlama fakir olana yönelik olup eli geniş kimseye uygulanmaz[440]. Bu âyet-i kerîmede, alacak yoluyla zekât ve benzeri şeylerin ödenmesinin, yani bunların borçluya bağışlanmasının meşruiyetine dair delil vardır; borçlunun mâlî darlığı ve fakirliği sabit olduğu takdirde, alacaklı için yapılacak en hayırlı şey bundan ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ
وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

[§] ***281. Allah'ın huzuruna çıkarılacağınız günden korkun. Orada her-*** 203
kese dünyada yaptıklarının karşılığı tam olarak verilecek ve kimseye haksız-
lık edilmeyecektir.

Allah'ın huzuruna çıkarılacağınız günden korkun. Tevil ehlinin hepsi, bu âyetin, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme en son nâzil olan vahiy

---

439 Hadis hem mürsel hem de merfû olarak rivâyet edilmiştir. Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre adamın biri Hz. Peygamber'e gelerek alacağını talep etmiş ve kaba konuşmaya başlamıştı, ashâb-ı kirâmın engel olmaya kalkması üzerine Resûl-i Ekrem, "Bırakın, hak sahibinin söyleyeceği sözü vardır" buyurmuştur (bk. Buhârî, "İstikraz", 4; Müslim, "Musâkât", 120; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 166).

440 Taberî, *a.g.e.*, III, 114.

olduğunu söylemiştir, İbn Abbâs'tan gelen rivâyetler de aynı mahiyettedir[441]. Durum âlimlerin söylediği gibi ise, meselenin mahiyeti *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şundan ibaret olmalıdır: Cenâb-ı Hak, insanları, âhiret gününü unutmamaya teşvik etmektedir, çünkü âhiretin unutulması yaşama hırsı doğurur, yaşama hırsı mal düşkünlüğüne sevk eder, mal düşkünlüğü de cimriliğe götürür, kişiyi ibadet ve itaatleri yerine getirmekten alıkor. Durum böyle olunca, Kur'ân vahyinin sona erdirilmesine en lâyık olan âyet, bu muhtevaya sahip âyetten ibaret olur, tâ ki, insanlar âhiret gününü unutmasın ve dolayısıyla onun sevap ve mükâfatından yoksun kalmasın. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Sonuç olarak Cenâb-ı Hak bu âyette şöyle buyurmuş olur: Allah Teâlâ'nın sizi kulluğa davet ettiği her konuda ve üzerinize yüklediği her görevde O'nun uyarı ve azabından sakının.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ
وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا
عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا
يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا فَاِنْ كَانَ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَف۪يهًا اَوْ ضَع۪يفًا
اَوْ لَا يَسْتَط۪يعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا
شَه۪يدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ
مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَٓاءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا
الْاُخْرٰى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ اِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْـَٔمُٓوا اَنْ تَكْتُبُوهُ
صَغ۪يرًا اَوْ كَب۪يرًا اِلٰٓى اَجَلِه۪ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ
وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُٓوا اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُد۪يرُونَهَا بَيْنَكُمْ
فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا وَاَشْهِدُٓوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا
يُضَٓارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَه۪يدٌ وَاِنْ تَفْعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ
وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ

441 Taberî, *a.g.e.*, III, 114-115.

282. Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süreye bağlı olarak borçlandığınız zaman onu yazın. Bir yazıcı aranızdaki borçlanmayı tarafsız olarak kaydetsin. Hiçbir yazıcı Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmamalı, her şeyi aynen yazıya geçirmelidir. Borçlanan kimse de akdi yazdırsın, Rabbi olan Allah'tan korksun da borcundan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Şayet borçlunun aklî veya bedenî bir zaafı bulunur yahut bizzat yazdırmaya gücü yetmiyorsa menfaatini korumakla yükümlü bulunan kimse adil bir şekilde yazdırsın. İçinizden iki erkek şahit tutun. Eğer iki erkek bulunamazsa doğruluklarından emin olacağınız şahitlerden bir erkek ile -birinin unutması halinde diğerinin hatırlatması için- ***iki kadın şahit olsun. Şahitler çağrıldıklarında bildiklerini söylemekten kaçınmasın. Küçük olsun büyük olsun her şeyi vâdesiyle birlikte yazmaktan geri kalmayın. Böyle yapmanız Allah nezdinde adâlete daha uygun, ispatlamak için daha sağlam ve şüpheye düşmemenize daha elverişlidir. Ancak aranızda yaptığınız peşin ticaret müstesna, bu durumda onu kayda geçirmemenizden dolayı size yüklenecek bir vebal yoktur. Alış veriş yaptığınızda da şahit tutun. Ancak yazana da şahitlik edene de asla zarar verilmemelidir. Böyle bir şey yapacak olursanız şüphe yok ki bu sizin için itaatsizlik mânasına gelir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve O'nun gerekli olan şeyleri size öğrettiğinin bilincinde olun. Allah her şeyi bütün yönleriyle bilendir.***

**Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süreye bağlı olarak borç alıp verdiğiniz
zaman**. Bu âyette, sonradan teslim edilecek bir malı peşin parayla satın alma
(selem) işleminin meşru olduğuna dair delil bulunmaktadır, [Ş] **borç alıp ver- 204
diğiniz zaman** meâlindeki beyandan anlaşılacağı üzere. Çünkü, "müdâyene" (المداينة) kavramı iki kişinin gerçekleştirdiği işi gösterir, bu ise selem işleminin kendisidir, zira selem iki taraf arasında bir borçlanma durumudur. İbn Abbâs'tan rivâyet edilen açıklama da bu esas üzerine oturmaktadır: "Ödenmesi gereklilik arzeden selem işleminin, Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'inde meşru kıldığı husûslardan biri olduğuna şahadet ederim". İbn Abbâs bu sözünün ardından tefsirini yapmakta olduğumuz âyeti okumuştur[442]. Hz. Peygamber'den (s.a.) karşılıklı borçlanma şeklindeki alışverişi yasakladığına dair nakledilen haber[443] ise malın, fiilen teslim alınmaması şekline aittir. Bun delili de taraflardan birinin, alışverişin konusunu teşkil eden malı fiilen aldığı (kabz) takdirde karşılıklı borçlanmanın meşruiyetidir.

---

442 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 335.

443 İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Hz. Peygamber'in yasakladığı borçlanma kabz edilmeden satılan yiyecekten ibarettir. Diğer alışverişleri de bunun gibi değerlendiririm (Buhârî, "Buyu'", 51, 55; Müslim, "Buyu'", 29-30, 32).

Diğer bir grup âlim ise **borç alıp verdiğiniz zaman** meâlindeki beyanın aynî (mal) bir şeyi borçlanma mukabilinde belirlenmiş bir süreye bağlı olarak satmaktan ibarettir, şeklinde kanaat belirtmiştir. Satanla satın alana 'mütebâiayn' (مُتَبَايِعَيْن) denildiği gibi bu alış verişe de karşılıklı borçlanma "tedâyün" (تداين) denilmiştir; çünkü tasvir edilen alışverişte taraflardan her biri bir yönüyle satıcı, bir yönüyle de alıcı durumundadır, "müdâyene" (مداينة) ve "tedâyün" (تداين) de aynı anlama gelir. *Nihai gerçeği bilen Allah'tır.*

Belirlenmiş bir süreye bağlı olarak. İnsanlar nezdinde para peşin mal veresiye (islâf, İslâm, sellem) biçiminde yaygınlaşan alışveriş türünde yaygın uygulama süre belirlemesinin ihmal edilmemesi şeklindedir, binaenaleyh selem alışverişinde süre belirlemesi örf açısından şart olup fiilen bunun yapılmaması şartı, sonucu değiştirmez. Zaten satıcı malı ileride temin edeceği için şu anda teslim edememektedir, kendisini selem alış verişi yapmaya sevk eden şey şu andaki ihtiyacıdır, o ileriye matuf akdi yaparken malı ikinci bir vakitte teslim etmeyi göz önünde bulundurur, zira böylesinin malı o sırada mevcut olsaydı başka bir işleme muhtaç olmazdı. Ne var ki ileriye matuf belli bir za-
205 mana bağlı olarak malını satar ve ihtiyacını görür [S] ve büyük bir sıkıntıya maruz kalmaz. Sonuç olarak selem alışverişinde süre belirlemesi yapılmasa da örf açısından yapılmış gibi olur. Şu halde süre belirlemesinin kasten yapılmaması durumunda alışveriş hükümsüz olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu beyan da aynı esasa dayanmaktadır: "Selem alışverişi yapan kimse bilinen ölçü ve tartı çerçevesinde ve belirlenmiş süre içinde yapsın"[444].

Azîz ve celîl olan Allah, onu yazın, buyurmak suretiyle borçlanma yoluyla yapılan alışverişin kaydedilmesini emretmiştir. Bunun sebebi *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şu olmalıdır ki satıcı bedelini almak suretiyle ihtiyacını yerine getirmiş, öbürü ise mala ulaşamamıştır. Muhtemeldir ki bu durum, satıcıyı, alıcının hakkını inkâr etmeye sevk eder. Azîz ve celîl olan Allah hakkın inkâr edilmemesi için alışverişin kayda geçirilmesini emretmiştir, zira satıcı, alışverişin kayda geçirilip şahitlerle de pekiştirildiğini hatırlayınca inkâr yoluna sapmaktan vazgeçer. Bu husûs, "Sizin için kısasta hayat vardır"[445] meâlindeki ilâhî beyanda yaptığımız yoruma benzemektedir. Şöyle ki, kişi kendisinin kısas yoluyla öldürüleceğini düşününce başkasını öldürmeye girişmez. Üzerinde durduğumuz meselede de satıcı, akdin borç olarak üzerine kaydedildiğini dü-

444 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 217, 222; Buhârî, "Selem", 1-3, 7; Müslim, "Müsakât", 127-128.

445 el-Bakara 2/179.

şününce inkâr etmesi halinde, yalancılığının ortaya çıkmasından ve insanlara karşı mahcup olmaktan endişe ederek vazgeçer. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Buna mukabil peşin alışverişte durum farklıdır, çünkü iki taraftan her biri diğerine paralel olarak amacına ulaşmaktadır. Binaenaleyh bu durumda herhangi bir şeyi inkâr etmenin anlamı yoktur. Bunun içindir ki peşin alışverişte kayıt altına alınma emredilmemiş, borçlanma yoluyla olan durumda ise gerekli görülmüştür. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Borçlanma yoluyla yapılan alışverişin başka bir yönü de bulunmaktadır. Şöyle ki, borçlu yapılan akdi unuttuğundan onu inkâr eder, yahut da bir kısmını unutur, bir kısmını hatırlayabilir, bunun için Cenâb-ı Hak kayıt altına alınmasını emretmiştir, tâ ki kaydın bulunmaması sebebiyle başkasının hakkı zayi olmasın. Fakat peşin alışverişte böyle bir şey söz konusu değildir, bu sebeple iki tür alışveriş ayrı ayrı konuma sahip olmuştur.

[§] {İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Unutma çekişmeyi, çekişme de 206
ayrılığı doğurur, bunda ise huzurun bozulması söz konusudur. Bu sebeple Allah kötü sonucun def edilmesi, hakkın yerine getirilmesi ve çekişmelerin ortadan kaldırılması hikmetine bağlı olarak kayıt altına alınmasını emretmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Borçlanma yoluyla yapılan akdin kayda alınışının dinî-hukukî konumu hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Bazıları bunun gerekli ve lüzumlu (farz) olduğunu söylemiş ve bunun için **ancak aranızda yaptığınız peşin ticaret müstesna, bu durumda onu kayda geçirmemenizden dolayı size yüklenecek bir vebal yoktur** meâlindeki beyanla istidlâlde bulunmuştur. Çünkü âyetin bu kısmı peşin alışverişte vebal olmadığını haber vermiştir, borçlanma yoluyla yapılan alış verişte kayıt altına alınma vâcib olmasaydı peşin olanından vebalin kaldırılmasının bir anlamı kalmazdı; şu halde kaydın borçlanma türünde gerekli olduğu ortaya çıkmıştır ki peşinde vebalin kaldırılmış olması bunu gösterir. Bize gelince, sözü edilen kayıt farz değildir, çünkü azîz ve celîl olan Allah, "Yolculuk halinde olup yazıcı bulamadığınız takdirde borçludan alınacak rehin yeterli olur" diye buyurmuş ve devamını şöyle belirtmiştir: "Eğer birbirinize güvenip de rehin almıyorsanız, güvenilen kimse Rabb'i olan Allah'tan korksun ve emaneti ödesin"[446]. Cenâb-ı Hak bu âyette kayıt yerine rehin almayı belirtmiş, sonra da birbirlerine güvenmeleri halinde rehnin de alınamayacağını söylemiştir. Şimdi borçluya güvenmesi halinde kayıt yerine konulabilecek rehin almayı terk etmesi kişi için mümkün olunca yine güvenmesi halinde yazmayı

---

[446] Bir sonraki âyet.

terk etmesi de imkân dâhiline girer. Zira bir şeyin aslı, farz olma özelliği taşıyorsa güven niteliğine dayanılarak onun bedelini terk etmek ihtimal dâhilinde bulunmaz. Ancak bunun yapılmasının caiz oluşu kayıt altına alma fiilinin farz ve lâzım olmadığı ortaya çıkar. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Borçlanma türü alışverişinde akdin kayıt altına alınmasının farz olmaması ihtimal dâhilinde görünmemektedir, çünkü bu işlemden sağlanabilecek en önemli şey hakkın korunmasıdır;
207 alacağını biraz önce temas edildiği şekilde [§] duyduğu güvene dayanarak rehinsiz bırakması mümkün olan birinin onu kayıt altına alma yoluyla korumayı da terk etme serbestliğine sahiptir.

Şu da var ki, bahis konusu edilen kayıt herhangi bir akit veya akdin bozulması konusunda değildir ki vâcibtir veya ihtiyaridir diye kendisinden söz edilsin, kayıt sadece hak sahibi için ihtiyatlı bir tedbirdir, istediği takdirde onu terk etmesi de normaldir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bir yazıcı aranızdaki borçlanmayı tarafsız olarak kaydetsin. Şöyle ki, yazıcı güvenilen biri konumunda olup emanet edilen şeyin gereğini yerine getirmeli, kendisine söylenene ilâve veya eksiltme yapmayarak iyi niyet ve emanet şuuru içinde hareket etmelidir. Zaten iki kişi arasında hakem tayin edilen herkese düşen görev adâlet, iyi niyet ve emanet duygusu içinde hükmetmektir, şu âyet-i kerîmelerde belirtildiği üzere: "İnsanlar arasında hüküm vereceğiniz zaman adâletle davranmanızı emreder"[447]; "içinizden adâlet sahibi iki kişi buna hükmeder"[448]; "İçinizden adâlet sahibi kişiyi şahit tutun"[449].

Hiçbir yazıcı Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmamalı, her şeyi aynen yazıya geçirmelidir. Bazıları şöyle bir açıklama yapmıştır: İslâmiyet'in ilk dönemlerinde yazı yazanların sayısı azdı, bu sebeple yazmaktan kaçınmaları yasaklanmıştır, çünkü bu durumda insanların meşru hukukunun ortadan kalkıp yok olması söz konusuydu. Bu gün ise yazmaktan vazgeçmede bir sakınca bulunmamaktadır. Çünkü ihtiyaç sahibi ücret karşılığında yazacak kimseleri bulabilir ve sonuç olarak hakkı zayi olmaz. Âyetin bu kısmı diğer bir yoruma da açıktır. Şöyle ki, **hiçbir yazıcı yazmaktan kaçınmasın** demek hiçbir yazıcı akdi kayda alacağı sırada adâletle yazmaktan vazgeçmesin, yani kişinin yazmama hakkı varsa da yazdığı takdir de mutlaka adâletle davranmalıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

447 en-Nisâ 4/58.

448 el-Mâide 5/95.

449 et-Talâk 65/2.

[§] **Allah'ın kendisine öğrettiği gibi**: Âyetin bu kısmı Mûtezile'nin çelişkisini ortaya koymaktadır. Zira onlar Allah öğretmese de insan yazar demekte, azîz ve celîl olan Allah ise kendisinin öğretmesi suretiyle yazabileceğini haber vermektedir. Şayet Allah'ın öğretmesi sadece öğrenme sebeplerini lütfetme mânasına gelseydi, "Biz ona (Peygamber'e) şiir öğretmedik"[450] meâlindeki beyanının anlamı kalmazdı, çünkü yazı yazma sebepleri zaten Resûlullah'a verilmişti. Âyetin bu kısmında yer alan "adl" (العدل) kelimesi yerinde değindiğimiz üzere tarafların anlaştığı miktara ilâve ve eksiltme yapmamaktır. Adlin temel anlamı her şeyi yerli yerine koymaktan ibarettir. 208

Borçlanan kimse de akdi yazdırsın. Yani üzerindeki borcunu. **Rabb'i olan Allah'tan korksun da borcundan hiçbir şeyi eksik bırakmasın**. Yani kâtibe borcundan daha az bir kayıt koydurmasın ve ondan hiç bir şey eksiltmesin. Bu ilâhî beyanda karşılıklı borçlanma alışverişinde asıl söz sahibi borçlunun olduğuna dair işaret vardır, zira Cenâb-ı Hak alacaklının hakkından daha az yazdıran borçluya yönelik uyarı yapmıştır.

Şayet borçlunun aklî veya bedenî bir zaafı bulunur yahut bizzat yazdırmaya gücü yetmiyorsa menfaatini korumakla yükümlü bulunan kimse adil bir şekilde yazdırsın. Bazıları burada sayılan insan tiplerinin hepsinin aynı olduğunu ileri sürmüştür: "Sefîh" (سفيها), zayıf ve yazdırmaya gücü yetmeyen kimsedir. Diğerleri ise farklı olduklarını belirtmiştir. Şöyle ki, sefîh çocuk demek olup onun adına velisi yazdırır, zayıf yazdırmaya gücü yetmeyen hastadır. Yazdırmaya gücü yetmeyen ise yazdırmasını bilmeyen câhil kimsedir.

Âyetin bu kısmında yer alan veli kavramına gelince, bazıları velinin hak sahibi yani alacaklı olduğunu söylemiştir. Bu kimse borçlunun huzurunda adâlet çerçevesinde alacağını yazdırır, tâ ki yazıcı alacağına ilâve de bulunmasın, şayet ilâve veya eksiltme yapacak olursa hak sahibi müdahale eder. Diğerleri ise veli çocuğun vasisi yahut da neseb yoluyla yakınıdır, demişlerdir.

Hacir (hacr, malında tasarrufta bulunmaktan alı konma) meselesine gelince, Ebû Hanîfe (r.a.) hacrin kişiyi akit yapmaktan engellemediğini söylemiş,
[§] Muhammed b. Hasan [eş-Şeybânî] ise hacir altına alınan (mahcur) kişi- 209
nin yapacağı akitlerin caiz olmadığını, bu tür işlemleri velisinin üstlenmesi gerektiğini belirtmiş ve şu beyanın zahiri anlamıyla istidlâlde bulunmuştur: **Şayet borçlunun aklî veya bedenî bir zaafı bulunur yahut bizzat yazdırmaya gücü yetmiyorsa menfaatini korumakla yükümlü bulunan kimse adil bir**

450 Yasin 36/69.

şekilde yazdırsın. Ona göre Allah yazdırma yetkisini hacir altına alınan kişiye (mahcûr) değil velisine tanımıştır, şayet mahcûrun yazdırma yetkisi bulunsaydı bunun başkasına verilmesinin anlamı kalmazdı, demek ki caiz değildir. Ebû Hanîfe'ye (radıyallahu anlı) gelince, o **borçlandığınız zaman** meâlindeki beyana dayanarak bunu caiz görmüştür. Görüldüğü üzere âyet borçlanmaya imkân tanımıştır, bu husûs hacrin akde ve borçlanmaya engel teşkil etmediğini kanıtlamaktadır. Bir de aklî zaafı bulunan (sefih) kimse sahip olduğu velâyet hak ve iznini hükümdardan değil Allah Teâlâ'dan elde etmiştir, velâyet hakkını hükümdardan almayan kimsenin onun tarafından hacredilmesi meşru değildir.

İçinizden iki erkek şahit tutun. Allah alışverişin işlerlik kazanması için şahit tutmayı şart koşmamıştır. Şu halde buradaki ilâhî beyan âyetin baş kısmında geçen "onu yazın" meâlindeki "fektebûh" (فاكتبوه) ifadesi ile bağlantılı kılınmıştır. Azîz ve celîl olan Allah'ın alışveriş ve borçlanma işlemlerinde şahitlerin bulundurulmasını daha önce belirttiğimiz gerekçeden ötürü emretmiştir, şöyle ki, şahitlerin ve kayıt altına alınmanın terk edilmesi borçluyu inkâra ve üzerindeki hakkın bulunmayışı iddiasına sevk edebilir. Buna mukabil şahit ve bir kayıt bulunduğu takdirde yalancılığı ortaya çıkma endişesinden ötürü inkâr etmekten çekinir. Şahit bulundurma karşılıklı borçlanma işleminde şart kılınmamıştır, çünkü âyette şahit getirme emri borçlanma ve alışverişten sonra belirtmiştir. Kayıt altına alma da şahit bulundurma gibi olup yukarıda da değindiğimiz üzere insanın yaratılışında unutkanlık ve hata özellikleri bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak kişinin unutmaması yahut da inkâr yoluna sapmaması için şahit getirmeyi ve kayıt altına almayı emretmiştir.

Nikâh sırasında şahit bulundurma ise bizzat nikâh akdi içinde yer alır, bunun delili, "Nikâh ancak şahitler huzurunda akdedilir" anlamındaki hadis-
210 tir[451]. [S] Bu sebepledir ki şahit nikâh akdinde şart koşulmuş fakat alışverişte koşulmamıştır. Diğer bir husûs da şudur ki nikâh akdinde şahitlik eşlerden zina isnadını yok eder, bazan nikâhın ilk dönemlerinde böyle bir belgelendirmeye ihtiyaç duyulabilir. Alışverişteki şahitlik ise satan ile satın alan arasında

451 Zeylaî, hadisin bu lafızla "garip" niteliği taşıdığını söylemiş, buna mukabil İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde Saîd b. Yahyâ b. Saîd el-Umevî yoluyla Hz. Âişe'den naklettiği şu hadisi kaydetmiştir: "Nikâh ancak velinin ve iki dürüst şahidin bulunmasıyla gerçekleşir. Bu şeklin dışındaki nikâh batıldır. Şayet aralarında anlaşmazlık çıkarsa sultan velisi olmayanın velisidir". Ancak Zeylaî, hadis metninde yer alan, "iki dürüst şahid" ifadesinin sadece üç râvî tarafından aktarıldığını belirtmiştir (bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 167; ayrıca bk. Askalânî, *ed-Dirâye fi tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, II, 55; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, VI, 260).

ortaya çıkabilecek anlaşmazlığa yönelik olabilir, çünkü kişi herhangi bir akit ve alışveriş olmadan malını başkasına verebilirse de bir kadının nikâh akdi olmaksızın kadınlığını erkeğe vermesi söz konusu değildir. Bundan dolayı da nikâhta şahitlerin hazır tutulması şart olmuş, fakat alışverişte olmamıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İçinizden iki erkek şahit tutun. Eğer iki erkek bulunamazsa doğruluklarından emin olacağınız şahitlerden bir erkek ile iki kadın şahit olsun. Âyetin bu kısmında tek şahit ve yemin ile işlemin geçerliliğine hükmedenin Kitab'ın zahirine muhalif olarak davrandığının delili bulunmamaktadır, böylesi Sünnet'e de muhalefet etmektedir. Şöyle ki, Cenâb-ı Hakk'ın **şahit tutun** meâlindeki beyanı fiilen şahitlik yaptırmak değil, bunun için hazır bulundurmak demektir, çünkü âyette [**eğer iki erkek bulunamazsa ... diye**] söz konusu edilen acizlik fiilen şahitlik etmekte değil hazır bulundurmakta ortaya çıkar[452]. Şayet kişinin yemin etmesi kâfi gelseydi Allah şahit olacak iki kadını evlerindeki mahfuz konumlardan çıkarıp gerekli yere gelmelerini emretmezdi. Bir de âyet-i kerîme vuku bulacak alışverişlerdeki kazaî konumu, ayrıca taraflar arasında ortaya çıkan ve yargı yoluyla çözülebilen hükümlerini bahis konusu etmiştir. Anlaşmazlıkları kaza yoluyla gidermeyi tek şahit ve yemine bağlayan kimse, hükümleri ve delilleri belirleme yetkisine sahip bulunan Allah Teâlâ'nın tayin buyurduğunun hilafına hareket etmiş olur, halbuki Cenâb-ı Hak, "Kendi hükmüne kimseyi ortak etmez"[453] buyurmuştur.

[§] Tek şahit ve yeminle hüküm veren kimsenin Sünnet'e muhalefet etme- 211
sine gelince, burada söz konusu olan Hz. Peygamber'in (s.a.), "İspat davacıya, yemin ise davalıya aittir"[454] meâlindeki hadisidir. Kişi tek şahit getirdiği takdirde kanıtsız bir davacı olma konumundan kurtulamaz ve davalının yemin etmekten ibaret bulunan alanına giremez. Durum böyle olunca -ki Peygamber (s.a.) yemini, davacının değil davalının delili olarak belirlemiştir- işte bundan dolayıdır ki böyle bir anlayışın Kitab'ın ve Sünnet'in zahirine muhalif olduğunu söyledik. Bir de Allah Teâlâ, zaruret halinde iki kadını -ki o erkek şahidin bulunmayışıdır- bir erkeğin yerine koymuştur. Şayet tek şahit ve yemin ile hüküm vermek mümkün olsaydı kadınların şahitlik görevini ifa etmek için evlerinden çıkıp kadı ve sultanların kapılarına gitmesine ihtiyaç duyulmazdı. Aslında böyle bir davranışta bulunanların korunmuşluğunun ihlâl edilmesi,

---

452 Çünkü Allah Teâlâ iki kadının şahitliğinin erkeğin bulunamaması halinde gerekli kılmıştır.

453 el-Kehf 18/26.

454 Buhârî, "Rehin", 6; İbn Mâce, "Ahkâm", 7; Tirmizî, "Ahkâm", 12; ayrıca bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 390.

mahfuz kalması gereken özelliklerinin dışa açılması, bunun yanında dürüst (adil) olup olmadıklarını belirlemek için kadıların, haklarında ve hallerinde fazlaca araştırma yapıp tanıma külfetine katlanması da bahis konusudur. Bütün bunlardan dolayı tek şahit ve yeminle hüküm vermenin kökten yanlış olduğu anlaşılmıştır. *Nihai gerçeği bilen Allah'tır.*

Eğer denilirse ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden tek şahit ve yeminle hüküm verdiği rivâyet edilmiştir[455].

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber'in hangi konuda, mal mı, onun dışındaki bir husûsta mı hüküm verdiği rivâyet edilmemiştir. Onun hangi konuda hüküm verdiği bilinseydi biz de aynı şeyle hükmederdik. Ashâb-ı kirâm'ın (Allah'ın rızası hepsinin üzerine olsun) Resûl-i Ekrem'in tek şahit ve yemin ile dokunulmazlık güvencesi hakkında hüküm verdiğini belirtmiştir. Biz de bu güvenceye ait bazı husûslarda adil olduğu takdirde tek şahitle hüküm veririz. Yemin unsuruna gelince o, ihtiyatlı davranılması gereken bir husûstur. Tek şahit bir yabancı kimseyi güvence altına aldığına tanıklık etmesi halinde kabul
212 edilmeyip o kişi köle statüsüne geçirilir. Mal konusunda ise [§] ihtiyatlı davranmak ve bütün yönlerden şüpheyi izale eden kesin delil bulunmadan hüküm vermemek gerekir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Kadınların şahitliği gerek mal gerekse diğer konularda meşrudur, ancak sadece hadler (miktarları Allah tarafından belirlenmiş cezalar) hariç, bunlarda kabul edilmeye layık değildir. Sözü edilen şahitliğin hadler dışında kabul edilmesi şuna dayanmaktadır ki Allah borçlanma işlemini zikretmiş ve bunun için süre belirlenmesini de emretmiştir, süre mal değildir. Bunun yanında O, iki kadının şahitliğini malla ilgili olmayan borçlanma ve borçlanmanın süresi konusunda caiz kılmıştır. Bu husûs onların şahitliğinin caiz oluşunun sadece malî konularla sınırlı olmadığını göstermektedir, zira onların şahitliği süre belirlemesi gibi malî olmayan husûslarda da kabul görmüştür. Şu halde kadınların şahitliğinin meşruiyeti mala yönelik olmasından ötürü değildir. Onların hadler konusunda şahit olamayışlarının sebebine gelince, belirtilmelidir ki kadınların şahitliği erkeklerin şahitliğinin yerini tutması (bedel) esasına bağlı kılınarak meşru görülmüştür; hadler konusunda bedel işlemleri kabul görmemiştir. Bunlar vekâlet ve kefâlet gibi husûslara benzemez. Buna bağlı olarak kadınların şahitliği bedel konumu yoluyla meşruiyet kazandığından hadler

---

455 İbn Abbâs'tan (r.a.) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.) yemin eşliğinde tek şahitle hüküm vermiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 248, 315; Müslim, "Akdıye", 3; Ebû Dâvûd, "Akdıye", 21).

alanında kabule edilmeye layık görülmemiştir. Diğer bir husûsta kadınlar yaratılıştan yanılma, gaflet etme, akıl[456] ve dinî yükümlülük eksikliği gibi özellikler taşır; Hz. Peygamber'in (s.a.), "Onlar aklı ve dini yükümlülüğü az ve eksik olan kimselerdir"[457] meâlindeki beyanı bunun delilin teşkil etmektedir. Durum böyle olunca sözü edilen husûs hadler konusunda şüphe doğurmuştur, oysa ki hadler şüpheden arındırılması gereken önemli konulardan biridir[458], bundan dolayı hadlerde kadınların şahitliği kabul edilmemektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bir de kadınların şahitliği gizlemek değil herkese bildirip ilan edilecek konularda belirtilmiştir, şu halde onların tanıklığı bu özelliğin arandığı
yerde kabule edilmeye layık olur. Hadler [§] ve onlar münasebetiyle günde- 213
me gelen diğer konuların gizli tutulması ve örtülmesi uygun olan husûslardır. İşte bundan dolayıdır ki onların şahitliğinin nikâh, boşama ve köle azat etme konularında meşru olduğunu belirttik, bunlardan nikâh, "Nikâhı açıkça ilan ediniz"[459] meâlindeki hadiste de görüldüğü üzere herkese duyurulması arzu edilen bir akittir. Bu sebeple de kadınların şahadeti kabul edilmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Göz önünde bulundurulması gereken diğer bir husûs ta şudur ki bu meselede karşı görüşü benimseyen muhalif, kadınların tek başına tanıklığını hadler ve kısas hariç her yerde caiz görmüştür, bundan dolayı son iki konuda erkeklerin şahitliğini geçerli kabul etmiştir. Bir de onların şahitliği ilke olarak hayatı kolaylaştırma ve işlem alanlarını genişletme (tevsi') yöntemiyle caiz görülmüştür. Belirtilmelidir ki sözü edilen tanıklığın işlem alanlarını genişletmenin bahis konusu edildiği yerde reddedilip, daraltılmanın gündeme getirildiği yerde kabul edilmesi isabetli olmaz. Şahitlik açısından evlenme ve boşanma daha geniş bir daire çizer ve dolayısıyla kabul edilmesi açısından daha avantajlı bir konum arzeder.

İçinizden iki erkek şahit tutun. Eğer iki erkek bulunamazsa bir erkek ile iki kadın şahit olsun. Biri derse ki: İki erkeğin bulunması halinde[460] iki kadının şahit tutulması nasıl caiz olmuştur? Buna şöyle cevap verilir: Bu husûs

---

456 Kadınların aşırıya kaçan duygusallığını vurgulayan hadis rivâyetine atıf yapılmıştır.

457 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 234, 298; Buhârî, "İman", 21; Müslim, "İman", 132.

458 Bu konudaki hadis için bk. Ebû Dâvûd, "Salât", 114; Tirmizî, "Hudûd", 2.

459 Hz. Âişe'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Nikâhı açık ve aşikâre ilan edin ve düğün merasiminde def çalın" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 5, 77; İbn Mâce, "Nikâh", 20; Nesâî, "Nikâh", 72).

460 Yani âyet-i kerîme Allah Teâlâ'nın iki erkeğin bulunmaması halinde iki kadının şahit tutulmasını caiz gördüğünü beyan etmesiyle birlikte, "Eğer iki erkek bulunamazsa bir erkek ile iki kadının...".

-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya- iki erkeği şahitlikte bulunmak üzere hâkimin karşısında hazır tutmayı emretme anlamına gelmekte olup fiilen buna şahitlik etmelerinin emredilmesi konumunda değildir. Bu sebepledir ki azîz ve celîl olan **Allah eğer iki erkek bulunamazsa bir erkek ile iki kadın** diye buyurmuştur; yani kadınlar şahitlik görevi ifa etmek için hâkimlerin kapılarında ve meclislerinde bulunmakla yükümlü tutulamaz, ancak erkek şahitler bulmaktan aciz kalındığı durum hariç, çünkü kadınları bu işle yükümlü tutmakta onların mahrem olmayan korunmuşluğunu ihlâl etme ve örtülmesi gereken mahrem olmayan erkeklerce görülmesi (yüzleri gibi) ve mahfuz tutulması gereken yönlerinin dışa vurulması gibi sakıncalar bulunmaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İkinci olarak Allah iki kadından söz etmiş ve onları hazır bu-
213 lunamayan bir erkeğin yerine denk tutmuştur. [§] İki kadının yerini tuttuğu söz konusu erkek mevcut olmayıp daima yok durumundadır, şu anlamda ki hak sahibinin alacağı için -bulabilse- birden fazla ve değişik şahitler getirmesi mümkündür. Bundan dolayıdır ki âyet metninde, "iki erkek" belirtilmişse de realitede bunlar mevcut olmadığından kadınların şahitliği kabul edilmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Eğer denilirse ki: Daha fazlası veya tek kişi değil de iki erkeğin belirtilmesindeki hikmet nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Birkaç hikmeti bahis konusudur. Birincisi, Allah Teâlâ gündeme gelen konuların önemi ve insanlar arasındaki konumlarına göre sayı belirtmiştir. Problem büyük ve dehşet verici ise ancak dört kişinin şahitliği kabul edilebilir, meselâ zina gibi. Kur'ân-ı Kerîm'deki, "Mümin kadınlara zina isnadında bulunup dört şahit getiremeyenlere seksen sopa vurun ve onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin, onlar yoldan çıkmış kimselerdir"[461] meâlindeki ilâhî beyan bunu kanıtlamaktadır. Mesele insanlar nezdinde basit ve önemsiz ise hür olsun, köle olsun bir kişinin tanıklığı kabul edilir, birinin evine girmek için izin istenmesi vb. husûslarda olduğu gibi. Mal ve diğer konular bu iki uç arasında orta yerde bulunur, buna bağlı olarak da orta derecede bir sayı kabul edilir, bunun altına bulunan durumlar meşru (geçerli) görülmez. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, (diğeri) denilmiştir ki Cenâb-ı Hak karşılıklı borçlanma işleminde zikrettiği sayıyı kulluk statüsünde tutmuş olup meselenin kendisinde bulunan bir özellikten ötürü değil, fakat naklî ve sem'î sebepledir. Böyle olunca da hikmetinin peşine düşülmez.

---

461 en-Nûr 24/4.

Üçüncüsü, tek adamın şahitliği hukuki işlerde yalnız başına kabul görmemiştir, çünkü bu tanıklığı ile menfaat temin etmesi imkân dâhilindedir. Zira tek başına verdiği haberi kabul gören kimse mazhar olduğu bu konumdan ötürü zevk duyar. Bu noktadan hareketle adâlet niteliği taşısa da davacının iddiası geçerli görülmemiştir, çünkü böylesi, onaylanması ve sözünün benimsenmesi suretiyle menfaat temin edebilir. Buna mukabil şahitler iki kişi olunca her birinin duyacağı zevk ve elde edeceği fayda diğerinin tutumuna bağlıdır, bu durumda şahitlik yan etki ve menfaatlerden arınmış durumda bulunduğu için kabul edilmeye layık görülmüştür. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] Dördüncüsü, insan yaratılıştan yanılma ve gaflet etme özelliklerine sahip kılınmıştır. Şahit tek başına olunca unutmuş olmasından endişe edilir, bu sebeple Allah ikincisinin kendisine eklenmesini emretmiştir ki bunlardan her biri unuttuğu takdirde diğeri hatırlatsın. Nitekim **eğer iki erkek bulunamazsa doğruluklarından emin olacağınız şahitlerden bir erkek ile** -birinin unutması halinde diğerinin hatırlatması için- **iki kadın şahit olsun** meâlindeki beyan bu esasa dayanır, zira değindiğimiz üzere kadınlar fazlaca yanılma ve gaflet etme özelliğine yaratılıştan sahip kılındıkları için Allah Teâlâ kadın şahide ikincisinin eklenmesini emretmiştir, unutup gaflet ettiği takdirde kendisine hatırlatsın diye. 245

İçinizden iki erkek şahit tutun. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüş olup [Hanefî] âlimlerimiz (r.a.) şöyle demiştir: Buradaki hitap [içinizden iki erkek] köleler ve kâfirler hariç tutularak sadece hür insanlara yöneliktir. Kâfirlerin hariç tutulması, âyetin başlangıcında yer alan **Ey iman edenler! Borç alıp verdiğiniz zaman** meâlindeki beyanla müminlere hitap edilmesinden ötürüdür. Tartışmakta olduğumuz kısımda yer alan hitabın kime ait olduğu başlangıçtaki hitaptan ortaya çıkmaktadır, bundan dolayıdır ki kâfirlerin müslümanlar aleyhine yapacağı tanıklık kabul edilmemiştir. Kölelere gelince, onlar birkaç sebeple sözü edilen hitap çerçevesine girememiştir. Birincisi biraz önce değindiğimiz üzere ilâhî hitabın zahirinin kölelere değil, hür insanlara yönelmiş olmasıdır, zira köleler borçlanma ve alışveriş yapma hakkına sahip değildir, şahitlik hitabı da buna bağlıdır. Eğer denilirse ki: Köleler alışveriş ve borçlanma hakkına sahip değil midir? Buna şöyle cevap verilir: Kendi başlarına değil, efendilerinin izni ve görevlendirmeleriyle sahip olurlar, bu kadarlık bir borçlanma vb. işlemlere kâfirler de yetkilidir, fakat bunların şahitliği kabul edilmemiş ve ilâhî hitabın kapsamına girememiştir, köleler de bunlar gibidir.

İkincisi, azîz ve celîl olan Allah **şahitler çağrıldıklarında bildiklerini söylemekten kaçınmasın** diye buyurmuştur. Ne var ki köleler efendilerinin mülkiyet hakkı sebebiyle çağrıldıkları her şeye icâbet etme yetkisine sahip değillerdir. Buna bağlı olarak efendilerinin konumu karşısında şahitlik görevine olumlu cevap vermeleri mümkün olmayabilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü, Allah Teâlâ şahitliği **eğer iki erkek bulunamazsa bir erkek ile iki kadın** diye buyurmak suretiyle, miras gibi taksime tâbi tutmuştur. Miras hakkında da, "erkeğe iki kadının payı vardır"[462] demiştir. Mirasta kölelere pay ayrılmadığı gibi şahitlikte de kendilerine rol verilmemiştir.

Dördüncüsü, şahitlikler velâyet ve mülkiyet hakkını başkasına vermek
216 (temlîk) konumunda bulunur, bilindiği üzere kölenin, [S] başkasının üzerine ne velâyet ne de temlik hakkı vardır, şahitlik de bunun gibidir. Çünkü şahitlikte de hâkimin velâyeti ve kararlaştırdığı hükmü kayda geçirip temlik ediş vardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bu esasa bağlı olarak kâfirlerin müslümanlar aleyhine şahitliği geçersiz görülmüştür, çünkü onların müminler üzerinde herhangi bir velâyet hakkı bulunmamaktadır.

Beşincisi, şahitler iki durum arasında yer alırlar: Doğru söyledikleri kabul edilerek tanıklıklarının yürütülmesi veya yalan söyledikleri kanaatine varılarak tazminat ödemeleri. Kölelere gelince tanıklıklarında yalan söyledikleri kanaatine varıldığı takdirde tazminat ödeyemezler, çünkü şahitteki tazminat kendinde bir şeyler ödeme kategorisinde bulunup bunun karşılığında belli bir bedel bulunmamaktadır. Şu halde zatı itibariyle ödeme yapılacak zümreden sayılmayan köle şahitlik yapacaklar arasında yer alamaz; bu husûs kölelerin şahitlik yapabilecek gruptan olmadığını ortaya çıkarmıştır.

Dile getirilen bakış açısına dayanarak dürüst olmayan (الفاسق) ve iftira (القذف) sebebiyle cezaya çarptırılan kimselerin nikâh şahidi olabileceğini, dolayısıyla evlenme konusunda tanıklık yapma konumuna sahip bulunduklarını söyledik, çünkü bunların her ikisi de tazminat (الضمان) ehlindendir. Ancak yalancılıkları sebebiyle hukukun diğer alanlarındaki şahitlikleri kabul edilmemiştir. Köleye gelince *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* biraz önce anlattığımız özellik sebebiyle hiçbir şekilde şahitlik yapmaya ehil değildir. Aslında mantık açısından kölelerin de tanıklıklarının meşru görülmesi gerekir, çünkü şahitlik ilâhî haklardan biridir, bunun delili, "Şahitliği Allah için yapın"[463]; "Ey iman

---

462 en-Nisâ 4/11.

463 et-Talâk 65/2.

edenler! Allah için hakkı ayakta tutan ve adâletle şahitlik eden kimseler olun"[464] meâlindeki beyanlardır. Şimdi, şahitlik ilâhî haklardan olunca -ki hukukullahta kölelerle hür kimseler arasında fark yoktur- kölelerin de tanıklıklarının meşru görülmesi gerekir. Ancak biraz önce sözünü ettiğimiz husûslar sebebiyle kabul edilmemiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Eğer iki erkek bulunamazsa doğruluklarından emin olacağınız şahitlerden bir erkek ile, birinin unutması halinde diğerinin hatırlatması için, iki kadın şahit olsun. Daha önce zikrettiğimiz üzere kadınlar yaratılıştan fazlaca yanılma ve hata etme özeliklerine sahip bulunduklarından kadın şahide ikincisi de eklenmiştir ki unuttuğu takdirde diğeri hatırlatsın. Âyetin bu kısmında erkek şahidin tanıklığa konu teşkil eden unsuru unutması halinde,
hatırlatılıp da hafızası tazelenirse şahitlikte bulunabilir. [§] Hatırlatılmasına 217
rağmen hafızasını tazeleyemeyen kimsenin tanıklık yapması ise dine uygun değildir. Çünkü âyette "birinin unutması halinde diğerinin hatırlatması için" buyrulmuş, fakat birinin diğerine haber vermesi denilmemiştir.

Emin ve razı olacağınız şahitlerden. Bu ilâhî beyanda müslümanların içinde kendilerinden emin ve razı olunmayanların, ayrıca dürüst olma (adâletli olma) niteliği taşıyanların yanı sıra taşımayanların da bulunduğunun delili yer almaktadır. Bu husûsun diğer bir kanıtı da, "İçinizden dürüst olan iki kişiyi şahit tutun"[465] meâlindeki beyandır. Şayet müslümanların içinde kendisinden emin olunanın yanında emin olunmayanlar da bulunmasaydı "İçinizden iki erkeği şahit tutun" diye buyurur, tanıklık için dürüstlük ve rızayı şart koşmazdı. Bu husûs Mûtezile'ye ait görüşün karşısında kesin bir delil teşkil eder, çünkü onlar müslümanın dürüst olmaması ve kendisinden emin bulunulmaması mümkün değildir, demektedir. Halbuki andığımız âyette bizim kanaatimiz doğrultusunda delil bulunmaktadır.

Emin ve razı olacağınız şahitlerden. Bu beyanda şahitlerin davalı aleyhinde kendisine gerekli olan bir vecibeye yönelik tanıklıkta bulunup, davalı tarafından da emin kimseler telakki edildiğinde onun davacının hakkını eda etmesinin gerekli hale geldiğinin delili bulunmaktadır, çünkü daha önce anlattığımız üzere **içinizden iki erkek şahit tutun** meâlindeki beyanda şahitleri hakîmin huzurunda hazır bulundurma emredilir. Durum böyle olunca âyetin bu kısmı bizar önce söylediğimiz hükmün delilini teşkil eder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

464 el-Mâide 5/8.

465 et-Talâk 65/2.

Şahitler çağrıldıklarında imtina etmesinler. Âyetin bu kısmı hakkında farklı görüşler iler sürülmüştür. Denildi ki **şahitler** hâkimin huzurunda hazır bulunmak için **çağrıldıklarında bundan çekinmesinler**. Yine denildi ki şahitler tanıklığı yapmak için çağrıldıklarında bundan kaçınmasınlar. Bu ikinci anlayış daha uygun görülmektedir, çünkü şahitlerin, "davalıyı yanımıza getir de hakkında tanıklıkta bulunalım, biz onun bulunduğu yere gitmeyiz" deme hakkı vardır. Ancak onların bu sözü şahitliği yapmak için söyleyemezler, çünkü eda sadece hakimin huzurunda olur, bu sebeple ikinci yaklaşım tercih edilmeye layık görülmüştür; "Şahitliği gizlemeyin"[466] meâlindeki beyan da bunu desteklemektedir; hak sahibi olaya tanık olan kimselerden başka şahitlik yapacak birini bulamaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

218 [§] **Küçük olsun büyük olsun her şeyi vâdesiyle birlikte yazmaktan geri kalmayın.** Bu ilâhî beyanda, giysi alışverişi konusunda selem (para peşin, mal veresiye) yönteminin meşru olduğunun delili bulunmaktadır, çünkü ölçü ve tartıya girmeyen bir şey hakkında "küçük ve büyük" ifadesi kullanılmaz, küçük veya büyük olarak da yazılamaz, bu husûs ancak sayıya giren [ve metre ile belirlenen] şeyler için ifade edilir.

Böyle yapmanız Allah nezdinde adâlete daha uygun. Yani Allah katında daha âdil. **İspatlamak için daha sağlam.** Yani sağlam delil çerçevesinde.

Ve şüpheye düşmemenize daha elverişlidir. Yani sizi yadırgamaya, tartışmaya ve nihâyet akdi feshetmeye sevkeden zan ve şüphelerin kaldırılmasına daha elverişlidir. Bu hikmet sebebiyledir ki azîz ve celîl olan Allah borçlanma akdinin kayda geçirilmesini ve şahit tutulmasını emretmiş, küçük ve büyük her şeyi hatırlatmıştır, tâ ki taraflar arasında sonuçta tartışma ve yadırgamalar meydana gelip hâkimi akdin feshine karar vermeye sevketmesin. Bu noktadan hareketle borçlanma akdinde, sonu, akdin feshine hükmetmeye kadar varan tartışmaların meydana gelmemesi için süre belirlemesi şart haline gelmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Ancak peşin ticaret müstesna. Azîz ve celîl olan Allah kayıt tutulması, şahit bulundurulması, rehin alınması gibi husûsların terk edilmesi çerçevesinde peşin ticareti istisna etmiştir. Bunum hikmeti yukarıda da belirttiğimiz üzere borçların ve ödünçlerin unutulması ve taraflarca birbirine karıştırılmasıdır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak borç ve ödünç ilişkilerinde kayıt altına alınmasını ve şahit bulundurulmasını emretmiştir, ancak peşin ticaretlerde durum bunun gibi değildir. Nitekim insanlar arasında yaygınlaşan gelenek de buna paralel-

---

466 Bir sonraki âyetten.

lik arzeder. Şöyle ki, taraflar borçlanma alış verişleri ile ödünç vermede kayıt yapmayı ve şahit tutmayı tercih ederken aralarında cereyan eden peşin alışverişlerde bu yola gitmemektedir. Çünkü vâdelide ve ödünç vermelerde meydana gelmesinden endişe edilen husûslar peşin alışverişte bahis konusu değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] [Ancak] **Aranızda yaptığınız ticaret** [müstesna], **bu durumda onu** 219
kayda geçirmemenizden dolayı size yüklenecek bir vebal yoktur. Birinin elinden diğerinin eline, diye buyuruyor. Bu beyan alış veriş konusu malın aynı mecliste alınmasının gerektiğini göstermektedir.

Alış veriş yaptığınızda da şahit tutun. Azîz ve celîl olan Allah peşin ticarette de şahit tutmayı emretmiş, fakat kayıt altına alınmasını emretmemiştir, borçlanma alışverişinde ise hem kaydı hem de şahit bulundurmayı emretmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, borca dayalı alışverişte kayıt altına almayı emredişi çeşitli hakların korunması, az veya çok her detayın belirlenmesi amacına yöneliktir. Şahitlerin hazır bulundurulması emri ise bağlayıcı nitelikte olmayan bir taleptir, rehin alınmasını emretmesi ise borcun ödenmesine yönelik bir buyruktur. Rehin, kayıt altına alınma ve şahit bulundurma bütün bunlar borçluyu inkârdan alı koymayı hedefler, unutma ve gaflet halinde ise hatırlatır. Bu işlemlerin tamamı taraflar arasında sonradan meydana gelebilecek tartışmaların bertaraf edilmesi içindir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Ancak yazana da şahitlik edene de asla zarar verilmemelidir. Bu beyana dair farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları yazana ve şahitlik edene zarar verilmemesi demek kişinin -başkasını bulduğu halde- bunların sorumlu tutulup, "şunu benim için yaz, şu konuda şahidim ol" demesidir diye yorumlamışlardır. Diğerleri ise şöyle demiştir: Yazıcı hak sahibine zarar verip de fazla veya eksik yazmak suretiyle gereksiz kayıt koymamalıdır; şahit de mevcut olan hakka bir şey eklememeli, ondan bir şey eksiltmemeli ve tanıklığı gizlememelidir. Bu ikinci yorum ilâhî iradeye daha yakın görünmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Eğer denilirse ki: Anlam senin söylediğine yönelik ise yani yazıcı ekleme
ve eksiltme yapmamalıdır şeklinde ise [§] neden ötre harekesi ile "lâ yudârre" 220
(لا يُضارّ) dememiştir?

Buna şöyle cevap verilir: Burada yer alan kelime aslında "lâ yudâriruhu" (لا يُضارّه) şeklinde olup "râ'lardan (ر) biri atılmış ve buna kılavuzluk etmesi için râ harfi üstün harekeli kalmıştır, çünkü iki harfi iç içe koyma işlemi böyle

gerçekleşmektedir. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir. Âyette söz konusu edilen zarar verme, hak sahibinin -başkasını bulabildiği halde- şahide, "Allah sana şahitliğe çağrıldığında bundan kaçınmamasını emretmiştir" demesidir, kişi bu yolla şahide zarar vermiş olur[467].

Böyle bir şey yapacak olursanız. Yani zarar verecek olursanız. **Şüphe yok ki bu sizin için itaatsizlik anlamına gelir.** Âyetin bu kısmı biraz önce belirttiğimiz üzere ilâhî yasağın ekleme, çıkarma, tahrif ve gizlemeye yönelik olduğu şeklindeki yoruma delil teşkil etmektedir, çünkü bu fillerin işlenmesinde emrin dışına çıkış (فسوق) bahis konusudur. 'Fısk' (فسق) emirden çıkmak demektir, "Rabbinin emrinden çıktı" beyanında olduğu gibi[468].

Allah'a karşı gelmekten sakının. Ekleme çıkarma yapma ve şahitliği gizlemek suretiyle zarar verme konusunda. **Ve O'nun gerekli olan şeyleri size öğrettiğinin bilincinde olun.** Hikmeti, edebi, helâl olan ve olmayanı. Âyetin bu kısmı Mûtezile'ye karşı delil teşkil etmektedir. **Allah her şeyi bütün yönleriyle bilendir**, bu bir tehdit ifadesidir.

وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾

283. Yolculuk halinde olup yazıcı bulamadığınız takdirde borçludan alınacak rehin yeterli olur. Eğer birbirinize güvenip de rehin almıyorsanız, güvenilen kimse emaneti ödesin ve Rabbi olan Allah'tan korksun. Bir de şahitliği, görüp bildiklerinizi gizlemeyin; onu gizleyen kimse kalbinin günahkâr olduğunu unutmamalıdır. Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir.

Yolculuk halinde olup yazıcı bulamadığınız takdirde borçludan alınacak rehin yeterli olur. Daha önce zikrettiğimiz üzere alışveriş ve ödünç vermede kayıt yapılması ve şahit tutulmasının hikmeti -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır*
221 *ya*- küçük büyük bütün hakların korunması, [S] borçluları inkâr etmeye sevk

---

467 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 136.

468 "Hani biz meleklere, 'Âdem'e secde edin' demiştik. İblis hariç olmak üzere onlar hemen secde ettiler. İblis ise cinlerdendi, Rabb'inin emrinin dışına çıktı" (el-Kehf 18/50).

etmemesi ve büsbütün unutmamaları için hatırlatmaya vesile olmasıdır. Rehinleşme de buna benzemektedir: Borç ödemesini ertelemesinler, unutmayıp hafızalarında tutsunlar. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyetin bu kısmında fiilen alınmadığı (kabz) takdirde rehin vermenin caiz olmadığının delili bulunmaktadır, çünkü rehin iki maksada yönelik alınır. Birincisi, rehine konu teşkil eden eşya sahibinden alınıp sağlayacağı bütün menfaatlerden uzak tutulduğu takdirde eşyanın sahibi unutmaz ve borcunu ödeyip iade edilmesini ister. Rehin eşyası sahibinin elinde bulunduğu halde ise onu geri almak için borcunu ödemeye gayret göstermez. Bu sebepledir ki rehin eşyasının mutlaka fiilen alınmış olması gerekir dedik. İkincisi, alacaklının rehin almasının bir amacı da her hangi bir halin vuku bulması durumunda alacağını bu eşyadan sayıştırıp almasıdır[469], bunu da yapabilmesi için rehin eşyasını elinde bulunması gerekir; yahut da alacaklının miktarından düşürme veya verilememe gibi bir problemle karşılaşmadan süresi bitince hakkını almasına yöneliktir.

Rehin eşyasının fiilen ele geçirilmemesi halinde işlemin meşruiyet kazanmamasının bir başka yorumu da şöyledir ki rehin eşyası bir belge durumundadır, belgenin alıkonmaksızın ve sağlayacağı faydalara engel olunmaksızın rehin verenin elinde bulunmasının hukuka uygun bir yönü yoktur. Belirttiğimiz üzere insanların birbirinden ödünç talep etmelerinin sebebi ellerinde bir belgenin bulunması hedefine yöneliktir. Söz konusu eşya ancak rehin alanın elinde bulunup asıl sahibinden engellenmesi halinde belge niteliği taşır. Görmez misin ki Kur'ân, alışveriş yapan tarafların rehin olmaksızın birbirinden emin olmaları halinde kendisine güvenilen borçluya emaneti yerine getirmeyi emretmiştir. Şayet rehin, sahibinin elinde de bulunması halinde hukuki bir değer taşısaydı rehin hakkında da emanetin yerine getirilmesinden söz edilir ve tefsirini yapmakta olduğumuz âyette görüldüğü üzere rehnin alınmasından bahsedilmesinin bir anlamı kalmazdı. Bu sebepledir ki rehin eşyası alacaklı tarafından alınıp sağlayacağı faydalar sahibinden engellenmedikçe meşru olmaz, biçimindeki kanaatimizi belirtmiş olduk.

Eğer birbirinize güvenip de rehin almıyorsanız, güvenilen kimse emaneti ödesin, bu beyanda rehinin tazmini (الضمان) ve rehin eşyasından alacağın tahsiline dair delil bulunmaktadır, çünkü Cenâb-ı Hak tarafların birbirinden emin

---

469 Yani alacaklı hakkını başka yolla tahsil edemediği takdirde, meselâ rehin veren borçlu ölür de verdiği eşyadan başka bir mirası bulunmaz ve başka borçları da mevcutsa rehin alan kimse alacağını rehin eşyasından öncelikle alma hakkına sahiptir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 99b).

222 olması halinde rehinsiz yapmayı emretmiş, [§] fakat rehinin bulunması halinde bunu yerine getirmekten bahsetmemiştir. Şayet alacağın tahsil edilmesini rehin içinde bulunuyor kılmasaydı, rehinin mevcut olmadığı konumda belirttiği gibi bunda da yerine getirmekten bahsederdi. Âyetin bu örgüsü rehinin bulunması halinde alacağın ondan tahsil edilmesinin caiz olduğunu, rehinin yok olması halinde alacağın da ortadan kalkacağını göstermektedir[470]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Eğer birbirinize güvenip de rehin almıyorsanız, güvenilen kimse emaneti ödesin ve Rabb'i olan Allah'tan korksun. Bu ilâhî beyanda şirket halinde yapılan işlemlerde de kayıt yapılmasının gerektiğini söyleyenlerin telakkisini destekleyen delil vardır. Bu tür işlemlerde Allah'tan korkma ve emaneti yerine getirme noktasında beraberlik ve ortaklığın bulunduğu kaydedilir, zira iki ortaktan her biri bu prensipler açısından ötekinden emindir. Bu sebepledir ki Allah korkusu ve emanetin yerine getirilmesinden söz edilmiştir, azîz ve celîl olan Allah'ın, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette bu iki esası belirtilmesi gibi.

Bir de şahitliği, görüp bildiklerinizi gizlemeyin; onu gizleyen kimse kalbinin günahkâr olduğunu unutmamalıdır. Allah Teâlâ âyetin bu kısmında kalbin günahkârlığını hatırlatmıştır; günahın asıl merkezi kalptir, ancak bu merkezden organlara dağılır ve dış âlemde görülür, nitekim bir hadiste, "İnsan bedeninde öyle bir et parçası vardır ki o iyi ve doğru bir düzen içinde bulunursa beden de doğru bir düzen içinde olur, o bozuk ve hastalıklı olursa beden de bozulur"[471] buyrulmuştur.

{İmam Mâtürîdî (r.h.) şöyle dedi:} Âyetin bu kısmında günahların hangi yolla olursa olsun kalbe yöneldiğinin delili bulunmaktadır, bunun içindir ki Allah onu günahkâr diye nitelemiştir, şu beyanlarında da olduğu gibi. "Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, kalplerinizin azmettiği yeminlerden ötürü ise sorumlu tutar"[472], "Yanılarak yaptıklarınızda size vebal yoktur, fakat kalplerinizin bile bile yöneldiği şeylerde günah vardır"[473].

---

470 "Kural olarak sahibinden alıkonan her emanet tazminatı gerektirir. Rehin eşyası da tazminata sebep teşkil eden, "alıkonma ve elinde bulundurma (حبس,قبض)" şartına bağlıdır, o bu yönüyle normal emanet statüsünden çıkıp tazminat gerektiren bir konum alır. Rehin sadece bir emanet durumunda bulunsaydı -nezdine emanet olarak bırakılmış ve sahibinden emanet diye alınmış eşya olduğu gibi- tazmin edilme özelliği bulunmazdı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 100a).

471 Buhârî, "İman", 39; Müslim, "Müsakât", 107-108.

472 el-Bakara 2/225.

473 el-Ahzâb 33/5.

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فٖٓي اَنْفُسِكُمْ
اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ

[§] ***284. Göklerde ve yerde olan her şey Allah'a aittir. İçinizdeki duygu ve düşünceleri açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onlardan dolayı hesaba çekecektir. Sonra dilediğini affeder, dilediğini de azaba uğratır. Allah her şeye güç yetirendir.*** 223

Göklerde ve yerde olan her şey Allah'a aittir. Bunun anlamı açıktır, çünkü göklerde ve yerde olan herkes Allah'ın erkek ve kadın kullarıdır; bu beyan yahudilerin, "Uzeyr Allah'ın oğludur", hıristiyanların da, "Mesîh Allah'ın oğludur"[474], Arapların ise, "Melekler Allah'ın kızlarıdır"[475] şeklindeki inançlarına cevap mahiyetindedir. Biz bu husûsları daha önce birden fazla yerde açıkladık.

İçinizdeki duygu ve düşünceleri açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onlardan dolayı hesaba çekecektir. Bazı âlimler âyetteki bu kısmın hemen onu takip eden **sonra dilediğini affeder, dilediğini de azaba uğratır** meâlindeki kısmıyla istidlâl ederek neshedildiğini söylemiştir. Ne var ki aynı âyette hesaba çekilme ve cezalandırmanın haber verilmesi yanında bağışlanmanın vâdedilmesi ihtimal dâhilinde görülmemektedir. Vât nesih ihtimali taşımaz, çünkü bu durum sonradan fark edip vazgeçme özelliği taşır (خُلْف، بداء), bu ise sonuçları bilmeyen birinin yapacağı bir iştir. Allah böyle bir durumdan pek âlî ve münezzehtir[476].

---

474 et-Tevbe 9/30.

475 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret ediyor olmalıdır: "Onlar kızların Allah'a ait olduğunu iddia ediyorlar. Hâşâ! Allah bundan münezzehtir. Beğendikleri erkekler ise kendilerine ait oluyor" (en-Nahl 16/57).

476 Semerkandî rahimehullah şöyle demektedir: "Haber mahiyetindeki ilâhî beyanlarda nesih gerçekleşmez, çünkü böyle bir konumda nesih haber verenin sonradan farketme, yanılma yahut da yalan söyleme gibi hal değişimine maruz kalmasını sonuçlandırır. Cenâb-ı Hak ise hal değişimine maruz kalmaktan münezzehtir. Nesih sadece emir ve nehiyde olur, buradaki değişiklik ise emir ve nehye muhatap olan insan ile bunların konusunu teşkil eden haram veya ibâha şeklinde gerçekleşir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 100a).

Âyetin bu kısmı hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Hasan-ı Basrî bu, zihne kendiliğinden gelen değil, kalbin azmettiği şeydir, biçiminde yorumlamıştır[477]. Hz. Peygamber'in bir hadisi de bu anlama gelmektedir[478]. Âyetin kuruluşunda takdim ve tehir bulunma ihtimali ve 'ev' (أو) edatının vav (و) yerine kullanılması da söz konusudur, yani içinizdeki duygu ve düşünceleri gizleyip ardından açıklarsanız Allah sizi bundan dolayı hesaba çeker[479]. Diğer
223 bir ihtimal de şöyledir: [S] **İçinizdeki duygu ve düşünceleri açıklasanız da gizleseniz de**, sadece zihinde doğması ve içten söylenmesi ile yetinmeyip ona azmeder ve inanç çerçevesinde karar verirseniz... tıpkı, "Güzel bir davranış düşünene şu kadar sevap, kötü bir davranış düşünene şu şu verilir"[480] tarzında rivâyet edilen hadiste olduğu gibi. Tasvir edilen bu durum zihinde doğan veya içte söylenen seviyede olmayıp azim ve kararlılık konumundadır. Şu âyet-i kerîmede olduğu gibi, "Andolsun ki kadın ona meyletti, [eğer Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi] o da kadına meyletmişti"[481] meâlindeki beyanda olduğu gibi, Kadın (Züleyha) ona (Yûsuf'a) kararlı bir şekilde meyletmiş, onun içinde ise kadına meyletme düşüncesi iradesiz bir şekilde doğmuştu. Kişi kalbinde doğan ve içinin söylediği şeylerden ötürü değil, kararlılık ve kesin bir inançla azmettiği husûslar sebebiyle sorguya çekilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Sonra dilediğini affeder, dilediğini de azaba uğratır. Bu beyanda, sorguya çekilecek husûsun azim ve kararlılık olduğu biçimindeki görüşümüzün delili bulunmaktadır, çünkü biz kendiliğinden doğuşun affedileceğini, azim ve kararlılığın ise cezaya uğratılacağını daha önce zikretmiştik.

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ
وَمَلٰئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا
سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾

[477] bk. Begavî, *Maâlimü't-tenzîl*, I, 272.

[478] Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Güzel bir davranışı düşünüp de fiilen yerine getirmeyen kimse bir sevap, güzel davranışı düşünüp de yerine getiren kimseye ise ondan yedi yüz katma kadar sevap yazılır. Buna mukabil kötü bir davranışı düşünüp de işlemeyen kimseye herhangi bir şey yazılmaz. Şayet işlerse kayda geçilir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 234; Buhârî, "Rikâk", 31; Müslim, "İman", 201-208).

[479] "Kişinin içinden geçen duygu ve düşüncesine fiil veya söz eklendiği takdirde hesaba çekilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 100a).

[480] Hadisin metni 476 nolu dipnotta geçmişti.

[481] Yûsuf 12/24.

285. Peygamber, rabbi tarafından kendisine indirilen vahye iman etti, müminler de iman etti. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve gönderdiği elçilere iman ederek, "O'nun peygamberlerinden herhangi biriyle diğerleri arasında ayırım yapmayız" ikrarında bulundular. ve "İşittik, itaat ettik, affına sığındık ey Rabb'imiz, eninde sonunda herkesin dönüşü sanadır!" dediler.

Peygamber, Rabb'i tarafından kendisine indirilen vahye iman etti, müminler de iman etti. Bu ilâhî beyan iki yoruma açıktır. [Birincisi,] Peygamber, indirilen şeyin Allah katından geldiğine iman etti, müminler de Peygamber'e indirilenin Allah katından geldiğine inandılar. [İkincisi,] **Peygamber, Rabb'inden kendisine indirilene iman etti** demek, gönderilen vahyin muhtevasına inandı demektir; bunun içinde biraz önce söz konusu ettiğimiz muhtevanın tamamı vardır. Aynı şekilde müminler de Allah tarafından indirilenin tamamına etti. Bizim kanaatimiz de bu yöndedir.

[İmanda İstisnâ ve Büyük Günah Meseleleri]

Âyet-i kerîmenin bu kısmında Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme indirilen vahye iman etmek: Allah'ın bütün elçilerine, bütün ilâhî kitaplara, meleklere, öldükten sonra dirilmeye, cennete ve cehenneme inanmak demektir. Bu ilâhî beyanda imanında şüpheye düşüp, "İnşallah müminim" diyen (imanda istisna yapan) kimseye eleştiri yöneltmenin delili vardır. Şöyle ki, imanda istisna, ya [§] emrolundukları iman eylemini gerçekleştirmede şüpheye düşmeleri 325
veya imanın muhtevasında yer aldığına dair Allah'ın haber verdiği husûslarda tereddüt içinde bulunmaları sebebiyle olur. Bu alternatiflerin her birinde taraftarları için hüsran ve azap söz konusudur. Âyet-i kerîmenin bu kısmında ayrıca büyük günah işleyen kimse hakkında Mûtezile'nin ileri sürdüğü görüşün yanlış olduğunun işareti vardır. Çünkü Allah böylelerinin mümin olduğunu haber verdiği halde Mûtezile onların iman ismini yok saymıştır, / halbuki Cenâb-ı Hak bu iman sayesinde sözü edilen kişilerin kendisine ve amentünün diğer esaslarına inandıklarına şahitlik etmiştir. Büyük günah işleyen her mümin yukarıda sayılan inanç esaslarının tamamına inanır, Allah Teâlâ da bu imanları sayesinde onlara mümin demiş ve iman faktörünün kendilerinde bulunduğunu haber vermiştir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Eğer denilirse ki: Cenâb-ı Hak itaati âyetin sonunda zikretmiştir.

Buna şöyle cevap verilir: Allah bahis konusu âyette itaati icâbet konumunda belirtmiştir. O, müminlerin bu icâbetiyle iman sahibi oluşlarına şahitlik etmiştir. Dolayısıyla azîz ve celîl olan Allah'ın davetine icâbet eden müminler

için açıklayıp kabul ettiği iman olgusunun onlardan ayrılmaması gerektiği ortaya çıkar.

O'nun peygamberlerinden herhangi biriyle diğerleri arasında ayırım yapmayız. Bu ilâhî beyanın, azîz ve celîl olan Allah'ın müminler adına bildirdiği bir haber olması muhtemeldir: "Yahudilerle Hıristiyanların yaptıkları ayırıma benzer bir şekilde O'nun peygamberlerinden herhangi biriyle diğerleri arasında ayırım yapmayız" demeleri tarzında.

İşittik ve itaat ettik dediler. Bu ilâhî beyana, "Buyruğunu ve çağrını işittik, olumlu cevap vererek boyun eğdik" anlamını vermek mümkündür. Şöyle de denebilir: "Kur'ân'ı işittik ve onun içerdiği hükümlerde sana itaat ettik". *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Affına sığındık, ey Rabb'imiz! Yani bizi bağışla ey Rabb'imiz! **Eninde sonunda herkesin dönüşü sanadır.** Yani dönüş ve varış.

Bakara sûresinin bu âyeti imanın bütün şartlarını bir araya getirmekte-
206 dir. Bu sebepledir ki, "Kur'ân'a inanmak [§] bütün kitaplara, peygamberlere, öldükten sonra dirilmeye ve diğer esaslara da inanmak demektir" demiştik. *Hatadan koruma da kurtuluş da Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا
اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَٓا اِنْ نَسٖينَٓا اَوْ اَخْطَاْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ
عَلَيْنَٓا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا
مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا اَنْتَ مَوْلٰينَا
فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرٖينَ ﴿٢٨٦﴾

286. Allah kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Kişinin yaptığı iyilik kendine, yaptığı kötülük de kendinedir. Rabb'imiz, unutur veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma! Rabb'imiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Ey Rabb'imiz, bize güç yetiremeyeceğimiz yükleri taşıtma! Günahlarımızı affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim mevlâmızsın. İnanmayan topluluğa karşı bize yardım et!

Allah kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Bu beyanın anlamı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî "gücü yettiği kadar" anlamına gelen "illâ vus'ahâ" (الا وسعها) ifadesini, "helâl ve meşru olan" diye tefsir etmişse de bazı âlimler, bunun, âyetin amaçlamadığı uzak bir ihtimal olduğunu söylemiştir, çünkü Allah insanı bir şeyle yükümlü tutunca o, helâl ve caiz olur. Durum böyle olunca, Hasan-ı Basrî'ye ait görüşün bir anlamı kalmaz[482]. Hasan-ı Basrî'ye itiraz çerçevesinde şöyle denebilir: Bu türlü bir yorum Cenâb-ı Hakk'ın, "İyi ve temiz şeyler size helâl kılınmıştır"[483] meâlindeki âyette yer alan "tayyibât" (طيبات) kelimesine "helâl kılınan şeyler" anlamını vermeye benzer. Halbuki bir şey helâl kılındığı zaman tayyib, tayyib kılındığı zaman da helâl olur. "illâ vüs'ahâ" ifadesinde de durum aynıdır, orada da aynı konumda bulunan "mükellef tutma" ile "helâl olma"yı Hasan-ı Basrî bir arada zikretmiş oldu.

[İstitaat'ın Fiille Birlikte Olması]

İkinci bir yoruma göre "illâ vüs'ahâ" demek "illâ tâketehâ" (إلا طاقتها) yani gücü yettiğince demektir. Mûtezile'nin görüşü de aynı doğrultudadır. Şu kadar var ki istitâatin (kudret) fiilden önce bulunması konusunda onlarla fikir ayrılığına düşmüş bulunmaktayız. Biz istitâatin fiilden önce bulunmasını reddederek fiille beraber olduğunu söyledik, Mûtezile ise onun fiilden önce bulunduğunu ileri sürmüştür.

[İstitaatın Mahiyeti]

[§] Bize göre istitâat iki çeşittir: Biri haller ve sebepleri istitâati, diğeri de 227
fiillere ait istitâattir (fiili gerçekleştirecek kişinin ve gerçekleştirme vasıtalarının sağlıklı olması mânasındaki istitât). Haller ve sebepler istitâati fiillerden önce bulunur, ilâhî hitap da bu anlamdaki istitâate yönelir. Bunun delili azîz ve celîl olan Allah'ın şu beyanıdır: "Yoluna gücü yetenlerin Kâbe'yi ziyaret etmeleri Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır.[484]. "Ey Allah'ın Resûlü! Gücü yetmek neden ibarettir?" diye sorulmuş, o da, "Azık ve binekten ibarettir" şeklinde cevap vermiştir[485]. Herkesin kabul ettiği bir husûstur ki müslüman ülkelerin en uzak yerinde bulunan kimseye de hac farizası gerekli olmaktadır. Yine bu-

---

482 Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, I, 690.

483 "Sana kendileri için nelerin helâl kılındığını sorarlar. De ki: Bütün iyi ve temiz şeyler size helâl kılınmıştır" (el-Mâide 5/4).

484 Âl-i İmrân 3/97.

485 Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, III, 288; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 16; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 283-284.

radaki istitâatin fiilin gerçekleşmesini sağlayan istitâat konumunda tutulması halinde (bir araz olduğundan) fiillerin bulunacağı zamana kadar devam etmeyeceğini herkes bilmektedir, oysa ki hac kendisine farz olmuş durumdadır. Sonuç olarak şu ortaya çıkmaktadır ki yükümlü tutulmak ve ilâhî emre muhatap olmak haller ve sebepler istitâatine bağlıdır. Bütün itaat türlerinde durum bunun gibidir.

Eğer denilirse ki: Mükellefiyet kişinin hac niyetiyle bulunduğu yerden çıkmasına yönelik olur, fiil de (yola) çıkış kudretinin ardından tahakkuk eder.

Buna şöyle cevap verilir: Böyle olsaydı kişiye haccın farz oluşu beldesinden çıkmasına bağlı olarak gerçekleşirdi. Aslında insan hac niyetiyle memleketinden ayrılmaya mecbur değildir, çünkü ayrılma eylemini gerçekleştirdiği takdirde hac ibadeti farz konumuna geçer. Sonuç olarak hac kişiye hiçbir zaman farz olmaz[486]. Şu halde dinî görev ve sorumlulukların Mûtezile'nin ileri sürdüğü tezle gerçekleşmediği kanıtlanmış oldu. Aksine durum bizim âlimlerimizin (Allah rahmet eylesin) belirlediği çizgi üzerinde seyreder. Şöyle ki, istitâat hallerin istitâati olup biraz önce değindiğimiz gibi fiilden önce bulunur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Fiil istitâatine gelince, bu tür istitâat fiillerin meydana geliş sırasında oluşur ve fiiller onunla gerçekleşir, tıpkı zaman birimleri gibi ki hiçbir birim ikinci bir zaman dilimi içinde varlığına sahip olamaz. İşte fiil istitâati de ikinci zaman dilimi içinde varlığını sürdüremeyen zaman parçası gibidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

228 [§] Bize, "Güç yetirilemeyen konularda yükümlük mümkün olur mu?" diye sorulacak olursa cevabımız şöyle olacaktır: Gerçekleştirilmesinden alıkonulduğumuz (ve kudretinden yoksun bırakıldığımız) husûslarda mümkün değildir, alıkonulmadığımız fakat başka şeylerle meşgul olup kudretimizi heba ettiğimiz husûslarda ise mümkündür. Kâfire gelince, kendisine güç verildiği halde başka şeylerle oyalanmış ve sahip kılındığı kudreti zayi etmiştir. Böylesinin, potansiyelini heba ettiğine göre, imanla yükümlü tutulması güç yetirilemeyen şeyle mükellef olma statüsüne girmez.

Şimdi de "teklîf-i mâ lâ yutak" (تكليف ما لا يطاق), yani güç yetirilemeyecek şeyle yükümlü tutulma telakkisine hangimizin daha lâyık ve daha yakın oldu-

---

486 Yani Allah Teâlâ, kulunu, kendisine bir husûsun farz olması için gayret sarfetmekle yükümlü tutmamıştır. Meselâ kişi, üzerine zekât ve haccın farz olması için servet kazanmaya mecbur değildir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 115a).

ğuna bakalım. Mûtezile'nin söylemlerinden biri de şöyledir: Fiile ait (önceki) kudret onu bir sonraki zaman dilimi içinde meydana getirebilir[487]. Onlar bu telakkileriyle kişiyi, fiili işlemesi sırasında (müteakip [ikinci] zamanda) önceden bulunan kudretten yoksun bir duruma getirmiş oluyorlar. Ayrıca onu fiili işlememeye muktedir bulunmayan bir pozisyona düşürüyorlar.

Duyular âlemde bilinegelen uygulamaya göre, birine bir şeyi vaktinde yapması emredildiğinde, bu emri işittiği ve bu hitap kulağına ulaştığı zaman birimi içinde onu hemen yerine getiremez, ancak emri takip eden zaman birimi içinde icra edebilir. Halbuki Mûtezile telakkisine göre verilen emir, kişinin kudretten yoksun olduğu (ikinci) zaman birimi içinde yerine getirilmiş olur. [§] Güç ve kudretten yoksunluk çerçevesinde Mûtezile'nin sergilediğin- 320
den daha belirgin hangi teklîf-i mâ lâ yutak vardır? *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Bu anlatılandan da daha tutarsız olanı şudur ki Mûtezile, "Kudret fiilden önce bulunur" demişlerdir. Bilindiği üzere fiil Allah'a karşı dostluk veya düşmanlık halinin mevcudiyetini gösteren bir belgedir. Kul fiili meydana getirdiği sırada fiil küfürse düşmanlık pozisyonunda, şayet imansa dostluk pozisyonunda bulunan kimsedir. Sonuç olarak i'tizâl anlayışına göre Allah'a yönelik dostluk da düşmanlık da daima kulun yasaktan kaçınması ve emre uyması zamanının dışında vuku bulmaktadır.

Mûtezile mensuplarının, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer Rabb'in dileseydi yeryüzündeki insanların hepsi iman ederdi"[488] meâlindeki beyanının cebir anlamına geldiğini iddia edişlerine gelince[489], âyet-i kerîmenin böyle bir anlama gelmesi bahis konusu değildir. Çünkü Allah bütün insanlara fıtrî olarak imanı ilkin zaruri kılmıştır, şu âyet-i kerîmesinin işaretiyle: "Göklerde ve yerde olanlar ister istemez O'na teslim olmuştur"[490]. Görüldüğü üzere Allah Teâlâ bütün yaratıklarla birlikte insanları da fıtraten İslâm'a mecbur etmiştir. Şu halde (dünya hayatındaki) ikinci defa imanın iradeye bağlı olduğu ortaya çıkmıştır.

---

487 Mûtezile'ye göre fiili gerçekleştiren kudret fiilden önce (قبل الفعل), Ehl-i Sünnet'e göre ise fiille beraber (مع الفعل) bulunur. Aslında bir araz olan kudret fiilden önce ise -araz iki zaman birimi içinde devamlılık gösteremeyeceğinden- fiilin gerçekleşmesi sırasında yok demektir. Buna göre fiil kudretsiz olarak meydana gelmektedir.

488 Yûnus 10/99.

489 Mûtezile kelâmcıları bu âyet-i kerîmede ifade edilen husûsun, yürürlükte bulunan ve kulun hür iradesine dayanan inanıp inanmama dileğinin farazî bir alternatifi olduğunu söylüyorlar. Yani Allah inanmayı cebir statüsünde değil ihtiyar konumunda tutmuştur.

490 Âl-i İmrân 3/83.

230 [§] Mûtezile mensuplarının iki fiile ilişkin kudretin birden fazla olmadığını söylemeleri de isabetsizdir[491]. Çünkü onların benimsedikleri ilkelerden biri de kudretin birden fazla zaman dilimine sirâyet etmediği biçimindedir. Buna göre iki fiilin aynı anda tek kudretle vücut bulması mümkün olmadığı gibi iki fiile ait tek kudretin fiillerden sadece biri için fonksiyonel hale gelmesi de imkân dâhilinde değildir, zira kudretin sürekliliği bulunmamaktadır. Buna ek olarak kudretin fiillerden birinde bedel yoluyla bulunması da muhaldir, çünkü Mûtezile fiillerden biri için asıl teşkil eden kudretin kendisini öbürü için de asıl kabul etmişlerdir. Sonuç olarak onlara ait yorumun isabetsiz olduğu kanıtlanmıştır.

Kişinin yaptığı iyilik kendine, yaptığı kötülük de kendinedir. Bu ilâhî beyanda şu husûsun ispatı vardır ki Allah Teâlâ'nın kullarına yönelik olarak gönderdiği emirler ve yasaklar onların menfaatleri veya kendilerine dokunabilecek zararlar hikmetine bağlıdır. O'nun, kendisine sağlanacak faydalar sebebiyle emir göndermesi veya zâtına dokunacak zararlar kaygısıyla yasak çıkarması söz konusu değildir, aksi takdirde O, emretmek suretiyle menfaat sağlayan ve yasaklama yoluyla zararları uzaklaştıran biri konumuna girerdi; tıpkı yaşadığımız âlemde olageldiği gibi: Başkasına bir husûsu emreden kimse umulan bir yarardan dolayı emir çıkarmakta, yasak koyan kimse de endişe ettiği bir zararı bertaraf etmek için bunu yapmaktadır. Cenâb-ı Hak ise bütün bunlardan yüce ve münezzehtir.

Rabb'imiz, unutur veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma! Bu konuda iki yorum ortaya konulmuştur: Birincisine göre, unutursak terkedip yapmazsak demektir; Cenâb-ı Hakk'ın, "Münafıklar Allah'ı unuttu, Allah da onları yüz üstü bıraktı"[492] ve "Gerçek şu ki biz (insan türünün atası) Âdem'le daha başlangıçta ahitleşmiştik, ne var ki o, unuttu."[493] Yani antlaşmasını terketti, beyanlarında olduğu gibi. **Hataya düşersek.** Yani yasaklandığımız günahları işlersek. İkincisi, denilmiştir ki âyette yer alan nisyan ve hata kavramları gerçek anlamlarını taşımaktadır. Bir anlamda bu ilâhî beyanın üst tarafında "deyiniz" anlamına gelen bir kelimenin varlığı kabul edilmektedir, yani, "Bizi şundan şundan sorumlu tutma deyiniz" şeklinde.

---

491 Müellif herhalde iki fiille ilâhî hitabın kula yöneldiği ân ile hemen ardından fiili gerçekleştirme anını kastetmektedir. Çünkü Mûtezile'ye göre kudret fiilden önce bulunmaktadır. Mâtürîdî'nin, bu yorumunda, fiilin işlenmesinden önceki hali de bir fiil olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

492 et-Tevbe 9/67.

493 Tâhâ 20/115.

Âyetin bu kısmı üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mûtezile'nin kanaati şöyledir: Allah Teâlâ bu beyanı ile salt bir kulluk ve kendisine yakınlık sağlaması hikmetine bağlı olarak duada bulunulmasını emretmiştir. Nitekim, "Rabb'imiz! Bize peygamberlerin vasıtasıyla vâd ettiklerini ikram et, kıyâmet gününde bizi rezil ve kepaze etme! Şüphesiz sen sözünden asla caymazsın"[494], ayrıca, "Muhammed 'Rabb'im! Onlar hakkında adâletinle hükmünü ver!' dedi"[495] meâlindeki ilâhî beyanlar ve benzerlerinde de durum aynıdır. Bu tür âyetlerde yer alan dua, [§] mutlak anlamda kullukta bulunma ve Allah'a yakınlık elde etme hedefini amaçlar. Çünkü Resûlullah (s.a.), unutma ve hata yoluyla işlediğimiz günahlardan sorumlu tutulmayacağımızı[496], ayrıca Allah'ın vâdinden caymayacağını[497] haber vermiştir. Bilindiği üzere azîz ve celîl olan Allah hiçbir şekilde haksızlık etmeyip adâlet çerçevesinde hüküm verir. Bunlardan başka Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı da bizim için delil teşkil eder: "Ey Muhammed! Günahın için bağışlanma talebinde bulun"[498]. Oysa ki Allah Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladığını haber vermiştir[499]. Demek ki gerçek bizim söylediğimiz gibidir. Evet, Mûtezile bu telakkiyi benimsemektedir. 231

Bu meselede bize göre hareket noktası şudur: Unutma veya hata yoluyla günah işlemesine karşılık Cenâb-ı Hakk'ın kulunu kınayıp hafifçe azarlaması (عتاب) hikmetine giren bir husûstur; bu sayede insanlar Allah'ın hakkını korusunlar, belirlediği sınırlara riâyet edip yasaklarına girmesinler ve unutmasınlar diye. Dikkat etmez misin ki Allah hata yoluyla insan öldürme fiilini işleyen kimseye kefâret cezası düzenlemiş ve bu meseleyle ilgili âyetin sonunda, "Bütün bunlar Allah tarafından tövbesinin kabul edilmesi içindir"[500] buyurmuştur. Şayet Allah Teâlâ'nın hata yoluyla insan öldürme fiiline ceza vermesi caiz olmasaydı insan öldürme için kefâretin ve tövbenin öngörülmesinin bir anlamı kalmazdı. Bu anlatılanlar hata yoluyla işlenen fiillere ceza tertip edilmesinin hikmet açısından mümkün olduğunu göstermektedir.

İkinci olarak, Cenâb-ı Hakk'ın [Hz. Mûsâ'nın arkadaşının ifadesiyle] şu beyanını zikretmek gerekir: "Balığı olsa olsa şeytan unutturmuş ve hatırlama-

494 Âl-i İmrân 3/194.
495 el-Enbiyâ 21/112.
496 Hadisin kaynağı biraz sonra verilecektir.
497 Bu konuyla ilgili âyetler için bk. M. F. Abdulbâkī, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, "hulf" md.
498 el-Mümin 40/55; bk. Muhammed 47/19.
499 Müellif şu âyet-i kerîmeyi kastetmiş olmalıdır: "Biz senin için apaçık bir zaferin önünü açtık. Böylece Allah senin geçmiş ve gelecekteki günahını bağışlayacaktır" (el-Feth 48/1-2).
500 en-Nisâ 4/92.

ma engel olmuştur."[501] Şeytanın eylemi daima korunup sakınılacak husûslardan biridir, bundan dolayıdır ki âyette belirttiği husûs gerçekleşmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Aslında insan yanılıp unutmaktan korunmaya heves etse
233 bunlardan korunmuş olabilir. [§] Bu sebeple de sözü edilen iki arızadan esen kalmak için dua etmesi tabii bir davranıştır, çünkü insan gayret göstermek suretiyle bunlardan kurtulur, umursamazlıkla da bunların girdabına düşer.

Üçüncü bir delil de sözünü ettiğimiz üzere "nisyan" (نسيان) terk demektir, "hata" (الخطاء) ise yasaklanan şeyi işlemektir. Allah'ın buyruğunu terkeden, yasağını işleyen kimse elbette cezayı hak eder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Binaenaleyh bu tür davranışlar karşısında dua etmek yerinde bir harekettir, tâ ki müminlere emri terketmeleri ve yasağı işlemeleri sebebiyle azap gerçekleşmesin!

Eğer denilirse ki: Resûlullah'ın (s.a.), "Ümmetimden hata, unutma ve zorlama altında yaptıkları günahların sorumluluğu kaldırılmıştır"[502] meâlindeki hadisinin mahiyeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Bu hadis başka konularda değil, özel olarak inkâr etmek hakkında söylenmiştir. Bunun açıklaması şöyledir ki Asr-ı saâdet'te bazı müslümanlar İslâmiyet'i yeni kabul etmiş bulunuyordu. Zaman zaman unutkanlık veya yanlışlık sebebiyle konuşmalarında küfrü andıran ifadeler yer alıyor, ayrıca aynı nitelikte sözler söylemeye zorlanıyor, ölüm korkusuyla bu sözleri dilleriyle söylüyorlardı. İşte Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem böylelerinden sorumluluğun kaldırıldığını haber vermiştir.

{İmam Mâtürîdî (r.h.) şöyle dedi:} Sözü edilen hadiste aftan bahsedilmektedir; bunda aynı zamanda sorumluluğun bulduğuna dair kanıt vardır. Muhtemelen af vâdi dua şartına bağlanmıştır, bu sebeple de müminler yukarıda bahis konusu edilen duaları yapmaktadır. Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber, "Rabb'imiz! Unutur veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma!" meâlindeki duayı yapmış ve kabul edildiği kendisine haber verilmiştir[503], dolayısıyla herhangi birine ilkin bu duayı yapması emredilmiş değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

233 [§] Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabb'imiz! Bize peygamberlerin vasıtasıyla vâd ettiklerini ikram et!"[504] meâlindeki beyanına gelince burada iki yorum bahis konusudur. Birincisi, Allah Teâlâ peygamberlere ve ilke olarak bütün mümin-

---

501 el-Kehf 18/63.

502 İbn Mâce, "Talâk", 16; bk. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, s. 433-434.

503 bk. Taberî, *a.g.e.*, III, 132-133.

504 Âl-i İmrân 3/194.

lere cenneti vâd etmiştir; her bir müminin O'ndan dileği, kendisini, cennet vâdettiği zümreden kılmasına yöneliktir. İkincisi mümin bu dua ile vâd edilen cennete, sayesinde lâyık olacağı imanla son nefesini bitirmesini (خاتمة) dilemesidir.

Hz. Peygamber'e bağışlanma talebinde bulunmasının emredilmesinde de iki yorum söz konusudur. Birincisi, rivâyet edilen şu hadis çizgisinde olmasıdır: "Müezzin, ezan (okurken) sesinin uzandığı yere kadar bulunan insanların affolunduğu bir konuma sahip olan kimsedir"[505]. Buradaki anlam sözü edilen alanda bulunanların (müezzin ve ezanı) sayesinde bağışlanmaya hak kazanmasından ibarettir. Hz. Peygamber'in bağışlanmayı dilemesi de bu çizgi üzerinde seyredebilir, yani onun istiğfârı ümmetinden bazılarının bağışlanması içindir. İkincisi, mağfiret sözlükte "örtmek, gizlemek" demektir. Bir bakıma Peygamber geçmiş ve gelecek günahı affedildikten sonra bunun başkalarının muttali olmasından gizlenmesini talep etmiştir.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} İstiğfarda aslolan bağışlanmanın istenmesidir. Eğer hata veya unutma için azap caiz değilse, Allah'ın azap etmesi zulüm konumuna geçer; buna göre af istemenin mahiyeti O'nun zulmetmemesinden ibaret olur; bu ise yükümlü tutulma ve imtihana çekilme ilkesiyle bağdaşmaz. Bunun gibi hata veya unutma yoluyla günah işleyen kimse ilke olarak bağışlanmış durumda olsaydı onun yapacağı şey Allah'ın lütfettiği nimete karşı şükretmekten ibaretti. Buna mukabil bağışlanmanın istenmesinde ilâhî nimetin gizlenmesi ve imtihan ilkesinin iptal edilmesi vardır. Halbuki bir müminin Allah'ın nimetlerini görmezlikten gelip nankörce davranması olmayacak bir şeydir. [§] Bu sebeplerle yukarıda bahis konusu edilen âyetlerde 325
imtihan unsuruna yer veren anlamın bulunması gerekmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Azîz ve celîl olan Allah'ın, "Muhammed 'Rabb'im! Onlar hakkında adâletinle (halk) hükmünü ver' dedi"[506] meâlindeki beyanına gelince, denilmiştir ki bu âyette yer alan "hak" (الحق) azap anlamına gelir. Buna göre Allah, peygamberine müşriklerin üzerine ilâhî azabı indirmeyi istemesini emretmiş olmaktadır. Âyete, "Hak ve adâletin tâ kendisi olan hükmünle hüküm ver!" mânası da verilmiştir. Söz konusu edilen bu anlamlar ihtimal dâhilinde bulu-

---

505 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 136, 266; Buhârî, "Ezan", 5; Ebû Dâvûd, "Salât", 31. İbnu'l-Esîr hadisin mânasını farklı anlamaktadır (bk. *en-Nihâye fi garibi'l-hadîs*, "mdd" ve "mdy" md.leri).

506 el-Enbiyâ 21/112.

nunca durumun Mûtezile mensuplarının ileri sürdükleri gibi olmadığı ortaya çıkmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Rabb'imiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Denildi ki âyette geçen "ısr" (اصر) kelimesi "ahid" (العهد), yani antlaşma anlamına gelir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Öncekilere yüklediğin gibi bize de terkedip bozduğumuz takdirde cezalandıracağın bir ahit yükleme! Önceki ümmetler bir günah işlediklerinde Cenâb-ı Hak helâl kıldığı şeylerden birini onun miktarınca haram kılıyordu. Meselâ Allah Teâlâ'nın, "Bir kısım yahudinin zulmü sebebiyle daha önce kendilerine helâl kılınmış bulunan tertemiz şeyleri onlara haram kıldık"[507] meâlindeki âyetinde anlatılan, Ashâbu'l-uhdûd ve diğerlerinde olduğu gibi. Müslümanlar böyle bir âkıbetten korktukları için, "Ey Rabb'imiz, dediler, işlediğimiz bir günahtan dolayı bize ağır yük yükleme!" Âyette geçen "ısr" kelimesi "ağırlık, geçmiş ümmetlere yüklenen zor şeyler" demektir; meselâ onların tövbesi, Cenâb-ı Hakk'ın "birbirinizi öldürünüz"[508] beyanında anlatıldığı şekilde gerçekleşiyordu.

235 [§] "Ey Rabb'imiz, bize **güç yetiremeyeceğimiz yükleri taşıtma!**" Âyet-i kerîmenin bu kısmı iki yoruma açıktır. Biri, "Güç yetiremeyeceğimiz öldürme ve helake mâruz bırakma!" şeklindedir, çünkü bu durumda müminlerin yok edilmesi bahis konusudur, yok edilişte de güçlerinin ortadan kalkması tabii bir sonuçtur, {İmam (r.h.) şöyle dedi:} Yani cazip görüp kendisiyle oyalanacağımız ve dolayısıyla buyruğundan uzak kalacağımız şeyleri bize yükleme demektir. Bu durumda âyetin bu cümlesi günahlardan koruması için Allah'a dua etme konumunda bulunur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Diğer bir yorum ise âyette fiil kudretinin kastedilmiş olmasıdır. Bizim anlayışımıza göre bu kudret fiilden önce bulunmaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Günahlarımızı affet! Bizi bulunduğumuz hal üzere bırak ve cezaya mâruz bırakma diye yorumlanmıştır.

Bizi bağışla, bize acı! Yani kusurumuzu ört! "Gafr" (غفر) kökü "setr" (ستر), yani örtmek anlamına gelir. Bu anlamdan hareketle tolgaya miğfer denmiştir, çünkü miğfer başı örtüp korur. Günahın örtülmesi en büyük nimettir.

---

507 en-Nisâ 4/160.

508 "Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Siz buzağıyı tanrı edinmekle kendinize kötülük ettiniz. Onun için yaratanınıza tövbe edin de nefislerinizi (birbirinizi) öldürün" (el-Bakara 2/54). Merhum imam Mâtürîdî âyete burada, "Birbirinizi öldürünüz" mânası veriyorsa da, yerindeki tefsirinde müfessirlerin bu mânada ittifak ettiklerini söylemekle beraber bunu münasip görmediğini ifade etmekte ve sebeplerini anlatmaktadır (bk. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Mihrişah, 8, vr. 15b).

Sen bizim mevlâmızsın. Sen bize herkesten daha yakın ve daha merhametlisin, sen bizim koruyucumuzsun, dostumuz ve yardımcımızsın diye anlam verilmiştir. Biz mevlâ ve velînin anlamını daha önce anlattık[509].

İnanmayan topluluğa karşı bize yardım et! Bunların bilinen kâfirlerin veya şeytanların olması muhtemeldir. Yani onlara karşı bize zafer ver. *Bütün güç ve kudret yüce ve ulu Allah'a aittir.*

509 Bakara sûresinin 120. âyetinin tefsirine bakınız.

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

CİLT: II

(Âl-i İmrân 1 - 200)

Çeviren
Prof. Dr. Kemal SANDIKÇI

[§] ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 237

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla. İnanmayanlara güvenip kendisine itimat ettiğim varlık yalnızca O'dur, O bana yeter.

1. "Elif-lâm-mîm."

2. "Allah; O'ndan başka asla ilâh yoktur; hayy ve kayyûmdur."

[Hurûf-i Mukatta'a]

Elif-lâm-mîm. Allah; O'ndan başka asla ilâh yoktur, meâlindeki âyet hakkında bazıları şöyle demiştir: Bu harflerin tefsiri, ona bağlı kılınan şeydir; tıpkı "Elif-lâm-mîm; işte kitap, onda şüphe yoktur"[1] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibidir. "İşte kitap" cümlesi, "Elif-lâm-mîm"in tefsiridir. **Elif-lâm-mîm. Allah, O'ndan başka asla ilâh yoktur, Allah, O'ndan başka asla ilâh yoktur** meâlindeki cümle de **Elif-lâm-mîm**'in tefsiridir. Bunun bir benzeri de "Elif-lâm-mîm-sâd. Bu, sana indirilen kitaptır"[2] meâlindeki âyettir. Hurûf-i mukattaaya bağlı olan bütün âyetler [böyledir], yani âyet o harflerin tefsiridir. Cenâb-ı Hak, kendisini dilediği şeylerle isimlendirir. O kendisini "Arş'ın sahibi, şânı yüce"[3] beyanında zatına "macîd" ismini vermiş, "Şüphesiz o, şânı yüce bir Kur'ân'dır"[4] meâlindeki âyetinde de Kur'ân'a "mecîd" ismini nispet etmiştir.

Bazıları, hurûf-i mukattaa sûrelerin anahtarıdır demiş, başkaları da sûrelerin başında yer alan her mukattâ harf Allah'ın isimlerinden biridir, kanaatini belirtmiştir. Hurûf-i mukattaanın, mahiyeti bilinemeyen müteşâbihattan olduğunu söyleyenler de vardır; [§] yine bazı âlimler söz konusu harflerin 238

1 el-Bakara, 2/1-2.

2 "Elif-lâm-mîm-sâd. Bu, kendisiyle insanları uyarman ve inananlara öğüt vermen için sana indirilen kitaptır" (el-A'râf, 7/1-2).

3 el-Burûc, 85/15.

4 el-Burûc, 85/21.

teşbîb[5] olduğunu ve bu ifade tarzının Arab'ın adetleri arasında bulunduğunu söylemiştir. Bu konuda "Elif-lâm-mîm; işte kitap, onda şüphe yoktur"[6] meâlindeki âyetlerin tefsirinde yeterince bilgi verilmiştir.

[Hay ve Kayyûm İsimleri]

O hay ve kayyûmdur. O, zatıyla haydır, diridir, O'nun dışındaki bütün canlılar, kendilerinden başka bir canlı varlık sayesinde hayattadır. Cenâb-ı Hak, kendinden hayat sahibi olunca değişmek ve yok olmakla nitelendirilemez. Kendisinden başka bütün canlılar, diğer bir canlı sayesinde diri olduklarına göre, onlar için değişim ve yok oluş kaçınılmaz bir sonuçtur. "Hayat" yani daima diri oluş, şânı yüce ve yaratıklar nezdinde durumu üstün olanın kendisiyle nitelendirildiği bir kelimedir. Görmez misin ki, Allah Teâlâ yeşeren yer yüzünü hayatla nitelemiştir, çünkü yeşerdiğinde değeri yükselmekte ve insanlar nezdindeki konumu şeref kazanmaktadır[7]. İnsanlar arasında değeri yüksek olduğu için mümine "diri" (الحى) denilmiş, kâfire ise insanlar katında değeri düşük olduğu için "ölü" denilmiştir[8]. Ayrıca Cenâb-ı Hak azameti, celâli ve büyüklüğü sebebiyle "diri" diye adlandırılmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın şehitler hakkındaki şu beyanı da bu esasa bağlıdır: "Allah yolunda öldürülenler için 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler"[9] meâlindeki âyet-i kerîmesi de aynı anlama gelir; yani onlar Rableri katında ikram edilmekte, saygı görmekte ve üstün tutulmaktadırlar.

O kayyûmdur. "Kayyûm" (القيوم) kelimesine bazıları her mükellefin yaptığına hâkim olan anlamı vermiş, bazıları da onu koruyan (الحافظ) diye açıklamıştır. Bu lafzı, İbn Mesûd "el-kayyâm" (القيام) diye okumuştur[10]. "Kâim", "kayyûm"

---

5 Teşbîb, özellikle kadınları anmak suretiyle kasideyi güzelleştirip süslemek demektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ş-b-b" maddesi).

6 el-Bakara, 2/1-2.

7 Bu cümle ile muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlar için ölü toprak açık bir kanıttır. Ona can verdik ve ondan taneler çıkardık; işte bundan (ekmek vb. yapıp) yiyorlar" (Yâsîn, 36/33).

8 Burada şu âyet-i kerîmeye işaret edilmektedir: "Dirilerle ölüler bir değildir. Allah dilediğine elbette işittirir; ama sen kabirdekilere de işittirecek değilsin" (Fâtır, 35/22. Ayrıca bk. el-En'âm, 6/122).

9 "Allah yolunda öldürülenler için 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler, fakat siz bilemezsiniz" (el-Bakara, 2/154).

10 Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâhif*, 59. İbnu'l-A'râbî şöyle demiştir: Kayyûm, kayyâm ve müdebbir aynı anlama gelir. Zeccâc da şöyle dedi: Allah'ın sıfatı ve esmâ-i hüsnâsından olarak Kayyûm ve kayyâm, canlı-cansız bütün varlıkların yaratılması, rızıklandırılması ve mekânlarının bilinmesi konusunda Allah'ın tedbiri demektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "k-v-m" maddesi).

ve “kayyâm” (القائم والقيّوم والقيّام) kelimelerinin hepsi aynı anlama gelir. [§] “Falan 239
adam filanın durumuna kâimdir” denilince, onun her şeyini biliyor, hiçbir şeyi kendisine gizli kalmıyor demektir. İbn Abbâs’tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Allah’ın en büyük ismi (ism-i a‘zam) hay ve kayyûmdur[11].

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ
وَالْاِنْجِيلَ ﴿٣﴾ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ اِنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤﴾

3-4. “O sana kitabı, gerçeğin ta kendisi ve öncekileri doğrulayıcı olarak indirmiştir; daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve İncil’i indirmişti; Furkānı da indirdi. Bilinmeli ki Allah’ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.”

O sana kitabı indirmiştir. Bu beyanın anlamı açıktır. “Hak ile” anlamındaki “bil’hakk” (بالحق) ifadesi hakkında farklı açıklamalar yapılmıştır. Bu lafız, “halkı hakka çağırmakla” anlamına gelebilir. Gerçeğin ta kendisi olan, kesin delil olarak ortaya konulan, mûcize olarak gönderilen gibi anlamlara da gelebilir; zira Araplar ona karşı delil getirmekten ve onun bir benzerini yapmaktan âciz kalmıştır. Böylece yüz çeviren, büyüklenen ve inat edenlerin dışında herkesin nezdinde onun Allah tarafından gelen bir hakikat olduğu ortaya çıkmış oldu. “Hak ile” mânasındaki ifadenin doğru ve âdil olarak anlamına geldiği gibi, Allah’ın insanlar üzerinde ve insanların birbirleri üzerindeki hakkı anlamına geldiği de söylenmiştir.

Öncekileri doğrulayıcı olarak. Yani daha önce gönderilen semavî kitaplara uygun olarak, onlara aykırı ve onlardan farklı olmayarak demektir. Bu ifade efendimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’in peygamberliğine işaret etmektedir. Çünkü O, getirdiği kitabın, önceki ilâhî kitaplara uygun olduğunu, onlara aykırı düşmediğini haber vermektedir. Şayet önceki ilâhî kitaplara mu-

---

[11] Bu ifadeyi Kurtubî herhangi bir kişiye nispet etmeden kaydetmiştir. İbn Mâce’de Esmâ bint Yezîd’den naklen Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivâyet etmiştir: “Allah’ın en büyük ismi (ism-i a’zâmı) şu iki âyette zikredilmektedir: ‘Tanrınız, tek bir tanrıdır; O’ndan başka Tanrı yoktur; O rahmândır, rahîmdir’ (el-Bakara, 2/163) meâlindeki âyet ile Âl-i İmrân sûresinin ilk âyetidir” (İbn Mâce, “Duâ”, 9; Kurtubî, *Tefsîr*, III, 271).

halif görülseydi, insanlar muhalefetin nerede olduğunu açıklamaya mecbur kalırlardı. Bunu yapamadıklarına göre bu kitabın Allah tarafından geldiğini ve Muhammed'in (s.a.) O'nun elçisi olduğunu anlamışlar, fakat inat ederek inkâr etmişlerdir.

240 [§] **Daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve İncil'i indirmişti; (daha sonra) Furkān'ı da indirdi.** Bazıları buradaki "insanlara doğru yolu göstermek üzere" meâlindeki cümleyi, onlara açıklamak, doğru yolda olan insanlara kesin delil olmak, kör olan ve dalâlet içinde bulunanlar için de kendilerini susturucu karşı delil getirmek, diye açıklamışlardır. Çünkü böylesinin doğru yolu gösterme ihtimali yoktur, aksine Kur'ân onun helâk olacağını gösteren delildir. Kur'ân, ancak hidâyete erdiği zaman kendisine doğru yolu gösteren bir delil olur. Hidâyeti kabul etmeye yanaşmadığında ise aleyhte bir delil teşkil eder. Böylece bu âyetin, Mûtezile'nin iddia ettiğinin aksini gösterdiği ortaya çıkmış oldu[12].

Furkān'ı da indirdi. Kur'ân'a iki açıdan Furkān dendiğini daha önce açıklamıştık[13]. Birincisi, âyetleri ayrı ayrı olduğu ve farklı zamanlarda nâzil olduğu için; ikincisi de hak ile bâtılı, helâl ile haramı, sakınılması gerekenle yapılmasına izin verilen şeyleri ayırdettiği için. Buna göre her ilâhî kitapta helâl ile haramı, sakınılması gerekenle yapılmasına izin verilen şeyler açıklanmıştır. İncil'e de (hakikati) ortaya koyduğu, açıkladığı için İncil denilmiştir. Bu kelime sözlükte açıklamak, ortaya koymak demektir[14]. Parlayan meşale olduğu için[15] Tevrat'a da Tevrat denilıştir, ki o gerçekten öyledir. *Nihai gerçeği bilen Allah'tır.*

---

12 "Mûtezile'nin hidâyeti beyanla yani açıklamakla tefsir etmesine bakıldığında, o herkes için hidâyet kaynağı olur. Bu ise mümkün değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 102a).

13 el-Bakara, 2/185.

14 İbn Manzûr şöyle demektedir: "İncil kelimesi vezin olarak iklîl ve ihrît şeklinde okunur. Nakledildiğine göre "en-Necl" (النجل) mastarından türemiştir, bu da asıl ve doğal olan demektir. O, İbranice veya Süryanice bir kelimedir. Arapça olduğu da söylenmiştir" (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "n-c-l" maddesi). İncil kelimesinin türemesi konusunda Mâtürîdî ve İbn Manzûr'un hata ettikleri görülmektedir. el-Muncid'de şöyle denmiştir: "İncil Yunanca bir kelimedir, anlamı da müjde demektir. Çünkü İncil kurtuluş yollarını içermektedir" (*el-Muncid*, "İncil" maddesi). *el-Mu'cemu'l-Vasît*'in "İncil" hakkındaki metni de el-Münciddeki metne yakındır.

15 Tevrat'a da parlayan meşale anlamına geldiği için Tevrat denmiştir. (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 102b). "Veriye'z-zendu" (ورى الزند), alevi çıktı, yani aydınlattı demektir. "ez-Zendu", ateşin yakıldığı en üstteki odun, demektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "z-n-d" maddesi).

Allah'ın âyetlerini inkâr edenler. Denildi ki Allah'ın kesin delilleri anlamına gelir. Yine denildi ki Allah'ın âyetlerini inkâr edenler demektir, çünkü insanlar Allah'ın âyetlerini inkâr ettiklerinde O'nu da inkâr etmiş olurlar. Cenâb-ı Hakk'ın dinini inkâr etmek de O'nu inkâr etmektir; dininden uzak durmak da O'ndan uzak olmaktır, benzer şekilde Peygamberi'nden uzak durmak yine O'ndan uzak durmak konumundadır.

Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir. Birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki dostlarının düşmanlarından intikam alandır; yine denildi ki düşmanlara karşı zafer kazanan mutlak güç sahibidir, şiddetli bir şekilde yakalayandır, anlamı da verilmiştir.

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاۤءِ ﴿٥﴾

[§] 5. *"Kuşkusuz yerde olsun gökte olsun hiçbir şey Allah'a gizli kal-* 243
maz."

Kuşkusuz yerde olsun gökte olsun hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Bu âyet, tehdit anlamı içermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* ama Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Göklerde ve yerde yaratıklara karşı örtülüp onlara gizli kalan hiç bir şey Allah'a gizli kalmaz; böyleyken sizce ortada olan amelleriniz ve fiilleriniz O'na nasıl gizli kalır? Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: İnsanların döllerinde, kalplerinde ve rahimlerdeki şeyler Allah'a gizli kalamadığına göre ortadaki sözleriniz ve fiilleriniz O'na nasıl gizli kalabilir, anlamına da gelebilir. Yüce Mevlâ'nın "Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O'dur"[16] diye buyurduğuna bakmaz mısın? Zaten O, rahimlerdekini bilmiş, üç katlı karanlığın içinde olmasına rağmen Cenâb-ı Hak onları dilediği mahiyet ve keyfiyette şekillendirmiştir[17].

هُوَ الَّذ۪ي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاۤءُۜ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٦﴾

6. "Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O'dur. Mutlak güç ve hikmet sahibi olan Allah'tan başka ilâh yoktur."

---

[16] Âl-i İmrân, 3/6.

[17] Mâtürîdî burada muhtemelen şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır" (ez-Zümer, 39/6).

Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O'dur. Bu âyet iz takipçisi anlamına gelen "kāifin" (قائف)[18] söylediklerinin aksine işaret etmektedir. Zira Allah, insana ana rahminde istediği şekli vermeyi başka birine değil, kendine tahsis etmiştir. Peki, iz takipçisi rahimdekinin ilk şeklini nasıl biliyor da "bu onun şekline benzemektedir, bu çocuk ondandır" diyebilmektedir? Nesne ve olayların yaratılması konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları Cenâb-ı Hak ferî olanı aslî olandan yaratmıştır, dolayısıyla ebeveyn çocukların varlık sebebidir, demiştir. Bazıları ise vasıtalı olarak da vasıtasız olarak da meydana gelebilir, demiştir. İnsanın aşılamış yumurtadan yaratılması gibi bazı şeyler bir takım sebeplerle dünyaya gelir. Belirtilmeli ki aşılanmış yumurta rahim duvarına asılı bir nesneye dönüşür, sonra mudğa (et parçası) haline gelir. Bu, Yüce Allah'ın mahlukatı istediği şekilde yaratabileceğine, bir şeyle veya hiçbir şey olmadan, vasıtalı veya vasıtasız olarak yaratabileceğine delil olur. O, bütün bunları yapabilecek güçtedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

هُوَ الَّذِى اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ
الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَاَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ
مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَاْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَاْوِيلَهُ اِلَّا
اللّٰهُ وَالرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا
يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ

242 [§] 7. ***"Sana kitabı indiren O'dur. Onun*** (Kur'ân) ***bir kısım âyetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde sapma meyli bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te'vîl etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Halbuki onun te'vîlini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır.*** (Bu inceliği) ***yalnız aklıselim sahipleri düşünüp anlar."***

---

[18] "Kâif" (قائف), organlara bakarak insanın soyunu bilen ve iz süren kişidir; bazı belirtilere bakarak iz süren ve cinayetleri aydınlatan kişiye de kāif denilir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "k-v-f" maddesi).

[Muhkem ve Müteşâbih Âyetler]

Sana kitabı indiren O'dur. Onun (Kur'ân) bir kısım âyetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşâbihtir. Bu ilâhî beyanın neyi kastettiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Muhkemlerin, kendileriyle amel edilen nâsihler, müteşâbihalerin de amel edilmeyen mensûhlar olduğu söylenmiştir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[19]. Diğer bazı âlimlerse şöyle demiştir: Muhkemler En'âm sûresinin sonundaki üç âyet ile İsrâ sûresindeki âyettir: "De ki: Gelin, rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım"[20]. Bir de İsrâ sûresinden şu âyet: "Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle"[21]. Bu âyetler muhkem diye isimlendirilmiştir, çünkü tevhidi ve Allah'a imanı emretmektedir, diğerleri ise müteşâbihtir.

Bu yorumların dışında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Şöyle denilmiştir: Muhkemât, okuduğunda ve düşündüğünde herkesin anlayabileceği âyetlerdir; müteşâbihât ise ancak incelenip araştırıldığında anlaşılan anlamı kapalı âyetlerdir. Başka bir görüş de şöyledir: Muhkemât, mahiyeti bilinen ve maksadı anlaşılan âyetlerdir. Müteşâbih ise muhkemde insanların ihtiyacı olan hükmün beyanından sonra bile [hurûf-ı mukatta'a gibi ne kasdettiği anlaşılamayan âyetler] kesinlikle mahiyeti bilinmeyen, ancak iman edilmesi gereken âyetlerdir. Bu âyetler Allah'ın kullarına yönelik bir imtihandır. Yaratıklarını sınama çeşitlerinden dilediği ile denemek Allah'a ait bir haktır[22]. Zaten dünya imtihan yurdudur.

[§] Muhkemâttan müslümanların her birine, fikir ayrılığı söz konusu ol- 243
madan açık bir anlam taşımasının kastedilmesi de muhtemeldir. Müteşâbih ise dilleri farklı olduğu için insanlara karışık gelen ve maksadını anlamakta ihtilaf edilen âyetlerdir. Yahut da âyetin zâhir yönünün, bâtın yönünden farklı anlama gelmesi, bu yüzden bazılarının görünen (zâhirî) anlamı esas almaları,

---

19 Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 55; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 144.

20 el-En'âm, 6/151-153.

21 el-İsrâ, 17/23, bu âyetlerin sonuna kadar.

22 "Cenâb-ı Hak ilmi iki kısma ayırmıştır: Biri elde edilmesi ve öğrenilmesi ile bizi sınayan, diğeri de öğrenmekten ve elde etmekten bizi âciz bırakan ilimdir. Allah Teâlâ bize, bundan uzak durmamızı emretmiştir. Fiilleri de biri yapmakla bizi sınayan, diğeri de terk etmekle sınayan olmak üzere ikiye ayırmıştır. Dünya sınama ve deneme dünyasıdır. Yüce Allah'ın kullarını, sınama çeşitlerinden istediği ile denemesi tâbiidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vrk. 102b).

bazılarının da zâhirinde Allah'a zulüm nispet etme ve onu yaratıklara benzetme anlamını gördükleri için bâtınını esas almalarıdır; halbuki müslümanlar haksızlık ve teşbihi Allah Teâlâ'dan uzak tutmakta ittifak etmiştir[23]. Muhkemde elde edilen bilgi ile müteşâbihten kastedilen anlamı bilmek mümkündür. Başka bir grup da şöyle demiştir: Muhkem mânası açık ve seçik olandır. Şayet gerçek onların söyledikleri gibi olsaydı, âyetin anlamında insanların ihtilaf etmeleri ve herkesin benimsediği anlamın muhkem olduğunu iddia etmesi mümkün olmazdı. Zira o zâhir ve açık olsaydı herkes ona uyardı ve aralarında görüş ayrılığı bulunmazdı.

Tefsirini yapmaya çalıştığımız bu âyet, Mûtezile'nin iddialarına karşı delil mevcut olup onları reddetmektedir. Çünkü onların anlayışına göre Allah Teâlâ sadece aslah (en uygun) olanı yapar. Halbuki O, burada muhkem olanı olmayandan ayırıp açıklamamıştır, şayet açıklamış olsaydı, bu insanlar için dinî açıdan faydalı olurdu. Bu da şunu göstermektedir ki azîz ve celîl olan Allah'ın, bazan insanları imtihan edip sınamak maksadıyla dinde onlar için aslah olanı yapmaması da caizdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, bu hikmetin dışında kalan bir şey değildir[24]. Sonra onların emretme hakkında söyledikleri doğrudur. Allah, içinde aslah olan şey bulunduğu için emrini, ancak itaat edilmesi için vermektedir. Bazan aksi daha uygun (aslah) olmasına rağmen, imtihan hikmetine bağlı olarak onlar için dinde aslah olmayan şeyi yapmalarını da isteyebilir. O zaman "aslah" lafzı dine daha yakın, daha çekici anlamına gelir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

243 [§] Bazıları şöyle demiştir: Muhkem anlamı aklen açıklanabilen; müteşâbih ise anlamı aklen bilinmeyen âyettir; onun mahiyeti ancak nakille öğrenilir. Bazıları da şöyle bir fikir beyan etmiştir: İçinde emir, nehiy, helâl ve harama dair hükümlerin bulunduğu âyetler muhkem olup müteşâbih değildir. Müteşâbih ise insanların bilmeye ihtiyaç duymadıkları husûslarda olur; meselâ krallığın sonunu, hükümdar ve kralların sayısını haber vermek gibi. Ayrıca Al-

---

23 Cenâb-ı Hakk'ın "O'nun iki eli de açıktır" (el-Mâide, 5/64) meâlindeki âyeti vb. beyanlar hakkında hak ehli ile Mücessime arasındaki görüş farklılığı bunun örneklerindendir. Mücessime âyetin görünen anlamı esas almış, hak ehli ise zâhirini değil saklı olan anlamını benimsemiştir. Çünkü zâhirini esas almakta, Allah'ı yaratıklara benzetmek söz konusudur. Allah, böyle bir benzerlikten çok yücedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 102b).

24 Alaaddin es-Semerkandî (r.h.) şöyle demektedir: "Akıllarımız idrak etmeye yetmese de, Yüce Allah'tan gelen emre ve nehye itaat, kullar için muhalefet ve isyandan daha uygundur (aslah). Bundan dolayı emredilen bütün hükümler insanların maslahatına uygundur, bu hükümlere muhalefette bulunmak kendileri için maslahat değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 102b).

lah tarafından vâd edilen şeylerin mahiyetinin bilinmesi ve benzeri husûslar. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Şunun da belirtilmesi gerekir ki Mûtezile mensuplarının bu konuda aradıklarını istedikleri gibi bulamayışları sebebiyle bunlar kendilerine müteşâbih olmuştur. Biz müteşâbih konusundaki gerçeği ve söylenmesi gereken şeyleri açıkladık. *Hatalardan korunmak ve kurtuluşa ermek ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Bunlar kitabın esasıdır. Bu cümlenin, biri "kitabın aslıdır", öbürü de "diğerlerinden öndedir" anlamında olmak üzere iki mânaya gelmesi mümkündür. Benzer şekilde Ummu'l-kurâ -Mekke'yi kastediyorum- da bu şekilde anlaşmalıdır. Çünkü o, diğer şehirlerden öncedir. Bu tabirle şehirlerin aslı anlamının kastedilmesi de muhtemeldir; tıpkı Fâtiha sûresine Ummu'l-Kur'ân dendiği gibi; çünkü o asıldır veya diğer sûrelerden daha öndedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **Bunlar kitabın esasıdır.** Yani muhkem âyetler kitabın esasıdır. Müteşâbih ise, "çünkü bu sığır bize ayırdedilemez hale geldi"[25] meâlindeki beyanda olduğu gibi başka mânalarla benzerlik taşır, o müteşâbihtir. Yine müşkile de, başka şeye ait bir şekil karıştığı için müşkil diye isimlendirilmiştir. Müteşâbih kendisine başka şeye ait bir benzerlik karıştığı için müteşâbih diye anılmıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Kalplerinde sapma meyli bulunanlar. Buna haktan ayrılmak anlamı verildiği gibi şüphe ve tereddüt mânası da verilmiştir.

[S] **Fitne çıkarmak için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler.** Burada 243
sadece müteşâbihlere tâbi olmak söz konusu olsaydı onlar mazur görülebilirlerdi, çünkü bir şeye tâbi olmak onun amacına uyum sağlamak demektir. Bu ölçüye bağlı olarak "onu hakkını vererek okumakta olanlar..."[26] meâlindeki âyetle -yani ona hakkıyla tabi olanlar-, "Rabbinizden size indirilene uyun!"[27] meâlindeki âyet de böyledir. Müteşâbih de bize Rabbimizden indirilmiştir. Dolayısıyla ona tâbi olan da hakikatte övülür. Bu durumda yukarıdaki âyette, gerçekte bir tabi olmanın bulunmadığı ortaya çıkmıştır, şayet bu durum mevcut olsaydı mazur görülürlerdi. Fakat *-en doğrusunu Allah bilir ya-* burada fikirlerinin bozuk olması sebebiyle tevil edilen görüşlere uymak söz konusudur. Görmez misin ki onlar ümmetin hükümranlığının ne zaman sona ereceğini bilmek istemişlerdir. Halbuki buna vakıf olmakta kıyâmeti ve sebebini bilmek

---

25 el-Bakara, 2/70.

26 "Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar" (el-Bakara, 2/121).

27 el-A'râf, 7/3.

söz konusudur. Bunlar ise Yüce Allah'ın, başkaları bir yana peygamberi bile haberdar etmediği bilgilerdir. Burada (kalplerinde sapma meyli bulunanların), hakikati kavramaktan âciz olan ve kendi kısır anlayışlarına uyan mânası da kastedilmiş olabilir. Eğer onların bakışları muhkeme yönelik olsaydı, bu onları gayelerine ulaştırır ve ihtiyaçlarını karşılardı. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.*

Kalplerinde sapma meyli bulunanlar. Yani haktan ayrılma eğiliminde olanlar; bu, onların amaçları veya inançlarıydı, şayet burada kâfirler kastediliyorsa. Müslüman olup da nefsânî arzularına uyanlar kastediliyorsa o takdirde ikinci anlam esas alınır. Benzer şekilde dinî gerçeğin aslına inanan her mezhep sahibini, şu ilâhî beyanda görürüz: "Rabbinizden size indirilene uyun!"[28] Başka bir âyette: "Kuşkusuz bu Kur'ân en doğruya iletir"[29]. Diğer bir âyet ise şöyle: "Doğrusu bu Kur'ân, İsrâiloğullarına, üzerinde anlaşamadıkları pek çok şeyi açıklamaktadır"[30]. Âyetin zâhirini esas alan kimse onun muhkem ve kendi fikrinin hak olduğunu ileri sürebilir; fakat hak olanı bulmak konusunda bütün gayretini gösterdikten, diğer görüş ve yorumu buna bağladıktan sonra. Durum
336 böyle ise yapılacak şey [§] ümmetin, zâhire uymak konusundaki anlayışına teslim olmaktan ibarettir. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.) rivâyet edildiğine göre o, ümmetin fırkalara ayrılacağını haber vermiş, kendisinin ve ashâbının (r.a.) yoluna sarılmalarına işaret etmiştir[31]. Tevârüs edilen emir böyle olduğuna göre, ihtilaf edilen şeyin muhkem ve açık olana tâbi kılınması gerekir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Müteşâbihâta yönelik te'vîlin peşine düşen bidatçi, çoğunluğun görüşüne sarılan insanların zihinlerini karıştırmayı kastetmektedir. Bunun yanında hak ehline mensup gruplar da çoğunluk görüşüne sahiptir. Anlaşılmazlığın ortaya çıkışı sırasında konuların te'vîli ile uğraşmayı terk eden kişi, ümmet nezdinde muhkem olana uymuş ve müteşâbihe de hakkını vermiş olur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* [Bu paragrafın başında zikredildiği gibi] öncelikli hedef bu ümmetin varlığının sonu ve kıyâmetin kopmasının zama-

---

[28] el-A'râf, 7/3.

[29] el-İsrâ, 17/9.

[30] en-Neml, 27/76.

[31] Mâtürîdî bu ifade ile Ebû Hureyre'nin (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.) rivâyet ettiği şu hadise işaret etmektedir: "Yahudiler yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya, Hıristiyanlar da yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır". Bu konuda Muâviye b. Ebû Süfyân'dan gelen şu rivâyete de işaret edilmiş olabilir: Allah'ın Resûlu (s.a.) ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: "Şunu iyi bilin ki sizden önceki Ehl-i Kitap yetmiş iki fırkaya ayrılmıştı. Bu ümmet de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunların yetmiş ikisi cehennemde, sadece biri cennettedir, o da cemâattir" (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 332, 3/120, 145; İbn Mâce, "Fiten", 17; Ebî Dâvûd, "Sünnet", 1; Tirmizî, "İman", 18, 20).

nını belirlemekse; sıradan insanlar bir yana Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberlerini bile haberdar etmediği konularla veya zayıf akılların mâhiyetini idrakten âciz kaldığı şeylerle uğraşanlar, avâmın ve anlayışı zayıf kişilerin zihinlerini karıştırmayı kastetmektedir. Azîz ve Celîl olan Allah, onların mâhiyetini Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini haber vermektedir, bu bilgi bizden başkasında bulunmuş olsun veya olmasın. Şayet böyle bir bilgi başkası tarafından bilinmişse bunu, akılların ulaşabileceği bir şey olduğu için değil, Yüce Allah sayesinde bilmiş olur. Âyetteki tabi olmanın anlamı ise daha önce anlatıldı.

Kalplerinde sapma meyli bulunanlar, [fitne çıkarmak] için, yani Kur'ân'dan kendilerince benzeşenler, ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Denildi ki fitne küfür demektir. Fitnenin imtihan anlamına gelmesi de mümkündür; buna göre onlar müslümanları sınamak için bu âyetlerin peşine düşerler.

[§] **Onu (kişisel arzularına göre) te'vîl etmek için.** Yani, Allah Teâlâ'nın, 245
bu ümmet için takdir ettiği süre ve zamanı anlamak için. Te'vîl'in asıl anlamı muntehâdır, yani son sınırdır. Cenâb-ı Hak ise **halbuki onun te'vîlini ancak Allah bilir,** buyurmaktadır. Yani bu ümmetin sonunu ancak Allah bilir.

Müteşâbih konusuna gelince, şayet o, hakkında fikir beyan edilemeyecek şeylerdense o odur. Eğer ilim ehlinin bileceği şeylerden olup onlar da onu açık seçik biliyorsa o da odur. Bu işin aslı şudur: İslâmiyet hakkında fikir sahibi olan herkes, muhalifine karşı istidlâlde bulunduğu âyetlere dayanarak, onun delil getirdiği âyetin müteşâbih olduğunu, kendisinin ise açık anlamlı âyetlerle istidlâl ettiğini ileri sürer. Ona göre kendisinin sahip olduğu görüş haktır. Halbuki, görüşünün hak olmadığı veya açık anlamlı olanı terk edip müteşâbihin peşine düştüğü iddiası arasında fark yoktur. Bu tür problemlerin çözüm yolu, sahip olduğu fikri araştırıp incelemektir: şayet o, aklı, benimsemeye mecbur bırakacağı bir delil getirirse kabul edilir; aksi takdirde onun müteşâbih konusunda iddia ettiği fikirlerin benzerini ileri sürmeye rakibinin de hakkı vardır.

Halbuki onun te'vîlini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. Bazıları bu âyette duraklama yeri, **bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler**, kısmıdır demiştir. Bunu söyleyen, ardından cümleye, **Derler ki ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır**, diye başlayarak devam eder. Buradaki "yekūlûne" (يَقُولُونَ) yani "derler" lafzı, "kālû" (قَالُوا) yani "dediler" anlamındadır. Buna göre, Ona inandık cümlesi de bildiğimiz şeye inandık, demek olur. "Yekūlûne" يَقُولُونَ lafzının "kāle" قَالَ mânasında kullanılması, dilde caizdir. Diğer âlimler ise şöyle demiş-

tir: Durma (vakf) yeri, **ancak Allah bilir** anlamındaki (إلا الله) lafzının sonudur, **İlimde Yüksek pâyeye erişenler derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır,** meâlindeki cümlenin ise öncekinin devamı değil müstakil bir cümledir; yani muhkem, müteşâbih ve diğerleri hepsine inandık ve hepsi Rabbimiz katındandır. Denildi ki "er-râsihûne" (الرَّاسِخون) unutmamak için sürekli okuyanlar ve ilmini yapanlar demektir. Yine denildi ki "er-râsihûne" (الراسخون) zihinlerine ve gönüllerine yerleştirilenler anlamına gelir. "en-Nâtihûne" (النّاتِخون) nâtih, yani ilimde derinleşen anlamına geldiği de söylenmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın müteşâbih âyetleri indirmesinin hikmeti nedir? diye sorulursa şöyle cevap verilir: Müteşâbih bilinen konulardan ise bu durumda iki ihtimal vardır: Biri, âlimin cahile olan üstünlüğünü göstermek, diğeri de insanları ondan maksadın ne olduğunu araştırmaya ve orada kastedilen husûsları incelemeye yönlendirmektir. Şayet müteşâbih bilinmeyen şeylerden ise, o takdirde imtihan hikmetine mebnidir. Allah Teâlâ bu konuda insanları susup hiç bir şey söylememekle imtihan etmektedir. Çünkü dünya, imtihan dünyasıdır. Kullarını imtihan türlerinin her biriyle sınamak Allah'ın iradesi dâhilindedir.

248 [§] **(Bu inceliği) yalnız akliselim sahipleri düşünüp anlar.** Yani bundan ancak zekâ ve akıl sahipleri öğüt alır.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً
اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ

8. Rabbimiz! Bizi doğru yola eriştirdikten sonra kalplerimizi saptırma, bize tarafından bir rahmet bağışla. Hiç kuşku yok, lütfu bol olan yalnız sensin.

Rabbimiz! Kalplerimizi saptırma! Bu ilâhî beyanda Mûtezile'ye karşı getirilebilecek iki delil vardır. Birincisi şudur: Allah Teâlâ saptırma fiilini kendisine nispet etmiştir. Oysa "falanca filancayı haktan saptırdı" denilince bu insanlar nezdinde kötü bir fiildir. Allah azze ve celle saptırma (izâğa) fiilini kendine nispet edince bundan şu anlaşılır: Burada saptırma fiiline ilişkin görünen (zâhirî) anlamı dışında başka bir anlam kastedilmiştir ki, bu fiili kendine nispet etmesi caiz olmuştur. O anlam da insanlarda saptırma fiilini yaratmasıdır. Bu durum dalâlet fiilinde de böyledir. Allah Teâlâ "ba'de iz hedeytenâ" (بعد إذ هديتنا) sözüyle de hidâyet fiilini zatına nispet etmiştir. Şayet hidâyet Mûtezile'nin söy-

lediği anlama gelseydi bunun Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme nispet edilmesi caiz olurdu, çünkü o doğru yolu açıklayan bir öğretmen olarak gönderilmiştir. Hidâyetin Resûlullah'a nispet edilmesinin caiz olmaması hidâyetin Allah'a nispet edilmesi durumunda, doğru yolu açıklamak dışında, başka bir anlama geldiğini gösterir, o da doğru yolda başarılı kılmak ve sapıklıktan korumaktır (tevfîk ve ısmet). Öyle ki Allah'a nispet edilmesi caiz olmuş, ondan başkasına nispet edilmesi ise caiz görülmemiştir. *Başarıya ulaştıran Allah'tır.*

İkincisi: Mûtezile mensupları sapıklık ve dalâlete düşmekten korunmayı Allah'tan istemişlerdir. Şayet onları koruması ve bunu her zaman yapması Allah'a vacip olsaydı ondan bunu istemelerinin bir anlamı olmazdı. İşte bu husûs Allah'ın onlara lütufta bulunup cömert davrandığını gösterir. *Doğrusunu Allah bilir.*

Rabbimiz! Kalplerimizi saptırma. Bu ilâhî beyanda Mûtezile'ye karşı iki delil daha vardı: Birincisi, Cenâb-ı Hak Mûtezile'nin anlayışına göre sadece dinde aslah olanı yaratıyorsa bunu terketmesi zulümdür. Şu halde **Rabbimiz! Kalplerimizi saptırma!** meâlindeki beyan ya kulun kalbini saptırmaktan korumak mânasına gelir, bu durumda Cenâb-ı Hak zulmeder sonucu çıkar, yahut da kulun kalbi salah içinde değildir, bu durumda da kul Allah'ı zulmetmiyor kabul eder. Kulun, kendisine zulmedeceği korkusu ile Allah'a dua etmesi muhaldir, zira yaratıcının zulmünden korkan kimse O'nu bilmemektedir.

[§] İkincisi, Allah'a dua eden kimse yaratılışı itibariyle yaptığı duayı 249
Cenâb-ı Hakk'ın kabul etmesi durumunda kalbinin sapmayacağından emin olur, günahtan koruma ve hidâyete erdirmesini Allah'tan istemek de bunun gibidir; bu sebepledir ki kul bu tür dualarla emredilmiştir. Şayet kulda yoldan sapma durumu varsa onu kaldırması için Allah Teâlâ'ya dua etmek yahut "saptırma" demek arasında bir fark yoktur, çünkü her iki durumda da kul korku içinde bulunur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Tefsiri yapılmakta olan bu konunun iki yönü daha vardır. Birincisi, yoldan saptırma birine nispet edildiğinde onu kötüleme ve ayıplama konumunda bulunur. Bundan şu anlaşılır ki saptırma Allah Teâlâ'ya nispet edildiğinde, başkasına nispet edilmesinden farklı bir mâna kazanır. Bu da *-en doğrusunu Allah bilir ya-* herhangi birinin yoldan saptırması kendine has bir fiil olup yergi getirir, Allah'a nispet edildiğinde ise böyle değildir. Sonuç olarak sapma fiilini yaratmak yoldan çıkma değildir, fakat onu işlemek yoldan çıkıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

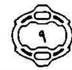
Konunun bu noktasında bir şeyi yaratmak o şeyle nitelemek anlamına gelmez. Buna göre Cenâb-ı Hakk saptırmakla nitelendirdiği halde kendisi değil başkası sapmış olur. Binâenaleyh sapmanın oluşması konusunda Allah Teâlâ'nın fiili kulun sapmasını yaratmaktan ibarettir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İkincisi, **Bizi doğru yola eriştirdikten sonra.** Cenâb-ı Hakk'ın hidâyet konusunda beyan etmekten başka bir fiil olmasaydı bunu her kâfir için yapılmış sayılırdı, zaten hidâyetin peygamberlere de nispeti caizdir. Bu görüş doğru olmadığına göre hidâyet konusunda beyandan başka bir şeyin de bulunması gerektiği ortaya çıkar, o da hidâyet ve doğru yola muvaffak kılma fiilinin yaratılmasıdır, bu durumda zaruri bir şekilde hidâyetlenme (ihtidâ) meydana gelmiş olur. *Başarı ve yardım ancak Allah sayesinde mümkündür.*

Bize tarafından bir rahmet bağışla. Rahmet kavramı birkaç anlama gelir: Hidâyet ve İslâm, çünkü bu iki şey Allah'ın rahmeti sayesinde elde edilebilir. Rahmet cennet anlamına da gelir. Ayrıca rahmet ilimde yüksek payeye erişenlerin bütün ilâhî rahmeti istedikleri anlamına da gelir. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Rahmet dünyada sağlık ve servet, âhirette de sevaptır.

250 [§] Âyette yer alan ve bize lütfet demek olan "heb lenâ" (هب لنا), rahmeti gerektiren şeyi bize ver anlamına da gelebilir. O da hayır işlemektir, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Muhakka ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır"[32].

Hiç kuşku yok, lütfu bol olan yalnız sensin. Allah Teâlâ Mûtezile'ye göre "vehhâb" değildir, çünkü vehhâb lütufta bulunan, yani yapması kendisi için gerekli olmayan şeyi karşılıksız olarak ve bol miktarda veren demektir. Mûtezile'nin anlayışına göre Cenâb-ı Hak din için en elverişli olan (aslah) her şeyi insanlara vermek durumundadır. Halbuki tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme onları yalanlamakta ve Allah hakkındaki bu yakışıksız sözü reddetmektedir. Allah Teâlâ böyle bir sıfattan yüce ve münezzehtir.

رَبَّنَا اِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ

9. "Rabbimiz! Muhakkak sen insanları geleceğinde asla şüphe olmayan bir günde toplayacaksın. Şüphesiz Allah sözünden dönmez".

---

32 A'râf, 7/56.

Rabbimiz! Muhakkak sen insanları geleceğinde asla şüphe olmayan bir günde toplayacaksın. Bu ilâhî beyanda iman etmeyi ve ölümden sonraki dirilmeyi ikrar ediş vardır.

Şüphesiz Allah sözünden dönmez. Özellikle bu beyanda kıyâmetin ve öldükten sonra dirilmenin kastedilmesi söz konusudur.

Şüphesiz Allah sözünden dönmez. İnsanlara gelen hayır ve şer, ferahlık, üzüntü ve keder türünden olmak üzere hiçbir şeyde sözünden dönmez. İlimde yüksek payeye erişenler şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı vâdi ve tehdidi için söz konusu olduğu gibi insanların aleyhinde ve lehinde de söz konusudur, bu husûs hiçbir zaman kendileri için yazılanın dışına çıkmaz. Tâ ki insanlar zor işler ve musîbetlere şükretsin, feryada düşmesin, üzülmesin, Allah'ın maddi ve manevi nimetlerine şükretsin fakat taşkınlık göstermesinler. Bu, şu ilâhî beyana benzemektedir: "Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz ve O'nun size verdikleriyle şımarmayasınız diye"[33].

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَأُولٰئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ ﴿١٠﴾

10. "İnkâr edenlerin malları da evlatları da Allah'ın azabına karşı onlara hiçbir yarar sağlamayacaktır. İşte onlar cehennemin yakıtıdır."

İnkâr edenlerin malları da evlatları da Allah'ın azabına karşı onlara hiçbir yarar sağlamayacaktır. Bu ilâhî beyanın nüzûl sebebi şudur ki inkârcılar dünyada evlatları ve mallarından yardım alıyor ve başkalarına karşı onlardan
yardım istiyorlardı. [§] Bu sebeple onlar âhirette de evlatları ve mallarından 251
yardım alacak ve bu yolla kendilerini azaptan kurtaracaklarını zannediyorlardı. Bu ilâhî beyan şu manadaki âyete benzemektedir: "Ardından şunu eklemişlerdir: "Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız"[34]. Aziz ve celîl olan Allah, inkârcılara ait malların ve evlatların, kendilerinden hiçbir ilâhî azabı kaldıramayacağını haber vermektedir.

İşte onlar cehennemin yakıtıdır. Yani ateşin odunudur. **Doğrusunu Allah bilir ya,** insanoğlu şu dünya hayatında ateşe düşünce odun gibi yanmaz, fakat erir ve kendisinden irin akar. Cenâb-ı Hak tefsirini yapmakta olduğumuz âyette ise şöyle buyurur: İnkârcılar âhiretteki ateşte, insanların dünyadaki yan-

---

[33] el-Hadîd, 57/23.

[34] Sebe', 34/35.

malarına benzemeyerek odun gibi yanarlar, çünkü âhiretteki ateş daha şiddetli etkiler, süratli yakalar ve uzun zaman yanar. Nitekim "Allah'ın cezası çok şiddetlidir"[35] meâlindeki beyan bu konumdadır. Yani âhiret azabı dünyadaki gibi bitmez sona ermez, aksine o âlemde sonsuza kadar sürüp gider. Böyle bir azaptan Allah'a sığınırız.

كَدَأْبِ ءَالِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِـَٔايَٰتِنَا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾

11. "Firavun hânedanının ve onlardan öncekilerin durumu gibi; onlar bizim âyetlerimizi yalanladılar, Allah da günahları yüzünden onları yakalayıverdi. Allah'ın cezası çok şiddetlidir".

Firavun hânedanının durumu gibi. Bir anlayışa göre Firavun hânedanının benzerleri gibi, diğer anlayışa göre Firavun hânedanının amelleri ve davranışları gibi; bunların ikisi de aynıdır. Şimdi, bu âyet-i kerîmenin tefsirinde iki ihtimal bulunmaktadır: Birincisi, bir önceki âyette söz konusu edilenlerin davranışları ve işleri, Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin Hz. Mûsâ'yı yalanlamaları ve şiddet göstermeleri gibidir. İkincisi, yukarıdaki inkârcıların peygamberleri yalanlama ve onlara karşı direnme sebebiyle kendilerine gelen azap berikilerinki gibidir. Söz konusu kişilere peygamberleri yalanlamaları ve direnişleri sebebiyle azap uygulanmıştır. **Allah'ın cezası çok şiddetlidir.** Bu husûsu daha önce zikretmiştik[36].

قُل لِّلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾

12. "(Resûlüm!) ***İnkâr edenlere de ki: Yakında mağlûp olacaksınız ve cehenneme sürükleneceksiniz. Orası ne kötü bir kalma yeri!"***

En doğrusunu Allah bilir ya, bu âyet-i kerîme Allah Teâlâ'nın hiçbir zaman iman etmeyeceğini bildiği bir kavim hakkında nâzil olmuştur. Bu sebepledir
292 ki Cenâb-ı Hak Peygamber'i sallallahu aleyhi ve selleme [§] şöyle demesini emretmiştir: **Yakında mağlûp olacaksınız ve cehenneme sürükleneceksiniz.**

---

35 Biraz sonra gelecek âyetin bir parçası.

36 bk. el-Bakara, 2/211.

Âyet bu şekilde anlaşılmazsa buradaki tehdit hedefine ulaşmaz *-en doğrusunu Allah bilir-* çünkü inkârcılardan müslüman olacak var olamayacak var.

قَدْ كَانَ لَكُمْ ءَايَةٌ فِى فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَتِلُ فِى سَبِيلِ اللَّهِ
وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُم مِّثْلَيْهِمْ رَأْىَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَن
يَشَآءُ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُوْلِى الْأَبْصَارِ ١٣

13. "(Bedir'de) ***karşı karşıya gelen şu iki grupta sizin için büyük bir ibret vardır: Biri Allah yolunda çarpışan*** (mümin) ***grup, diğeri ise gözleriyle bunları kendilerinin iki misli imiş gibi gören kâfir grup. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır"***

(Bedir'de) **karşı karşıya gelen şu iki grupta sizin için büyük bir ibret vardır: Biri Allah yolunda çarpışan** (mümin) **grup, diğeri kâfir grup.**

Biri şunu sorarsa: Müslümanlardan oluşan küçük grubun müşriklerin teşkil ettiği büyük gruba karşı mûcize özelliği nedir ki az olan müslüman grup Bedir gününde çok olan müşrik gruba galip gelmiştir? Mümkündür ki az sayıda olan kâfirlerin de müslümanlara galip gelmesinde de mûcize bulunur.

Şöyle cevap verilir: Söz konusu edilen ibret sadece galibiyete ilişkin değildir, *-en doğrusunu Allah bilir ya-*, buradaki mûcize çeşitli yönlerden olup başka alanda da bulunabilir. Birincisi, müslümanların bedenleri açısından zayıf, sayıları az ve savaşma amacıyla ortaya çıkmamalarına rağmen müşriklere galip gelmesi başlı başına bir ibrettir; halbuki müşriklerin bedenleri güçlü, sayıları çok, savaşa hazırlanmaları ve savaş için bölgelerinden çıkmaları da başlı başına bir ibrettir. Söz konusu olayda düşmanlar müslümanların kayda değer bir kalabalıklarının ve yardım alma ümitlerinin bulunmadığı, ayrıca beşer türünden onlara bir imdadın da gelmeyeceğini pek ala bilmekteydi. Bu husûs müslümanların manevi gücünün ve kahramanlığının da bir alâmeti ve mûcizesi sayılır.

İkincisi, Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edildiğine göre o, eline bir avuç kadar toprak almış, onların yüzlerine doğru atmış ve "yüzünüz kararsın" demiştir[37].

[37] Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 1/308, 368, 5/286, 310; Müslim, "Cihâd", 81.
شاهت الوجوه تشوه شوها: Çirkin oldu, demektir. Hz. Peygamberin hadisinde belirtilmiştir: Huneyn gününde Resûlullah bir avuç çakıl taşını müşriklere attı ve "yüzünüz kara olsun" dedi. Ardından Allah Teâlâ, onları hezimete uğrattı (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ş-v-h").

Kâfirlerin gözleri toprakla dolmuş, görmez hale gelip hezimete uğramışlardır, bu da başlı başına bir mûcizedir.

253 [§] Üçüncü olarak söylenen mûcize şudur: Bedir savaşında Ebû Cehil ayağa kalkmış ve şöyle dua etmiştir: Allah'ım! Hangimizin dini daha gerçekse ve hısım akrabayı hangimiz daha çok gözetiyorsa ona yardım et, zaferi böylesine, hezimeti öbürüne ver[38]. Ebû Cehil'in duası kabul edilmiş, zafer müslümanların hezimet ise müşriklerin olmuştur ve bu da bir mûcize teşkil etmiştir.

Dördüncüsü, meleklerin müslümanlara yardım edişidir. Aziz ve celîl olan Allah Bedir gününde melekleri müslümanların kâfirlere karşı zafer kazanmalarına yardımcı olarak göndermiştir; bu da bir mûcizedir.

Bedir günündeki mûcize olan husûslardan biri de şundan ibarettir. Daha önce de zikrettiğimiz üzere o gün Resûlullah'ın ashâbı silahsız olarak bir kafile halinde Medine'den çıkmış, durumu bilmelerine rağmen savaşa hazırlanmış değillerdi. Kâfirler ise bu işe hazırlıklı olarak gelmişlerdi. Sonuçta ise mûcize gerçekleşmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bedir savaşında iki tarafın da birbirlerini az görmeleri büyük bir mûcizedir; çünkü müşahede edilen şey duyulara dayalı bir husûstur. Duyularsa algıladıkları şeyin mahiyetini gösterir. Fakat Cenâb-ı Hak onların duyularını gerçeği göstermez hale getirmiştir. Nitekim ilgili âyette "Allah olmasına hükmettiği şeyi gerçekleştirsin"[39] diye böyle yaptı, demiştir. Cenâb-ı Hakk'ın zikrettiği bu âyette belirttiği şeyden maksadının bu husûstan ibaret olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gözleriyle bunları iki misli imiş gibi gören. Bazı kırâatlerde "tâ" (تا) harfi ile "teravnehum" (ترونهم) şeklinde (siz görürsünüz) okunmuştur. Müminler karşılarındaki düşmanı kendilerinin, fazla değil, iki misli görmüştür. Halbuki kıssalarda anlatıldığına göre onları üç misli kadardı[40].

253 [§] Şunu da belirtmek gerekir ki Bedir savaşında Cenâb-ı Hak iki düşmana karşı bir müslümanın savaşmasını emretmiştir, halbuki müslümanlar ibadetleri için gösterdikleri gayret sebebiyle zayıf düşmekte, ayrıca çeşitli zor

---

38 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 283.

39 "Allah rüyanda onları sana az olarak göstermişti, eğer onları sana çok gösterseydi korkup çekinirdiniz, savaşma konusunda görüşleriniz çelişirdi, fakat Allah korudu. Şüphe yok ki O, kalplerin gizlediğini eksiksiz bilmektedir. O, karşılaştığınız sırada da sizin gözünüzde onları az gösteriyordu, onların gözünde de sizi az gösteriyordu ki, Allah olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirsin; zaten bütün işler Allah'a döner" (el-Enfâl, 8/43-44).

40 bk. Buhârî, *Megâzî*, 6; Taberî, *Târîh*, II, 22.

işleri sonuna kadar yapmakta oldukları halde aziz ve celîl olan Allah onların savaşma sanatını bildiklerini haber vermekte, savaşta muhtaç olacakları şeyleri tamamen öğrenmekte olduklarını beyan etmektedir. Bundan dolayıdır ki şöyle denilmiştir: Cenâb-ı Hak müminlere savaşta ve başka işlerde muhtaç olacakları her şeyi öğretmiştir, şu âyet-i kerîmede buyurulduğu üzere: "Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz"[41] buyurmuştur. O, müminlere sebat etmelerini emretmiştir; yine şöyle buyurmuştur: "Onlara arkanızı dönüp kaçmayın"[42]; yine şöyle buyurmuştur: "Birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız"[43]. O, müslümanların birbirlerinden farklı görüşler etrafında tartışmalarını mağlubiyet sebebi kılmıştır. Bu ilâhî beyanda müslümanların birlik içinde olmaları, aynı tedbiri almaları ve devlet başkanlarına itaat etmelerine ilişkin emri vardır.

Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır. Buradaki ibret daha önce de zikrettiğimiz üzere müminlerin az sayıda olmaları, bedenleri zayıf olup savaşa hazırlık yapmamaları sebebiyledir. Onların bu hareketi kafile halindeki çıkış gibi iken karşı tarafın hareketi, bedenlerinin güçlü, sayılarının çok ve yardım göme ümitleri bulunmakla birlikte hazırlıklı idi, halbuki müslümanların böyle bir durumu yoktu. Şu halde müslümanların kâfirlere galip gelmeleri, zafer kazanmaları, daha önce anlattığımız durumlarına rağmen kâfirlere üstün gelmelerinde basiret ve ibret sahipleri için büyük bir ibret ve mûcize bulunmaktadır.

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْاَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاٰبِ ﴿١٤﴾

14. "Nefsânî arzulara, (özellikle) *kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici gelmiştir. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır."*

---

41 el-Enfâl, 8/45.

42 "Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın" (el-Enfâl, 8/15).

43 "Allah ve Resûlune itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıfl arsınız ve zaferi elden kaçırırsınız. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenleri sever" (el-Enfâl, 8/46).

[İnsan Tabiatı ve Akıl İlişkisi]

Nefsânî arzulara, (özellikle) **kadınlara, oğullara düşkünlük insanlara çekici gelmiştir.** Âyetin sonuna kadar zikredilenler. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki belirtilen bu husûsları insanlara şeytan süslemiştir, çünkü burada belirtilenleri ve buna düşkünlük gösterenleri Allah
238 Teâlâ'dan daha çok kimse yermemiştir. [§] Mûtezile mensupları da aynı görüşe sahip olmuştur. Ancak burada belirtilenlerle benzerleri hakkında bizim kanaatimiz, bunları Allah Teâlâ'nın güzel göstermiş olduğu şeklindedir. Yüce Allah'tan güzel gösterme fiili iki şekilde gerçekleşir, çirkin gösterme de aynı şekilde vuku bulur: Birincisi, insan tabiatlarındaki güzl gösterme -nitekim insan tabiatı haddi zatında güzel olmayan şeyi bile lezzetli ve arzu edilir bulur-. İkincisi de akıl nezdinde güzel göstermedir. Şu var ki haddi zatında bir şeyin güzelliği kendinde mevcut olduğu yahut emredilmiş bulunduğu yahut da sonucunun vb. iyi olduğu sabit olanlar hariç, akılca bir şey süslü görülmez.

Şunu da belirtmek gerekir ki insan aklının kötü şeyleri, yani kişinin tabiatının özendirdiği şeyi reddeden bir çerçevede yaratılması şu hikmete bağlıdır: Tabiat her zaman kişi için lezzetli, süslü ve erişilmesi kolay olan şeye meyledip bunu güzel gösterir, ayrıca insana zarar ve elem verecek şeyden de nefret eder. Akıl ise haddi zatında çirkin olan şeyden nefret edip asıl güzel olana heves eder. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şu beyanı da bu esasa bağlıdır: "Cennet kişiye zor gelen, cehennem de arzu edilen şeylerle süslenmiştir"[44]. Buradaki nebevî ifade aklın hoşlanmayışı veya arzu edişi esası üzerine değil, insan tabiatının ve arzusunun hoşlanmayışı üzerine kurulmuştur. Şu ilâhî beyan da aynı husûsu konu edinmiştir: "Size zor geldiği halde savaş üzerinize farz kılındı"[45]. Bu beyan aklın hoşlanmayışı veya hoşlanışı üzerine değil, insan tabiatının ve arzusunun hoşlanmayışı üzerine kurulmuştur, akılların hoşlanması ise iradeye
235 bağlı bir tercihtir. Zaten sorumluluk da bu alan için söz konusudur, [§] yani aklın gösterdiğini seçmek üzerine, yoksa insan tabiatının lezzetli olana meyledış ve zarardan nefret ediş yolundaki seçimi üzerine değil. Bunun da delili şu ilâhî beyandır: "Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık husûsunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"[46]. Allah Teâlâ bu beyanında Resûl-i Ekrem'in verdiği hüküm-

---

44 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 260, III, 153, 254, 285; Müslim, "Cennet", 21; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 22.

45 el-Bakara, 2/216.

46 en-Nisâ, 4/65.

lerde zorluk hissettikleri takdirde iman etmiş sayılmayacağını beyan etmiştir. Dolayısıyla âyet-i kerîme insana hitap etmek ve görev vermek tabiatın seçimine değil, aklın doğrulaması ve reddine bağlıdır. Bundan dolayıdır ki insan tabiatında güzellik veya çirkinlik hissi Allah Teâlâ'nın insanı belli bir tarzda yaratmasından kaynaklanır.

Bazılarının, kötülükleri güzel gösterenin şeytan olduğunu söylemesine gelince, bu görüşe sahip olanlar "şeytan kötülüğü insanlara güzel gösterir, yani onları teşvik edip kötülüğe davet eder ve güzel gösterir" anlamını kastediyorlarsa bu doğrudur. Şayet onlar bununla kötülüğün kendisini onlara güzel gösterir diye bir anlam kastediyorlarsa yanlıştır, çünkü Cenâb-ı Hak şeytanı zayıf bir etkiye sahip olmakla nitelemiş ve etkili bir gücü bulunmadığını belirtmiştir, şu ilâhî beyanı ile: "Şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır"[47]. Şayet güzel göstermenin etkisini bu görüş sahiplerinin dediği gibi şeytana nispet edecek olursak Cenâb-ı Hakk'ın onun tuzağının zayıf olduğuna ilişkin beyanı ortadan kalkmış olur ve söz konusu tuzak güçlü hale gelir. Ne var ki şeytan insanları kötülüğe davet eder, teşvikte bulunur ve kendileri için güzel gibi gösterir. Şeytanın insanları kötü yola davet ettiğini ve bu alanda gücünün bulunduğunu insanların bilmesi mümkün değildir, şu ilâhî beyanda buyurulduğu üzere: "Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler"[48]. Tecavüz ettiği düşmanı bizzat gören, fakat kendisi görülmeyen bir düşman görülen düşmandan çok daha sakıncalı ve tehlikeli olur.

Diğer bir bakış açısı da şöyle olabilir: Cenâb-ı Hakk'ın kötülükleri güzel göstermeyi kendilerine nispet ettiği şehvetlerin, yukarıda sözünü ettiğimiz âlimlerle birlikte biz de Allah Teâlâ'nın yarattığı duygular olduğunu kabul ediyoruz. Buna göre şeytana kalan etkileme, kötülüklere davet etme ve onları süslü göstermekten ibarettir. Diğer bir anlayış da şöyledir: Kötülük Allah tarafından süslenmiş olmasaydı duyular âlemi ile duyu ötesine, dünya hayatı ile âhirete istidlâl etme imkânı ortadan kalkardı. [§] Cenâb-ı Hak ise dünya- 257
da bulunan davranışları güzel ve çirkin (meşru ve gayr-ı meşru) olmak üzere ikiye ayırmıştı; bu tasnifi, tehdidi ve vâdi için ölçü kabul etmiştir. Bu iki unsur dünyada var olmadıkça iyilik ve kötülük anlayışının oluşması imkân dâhiline girmezdi. Çünkü Allah Teâlâ dünyada her arzu edilen şeyin aslını âhirette de bulundurmuş ve onu güzel göstermiştir, tâ ki insanları cennette bulunan bu güzellik, incelik ve süslü oluşa insanlar rağbet etsin ve bunun yanında dünya-

---

[47] en-Nisâ, 4/76.

[48] A'râf, 7/27.

daki fani şeyleri terkedip âhirettekilerine heves etsin. Cenâb-ı Hak bu husûsları -Allah ona lânet etsin- süsleme ve yaratma imkânını şeytana verseydi yukarıda sözünü ettiğimiz önemli istidlâl noktası ortadan kalkardı. Şu halde âhiret için yapılan süslemelerin aziz ve celîl olan Allah'tan kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Allah, zâlimlerin söyleyip süsledikleri şeylerden yüce, pek yücedir.

Aziz ve celîl olan Allah insanları, akıllara yerleştirilen yetkin anlayış sayesinde tabiatlarındaki kötülükleri terketmekle imtihana tabi tutmuştur, tâ ki akıllar nezdinde güzel ve süslü görülen şeyi tercih etsinler. Zaten insanın mükellef ve muhatap tutulması, insan tabiatlarının meylettiği fiilleri terketme esasına bağlıdır, yoksa tabiatların yöneldiği veakılların nefret ettiği filleri yapma esasına değil. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe ve soylu atlara. Bu ilâhî beyanda zikredilen servetlerin hepsi gerekli bir hak oluşturmaktadır, atlar da öyledir. Kadınlar ve oğullara gelince onlardan istifade edenlere nafakalarını sağlamayı Allah gerekli kılmıştır. Ayrıca altın ve gümüşten de fakirlerin ve vârislerin hakkını vermeyi de Cenâb-ı Hak farz kılmıştır. Allah Teâlâ soylu atları zikretmekle "sâime", yani otlayan hayvanları kastetmiştir. Bundan dolayıdır ki Ebû Hanîfe
258 (r.a.) atların da zekâtı vardır demiştir[49]. [§] Âyet-i kerîmede geçen "musevveme" (المسوَّمة) hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları o (المسيبة الراعية) otlayan nişanlı attır demiştir. Diğerleri aynı at için nişan konulmuş anlamındaki "mu'leme" (المُعْلَمَة) kelimesini kullanmıştır. İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre bu ata "el-musevvemetü'r-râ'iye" (المسومة الراعية) denilmiş. Diğerlerine ise el-mutahheme (المطهمة) adı verilmiş ki o "el-muhassene" (المُحَسَّنَة) yani yaratılışı tam ve güzel demektir.

"el-Kanâtıru'l-mukantare" (القناطير المقنطرة) hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir kısmı 1200 okka, bazıları ise 12.000 okka demiştir. Ayrıca bunların bir kısmı 70.000 dinar olduğunu söylerken bazıları da Bizans diline göre bir öküz derisi dolusunca altın veya gümüş olduğu fikrini benimsemiştir. Bazıları da her şeyden 100[50] adede ulaşan maldır, demiştir. Nakledilen bu görüşlere göre kanatîr-ı mukantara büyük bir servet demek olup miktarını bilmemekte ve buna ihtiyaç ve fayda da görmemekteyiz. Burada ihtiyaç duyulan mesele fazla bir servete yönelik olan isteği ve hırsı bilmekten ibarettir. Zira bu tür mal miktarı arasında birini diğerine tercih etmeye daha uygun bir ölçü yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

49 Serahsî, *el-Mebsût*, II, 64; Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, II, 29; Mubarekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, III, 216.

50 Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte 1 okka 200 gramdır, 12 okkaya bir rıtıl denilir.

Cenâb-ı Hak tefsirini yapmakta olduğumuz âyette zikredilen husûsların dünya hayatına dair servet olduğunu zikretmiş ve bunu terketmeyi emretmiş, imtihana çekildikleri bu gibi servetleri terkettikleri takdirde kendi nezdinde iyi bir geleceklerinin bulunduğunu haber vermiştir. Sonra da dünya hayatında sakıncalı şeylerden korunanlara âhirette daha hayırlısını lütfedeceğini [§] bir 259
sonraki âyette belirtmiştir.

قُلْ اَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذٰلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَاَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾

15. "De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takvâ sahipleri için Rableri katında, altlarından ırmaklar akan, ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını eksiksiz görmektedir."

Takvâ sahipleri için. Bu ilâhî beyan şirkten korunanlar veya çirkin davranışlar ve bütün günahlar anlamına gelir.

Ebediyen kalacakları cennetler ve tertemiz eşler. Yani bütün kötü ahlâk, pislik ve bütün ayıplardan temizlenmiş eşler. Bu husûsta önceki sûrenin baş tarafında bilgi vermiştik[51]. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Cennet ehlinin hepsi bütün ayıplardan temizlenmiştir, çünkü nesnelerdeki ayıplar, sonlu olmanın alâmetidir, halbuki cennet ehli ölümsüzlük için yaratılmıştır; ancak buradaki ilâhî beyan kadınlar için belirtilmiştir. Zira dünya hayatında kadınlar bazı kusurlar yapar ve onlardan eziyet verici şeyler çıkar (âdete maruz kalırlar).

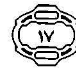
اَلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اِنَّنَا اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾

16.** "(Bu nimetler) **'Ey rabbimiz! Biz gerçekten iman ettik, günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru' diyenler içindir."

---

[51] bk. el-Bakara, 2/25.

O kimseler ki ey Rabbimiz biz gerçekten iman ettik diyenler. Cenâb-ı Hak, bu sözleri dolayısı ile müminlerden razı olmuştur ve bu beyanda onların temize çıkarılması söz konusudur. Şayet iman bütün itaatlerden oluşsaydı Cenâb-ı Hak temize çıkarmakla onlardan razı olmazdı[52]. Allah Teâlâ Peygamberine (s.a.), Allah'tan korkan müminler için cennette, dünya hayatında insanlara güzel gösterilen kadın ve diğer fânî şeylerden daha hayırlı mükâfat vereceğini haber vermiştir.

اَلصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْاَسْحَارِ

360 [§] *17.* "(Bu nimetler ayrıca) ***sabredenler, doğruluktan şaşmayanlar, huzurda boyun bükenler, hayır yolunda harcama yapanlar ve seher vakitlerinde Allah'tan bağışlanma dileyenler*** (içindir)."

Sabredenler. Denildi ki Allah'a itaate sabredenler veya farzları yerine getirmekte sabredenler, yahut da felâketlere, musîbetlere ve şiddetli durumlara sabredenler. Sabır nefsi, sevdiği ve arzuladığı her şeyden alıkoymak demektir.

Doğruluktan şaşmayanlar. Denildi ki imanlarında samimi olanlar, yine denildi ki vâdini yerine getirenler, yahut da söyledikleri ve haber verdikleri her konuda doğruluktan ayrılmayanlar.

Huzurda boyun bükenler. Bu ilâhî beyana boyun eğen, itaat eden veya ürperti içinde bulunan anlamı verilmiştir; bunların hepsi aynı sonuca varır. Kunût'un (قنوت) kök anlamı ayakta durup hazır olmaktır; başkası için huzurda duran kimse, itaat eden, ürperen, boyun eğen ve kabul eden kişi olur. Bir görüşe göre "kânit" (قانت) ikrar eden demektir; Cenâb-ı Hakk'ın "hepsi de O'na boyun eğmişlerdir"[53] meâlindeki ilâhî beyan gibi, yani ikrar edenler.

---

[52] Alaaddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, müminleri bu sözleriyle övmüş ve onlardan razı olmuştur. Onların bu ifadesinde, iman etmek suretiyle kendilerini tezkiye edişleri bulunmaktadır. Allah Teâlâ ise kişinin kendisini tezkiye etmesini yasaklamış ve temize çıkarmayı Allah'a itaat ve ibadet etmekle nitelemiştir; o şöyle buyurmuştur: 'Kendinizi temize çıkarmayın! Kimin günahtan sakındığını en iyi bilen O'dur' (en-Necm, 53/32). Şayet iman bütün taatlerin ismi olsaydı Allah Teâlâ söz konusu kişileri sadece imanla tezkiye etmezdi, tıpkı sadece diğer taatlerle tezkiyeye razı olmadığı gibi. Dolayısı ile bu âyet-i kerîme, taatleri imandan kabul eden mezhepleri reddeden bir kesin delildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Hamidiye, vr., 105a; Medine, vr., 119b).

[53] el-Bakara, 2/116.

Hayır yolunda harcama yapanlar. Buradaki infak, müslümanların mallarına gereken zekât ve sadaka gibi husûslardır. Buradaki infak edenler anlamı müslümanların birbirine karşı akrabalık ve sılada bulunma gibi hakları eda etmek demektir. Katâde şöyle demiştir: **Sabredenler**, Allah'a itaat etme ve haramlarından kaçınma noktasında kararlı olanlar demektir.

Doğruluktan şaşmayanlar. Yani niyetleri temiz, kalpleri ve dilleri doğruluktan ayrılmayan, gizli ve açık sözlerde doğruluktan ayrılmayanlar. **Huzurda boyun bükenler**, yani itaat edenler. **Hayır yolunda harcama yapanlar**, yani Allah yolunda mallarını harcayanlar.

Seher vakitlerinde Allah'tan bağışlanma dileyenler. Denildi ki seherlerde namaz kılanlar, yine denildi ki gecelerin ilk vakitlerinde namaz kılan ve son vakitlerinde tövbe edenler. İstiğfarın (استغفار) asıl anlamı kişinin işlediği günahlardan içtenlikle pişmanlık duyup bağışlanma istemesidir, bunun yanında hiçbir şekilde aynı şeyleri yapmamaya kesin karar vermesidir. Yoksa insanların gönülden pişmanlıkları olmadığı halde sadece dilleriyle "estağfirullah" demeleridir. Gerçek anlamda istiğfâr sebeplerine bağlanarak affedilmeyi istemektir, yoksa diliyle "beni bağışla" demek değildir; tıpkı Nuh aleyhisselâmın kendi kavmine "Rabbinizden mağfiret dileyin"[54] demesi gibi ki, o, kendilerine tevhidi emretmiştir. Aziz ve celîl olan Allah, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette, cennetin sabredenlere ve doğruluktan ayrılmayanlara... ait olduğunu haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِمًا بِالْقِسْطِۜ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١٨﴾

[§] ***18. "Allah, hak ve adâleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı*** 361
olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. (Evet) ***O'ndan başka tanrı yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir."***

Allah, hak ve adâleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi. Bu ilâhî beyan hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bir görüşe göre Allah bildirdi, zatî bir bildirişle, yani O, zâtının gereği olarak tek ilahtır; çünkü O'nun zatında kendisi gibi ulûhiyet ve rubûbiyyet sahibi olan bir başka varlığın bulunamayacağının delili vardır. Bu özellik, O'nun zatından başka hiçbir varlıkta yoktur. *Hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

54 Nuh, 71/10.

Bir de şöyle denildi: Allah var ettiği yaratıklar vasıtasıyla kendisinden başka tanrının bulunmadığını bildirdi. Yani öyle yaratıklar yaratmıştır ki her birinin yaratılış şekli -kendi yaratılışlarına iyiden iyiye bakıp düşünseler- O'nun birliğine ve ulûhiyetine şâhitlik eder. Bunun yanında melekler ve ilim sahipleri bir önceki yoruma bağlı olarak kendisinden başka tanrının bulunmadığına şâhitlik etmişlerdir. İkinci tevile göre ise, meleklerin ve ilim sahiplerinin yaratılışı O'nun birliğine tanıklık etmektedir; evet onlar bu şâhitliği yerine getirmiştir, ancak câhiller müstesna; onlar kendi yaratılışlarını inceden inceye düşünmemişlerdir, bu sebeple de O'na şâhitlik edememişlerdir. Cenâb-ı Hak peygamberlere "lâ ilâhe illallah" (لا إله إلا الله) demelerini emretmiştir, O'nun bu sözü ve emri kendisinden gelen bir şâhitlik konumundadır. Burada söz konusu edilen şâhitlik "Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar"[55] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi sözlü bir şâhitliktir. Bu ise Allah'tan rablık, yaratıklardan ise O'na yönelik kulluk durumundadır, kişinin rablığı kulluktan ayırarak bilmesi gerekmektedir. Ayrıca yapılan bu yorumdan imanın yaratılmış olduğuna dair bir delil ortaya çıkar; onun yaratılmadığını söyleyen kimse Allah'tan gelen şâhitlikle yaratıklardan gelen şâhitlik arasındaki ayırımı bilmemektedir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmeye şu anlamı verenler de olmuştur: **Allah şâhit oldu,** yani bildirdi, **kendinden başka tanrı yoktur**; bunun gibi **melekler ve ilim sahipleri de** O'ndan başka tanrının bulunmadığını bilmiştir.

İnkârcının biri, burada anlatılanlar bir iddiadan ibaret olduğu halde doğruluğu nasıl sabit olur? diye soracak olursa ona şöyle cevap verilir: Şâhitliğinde doğruluğu ortaya çıkan birinin iddiası daima makbuldür. O, iddia ettiği tanrılık ve rablığa kimse karşı çıkmazsa berikinin doğruluğu, onu yalanlayanın ise iddiasının yanlışlığı ortaya çıkar. *Kurtuluş ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

262 [§] **Hak ve adâleti ayakta tutarak.** Yani Allah Teâlâ koruyan ve idare edendir, şu beyanında olduğu gibi: "Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten Allah, -bir de O'na ortaklar koşuyorlar- hiç başkalarıyla bir olur mu?"[56]. "Kāim" (قائم), yani koruyan ve gözeten. Nitekim "fulânun kâimun 'alâ emrihi" (فلان قائم على أمر فلان) denilir ve bununla onun işini üstlenen ve sebeplerini araştıran kimse kastedilir.

Bir görüşe göre "kaimen bi'l-kıst" (قائما بالقسط) demek âdil olup zulmetmez, yoksa burada kıyâm, yani ayakta duruş anlamı yoktur; tıpkı "kavvâmine bi'l-

---

55 el-Ahzâb, 33/56.

56 er-Ra'd, 13/33.

kıst" (قوامين بالقسط) yani "adâletten ayrılmayın"[57] meâlindeki beyanda olduğu gibi, bunun mânası adâlete riâyet edin şeklindedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu noktada şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: Burada üstlenmek, korumak, yeterli olup tedbir almak gibi anlamlar kastedilmektedir, nitekim filan şu işi üstlenip yürütmüştür denir, fakat ayakta durmak gibi bir anlam kastedilmez. Şu ilâhî beyan bu sonuncu anlamı içerir: "Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten Allah, -bir de O'na ortaklar koşuyorlar- hiç başkalarıyla bir olur mu?"[58]

Allah, hak ve adâleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi. Bu bir rubûbiyyet bildirmesi olup nasıllığı (keyfiyeti) düşünülemediği gibi neliği (mâhiyeti) de kavranamaz. Bu ilâhî beyanın gerçekliğine tefekkür ile ulaşılamadığı gibi aklın bunu anlaması ihtimal dâhilinde değildir. Zaten insan kendisinin mahiyetini bilmekten aciz olduğu gibi kendi konumunu da
idrak etmekten acizdir. [§] Evet insan burada söz edilen vasıfları taşımaktadır, 164
çünkü o ilâhî tedbir ve takdirin dairesine giren sonradan yaratılmış bir canlıdır. Rablık ise akıllar tarafından anlaşılamama ve düşünmekle kavranamama statüsüne layık olan yegâne varlıktır.

Allah Teâlâ'nın nesneleri (çerçevesine giren ve müşahade edilen) "tekvîn" (تكوين) sıfatıyla yaratması bize yönelik olarak bir anlatım konumundadır, yoksa "tekvîn" terimi akıl ve idraklerin anlayabileceği bir çerçevede değildir. Tekvin, yaratıkların sıfatlarından münezzeh bulunan ve kendilerince bu durumu bilinen Allah'ın tam anlamıyla tanınmasını mümkün kılmayan bir tabir olarak kullanılmıştır. Böylece insanların bildiği bu tenzihî kavrayışı zihinlerine yaklaştırmak için bu ifadeye yer verilmiştir, yoksa bu , Allah'ın tamamen bilinmesini sağlayan bir ifade değildir. Allah'ın fiilleri kelimelerle ancak bu kadar ifade edilebilir (yani dil yetersizdir). "Allah", "Rahmân" ve müslümanların bildikleri bütün ilâhî isimler Cenâb-ı Hakk'ı insanların anlayışlarına yaklaştıran sözcüklerden ibarettir. Binaenaleyh bunları oluşturan harfler onları anlatmak için kullanılan cümle ve metinlerin kendileri ilâhî bir özellik taşımaz. Allah Teâlâ'nın birliğini anlamanın zaruri yöntemi bundan ibarettir. Söz konusu nitelemelerin tamamı yaratılmışların mahiyeti ile ilgili olmayıp ilâhî tenzihi dile getirmektedir. *Hatalardan korunmak ve yardıma nail olmak sadece Allah sayesinde mümkündür*[59].

---

[57] en-Nisâ, 4/135.

[58] er-Ra'd, 13/33.

[59] Alaaddin es-Semerkandî şöyle demektedir: Allah Teâlâ'nın nesne ve olayları yaratması tenzih esasına bağlıdır, yoksa duyular âleminde akılların idrak ettiği yaratılmışlara özgü fiiller değildir. İlâhî tekvînin muhtevası yaratılmışlık özelliklerinden münezzehtir. Şu kadar

263 [§] Âyette Allah Teâlâ'nın zatına nispet edilen "şehâdet" (شهادة) kavramının yerine daha münasip ve beşeri duyguları dışlayıcı başka bir kavramın konulması mümkün görülebilir; ne var ki "şehâdet"in zikredilmesiyle sağlanan üstünlük diğer kavramlarla elde edilemeyebilir. Bu konuda akla getirilebilecek başka ihtimaller varsa da bizler için kesin hüküm vermek mümkün görünmemektedir. *En doğrusunu her türlü eksikliklerden uzak olan Allah bilir.* Söz konusu ihtimallerden biri bütün yaratıkları içerip Allah'ın rablık ve tanrılığına işaret eden husûslardır. Bunlar Allah'ın tek olduğuna şâhitlik eder, zira bu şâhitliğin dışındaki her şeyde aynı sonucu gösteren başka konumlar da vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın yaratılmış niteliği taşıyan her şeyde var ettiği bütün niteliklerden yüce ve münezzeh olmasıdır. O, gerçekte var olan her şeyi kendisine kul yapmış, Allah'tan başka hiçbir varlık O'nun birlik, kudret ve yönetme sıfatlarına layık olamaz. Hiçbir varlık O'nun birliği, kudreti ve yönetiminin sonuçlarına layık olamaz. Yüce Allah bütün varlıkların şahsi özelliklerini oluşturan ve bu sayede kul olan yön ve sıfatlardan münezzehtir. O maddî ve manevî kavramlardan yücedir. Zaten, söz konusu kavramları mahlukat için yaratan kendisidir. *Her türlü güç sadece Allah sayesindedir.*

263 [§] Âyet-i kerîmedeki "şehide" (شهد) kelimesi "alime" (علم) anlamına gelebilir, nitekim bir şeye şâhit olan herkes onu bilmiş olur. Kainatın taşıdığı yaratılış özellikleri Cenâb-ı Hakk'ın onun yaratıcısı olduğunu, şeriki bulunmayan tek varlık sıfatına sahip bulunduğunu, ayrıca her varlığın ilâhı ve var edicisi olduğunu haber verir. Tâ ki insanlar, Allah Teâlâ'nın kendisine bildirdiği şeylerin aynen haber verdiği gibi olduğunu bilsin. Bu ilâhî beyan, yüce Allah'ın, her şeyi bildiğini ve gördüğünü kabul etmeyen birçok kişinin iddiasını reddetmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

"Şehide" (شهد) kelimesi "ale'l-halâık" (على الخلائق) ifadesiyle birlikte kullanıldığı takdirde insanların, O'ndan başka Tanrı'nın bulunmadığı gerçeğini ifade edip buna inanmalarını gerektirir; " O her şeye hükmetmiş ve emretmiş" anlamında. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

var ki ilâhî filleri anlayabilmemiz için beşeri seviyede bazı kavramların kullanılması gerekli görülmüştür. Yaratılmış olan, kadîm olana nasıl benzeyebilir. Haddi zatında Cenâb-ı Hakk'ın yaratılmışlara benzemekten uzak olan yüce sıfatlarının dile getirilmesi mümkün değildir. Nitekim tekvînden başka O'nun ilim, kudret, sem', basar sıfatları ayrıca Rahmân ve Rahîm gibi isimleri gerçekte lafız ve harflerle dile getirilemez. Zaten mükemmel bir kuruluş ve işleyişe sahip bulunan duyular âleminin müşahede edilmesi sözü edilen ilâhî isim ve sıfatların muhtevalarının mevcudiyetini kesin bir şekilde ortaya çıkarmaktadır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr., 105a-b).

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak kendisinden başkalarının şâhitliğini de zikretmektedir. Ancak Allah'ın şâhitliği asıl olup diğerlerinin şâhitliğine ek konumda değildir. Bununla birlikte kendi şâhitliğinin yanında diğerlerinin (melekler ve ilim sahiplerinin) de şâhitliğinin eklenmesine dair iki yorum söz konusudur. Birincisi, onların üstünlüğüne işaret etmektedir, çünkü onların şâhitliği ile birlikte kendi şâhitliğini de zikretmiştir; şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir"[60]. Aslında yaratıkların hepsi kendisine ait olmasına rağmen burada mal ve serveti iki sebeple zikretmiştir. Birincisi, ganimetin taksimini ibadet konumunda tutmuştur, tıpkı mescitleri kendisine nispet ettiği gibi[61], oysa mescitlerle diğer her şey zaten kendisine aittir. Ayrıca nezdinde ki melekleri[62] ve "nihai varış O'nadır"[63] meâlindeki beyanını kıyâmet günü için zikretmiştir. Bu ilâhî beyanlar ya belirttiği vakitlerin faziletlerine yöneliktir yahut da başka husûslara. Bunlardan başka söz konusu nispetler Resûlullah'ın kendisine veya [Ş] ibadetlerin küllî anlamlarına da yönelmiş olabilir. Bunun bir benzeri 266
tefsirini yapmakta olduğumuz âyette belirtilen meleklere ve ilim sahiplerine yönelik olup Cenâb-ı Hakk'ın şâhitlik yapması sayesinde o husûsların faziletini beyan etmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cenâb-ı Hakk'ın şâhitliğini diğerlerinin şâhitliği ile birlikte zikretmesinin ikinci ana hikmeti âyetin başındaki "şehide" (شهد) kelimesinin haber vermekten ziyade emir anlamına gelmiş olmasıdır. Buna göre "Allah, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi" anlamına gelen ilâhî beyan haber verme şeklinde değil, emir şeklinde olup "O'ndan başka tanrının olmadığına şâhitlik edin" anlamı ortaya çıkar. Cenâb-ı Hakk'ın kendisine yönelik fiilleri de burada olduğu gibi emir anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Son olarak şunu belirtelim ki âyet-i kerîmedeki asıl ilâhî beyan şunun bilinmesidir ki şahitlik Allah'a nispet edilince rablık, kula ait bir fiil olunca ise kulluk şâhitliğidir. Benzer şekilde Allah Teâlâ'ya nispet edilen muhtevalar insanlara nispet edilenden ayrı bir anlam taşır, tefsirini yaptığımız âyetteki şâhitlik de aynı konumdadır.

---

[60] el-Enfâl, 8/41.

[61] "Mescidler yalnız Allah'ındır. O halde Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın" (el-Cin, 72/18).

[62] "Ne Mesîh Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler" (en-Nisâ, 4/172).

[63] bk. el-Mâide, 5/18.

اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ
اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ
فَاِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾

19. "Allah katında din kesinlikle İslâm'dır. Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki hak tanımazlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur."

Allah katında din kesinlikle İslâm'dır. Bazıları bu âyeti, dinler arasında hak olan yegâne din İslâm'dır, diye açıklamışlardır. Zira herkes intisab ettiği dininin Allah'ın emrettiği din olduğunu ileri sürer. Bazıları da Allah tarafından gelen âmirin emrettiği din İslâm dinidir, diye açıklamıştır, çünkü bazı insanlar farklı dinde olmalarına rağmen inanmayı kabul ediyor, fakat bir kısmı İslâm'ı benimsemiyordu. Azîz ve celîl olan Allah şunu bildirdi ki emrettiği ve için-
206 de tevhîd inancı bulunan din, [§] sadece İslâm dinidir, başka değil. Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğu bilinmektedir: "İbrâhim ne yahudi, ne hıristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş bir kişiydi, müşriklerden de değildi"[64]. Azîz ve celîl olan Allah burada; İbrâhim aleyhisselâmın İslâm dininden başka bir dine mensup olmadığını haber vermektedir. İslâm ise, daha önce zikrettiğimiz üzere[65] ihlâs demektir. İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle rivâyet edilmiştir: Allah, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi, melekler ve ilim sahipleri de Allah katında yegâne dinin İslâm olduğunu, onun hak ve adâleti ayakta tuttuğunu kabul ettiler[66]. Burada geçen "kıst" (القسط) kelimesi ise Kur'ân'ın tamamında adâlet anlamında kullanılmıştır.

Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, ayrılığa düştüler. İki şekilde anlaşılabilir: Buradaki ihtilaf kelimesi ayrılığa düşmek anlamına gelebilir. Buna göre âyet, onlar küfürde ayrılığa düştüler, demektir. Aynen "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır"[67] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi. Bir başka ihtimal de ihtilafın bizâtihî dindeki parçalanmayı

---

64 Âl-i İmrân, 3/67.
65 bk. el-Bakara, 2/112.
66 bk. Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 57.
67 Âl-i İmrân, 3/105.

ifade etmiş olmasıdır. "Lakin onlar farklı yollara yöneldiler. Bu sebeple kimileri iman etmiş, kimileri de inkâr etmiştir"[68] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi. Burada Allah şunu haber vermektedir ki onlar cehaletleri yüzünden değil, bilgi sahibi olduktan sonra ayrılığa düştüler. Nitekim açıklamaya çalıştığımız âyette de **kendilerine ilim geldikten sonra** diye buyurulmaktadır.

Kendilerine ilim geldikten sonra. İki şekilde yorumlanır. Biri onlar bildikten ve anladıktan sonra ayrılığa düştüler. Diğeri kendilerine bazı vesileler verildikten sonra ihtilafa düştüler, öyle ki düşünüp tefekkür etselerdi bu, kendilerine ilim ve açıklama imkânı sağlayacaktı. Fakat onlar inat ettiler, büyüklendiler ve ayrılığa düştüler.

Bu âyet aynı zamanda, "Rabbin geldi"[69], "Onlar ancak Allah'ın kendilerine gelmesini bekliyorlar"[70] [§] meâlindeki âyetlerle benzeri âyetlerin, bir halden başka bir hale, bir mekândan başka bir mekâna intikal etme şeklinde anlaşılmasının caiz olmadığına da işaret etmektedir. Çünkü âyette ilmin gelmesinden söz edilmektedir, halbuki ilim için (intikal anlamında) gelmek ve gitmek ifadesini kullanmak doğru değildir. "Deki hak geldi, bâtıl yıkılıp gitti"[71] meâlindeki âyet de böyledir. Burada hakkın gelmesinden, bâtılın da gitmesinden söz edilmektedir, halbuki hak ve bâtılın, gelmesi ve gitmesi şeklinde anlaşılması doğru değildir; bir yerden başka bir yere intikal ve mekan değişikliği şeklinde anlaşılması da doğru olmaz, böyle bir anlayış ve tasarruf caiz olmaz. İşte Cenâb-ı Hak bütün bunlardan münezzeh olduğu için "Rabbin geldi"[72], "Sonra Arş'a istivâ etti"[73] meâlindeki âyetleri insanların gelmesi ve istivâ etmesi gibi düşünülemez. 346

"Mecî`" (مجئ) yani gelmek fiiline her zaman, özellikle intikal etme anlamı verilmez; bazan bunu, bazan da başka bir anlamı içerir. Aynı anlama gelen "ityân" (اتيان) fiili de böyledir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Aralarındaki hak tanımazlık yüzünden. Bu ilâhî beyan, aralarındaki kıskançlık yüzünden, anlamına da gelir. Çünkü onlar, İsrâil'den sonra gönderilen peygamberler kendi aralarından biri olduğu gibi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin de İsrâiloğullarından gönderilmesini bekliyorlardı. Fakat başka bir

---

68 el-Bakara, 2/253.

69 el-Fecr, 89/22.

70 el-Bakara, 2/210.

71 el-İsrâ, 17/81.

72 el-Fecr, 89/22.

73 Meselâ bk. el-A'râf, 7/54.

milletten gönderilince kıskandılar ve onun getirdiği İslâm dinine de muhalefet ettiler. Buradaki "beğyen" (بغيا) kelimesinin "beğa" (بَغَى) fiilinden gelmiş olması muhtemeldir, o takdirde yoldan sapmak ve zulmetmek anlamına gelir.

Allah'ın âyetlerini inkâr edenler. Yani ayrılığa düşenlerden Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, **bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur.** Burada sanki gizli bir kelime bulunup şöyle denilmektedir: "De ki ey Muhammed! Kendilerine ilim ve beyân geldikten sonra Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur". Zira gizli bir anlam olmadan âyetteki cevabın zâhiri şöyle olur: "Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur". *En doğrusunu bilen Allah'tır ya,* bu şekliyle âyet, azabı çok çabuktur anlamına gelir. Bu ilâhî beyan üç şekilde anlaşılabilir.
269 [§] Birincisi, azabı çok çabuktur, anlamına gelir. Hesaptan hemen sonra azap geldiği için böyle denilmiş olabilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) "inceden inceye hesaba tâbi tutulan kimse azaba uğratılır"[74] buyurmuştur. Dolayısıyla burada hesap, azap mânasında kullanılmıştır. İkincisi, Cenâb-ı Hak hesabının çok çabuk olduğunu haber vermektedir. Yani O'nun hesabı, insanlar arasındaki hesaplaşma gibi değildir, çünkü insanları meşgul eden pek çok sebep, onlara engel olan husûslar vardır. Bu yüzden düşünmeye, tefekküre ihtiyaçları vardır. Fakat Allah, herhangi bir şeyin kendisini meşgul etmesinden veya hangi mânada olursa olsun O'na engel olunmasından münezzehtir. O, bütün bunlardan yücedir. Üçüncüsü, bundan maksadın yakınlık olduğu da söylenmiştir. Yani hesabının yakınlığından dolayı O'nun hesabı çabuktur, denilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İbn Abbâs'ın (r.a.) "şehidellahu" (شَهِدَ اللهُ) diye başlayan önceki âyetten **Allah katında din İslâm'dır** meâlindeki âyete kadar olan bölümde yer alan "ennehû" (أَنَّهُ) kelimesi sadece lafzî bir bağlantı kurar. Söz konusu iki âyetin toplu mânası şudur: Kendisinden başka ilâh olmayan Allah ve melekleri ve ilk âyette zikri geçen kişiler Allah katında yegâne dinin kesinlikle İslâm olduğuna şâhittirler[75].

---

74 Buhârî, "İlim", 35; Rikāk, 49; Müslim, "Cennet", 79-80.

75 Kurtubî şöyle demiştir: Kisâî'nin rivâyet ettiğine göre İbn Abbâs "şehidellahu" (شهد الله أنه) diye başlayan âyetteki "ennehû" (أنه) kelimesindeki elif harfini kesreli olarak "innehû" (إنه) diye, "inne'd-dîne" (إن الدين) âyetinin başındaki elif harfini de üstünlü olarak "enne'd-dîne" diye okumuştur. Buna göre cümle; Allah, gerçek dinin İslâm olduğunu bildirdi, anlamına gelir. Sonra da âyeti "innehû lâ ilâhe illâ hû" (إنه لا إله إلا هو) yani "hiç şüphe yok ki O'ndan başka ilâh yoktur" anlamına gelecek şekilde mübtedâ olarak okudu (Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 43).

"İslâm" hakikatte bütün nesne ve olayları sadece Allah'a tahsis etmektir. Bunların ne mülkiyetinde, ne yaratılmasında, ne de takdirinde O'nun hiçbir ortağı yoktur. İman da bütün eşyanın Cenâb-ı Hakk'a ait olduğu bilgisini tasdik etmek, yaratılmışlık özellikleriyle birlikte rablerinin ve yaratıcılarının Allah olduğunu benimsemektir. O, ortaklardan münezzeh ve yücedir. İslâm,
boyun bükmektir, diye de denilmiştir. [§] Onun ihlâs olduğu da söylenmiş- 270
tir. Bunların hepsi açıkladığımız mânanın kapsamına girer. Bu aynen "Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır"[76] meâlindeki âyetin ifadesine benzemektedir. İman, Cenâb-ı Hakk'ın, her şeyin Rabbi[77] olduğuna dair verdiği haberleri tasdik etmektir, yaratma ve buyurmanın[78] da O'na ait olduğunu kabul etmektir. İman için, peygamberlerin getirdiklerini tasdik etmektir de denilmiştir. Bu da yine az önce açıkladığımız şeyin kapsamına girer. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ
تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾

20. "Eğer seninle tartışmaya girerlerse, de ki: 'Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim.' Ehl-i Kitab'a ve ümmîlere, 'Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?' de! Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse, sana düşen yalnızca bildirimde bulunmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir."

Eğer seninle tartışmaya girerlerse. Burada Allah, onların hangi konuda tartışmaya gireceklerini belirtmemektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya,* muhtemelen bundan maksat şudur: Allah onların iman etmeyeceklerini ve getirilen delilleri benimsemeyeceklerini bildiği için Hz. Peygambere; **Ben kendimi Allah'a teslim ettim** demesini ve bana uyanlar da kendilerini Allah'a teslim etmişlerdir diyerek tartışmayı terk etmesini emretmektedir. Bu aynen

---

76 ez-Zümer, 39/29.

77 Burada müellif muhtemelen şu âyete işaret etmektedir: "De ki Allah her şeyin Rabbi iken ben O'ndan başka bir Rab mı arayacağım?" (el-En'âm, 6/164).

78 "Bilesiniz ki yaratma da buyurma da yalnız O'na aittir. Âlemlerin Rabbi olan Allah yüceler yücesidir" (el-A'râf, 7/54).

"onları kendi hallerine bırak!"[79] ve "onlara aldırma!"[80] meâlindeki âyetlere benzemektedir. Cenâb-ı Hak bu beyanlarında, onların iman etmelerinden Resûl-i Ekrem'in ümidini kesti ve ona kendileriyle tartışmayı bırakmasını emretti.

De ki: Ben kendimi Allah'a teslim ettim. Yani bütün samimiyetimle. Âyetteki "vechî" (وجهى) yani yüzümü mânasındaki lafzı, "nefsî" (نفسى) yani kendimi anlamına gelebilir; kâfirlerin yaptıkları gibi, ben hiç kimseyi Allah'a ortak kılmam ve Allah'tan başka kimseye de kendime rab olma hakkını tanımam.

İslâm şöyle de tanımlanmıştır: İslâm, insanın kendisini bütünüyle Allah'a teslim etmesi ve rab olmak konusunda hiç kimseyi O'na ortak kılmamasıdır.
251 [§] Nitekim Cenâb-ı Hak; "bir adam var ki tek bir kişiye bağlıdır"[81] buyurmaktadır. İman da Allah'ın rab olduğuna dair verilen haberleri tasdik etmektir, bu, ister kişinin kendisinden, ister başkasından olsun farketmez, çünkü Allah'ın rab olduğuna şâhitlik etmeyen hiçbir varlık yoktur.

Bana uyanlarla birlikte. Yani benim dinime uyanlarla birlikte, çünkü onlar da kendilerini Cenâb-ı Hakk'a teslim etmişler, O'na başka ortakları ve rabları ortak etmemişlerdir. Âyetteki "vechiye lillâhi" (وجهى لله) ifadesi dinimi ve amelimi Allah'a teslim ettim, anlamına da gelebilir. Bunun yanında bana ve benim dinime tâbi olanlar da amellerini ve bütün işlerini Allah'a teslim etmişlerdir. Bu aynen "Ben durumûmu Allah'a havale ediyorum; kuşkusuz Allah kullarını çok iyi görmektedir"[82] meâlindeki âyet gibidir. İbn Mesût'tan (r.a.) gelen bir rivâyete göre bana tâbi olandan maksat, benimle beraber olanlardır.

Ehl-i Kitab'a ve ümmîlere de söyle! Denildiğine göre Ehl-i Kitap'tan maksat yahudiler ve hıristiyanlar, ümmîlerden maksat da okur yazar olmayan Araplardır.

Siz de Allah'a teslim oldunuz mu? Ben ve bana uyanlar kendimizi Allah'a teslim ettiğimiz gibi. **Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir.** Bu, kendilerini ve amellerini Allah'a teslim etmişler demektir. **Yok eğer yüz**

---

79 "Andolsun ki elçi olarak gönderdiğimiz kullarımıza geçmişte söz vermiştik: Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar. Galip gelenler kesinlikle bizim ordumuz olacak. (Ey Resûlum!) Şimdi sen bir süre için o inkârcıları kendi hallerine bırak. Hallerini gör onların; ileride kendileri de görecekler!" (es-Sâffât, 37/171-175).

80 "Onlar kalplerindekini Allah'ın bildiği kimselerdir. Onlara aldırma, kendilerine öğüt ver ve onlara durumları hakkında tesirli söz söyle!" (en-Nisâ, 4/63).

81 "Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah'a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamaktadır" (ez-Zümer, 39/29)..

82 el-Mümin, 40/44.

çevirdilerse, sana düşen yalnızca bildirimde bulunmaktır. Yani kendilerini Allah'a teslim etmekten kaçınırlarsa sana düşen görev sadece bildirmektir. Bu ilâhî beyan aynen şu meâldeki âyetlere benzemektedir: "Onların hesaplarından sana bir sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[83]; "Eğer onlar yüz çevirirlerse, bil ki biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik"[84]; "Senin görevin sadece tebliğ etmektir, hesaba çekmek bize aittir"[85].

Allah kullarını çok iyi görmektedir. Bu bir tehdit ifadesidir. "Basîr"in (بصير), gâfil değildir anlamına geldiği söylenmiştir. Ayrıca buna, amellerinin karşılığını görmektedir, gizli ve açık yaptıkları her şeyi görmektedir gibi anlamlar da verilmiştir. Bütün bunlar hem vâd, hem de tehdit anlamı içerir.

Eğer seninle tartışmaya girerlerse. Allah onların niçin tartışmaya gireceklerini belirtmemiştir. Bunun sebebini haber vermemesinde iki ihtimal vardır: Birincisi, zaten erbabınca bilindiği için, ikincisi de cevabında bunu gösteren delil bulunduğu içindir. [§] Nitekim çeşitli âyetlerde ne olduğu hakkında 272
hiç bir açıklama yapılmadan "senden fetva isterler"[86] ve "sana soruyorlar"[87] buyurulmaktadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, fakat açıklamaya çalıştığımız âyette de o iki âyetteki durum söz konusudur.

Sonra âyette **seninle tartışmaya girerlerse** meâlindeki ifadeye göre tartışma bu beyanla defalarca tekrarlanmıştır ve kesin delil de ortaya çıkmıştır. İnkârcılar ardarda ve defalarca geliyorlar, ısrar ve inatlarında devam ediyorlardı. Bunun üzerine onların inatları devam edince de Allah Teâlâ peygamberine ikramda bulunmuş ve **De ki Ben kendimi Allah'a teslim ettim,** buyurarak tartışmaktan vazgeçmesini emretmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Çeşitli âyetlerde geçen benzer ifadelerde, onları kendi hallerine bırakmasının anlamı da bu esasa bağlıdır. Yapılan tartışmanın, tek ve kahhâr olan Allah'a kulluk ile onların Allah'tan başka taptıkları putlara kulluk konusunda olması da muhtemeldir. Şanı yüce olan Allah bu konuda onlara, Peygamber'in ve ona uyanla-

---

83 el-En'âm, 6/52.

84 eş-Şûrâ, 42/48.

85 "Onlara haber verdiğimiz azabın bir kısmını sana ister gösterelim, ister (bundan önce) seni vefat ettirelim, senin görevin sadece tebliğ etmektir; hesaba çekmek bize aittir" (er-Ra'd, 13/40).

86 "Senden fetva isterler. De ki Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor" (en-Nisâ, 4/176).

87 "Sana hilâlleri soruyorlar. De ki onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir" (el-Bakara, 2/189).

rın âyette belirtilen din üzere olduklarını açıklamaktadır. Tıpkı "Sizin dininiz size, benim dinim bana"[88] ve "Aramızda tartışmaya gerek yok"[89] anlamına gelen âyetlerde olduğu gibi. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ
الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾

21. "Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanlar ve adâlet isteyen insanları öldürenler var ya, onlara can yakan bir azabı müjdele!"

Allah'ın âyetlerini inkâr edenler. Buradaki **Allah'ın âyetleri** meâlindeki ifadeden maksadın, Ehl-i Kitab'ın kendi kitaplarında bulunan Muhammed'in (s.a.) niteliklerini ve O'nu peygamber olarak göndereceğini bildiren âyetler olduğu söylenmiştir. Bunun Kur'ân ve Muhammed (s.a.) anlamına geldiği de kabul edilmiştir.

[Allah'ın Âyetleri]

Allah'ın âyetlerini inkâr edenler. Âyetler, alâmetler ve kesin deliller demektir. Bunlar farklı farklı şeylerdir. Bu alâmetlerin bir kısmı yaratıkların Cenâb-ı Hakk'ın vahdaniyetine işaret etmesi gibi duyulara hitap eden hissiyât
235 (duyusal) türündendir. [§] Buradan, yaratmanın beşer gücü ile gerçekleştirilme ihtimali olmadığı sonucu çıkar. Peygamberlerin risâlet iddiaları da, kendilerini peygamber olarak gönderenin, bu yaratma gücünü kendi üzerine aldığını gösterir; tâ ki peygamberlerin getirdiği delillerin bir alâmet olduğunu ve onların peygamberliklerini insanlara açıkça ortaya koyduğunu göstersin. Alâmetlerin bir kısmı da nakle bağlı olan sem'iyyât (işitsel) türündendir. Bu da peygamberlerin, ancak eğitim görmek suretiyle bilmeleri mümkün olan ve fakat hiç bir eğitim görmeden, hakikatini Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği bazı haberleri getirmeleridir. Bu da söz konusu bilgileri peygamberlere verenin Allah olduğunun ve bunları onlar için bir alâmet olsun diye lütfettiğinin bilinmesi içindir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Alâmetlerin bir kısmı ise

---

88 el-Kâfirûn, 109/6.

89 "Sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzularına uyma ve şöyle de: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de rabbimiz, sizin de rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O'nadır" (eş-Şûrâ, 42/15).

akla hitap eden akliyyât (aklî bilgiler) türündendir. Bunlar da tevhid, risâlet ve benzeri konuların bilgisine ulaşmak için araştırma ve zorluklara katlanarak düşünmekle elde edilen bilgidir. İşte Allah bütün bunları Resûlullah'a (s.a.) vermiştir. Bunları inkâr edenin davranışı iki anlama gelir. Birincisi, âyetlerin hakikatini, onların âyet olduklarını inkâr etmektir. Bunlar, daha önce sözünü ettiğim şeylerdir. Allah, inatları ve ısrarlı tavırları sebebiyle bunları inkâr edenler için, âyette belirttiği hükmü[90] vermiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* İkincisi âyetleri inkâr etmekle kendisine âyet gönderilen kişiyi inkâr etmek istemeleridir. Burada inkâr işi, hakikat kendileriyle bilindiği için âyetlere nispet edilmiştir. Nitekim bazı şeyler, kendilerine ulaşılan sebeplere nispet edilebilir. İşte âyetleri inkâr etmenin anlamı budur.

Şimdi semavî kitaplar, onlarda bulunan nitelemeler, insanların Kur'ân'ın benzerini yapmaktan âciz kalmaları vb. şeyler hissiyât (duyusal) türünden olan şeylerdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Belirttiğimiz gibi buradan da
âyetleri inkâr etmenin anlamı ortaya çıkar. [§] Çünkü duyu organları bunları 274
alır, akıl ve düşünme gücü de onları kavrar. Ama bunlar, o insanlar için delil olan âyetlerdir. Yahut da inkârın anlamı, onun tahkikini gerektiren âyetlerdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[Peygamberleri] öldürenler. Bu beyan öldürmek isterler, buna azmederler demektir. Bu, "Onlar sizinle savaşmaya kalkışırlarsa, siz de onları öldürün"[91] meâlindeki âyete benzemektedir. Eğer burada öldürmek fiilinin gerçek anlamı kastedilmiş olsaydı, onlar bizi öldürdüklerinde artık bizim onları öldürmemiz mümkün olmazdı; şu ilâhî beyanlar da buna benzer. "Kur'ân okuyacağın zaman, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!"[92], yani Kur'ân okumak istediğin zaman demektir. "Namaz kılmaya kalkacağınız zaman... yıkayın"[93], namaz kılmayı istediğiniz zaman demektir; çünkü insan namaza kalktığında yıkanmaya fırsatı olmaz. İşte izahına çalıştığımız âyet de bu anlamdadır. Bu ifadeden onların, atalarının peygamberleri öldürmüş olmalarından memnun olmaları anlamı da kastedilmiş olabilir. Ataları öldürdüğü için bu iş onlara nispet edilmiştir. Âyetin, peygamberleri öldüren atalarını kastettiği söylenmiştir. Onların her gün bin nebîyi öldürdüklerinin rivâyet edildiği de söylenmiştir.

---

90 Bir sonraki âyette belirtilen, onların dünya ve âhirete dair amellerinin hebâ olması hükmü.

91 el-Bakara, 2/191.

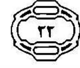
92 en-Nahl, 16/98.

93 el-Mâide, 5/6.

[Nebî'nin Anlamları]

Böyle bir şeyi ben bilmiyorum. Şayet bu doğru ise, o zaman onların bunu temenni ettikleri şeklinde yorumlamak gerekir. Yahut sadece bir nebîyi ve onun yardımcılarını öldürmüşlerdi; bundan dolayı onlara nebîler (haber verenler) denilmiştir, çünkü onlar dinî bilgileri birbirlerine haber veriyorlardı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Onlara can yakan bir azabı müjdele! Eğer âyet onların atalarını kastetmiş olsaydı, Cenâb-ı Hak Resûlüne (s.a.) onlara azabı müjdelemesini nasıl emrederdi, çünkü onlar ölüp gitmişlerdi? İşte bu, âyetten maksadın ilk yorum olduğunu göstermektedir; yani onlar Peygamberleri öldürmeye niyetlenmişlerdi, bunlar da atalarının yaptıklarından memnun kalmışlardı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Mutlak olarak müjde, ancak sevinç hallerinde ve yalnızca iyilikler için kullanılır. Ancak herhangi bir şeyle kayıtlı olarak kullanıldığında, başka anlamlara gelmesi de mümkündür. Burada **Onlara can yakan bir azabı müjdele!**
375 meâlindeki ifade ile Allah, müjdeyi azapla kayıtlamaktadır. [§] Bundan dolayıdır ki *-Allah kendilerine rahmet eylesin-* âlimlerimiz, hakikatleri mecazdan, zâhiri bâtından daha evlâ görmenin ancak bir delille mümkün olacağını söylemişlerdir. İman vb. pek çok şey, örfte hakikat anlamında kullanılmıştır.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ

22. "İşte onlar dünyada da âhirette de emekleri boşa giden kimselerdir. Onların hiç yardımcıları da yoktur."

Bu âyete, farklı anlamlar verilebilir. Âyette geçen "amelleri" (اعمالهم) meâlindeki lafızla Hz. Muhammed'in sallallahu aleyhi ve sellem peygamber olarak gönderilmesinden önce yaptıkları şeyler kastedilmiş olabilir. Sonra peygamber olarak gönderildiğinde onu inkâr etmişler, bu yüzden de amelleri boşa gitmiştir. Bununla sıla-i rahim, yakınları gözetmek ve sadaka vermek gibi ameller de dile getirilmiş olabilir. Bunlar ancak imanla yapılırsa değer ifade edeceği için onlar da boşa gitmiştir; çünkü böyle fiiller iman etmediklerinden boşa giden amellerden sayılır.

Dünyada da âhirette de. Âhirette boşa gitmelerinden maksat sevabından mahrum olmaktır. Dünyada boşa gitmeleri ise, bundan dolayı takdir edilmekten ve beğenilmekten mahrum kalmaktır. Burada dünya lafzı ile dünya seva-

bının kastedilmiş olması da mümkündür. Nitekim bir âyet-i kerîmede "Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır"[94] buyurulmaktadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللّٰهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Kendilerine kitaptan bir pay verilmiş olanlara baksana, aralarında hakem olması için Allah'ın kitabına çağrılıyorlar da, içlerinden bir grup yüz çevirip gerisin geri gidiyor."

Kendilerine kitaptan bir pay verilmiş olanlara baksana! Burada "baksana, bakmaz mısın?" anlamına gelen "elem tere" (الم تر) lafzı, bir şahıs için kullanıldığında ancak iki anlama gelir. Ya işin büyüklüğüne duyulan hayret ifadesi olarak kullanılır. Meselâ bir adam başka birine: falanın şu söylediğine veya şu yaptığına bakmaz mısın, der. Bunu da onun büyük bir şey olduğunu ifade etmek için söyler, yahut da dikkat çekmek için. Hangi anlamda olursa olsun bunda müminleri sakındırma anlamı vardır, benzer şeyleri yapmaktan sakındırmak için. Bu aynen "Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş kimseler gibi olmasınlar"[95] meâlindeki âyet gibidir. Burada da Allah müminleri, daha önce kendilerine kitap verilmiş kimseler gibi olmaktan sakındırmaktadır. Onların kendi kitaplarına muhalefet ettikleri gibi müminlerin kitaplarına muhalefet etmemelerini emretmektedir.

[§] **Allah'ın kitabına çağrılıyorlar.** Burada kitap lafzı ile Tevrat'ın kaste- 375
dilmiş olması mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) kendilerine "İslâm'a gelin doğru yolu bulursunuz, kibirlenmeyin!" buyurmuş, onlar da biz senden daha doğru yoldayız ve doğru yola senden daha lâyıkız cevabını vermişlerdi. Allah Hz. Mûsâ'dan sonra onlara peygamber göndermemişti; bu bakımdan Hz. Peygamber onlara; "sizinle benim aramda Tevrat ve İncil vardır; bu iki kitapta benim niteliklerim yazılmıştır, ben Allah'ın Resûlüyüm" demişti. Fakat onlar

---

94 "Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir" (en-Nisâ, 4/134).

95 "İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır" (el-Hadîd, 57/16).

yalanlarının ortaya çıkacağından korkarak karşı çıkmışlardı[96]. Buradaki kitap lafzı ile Kur'ân-ı Kerîm'in kastedildiği de söylenmiştir. Ehl-i Kitap Kur'ân'ı kabule davet edilmişlerdi, çünkü Kur'ân onların ellerindeki kitabı tasdik ediyordu. Onlar ise buna karşı çıktılar.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِى دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Onların bu tutumu 'Sayılı günler dışında bize ateş asla dokunmayacak' demelerinden ötürüdür. Uydura geldikleri yalanlar dinleri hakkında kendilerini yanıltmaktadır."

Onların bu tutumu 'Sayılı günler dışında bize ateş asla dokunmayacak' demelerinden ötürüdür. Onların buradaki sayılı günlerden kastettikleri, atalarının buzağıya taptıkları günlerdir. Kendileri sadece atalarının buzağıya taptıkları gün sayısı kadar azap göreceklerini, cehennemde ebedi kalmayacaklarını zannediyorlardı. Çünkü kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevgili kulları olduklarını iddia ediyorlardı[97]. Babalarının onlara, sizler ancak bizim buzağıya tapmış olduğumuz günler kadar azap göreceksiniz, demiş olmaları da mümkündür. Azîz ve celîl olan Allah ise **onların uydura geldikleri yalanların dinleri hakkında kendilerini yanıltmakta** olduğunu haber vermiştir. Sonra da onları, "Geleceğinde kuşku bulunmayan bir gün için onları topladığımızda halleri nice olacak!" diye korkutmaktadır.

فَكَيْفَ اِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

---

96 Taberî, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini kaydetti: Bu âyetin nuzûl sebebi şudur: Hz. Peygamber Yahudilerden bir grubun toplandığı sırada Beytu'l-Midrâs'a (havraya) gitmiş ve onları Allah'a davet etmişti. Nuaym b. Amr ve Hâris b. Zeyd kendisine sen hangi dindensin ey Muhammed? diye sormuşlar, Hz. Peygamber de ben İbrâhim'in dinindenim, demişti. O iki Yahudi İbrâhim de Yahudi idi, karşılığını vermişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber; Öyleyse getirin Tevrat'ı, aramızda o hakem olsun, buyurmuştu, fakat onlar buna yanaşmamışlardı. İşte bu âyet bunun üzerine nâzil oldu (Taberî, *Tefsîr*, IV, 50).

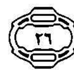
97 Muhtemelen Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işarette bulunmaktadır: "Yahudiler ve Hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız' dediler. De ki: Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı sıradan insanlarsınız. O, dilediğini bağışlar, dilediğini de cezalandırır. Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti Allah'a aittir. Dönüş de yalnız O'nadır" (el-Mâide, 5/18).

25. "Peki onları geleceğinde kuşku bulunmayan bir gün için topladığımızda ve hiçbir haksızlığa uğramaksızın herkese hak ettiği tastamam verildiğinde halleri nice olacak!"

Peki onları geleceğinde kuşku bulunmayan bir gün için topladığımızda halleri nice olacak! Allah, Kur'ân hakkında da "İşte kitap, onda asla kuşku yoktur"[98] buyurmuştur. Halbuki dünyada insanların çoğu ondan kuşku duymuşlardır. **Onda asla kuşku yoktur** meâlindeki ilâhî beyana dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. İlk yoruma göre bu, söylenen sözün, söyleyenin nezdinde pekiştirilmesi içindir; o, dinleyen herkesten şüpheyi reddetmek için değil, pekiştirme amacıyla söylenir. Buna bağlı olarak anlamını ortaya çıkarmak mümkün olur, çünkü onların sözleri muhatap alarak söylenmiştir. İnsanların kullandığı "ebediyyen" anlamındaki "ebeden" (أبدا) sözü de böyledir; bu söz
gerçek anlamda ebediyeti değil, süreklilik ve devamlılık anlamını ifade eder. 177
Yine onlar şöyle derler: [§] "Bu eski bir yalandır"[99], eski bir hikâyedir. Bununla âlemde hiç mevcut değilken ortaya çıkan bir eskiliği kastetmemektedirler. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İkinci yoruma göre, düşünerek hareket eden insaf ehli onda kuşkuya düşmez. Çünkü Cenâb-ı Hak bu konuda çeşitli âyetler ve düşünerek hareket eden herkesin açıkça görebileceği deliller koymuştur; öyle ki insan sanki onu alenen görüyormuş gibi hisseder. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Üçüncüsü de, doğru olduğunu bildikleri halde münakaşaya devam eden özel bir grubu, onların inatlarını anlasın ve kendilerinin imana gelmelerinden ümidini kessin diye Resûlullah'a (s.a.) haber vermek anlamına gelebilir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

98 el-Bakara, 2/2.

99 Burada Mâtürîdî, muhtemelen şu âyete işaret etmektedir: "İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: 'Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!' Onunla doğru yolu bulamadıkları için, 'Bu eski bir yalandır' demeye devam edeceklerdir" (el-Ahkâf, 46/11).

26. "De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kādirsin."

[Mülkün Sahibi]

De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Buradaki **mülkün sahibi** meâlindeki ifade iki anlama gelebilir. Birincisi dünyada var olan her türlü mülkün[100] gerçek sahibi O'dur.

İkincisi şüphesiz ki mülk O'nundur: Dilediği kişilere kendi mülkünden verir, dilediği kişilerden de çekip alır. O mülkün gerçek mâlikidir ve onda her türlü tasarrufa kādirdir. Âyet, Kaderiyye'nin Allah kâfire mülk vermez şeklindeki iddialarını reddetmektedir; çünkü azîz ve celîl olan Allah mülkü dilediğine vereceğini haber vermektedir, mülkü bazan kâfire de vermektedir.

278 [§] Eğer Mûtezile mensupları buradaki mülk ile din kastedilmiştir derlerse, onlara şöyle cevap verilir: Şayet âyetteki mülk lafzı ile din kastedilmişse, azîz ve celîl olan Allah mülkü dilediği kişilerden çekip alacağını haber vermektedir. Sizin Allah aslah (en uygun) olanı verir, tarzındaki iddianızı da göz önüne alırsak bu söz nasıl doğru olabilir?

Bu âyet, Fâtiha sûresindeki âyeti elifli olarak مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ diye okuyanların kırâatını da desteklemektedir; çünkü bu kırâat şekli daha kapsamlı ve daha geneldir. Nitekim bu âyette de "Mâlike'l-mülk" (مَالِكَ الْمُلْكِ) denilmiştir; bu kırâatın da daha geniş bir kapsamı vardır. İkinci olarak mülk tabiri, bir yönetimi ve otoriteyi gösterir. Mâlik ise, mülkün gerçek sahibini ifade eder. Bir şeyin gerçek mülkiyeti kimde olursa o mülke sahip olmak ve tasarrufta bulunmak hakkı ile o şeyi yönetme gücünü elinde bulundurma hakkının da onda olması gerekir. Yönetme gücünü elinde bulunduran herkesin, aynı zamanda onu ele geçirmek hakkına da sahip olduğu iddia edilemez. Bundan dolayı bu kelimelerin elifli olarak "mâliki yevmi'd-dîn" (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) diye okunması gerekir. Bunu elifsiz olarak مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ diye okuyanlar, âyeti "O gün hükümranlık yalnız Allah'ındır, onlar arasında hükmünü verir"[101] meâlindeki âyette mevcut anlama atfetmiş olurlar. Hükümranlığın söz konusu edildiği her yerde melik denir, mâlik denmez. Bundan dolayı âyet, açıklanan şekildedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

[100] "Mülkün sahibi ifadesi, dünya ve âhireteki her türlü mülkün sahibi anlamına gelir. Hiç şüphe yok ki dünyadaki her mükün gerçek sahibi de O'dur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 107b).

[101] el-Hac, 22/56.

Mutlak olarak mâlik sadece Allah için kullanılır. Keza rab kelimesi de mutlak olarak sadece Allah için kullanılır. Kula bir âidiyet nispet edildiğinde de, evin rabbi (sahibi) ve mâliki, hayvanın rabbi (sahibi) ve mâliki denir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Bazı âlimler buradaki hitabın özellikle Resûlullah'a (s.a.) yapıldığını söyler. Başkaları da bu hitabın aynen "De ki: O Allah tektir"[102] meâlindeki âyette olduğu gibi bütün akıl sahiplerine yapıldığını belirtir. [§] O hitap sadece Resûlullah'a değil, bütün akıllı 379
kişilere yapılmıştır.

Bu sadece bir hitap değil, aynı zamanda herkesin söylemesi için Resûl-i Ekrem'e verilen bir emirdir; sadece ona yönelik bir hitap olsaydı âyetin okunması esnasında "kul" (قل) yani "söyle" denilmesi gerekmezdi.

Buradaki "Allâhumme" (اللهم) lafzına bazıları "ey ilâhımız" anlamını vermiş, bazıları da sonundaki mim harfini atarak "yâ Allah! ümmenâ" yani "bize hayırla yönel!" diye anlam vermişlerdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[Dünya İmtihan Yurdudur]

De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Bu ilâhî beyanda azîz ve celîl olan Allah, sanki mülkü arzulayan veya mülkten bir paya ulaşan kişilerin arzularını O'na yönlendirmeleri veya sahip oldukları mülkün gerçekte O'ndan geldiğini kabullenmeleri konusunda onları sınamaktadır. Tâ ki Allah'ın verdiği şerefe ulaşsınlar ve O'nun lütfu ve keremi devam etmiş olsun. Nitekim "Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır"[103] meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir. Yine bu sayede nefislerinizin rağbet edip sizi, hakkını eda etmekten alıkoyan şeye O'nun sahip olduğunu size göstersin. Binâenaleyh bütün gayretinizi O'na yöneltin ve elde etmek için bütün gayretinizi sarfettiğiniz nimetlere karşı Allah'a şükredin. Çünkü bunların sahibi olan başkası değil, sadece O'dur. Bütün bunlar "Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır"[104] meâlindeki âyette ifade edilmektedir. Beşer tabiatının özelliğinden ve insan aklının işaretinden anlaşılan husûs şudur ki nefislerin tercih ettiği ve tabiatların meylettikleri şeyler hakkında insanlara gereken, onları bunlara ulaştıran varlıktan istemektir. İnsanlara düşen vazife, umduklarını elde etmeleri için irade ve tercihlerini, [§] kendilerini 280

[102] el-İhlâs, 112/1.
[103] en-Nisâ, 4/134.
[104] en-Nahl, 16/53.

buna yaklaştıracak bütün çareleri o yönde kullanmalarıdır. Bunun bir örneği mülk meselesi ile dünya lezzetleridir. Bu husûs onların kalplerine yerleşmiştir; şayet tedbirle, iyi bir siyasetle ve beşer tabiatının istediği yollarla buna ulaşabilseler dahi yine de bu husûs onların bu nimetlere başkalarından daha layık olduklarını göstermez. Bilâkis ondan mahrum edilen kişiler arasında ona nail olanlardan daha elverişli ve uyan biri olarak değil uyulan biri olarak ona hak kazanmaya daha lâyık olanlar vardır. Bu da bütün gayretini onu elde etmeye harcayan ile gayretleri ve meşgaleleri az olanlara değil, herhangi birine onu vermeye veya ona sahip kılmaya yetkili olanın Cenâb-ı Hak olduğu bilinsin diyedir. Beşerin işlerine ait bütün tasarrufların Allah'a ait olmasında, âlemin mülkiyetine sahip olmak ve onu idare etmekte tek olduğuna dair basiret sahibi olanlar ve kullarını sınayan için büyük bir delil ve güzel bir alâmet vardır.

Bu durumda -tevhid delilleri ve o hakkın kime ait olduğunun bilinmesi için buna itibar edilmesi gerektiği sabit olduğuna göre- Mûtezile'den çoklarının söylediği şu sözlerin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır: Zâlimler nâil oldukları mülke, kâfirler de ulaştıkları bolluğa Allah'ın takdiri ile ulaşmamışlar, bunları O'nun tedbiri sayesinde elde etmemişlerdir[105]. Gerçek olan, onların bunu, belirtilen şekildeki nimetler kendisinde bulunan bir büyükten elde etmiş olmala-
281 rıdır. [§] Onun için azîz ve celîl olan Allah'ın vâd ettiği gibi insanları iyiliklerle ve kötülüklerle imtihan etmek kendisine ait bir haktır[106].

Özetle belirtmek gerekirse dünya imtihan ve sınama yurdudur. Orada kendisine varlık verilen kişi, buna hak sahibi olduğu için verilmemekte, verilmeyen kişi de cezalandırılmak için yapılmamaktadır[107]. Dolayısıyla vermediği

---

105 Alaaddin es-Semerkandî (r.h.) şöyle der: "Bu anlatılanlarla Mûtezile'nin iddiasının yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır, onlar "aslah" (en uygun olan) meselesinde çelişkiye düşmekten kaçınmak için şöyle derler: Zâlimler nâil oldukları mülke, kâfirler de ulaştıkları bolluğa, Allah'ın takdiri ile ulaşmamışlardır. Çünkü; dinde aslah olanı yaratmak, hikmeti gereği Cenâb-ı Hakk'a vaciptir. Onlar Allah'ın zâlimlere ve kâfirlere mülk vermesinin, onlar için dinde fayda değil, zarar olduğunu iddia ederler. İşte onlar bunu inkâr ediyor ve şöyle diyorlar: Bu mülkü onlara Cenâb-ı Hak vermiş değildir, aksine kendileri gayr-ı meşru yollarla ona bizzat sahip olmuşlardır. Eğer Allah tarafından verilmemiş olsaydı, o takdirde ahmakların ve zayıf akıllı kişilerin servetten mahrum olmaları gerekirdi, onu ancak tedbir ve kuvvet sahibi kişiler elde edebilirlerdi. Hayat ise bunun aksini göstermektedir. Bu gerçek onların iddialarının yanlış olduğunu ve sözlerinin "Allah mülkü dilediğine verir" meâlindeki âyete de aykırı düştüğünü gösterir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 108a).

106 Muhtemelen Mâtürîdî, burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Belki dönüş yaparlar diye, biz onları iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik" (el-A'râf, 7/168).

107 "Bilâkis verilen nimetler, şükredip sevap kazanmakla şükretmeyip günaha düşmek arasında bir sınama amacıyla verilmektedir. Her ne kadar kendisine nimet verilmeyen kişi, ne yaptım da verilmedi diyebilirse de, bilmek gerekir ki nimetler de, başa gelen belâlar

kişi, ben ne yaptım da bana verilmedi, diyemez; çünkü nimetler yapılana karşılık olsun diye değil, imtihan için verilmektedir, aksine bunlar insanı imtihana tâbi tutmak içindir. İmtihan çoğu kere beşerî arzulara aykırı olmak ve hoşa gitmeyen şeylere katlanmak şeklinde olur. Bazan da insanlara, kendilerine büyük görünen şeyleri vermek veya güç-kudret sahibi olmak şeklinde vuku bulur. Bütün bunlar, insanın tercih ettiği ve terk ettiği şeylerde Allah rızası için mi davrandığı belli olsun diye; taşıdığı arzunun her şeyin mülkiyeti gerçekten uhdesinde bulunan yüce zâta duyulan kulluk arzusunun eseri mi, yoksa hiç tahkik etmeden hileler ve aldatmalar peşinde koşan kişiye duyulan eğilimin eseri mi olduğu ortaya çıksın diye sınamak amacını taşımaktadır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak..." meâlindeki beyanı da bu esasa dayanmaktadır[108]. Burada Allah Teâlâ Hz. İbrâhim (s.a.) ile tartışan kişinin getirdiği delili ve İbrâhim'in de ondan yüz çevirmesi anlatılmaktadır. Eğer mülkü ve iktidarı İbrâhim aleyhisselâma Nemrut "Hayat veren ve öldüren benim" demeye cüret edemezdi. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Mûtezile'nin iddiasına göre Cenâb-ı Hak mülkü sadece dostlarına vermeyi ve düşmanlarından çekip almayı diler. Mûtezile mensubu olan kişi, dünyada bunun aksinin görülmesine rağmen mülk ve kudretin kendisine ait olduğunu nasıl iddia edebilir? Mûtezile bu sözle, tevhidin kesin delilleri konusunda bu kadar şüpheyi gerektirecek husûsları inkârcılara kendilerinden başkasının verilebileceğini mi sanıyor? Yahut tevhîd ehlinin Rabb'ın yüceliği, kudreti ve celâli konusundaki iddialarını bozmaya dair onlara imkân veren[109] bu itirazların, [§] tevhîd görüntüsüne bürünmek ve zâhirde tevhid elbisesini giyin- 282
mek suretiyle Mûtezile'nin telkin etmiş olduğu şeylerden daha beliğ olduğunu mu zannediyor bunlar? Sonra itizal ehli bunları, tevhidi bozan ve tevhîd

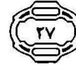
---

da, sabredip sevap kazanmakla isyan edip günaha düşmek arasında bir sınama amacıyla verilmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 108a).

[108] "Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi (Nemrud) görmedin mi? İbrâhim 'Rabbim hayat veren ve öldürendir' deyince o, 'Hayat veren ve öldüren benim' dedi. İbrâhim 'Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir' dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zâlimler topluluğuna rehberlik etmez" (el-Bakara, 2/258).

[109] Semerkandî'nin ifadesi şöyledir: "Mûtezile, kendilerinin tevhîd delilleri hakkında şüpheyi gerektiren şeyleri bulmaları, inkârcıların bu sözle onlara verdiğinden daha açık olduğunu mu zannediyor? Zira kâfirler, mülk ve varlığın Cenâb-ı Hakk'a değil, kendilerine ait olduğunu söyleyen insanlardır. O iddialarıyla Mûtezile de, dinde aslah (en uygun) olanın bu olduğunu kastetmiş oldu; buna göre de Cenâb-ı Hakk'ın değil kâfirlerin maksadı tahakkuk etmiş olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 108b).

ehlini reddeden delillere ulaştıklarını zannetmeleri için inkârcılara veriyorlar. Allah, inkârcıların nitelemelerinden çok yücedir, çok üstündür. **Hatalardan korunma ve kurtuluş ancak O'nun yardımıyla mümkündür.** Mûtezile'nin inkârcılara vermiş olduğu malzemenin hepsi daha önce İblis tarafından ortaya atılan düşüncelerdir. Böylece inkârcılar da (melâhide) İblis gibi deliller getirdiler ve dünyada kendilerine mülk ve servet verilmiş olması itibariyle nübüvvete onlardan daha lâyık olduklarını zannettiler. Yine zannettiler ki Cenâb-ı Hak katında kendileri daha üstün ve mevki itibariyle daha yukarıdadır ve Allah risâleti onlara değil kendilerine vermiştir. Fakat onlar (müslümanlar) bütün nimetlerin gerçekte Allah'a ait olduğuna, ulaşmış oldukları mülk ve şerefe Allah sayesinde ulaştıkları gerçeğine inanmışlardır. Mûtezile ise bunları Allah'tan yok etmek istemiş, bunu da insanların Allah'a yapmaları gereken şükrü yerine getirmekten ve Allah'ın kendilerine gönderdiği elçiye itaatten uzaklaştırmak için yapmışlardır. Cenâb-ı Hak'tan din ve dünya hakkındaki nimetlerin tamamını lütfetmesini niyaz ederiz.

تُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَىَّ
مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ
حِسَابٍ

27. "Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın ve dilediğine sayısız rızık verirsin."

Geceyi gündüze katarsın, gündüzü geceye katarsın. Ölüden diriyi çıkarırsın. Bu ilâhî beyanda farklı deliller vardır. Birincisi, azîz ve celîl olan Allah'ın yarattığı şeyleri bir takım sebeplerin yardımı sayesinde ve tabiatların etkisi sonucu oluşan bir nesne olarak yaratmadığının bilinmesidir. Çünkü sebepler, şekiller ve cinsler konumundadır, tabiatlar da öyledir, kendi özündekini, doğurduğu nesneye verme özelliği vardır. Meselâ sıcaklık harareti, soğukluk da üşümeyi doğurur. Cenâb-ı Hak ise birbirlerine zıt dilediği zıt nesneleri bir araya getirmeye kādir olduğu bilinsin diye sebeplerin yardımı ve tabiatların etkisi olmaksızın birbirine zıt özellikler taşıyan nesneleri yarattığını açıklamıştır. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.*

[Mükellifiyet, Risâlet ve Hikmet]

[§] İkinci yorum da şudur: Bütün bunlar yılların ve zamanların değiş- 383
mesine rağmen aralarında bir farklılık ve ayrılık olmaksızın planlanmıştır; tâ ki varlıklardaki farklılıkları yönetmenin Allah nezdinde eşit olduğu bilinsin. Evet söz konusu husûsların, kendisini hiç bir şeyin aciz bırakmadığı ve hiç bir noktasının gizli kalmadığı, aziz ve hakîm olan Allah tarafından düzenlenmiş olduğu bilinsin. Yine şu da bilinsin ki bütün varlıkları farklı şekillerde düzenleyen varlık tektir, çünkü varlıklar arasında bir çatışma ve uyumsuzluk yoktur. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.*

Allah Teâlâ aynı zamanda her cevheri başka bir şeyi yaratmakla oluşturdu. Sanki o şey başta hiç yokmuş ve sonra da varlığından hiç iz kalmamıştır. Sonra hiçbir şeyini eksik bırakmadan onu tekrar ilk niteliğine döndürmektedir, o kadar ki bunların arasında bir tercih imkânı bile kalmamaktadır. Bunu da, bütün parçalarını ve izlerini[110] yok ettikten sonra onu tekrar yaratmaya kādir olduğu bilinsin diye yapıyor. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.*

Yine Cenâb-ı Hak işi öyle büyük bir hikmet ve hayret edilecek bir tedbir üzerine bina etmiştir ki O'nun fiilinin abes olması asla mümkün değildir. Bir de imtihan ve sorumluluk kaldırılınca, risâlette mevcut bulunan hikmeti öğretmek suretiyle onu ve o tedbirin gerektirdiği şükür ve marifeti, sonra sahibi olduğu nimetlere özendirmeyi ve Allah katındaki cezadan korkutmayı geçersiz kılınca bunda, hikmetin de iptali ve âlemin abes olduğunun da ifade edilmesi vardır. Bu ise akla aykırı bir durumdur. İnsanın özünde[111] onu yoktan var edene ait hikmetin büyüklüğü inancı mevcuttur. Böylece ibadetin, risâletin, mükâfat ve cezanın hepsinin gerçekliği ortaya çıkmış oldu. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.*

Bir önceki âyette geçen "mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip
alırsın" cümlesinin iki anlamının bulunması ihtimali vardır. [§] Birinci ih- 284
timal bu, onlara daha hiçbir şey verilmemişken ilk olarak verdiği anlamına gelebilir. Aynı şekilde de çekip almaktadır, yani onlara önce verip sonra almak şeklinde değil başta vermemiştir. Bu aynen "Gökleri bir direk olmaksızın

---

110 "Meselâ sperm (nutfe), aşılanmış yumurta (alâka) haline gelince, kendisinde spermden eser kalmıyor. Gece ve gündüz de böyledir; ötekinin gelmesiyle beriki gidiyor ve kendisinden hiçbir iz kalmıyor. Sonra hiçbir eksiği olmadan onu tekrar ilk vasfına döndürüyor..." (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 108b).

111 Yani insanların nefislerinde ve fıtratlarında.

yükselten Allah'tır"[112] meâlindeki âyete benzemektedir. Yani gökleri yaratılışın başlangıcında yüksek yarattı, yoksa önce gökleri yaratmış, sonra yükseltmiş değildir. "Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır"[113] meâlindeki âyet de böyledir. Yani bu çıkarma işi başta yaratırken yapılmıştır, yoksa önce karanlıkta iken sonra onları, oradan çıkarmış değildir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. **Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın** meâlindeki âyet de aynı şekilde anlaşılmalıdır. Yani başlangıçta öyle yaratılmışlardır, yoksa birini öbürüne katmak şeklinde değildir. "De ki: Hiç düşündünüz mü, eğer Allah geceyi kıyâmet gününe kadar üzerinizde devamlı kılsa"[114] meâlindeki âyet ile "gündüzü devamlı kılsa"[115] meâlindeki âyet de bunu teyit etmektedir. Burada Allah bu ikisinden birini devamlı kılmadığını haber vermektedir. **Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın** meâlindeki âyet de böyledir. Yani başlangıçtaki oluşumu ifade etmektedir; diriyi başlangıçta ölüden (yoktan) yaratması, ölüyü de hiç orada olmadan diriden yaratmasıdır. Diğer bir ihtimal de bütün bunlar, yok olduktan sonra mülkü vermesi ve aşağılık bir konumdan sonra üstün kılması anlamına da gelebilir. Mülk elde edildikten sonra onu çekip almasıdır, izzete erdikten sonra zillete düşürmesidir. Buna göre **Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın** meâlindeki âyet de, bir kısmını öbürünün içine, öbürünü de bunun içine sokmak mânasına gelir.

Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın. Bu âyetin, sözlerin dirisini fiillerin ölüsünden, fiillerin ölüsünü de sözlerin dirisinden çıkarmak anlamına geldiği söylenmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif yerlerinde kâfire ölü, mümine de diri adını vermiş olmasından[116] hareketle bu âyete kâfirden mümini, müminden de kâfiri çıkarırsın anlamı da verilebilir.
235 [Ş] Buna cevherin dirisini onun ölüsünden çıkarır, cevherin ölüsünü de onun dirisinden çıkarır anlamı da verilmiştir. Yine meniden canlıyı çıkarır, canlıdan da meniyi çıkarır diye de bir anlam verilmiştir. Yumurtayı canlıdan çıkarır,

112 "Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, sonra arşa istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır..." (er-Ra'd, 13/2).

113 el-Bakara, 2/257.

114 "De ki: Hiç düşündünüz mü, eğer Allah geceyi kıyâmet gününe kadar üzerinizde devamlı kılsa Allah'tan başka size ışık getirecek bir tanrı var mıdır? Hâlâ söze kulak vermeyecek misiniz!" (el-Kasas, 28/71).

115 Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "De ki: Ne dersiniz, eğer Allah gündüzü üzerinizde kıyâmet gününe kadar devamlı kılsa, Allah'tan başka size istirahat edeceğiniz geceyi getirebilecek bir tanrı var mı? Hâlâ (gerçeği) görmeyecek misiniz?" (el-Kasas, 28/72).

116 "Dirilerle ölüler bir değildir. Allah dilediğine elbette işittirir, ama sen kabirlerdekilere de işittirecek değilsin!" (el-Fâtır, 35/12).

canlıyı da yumurtadan çıkarır da denilmiştir. Nihâyet hurma ağacını çekirdekten çıkarır, çekirdeği de hurma ağacından ve taneyi filizden, filizi de taneden çıkarır diye de söylenmiştir.

Dilediğine sayısız rızık verirsin. Bu cümleye, insanların sayısını ve miktarını bildikleri kadar değil, diye anlam verilmiştir. Buna, çalışıp yorulmadan ve karşılık istemeden anlamı da verilmiştir; yani arka arkaya verdiklerinde onlar için sayı tutmaz. "Bi gayrı hisâb" (بغير حساب) lafzı, Mûtezile mensuplarının aksine, onlara amellerinin sayısına göre vermez, bilakis fazla fazla verir anlamına da gelir. Bununla âhiret sevabının kastedilmiş olması da muhtemeldir. İbn Abbâs'tan (r.a.) gelen rivâyete göre, Farsça'dan Arapçalaştırılmış bir kelime ile ifade edilirse "bilâ hindâz" (بلا هنداز) yani hesapsız (هنداز) verir[117]. Mukâtil de, buna Allah'tan başka kimsenin güç yetirmesi mümkün değildir, der. Allah Teâlâ benden yüce konumda bulunan ve beni hesaba çekecek bir sultan yoktur, Sultan benim, dilediğime hesapsız şekilde veririm, herhangi birinin beni hesaba çekmesinden korkmam, buyuruyor. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِى شَىْءٍ اِلَّٓا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةً وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾

28. "Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah'la olan bağını koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Sonunda dönüş Allah'adır."

[Kâfirleri Dost Edinmek]

Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin! Bu beyana iki anlam verilebilir. Biri, dost edinseler bile onlar müslümanların dostu değildirler, bilakis onlara düşmandır. Nitekim "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğu... göremezsin..."[118] buyurulmaktadır. Diğeri de âyetin onlarla dost-

---

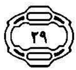
117 Hindâz, Arapçalaştırılmış bir kelimedir. Farsça aslı endâze'dir. Ona 'hesapsız ve ölçüsüz derecede verdi', denir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "هندز" maddesi).

118 "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah'a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin. İşte Allah bu müminlerin kalplerine imanı yazmış ve onları katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları -orada ebedi kalmak üzere- altından ırmaklar

luğu yasaklaması, yani onları dost edinmeyin anlamıdır. Nitekim "Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin!"[119] meâlindeki âyet ile "Ey iman edenler! yahudileri ve hıristiyanları dost edinmeyin!"[120] meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir.

286 [§] **Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız müstesna.** Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Denilmiştir ki; bundan maksat onlarla aranızda bir yakınlık ve akrabalık olursa müstesnâ; o zaman dinleri itibariyle onları dost edinmeden kendileriyle ilişki kurup insanî görevleri yerine getirebilirsiniz. Hz. Ali (r.a.), babası Ebû Tâlib vefat ettiğinde Resûlullah'a (s.a.); senin sapık amcan vefat etti, deyince, Hz. Peygamber (s.a.) de "git, onu göm!" buyurmuştu[121]. **Korunmanız müstesna** meâlindeki ifadeden canınızı korumanız mânasının kastedilmiş olması da muhtemeldir; onlardan canınıza gelecek tehlikelerden korkmanız hâli müstesnâ. Bu durumda helâk olmak endişesiyle, kalbiniz başka yöne yönelik olmak şartıyla onlara dost görünebilirsiniz. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Takıyye (sakınmak), kalbi iman ile dolu olduğu halde dilinin başka şeyler söylemesidir[122].

Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Bu cümlede yer alıp Allah'a nispet edilen "nefs" (نفس) kelimesi sizi bu işin âkıbetinden uyarıyor anlamına geldiği gibi, bunun cezasından uyarıyor anlamına geldiği de söylenmiştir. Adamın biri diğerine; "seni falan kişi hakkında uyarıyorum" dediğinde, ondan gelecek cezayı ve kötülüğü kastetmiş olur. Buna göre **Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor** meâlindeki cümle, böyle yaptıkları takdirde başkasından değil, kendisinden gelecek olan felâket ve cezadan onları uyarmaktadır, demektir[123]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

قُلْ اِنْ تُخْفُوا مَا فٖى صُدُورِكُمْ اَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَيَعْلَمُ مَا فِى
السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدٖيرٌ

akan cennetlere yerleştirecektir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah'tan yanadırlar; iyi bilinmeli ki kurtuluşa erecek olanlar da Allah'tan yana olanlardır!" (el-Mücâdele, 58/22).

119 el-Mümtehine, 60/1.

120 el-Mâide, 5/51.

121 bk. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, II, 281; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 395.

122 bk. Taberî, *Tefsîr*, III, 228; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 358.

123 Cezâ ve azabın bizzat kendisi, insanların anlayışlarına göre olur; burada Allah, bu şekilde onun cezasını insanların anlayışlarına yaklaştırarak açıklamaktadır.

29. "De ki: İçinizdekileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir; göklerde olanları da yerde olanları da bilir. Allah her şeye kādirdir."

De ki: İçinizdekileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir. Muhtemelen burada, kâfirlerle dostluk konusunda gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi Allah'ın bildiği kastedilmektedir. Burada Allah, müminlerin kalplerinde onlarla dostluk konusunda bir şeylerin var olduğunu haber vermektedir. Fakat âyetten, insanların gizlediği ve açığa vurduğu her şeyi Allah'ın bildiği anlamı da kastedilmiş olabilir. **Allah göklerde olanları da yerde olanları da bilir.**

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ اَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾

30. "Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir."

Herkesin yaptığı iyiliği önüne konmuş olarak bulacağı gün. Şöyle denilmiştir: Burada işlemiş olduğu hayırlı amellerin sevabını önüne konmuş olarak bulacağı kastedilmektedir. [§] Zira onun yapmış olduğu amel sevap için- 281
dir, yoksa onu yapmış olmak için değildir.

İşlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun. Muhtemelen insan, yapmış olduğu kötülükleri yazılı olarak önünde hazır bulacak ve ondan kaçmaya çalışacaktır. Azîz ve celîl olan Allah müminlere yaptıkları iyilikleri kabul edeceğini ve kusurlarını bağışlayacağını vâd etti ve onları iyilikleri yapmaya özendirdi. Şöyle buyurdu: "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz"[124]. Dolayısıyla mümin, yapmış olduğu hayrın sevabını önünde hazır bulacak, hatalarının da görmezden gelindiğini görecek. "Artık kitap (amel defteri) ortaya

---

[124] "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkāf, 46/16).

konmuştur"[125] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi kâfir de dünyada yapmış olduğu kötülüklerin cezasını önünde hazır bulacak; üstelik onların kötülükleri görmezden gelinmeyecek ve yaptıkları hayırlar da yok sayılacak. Âyette **aralarında uzun bir mesafe bulunsun** meâlindeki cümleye; görülemeyecek kadar uzun bir mesafe anlamı verildiği gibi, hiç olmamasını isteyecek kadar uzun mesafe mânası da verilmiştir. İster mümin olsun ister kâfir herkes, günahıyla arasında, hiç olmamış kadar uzun bir mesafe bulunmasını arzu edecek. **Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor.** Bu âyeti daha önce açıklamıştık[126].

[Allah'ın Günahları Bağışlaması, Şefkat ve Merhameti]

Allah kullarına çok şefkatlidir. Cenâb-ı Hak bu beyanıyla âhiret şefkatini kastetmişse, o yalnız müminlere mahsustur, şayet dünya şefkatini kastetmişse, herkes içindir. **Allah kullarına çok şefkatlidir.** Allah'tan gelen şefkat ve merhametin iki yönü vardır. Birincisi işin başında görülür; şöyle ki O, yaratıkları yaratmış, onlarda birbirinden ayrışan ve uzlaşan şeyleri ayırd edecek bir kabiliyet yaratmıştır. Sonra onların her birine layık olduğu cezayı vermemiş, aksine merhamet buyurmuş, tövbe etmesi ve Allah'a dönmesi için kendisine fırsat tanımıştır. Bu, her kulu kapsayan bir merhameti ifade eder.

İkincisi ceza konusundaki merhamettir, bu da kulu bağışlamak fakat yaptığı güzel işin sevabını ona vermektir. Bu tür merhamete, Allah'ın düşmanları erişemez, çünkü onlara merhamet etmek akıllarda, ayırt edilmesi gereken şeyleri ayırt etmeyi bilmediği fikrini uyandırır ve dolayısıyla câhil sayılmasını
288 gerektirir. [§] Ayrıca bu, iyiliği lâyık olmadığı yere koymak, ikram edeni tanımayana ikramda bulunmak demektir. Hikmet ise, yapmayı tercih ettikleri şeyleri onlara yasaklamak ve korkutmak suretiyle onların cezalandırılmasını gerektirir. İşte bu merhamete ancak O'nu bilen ve O'nun dostluğuna inananlar erişir. Her ne kadar cehalet yüzünden veya af ve merhamet ümidiyle bir takım isyanlarla imtihan edilseler -zira insanların konumu budur- ve (nefsine) mağlup[127] olarak hata işleseler de, onların kalplerinde Allah her şeyden daha uludur ve O'na itaat iki dünya lezzetlerinin toplamından büyüktür. İşte bu, bazı hallerde nefislerine mağlup olsalar da müminlere ve kendilerini kendi

---

125 "Artık kitap (amel defteri) ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak 'Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!' dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye haksızlık etmez" (el-Kehf, 18/49).

126 bk. Âl-i İmrân, 3/28 âyetinin tefsiri.

127 "Cehalet yüzünden veya şehvetin yahut taassubun baskısı yüzünden bir takım isyanlarla imtihan edilseler bile" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 109a).

tercihleri olarak kulluğa adayanlara özel bir merhamettir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ
ذُنُوبَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣١﴾

31. "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."

[Allah'ı Sevmenin Alâmetleri]

De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin. Bu beyanın tefsirine dair şöyle denilmiştir: Resûlullah (s.a.) döneminde bazıları, biz Allah'ı çok seviyoruz, diyorlardı. Azîz ve celîl olan Allah işte bunun üzerine bu âyeti indirdi ve burada kendisine duyulan sevgi için bir alâmet gösterdi[128]. Şöyle de denilmiştir: Yahudiler "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[129] dediklerinde Cenâb-ı Hak bu âyeti gönderdi ve **Söyle**, ya Muhammed, dedi, **Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin**. Bu, sultanlardan birini seven insan onun elçisini de sever, emrine tâbi olur ve sevdiği için ona itaat eder[130] anlayışına uygun bir ifadedir. Ama siz benim elçime düşmanlık gösterip emrine tâbi olmayı ve ona itaat etmeyi terk ettiğiniz zaman, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız" iddianızda yalancı olduğunuz ortaya çıkar. Çünkü birini seven insan onunla, onun elçisiyle ve taraftarlarıyla beraber olmayı da sever. Burada muhabbet, sevdiği kişinin sevdiklerine itaati ve onun hoşlanmadıklarından hoşlanmamak tarzındaki eylemleri tercih etmek, bütün emirlerinde ona uymak anlamına gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ
الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾

---

128 Bu alâmet de Resûlullah'a (s.a.) uymak ve ona itaat etmektir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 109a).

129 "Yahudiler ve Hıristiyanlar; bir Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız, dediler" (el-Mâide, 5/18).

130 "Çünkü siz, kitabınızda vasfımı gördüğünüzden dolayı benim O'nun elçisi olduğumu kesin olarak biliyorsunuz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 109a).

289 [§] *32. "De ki: 'Allah'a ve resûle itaat edin.' Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez."*

Bu âyet, daha önce geçmişti[131].

إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى اٰدَمَ وَنُوحًا وَاٰلَ اِبْرٰهٖيمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿٣٣﴾

33. "Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) ***üstün kıldı."***

Allah Âdem'i seçti. Bu ilâhî beyanla ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Buna Allah Âdem'i, Nûh'u ve zikrettiği diğer kişileri kendine elçi ve peygamber olarak seçti anlamı verilmiştir. Bazıları onları kendi dini olan İslâm için seçti mânasını vermiş; bir kısım da onları niyet, sâlih amel ve Allah için samimiyetleri sebebiyle onları tercih etti anlamını uygun görmüştür.

"Istıfâ" (الاصطفاء) kelimesi, dünya kirleri ile kirlenmemiş, saf ve temiz kişileri seçip ayırmak anlamına gelir. Diğer âlimler ise Allah'ın onları iki şeyden dolayı seçtiğini belirtmiştir: Âhiret için ve dünya için. Hz. Peygamber'in şu sözüne bakmaz mısın? "Biz Peygamberler ölünce mallardan oluşan miras bırakmayız kölenin efendisi için ölmesi gibi ölürüz"[132].

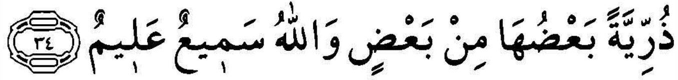
Allah seçti meâlindeki âyette Cenâb-ı Hak *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* kendi dostlarını ve hâlis kullarını sonra da düşmanlarını ve bedbahtları anmıştır. Bunun sebebi hâlis kul olmanın gerektirdiği şeylere özendirmek ve bedbaht olmalarına yol açan şeyleri yapmalarından sakındırmaktır. Çünkü bu iki davranış yaratılış ve cevher olarak değil, tamamen beşerin tercihi olarak ortaya çıkar. Sebeplerini de imtihana tâbi tutulan mükellefler üretir. Buna göre her iki grubun dünyada ve âhirette karşılaşacakları âkıbetin zikredilmesinin sebebi de bu esasa bağlıdır. Allah Teâlâ özendirmek ve korkutmak amacıyla akla ve insan tabiatına temiz ve çirkin görünen çeşitli cevherlerden örnekler vermiştir. Buna göre içinde şehvetler ve lezzetler olsa da dünya işleri bütünüyle ibretler ve öğütlerden, elemlerden ve acılardan ibarettir. Tâ ki, dünyanın bu-

---

131 bk. el-Bakara, 2/285; Âl-i İmrân, 3/20 âyetlerinin tefsiri.

132 Bu hadisi Buhârî ve Müslim farklı sözcüklerle rivâyet etmişlerdir. Mâtürîdî'nin rivâyetine en yakın olanı, Buhârî'nin Urve b. ez-Zübeyr, Hz. Âişe ve Hz. Ebû Bekir vasıtasıyla Resûlullah'dan rivâyet ettiği şu hadistir: "Bize vâris olunmaz, geride bıraktığımız şeyler sadakadır" (Buhârî, "Humus", 1; Müslim, "Cihâd", 49, 52, 54, 56).

nun için değil, daha büyük bir şey için, bütün âlemi çekip çeviren müdebbire ulaşmak için yaratıldığı bilinmiş olsun. Zira tercih ehli olan insan türü nihaî âkıbete göre yerilir veya övülür. [§] Cenâb-ı Hak hakîmlerin ve iyilik sahipleri- 290
nin âkıbetlerini, insanları onlara özendirerek güzel ve övgüye değer kılmış, beyinsizlerin ve kötülük sahiplerinin âkıbetini de o davranışlardan sakındırmak için kötü ve çirkin kılmıştır. Böylece insana haz vermek ve vermemekte farklı tezahür etseler de Allah'ın bütün fiillerinin, hikmet ve ihsan esasına dayandığı ortaya çıkar. İmtihanın başında ve ceza konusunda da hikmetin yolu budur. Şu kadar var ki imtihan farklılık gösterse de, buna verilecek olan karşılık (ceza), hikmet ve ihsanda olduğu gibi bir çeşitlilik arz eder, çünkü tercih ehli olan insanın yaptıkları onu gerektirir. İnsanın lehinde olsun aleyhinde olsun gördüğü karşılık (ceza), hikmet ve ihsanın tabiî sonucudur. Burada ihsan kelimesi ile karşılık beklemeden, şükrü daha uygun ve daha öncelikli[133] gören bir imtihanın caiz olduğu alanları kastediyorum. Hikmet de düzenleme ve yönetimde gerekli olan şeydir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

34. (Allah onları), ***birbirinden gelme nesiller olarak*** (seçip âlemlere üstün kıldı). ***Allah hakkıyla işitmekte ve bilmektedir.***

Birbirinden gelme nesiller. Bu beyan hakkında denilmiştir ki Âdem'den (s.a.) gelen soy, sonra Nûh'tan (s.a.) gelen nesil, sonra da İbrâhim'den (s.a.) gelen kuşaklar kastedilmiştir. Bunun birbirlerinden gelen nesiller, ayrıca birbirlerinin özünden gelen soy anlamına geldiği de söylenmiştir. İşte bundan dolayı birbirinize karşı büyüklenmeyin! Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz"[134] buyurmaktadır. Cenâb-ı Hak tefsirini yapmakta olduğumuz âyette hür insanın köleye karşı büyüklük taslamasını yasaklamıştır. Bazıları şöyle demiştir: Zürriyet, "Ey Nûh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler!"[135] meâlindeki âyette olduğu gibi çocuklar ve atalar topluluğu demektir. Onlar çocuklardan ve

[133] Muhtemelen Mâtürîdî, burada şunu kastetmektedir: İmtihan karşılıksız olsaydı bile, nimetten daha uygun olduğu için şükrü hak etmesi adâlet sayılırdı. Ama Cenâb-ı Hak kulunu belalarla imtihan ettiğinde güzel karşılıklar vererek onu mükâfatlandırır.

[134] "İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz" (en-Nisâ, 4/25).

[135] el-İsrâ, 17/3.

atalarından oluşmuş bir topluluktu. "Zürriyyet" (ذرية) kelimesi "zerree-yezreu" (ذرأ يذرأ) fiilinden gelir, bu da yaratılış demektir. Bu kelimesinin özellikle çocuklar anlamına geldiği de söylenmiştir. "Falanın zürriyeti" denilince özellikle onun soyu anlaşılır. Bunun delili de "Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle!"[136] meâlindeki âyet ile "Ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum"[137] meâlindeki âyet-i kerîmedir.

291 [§] (Önceki âyette geçen) **Âl** (الآل) kelimesi konusunda da farklı görüşler vardır. Bir adamın âli (آل الرجل) denilince, ona bağlı olan kişilerin kastedildiği söylenmiştir. Buna, onunla beraber olanlar anlamı da verilmiş, akrabası anlamı da kastedilmiştir. Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın buyruklarına karşı gelmekten sakınan herkes, benim âlimdendir"[138] Âyette geçen İmrân'ın Süleyman b. Dâvûd'un (a.s.) soyundan geldiği söylenmiştir.

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرٰنَ رَبِّ إِنِّى نَذَرْتُ لَكَ مَا فِى بَطْنِى مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّى إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾

35. "Bir zamanlar İmrân'ın karısı şöyle demişti: Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım, benden kabul buyur; kuşkusuz sensin her şeyi işiten, her şeyi bilen."

Bir zamanlar İmrân'ın karısı şöyle demişti: Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım. Azîz ve celîl olan Allah, İmrân ailesini seçip onları bütün âlemlere üstün kılınca (34. âyete bakınız), O'nun seçip sayesinde âlemlere üstün kıldığı nimetlerin en küçüğü, İmrân'ın karısının karnındaki bebeğini, Allah'a adamış olmasıydı. Âyetteki "muharrer" (المحرر) kelimesi, hayatını sürdürme telaşından kurtulup kendini ibadete vermek demektir. Şöyle de

---

136 Âl-i İmrân, 3/38.

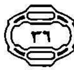
137 "Onu doğurunca dedi ki: Rabbim! Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir- erkek ise kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum, işte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum" (Âl-i İmrân, 3/36).

138 Heysemî, Enes b. Mâlik'den gelen rivâyeti şöyle nakletmiştir: Allah'ın Resûlune (s.a.), Muhammed'in âli kimdir? diye soruldu, "Müttakî olan herkes" buyurdu. Sonra da "O'nun dostları, ancak müttakî kişilerdir" (el-Enfâl, 8/34) âyetini okudu. Bunu Taberânî *el-Mu'cemu's-sağîr* ve *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında rivâyet etti. Bu rivâyette Nûh b. Ebî Meryem gibi zayıf bir râvî bulunmaktadır (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 269. Ayrıca bk. Kurtubî, *Tefsîr*, XVI, 81; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 307.

denilmiştir: Muharrer, Allah'a ihlasla ibadet eden, O'na itaatte bulunarak hayatını sürdüren, hiçbir şey kendisini Allah'a ibadetten alıkoymayan, her şeyden vazgeçip kendini ibadete veren demektir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[139]. "Muharrer"in, sadece Allah'a yönelik olan anlamına geldiği de söylenmiştir. Ona camiye hizmet eden kişi anlamı da verilmiştir. **Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım** meâlindeki ilâhî beyanıyla İmrân'ın karısı, karnındaki bebeğini sadece Allah'a hizmete tahsis ettiğini, insanların çocuklarından beklediği türden bir ilgi ve yakınlık göstermeyi beklemediğini söylemektedir. İşte azîz ve celîl olan Allah'ın onları seçip âlemlere üstün kıldığı şeylerden biri budur.

Buna göre çocuk isteyen herkese düşen görev, İmrân'ın karısının ve Zekeriyya'nın istemiş olduğu gibi Allah'ın rızasını istemektir. Zekeriyya şöyle duâ etmişti: "Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle!"[140] Hz. İbrâhim (a.s.) de şunu istemişti: "Rabbim; bana iyilerden olacak bir evlat ver"[141], "Onlar, Ey rabbimiz! derler, bize eşlerimizden çocuklar bahşet!"[142] meâlindeki âyet de bu anlamdadır. Dolayısıyla insanların çocuk isterken düşünmeleri gereken şeyler bunlardır, yoksa onların yaşayışları konusunda kendilerine yardımcı olmak, destek vermek ve ilgilenmek değildir.

[§] **Benden kabul buyur; kuşkusuz sensin her şeyi işiten, her şeyi bilen.** 292
Yani benim bu adağımı, sadece sana hizmete tahsis ettiğim şeyi kabul eyle! **Şüphesiz sensin işiten**, adayışımı **bilen de sensin**, yani maksadımı. Şöyle denilmiştir: Buradaki "semî'" (السميع) kelimesi, duâmı kabul eden sensin, "alîm" (العليم) niyetimi bilen sensin mânasına gelir.

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ اِنّ۪ي وَضَعْتُهَٓا اُنْثٰىۜ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا
وَضَعَتْۜ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْاُنْثٰىۚ وَاِنّ۪ي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَاِنّ۪ٓي
اُع۪يذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّج۪يمِ

[139] İbn Kesîr bu sözü Tefsîr'inde kimseye nispet etmeden kaydetmektedir (bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 360).

[140] "Orada Zekeriyya rabbine dua edip dedi ki: Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle! Kuşkusuz sen duayı işitmektesin" (Âl-i İmrân, 3/38).

[141] "Rabbim, bana iyilerden olacak bir evlat ver. Bunun üzerine kendisine akıllı ve edepli bir erkek çocuğu olacağını müjdeledik" (es-Sâffât, 37/100-101).

[142] "Onlar, Ey rabbimiz! derler, Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet, bizi günahtan sakınanlara öncü yap!" (el-Furkân, 25/74).

36. "Onu doğurunca dedi ki: Rabbim! Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir- erkek kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum, işte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum."

Onu doğurunca dedi ki: Rabbim! Onu kız doğurdum. Cenâb-ı Hakk'ın onun karnındaki bebeği ve ne doğurduğunu bilmesine rağmen, İmrân'ın karısının **onu kız doğurdum** demiş olması, iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, o dönemde sadece erkek çocuklar adanabildiğinden dolayı bir anlamda mazeret beyan etmekte, adak yaparken söylediği şeye uygun bir çocuk doğurmadığı için mazeret bildirmektedir. İkincisi, insan ilginç bir şey gördüğünde bunu söyler, her ne kadar kendisinin bildiğini başkasının da bildiği ve kendisinin gördüğünü başkasının da kendisinin o şeyi gördüğü gibi gördüğünü biliyor olsa bile. Yahut kız çocuğu dünyaya getirdiğinden ve kızların bu hizmet için uygun olmadığını düşündüğünden, onu beklenen faydalara uygun hale getirmesini istemiş olabilir.

Onu kız doğurdum. Bu cümle, her ne kadar doğurduğu çocuk bu maksada uygun olmasa da yaptığı adakla Cenâb-ı Hakk'a yönelik itaat etme niyetini, kendisinden kabul etmesi için Allah'a dolaylı olarak istekte bulunmak anlamına da gelebilir. Bunun üzerine kendisine Allah Teâlâ tarafından şöyle cevap verilmiştir: "Rabbi ona hüsnü kabul gösterdi"[143]. Şayet tercih ve ikram olarak çocuk erkek olsaydı, onu kabul edeceği gibi bunu da kabul buyurdu ve onu bütün âlemlerin kadınlarının en hayırlısı yaptı.

Erkek kız gibi değildir. Bu beyanının mânası konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştü. Denilmiştir ki bu, onun sözüdür: Buna göre **erkek kız gibi değildir**, sözüne, **onu kız doğurdum** meâlindeki sözünün ardından söylemiştir. Çünkü sorumluluğunu üstlenmek ve diğer gereklerini yerine getirmek gibi erkek çocuğun ihtiyaç duymadığı şeylere kız çocuğu daha fazla ihtiyaç duyar.
293 [§] Şöyle de denilmiştir: Bu, İmrân'ın karısı **onu kız doğurdum** dediğinde, azîz ve celîl olan Allah'ın ona cevap olarak söylediği bir sözdür. Yani senin niyet ettiğin şey konusunda **erkek kız gibi değildir.** *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Ben onun adını Meryem koydum meâlindeki ilâhî beyan, kız çocuklara isim koyma hakkının babalara değil annelere ait olduğuna işaret etmektedir. Sonra annesi onu Allah'ın korumasına havale ettiğinde, **onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum,** niyazını da eklemiştir. Bu

143 Bir sonraki âyet.

ilâhî beyan, erkeklerin de kadınların soyundan geldiklerine işaret eder, çünkü Meryem'den Hz. Îsâ'dan başka kimse doğmamıştır.

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَاَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا
كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا
مَرْيَمُ اَنّٰى لَكِ هٰذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ
بِغَيْرِ حِسَابٍ

37. "Bunun üzerine rabbi ona hüsnü kabul gösterdi ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriyya'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyya onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) ***bir rızık bulur ve; 'Ey Meryem! Bu sana nereden?' diye sorar, o da; 'Allah tarafından' cevabını verirdi. Kuşkusuz Allah dilediğine sayısız rızık verir."***

Rabbi ona hüsn-ü kabul gösterdi ilâhî beyanı, İmrân'ın karısının talep ettiği üzere Meryem'i ve soyunu kovulmuş şeytandan korumasına almayı kabul etti, demektir. Bu cümle, her ne kadar onu kız doğurdu ise de, adadığı şey için Allah onu uygun hale getirdi, mânasına da gelebilir.

Onu güzel bir şekilde yetiştirdi ifadesi, şeytanın ona musallat olmasına fırsat vermedi mânasına gelebilir. Onun rızkını ve ihtiyaçlarını kimsenin eline bırakmayıp bizzat kendi üzerine alarak, çeşit çeşit rızıklar göndermek suretiyle onu güzel bir terbiye ile yetiştirip büyüttü mânasına da gelebilir. Nitekim âyetin devamında **Zekeriyya onun odasına her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulurdu** buyurulmaktadır. Başka bir âyette de şöyle buyurulmuştur: "(Şu) hurma ağacını kendine doğru silkele ki üzerine taze, olgun hurma dökülsün"[144].

Zekeriyya'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Bu âyetteki (كَفَلَهَا) kelimesi, şeddeli ve şeddesiz olmak üzere iki şekilde okunmuştur. Şeddesiz okuyana göre âyet, Zekeriyya onun bakımını üzerine aldı mânasına gelir. Şeddeli okuyana göre ise, azîz ve celîl olan Allah onun bakımını Zekeriyya'ya verdi anlamına gelir.

---

144 Meryem, 19/25.

Zekeriyya onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulurdu. Şöyle denilmiştir: Onun yanına her girdiğinde orada kışın yaz meyvesini, yazları da kış meyvesini bulurdu.

293 [§] (Zekeriyya ona) **'Ey Meryem! Bu sana nereden?' diye sorardı.** Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda iki görüş ileri sürülmüştür. Biri şöyledir: Ona bunun kaynağını soruyordu veya bu durumu yadırgadığı ve kendisinden de kuşkulandığı için açıklama yapmasını istemek, "bu sana nasıl geldi?" diyordu. Onun yanına kendisinden başka kimse girmediği ve ihtiyaçlarını kendisinden başka kimse karşılamadığı için gönlüne her insanda görülebilecek bir kuşku düşmüştü. Diğeri de şöyledir: Bu hale şaşırdığı için öyle söylemişti: mevsimi olmadığı halde bozulmamış yiyecek ve meyveyi görünce, hayretle; **bu sana nereden geliyor?** diye sormuştu.

O da; 'Allah tarafından' cevabını verirdi. Kuşkusuz Allah dilediğine sayısız rızık verir. Yani Allah dilediğine hiç beklemediği yerden rızık verir.

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً
إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾

38. "Orada Zekeriyya Rabbine duâ edip dedi ki: Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle! Kuşkusuz sen duayı işitmektesin."

Orada Zekeriyya Rabbine dua edip dedi ki: Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle! Şöyle denilmiştir: O zaman Zekeriyya Rabbine dua etti; nefsinde çocuk isteği uyanınca Rabbinin kendisine temiz bir nesil ihsan eylemesini istedi. Fakat çocuk arzusunun, ruh halini değiştirdiğini fark edince duadan vazgeçti, böyle bir durumda Allah'tan bir şey istemenin doğru olmayacağını düşündü[145]. Fakat Meryem'in yanında kışın yazlık meyveleri, yazın da kışlık meyveleri bozulmamış halde görünce, o zaman Allah'tan istemenin doğru olacağını, zira Allah'ın, zamana bağlı olmadan da yapılan duayı kabul edeceğini anladı. İşte **orada Zekeriyya Rabbi'ne dua etti** meâlindeki cümle

145 "Fakat o, edebe uyarak dua etmedi; çünkü edeb, her şey Allah'ın kudreti dâhilinde olsa da, insanlar arasında nadir görülen veya alışılmış olmayan bir şey için değil, ancak alışılmış olan bir durumun varlığı halinde kişinin Allah'a duâ etmesini gerektirir. O ise Cenâb-ı Hakk'ın kudretini insanların en iyi bileni idi. O peygamberdi ve öyle bir çocuk arzusunun ruh halini değiştirdiğini görüyordu, üstelik karısında da öyle bir çocuk arzusu yoktu. İşte bundan dolayı dua etmeye ve Allah'tan bir şey istemeye gücü yetmedi" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 110b).

bu anlamdadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Şu husûs da ihtimal dâhilindedir: Zekeriyya, İmrân'ın karısının duasının kabul edilerek kendisine bir kız çocuğunun ikram edildiğini, sonra o kızın ulaşmış olduğu faziletin seviyesini görünce, buna insan arzusu ile ulaşılamayacağını anladı ve şanı yüce olan Allah'a dua ederek, kendisine soyunu ve ismini devam ettirecek bir çocuk ikram etmesi için dua etti. Bu öyle bir durumdur ki Peygamber aleyhisselâm'ın arzu
ettiği şeye rûhen insan heves edemez. [Ş] Azîz ve celîl olan Allah'ın dilediği her 295
şeye gücü yettiğini ve kendisinden ikram talebinde bulunma cesaretini göstermeden de onun her şeye kādir olduğunu bilmekle birlikte, şaşırıp kaldığı şeyi arzusuna yakın gördü. Zekeriyya'nın istediği şeyin anlamını en iyi bilen Allah'tır.

Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle! Kuşkusuz sen duayı işitmektesin. Yani duayı sen kabul edersin

فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَٓائِمٌ يُصَلّ۪ي فِي الْمِحْرَابِۙ اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ
بِيَحْيٰى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ
الصَّالِح۪ينَ

39. "O mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle seslendiler: Allah'ın kelimesini tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlih kullardan bir peygamber olarak Yahyâ'yı Allah sana müjdeliyor."

O mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona seslendiler. Bu meâldeki ifade, mihrabın namaz kılma yeri olduğunu gösterir. **Yahyâ'yı Allah sana müjdeliyor.** Bu cümle, -*Allah kendilerine rahmet eylesin*- âlimlerimize ait iddianın doğru olduğunu göstermektedir. Onlar şöyle demişlerdi: Bir adam, falancıya müjde vermeyeceğine dair yemin etse ve sonra ona müjde vermek için başka birini gönderse yeminini bozmuş sayılır. Çünkü müjdeyi götüren başkası olsa da, sahibi kendisidir. Bu âyette müjdenin Cenâb-ı Hakk'a izafe edildiğine bakmaz mısın ki müjdenin sahibi O'dur. İşte o yemin olayı da böyledir.

Allah'ın bir kelimesini tasdik edici. Bu ilâhî beyandan maksadın Hz. Îsâ (a.s.) olduğu söylenmiştir; o Allah'tan bir kelime idi ve Yahyâ onun risâletini tasdik etmiş, onun Allah'ın kelimesi olduğuna şâhitlik etmişti. Hz. Îsâ'yı ilk tasdik eden kişinin Yahyâ b. Zekeriyya olduğu söylenmiştir. Bu konuda Hıris-

tiyanlarda bir şüphe ortaya çıkmıştır, onlar "Îsâ Allah'tan bir kelimedir"[146] ve "O'ndan bir ruhtur"[147] meâlindeki âyetlerden hareketle, Îsâ'nın Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürmüşler, bu âyetlerin kendi iddialarıyla aynı anlama geldiğini zannetmişlerdir. Fakat Allah, Îsâ'ya ikram olsun diye ve onun değerini yüceltmek için böyle söylemiştir. Yoksa bu âyetler onların iddia ettikleri anlamı gerektirmez. Azîz ve celîl olan Allah'ın "Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır"[148] meâlindeki âyetine ve benzerlerine bakmaz mısın? Bu ilâhî beyanda nimetin Allah'tan bir parça olduğu şeklinde bir işaret yoktur, izahına çalıştığımız âyet de böyledir.

296 [§] Âyetteki **seyyid,** yani "efendi" demek olan kelimenin ilim ve ibadette seyyid anlamına geldiği söylenmiştir. Ayrıca yumuşak huylulukta efendi olmak anlamına gelir de denilmiştir. Rabbine itaat eden ve O'na asla isyan etmeyen seyyid mânasına geldiği de söylenmiştir. Allah'ın salât ve selamı üzerine olsun, o gerçekten öyle idi. Bu kelimenin güzel ahlâkta seyyid ve takvâda seyyid anlamlarına geldiği de ileri sürülmüştür.

[Yahyâ İsminin Anlamı]

Denilmiştir ki Yahyâ ismi Cenâb-ı Hakk'ın Hay isminden türemiştir. Ona Yahyâ ismini veren de azîz ve celîl olan Allah'tır. Benzer şekilde "Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh'tir"[149] meâlindeki âyette Hz. Îsâ'ya Mesîh adını veren de O'dur. Allah her ikisine de selâm eylesin, bu ifade (ana-oğul) her ikisi için de bir ikram ve değerlerini yüceltmek anlamına gelir; tıpkı Hz. İbrâhim'e Halîlullah, Hz. Muhammed'e Habîbullah ve Hz. Mûsâ'ya Kelîmullah adını vermesi gibi; bu, onlar için bir ikram ve şanlarını yüceltmek anlamı taşır. İşte izahına çalıştığımız âyet de bu anlamdadır. Yahyâ isminin, "din onun sayesinde hayat bulmuştur" anlamına gelmesi de mümkündür.

Şöyle de söylenmiştir: Yahyâ ismi ona, kendisiyle dini ve insanlığı diriltmiş, ilmi ve hikmeti diriltmiş, yahut da ahlâkî faziletleri ve razı olunan fiilleri diriltmiş olmasından dolayı verilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya,* fakat

---

[146] "Melekler demişti ki: Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh'tir, dünyada da âhirette de itibarlı ve (Allah'a) yakın kılınanlardandır" (Âl-i İmrân, 3/45).

[147] "Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Îsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir" (en-Nisâ, 4/171).

[148] en-Nahl, 16/53.

[149] Âl-i İmrân, 3/45.

Hz. Îsâ'ya (s.a.) da bundan dolayı "seyyid" denilmiş olması mümkündür. Çünkü ahlâkta efendilik bu çeşit hallerle elde edilir. Gerçek efendilik, güzel ahlâkla razı olunan fiillerle elde edilir. Hz. Îsâ'nın bu iki özelliği şahsında toplamış olması dolayısıyla "seyyid" diye isimlendirilmesi mümkündür. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Yine Hz. Îsâ bereketle mesh edildiğinden yahut da hastaların onun sayesinde iyileşip yaşaması gibi eliyle dokunduğu her şey bereketlendiğinden dolayı Mesîh diye isimlendirilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bu ve benzeri konularda asıl olan şudur: İsimler, bilinip tanınsın ve maksat anlaşılsın diye konulur. Verilen ismin anlamını belirlemek konusunda zorluk göstermekten sakınmak daha uygundur. Genellikle kulağa hoş gelen, söylendiğinde çirkin görülmeyen veya söylenmesi hoşa giden isimleri tercih etmek daha uygun ise de, her şeye istediği adı vermek de doğrudur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[§] Âyette iffetli diye tercüme ettiğimiz (حَصُورًا) kelimesi, "spermi ve şehve- 297
ti olmayan" anlamına gelir, denilmiştir. Bu kelimenin kadınlar hakkında kullanıldığı takdirde onlar hakkında söz edilecek ve edilemeyecek şeyler anlamına geldiği söylendiği gibi, kadınlara ilgi duymayan[150] erkekler anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Bunların hepsi şeydir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[Peygamberlerin Sâlihlerden Olmaları Gerekir]

Sâlih kullardan bir peygamber. Her ne kadar bütün peygamberler sâlihlerden iseler de, Allah Teâlâ Hz. Îsâ'nın sâlihlerden olduğunu belirtmektedir; tıpkı her peygamberin sıddîk olmasına rağmen bazılarının sıddîk diye nitelendirilmesi gibi. Burada onun sâlih olarak anılmasının sebebi şahsında bunun gerçekleşmiş olmasıdır. Her ne kadar başkaları da bu isme layık olsalar bile onlar, sadece bir yönden bu isme layık olur. Allah'ın salât ve selamı üzerlerine olsun, halbuki bütün peygamberler her açıdan buna layıktırlar. Bunun ikinci bir anlamı da, onun âhirette sâlihlerden olması için dua anlamına gelmesidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Her Peygamberin sâlihlerden olması ifadesi çeşitli anlamlara hamledilebilir. Sâlih olmanın bütün alâmetlerinin onlarda toplandığı, âhirette sâlihlere katılacakları konusunda onlara verilen bir müjde, peygamberlik söz konusu olmasa da onların sâlihlerden oldukları anlamına gelebilir. Bu son madde de,

---

150 "Hasûr" (حصور), erkeklik gücüne sahip olmasına rağmen kadınlara yaklaşmayan erkek demektir, doğru olan da budur; çünkü sağlıklı bir uzvun ve şehvetin bulunmaması durumunda zorunlu olarak kadınlardan uzak durmak kişi için bir övülme sebebi değildir. Övgü, ancak kendi irade ve ihtiyarıyla uzak duranlara yakışır. Bu da ancak sağlıklı bir uzvun ve erkeklik gücünün varlığı halinde söz konusu olabilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr, 110b).

dinde ancak sâlih olma niteliği bulunan kişilerin peygamber olarak seçilebilecekleri bilinsin diyedir. Keza bu ifade onların sâlih olduklarının insanlar tarafından bilindiği ve bu bilgiye rağmen onları reddettikleri anlamına veyahut da -her ne kadar her peygamber sıddîk ise de- sıddîk niteliği gibi bu niteliğe de sahip oldukları anlamına gelebilir. Allah Teâlâ katında bu iyilik niteliğinin belli bir anlamı ve tanımı varsa da ve Cenâb-ı Hak burada onu kastetmiş ise de O, kendisinden başka kimseyi buna muttali kılmamıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Yüce Allah'ın, övülen ahlâkı ve razı olunan fiilleri onunla ihya ettiği için Hz. Yahyâ'ya bu ismi vermiş olması da mümkündür. Hz. Îsâ'ya da bundan dolayı "seyyid", yani efendi denilmiştir. Hülasa, dilediğine dilediği ismi vermek Allah'a mahsustur. Bu konuda O'nun çeşitli varlıklara verdiği isimlerin anlamını araştırmak boynumuzun borcu değildir. Aslında isimler, bir şeyi bilmek ve tanımak içindir. Ancak hayır ve bereket getirsin temennisiyle kulağa hoş gelen isimler tercih edilir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

293 [§] "Allah'ın ruhu"[151] (روح منه) ve "O'nun kelimesi"[152] (كلمت) anlamına gelen lafızlar aynen "Halîlullah"[153] (خليل الله), "Habîbullah" (حبيب الله), "Zebîhullah" (ذبيح الله) ve "Kelîmullah"[154] (كليم الله) lafızları gibidir. Burada yaratılış anlamını ortadan kaldıran başka bir anlama geldiği zannına kapılmamak, bunun rablığı veya oğulluğu gerektirdiği kanaatine varmamak gerekmektedir. (Camiler için) Allah'ın evi, dini için Allah'ın nûru, farzları için Allah'ın sınırları gibi ifadelerin kullanılması da böyledir. Bu ifadeler, O'nun yarattığı varlıklar türünden olmanın dışında bir anlama değil, bilakis şekil ve mahiyetlerindeki fazilete özel bir vurgu anlamına gelir. Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.) hakkında indirdiği "Rabbinin lütuflarını şükranla an!"[155] meâlindeki âyet ve genel bir beyan olarak inzâl ettiği "Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır"[156] meâlindeki âyet de bu anlamdadır, Hıristiyanların Mesîh hakkında düşündükleri anlamda değildir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

151 Bu terkip Kur'ân-ı Kerîm'de "O'ndan bir rûh" şeklinde geçmektedir. Nitekim Nisâ sûresinde şöyle buyurmuştur: "Meryem oğlu Îsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir ve O'ndan bir rûhtur" (en-Nisâ, 4/171).

152 Mâtürîdî yine aynı âyete işaret etmektedir.

153 Muhtemelen Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İşini güzel yaparak kendini Allah'a veren ve İbrâhim'in, Allah'ı bir tanıyan ve dinine tâbi olan kimseden kimin dini daha güzel olabilir! Ve Allah İbrâhim'i dost edinmiştir" (en-Nisâ, 4/125).

154 Kur'ân-ı Kerîm'de Habîbullah, Zebîhullah ve Kelîmullah kelimeleri lafız olarak açıkça yer almamaktadır. Muhtemelen dini literatürde bu şekilde kullanılmasından dolayı burada zikredilmiştir.

155 ed-Duhâ, 93/11.

156 en-Nahl, 16/53.

قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِى غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِىَ الْكِبَرُ وَامْرَاَتِى عَاقِرٌ
قَالَ كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَٓاءُ ﴿٤٠﴾

40. "Zekeriyya ise şöyle dedi: "Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çattığı, üstelik karım da kısır olduğu halde benim nasıl oğlum olabilir? Buyurdu ki: İşte böyle; Allah dilediğini yapar."

Zekeriyya ise şöyle dedi: Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çattığı halde. Bu ifadenin çeşitli anlamlara gelme ihtimali vardır. Birincisi inkâr anlamına gelir, yani bu mümkün değil demektir. Fakat burada böyle bir anlam muhtemel değildir; çünkü Zekeriyya (s.a.) Allah'ı, O'nun herkesi konuşturma veya aklına getirme kudretini en iyi bilendir. İkincisi **benim nasıl oğlum olabilir?** yani "bunun şekli ve sebebi nedir" tarzında bir hayret anlamına gelebilir. Cenâb-ı Hakk'ın "Ey Meryem! Bu sana nereden?"[157] meâlindeki âyeti ile "Allah, bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?"[158] meâlindeki âyeti ve "onun bizim üzerimize hükümdarlığı nasıl olur?"[159] meâlindeki âyeti, yani bunun mahiyeti ve sebebi nedir? meâlindeki âyeti de böyledir? Üçüncüsü, durumûm ortada iken **benim nasıl oğlum olabilir?** Yoksa gençliğime geri mi döneceğim ve böylece mi bir oğlum olacak? anlamına gelebilir. Bu son iki anlamın doğru olması muhtemeldir, ilk anlam ise ihtimal dâhilinde değildir.

[§] **Bana ihtiyarlık gelip çattı, üstelik karım da kısır.** Meryem sûresinde 235
ise kendisinin durumu ile karısı arasında öne alma ve sonraya bırakma şeklinde değişik ifade ile şöyle buyurmuştu: "Zekeriyya, Rabbim! dedi. Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?"[160], "Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır"[161] meâlindeki âyeti de başka bir yerde "üç gece"[162] diye geçmektedir. Mesele aynıdır, fakat âyetlerde önce ve sonra belirtilerek farklı sözcüklerle geçmektedir. Bu, insanların dili ve sözcükleri aynen koruyamayacaklarını gösterir, sözcüklere yerleştirilen mânaları korumuş olmaları onlar için yeterlidir. *Başarıya*

---

157 Âl-i İmrân, 3/37.

158 el-Bakara, 2/259.

159 el-Bakara, 2/247.

160 Meryem, 19/8.

161 "Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster. Şöyle buyurdu: Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır" (Âl-i İmrân, 3/41).

162 "Zekeriyya, 'Rabbim! Öyle ise bana bir işaret ver' dedi. Allah, 'Sana işaret, tam üç gün insanlarla konuşamamandır' buyurdu" (Meryem, 19/10).

ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür. Buradan da onun her iki sözle ve bu dille ifade edilmediği anlaşılır[163].

Buyurdu ki: İşte böyle; Allah dilediğini yapar. Bu meâldeki cümle anlamı ve lafzı farklı olsa da "Melek şöyle cevap verdi: Orası öyle; ancak Rabb'in buyurdu ki: O bana kolaydır"[164] meâlindeki âyetle aynıdır.

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي اٰيَةً قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا
رَمْزًا وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٤١﴾

41. "Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster. Şöyle buyurdu: Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, O'nun yüceliğini dile getir."

Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster. Zekeriyya bu müjdenin meleklerden mi geldiğini, yoksa vesvesenin ürünü mü olduğunu anlamak için Rabbinden bir işaret talep etmişti. Bunun İblis'in müjdesi değil, meleklerin azîz ve celîl olan Allah'tan getirdikleri müjde olduğunu anlamak için bu alâmeti istemişti, çünkü onun kendiliğinden bir alâmet uydurmaya gücü yoktu, zira bu, hilkati ve özü değiştirmek olurdu. İnsanların buna güçleri yetmezdi, fakat belki de onlar bir müjde uydurma gücüne sahip bulunduklarını zannediyorlardı. Görmez misin ki; Hz. İbrâhim -Allah'ın salat ve selâmı, Hz. Peygamber'in ve O'nun üzerine olsun- melekler kendisine geldikleri zaman sözlerinden onları tanımamış ve kendilerinden korkmuş, hatta "siz bilinmedik, tanınmadık kimselersiniz"[165] demişti. Onlar da "Korkma, biz Lût kavmine gönderildik"[166] demişlerdi. O zaman, onların Allah'ın kendisine elçi olarak gönderdiği melekler olduğunu anlayınca korkusu gitmişti. "Bana bir alâmet göster" meâlindeki âyet hakkında şöyle de denilmiştir: Zekeriyya çocuğun oluşması ve hanımının hamileliğini bilmediğinden bunun ne zaman olacağını öğrenmek için bir alâmet istemişti.

300 [S] **Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır, buyurdu.** Bazı müfessirler şöyle dediler: Zekeriyya (a.s.) "Bana ihtiyarlık gelip çattığı halde nerden oğlum olacak?"[167] dediğinden dolayı Cenâb-ı Hak kendi-

---

[163] Yani Allah Teâlâ ile Zekeriyya aleyhisselâm'ın sözleri.
[164] Meryem, 19/21.
[165] el-Hicr, 15/62.
[166] Hûd, 11/70.
[167] Önceki âyete işaret edilmektedir.

sini cezalandırmak için dilini susturdu. Ancak bu hatalı bir yorumdur. Burada doğru olan yorum şöyledir: Allah onun insanlarla konuşmasını engelledi, fakat kendi kendisiyle konuşmasını engellemedi. Cenâb-ı Hak, **Rabbini çok an, O'nun yüceliğini dile getir** meâlindeki âyette ona Rabbini çok anmasını ve tesbîh etmesini emrettiğini görmez misin? Zekeriyya'nın kendi şahsında bir alâmet göstermiş olması da muhtemeldir; çünkü ona, çocuğunun olacağı bilgisi uygun olmayan bir zamanda verilmişti. Kanaatime göre, kendisine alâmet olarak verilen konuşma gücünü kaybetmesi konusunda yukarıda geçen ihtimallerin ilki, tercihe en şayan olanıdır[168].

Ancak işaretle konuşabileceksin. Buradaki "remz" (الرمز) kelimesine, dudaklarını oynatmak anlamı verilmiştir. Dudaklarıyla işaret etmektir de denilmiştir. Bazıları bu kelimeye başıyla işaret etmek anlamı vermiş, bazıları da eliyle işaret etmektir, demiştir. Bunu en iyi bilen Allah'tır.

وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰيكِ
عَلٰى نِسَٓاءِ الْعَالَمٖينَ ﴿٤٢﴾

42. "Melekler şöyle demişti: Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün yaptı."

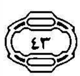
Melekler, 'Ey Meryem!' demişti. Müfessirler bunu söyleyenin Cibrîl aleyhisselâm olduğunu söylemiştir. Fakat bu husûs, ancak nakil yoluyla bilinebilir. Eğer haber sahihse bu söz doğrudur. Aksi halde bunu meleklerden hangisinin söylediğini bilemeyiz.

Allah seni seçti. Yani Allah kendisine ibadet etmek için, kadınlardan hiç birine vermediği özel bir lütufta bulunarak Meryem'i seçti. Bu, Meryem'in kadın cinsinin en seçkin olduğunu gösterir. Buna, Hz. Îsâ'yı doğurmak üzere Meryem'i seçti anlamı da verilmiştir; çünkü Allah Teâlâ ondan, insan türünün dünyaya gelme tarzına aykırı olarak mubarek ve muttakî bir peygamber var etmiştir.

---

168 Alaaddin Semerkandî (r.h.) şöyle der: "Allah'ın onun insanlarla konuşmasını yasaklaması kudret hallerinin en üstün dönemindeydi. Çünkü bebeğin uzuvları sağlıklı olmasına rağmen konuşma alışkanlığı yoktur, fakat organları sağlam olan bir yetişkinin konuşması, onun alışılagelen bir niteliğidir. Konuşamamak ise alışılmışlığın üstü bir durumdur. Zekeriyya, olağan hale aykırı olarak uygun olmayan bir zamanda çocuk istediği için Allah da hem verdiği müjdeyi tekîd etmek, hem de kalbinin rahatlaması için kendisine adete aykırı böyle bir alâmet vermişti. *En doğrusunu bilen Allah'tır* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 111b).

301 [§] **Seni tertemiz kıldı.** Yani günahlardan ve her türlü ahlâksızlıktan. Şöyle de yorumlanmıştır: Sana erkek elinin değmesinden ve sana atılan iftiradan seni tertemiz kıldı. **Seni bütün dünyadaki kadınlara üstün yaptı.** Bu ilâhî beyan, az önce söylediğimiz gibi Allah kendisine ibadet için yahut da diğer insanların dünyaya gelme tarzına aykırı olarak babasız bir çocuk dünyaya getirmesi için özel olarak tertemiz Meryem'i seçti, demektir. İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) yere dört çizgi çizdi, sonra da "Bunun ne olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu. Ashâb-ı kirâm, en doğrusunu Allah ve Resûlu bilir, dedi. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "Cennet ehli kadınlarının en üstünü Hatice, Fâtıma, Meryem ve Firavun'un karısı Âsiye'dir"[169]. Enes b. Mâlik'in (r.a.) de Resûlullah'dan (s.a.) buna benzer bir rivâyeti vardır: "Âlemdeki kadınların en hayırlıları dörttür: İmrân'ın kızı Meryem, Müzâhim'in kızı Âsiye, Huveylid'in kızı Hatice ve Muhammed'in (s.a.) kızı Fâtıma"[170].

يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ

43. "Ey Meryem! Rabbine ibadet et; secdeye kapan, huzurunda eğilenlerle beraber sen de eğil."

Ey Meryem! Rabbine ibadet et! Bu ilâhî beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. (İlki) buradaki kunût emriyle kıyâm, sonra secde emriyle namaz, sonra rükû edenlerle birlikte rükû etmek emriyle de cemâatle namaz kılmak kastedilmiştir. Burada cemâatle namaz belirgin hale gelmiştir. Çünkü Allah Teâlâ **Rukû edenlerle birlikte rükû et!** buyurmaktadır. Hz. Peygamber'e namazların en faziletlisinin hangisi olduğu sorulmuş, onun da "Kunûtu uzun olandır" cevabını verdiği rivâyet edilmiştir[171]. Âyette önce rukû'un, sonra secdenin emredilmesi, muhtemelen şuna işaret etmektedir: Âyette secde rukûdan önce zikredilse bile, bir şeyin başka bir şeyden önce veya sonra anılması halin-
302 de, onu bu sıralamaya göre yapmanın farz hükmünde olduğunu göstermez. [§] [İkincisi,] şöyle de denilmiştir: Kunût, itaat etmek ve boyun eğmektir. "Allah'ın huzurunda durun!"[172] Yani boyun eğerek ve itaat ederek durun, âyetinde olduğu gibi.

---

169 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 293, 316, 322.

170 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 135; Taberî, *Tefsîr*, III, 263; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 363.

171 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 302, 391, IV, 385; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 164-165.

172 "Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah'ın huzurunda durun" (el-Bakara, 2/238).

Meryem'e (kadın olduğu halde) rükû edenlerle beraber rükû et, nasıl denilebilir? diye itiraz edilirse şöyle cevap verilebilir: *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, onlar yakın akraba idiler; kendilerinin Meryem'in bakımını üzerine almak için nasıl mücadele ettiklerine, her birinin Meryem'in bakımını üzerine almaya çalıştığına ve buna kendisinin daha layık olduğunu iddia ettiklerine bakmaz mısın? İşte bu durum onlarla Meryem arasında bir akrabalık ve hısımlık bulunduğunu gösterir.

"Uknutî" (اقْنُتِى) lafzına bazıları namazda "rukûu uzat" anlamını vermiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Rukû edenlerle birlikte meâlindeki âyet, bir araya gelmek için değil ibadet için boyun eğenlerle birlikte ol, anlamına da gelebilir. Buradaki emrin mahiyetini en iyi bilen şüphesiz ki Allah'tır.

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يُلْقُونَ
اَقْلَامَهُمْ اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾

44. "Bunlar sana vahiy yoluyla bildirmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. İçlerinden hangisi Meryem'i himayesine alacak diye kura çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin; onlar tartışırken de sen yanlarında değildin."

Bunlar sana vahiy yoluyla bildirmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. Yani bunlar, senin görmediğin ve içinde yaşamadığın olaylara ilişkin gayb haberlerindendir. Bunları sana biz haber veriyor ve anlatıyoruz.

Şimdi, bu âyet çeşitli husûslara işaret etmektedir. Birincisi Allah, burada zikrettiği kişilerin arınmışlığını ve onların yaptıklarını bilgi sahibi olsun diye Hz. Peygamber'e haber vermeyi istemiştir. İkincisi bu âyet, Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğini kanıtlamaktadır. Çünkü O, kimsenin bilgisine başvurmadığı veya âyette zikredilen kişilerden hiç kimse kendisine bilgi vermediği halde onlardan haber vermektedir. Bu durum, onun, bu bilgileri azîz ve celîl olan Allah'tan aldığını gösterir. Üçüncüsü, o insanların bu arınmışlığa nasıl ulaştığını kişinin düşünmesi ve buna ulaşmak için gayret göstermesi gerektiğidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Burada ihtiyaç duyulan açıklama, kalemleri atmak olayından sonraya bırakılmaktadır.

[Kura Çekmenin Dinî Hükmü]

İçlerinden hangisi Meryem'i himayeşine alacak diye kura çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin. Denilmiştir ki onlar kalemlerini suyun akışına bıraktılar, Zekeriyya'nın kalemi hariç bütün kalem-
302 leri su alıp götürdü, Zekeriyya'nın kalemi ise suyun üzerinde durdu. [§] Şöyle de söylenmiştir: Onlar kalemlerini suya attılar; yaptıkları anlaşmaya göre akan suda kimin kalemi üstte kalırsa Meryem'in bakımını o üzerine alacaktı. Akıntı sırasında kimin kalemi altta kalırsa kurayı kaybetmiş olacaktı. Neticede Zekeriyya'nın kalemi suyun üstünde kaldı, diğerlerinin kalemleri ise battı. Bunun üzerine Meryem'in bakımını Zekeriyya üstlendi.

Bazı insanlar kura çekmenin ve onun neticesine göre iş yapmanın caiz olduğuna bu âyeti delil göstermişlerdir, çünkü Zekeriyya kurada kazanınca Meryem'in bakımını kendisi üstlenmişti[173]. Ancak bu istidlâl yanlıştır; çünkü en doğru olanı diğerinden ayırmak için kura çekmek peygamberler için ancak iki açıdan uygun olur. Biri vahyin gereğine uymak için, diğeri de tercihi mümkün olmayan durumlarda bizâtihî çekilen kuranın kendisiyle değil Allah'ın iradesiyle ortaya çıkmasıdır. Meselâ kalemin suyun üzerinde kalması ve benzeri durumlar, kâlemin kendi etkisiyle olmuş işler değildir[174]. Diğer insanlar arasında haklı olanı olmayandan ayırdetmek için kuraya başvurmak, bazı töhmetleri önlemeye yarar, fakat kura ile o mesele asla halledilemez[175]. Nefisleri tatmin etmek veya vahiy yoluyla bilmek için kuraya başvurulmuş olması da mümkündür. Ne var ki bugün vahiy söz konusu değildir, dolayısıyla bugün artık kura ile iş yapmanın caiz olduğunu düşünmek yanlış bir istidlâldir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Yahut da burada âyet söz konusudur, âyet ise -meselâ Benî İsrâîl'in öldürdüğü kişinin konuşmasını kabul etmek olayında olduğu gibi- başka bir şeyle mukayese edilmez. [O olayda ölünün konuşması kabul edilir,] çünkü o âyetle sâbit olmuştur, fakat başka bir maktûlün konuşması için delil oluşturmaz[176].

---

173 Bu konuda bk. Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 87.

174 "Bunun örneği, o durumun kâlemin işi olmayıp ancak Cenâb-ı Hakk'ın fiili olmasıdır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 112a).

175 "Kuradaki farklılık hakkın ortaya çıkması meselesindedir. Kura, asla hakkı ortaya çıkarmaz. Zira o, bazan haklıya isabet eder, ama bazan da etmez. Böyle farklı olabilen şey, asla delil olmaya elverişli değildir. *En doğrusunu bilen Allah'tır*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 112a).

176 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Hani siz bir adam öldürmüştünüz de bu husûsta birbirinize düşmüştünüz. Halbuki Allah sakladığınızı ortaya çıkaracaktı. Sonra '(kesilen ineğin) bir parçasıyla ölüye vurun' dedik. Böylece Allah ölüleri diriltir ve belki düşünürsünüz diye size âyetlerini gösterir" (el-Bakara, 2/72-73).

إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ

[§] 45. *"Melekler demişti ki: Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir ke-* 304
lime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh'tir, dünyada da âhirette de
itibarlı ve (Allah'a) *yakın kılınanlardandır."*

Melekler demişti ki: Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Onun adı Mesîh'tir. Kendisinden bir kelime meâlindeki bu ilâhî beyandan maksat, muhtemelen "kün" yani "ol" emridir; o da hemen babasız ve sebepsiz (vasıtasız) olarak oluvermişti. Diğer insanlar ise ancak babalar vasıtasıyla, azîz ve celîl olan Allah'ın kitabında belirttiği şekilde nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından[177] olmak gibi bazı sebeplere bağlı olarak vücuda gelmişlerdir. Hz. Îsâ'nın (s.a.) durumu ise bundan farklıdır. **Kendisinden bir kelime** meâlindeki ilâhî beyandan maksadın, Hz. Îsâ'nın (s.a.) henüz beşikte iken insanlarla konuşması, "ben Allah'ın kuluyum, O bana kitap verdi"[178] demesi olabilir. Bu, sadece Hz. Îsâ'ya mahsus bir durumdur ve o, Allah'tan bir kelime olarak bunu söylemiştir.

[Mesîh Kelimesinin Anlamı]

İsmi Mesîh'tir meâlindeki cümle hakkında İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Mesîh, bereketli demektir, yani o bereketle mesh edilmiştir[179]. Kör ve şaşı insanların gözlerine dokunduğunda gözleri hemen açıldığı için ona Mesîh adının verildiği de söylenmiştir. Mesîh, yüce anlamına gelir, diye de denilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır*, fakat acaba onların dilinde Mesîh nedir? Onların dilinde Mesîh'in ne demek olduğunu sormak gerekir.

Dünyada da âhirette de itibarlı meâlindeki beyan, dünyada, konumu itibariyle âhiretteki yeri ve saygınlığı bakımından itibarlı demektir.

---

177 Burada muhtemelen Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim" (el-Hac, 22/5).

178 Meryem, 19/30.

179 bk. Taberî, *Tefsîr*, III, 270.

Mevkii ve üstün yeri itibariyle **(Allah'a) yakın kılınanlardandır.** Zaten dünyada ve âhirette itibarlı olan kişi, her iki tarafta da Allah'a yaklaştırılmış durumdadır.

وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾

46. "O hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşacak ve sâlih kişilerden olacak."

O hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşacak. Bu ilâhî beyan, onun yetişkinlik çağına kadar yaşayacağını müjdelemektedir. Âyetin başka bir işaret ettiği başka bir şey daha var, o da beşikteki konuşmasının seçilmiş[180] bir söz olduğunu beyan etmesidir. Bu, Hz. Îsâ'nın "ben Allah'ın kuluyum"[181] sözünü yetişkinlik çağında söylediği bir söz olduğu bilinsin diye-
305 dir. [§] Bu ancak Allah'a boyun eğmenin ve O'ndan haber vermenin gerçekliğini gösterir, yoksa âhirette yaratıklara organlar yardımıyla konuşmak gücünü vermek gibi bir şey değildir[182]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Yahut onun için ebedi bir mûcize olarak kalsın diyedir. Çünkü onda beşerde olduğu gibi herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir[183]. Asânın tekrar eski haline dönmesi, parıldayan el mûcizesi ve benzeri şeylerde görüldüğü gibi[184] asıl mûcizeler, ihtiyaç kalmadığı zaman ortadan kalkar, ama Hz. Îsâ'nın beşikteki konuşması devam eden hissî mûcize olarak ona ait kılınmıştır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Eğer denilirse ki: Yetişkinlik çağında insanlarla konuşmak olağan bir durum iken âyette **O hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşacak,** denmesinin anlamı nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Îsâ'nın beşikte konuşması bir mûcizedir. Mûcize ise devamlı değildir. Nitekim bir âyet-i kerîmede "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri husûslarda aleyhlerine tanıklık edecektir"[185] buyurulmaktadır. Bu ise ancak bir defa olacak bir şeydir, el ve ayaklar sürekli konuşacak ve şâhitlik edecek değildir. Hz. Îsâ'nın beşikte konuşmasını, -bu her

---

180 Yani harf ve kelimelerden oluşmuş.

181 "O dedi ki: Ben Allah'ın kuluyum, O bana kitap verdi" (Meryem, 19/30).

182 Bu ise, seçilmiş olmayan sanki hilkatten ve lisan-ı hâlden ibaret olan bir sözdür.

183 Çünkü çocuğun konuşması ancak zamanla oluşur ve bu süre zarfında onda birtakım değişiklikler ve gelişmeler görülür.

184 Yani asâ ile, el ile ve diğer şeylerle meydana gelen asıl Mûcizeler, ona olan ihtiyaç bittikten ve vukûu üzerinden bir zaman geçtikten sonra o şeyler tekrar eski haline dönerler.

185 en-Nûr, 24/24.

ne kadar bir mûcize idiyse de- devam etmeyen ve sadece bir defa olan bir şey değildir. Burada ikinci bir ihtimal da şudur: Bunun, çocuğunun olgunluk dönemine kadar yaşayacağına dair Allah tarafından Meryem'e verilen bir güvence ve müjde olmasıdır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

قَالَتْ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لٖى وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنٖى بَشَرٌۜ قَالَ كَذٰلِكِ اللّٰهُ
يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۜ اِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾

47. "Dedi ki: Rabbim! Bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur? Allah buyurdu: İşte öyle, Allah dilediğini yaratır, bir işin olmasını istedi mi ona sadece 'ol!' der, o da oluverir."

Dedi ki: Rabbim! Bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur? Meryem, çocuğun cinsel bir ilişki neticesinde meydana geleceğini biliyordu. O, evli olmadığını ve asla hiç kimse ile temasta bulunmadığını da biliyordu, çünkü **Bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?** demişti. Daha önce kendisine erkek eli değmedi ise, belki de olay anında değecek
ve ondan bir çocuğu olacaktı. [§] Cenâb-ı Hakk'ın ona sana erkek eli değecek 306
demeyip, **İşte öyle, Allah dilediğini yaratır** diye buyurması, Meryem'in asla evlenmeyeceğini bildiğini gösterir. Çünkü o, Allah'a adanmış ve Allah'a ibadet için seçilmiş biriydi. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **Benim nasıl çocuğum olur?** sorusu, hangi yolla benim çocuğum olacak, hibe yoluyla mı? (diye öğrenme amacıyla sorulmuş) olabilir. Çünkü ona bir çocuğu olacağı müjdesi verilmişti. O da bana bir erkek eli değmemişken hangi yolla benim çocuğum olacak, hibe yoluyla mı? diye sormuştur[186].

İşte öyle, Allah dilediğini yaratır meâlindeki âyetin tefsiri Meryem sûresinde geçmektedir. O "benim nasıl oğlum olacak?" diye sorduğunda, Melek; "Orası öyle; ancak rabbin buyurdu ki: O bana kolaydır"[187], yani birini babalı veya babasız, ilişki ile veya ilişkisiz, sebepli veya sebepsiz yaratmak benim için kolaydır. Nitekim O, Âdem'i babasız ve anasız olarak yarattı. Benzer şekilde birbirlerinden doğum yoluyla yarattığı gibi bu olmadan da yaratır, meselâ

---

186 Yani evlenmeme izin verilecek de bundan mı çocuğum olacak? (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 112a).

187 "Meryem, 'Ben iffetsiz olmadığım ve bana bir erkek eli bile değmediği halde nasıl çocuğum olur?' dedi. Melek cevap verdi: Orası öyle; ancak rabbin buyurdu ki: O bana kolaydır. Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, kararlaştırılmış bir iştir" (Meryem, 19/20-21).

gece ve gündüz gibi, Allah onları, birinin diğerinden doğumu olmadan yaratmaktadır. İşte bunun gibi sana da erkek eli değmeden ve babası da olmadan bir çocuk verecektir. **Bütün güç ve kuvvet Allah'a aittir.**

Allah bir işin olmasını istedi mi ona sadece 'ol!' der, o da oluverir. Yani Allah bir kişiyi yaratmaya veya bir şeyi vücuda getirmeye karar verdiği zaman **ona sadece 'ol!' der, o da oluverir**. Bu O'nun için ağır bir iş değildir; yaratıkları var edip meydana getirmek O'na zor gelmez, nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Sizin hepinizin yaratılmanız da yeniden diriltilmeniz de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir"[188]. Yani Allah, önce bütün yaratıkları yarattı, sonra da tek bir kişiyi yaratırken **ol!** dediği ve onun da hemen oluverdiği gibi, öldükten sonra da bütün insanları tekrar diriltecektir. Bu, kendilerini engelleyen ve alıkoyan birtakım engellerden dolayı ancak yaratıklar için zor ve ağır bir iştir. Her şeyden münezzeh ve yüce olan Allah ise, herhangi bir şeyin kendisini işgal etmesinden, engellemesinden ve perdelemesinden çok üstündür.

Ona sadece 'ol!' der, o da oluverir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, Cenâb-ı Hak burada bu sözü şundan dolayı zikretmiştir: Arap dilinde bir kelime veya bir harf yoktur ki söylendiğinde murâd-ı ilâhî anlaşılmış olsun. Burada "Kâf"
303 (ك) veya "nûn" (ن) harfinin, [S] yahut alfabeden bir harfin veya bir sesin azîz ve celîl olan Allah'tan gelmesi ve bununla da onun anlaşılması ve hakikatinin bilinmesi söz konusu değildir. Bunun gibi söz konusu harflerin yaratıkların sözleri veya sıfatlarını belirlemesi, yahut bir şeyin oluşumuna kadar belirli bir zaman veya halin, yahut da yaratıklarda olduğu gibi oluşumun belirlenmesi söz konusu değildir. Buradaki "kün" (كن) kelimesi, lafzından mânası hemen anlaşılan, azîz ve celîl olan Allah'ın emrinin ve iradesinin ne kadar süratle yerine geldiğini haber veren en kısa kelimedir.

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ

48. "Rabbin ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek."

Ona yazmayı öğretecek. Bu âyet, ona yazmayı öğreteceğini haber veren ayrı bir müjdedir. Buradaki "kitâb" (الكتاب) kelimesi ile neyin kastedildiği konusunda farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre, ona eliyle yazmayı öğretecek demektir. Bu kelime ile bizzat kitabın kendisinin, yani Tevrat ve İncil'in kastedilmiş olması da muhtemeldir. Peygamberlerin kitaplarının kastedilmiş ol-

188 Lukmân, 31/28.

ması da ihtimal dâhilindedir. Denilmiştir ki âyetteki "hikmet" (الحكمة) kelimesi insanlar arasındaki hüküm anlamına gelir. Bazıları fıkıh anlamına geldiğini söylemiştir. Bazı âlimler, helâl ve haram anlamına gelir demiş, bir kısmı da Sünnet anlamına gelir demiştir. Hikmet, doğruya isabet etmektir. Bu konuda daha önce gerekli açıklamaları yapmıştık[189].

وَرَسُولًا اِلٰى بَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ اَنّ۪ي قَدْ جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ اَنّ۪ٓي
اَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطّ۪ينِ كَهَيْـَٔةِ الطَّيْرِ فَاَنْفُخُ ف۪يهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِاِذْنِ
اللّٰهِ وَاُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ وَاُحْيِ الْمَوْتٰى بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاُنَبِّئُكُمْ
بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ ف۪ي بُيُوتِكُمْ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ
كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ

49. "Onu İsrâiloğulları'na elçi olarak gönderecek ve o şöyle diyecek: Kuşkuya yer yok, işte size rabbinizden bir mûcize ile geldim; size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş oluverir; yine Allah'ın izniyle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim; ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır."

[Mûcize Çeşitleri ve Hz. Îsâ'nın Mûcizeleri]

Onu İsrâiloğulları'na elçi olarak gönderecek. Yani Allah onu İsrâiloğulları'na peygamber yapacak. Bu da Allah'tan Meryem'e gelen bir müjdedir. Hz. Îsâ -Allah'ın salat ve selamı peygamberimize de, ona da ulaşsın- baştan sona mûcize konumundaydı. Her şeyden önce o, diğer insan türünün aksine babasız dünyaya geldi. Sonra beşikte iken insanlarla konuştu ve Allah'ın kulu olduğunu bildirdi. Bunlar hiçbir insan ferdinde mevcut değildir. Ayrıca anadan doğma körleri ve cüzzamlıları iyileştirmek, ölüleri diriltmek, insanların evlerinde yedikleri ve sakladıkları yiyecekleri haber vermek gibi mûcizeler gösterdi. [§]
Beşerden hiç biri bu mûcizeleri göstermedi. Hz. Îsâ'nın sığınacağı bir babası 308
yoktu ki onun sayesinde hayata tutunsun. Halbuki insanların sığındıkları ve sayesinde yaşadıkları babaları vardır. Sonra başka birine benzetilerek kendisi yerine benzediği kişi öldürüldü ve kendisi göğe yükseltildi. Bütün bunlar birer mûcizedir. Onun mûcizelerinin tamamı herkesin bildiği duyusal mûcizelerdi.

---

189 bk. el-Bakara, 2/129.

Resûlullah'ın -salavâtın en üstünü ve tahiyyâtın en kâmili onun üzerine olsun- mûcizeleri ise hem duyusal (hissî) hem de aklî (bilgisel) idi. Duyusal mûcizeleri, ayın yarılması, parmaklarının arasından suyun akması, zehirlenmiş olan koyunun dile gelmesi, bir aylık yolu bir gecede katetmesi ve daha başka mûcizelerdir ki bunların sayısı çoktur. Bu saydıklarımızın hepsi hissî mûcizelerdi. Aklî mûcizelere gelince, aralarında bulunuyorken içlerinde fesâhat, belagat vehikmet sahibi kimseler olduğu halde Resûlullah'a indirilen bu Kur'ân'dır; o herkesin önündedir, Kur'ân onlara şöyle okunuyor: "Hadi, onun benzeri bir sûre de siz getirin!"[190], "De ki: Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar"[191]. Eğer onların takatleri veya güçleri Kur'ân'ın bir benzerini meydana getirmeye yetseydi, kendilerini öldürülmekten, nesillerini esir edilmekten ve karılarını ölümden kurtarabilmek için bu nûru söndürmek üzere bütün gayretlerini gösterirler, her türlü zorluğa katlanırlardı. Bunu yapamamış olmaları, âyetin, onların hepsini bir benzerini meydana getirmekten âciz bırakan bir mûcize olduğuna işaret eder. Hangi mûcize bundan daha büyük olabilir? *Kurtuluş ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

[Yaratmanın Anlamı]

Size rabbinizden bir mûcize ile geldim. Yani ben size Allah tarafından peygamber olarak gönderildiğimi gösteren bir alâmetle geldim. Sonra bu alâmetin ne olduğunu açıklıyor: **Size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş oluverir.** Burada lafız olarak **sizin için yaratırım** anlamına gelen cümle, yaratmak ve yoktan var etmek anlamında değil, mecazî anlamdadır. Çünkü yaratmak yaratılmışın işi değildir, o ancak azîz ve celîl olan Allah'ın fiillerinden biridir. Zira yaratmak yoktan varlık alanına çıkarmaktır, bu ise her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan Allah'ın fiilidir, yaratılmışın buna gücü yetmez. Dolayısıyla âyetteki ifade mecazî anlamda kullanılmıştır. Bundan sonra gelen âyetteki şu ifadeye bakmaz mısın: "Size haram kılınmış olanların bir kısmının sizin için helâl olduğunu bildireyim diye gönderildim"[192]. Bir şeyi helâl veya haram kılmak yaratılmışların işi değildir,

---

190 "Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!" (el-Bakara, 2/23).

191 el-İsrâ, 17/88.

192 "Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınmış olanların bir kısmının sizin için helâl olduğunu bildireyim diye gönderildim ve size rabbimden bir mûcize getirdim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin" (Âl-i İmrân, 3/50).

bu ancak azîz ve celîl olan Allah'a ait bir iştir. [§] Bunun mânası şudur: Haram 309
kılınmış olan bazı şeylerin helâl kılındığını size açıklayayım. Buna göre, **size kuş biçiminde bir şey yaratayım** meâlindeki ilâhî beyanı, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığını ellerimle çamurdan bir kuş yaparak size göstereyim, demektir; bu da size, benim peygamberliğimin mûcizesi olur. Mûcizeleri peygamberler gerçekleştirmiş değildir, mûcizeler sadece onların eliyle ortaya çıkmakta ve görünmektedir. Az önce yaratmanın, yoktan varlık alanına çıkarmak anlamına geldiğini söylemiştik, dolayısıyla yaratılmışa yaratmak fiili nispet edilemez, çünkü bu, onun yapabileceği bir iş değildir. İkinci olarak yaratmak, bir fiili takdir edilen şekilde ortaya çıkarmaktır. Kulun fiili ise ancak Allah'ın takdir ettiği şekilde meydana gelir, kulun takdirine göre meydana gelmez. Bundan dolayı bu fiilin kula nispet edilmesi sadece mecazî anlamda olmak kaydıyla caiz olur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

"Halk" (الخلق) kelimesi hem mecaz, hem hakikat anlamına gelen bir isimdir. "Tahlîk" (التخليق) ise, özellikle gerçek bir fiildir.

Peygamberlerin mûcizeleri, insanlar arasında alışılagelen olayların aksine meydana gelir. Yüce Allah bu mûcizelerin onlar tarafından yapılmadığının bilinmesi için peygamberlerin elleriyle gerçekleştirir. Bun tür fiiller peygamberlerin doğru söylediklerine işaret etmesi için onları elçi olarak gönderen Allah yaratmaktadır. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.* İnsanlar arasında alışılagelen olayın dışına çıkan bir durum olduğu için, anadan doğma körleri ve cüzzamlıları iyileştirmek de, peygamberliğin mûcizelerindendir.

Eğer denilirse ki: Ölüleri diriltmek, anadan doğma körleri ve cüzzamlıları iyileştirmek, insanların benzerini yapmaktan âciz kaldıkları bir iş ve insanlar arasında alışılagelen hâlin dışına çıkan bir durum olduğu için peygamberliğin mûcizelerinden ise de, insanların yedikleri ve biriktirdikleri yiyeceklerden haber vermek neden peygamberliğin mûcizelerinden olsun? Bunları müneccimlerin de haber vermesi mümkündür.

Buna şöyle cevap verilir: Eğer yıldızların durumuna benzer bir şey ise buna iki türlü cevap verilebilir. Birincisi, bunlar mûcizeler kapsamında görülmüştür. Dolayısıyla o da kapsamına girdiği şeyle birlikte mûcize sayılır. İkincisi, bu du-
rum her ne kadar yıldızlar vasıtasıyla bilinebilirse de Hz. Îsâ'nın, [§] yıldızlar 310
ilmini öğrenmek için hiç kimseye gitmediğini bütün kavmi biliyordu. Buna rağmen onları bilmesi ve kavmine de haber vermesi, bunu ancak Allah tarafından öğrenmiş olduğuna işaret eder, böylece o, bir mûcize olmuştur. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Şu da var ki onun kavminde tabipler, hakîmler ve basiret sahibi kişiler bulunmasına rağmen, bunlardan

hiç biri, Hz. Îsâ'nın (s.a.) getirmiş olduğu bu mûcizeler hakkında herhangi bir iddia ileri sürmemiştir. Onların böyle bir şeyle uğraşmaktan uzak durmaları bu fiillerin semavî bir mûcize olduğunu benimsediklerini gösterir. Fakat buna rağmen onlar yine de inat ettiler, yanlışta direndiler ve ona iman etmediler.

Âyetteki **Allah'ın izni ile** meâlindeki ifade hakkında bazıları Allah'ın emriyle, bazıları da Allah'ın dilemesiyle anlamına geldiğini söylemiştir.

Âyette yer alan "ekmeh" (الأكمه) kelimesinin ne anlama geldiği konusunda farklı görüşler vardır. Mücâhid onu, gündüz gören, fakat gece görmeyen kişi diye açıklamıştır[193]. İbn Abbâs (r.a.) gözleri mesh edilip düzlenen kör kişidir, der[194]. Anasından kör olarak doğan kişi olduğu da söylenmiştir, öyle ki hiçbir doktor böyle hastaları iyileştirmek zahmetine girmez, buna çare aramakla da uğraşmaz. İşte bu durum Hz. Îsâ'nın (s.a.) o bilgiyi Cenâb-ı Hak'tan aldığını gösterir. Doktorlar ancak sonradan ortaya çıkan hastalıklara çare bulmak için uğraşırlar, yaratılıştan ve doğuştan var olan hastalıklara değil.

Eğer inanan kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır. Şöyle denilmiştir: Îsâ aleyhisselâm burada şunu demek istemiştir: Eğer benim size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu tasdik ederseniz, bu mûcizeler sizin için bir ibrettir. Bu âyetin, eğer beni gönderene **inanıyorsanız,** benim peygamber olduğum konusunda **bunda sizin için ibret vardır** anlamına geldiği de söylenmiştir. Âyete şöyle bir anlam da verilebilir: Eğer bu mûcizelerin ne için gösterildiğini kendilerinin bildirip ortaya koyduğuna inanıyorsanız. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَلِاُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذ۪ي
حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ ﴿٥٠﴾

50. "Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınmış olanların bir kısmının sizin için helâl olduğunu bildireyim diye gönderildim ve size rabbimden bir mûcize getirdim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."

Size rabbimden bir mûcize getirdim. Âyetin tefsiri, biraz önce zikredilmiştir.

---

[193] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 276.

[194] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 277.

[§] **Allah'tan sakının!** İlâhî beyanı mûcizelerinde beni yalanlamaktan sa- 311
kının anlamına gelebilir. **Ve bana itaat edin!** ifadesi de, beni tasdik konusunda itaatkâr olun anlamına gelir.

اِنَّ اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ ﴿٥١﴾

51. "Kuşkusuz Allah benim de rabbimdir, sizin de rabbinizdir. Öyleyse O'na kulluk edin, işte doğru olan yol budur."

Bu âyetin mânası açıktır, daha önce de ondan bahsetmiştik[195].

فَلَمَّٓا اَحَسَّ ع۪يسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَار۪ٓي اِلَى اللّٰهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Îsâ onlardaki inkârcılığı sezince, 'Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?' diye sordu. Havâriler cevap verdiler: Biz Allah için yardımcılarız; Allah'a inandık, şâhit ol ki bizler Müslümanlarız."

Îsâ onlardaki inkârcılığı sezince. Buradaki "ehasse" (أَحَسَّ) fiiline bazıları bildi, bazıları da gördü anlamı vermiştir. Bu, "Sen, onların herhangi birinden (bir varlık emaresi) hissediyor musun?"[196] meâlindeki âyeti ile aynı anlamdadır. Bu fiile buldu anlamı da verilmiştir, bu, Kisâî'nin görüşüdür[197]. Anladı, mânasına geldiği de söylenmiştir. Bunların hepsi de aynı şeyi ifade ederler.

Îsâ onlardaki inkârcılığı sezince, 'Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?' diye sordu. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya,* muhtemelen Hz. Îsâ bu sözü, kavmi kendisinden peygamberliğini ve doğru söylediğini gösteren bir mûcize olarak gökten bir sofra indirmesi için Rabbine duâ etmesini istedikleri zaman söylemiştir. Azîz ve celîl olan Allah da bu isteği yerine getirdi ve onlara sofrayı indirdi. Sonra yine inkâr ederlerse onlara âlemde hiç kimseye yapmadığı şekilde azap edeceğini haber verdi. Buna rağmen onlar yine

---

195 bk. el-Fâtiha, 1/6-7; el-Bakara, 2/21.

196 "Biz, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Sen, onların herhangi birinden (bir varlık emaresi) hissediyor veya cılız da olsa bir ses işitiyor musun?" (Meryem, 19/98).

197 Kurtubî, bu sözün Zeccâc'a ait olduğunu söylemiştir. Ebû Hayyân da Ferrâ'ya nispet etmiştir (Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 97; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 471).

inkâr ettiler. Hz. Îsâ, Allah'ın azabının onlara geleceğini anladı ve iman edenlere azabın dokunmaması için onları oradan çıkarmak istedi; **Bana yardımcı olacaklar kimlerdir?** diye sordu. Şu âyet-i kerîme de bunu teyit etmektedir: "İsrâiloğulları'ndan bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı da inkâra sapmıştı. Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik"[198]. Muhtemeldir ki onlar hakikatte karşı olmalarına rağmen zâhirde İslâm'ı kabul etmiş görünüyorlardı. Îsâ aleyhisselâm onların bu hâlini anlayınca -ki onlar kendisini öldürmeye kalkışmışlar- bunun üzerine de **Bana yardımcı olacaklar kimlerdir?** diye sormuştu. Hz. Îsâ Allah'la beraber kendisine yardım edecek olan o yardımcılarla beraber
312 olmak istedi; [§] böylece müminler diğerlerinden ayrışır, Allah da düşmanlarına karşı onlara yardım eder. İşte "Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik, böylece üstün geldiler"[199] meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir. Bazı âlimler, Hz. Îsâ'nın sünnetinde savaş emri yoktu dediler, nitekim biraz önce geçen "Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik, böylece üstün geldiler" beyanında buna işaret edilmektedir. Bu beyanda onların düşmanlarına galip geldikleri haber verilmektedir; bu galibiyet ya savaş yoluyla elde edilmiştir, ya deliller göstermek suretiyle, yahut da düşmanlarını kahreden başka bir yolla sağlanmıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[Hz. Îsâ'nın Havârîleri]

Havâriler cevap verdiler: Biz Allah için yardımcılarız. Havâriler konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle dediler: Onlar kirli çamaşırları yıkayıp beyazlatan çamaşırcılardı. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Beyaz elbise giydikleri için onlara Havârî denilmiştir[200]. Onlar balıkçılık yapıyorlardı. Şöyle de denilmiştir: Havârî vezir, yardımcı ve has adam demektir. Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Her peygamberin Havârîleri vardır, benim havârîlerim de falancı ve falancıdır"[201] buyurarak sahâbe-i kirâmdan bazı kişilerin ismini belirtmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya,* fakat bu sözle O, yardımcı ve veziri kastetmiş olmalıdır. Kalplerinin temizliğinden dolayı onlara böyle bir ismin verilmiş olması da muhtemeldir. Bundan dolayı Hz. Îsâ'nın seçkin dostlarıydılar. İbn Abbâs'tan (r.a.) böyle rivâyet edilmiştir[202]. Şüphesiz onları en iyi bilen Allah'tır.

---

198 es-Saf, 61/14.

199 es-Saf, 61/14.

200 bk. Kurtubî, *Tefsîr,* IV, 97.

201 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 89, 102-103; III, 307, 314; Buhârî, "Cihâd", 40-41, 135; "Fedâilu ashâbi'n-nebî", 13; Megâzî, 29; Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 48.

202 bk. İbnu'l-Cevzî, *et-Tefsîru'l-vecîz,* I, 394; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* II, 471.

Biz Allah için yardımcılarız. Şüphesiz ki Allah Teâlâ, kendisine yardım edilme ihtiyacından çok yücedir. Dolayısıyla bu sözle biz Allah'ın dininin yardımcılarıyız ve peygamberinin yardımcılarıyız yahut kendilerine tâzîm amacıyla Allah'ın dostlarının yardımcılarıyız denilmek istenmiştir. "Siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[203] meâlindeki âyet de böyledir. Şüphe yok ki Allah'a yardım edilmez, ancak O'nun dinine ve peygamberlerine veya dostlarına yardım edilebilir. [§] Nitekim "Onlar Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar"[204] 313
meâlindeki âyet de bunun gibidir. Allah asla aldatılamaz, O'na tuzak kurulamaz[205]. Fakat onlar, Allah'ın dinine ve dostlarına tuzak kurduklarında, Allah bunu kendi zatına nispet etmektedir. Buna göre müminler Allah'ın dinine, peygamberine ve dostuna yardım ettiklerinde Allah bu yardımı kendi zâtına yapılmış saymaktadır.

[İman ve İslâm]

Allah'a inandık, şâhit ol ki bizler müslümanlarız. Bu ilâhî beyan imanın İslâm'dan ayrı bir şey olduğunu söyleyenleri reddetmektedir. Çünkü havârîler iman ettiklerini haber vermektedir ve müslüman idiler, kendileri iman ile İslâm'ı ayrı şeyler saymıyorlardı. Nitekim şu âyet-i kerîmede de aynı şey söz konusudur: "Derken, orada bulunan müminleri çıkardık. Zaten orada -bir hâne dışında- Allah'a teslim olmuş kimseler (müslimîn) de bulamadık"[206]. Bu âyette de Allah iman ile İslâm'ı ayrı saymamış, onları aynı şey kabul etmiştir. Hz. Mûsâ'nın (s.a.), kavmine söylemiş olduğu "Mûsâ; 'Ey kavmim!' dedi, Eğer Allah'a iman ettiyseniz, gerçekten O'na teslim olduysanız, artık yalnız O'na güvenip dayanın"[207] sözünde de iman ile İslâm arasında fark görmemiştir. Bizim bu konudaki sözümüz, her ikisine yönelik dinî davranışımızın aynı olduğudur; iman, senin Allah'ın kulu olduğunu tasdik etmendir, İslâm da kendini tam anlamıyla Allah'a teslim etmendir. Şöyle de söylenmiştir: İman insanın içindeki şeyin adıdır, İslâm ise ondan tezahür eden şeylerin adıdır. (Hz. Peygamber'in) İslâm sorusuna kelime-i şehâdetle, iman sorusuna da tasdikle cevap verdiğini görmez misin?[208]

---

203 Muhammed, 47/7.

204 "Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar, halbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar" (el-Bakara, 2/9).

205 Mâtürîdî burada "(Yahudiler) tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu. Evet, Allah en iyi tuzak bozucudur" (Âl-i İmrân, 3/54) meâlindeki âyete işaret etmektedir.

206 ez-Zâriyât, 51/35-36.

207 Yûnus, 10/84.

208 Muhtemelen müellif burada Cibrîl hadisine işaret etmektedir.

رَبَّنَا اٰمَنَّا بِمَا اَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٥٣﴾

53. "Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve peygambere tâbi olduk; artık bizi şâhitlerle beraber yaz."

En doğrusunu bilen Allah'tır ya, buradaki **indirdiğine** anlamındaki "enzelte" (انزلت) sözcüğünden maksat, "bütün peygamberlere indirdiğin semavî kitaplar" demektir. Eğer havârîler bununla Hz. Îsâ'ya (s.a.) indirdiği kitap anlamını kastetmişlerse, bilmek gerekir ki ilâhî kitaplardan veya peygamberlerden birine iman etmek, bütün kitaplara ve peygamberlere iman etmek demektir. Biz bu husûsu daha önce belirtmiştik[209].

وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٥٤﴾

314 [§] *54.* "(Yahudiler) ***tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu. Evet, Allah en iyi tuzak bozucudur."***

(Yahudiler) **tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu.** Onlar, Allah'ın elçisi Îsâ aleyhisselamı yalanlayarak ve öldürmeyi kastederek kendisine tuzak kurdular. **Allah da onların tuzaklarını bozdu.** Yani Allah, kurdukları tuzaktan dolayı onları cezalandırdı. Yoksa tuzak, yaratıklar arasında bile kötülenen bir fiildir, Allah'ın bu kelimeyi kendisi hakkında cezalandırmaktan başka bir anlamda kullanması caiz olmaz. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede ceza anlamında şöyle buyurmaktadır: "Kim size saldırırsa, siz de ona saldırın!"[210] Cenâb-ı Hakk'ın "Saldırmayın, çünkü Allah saldıranları sevmez"[211] meâlindeki âyette ise saldırı yasaklanmıştır, caiz değildir. Önceki âyette geçen siz de onlara saldırın ifadesi, yapılan saldırının cezası ve karşılığı anlamına gelir ve bu caizdir. Buna göre; âyetlerde geçen tuzak, hile ve alay etmek kelimelerini sözlük anlamıyla Cenâb-ı Hakk'a isim yaparak "Ey tuzakçı, ey hilekâr, ey alaycı!" demek caiz değildir. Çünkü bunlar insanlar arasında bile kötülenmiş niteliklerdir, onlar bu ifadeleri kullanarak birbirlerine hakaret ederler. Dolayısıyla bunları Allah hakkında ceza ve karşılık anlamından başka bir anlamda kullanmak caiz olmaz. *Hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

209 bk. el-Bakara, 2/285.

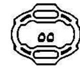
210 el-Bakara, 2/194.

211 el-Bakara, 2/190.

Allah en iyi tuzak bozucudur. Yani zulmedenlere adâletle, hayır ehline de faziletle en hayırlı (en uygun) karşılığı verendir. Denilmiştir ki onlar Hz. Îsâ'yı yalanlamak, öldürmeyi kastetmek suretiyle ona **tuzak kurdular,** Allah da Îsâ'yı kendine yükselterek ve kendilerinden bir adamı Îsâ'ya benzeterek **onların tuzaklarını bozdu** ve neticede onlar kendi adamlarını öldürdüler. Bu, onların tuzaklarına karşı Hz. Îsâ için hayırlı bir durumdu. Şöyle de denilmiştir: Onlar şirke dair söyledikleriyle **tuzak kurdular,** Allah da onlara tevhîd ile cevap vererek **tuzaklarını bozdu. Allah en iyi tuzak bozucudur.** Yani en hayırlı cevap verendir.

Allah en iyi tuzak bozucudur. Yani layık olanlara hak ile karşılık veren ve cezalandırılmayı hak edenlere bu cezayı verendir, onlar ise böyle değildirler. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

"Mekr" (المكر), ansızın yakalamak demektir. Allah ise onları hiç beklemedikleri bir yer ve zamanda, ve fakat hak ile yakalar. Bundan dolayı tuzak kelimesi kullanılmıştır. Nitekim Allah onu imtihan etti -kirli taraflarını ortaya koydu- denilir, fakat Allah hakkında böyle bir şey kastedilemez.

اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسٰٓى اِنّ۪ي مُتَوَفّ۪يكَ وَرَافِعُكَ اِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذ۪ينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاَحْكُمُ بَيْنَكُمْ ف۪يمَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ

[§] 55. ***"Allah buyurmuştu ki: Ey Îsâ! Ben seni vefat ettireceğim, seni katıma yükselteceğim, seni o inkârcılardan arındıracağım ve sana tâbi olanları kıyâmet gününe kadar inkâr edenlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte, ayrılığa düşüp durduğunuz husûslarda aranızda hükmü o zaman ben vereceğim."*** 312

[Hz. Îsâ'nın Ölümü ve Allah Katına Yükseltilmesi]

Allah buyurmuştu ki: Ey Îsâ! Ben seni vefat ettireceğim. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denilmiştir ki burada takdim-tehir vardır; yani seni kendime yükselteceğim, sonra gökten yere inmenin ardından vefat ettireceğim. Fakat burada ister takdim-tehir olsun, ister olmasın, aynı şeydir; çünkü bir şeyin takdim veya tehir edilmesi halinde elde edilecek hük-

mün böyle olmasını gerektirmediğini söylemiştik. Zira önce zikredilen nice şey vardır ki hükümde sonraya kalmıştır. Sonra zikredilen nice şey de hükümde daha öncedir. Durum böyle olunca, bir şeyin önce veya sonra zikredilmesinde hükmün ona göre olmasının gerektiğine işaret eden bir şey yoktur. Meselâ, "Allah, ölümleri halinde insanları vefat ettirir"[212] meâlindeki âyet böyledir; Allah (ruhları kabzedince ölüm vakti gelmiş değil, ölüm vakti gelince) ruhları kabzetmiştir. İlk kavram (teveffî) da muhtemelen böyledir. Âyette bedeni vefat ettirmesini de kastetmiş olabilir. Yani ben seni dünyadan çekip alacağım, demektir; bu ise ölüm anlamında vefat ettirme (çekip alma) değildir. "Seni vefat ettireceğim" meâlindeki âyeti İbn Abbâs'ın "seni öldüreceğim" diye açıkladığı rivâyet edilir[213]. Bu da bizim söylediğimizi doğrulamaktadır. Tâ ki Hz. Îsâ'nın tapılmaya layık bir varlık olmadığı bilinmiş olsun.

Seni vefat ettireceğim meâlindeki ilâhî beyan, bilinen anlamıyla ölüm mânasına da gelebilir. Bütün insanlar için söz konusu olduğu gibi Allah onun da ruhunu kabzeder. Bunu da "o Allah'tır" veya "Allah'ın oğludur", "onun ölme ihtimali yoktur" diye zannedenleri yalanlamak için yapmıştır. Bu ilâhî beyan, Hz. Îsâ'nın ölmeyeceğini zannedenleri iki açık delil ile ibretler almaya zorlamıştır. Gerçi Îsâ aleyhisselâmın yaratılışı ve özü, sonra şahsında bir halden başka bir hale dönüşmesi, kalkacağı yer itibariyle de bir mekândan başka bir mekâna gitmiş olması gibi husûslarda hakikatlere akıl erdirebilenler için yeterli ip uçları bulunmaktadır. Açık iki delilden birincisi "Meryem'in oğlu Mesîh yalnızca
316 bir peygamberdir"[214] meâlindeki âyet ile [§] "Meryem'in oğlu"[215] tabirinin kullanıldığı âyetlerdeki ifadelerdir. Allah Teâlâ herkesin diliyle bu gerçeği ifade etmiştir. Bir insan evladının ilâh veya ilâhın oğlu olmasının imkân dâhilinde bulunmadığı bilinen bir husûstur, çünkü o, anne ve babasından daha küçük olur, bu da yaratılmışlık alâmetidir. Kezâ Hz. Îsâ'nın (s.a.) daha beşikte iken "ben Allah'ın kuluyum..."[216] demesi de aynı şeyi ifade etmektedir. Şayet ileri sürülen iddiada bir doğruluk ihtimali bulunsaydı, buna Âdem aleyhisselâm asıl teşkil ederdi ve daha uygun olurdu; çünkü o asıldır, ilktir ve ne annesinin ne de babasının varlığı bilinmektedir. Hz. Îsâ ise, onun özündendir ve sade-

---

212 ez-Zümer, 39/42.

213 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 100.

214 "Meryem oğlu Mesîh sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır. İkisi de yiyip içen birer insandı. Bak, âyetleri onlara nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl saptırılıyorlar!" (el-Mâide, 5/75).

215 Bu metin pek çok âyette zikredilmektedir (bk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, "Îsâ" maddesi).

216 "Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı" (Meryem, 19/30).

ce onun oğludur, çünkü çocuğun niteliği bundan ibarettir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Biraz önce söz konusu edilen susturucu delilin ikincisi "Onların ikisi de yeyip içen birer insandı"[217] meâlindeki âyettir. Allah Teâlâ burada Îsâ aleyhisselâmın yemeğe ihtiyacı bulunduğunu, açlığın onu mağlup ettiğini ve kendini ayakta tutacak gıdaya muhtaç olduğunu haber vermektedir. Bundan başka tuvalete ihtiyaç duymakta ve ihtiyaçlarını gidermek için kirli mekânları aramaktadır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Seni vefat ettireceğim meâlindeki âyetle ilgili ikinci bir ihtimal de şudur: Onun bedenini düşmanlarının arasından alıp şerefinin bilineceği bir yere yükseltmesi, kendisini insanlarda görmüş olduğu küfür ve fitne-fesat hâlinden arındırmasıdır. Ayrıca ortaya çıkışının ilk hâlinden son demine kadar, aynen aralarında bulunduğu zaman diliminde olduğu gibi insanlar üzerine bir mûcize olarak kalsın diye beşer türü arasındaki varlığını sona erdirmektir. Tâ ki mûcizeleri kendisine tâbi olan insanlar için daha açık, muhalifleri için de mazeretlerini bitirmek konusunda daha belirgin bir delil olsun. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Seni katıma yükselteceğim. Bu cümle, Müşebbihe'nin söylediği gibi Cenâb-ı Hak için bir mekân ispat etmek anlamına gelmez, aksine Hz. Îsâ'nın (s.a.) üstün değerini ifade eder. Zira **Seni katıma yükselteceğim** ifadesi o anlamı gerektirseydi, Şamlılar'ın Allah'a daha yakın olmaları gerekirdi. Çünkü Hz. İbrâhim (s.a.) "Ben Rabbime gidiyorum, O bana yol gösterecektir"[218] demişti.
[S] Şamlı kâfirlerin de Allah'a daha yakın olmaları gerekirdi[219]. **Sonra dönüşünüz bana olacak** ilâhî beyanında olduğu gibi. Bu, Müşebbihe'nin iddiasının fasit bir hayal olduğunu gösterir. Cenâb-ı Hak, zâlimlerin söylediklerinden çok, pek çok üstündür. Bunda, yani Allah'ın Îsâ'yı kendine nispet etmesinde, onu yüceltme anlamı vardır. Bu konuda asl olan şudur; Bir özel şey Allah'a izafe edildiğinde, bununla ancak o şey için saygı anlamı kastedilir. Nitekim Beytullah[220] ifadesi, o beytin saygınlığını gösterir. Nâkatullah[221], yani Allah'ın devesi tamlaması da o deveye önem verilmesi gerektiğini gösterir. Buna benzer 217

---

217 el-Mâide, 5/75.

218 es-Sâffât, 37/99.

219 Yani Şam ehlinin kâfirleri Allah'a, İbrâhim'den daha yakın olurdu.

220 Burada Mâtürîdî, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a giden bir zamire muzaf kılınan "beyt" (البيت) kelimesi ile şu âyet-i kerîmeyi kastetmiş olmalıdır: "İbrâhim ve İsmâil'e, 'Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun' diye talimat verdik" (el-Bakara, 2/125).

221 "Size rabbinizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir işaret olarak Allah'ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah'ın toprağında otlasın" (el-A'râf, 7/73).

örnekler çoktur. Birden çok şeyin Allah'a nispet edilmesi ise, şanı yüce olan Rabbin büyüklüğünü gösterir. Meselâ "Âlemlerin Rabbi"[222], "Göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümranlığı Allah'ındır"[223] ve benzeri bütün âyetlerde, şânı yüce olan Allah'a saygı göstermek kastedilmiştir.

Seni o inkârcılardan arındıracağım. Bu ilâhî beyan hakkında da farklı yorumlar yapılmıştır. Seni kâfirlerin eziyetlerinden ve muhalif kişilerin arasından kurtaracağım, seni küfürden ve ahlâksızlıklardan arındıracağım diye de yorumlanmıştır. Onların senin hakkındaki iddialarından seni temize çıkaracağım anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Sana tâbi olanları kıyâmet gününe kadar inkâr edenlerden üstün kılacağım. Bu meâldeki cümle ile inkâr edenleri kahretmek, öldürmek ve galip gelmek yoluyla onları üstün kılması yahut delillerle onlara üstün kılması veya âhiretteki makamları ve dereceleri itibariyle üstün kılması kastedilmiş olabilir. Bazı kıssalarda aktarıldığı üzere gökten inip kendisine tâbi olanlarla birlikte bütün kâfirleri öldürmek suretiyle yeryüzünü kâfirlerden arındıracağı da kastedilmiş olabilir. Bu, onu arındırmak ve ona tâbi olanları inkâr edenlerden üstün kılmaktır.

Sonra dönüşünüz bana olacak. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, gerçi her durumda herkesin dönüşünün O'na olacağı bilinmektedir. Çünkü insanlar o günde O'na döneceklerini kabul ve itiraf edecekler, halbuki dünyada iken bunu inkâr ediyorlardı. "O gün hükümranlık yalnız Allah'ındır"[224] meâlindeki âyet de böyledir. Aslında o günde de, diğer günlerde de hükümranlık yalnız O'na
318 aittir. [§] Fakat söz konusu ilâhî beyanın buradaki anlamı şöyledir: Hükümranlık konusunda o gün kimse O'na karşı çıkamayacak, hükümranlığın sadece O'na ait olduğunu kabul edecekler. Halbuki dünyada iken bunu inkâr ediyorlardı. "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[225] meâlindeki âyet de böyledir. Aslında insanlar her zaman Allah'ın huzurundadır, fakat onlar dünyada iken O'nun huzurunda olmayı inkâr ediyorlardı. O gün ise huzurunda olacaklarını kabul edecekler. İzahına çalıştığımız yukarıdaki ilâhî beyan da böyledir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Ayrılığa düşüp durduğunuz husûslarda aranızda hükmü o zaman ben vereceğim. Aranızda kimin haklı kimin haksız olduğuna ben hükmedeceğim. **Hükmü ben vereceğim** meâlindeki ifade, amelleriniz ne kadarsa karşılığı ben

---

222 Meselâ bk. el-Fâtiha, 1/2.; el-Bakara, 2/131.

223 Meselâ bk. el-Bakara, 2/107; el-Mâide, 5/40.

224 el-Hac, 22/56.

225 İbrâhim, 14/21.

vereceğim, anlamına da gelebilir. **Hükmü ben vereceğim** anlamındaki "ehkümu" (احكم) ibaresinin, herkese yaptığı şeyin gerektirdiği karşılığı ben vereceğim, diye de anlaşılması mümkündür.

فَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَاُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ
وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٥٦﴾ وَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
فَيُوَفِّيهِمْ اُجُورَهُمْ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٥٧﴾

56. "İnkâr edenleri dünyada da âhirette de şiddetli bir azaba çarptıracağım; onların hiç yardımcıları da olmayacak."

57. "İman edip dünya ve âhirete faydalı işler yapanlara gelince, Allah onlara mükâfatlarını eksiksiz verecektir. Allah zâlimleri sevmez."

İlk âyette dünyadaki azapla kastedilenin ölüm ve cizye olduğu, âhiretteki azapla da cehennem azabının kastedildiği söylenmiştir.

ذٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْاٰيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾

58. "İşte bu sana okuduğumuz apaçık delillerdir, hikmet dolu sözlerdir."

İşte bu sana okuduğumuz. Yani şu âyette, sana okuduğumuz âyetler, ey Muhammed! hikmet dolu sözlerdir. Buradaki "hakîm" (الحكيم) lafzının muhkem anlamına veya kim bunu düşünürse hakîm olur mânasına da geldiği söylenmiştir. "Görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur"[226] meâlindeki âyet de bunun gibidir, yani gündüz vaktinde görmek mümkün olur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

اِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ
كُنْ فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾

59. "Allah nezdinde Îsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona "ol" dedi ve oluverdi."

---

226 "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur. Kuşkusuz dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır" (Yûnus, 10/67).

**Allah nezdinde Îsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu toprak-
319 tan var etti.** Bu ilâhî beyanda sözü edilen kıssa hakkında şöyle denilmiştir: [§] Necrân halkından bi grup Hıristiyan, Resûlullah'a (s.a.) gelmiş ve şöyle demişlerdi: Tanrımız (sâhibunâ) Meryem oğlu Îsâ'ya (a.s.) hakaret ediyor ve onun kul olduğunu söylüyormuşsun. Halbuki O, ölüleri diriltiyor, anadan doğma körleri ve cüzzamlıları iyileştiriyor, çamurdan kuş yaratıyordu. Allah'ın yarattığı onun gibi bir kulu bize göster de, onun yaptığını yapsın!

Hıristiyanlar gerçekte hem Müşebbihe'den hem de Kaderiye'den sayılır. Onları teşbih inancına yalnızca Hz. İbrâhim'in (s.a.) "Benim Rabbim hayat veren ve öldürendir"[227] meâlindeki sözüne, Hz. Îsâ'nın (s.a.) "Size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş oluverir"[228] meâlindeki sözünü uyarlayarak varmışlardır. Buna dayanarak onlar Îsâ'nın da Rab ve tanrı olduğunu zannettiler. Çünkü İbrâhim aleyhisselâm, öldüren ve diriltenin Rabbi olduğunu söylemişti. Onlar da bunun için Hz. Îsâ'ya tanrı dediler. Onlar Îsâ'nın yeyip içtiğini ve uyku uyuduğunu görüyorlardı. Azîz ve celîl olan Allah'ı da böyle tanımasalardı Îsâ'yı ona benzetmezlerdi. Ancak Allah bu iddialardan çok yücedir.

Kaderiye'ye gelince, onlar kullara ait fiiller Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğini kabul etmiyorlar, özellikle bu fiillerin sadece insanlar tarafından yaratıldığı görüşünü ileri sürüyorlardı. Hıristiyanlar Hz. Îsâ'yı da aynı durumda görünce O'nun da Rab olduğunu zannettiler, çünkü bunu yapan başka birilerini görmüyorlardı. Şayet onlar Allah'ı hakkıyla bilmiş olsalardı, Îsâ'nın o çamurdan yapılmış kuşa sadece şekil verdiğini ve benzerlerini herkesin yapmasının imkân dâhilinde bulunduğunu da bilirlerdi. Diriltmek ise sadece azîz ve celîl olan Allah'a ait olup onu Hz. Îsâ'nın elinde icra etmiş ve ortaya koymuştur. Hz. Îsâ ise sadece çamura kuş şeklini vermiştir. Anadan doğma körleri
320 ve cüzzamlıları iyileştirmek meselesi de böyledir; [§] bunların hepsi azîz ve celîl olan Allah tarafından gerçekleştirilmiştir, ancak peygamberliğine alâmet olsun diye Îsâ'nın ellerinde ortaya çıkarmıştır. Çünkü onlar iki sebepten dolayı Îsâ'nın rab olduğunu iddia ediyorlardı; biri babasız olması, diğeri de gösterdiği mûcizeler.

---

227 "Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim 'Rabbim hayat veren ve öldürendir' deyince o, 'Hayat veren ve öldüren benim' dedi" (el-Bakara, 2/258).

228 Âl-i İmrân, 3/49.

Allah nezdinde Îsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, bu ilâhî beyanın iki anlamının bulunması ihtimali vardır. Birincisi, azîz ve celîl olan Allah Âdem'i yaratmak için topraktan bir insan şekli yaptı, sonra ona rûh verdi. Topraktan oluşmuş bir şekli var oldu diye Âdem'in kendiliğinden hayat bulduğunu söylemek caiz değildir. Öyleyse Îsâ çamurdan bir kuş şekli yaptı diye, Cenâb-ı Hak kendisine can vermediği halde Îsâ'nın şekil vermesi ile kuşun canlandığını söylemeniz nasıl mümkün olur? *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, Âdem aleyhisselâm babası ve anası olmadan yaratıldı. Buna rağmen onun için Rab'dır veya ilâhtır demiyorsunuz; peki, Îsâ için sadece babasız yaratıldı diye tanrı olduğunu nasıl söylüyorsunuz? Âdem'in babasız olması rab olmasını gerektirmiyor da Îsâ'nın babasız olması rab ve ilâh olmasını nasıl gerektiriyor? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Âdem (s.a.) "kün", yani "ol" emriyle babasız yaratıldığı gibi, Îsâ (s.a.) da sadece "ol" emriyle babasız yaratılmıştır.

"Ol" anlamına gelen "kün" (كُنْ) kelimesi, daha önce de belirttiğimiz gibi[229] Arap dilinde en kısa heceli bir sözdür. Bu kelime kullanıldığında belli bir anlamı ifade eder ve maksat anlaşılır. Bu kelimeyi oluşturan "kâf" (ك) ve "nûn" (ن) harflerinin azîz ve celîl olan Allah'tan çıkmış olması söz konusu değildir; bu harflerde oluşan ilâhî kelâmın, bir zaman diliminin veya bir kelimenin veya yaratıkların sözlerinin nitelendiği niteliklerle de nitelenmesi mevzubahis değildir. Cenâb-ı Hak bütün bunlardan münezzehtir.

Hemen oluverir meâlindeki ilâhî beyanın da iki mânaya ihtimali vardır. Biri "kâne" (كان), yani oldu anlamına gelir. Araplar bu şekilde kullanır ve kabullenir. İkincisi de Allah'ın olmasını istediği zaman diliminde bütün varlıkların olmasıdır. Bu meselenin aslı şudur: Allah Teâlâ anılıp nitelendiğinde zaman dilimi kullanılmadan ezel kaydıyla zikredilir, O'nunla birlikte yaratıklar anıldığında zaman da belirtilir. [§] Burada zaman yaratıklar için söz konusudur. 321
Şöyle demelidir: Allah ezelde (yaratıkları yaratmadan önce de) yaratandır, yaratıkları yaratma anında da yaratandır (الخالق)[230].

---

229 bk. el-Bakara, 2/117.

230 "Tartışılmakta olan konuda temel ilke şudur ki; Allah Teâlâ mutlat anlamda nitelendiği ve kendisine has fiil, ilim ve benzerleriyle nitelendirildiğinde bunlara ezelden beri sahip olduğunu söylemek gerekir. Ancak onu nitelendirirken ilminin, kudretinin, iradesinin ve tekvîninin konusunu teşkil eden husûslardan söz edilince ezelî oldukları zannedilmemesi için bunların zamanları da zikredilmelidir (yani "zamanı, vakti gelince" denilmelidir)" (Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, s. 74).

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾

60. "Gerçek, rabbinden gelendir. Öyle ise kuşkulananlardan olma."

Bu âyet, farklı şekillerde anlaşılabilir. Burada muhatabın, Hz. Îsâ (s.a.) hakkında düşündüğünü söyleyen herkesin olması muhtemeldir. Yani Îsâ'nın Allah'ın ihlaslı kulu ve size gönderilen nebîsi ve Resûlu olduğu konusunda kuşku duyanlardan olma! Buradaki hitapla başkaları kastedildiği halde muhatabın Hz. Peygamber olması muhtemeldir. Dünyadaki sultanların âdeti de böyledir; onlar kendi halkına bir şeyi tanıtmak istediklerinde, her alçak ve sefih kişiyi muhatap almayı büyüklüklerine yakıştıramadıkları için onların en akıllı, en faziletli ve halk nezdinde en itibarlı ve değerli olan kişilerine hitap ederler. İşte burada azîz ve celîl olan Allah da şanını ve değerini yüceltmek için Hz. Peygamber'i muhatap almıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Daha önce de söylediğimiz gibi[231] burada şöyle bir ihtimal de vardır: Masum olmak ne emre ve ne de yasağa engeldir, bilâkis emri de yasağı da artırır. Allah, onun hiçbir zaman kuşku duyanlardan olmadığını bildiği halde, bu gerekçeden dolayı kendisine hitap etmiş olabilir.

Gerçek, rabbinden gelendir. Yani Hz. Îsâ'nın durumu hakkındaki gerçek, Rabbinden gelen haberdir; ki bu da O'nun kul, beşer ve nebî olduğudur. **Öyle ise kuşkulananlardan olma.** Yani onların inatları ve sana Allah'tan gelen haberin doğruluğu konusunda şüphe uyandırmak için laf kalabalığı yapmaları seni başka düşüncelere sevk etmesin. Bu âyet, "Sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terk edecek değilsin ya!"[232] meâlindeki âyet gibidir; bu âyet, Hz. Peygamber'in (s.a.) öyle olduğu mânasında değil, nasihat anlamında veya daha önce sözü edilen yorum konumundadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **Gerçek, rabbinden gelendir** meâlindeki cümleye, her şeyde gerçek olan Allah'tan gelendir, anlamı da verilebilir. Allah'a izafe edilen diğer şeylerle aynı anlamda olmak üzere, bunun da Allah'a nispet edilmesi caizdir. Fakat bâtılın, bâtıl olması itibariyle Allah'a nispet edilmesi kesinlikle caiz değildir. *En doğrusunu bilen*
322 *Allah'tır.* [S] Şöyle demek de mümkündür: Allah o fiili, yapan kişiden ötürü bâtıl yapmıştır, (yani o fiile bu niteliği veren kuldur) yoksa bâtılın Allah'tan geldiği söylenemez. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

231 bk. el-Bakara, 2/120.

232 "Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya!, demelerinden dolayı canın sıkılarak sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin ya! Sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir" (Hûd, 11/12).

فَمَنْ حَٓاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ
اَبْنَٓاءَنَا وَاَبْنَٓاءَكُمْ وَنِسَٓاءَنَا وَنِسَٓاءَكُمْ وَاَنْفُسَنَا وَاَنْفُسَكُمْ ثُمَّ
نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾

61. "Sana gelen bu bilgiden sonra her kim bu konuda seninle tartışmaya kalkışırsa, de ki: Gelin, çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra da Allah'ın lâneti yalancıların üzerine olsun diye duâ edelim."

Sana gelen bu bilgiden sonra her kim bu konuda seninle tartışmaya kalkışırsa, de ki: Gelin, çocuklarımızı ve çocuklarınızı çağıralım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onları mubâheleye davet etmişti. Arapça'da mubâhele, mulâane, yani lânetleşme demektir. Hz. Peygamber onları, ilâhî lânetin yalancıların üzerine olması için dua etmeye davet etti. Onlar ise lânetin başlarına yağacağından korkarak buna yanaşmadılar. Onların buna yanaşmamaları, kendilerinin yalan söylediklerini bildiklerine işaret eder. Yine de inat ettiler, yanlışta direndiler ve hakkı kabul etmeye yanaşmadılar.

Mubâheleye davet etmek, inat etmek ve direnmenin onlardan kaynaklandığını gösterir. Hıristiyanların bundan kaçınmaları da kendi inatçılıklarını bildiklerini ve vâdolundukları lânetin üzerlerine yağmasından korktuklarını kanıtlar. Bununla birlikte onlar, inatçılığı alışkanlık haline getiren kişilerin çare bulmanın tükenmediği bilinsin diye yine de takındıkları inatçı tavır ve akılsızca hareketlerine devam ettiler. Mâlumdur ki mubâheleye davet, hakka davet işinin hemen başında yapılmaz, ancak delillerin ortaya konulması ve şüphelerin giderilmesinden sonra yapılır. Bu gerçek de, mesele bu aşamaya gelinceye kadar uzun tartışmaların yapıldığını gösterir. Asr-ı saâdetteki savaş olayı da bu konumdadır: Peygamberliğin hemen başlangıcında, ilâhi kelâmın söz ve getirilen hakkın akıl ve insaf sahibi tarafından sözlü tebliğatla kabul edilmesi için gerekli şartların oluşma aşamasında savaş emri verilmemiştir; ancak insanların inatçılıkları ve akılsızca hareketleri iyice ortaya çıktıktan, hatta savaşa yeltenmelerinden, baskı ve işkence yollarına çokça başvurmalarından, bazılarını küfre zorlamalarından, şanı yüce olan Rabbin Resûl'ünü öldürmeye kastederek, arkadaşlarını da vatanlarından kovup aralarından çıkarmak istedikleri anlaşıldıktan, [§] hatta Peygamber'i mağaralara sığınmak 325
zorunda bıraktıktan sonra verilmiştir. Cenâb-ı Hak, delilleri açık hale gelsin ve

mûcizesi her açıdan belli olsun diye ancak ondan sonra savaşa izin vermiş ve fetih yollarını açmıştır.

Bu âyet, tevhîd ve risâlet konusunda kâfirlerle tartışmanın caiz olduğunu da gösterir. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın "Onlarla en güzel yöntemle tartış"[233] ve "Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme!"[234] meâlindeki buyruğuna uymak kaydıyla. O'nun için açık ve kapalı delillerin var olduğu bilinmekle birlikte, insanların anlayışlarının güç yetiremediği konulara dalıp onları kurcalamayı yasaklamıştır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Bu âyet aynı zamanda, yumuşaklıkla ve incelikle yapılmak kaydıyla iyiliği (ma'rûf) emredip kötülüğü (münker) yasaklamayı öğretmektedir. Böylece âyetten maksadın onların üzerinde bulundukları hâlin bozuk olduğunu göstermek, delil getirmek aşamasında kendisinin delillerini ortaya koymak, aklın taşıyabileceği ve anlayışların kavrayabileceği yollarla şüpheyi gidermek olduğu görülür. İnkârcı, eğer hakikati görür de görmezden gelirse, onu Allah'ın azabı ve başına gelecek kötü âkıbetle tehdit eder ve korkutur. Şayet inkârcının büyüklük tasladığını görürse tabiatının kötülüğünü ve mayasının bozukluğunu anlamış olur. Bu defa eğitimin gerektirdiği dayak atma veya hapse atma yöntemiyle tedavi eder. Bunlar fayda verirse ne âlâ! Fayda vermezse, onun başkalarına zarar vermesinin önüne geçer ve yeryüzünü onun pisliğinden temizler. İşte kötülüğü engellemekte son çare, ve akılsızlara uygulanacak muamele bundan ibarettir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Ancak hayatın seyrinde bütün günah çeşitlerinin böyle bir sonuca varması ihtimali yoktur, bilâkis bunun dışında onlardan çok daha büyükleri de vardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bundan dolayıdır ki hangi günahın cezaya ve azarlanmaya hamledilmesi gerektiğini anlamak için önce günahların miktar ve çeşitlerini bilmek gerekir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

325 [S] **Allah zâlimleri sevmez.** Çünkü O, zulmü sevmez.

إِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّۚ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ
الْحَكِيمُ ﴿٦٢﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾

62. "İşte bunlar gerçek haberlerdir. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Muhakkak ki Allah, evet O, mutlak güç ve hikmet sahibidir."

63. "Eğer yine yüz çevirirlerse, kuşkusuz Allah bozguncuları çok iyi bilmektedir."

---

[233] en-Nahl, 16/125.

[234] el-Kehf, 18/22.

İşte bunlar gerçek haberlerdir. Yani olgularla örtüşen haberlerdir.

Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Muhakkak ki Allah, evet O, mutlak güç ve hikmet sahibidir. Eğer yine yüz çevirirlerse, kuşkusuz Allah bozguncuları çok iyi bilmektedir. Bu ilâhî beyanın anlamı açıktır. Bu konuda daha önce bilgi vermiştik[235]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَٓاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا
نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِه۪ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا
مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾

64. "De ki: 'Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin.' Eğer yine yüz çevirirlerse, 'Şâhit olun ki biz Müslümanlarız' deyin."

De ki: Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin. Yani ihlâs ve tevhid kelimesi. **Sizinle bizim aramızda müşterek olan.** Yani benzer olan söz; bu söz sizinle bizim aramızda benzer hükme sahiptir; çünkü onlar göklerin ve yerin yaratıcısını kabul ediyorlardı. "Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir[236]. Yine onlar yaratıcılarının Allah olduğunu benimsiyorlardı: "Onları kim yarattı?, diye sorsan kuşkusuz 'Allah yarattı' diyecekler. Fakat içlerinden bazıları Allah'ı bırakıp putlara tapıyorlar ve "Biz onlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz"[237] diyorlardı. Bazıları da Allah'a bir takım ortaklar nispet ediyorlar ve ibadet sırasında onları kendisine ortak kılıyorlardı. Resûlullah (s.a.) onları ibadetlerinde, başkalarını kendilerine nimetler ihsan eden Allah'a ortak kılmamaya davet etti. Çünkü kulluk yalnız Allah'a yönelik olur; hepsinin, göklerin ve yerin yaratıcısı ve kendi Rableri olduğunu kabul ettikleri Allah'a. Bundan dolayı onlar kulluklarını, kendilerine nimetler ihsan edenden başkasına göstermemelidir, zira ibadet etmek nimetleri ihsan edene teşekkür etmek ve karşılık vermek demektir.

---

235 bk. el-Bakara, 2/129.

236 Lukmân, 31/25.

237 ez-Zümer, 39/3.

375 [§] **Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin.** Zira tek bir varlığa yönelik kulluk, pek çok şeye kulluktan daha hafif ve daha kolaydır. Ayrıca size nimetler ihsan edene kulluk etmeniz hiçbir nimet vermeyene kulluktan daha iyidir. Çünkü birinin başka birine nimet vermesi, sonra da onun kalkıp nimet verene başkalarını ortak kılması aklen de zulüm ve haksızlıktır.

Adâlet sözlükte, bir şeyi ait olduğu yere koymak demektir. Kulluğu ve tevhidi sadece Allah'a tahsis etmek de budur. Müşterek olan anlamındaki "sevâ" (سواء) sözcüğünün anlamı da budur. Onun (yani كلمة سواء), denk ve benzer olduğunu bütün delillerin bize gösterdiği bir kelime olması da caizdir.

Eğer yine yüz çevirirlerse. Muhtemeldir ki burada maksat, onlar Allah'a itaatten, O'nun bir olduğunu kabul etmekten ve kulluğu sadece O'na tahsis etmekten yüz çevirirlerse şeklindeki anlamdır; o zaman onlara şunu söyleyin... Başka bir ihtimal de şudur: **Eğer yine yüz çevirirlerse.** Yani onlar mubâhele ve lânetleşmeden yüz çevirirlerse. **Şâhit olun ki biz Müslümanlarız, deyin.** Yani biz kulluğu sadece Allah'a ait kılan ve teşekkürü sadece bize nimetler ihsan edene yapan insanlarız, deyin. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Eğer yine yüz çevirirlerse. Eğer onlara yaptığın aynı kelime üzerinde birleşmek davetinden yüz çevirirlerse, anlamına da gelir.

Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin. Bu ilâhî beyanla neyin kastedildiği konusunda farklı görüşler belirtilmiştir. Birincisi, ondan maksat adldir, ki o da kelime-i tevhîddir. Yardım ve sığınma isteği halinde gökleri ve yeri kimin yarattığı sorulduğunda, yaratma ve idare etmenin kendisine ait bulunan zâtın bir olduğunu bütün dillerin kabul edip buna şehâdet getirmekte ittifak etmesi, O'nun adl olduğunu gösterir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bu açıdan bakıldığında, âyet özellikle Ehl-i Kitab'ı kastetse de, bütün yaratılmışlara hitap etmiş olması daha uygundur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, **müşterek olan bir söze gelin.** Bu meâldeki ifade, hak ve âdil olduğu konusunda ortaklaşa kabul edilen söz anlamına gelir, ki O'ndan başkasına kulluk eden herkes kulluğu O'na yapmak gerektiğinden dolayı bunu
376 gerçekleştirmektedir. [§] Böylece Allah'tan başkasına kulluk yapan herkesin bunu, Allah'ın kulluk yapılmaya layık olmadığını bilerek yapmadığı gerçeğine varılır. Bu anlam da herkesi âyetin hitabına dâhil etmeyi gerektirir.

Üçüncüsü, **bir söze gelin** meâlindeki ifade, onların kitaplarına göre de o sözün, peygamberlerinin kendilerine getirdiği ve kitaplarının söylediği âdil bir söz olduğunu gösterir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَٓاجُّونَ ف۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَمَٓا اُنْزِلَتِ التَّوْرٰيةُ
وَالْاِنْج۪يلُ اِلَّا مِنْ بَعْدِه۪ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٥﴾

65. "Ey Ehl-i Kitap! İbrâhim hakkında niçin tartışırsınız? Oysa Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirildi. Hiç düşünmüyor musunuz?"

[Hz. İbrâhim'in Dini]

Ey Ehl-i Kitap! İbrâhim hakkında niçin tartışırsınız? Şöyle denilmiştir: Yahudiler, İbrâhim bizim Yahudilik dinine mensuptu, diyorlardı. Hıristiyanlar da onun İslâm dininde değil kendi din ve mezheplerinde olduğunu iddia ediyordu. İşte bunun üzerine **İbrâhim hakkında niçin tartışırsınız?** meâlindeki âyet nâzil oldu, yani İbrâhim'in (s.a.) mensup olduğu din hakkında niçin tartışıyorsunuz? **Oysa Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirildi.** Yani İbrâhim'den sonra. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir: [Biri] Tevrat ve İncil İbrâhim'den sonra nâzil olmuştur; siz ise onu, yani İbrâhim'i görmüş değilsiniz ki onun sizin dininizden olduğunu bilesiniz. Bilmediğiniz halde onun sizin dininizden olduğunu neden söylüyorsunuz? [Diğeri] **Oysa Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirildi.** Yani Tevrat ve İncil İbrâhim'in ölümünden sonra nâzil olmuştur; her ikisinde de onun hanîf bir müslüman olduğunun beyanı vardı. Onun hanîf bir müslüman olduğunu hiç düşünmüyor musunuz? Şu da var ki azîz ve celîl olan Allah "İbrâhim ne yahudi ne hıristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi"[238] meâlindeki âyetle onları yalanlamaktadır.

Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyet onların, Hz. İbrâhim'in (s.a.) müslüman olduğunu bildiklerine işaret etmektedir. Buna rağmen inatla iddialarını devam ettiriyorlardı. Şöyleki, kendi kitaplarında da İbrâhim'in Yahudi veya Hıristiyan olduğunu gösteren bir bilgi bulunmamakta idi. Buna karşılık [§] 327
Resûlullah'ın (s.a.) Hz. İbrâhim hakkındaki nitelemesi kitaplarında yer alıyordu[239]. Bu âyet aynı zamanda Hz. Peygamber'in peygamberliğine işaret etmek-

---

238 Âl-i İmrân, 3/67.

239 Semerkandî'nin ifadesi şöyledir: "Bu âyet, onların Hz. İbrâhim'in (s.a.) müslüman olduğunu bildiklerine işaret etmektedir. Ama onlar inatla iddialarını sürdürüyorlardı. Çünkü

tedir. Çünkü onların iddiasına göre Resûlullah (s.a.), Hz. İbrâhim'in niteliğini onların yöntemiyle yapmış değildi, zira onlar onun söylediğinin aksini iddia ediyorlardı. Bu durumda o, bilgisini Allah'tan almıştı, bu ise gayba ait bir bilgidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

هَا اَنْتُمْ هٰۤؤُلَٓاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَٓاجُّونَ فِيمَا
لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ مَا كَانَ
اِبْرٰهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ
مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٦٧﴾

66. "İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız, fakat hiç bilgi sahibi olmadığınız bir konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysa Allah bilir, siz bilmezsiniz."

67. "İbrâhim ne yahudi ne hıristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi."

İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız. Yani belirttiğimiz meseleleri... Bu âyet, dinde bir konunun bilgiye dayalı olarak tartışılabileceğine işaret etmektedir. Burada o insanların, bilgi sahibi olmadıkları bir konuyu tartışmalarını yasaklamaktadır. Nitekim peygamberler de kendi kavimleriyle tartışmışlardır. İbrâhim aleyhisselâm kavmi ile Allah hakkında tartışmıştır: "İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir"[240]. Hz. Mûsâ (s.a.) da kavmiyle tartışmıştır. Din konusunda kavmi ile tartışmayan bir peygamber yoktur. İşte bu durum, dinde deliller bağlamında tartışmayı uygun bulmayan kimselerin bu iddialarının yanlış olduğunu göstermektedir.

İnsanın onun gibi bir şeyi yapmaktan âciz oluşu ve Allah sayesinde öğrendiklerini iddia ettikleri şeyle karşılık vermekten âciz oluşları da bu gerçeği teyit etmektedir.

---

kendileri, Hz. Peygamber'in, İbrâhim'in hanîf bir müslüman olduğu sözünün kesin olarak doğru olduğunu bildikleri halde, O'nun doğru söylediğinin ortaya çıkmasından korktukları için İbrâhim'in niteliği hakkındaki bu sözü kendi kitaplarındaki bilgilerle karşılaştırmıyorlardı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 115a-b).

240 "İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin rabbin hikmet sahibidir, her şeyi bilmektedir" (el-En'âm, 6/83).

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾

68. "Doğrusu insanların İbrâhim'e en yakın olanı, ona tâbi olanlar, şu Peygamber (Hz. Muhammed) ***ve iman edenlerdir. Allah da müminlerin dostudur."***

Doğrusu insanların İbrâhim'e en yakın olanı, ona tâbi olanlar, şu Peygamber (Hz. Muhammed) **ve iman edenlerdir.** Birine tâbi olan ve ona itaat eden insanın, ona en yakın olan kişi olduğunu akıl da kabul eder. Ancak ona tâbi olan ve itaat edenin şu veya bu kişi olduğunu bilmesi için ondan haberdar olmaya ihtiyacı vardır. İşte azîz ve celîl olan Allah, İbrâhim'e (s.a.) tâbi olan kişilerin iman edenler ile Resûlullah (s.a.) olduğunu, dolayısıyla ona en yakın kimselerin de bunlar olduğunu haber vermektedir.

[§] **Allah da müminlerin dostudur.** Buradaki dost kelimesinin işaret et- 338
tiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Dost, koruyan anlamına gelir, yardım eden anlamına geldiği de söylenmiştir. O, müminlere en yakın olandır anlamına geldiği de ifade edilmiştir. Bu konudan daha önce açıklamada bulunmuştuk[241]. Allah onlara dostluğunu, bazan düşmanlarının İbrâhim hakkındaki ahmaklıklarını def etmek ve ileri sürdükleri iddialar konusunda hakkı ortaya çıkarmakla gösterir.

[Mecûsîler: Ehl-i Kitap mıdır?]

"Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin"[242] meâlindeki âyet ile "İbrâhim hakkında niçin tartışırsınız?"[243] meâlindeki âyette ve "Neden hakkı bâtıl ile karıştırıyor, bile bile gerçeği gizliyorsunuz?"[244] meâlindeki ilâhî beyanda, özellikle de Ehl-i Kitab'a hitap eden benzer âyetlerde ibret alınması gereken şeyler vardır. Birincisi şudur: Onlar böyle bilinen kişiler oldukları için kendilerine bu isimle hitap edilmiştir. Dolayısıyla bu hitap, Tevrat ve İncil ehlinden başkalarının da kastedilmiş olabileceği gibi bir ihtimali akla getirmez. Âyetlerde tartışma konusu yapılan mesele, onlardan başkalarının kastedildiği ihtimalini de akla getirmez. Buradan Mecûsîlerin Ehl-i Kitap olmadığı sonucu

---

241 bk. el-Bakara, 2/107, 120 ve 257. âyetlerinin tefsiri.
242 Âl-i İmrân, 3/64.
243 Âl-i İmrân, 3/65.
244 Âl-i İmrân, 3/71.

çıkar; zira âyetlerde Ehl-i Kitap diye zikredilen kişilerden maksat, onlar değildir. "Ehl-i Kitap ile, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"[245] meâlindeki âyette bulunan cizye almak hükmü, Mecûsîleri kapsamamaktadır. Ancak bu konuda başka bir delil daha vardır. Resûlullah'tan rivâyet edildiğine göre, o şöyle buyurmuştu: "Kestiklerini yememek ve kadınlarıyla evlenmemek kaydıyla onlara (Mecûsîlere) Ehl-i Kitab'a davrandığınız gibi davranın"[246]. Her ne kadar başka kitaplar ve sahifeler var idiyse de, Ehl-i Kitap olarak bilinenlerin onlar (Yahudiler ve Hıristiyanlar) olduğunu ifade eden "Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi; biz ise onların okuduklarından tamamen habersiziz, demeyesiniz diye Kur'ân'ı indirdik"[247] meâlindeki ilâhî beyan bizim söylediğimizin doğruluğunu göstermektedir. *En*
329 *doğrusunu bilen Allah'tır*[248]. [Ş] İkincisi de şudur: Cenâb-ı Hak çeşitli konuların tartışılmasında Ehl-i Kitab'ı özel olarak zikretmektedir. Hz. Peygamber her ne kadar bütün insanlığa gönderilmiş ise de, özellikle Ehl-i Kitap ile arasındaki tartışmayı Cenâb-ı Hak açıklamakta ve tartışılan konuda gerçeği ortaya koymaktadır. En'âm sûresi bütünüyle müşriklerle tartışılan konuları içermektedir. Medineliler Ehl-i Kitap'[249], Mekkeliler ise müşriktiler. Her ne kadar mesele her iki grubu ilgilendirse de, Hz. Peygamber onlardan her biri ile dinî konuları en uygun olan şekilde tartışmıştır. Müşriklerle yapılan tartışmanın çoğu tevhîd ve öldükten sonra dirilme ile ilgiliydi. Bu iki konuda Ehl-i Kitap ile bazı ortak noktaları vardı. Ehl-i Kitap ile yapılan tartışmalar da, onların kendi kitaplarında yer alan konulardı.

Bu tartışmaların da iki yönü vardır. Biri onun çalışmakla elde edilemeyen gayba ait bir mesele olduğunu bildirmektir. Bu da, O'na bu bilginin vahiy yoluyla verilmiş olduğunu gösterir. Bu açıdan o, her iki grup için de delil sayılır. Diğeri de Ehl-i Kitab'ın ahmaklıklarının ortaya çıkmasıdır; öyle ki duydukları şüpheler ve Hz. Peygamber'e (s.a.) tâbi olmalarını engelleyen husûsları -iyi

---

245 "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın" (et-Tevbe, 9/29).

246 bk. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 170.

247 *el-En'âm, 6/156.*

248 "Her ne kadar orada başka kitaplar ve sahifeler var idiyse de, ma'rûf olan bir kitap olduğu bilinsin diyedir ki ondan maksat da Tevrat ve İncil'dir. Ehl-i Kitap'tan maksat da Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Onlardan başkaları da kitaba sahip olsalar bile, Ehl-i Kitap olarak mâruf olanlar onlardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 115b).

249 Muhtemelen müellif burada, Medine'de yaşayan Yahudi kabilelerini kastetmektedir. Evs ve Hazrec kabileleri de bazı konularda onlardan etkilenmiştir.

düşünüldüğü takdirde- ortadan kaldırıyordu. Çünkü Kur'ân öncelikle onların kitaplarını övmekte, bu kitapların hak ve doğru olduğuna şâhitlik etmekte ve onların peygamberlerine iman etmenin de şart olduğunu açıklamaktadır. Tâ ki Peygamberler ile ilâhî kitaplar arasında, Allah'a kulluğa ve O'nun tek ilâh olduğuna davet konusunda hiçbir ihtilaf olmadığı bilinsin. Ancak onlar, iktidarın kendilerinde kalması için peygamberleri yalanlıyorlardı. Bununla birlikte kendi kitaplarını ve peygamberlerini yalanlayan müşriklere yardım etmekten de geri durmamışlardır. Her akıl sahibi, onların İslâmiyet hakkındaki şüphelerini ve bâtılda direnmelerini anlamalıdır. Çünkü onlar, dinlerine dost olan kişilere karşı dinlerine düşman olanlara yardım ediyorlardı. İşte bu aslında Ehl-i Kitab'a mensup zorbalara yönelik -akılsızlığı tercih edip hakkı terketmeleri için- en güçlü azarlama ve en güçlü delil vardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Burada başka bir husûs daha var, o da şudur: Müşrikler din husûsunda ve siyasî konularda Ehl-i Kitab'a muhtaç olduklarını biliyorlardı. Bu durum, Ehl-i Kitab'ın Hz. Peygamber'le tartıştıkları kendi kitaplarındaki konular hakkında
ihtiyaç duydukları delile müşriklerin de ihtiyacı olduğunu gösterir. [§] Şu da 320
var ki müşriklerin "var güçleriyle yemin etmeleri" sebebiyle Ehl-i Kitap'la tartışmalarında en güçlü delilleri mevcuttu[250]. Çünkü onlar kendi içlerinden bir uyarıcı gönderilmesini istiyorlardı. Uyarıcı da gönderildi.

Burada Hz. Peygamber'in durumu o seviyeye ulaşmıştı ki, onun vasıtasıyla özel deliller ortaya çıkmıştı. Neticede Hz. Peygamber ve ona inanan Ehl-i Kitap, kendileri için övünç vesilesi olan ve fazilet olarak gördükleri her şeye ortak olmuşlardı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Üstelik Resûl-i Ekrem onların kitaplarının dilini bilmediği halde -kitaplarının hakikati kendisinde bulunan Zât'tan (yani Allah'tan) almış olduğunu anlasınlar diye-, orada yazılı olan her şeyi kendilerine başka bir dil ile haber veriyordu. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Başka bir açıdan meseleye bakınca, Ehl-i Kitap'la yapılan tartışmanın iki yönü ortaya çıkar. Birincisi, onların kitaplarında bulunan ve din büyükleri tarafından bilinen ilim ve ifade ile onları tevhîd, yaratma ve emretme niteliklerine sahip olan Allah'a ibadet etmeye davet etmek, ayrıca kendi kitaplarında bulunan müjdelemeler ve bir de getirdiği kitabın ilâhî kitaplara benzemesi. İşte İbrâhim aleyhisselâm ve diğer peygamberlerin durumu da böyledir, tâ ki en güçlü delil olsun ve tartışmayı bitirsin. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* İkincisi,

---

250 "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

onlar kendi kitaplarını tahrif etmiş, hükümlerini değiştirmiş, Hz. Peygamber'in (s.a.) nitelikleri ve özellikleri ile ümmetinin özelliklerini de tahrif etmiş olmalarıdır. Artık her akıl sahibi bu husûsların hakikatini onlardan öğrenmenin mümkün olmadığını bilmelidir. Zira onların perdeyi kaldırması ve sırlarını başkalarına vermeleri söz konusu değildir, çünkü onların bu bozuluşu ortadan kaldırması veya alternatifini getirme ihtimali yoktu. Ehl-i Kitab'a boyun eğsin veya eğmesin bütün insanlar şunu bilsin ki peygamber, gizli-açık her şeyi bilen Allah sayesinde bunlara vâkıf olabilir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Burada ders alınması gereken iki husûs daha vardır. Birincisi, her şeyden önce o dönem, din konusunda tartışmak ve delil göstermek zamanı değildi,
341 din işinde taklit etme ve dünya işinde de övünme, [Ş] mal ve hayvan sürüleriyle gururlanma zamanı idi. Cenâb-ı Hak onlara, kendi içlerinden çıkmış bir birini peygamber gönderdi. Kendilerini din işinde taklidi terk etmeye ve içinde yaratıcının hikmetleri bulunan vahiy bilgilerinin yardımı olmadan akıl sahipleri tarafından asla bilinemeyecek olan delillere uymaya çağırdı. Peki ama hayatları taklitle yoğrulan o insanlar ne yapacaklardı? Ya nâzil olan kitapların bilgisinin kendilerine verildiğini iddia eden imamlarına güvenecekler, ya da atalarına güvenecekler, onların yaşadığı ve hak olduğundan asla şüphe etmedikleri husûslara dayanacaklardı. Şu da vardı ki bunların ikisi arasındaki uyuşmazlık kendilerine uymaya engel oluyordu. Fakat onlar dinde ve tartıştıkları konularda iyi düşünmedikleri için bunun kendilerini taklitten alıkoyacağını anlamıyorlardı. Bunun için Hz. Peygamber onlara deliller gösterdi, peygamberlerinin getirmiş oldukları kitapların muhtevalarını onlara bildirdi. Atalarını taklit etmek istiyorlarsa (ilk) atalarını taklit etmelerinin daha doğru olacağını açıkladı, çünkü ilk ataları da kendilerinin dinine mensuptu, fakat zamanla bu dinde âyetleri tahrif etmişler ve iddiaları için gerekli olan uyumu yerine getirmişlerdir[251]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

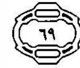
İkincisi de şudur: Peygamberlerin getirmiş oldukları şeyler konusunda Ehl-i Kitap olan din adamları arasında ihtilaf çıkınca, müşrikler kendilerinde atalarının görüşlerinden başka bir şey bulunmadığı ve bu konuda fazla söz söylemek imkânına sahip olmadıkları için başkalarının görüşlerine ih-

---

[251] "Eğer onlar atalarını taklit etmiş olsalardı, (önceki) atalarını taklit etmeleri hak olurdu; çünkü onlara göre ataları hak din üzere olan kişilerin dinine bağlı bulunuyordu. Fakat Hz. Peygamber onlara, sonraki atalarının o kitapları tahrif ettiklerini ve ilk atalarının yolunu terk ettiklerini açıkladı. Bu durumda ilk atalarına tâbi olmak daha doğruydu. Hz. Peygamber'in (s.a.) getirdiği kitabın da onların kitaplarına uygun olduğunu beyan etti. Dinlerini tahrif ettikleri sabit olan sonraki atalarını değil, ilk atalarını taklit etmeye ve onların inançlarının gereği olarak kendisine uymaya çağırdı. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 116b).

tiyaç duydular. Mâlumdur ki ihtilaf ve farklı görüşler ortaya çıkınca ihtiyaç umûmileşir. Gerekli hükümleri bilmek için kendilerine sağlam delil götürecek ve onlara hakkı öğretecek birini bulmak fikri onlarda hakim bir kanaat haline geldi. İşte o zaman Allah Teâlâ lütfedip onlara kendi dillerini konuşarak deliller getiren, değiştirilen ilâhî hükümleri kendilerine bildiren ve ilk atalarının sahip oldukları dini koruyan birini gönderdi. [§] Bu, beyanın en açık olanı, 332
Allah'ın lütfettiği yardımların en üstünü, ihtiyaçlarını karşılayıp bilmedikleri şeylerin bilgisini vererek onları rahatlatan ikramların en önemlisi idi[252]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İlk kısımda söylemediğimiz bir husûs daha vardır. Hz. Peygamber insanların ihtirasla dünyaya sarıldıklarını görünce onları zühde çağırdı; akrabalarının çokluğu ve kabilelerinin büyüklüğü ile övünmeye başladıklarını görünce de dinde kardeşliğe davet etti. Varacakları âkıbeti göstererek bütün varlıklarıyla cömertlik yapmaya çağırdı. Hz. Peygamber onların mazeretlerini bitirmek ve kalplerinin kendisinde sükûn bulmasını sağlamak için bu yolla var olan adetleri yok etmeyi ve tabiatları değiştirmeyi başardı; öyle bir zamanda bunu yapmak hiç şüphesiz beşer gücünün dışında semavî bir mûcize idi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hakk'a hamdolsun.

وَدَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّٓا
اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

69. "Ehl-i Kitap'tan bir kısmı istediler ki sizi saptırsınlar. Oysa onlar ancak kendilerini saptırıyorlar da farkına varmıyorlar."

---

252 "İkincisi şudur: Onlar din adamlarını taklit etmek gerektiğini ileri sürünce, Hz. Peygamber, din adamları arasında ihtilaf bulunduğunu, herkes kendi söylediğinin kitap sahibi peygamberlerin getirdiğine uygun olduğunu iddia ettiğini beyan etti. Farklılık ve ihtilaf ortaya çıkınca birinin görüşünü benimsemek kaçınılmaz hale gelir. Halbuki onlardan birini bırakıp diğerini taklit etmek uygun değildi. Dolayısıyla meydana gelen gelişmeler muvacehesinde ilâhî hükümlere duyulan ihtiyaç umûmi hale geldi. Bu itibarla tartışılan konularda doğruyu ortaya çıkarmak ve hakkı bilmek zaruri idi. Azîz ve celîl olan Allah da lütfedip onlara, kendi dilleriyle konuşan birini gerekli delillerle gönderdi. O da atalarına ait tahrif edilen ve edilmeyen şeyleri. İşte bu, yapılan beyanın en zâhir olan tarafı, Allah'ın onlara lütfettiği yardımların en üstünü, ihtiyaçlarını karşılayıp bilmedikleri şeylerin bilgisini vererek onları rahatlatan ikramların en önemlisi idi. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 116b).

Ehl-i Kitap'tan bir kısmı istediler ki sizi saptırsınlar. Rivâyet edildiğine göre müşrikler Ammâr'ı ve Huzeyfe'yi yakalamışlar ve onlara "bizim dinimiz sizinkinden daha üstündür" hatta bütün dinlerden üstündür, demişlerdi. Âyet,
333 bunun üzerine nâzil olmuştur[253]. [S] Böyle bir şeyi ancak Ehl-i Kitab'ın reislerinden ve âlimlerinden bazıları yapabilirdi. Cahiller ve ayak takımı kişiler ise böyle bir şeyi yapamazlardı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İsterler ki sizi saptırsınlar, oysa onlar ancak kendilerini saptırıyorlar. Denilmiştir ki "idlâl" (الاضلال) birinin adını sanını silmektir. "idlâl" (الإضلال) lafzının neye işaret ettiği konusunda bazı görüşler ileri sürülmüştür. Ehl-i Kitap onların adının ve sanının silinmesini ve adının bir daha anılmamasını istemiştir. Bu lafzın helâk etmek anlamına geldiği de söylenmiştir. Şaşırtmak anlamına geldiği de söylenmiştir, yolunu kaybeden herkes şaşırmış demektir. **Onlar ancak kendilerini saptırıyorlar.** Yani onlar ancak kendilerini helâk ediyorlar veya ancak kendilerinin adını sanını unutturuyorlar. **Farkına varmıyorlar.** Yani kendilerini helâke attıklarının yahut şaşırdıklarının farkında değillerdir. Cezaların en can yakıcısının peşine düştüklerinin **farkına varmıyorlar.** *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bu âyetin Abdullah b. Mesûd hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾

70. "Ey Ehl-i Kitap! (Gerçeği) ***görüp durduğunuz halde niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?"***

Görüp durduğunuz halde meâlindeki ilâhî beyan çeşitli şekillere yorumlanmıştır. Bu mûcizeleri görüyorsunuz, onların gerçekten mûcize olduğunu biliyorsunuz, fakat yine de gurur yapıyor ve iman etmiyorsunuz, anlamına gelebilir. **Görüp durduğunuz halde;** Hz. Muhammed'in -salât ve selâmın en üstünü, tahiyyâtın en kâmil olanı üzerine olsun- niteliği ve peygamber olarak gönderileceği hakkında Tevrat'ta ve İncil'deki âyetleri gördüğünüz ve O'nun hak peygamber olduğunu bildiğiniz halde kendisine tâbi olmuyorsunuz, anlamına da gelebilir. Şöyle de söylenmiştir: **Görüp durduğunuz halde;** onların

---

[253] Beğavî ve Kurtubî şöyle demişler: Bu âyet, Benû Nadîr, Benû Kureyza ve Benû Kaynuka' Yahudilerinin Muâz b. Cebel'i, Huzeyfe b. el-Yemân'ı ve Ammâr b. Yâsir'i kendi dinlerine davet etmeleri üzerine nâzil olmuştur (Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, I, 315; Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 110). İbnu'l-Cevzî de şöyle demiştir: Bu âyetin nüzûl sebebi; Yahudiler'in, Muâz b. Cebel'e ve Ammâr b. Yâsir'e; kendi dininizi terk edip Muhammed'in dinine mi girdiniz? demeleridir. Âyet bunun üzerine nâzil olmuştur (İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 404).

mûcize olduğunu bildiğiniz halde. Mûcizelerin, Kur'ân'ın muhtevası diye yorumlanması muhtemel olduğu gibi, Allah'ın Resûlu Muhammed'in (s.a.) kendisi ve onun getirdiği diğer mûcizeler olması da muhtemeldir. Bazıları şöyle demişlerdir: **Niçin inkâr ediyorsunuz?** Yani Allah'ın dinini. Halbuki yaratılışın taşıdığı işaretlerle, ayrıca kitaplarınızın şehâdetiyle Allah'ın dininin hak ve kendisinin tek olduğunu biliyorsunuz.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ
وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾

[§] 71. "Ey Ehl-i Kitap! Neden hakkı bâtıl ile karıştırıyor ve bile bile 334
gerçeği gizliyorsunuz?"

Bu ilâhî beyan, başkalarını bir kötülükten sakındırmak ve güzel olan şeyleri yapmaya teşvik etmek söz konusu olduğunda, sırları açıklamanın ve gizli tutulan şeyleri ifşa etmenin caiz olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca âyette Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğine yönelik işaret bulunmaktadır, çünkü o, kendilerine, içlerinde gizlemiş oldukları ve sır halinde tuttukları şeyleri haber vermektedir. Şüphesiz bu, Cenâb-ı Hakk'ın onu bilgilendirmesiyle mümkün olmuştur. **Bile bile:** bu durumu biliyorsunuz, anlamına gelir. Onların "Biz ne zaman hakkı gizledik, hakkı bâtıl ile ne zaman karıştırdık?" diyerek buna karşı çıkmamalarına bakmaz mısın? Bu da şunu göstermektedir ki onlar, Hz. Muhammed'in Allah'ın hak peygamberi olduğunu biliyorlardı; bunu da ona ancak azîz ve celîl olan Allah bildirmişti, sonra **bile bile** anlamındaki ifade, bu bilginin onların kendi kitaplarında da var olduğunu gösterir. Yahut da onlar bunu bir mûcize olan âyetleriyle bilmişlerdi. **Bile bile** anlamına gelen sözcüğe, hakkı bâtıl ile karıştıranın ve onu gizleyenin cezasının ne olduğunu bildiğiniz halde, manası da verilebilir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **Bile bile,** hakkı bâtıl ile karıştırdığınızı bildiğiniz halde anlamına da gelebilir.

وَقَالَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اٰمِنُوا بِالَّذٖٓى اُنْزِلَ عَلَى الَّذٖينَ
اٰمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُٓوا اٰخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٧٢﴾

72. "Ehl-i Kitap'tan bir grup şöyle dedi: Gün başlarken müminlere indirilmiş olana iman edip günün sonunda inkâr edin. Belki onlar da dinlerinden dönerler."

Ehl-i Kitap'tan bir grup şöyle dedi: Gün başlarken müminlere indirilmiş olana iman edip günün sonunda inkâr edin. Bu ilâhî beyan, farklı şekillerde yorumlanmıştır. Gün başlarken müminlere indirilmiş olana iman edin. Denilmiştir ki bu âyet bizâtihî gündüzü değil, Hz. Muhammed'in (s.a.) ilk dönemini kastetmektedir. Rivâyet edildiğine göre onlar birbirlerine Muhammed (s.a.) bizim kıblemize -Beytu'l-Makdis'e- yönelerek namaz kılıyor, dolayısıyla siz de ona iman edin, diyorlardı. **Günün sonunda inkâr edin,** yani son zamanında, bununla da namazda Beytu'l-Haram'a, yani Kâbe'ye dönmesini kastediyorlardı. Yani kıblesini, Kâbe'ye dönerek namaz kılmasını inkâr edin,
325 diyorlardı. Şöyle de söylenmiştir: Onlar birbirlerine diyorlardı ki [§] İşinin başında Muhammed'e iman edin, tâ ki bütün Araplar da ona inansın. Sonra işinin nihâyetinde onu inkâr edin. Araplar bize: 'neden inkâr ettiniz ve onun dininden döndünüz?' diye sorsunlar da biz de onlara şunu diyelim: Biz Tevrat'ta son peygamberin nitelikleri ve özelliklerini gördük, onun bu adam olduğunu zannettik ve kendisine iman ettik. Fakat sonra baktık, bu nitelik ve özelliğin kendisine uymadığını anladık, bu yüzden onun dininden döndük ve kendisini inkâr ettik. Böylece diğer insanlar da onun dininden dönerler. İşte **Gün başlarken müminlere indirilmiş olana iman edip günün sonunda inkâr edin. Belki onlar da dinlerinden dönerler** meâlindeki beyanın anlamı budur.

Şöyle de denilmiştir: Yahudilerin ileri gelenleri, ayak takımına dediler ki: **Gün başlarken,** yani gün doğunca, sabah namazı vaktinde Muhammed'e (s.a.) ve Kur'ân'a iman edin, ikindi vaktinde de inkâr edin. Diğer insanların da inkâr etmeleri için şöyle deyin: Kıblenin Beytu'l-Makdis olması hak idi, haktan sonra bu sapıklık neyin nesidir? Aslında biz bu olayın nasıl olduğunu bilmiyoruz. Fakat bu âyet de Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğine işaret etmektedir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi, Resûlullah burada da onların sakladıkları ve içlerinde gizledikleri şeylerden haber vermektedir. Bu da ancak Cenâb-ı Hakk'ın O'na bildirmesi ile mümkün olmuştur.

Gün başlarken müminlere indirilmiş olana iman edip günün sonunda inkâr edin meâlindeki âyet şu anlama da gelebilir: Onlara İslâm'ı kabul ettiğinizi ve kendisine uyduğunuzu söyleyin, fakat hakikatte iman etmeyin. "Kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın"[254] meâlindeki âyet de bu fikri desteklemektedir. Yani zâhiren iman edin, fakat hakikatte kendi dininize uyanlardan başka kimseye inanmayın.

---

254 Âl-i İmrân, 3/73.

Ehl-i Kitap'tan bir grup 'müminlere indirilene iman edin' dedi, meâlindeki âyetin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, gerçek anlamındaki gündüzdür. Sonra bu da iki şekilde yorumlanabilir. Biri, özel olarak kıble meselesidir. Söz konusu Ehl-i Kitap tartıştıkları konularda iki kıbleden birine uyduklarını, diğerinin de hak olduğunu bilseler de kabul etmediklerini kastediyorlardı; bunu da zayıf kişilerin aklını karıştırmak için bir dinden başka bir dine, bir mezhepten başka bir mezhebe geçmenin gerekli olmadığını göstermek için yapıyorlardı. İkincisinde sabit kalmak garantisi olmadığı için ilk dine ve ilk mezhebe mensup olana uymayı daha uygun görüyorlardı[255]. [§] 346
Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "İnsanlardan bir kısım sefihler, 'onları şimdiye kadar yöneldikleri kıbleden vazgeçiren nedir?' diyeceklerdir"[256] meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibidir. Böylelikle bir kısım sefihler, şeriatların birbirini neshetmesinin caiz olduğunu inkâr ediyorlardı. Zira nesih olayı, ibadetlerin farklılığı anlamında değildir, vakitlerin farklılığı anlamına da gelmez. Bu anlam yürürlüktedir. Fakat nesih, ancak her türlü halin değişimi için söz konusudur. İbadetlerde çeşitli faydalar vardır. İnsanları kul edinen yüce varlık her zaman aslah (en uygun) olanı bilendir ve seçim hakkı ona aittir.

İkincisi, gün başlarken indirilen âyetlerde, muhtemelen onların peygamberlerinin ve kitaplarının getirmiş olduğu hidâyetin ve ilâhî beyanın açıklaması yapılmakta idi. Yahut ilk atalarının hakka uymalarının ve dinî bağlılıkları konusunun açıklaması yer alıyordu. Ehl-i Kitap âlimleri, atalarının bu özelliğini kendi kavimlerine göstermek için kendilerinin de bağlı olduklarını söyledikleri bu hakka iman etmelerini emrettiler. Atalarının dinini değiştirip tahrif ettiklerini haber veren âyetler ise, kendileri öyle oldukları için değil, her iki durum da onları taklit etmelerini sağlamak içindir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

255 Bazıları diğerlerine şöyle dediler: "{Gün başlarken müminlere indirilmiş olana iman edin} âyeti, Beytu'l-Makdis'i kıble edinmeye iman edin, Kâbe'yi kıble edinmeyi inkâr edin, demektir. Bununla onlar tartıştıkları iki kıble konusunda, eğer Beytu'l-Makdis hak idiyse, haktan sonra ancak sapıklık vardır diyorlardı. Her ne kadar onlar Kâbe'nin de hak olduğunu ve değiştirme emrinin Cenâb-ı Hak'tan geldiğini biliyorlar idiyse de, zayıf kişilerin akıllarını karıştırmak için böyle diyorlardı. Böyle yapmakla bir dinden başka bir dine, bir mezhepten başka bir mezhebe geçilmiş oluyordu. Halbuki ilk dine mensup olan daha isabetli yoldadır, zira o bizimle muvafakat halindedir. Orada kalmak, ikinciye ve üçüncüye intikal etmekten daha uygundur. Şuhalde ilkine uymak daha doğrudur. İşte Ehl-i Kitab'ın Resûlullah'la (s.a.) yaptıkları tartışmanın gayesi bu idi" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 116b-117a).

256 el-Bakara, 2/142.

437 [§] Gerçek şudur ki Kur'ân geçmişlerinin hâlini onlar olmaksızın bilince, sonrakilerin hâli de ona bağlıdır demektir. Bilginin kendisine bağlı bulunduğu varlık, onları her iki durumu da tasdike mecbur kılmıştır. Kur'ân'ın, onların kitaplarını tasdik ettiği belirtilmiştir. Bu durumda onların, kendi peygamberlerinin kitaplarını Kur'ân'la karşılaştırmaları gerekir. Tâ ki bu karşılaştırma sayesinde, kendileri gerçeği ortaya koyan bir hakem olsun. Hz. Peygamber'in ve getirdiği Kur'ân'ın kendi kitaplarındaki bilgileri tasdik etmesine rağmen Ehl-i Kitab'ın kendi kitaplarını inkâr eden ve peygamberlerini yalanlayan inkârcılara yardımcı olmaları sebebiyle gerçeğe karşı direndikleri artık ortaya çıkmıştır. İşte bunlar Resûlullah'a (s.a.) karşı cephe almışlardır. Artık düşünen kimse -Cenâb-ı Hakk'ın da haber verdiği üzere-[257], Ehl-i Kitab'ın zulüm ve kıskançlık sebebiyle inadını düşünsün dursun!

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin başka bir yorumu da şöyledir: Onlar hakkında âyette geçen günün başı ve sonu ifadeleri ile gerçek anlamda gündüzün aydınlığı kastedilmemiştir. Buna göre de iki husûs ortaya çıkar. Birincisi, Hz. Peygamber başlangıçta onları tevhîde ve önceki kitaplara iman etmeye davet etmişti. Onlar da zaten Hz. Peygamber'in gelişinden önce bunu söylüyorlar ve buna inanıyorlardı. Fakat sonra onların kitaplarını tahrif ettikleri, kibre kapılarak ve hasetlerine yenilerek inatçılık yaptıkları, iktidarlarını ve cimrilikleri yüzünden varlıklarını kaybetmekten korktukları anlaşılınca ve bir de atalarının gizlemiş olduğu daha pek çok şeyi Kur'ân ortaya koyunca bu sefer onu inkâr ettiler. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, onların durdukları yer ve hakkı kabul etmeye olan aşırı istekleri
görülsün diye, imana dair bir terim olarak bizzat imamları tarafından kulla-
nılmış olması da mümkündür. Sonra da bu durumu, ikinci hamleye bir vasıta
438 yaptılar ve inkâra saptılar. [§] Şöyleki, Muhammed'in (s.a.) hak yolda olduğu-
nu zannederek kendisine boyun eğdiklerini, fakat (kendilerine göre) bâtıl yol-
da olduğu ortaya çıkınca döndüklerini söylediler. İşte Cenâb-ı Hak, kendileri-
nin lehine delil olduğunu zannettikleri şeyin aleyhlerine delil olduğu bilinsin
diye, Ehl-i Kitab'ın gizlemiş oldukları hallerini elçisine haber verdi.

Hülasa edecek olursak, Ehl-i Kitap'tan bir grubun bu sözü niçin ve hangi amaçla söylediklerini bilemiyoruz. Ancak onların bunu kendi aralarında sır olarak tuttukları açıktır. Allah da elçisi Hz. Muhammed (s.a.) için bir delil ol-

---

[257] Mâtürîdî, burada muhtemelen şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Ehl-i Kitap'tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler" (el-Bakara, 2/109).

sun ve onlar için de Resûlü'nün -salavâtların en üstünü üzerine olsun- durumu hakkında her türlü tahrifin yasak kılındığı bilinsin diye örtülerini kaldırarak sırlarını Nebî'sine bildirdi. Böylece onlar, gerçek niyetlerini gizlemekle istedikleri kişiler nezdinde rezil oldular ve otoriteleri de kayboldu. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَلَا تُؤْمِنُوٓا اِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دٖينَكُمْ قُلْ اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِ اَنْ يُؤْتٰٓى
اَحَدٌ مِثْلَ مَٓا اُوتٖيتُمْ اَوْ يُحَٓاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ اِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ
اللّٰهِ يُؤْتٖيهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ ﴿٧٣﴾ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ
يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظٖيمِ ﴿٧٤﴾

73. "Ve kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın. De ki: 'Doğru olan yol ancak Allah'ın gösterdiği yoldur. Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye mi veya rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller getirecekler diye mi (böyle davranıyorsunuz)***?' De ki: 'Kuşkusuz lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir.' Allah'ın rahmeti sınırsızdır ve o her şeyi bilmektedir."***

74. "Rahmetini dilediğine özgü kılar. Allah büyük lütuf sahibidir."

De ki: Doğru olan yol ancak Allah'ın gösterdiği yoldur. Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye. Bu ilâhî beyanın işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları bu cümlede bazı kelimeleri öne alma ve bazılarını sonraya bırakma şeklinde bir değişiklik (takdim-tehir) söz konusudur, demişlerdir. Buna göre **Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye** cümlesinin, **Kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın,** cümlesinin hemen peşinden gelmesi gerekirdi. Onlar birbirlerine, -içlerindeki kıskançlık duyguları yüzünden-, Allah sizin kitabınız gibi bir kitap indirmedi ve sizin peygamberiniz gibi bir peygamber göndermedi, derler. Şöyle de denilmiştir: Bu, **De ki: Doğru olan yol ancak Allah'ın gösterdiği yoldur** meâlindeki âyet nâzil olunca Resûlullah'ın (s.a.) müslümanlara söylemiş olduğu bir sözdür; Resûl-i Ekrem onlara şöyle demiştir: **Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye (mi böyle davranıyorsunuz)?** Yani Allah'ın dini İslâm, işte din odur. **Verildi diye mi?** anlamındaki ifade verilmemiştir anlamına gelir. **Size verilenin benzeri** anlamındaki ifade ile de İslâm dininin yanı sıra içinde helâl ve haramın yazılı olduğu kitap kastedilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Hz. Peygamber'in

şunu kastetmiş olması da mümkündür: Benden önce hiçbir peygambere bana verilen mûcizelerin benzeri verilmemiştir, çünkü onların mûcizelerinin tamamı duyusal (hissi) olup, herkes tarafından anlaşılabilirdi. Resûlullah'a (s.a.) verilen mûcizeler ise duyusal (hissî) ve aklîdir (bilgisel). Aklî mûcizeleri ise, herkes anlayamaz; sadece insanların âlimleri ve en hayırlıları anlayabilirler.

339 [§] **Yahut rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller getirecekler diye mi (böyle davranıyorsunuz)?** cümlesi, **Kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın** cümlesine bağlıdır, çünkü onlar Rabbinizin huzurunda sizin aleyhinize, kendileri bir kez iman ve ikrar ettiler diye delil getirecekler... Bu aynen şu ilâhî beyana benzemektedir: "Onlar inananlarla karşılaştıklarında 'iman ettik' derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise, 'Allah'ın size açtıklarını (Tevrat'taki bilgileri) Rabbiniz katında sizin aleyhinizde delil getirsinler diye mi onlara anlatıyorsunuz; bunları düşünemiyor musunuz!' derler"[258]. Onlar İslâm'ı benimsediklerini ve iman ettiklerini açıklıyorlardı, fakat birbirleriyle baş başa kaldıklarında "Biz onlarla yalnızca alay ediyoruz"[259] diyorlardı. İşte bunun gibi onlar da birbirlerine şöyle diyorlardı: Onlara İslâmiyeti benimsediğinizi söylemeyin, sonra âhirette Rabbinizin huzurunda onu size karşı delil olarak kullanırlar.

De ki: 'Kuşkusuz lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir.' Allah'ın rahmeti sınırsızdır ve her şeyi bilmektedir. Rahmetini dilediğine özgü kılar. Allah büyük lütuf sahibidir. Bu meâldeki âyetler Mûtezile'nin aleyhine delildir. Onlar şöyle diyor: Lütuf, Allah'ın elinde değildir, kezâ onu birine özgü kılmak da böyledir; bunlar ancak yaratılmışların elindedir. Zira onların iddiasına göre Allah, insanlar için ancak dinde en uygun (aslah) olanı yapmak durumundadır; herhangi birine lütufta bulunmaya hakkı yoktur. Risâleti de birine özgü kılmak değil ancak bu iş için lâyık olana vermesi gerekmektedir. Lütfu ve onun kendine özgü kılınmasını insanlar ancak kendileri hak ederler. Onların iddiasına göre bunlar Allah'ın ikramı değildir. Hâsılı onlara göre lütuf, hakikatte Allah'ın elinde değil, insanların kendi ellerindedir. Lakin Allah Teâlâ bu âyette Mûtezile'yi yalanlamaktadır, çünkü yaratıklara lütuf, Allah için gerekli olan değil, olmayan bir şeydir. Sözde aşırıya kaçmaktan ve yolda doğru çizgiden sapmaktan Allah'a sığınırız.

---

258 el-Bakara, 2/76.

259 "İman edenlerle karşılaşınca 'inandık' derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise 'Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz' derler" (el-Bakara, 2/14).

Kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın. Bu ilâhî beyanın gizli hal ile ilgili olması muhtemeldir; gizli olmayanı onlara söyleseniz bile. Siz inanıp güvenseniz bile onlar sonunda güvenmezler, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Yalnız sizin dininize tâbi olmasından dolayı söylediklerine inanın, anlamına da gelebilir. Böylece bu yaptığınız şey sayesinde sizin hak ehli olduğunuzu gösteren bir örnek olur ve ne yaparsanız size tâbi olurlar. **İnanmayın** anlamındaki sözcük **sizin dininize tâbi olanlardan başka,** onların ataları hakkında size verdikleri haberleri doğru saymayın, mânasına da gelebilir. Zira onlar, tahrif ve değişiklik yaptıklarını kendilerine haber vermesinden ötürü Resûl'ü tasdik etmeyi engelliyorlardı.

[§] **Doğru olan yol ancak Allah'ın gösterdiği yoldur.** Bu ifade iki şekilde 340
yorumlanabilir. Birincisi, doğru yol Allah'ın beyan ettiği yoldur, anlamına gelir. Zira o haktır, ondan yüz çevirmek ise, doğru ile yanlışı karıştırmak ve hakkı bâtıl göstermektir. Diğeri de "huda" (هدى) din demek olup Hz. Peygamberin davet edip açıkladığı ve kesin delillerini aydınlığa kavuşturduğu din. Yoksa dini tehrif edenlerin çağrı yaptığı din değil.

Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye mi? Yani *-en doğrusunu bilen Allah'tır-* kimseye size verildiği gibi kitap ve deliller verilmemiştir. Bu ilâhî beyanın, **Doğru olan yol ancak Allah'ın gösterdiği yoldur,** cümlesinin bağlantısı (sılası) da olabilir ki; bundan maksat O'nun dinidir veya Kur'ân'dır, yahut da Resûlullah'ın davet ettiği şeydir. Sonra, buradaki **veriliyor diye mi?** "En yu'tâ" (أَنْ يُؤْتَى) lafzı; ey Müslümanlar **kimseye size verilenin benzeri** deliller ve hakkın sizin elinizde olduğunu gösteren açıklamalar verilmemiştir, anlamına gelir.

Yahut rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller getirecekler diye mi? cümlesi, eğer ilk cümlenin bağlantısı ise[260] yahut size karşı delil getirecekler veya size delil getirmeleri için anlamına gelir. Dolayısıyla eğer onların iddialarına inanırsanız, Rabbiniz katında onlar bunu size karşı delil olarak kullanacaklardır; yani siz ancak Rabbiniz katından gelen vahiylere inandınız, diyecekler. Bu da sizin aleyhinize onlar için bir delil olacaktır. Eğer âyetin bu cümlesi, ikinci cümlenin bağlantısı ise[261], o zaman şu anlama gelir: İnatçılıkları ve tahrifçilikleri ortaya çıktıktan sonra Rabbiniz katında kendisinin hak yolda olduğuna dair deliller getirmekte size verilene benzer deliller kimseye verilmemiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Sonra Allah Teâlâ nâil olunan her türlü hayır ve faziletin sebebini açıklamaktadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

260 Yani "Kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın" meâlindeki cümlenin bağlantısı ise.

261 Yani "Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye" anlamındaki cümlenin bağlantısı ise.

De ki: 'Kuşkusuz lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir.' Allah'ın rahmeti sınırsızdır ve her şeyi bilmektedir. Rahmetini dilediğine özgü kılar. Bu ilâhî beyan, iki açıdan Mûtezile'nin iddialarını reddetmektedir. Birincisi şudur: Onlar, Allah'ın, içinde başkasının da menfaati bulunan bir şeyi, o kişiden çevirip herhangi birine tahsis etme hakkının olduğunu benimsemediler. Bilakis böyle yapacak olursa, onlara göre Allah taraf tutmuş, o adamı kayırmış, öbürüne ise cimrilik yapmış olur, dediler. Aksine işin başında böyle bir hakkı yoktur, O herkese ancak hak ettiğini vermekle yükümlüdür ve bu O'nun yapması gerekli olan bir haktır, zaten böyle bir tutum başa kakmak şeklinde anılır. Onu bu maksatla belirtmiştir. Yine onlara göre Allah'ın, başkasının elindeki malı dilememeye veya vermemeye de hakkı yoktur. Öyleyse, mademki başkasının elindeki şeyler konusunda konumu budur ve ona uymak zorunluluğu vardır, o zaman âyette "rahmetini dilediğine tahsis eder" tarzında zikrettiği hükmün de anlamı yoktur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

341 [S] İkincisi şudur: Mademki Allah aslah (en uygun) olanı herkese dağıtmak zorundadır, şu halde birine eksik verecek olsa zulmetmiş sayılır. Sonra, Allah'ın, emirlerine itaat etmesi için kuluna verdiği nimetle ona lütufta bulunmuş olmayacaktır. Bu durumda lütuf, gerçekte kulun elindedir demektir; kul isterse onu kendisi için kullanır, istemezse kullanmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَمِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ اِنْ تَاْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اِنْ
تَاْمَنْهُ بِدٖينَارٍ لَا يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ اِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَٓائِمًاۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ
قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْاُمِّيّٖنَ سَبٖيلٌۚ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ
وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

*75. **"Ehl-i Kitap'tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen onu sana noksansız öder; içlerinden öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen tepesine dikilip durmadıkça onu sana ödemez. Çünkü onlar 'Ümmîlere yaptıklarımızdan dolayı bize bir vebal yoktur' derler. Onlar bile bile Allah adına yalan söylemektedirler."***

Ehl-i Kitap'tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen onu sana noksansız öder. Buradaki "kıntâr" (قِنْطَار) kelimesinin açıklaması daha önce geçmişti. **İçlerinden öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen onu**

sana ödemez. Azîz ve celîl olan Allah, Ehl-i Kitap'tan bazılarını emaneti yerine getirmekle, bazılarını da emanete hiyânet etmekle nitelemiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, bu âyette Allah'ın maksadı yükler dolusu mal veya dinar değildir, onlarda emaneti yerine getirme ve hiyânet etme niteliklerinin bulunduğunu belirtmektir; hiyânet etme niteliği daha az veya daha çok olabilir aynı şekilde emanet de böyledir. Düşünmez misin ki yükler dolusu mal veya dinar söz konusu olmasa bile, insan hiyânet ettiği zaman kötülenmeyi hak eder, yine bunlar olmasa bile emaneti yerine getirdiğinde de övülmeye layık görülür. Dolayısıyla âyette belli bir miktarın tayini amacıyla değil temsilî anlamda o sözcük kullanılmıştır. Bu, azîz ve celîl olan Allah'ın şu beyanına benzer: "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür"[262]. Burada zerrenin kendisi kastedilmiş değildir, az olsa bile hayır ve şer olarak yapılan her şeyin bir karşılığı olduğunun belirtilmesi için temsilî anlamda bu sözcük kullanılmıştır. Açıklamaya çalıştığımız âyette de durum böyledir.

Bu âyet, belirttiğimiz üzere sözü edilen miktar kastedilmediğine göre, içtihatla amel etmenin caiz olduğuna da işaret etmektedir. Ancak bu, nasların işaretiyle değil, örfün işaretiyle yapılan içtihat mânasında anlaşılmalıdır. Bu âyette, Şâfiî'nin görüşünün aleyhine de delil bulunmaktadır, çünkü ona göre davanın reddi halinde davacının yemin etmesi için paranın (dinâr) çok olması gerekir. [§] Halbuki Cenâb-ı Hak burada onu müstakil olarak zikretmiştir[263]. 302

Âyet, her ne kadar bazı yorumcuların söylediği gibi insanlardan bir bölümü hakkında nâzil olmuş ise de, bütün insanların birbirlerine şâhitlik etmelerinin caiz olduğuna işaret etmektedir. Çünkü azîz ve celîl olan Allah insanlardan bazısını malda emanete uymakla nitelemektedir; insanlar için emanet daha çok borçla ilgili ise de, borç kapsamında olmamakla beraber şâhitlik de bir emanettir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bu âyetin, o insanlardan müslüman olanları emanete riâyetle, olmayanları da hiyânet etmekle nitelemiş olması da mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede de şöyle buyurmaktadır: "Mûsâ'nın kavminde hak

---

262 ez-Zilzâl, 99/7.

263 "Bu âyet, Şâfiî'nin içtihadının geçersiz olduğuna da işaret etmektedir. Zira ona göre çok miktarda malda olduğu gibi davanın reddi halinde, davacı yemin ediyor diyebilmesi için dinarın çok miktarda olması gerekir. Fakat Cenâb-ı Hak onu azlık sınırında belirttiği gibi, karşısında yükler dolusu mal diye de belirtti. Kıntâr ile çok miktarda malı, dinar ile de az miktarda malı kastetti. Buna göre âyet, Şâfiî'nin aleyhine delildir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 117b).

yolu gösteren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardı"[264]. Burada azîz ve celîl olan Allah, onlardan iman edenleri adâlet ve hidâyetle nitelemekte, kâfirleri de Kur'ân'ın diğer âyetlerinde hiyânet etmekle nitelemektedir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin verilen emanetler konusunda kendisine güvenilen kişiler hakkında veya herhangi bir rehin ve kefâlet olmaksızın müslümanlarla aralarında borç alış-verişi yapılan kişilerle ilgili olması da muhtemeldir. Nitekim şu âyette buna işaret edilmektedir: "Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen borçlu emaneti yerine getirsin"[265]. Burada Allah Teâlâ onlara, kendilerine güvenildiğinde emaneti eda etmelerini emretmektedir.

Tepesine dikilip durmadıkça onu ödemez. Bu meâldeki âyet yanından ayrılmayan, takipçi, ısrarcı, sürekli hatırlatan ve alacağını devamlı isteyen olmadıkça ödemez, diye açıklanmıştır. İnsanlara böyle muamele eden müslüman bir kimsenin bu yasağın ve tehdidin kapsamına dâhil olacağından korkulur.

Çünkü onlar 'Ümmîlere yaptıklarımızdan dolayı bize bir vebal yoktur' derler. Onlar, müslümanların mallarını haksız yere yemeyi helâl saydıkları için böyle söylüyorlardı. Diyorlardı ki biz kitabımızda, kendi aramızda birbirimizin malını yemenin haram kılındığı gibi onların mallarının da haram olduğu-
343 na dair bir hüküm görmüyoruz. [§] Onlar aynı zamanda "biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[266] diyorlardı. Onlar "ümmî" (الأمى) lafzı ile de Arapları kastediyorlardı, çünkü Arapların okuma yazmaları yoktu. Şöyle de denilmiştir: Bu helâl sayma husûsu, onların 'Allah bize onlar hakkında herhangi bir sorumluluk yüklememiştir' demelerinden dolayıdır. "Ümmiyyîn" (الأميين) lafzı ile de müslümanları kastediyorlardı. Nitekim Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Biz ümmî bir milletiz; ne hesap kitap biliriz, ne de okuma yazma!"[267]

Denilmiştir ki onlar, Tevrat'a göre Arapların mallarını zimmetimizde tutmakta bize günah yoktur, diyorlardı. Azîz ve celîl olan Allah **Onlar Allah adına yalan söylemektedirler** diyerek kendilerini yalanlamıştır; kitaplarında insanların mallarını yemenin haram olduğu ve onlardan dolayı kendilerinin sorumlu olacakları hakkında bir hüküm bulunmadığına dair bile bile yalan söylemektedirler. Onlar azîz ve celîl olan Allah'a yalan isnat ediyorlar.

264 el-A'râf, 7/159.

265 el-Bakara, 2/283.

266 el-Mâide, 5/18.

267 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 306; II, 43; Buhârî, "Savm", 113; Müslim, "Sıyâm", 15.

بَلٰى مَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِه۪ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٧٦﴾

76. "Hayır, öyle değil! Her kim ahdine vefa gösterir ve günah işlemekten sakınırsa, bilsin ki Allah o sakınanları sever."

Hayır öyle değil! Her kim ahdine vefa gösterirse meâlindeki âyette geçen "belâ" (بَلٰى) lafzı, onların "Ümmîlere yaptıklarımızdan dolayı bize bir vebal yoktur"[268] sözlerini reddetmektedir. Yani hayır, bundan dolayı size vebâl vardır, demektedir. Sonra da "Her kim ahdine vefa gösterir ve günah işlemekten sakınırsa, bilsin ki Allah o sakınanları sever" buyurarak başka bir cümle kurmaktadır. Yani Allah sizi değil, ama böyle insanları sever demektedir. "Hayır! Her kim ahde vefa gösterirse" cümlesi, emanetleri yerine getirme emrinin Tevrat'ta da yer aldığı, orada Resûlullah'ın (s.a.) niteliğinin açıklandığı, Allah'ın haramlarından, ahdini bozmak ve vefayı terk etmek suretiyle insanlara haksızlık etmekten sakınmak hükmünün de yer aldığı anlamına gelebilir; bunun yanında Allah'ı ve Resûlünü tasdik edenler Hz. Peygamber'in (s.a.) nitelik ve özelliklerini gizlemeyenler; işte Allah bunları sevmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَل۪يلًا اُو۬لٰٓئِكَ لَا
خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكّ۪يهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٧٧﴾

77. "Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara gelince, işte onların âhirette hiç nasipleri yoktur. Kıyâmet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem veren bir azap vardır."

Allah'a verdikleri sözü satanlar. Burada onların Allah'a verdikleri sözden maksat O'nun emir ve yasaklarıdır. Bu sözün, Tevrat'ta Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem hakkındaki ahdi, yani onun nitelik ve özelliklerini gizlemeyeceklerine, aksine kendisini insanlara açıklayıp kendilerinin de ikrar edeceklerine dair söz vermeleri anlamında olması muhtemeldir. **Yeminlerini de az bir bedelle satanlar.** Yani onlar, Kitap'ta Hz. Peygamber'in (s.a.) nitelik ve özelliğine ilişkin bir beyanın bulunmadığını söyleyerek yalan yere yemin ettiler.

268 Âl-i İmrân, 3/75.

Bunda, onların, menfaatlerini kaybetme korkusu etkili olmuştur. Bu cümle, onlar yalan yere yemin ederek bâtıl yollarla ve haksız yere insanların mallarını aldılar, anlamına da gelebilir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.) şöyle bu-
343 yurmuştur: [§] "Bir müslümanın malını [haksız yere] almak için yemin eden kimse, Cenâb-ı Hak kendisine kızgın olduğu halde O'na kavuşur"[269]. Sonra da Resûlullah (s.a.) Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlar meâlindeki âyeti okumuştur. Bu âyette geçen sözleşme (ahit) ve yemin kelimeleri aynı anlama gelir. Azîz ve celîl olan Allah'ın şu buyruğuna bakmaz mısın: "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın ki yaptıklarınızı Allah bilmektedir"[270]. Buradaki "ahdullah" (عَهْدُ الله) tamlaması, Allah'tan gelen ve insanların da kabul ettiği şeyler, Allah'ın onlara yüklediği husûslar anlamına gelir. "Eymân" (أيمان) da yapmış oldukları yeminlerdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Onların âhirette hiç nasipleri yoktur. Yani onların kendileri için Allah katında hayırlar ve güzellikler bulunduğunu söyledikleri şeylerden hiçbiri âhirette yoktur. Nitekim "Dünyada da âhirette de onların amelleri boşa gitmiştir"[271] buyurulmuştur.

(Kıyâmet günü) Allah onlarla konuşmayacak. Bu âyetin iki anlama ihtimali vardır. Ya, Allah bu sözle melekleri kastetmiştir; nitekim bazı âyetlerde meleklerin müminlere Allah'tan selâm getirecekleri ifade edilmektedir: "O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de 'Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!' diyerek her kapıdan onların yanına girerler"[272]. "Onlar, meleklerin, 'Selâm size; yaptıklarınıza karşılık girin cennete!' diyerek mutluluk içinde ruhlarını teslim alacağı kimselerdir"[273]. Melekler bu şekilde müminlerle konuştukları gibi onlarla konuşmayacaklar. Fakat Cenâb-ı Hak, daha önce dostlarını kastederek yardımı kendi zâtına izafe ettiğini belirttiğimiz gibi[274], burada da

---

[269] Buhârî, "Şurb", 4; "Tevhîd", 24; Müslim, "İman", 218.

[270] en-Nahl, 16/91.

[271] "İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennemin dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar" (el-Bakara, 2/217).

[272] er-Ra'd, 13/23-24.

[273] en-Nahl, 16/32.

[274] bk. el-Bakara 2/214 âyetinin tefsiri.

aynı şeyi yapmış, konuşmamayı kendi zâtına nispet etmiştir. Yahut da azîz ve celîl olan Allah'ın onlarla konuşması, melekleri onlarla konuşturmak suretiyle olacaktır, zira melekler O'nun elçileridir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle
buyurulmuştur: "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması [§] ancak vahiy ile 343
yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O çok yücedir, engin hikmet sahibidir"[275]. Burada Allah gönderdiği peygamberlerin yaptıkları konuşmaları kendi konuşması olarak göstermiştir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. Diğer bir ihtimal de şudur: Azîz ve celîl olan Allah, tıpkı dünyada Mûsâ ile konuşarak ona ikramda bulunduğu gibi[276], müminlere de kendileriyle cennette konuşmak suretiyle ikramda bulunacaktır. Fakat müminlerle konuştuğu gibi onlarla konuşmayacaktır. Bu cümle, **Onlara bakmayacak** meâlindeki âyette olduğu gibi kendilerine "Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!"[277] ifadesinden başka bir şey demeyecek ve merhametle konuşmayacaktır, anlamına da gelebilir.

Onlara bakmayacak. Yani Allah müminlere rahmet nazarıyla baktığı gibi onlara rahmet nazarıyla bakmayacak.

Onları temize çıkarmayacak. Yani onların yaptıkları iyiliklere sevap vermeyecek. Bu sözlerin, Cenâb-ı Hakk'ın ebediyen iman etmeyeceklerini bildiği kişiler hakkında söylenmiş olması mümkündür. **Onları temize çıkarmayacak,** yani amellerini temize çıkarmayacak anlamına da gelir.

وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ
وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾

78. "Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler ve Allah katından olmadığı halde, 'Bu Allah katındandır' derler. Onlar bile bile Allah hakkında yalan uydurmaktadırlar."

---

275 eş-Şûrâ, 42/51.

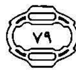
276 Burada Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu" (en-Nisâ, 4/164).

277 el-Muminûn, 23/108.

Onlardan bir grup, kitabı okurken dillerini eğip bükerler. Yani kitabı yüceltmek ve ona saygı göstermek amacıyla dillerini oynatırlar. **Kitaptan sanasınız diye.** Yani salavatların en üstünü kendisine olsun, Hz. Peygamber'in nitelik ve özelliklerini tahrif ederler, sonra onun gökten indirilen **Kitaptan olduğunu sanasınız diye** saygı ve yüceltme edasıyla okurlar. Halbuki o semâdan indirilen **Kitap'tan değildir.**

Allah katından olmadığı halde, 'Bu Allah katındandır' derler. Bilakis onu kendi elleriyle yazmışlardır. Bu, şu ilâhî beyana benzer: "Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlere yazıklar olsun!"[278]

346 [§] **Onlar bile bile Allah hakkında yalan uydurmaktadırlar.** Yani Allah hakkında yalan söylediklerini ve beyan ettikleri sözlerin Allah katından gelmediğini bilmektedirler.

مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُؤْتِيَهُ اللّٰهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ
لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيّٖنَ بِمَا
كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ

79. "Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik vermesinden sonra hiçbir insanın kalkıp insanlara 'Allah'ı bırakıp bana kul olun' demesi düşünülemez. Aksine 'Okuyup öğretmekte olduğunuz kitap gereğince rabbin halis kulları olun!' der."

[Ismet: Peygamberlerin Günah İşlemekten Korunması]

Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik vermesinden sonra hiçbir beşerin kalkıp insanlara "Allah'ı bırakıp bana kul olun" demesi düşünülemez. Yani Allah'ın seçtiği bir insanın, halka böyle bir şey söylemesi mümkün değildir. Allah burada, onların, içinde Allah'tan başkasına kulluk emrinin bulunduğu dinlerini, peygamberlerine ancak yalan yere nispet ettiklerini açıklamaktadır[279]. Şüphesiz Allah risâletini ancak, buna benzer şeylerden

278 "Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, "Bu Allah'ın katındandır" diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıkları yüzünden vay haline onların! Ve yapıp ettikleri yüzünden vay haline onların!" (el-Bakara, 2/79).

279 "Azîz ve celîl olan Allah haber vermektedir ki, Peygamberler (s.a.) insanları Cenâb-ı Hak'tan başkasına kulluk yapmaya davet etmediler. Kâfirlerin, içinde Allah'tan başkasına

koruduğu kullarına verir. Nitekim O, şöyle buyuruyor: "Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir"[280]. O, elçiliğini ihanet eden ve gizleyen bir insanın kalbine tevdi etmez. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Bu âyet, Bâtınîlerin iddialarını reddetmektedir. Onlar şöyle diyorlardı: Allah beşer rûhuna ne kitap, ne de peygamberlik vermiştir. Bunu ancak peygamberlerin kalplerinde ortaya çıkan ruhanî bir varlığa (en-nefsü'l-besîta) verir, bu ruhanî varlık onları destekler ve sonunda onlarla ülfet eder. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye açık bir Arapça ile Rûhulemîn indirmiştir"[281]. Onun, Peygamberlerin kalplerine yerleştiği sabit olunca, artık onlar kitapları ve sahifeleri kendileri inşâ edip yazarlar. Peygamberlerden başka hiç kimse için böyle bir şey düşünülemez. Sonra insanlar bunu onlardan alırlar[282].

Yukarıdaki âyet ise onları yalanlamakta ve sözlerini reddetmektedir. Şöyleki, Cenâb-ı Hak, **Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiği insan** meâlindeki âyetiyle kitabı, hikmeti ve peygamberliği beşere verdiğini haber vermektedir. Aynı şeyi Hz. Îsâ (s.a.) da beşikte iken söylemişti: "Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı"[283].

[§] Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede resûllerin ve nebîlerin 437
küfürden korunmuş (ısmet) olduklarının delili vardır: **Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik vermesinden sonra hiçbir insanın kalkıp insanlara 'Allah'ı bırakıp bana kul olun' demesi düşünülemez.** Özellikle peygamberimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin ısmeti konusunda şu âyet bir delildir: "Allah'ı ve Resûlünü incitenleri Allah dünyada ve âhirette

---

kulluk emri bulunan dinlerini peygamberlere izafe etmeleri ise, onların peygamberlerine attıkları iftira ve yalandan ibarettir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 118a).

280 el-En'âm, 6/124.

281 eş-Şuarâ, 26/193-195.

282 "Bâtınîler şöyle der: Cenâb-ı Hak beşerî bir varlığa ne kitap, ne de peygamberlik vermiştir. Fakat onlara göre peygamberliğin ve vahyin açıklaması şudur: Cenâb-ı Hak -onlar Allah'a ilk illet adını verirler- aklı konuşturdu, ondan anlayış ve ilim oluştu, yani ruhanî nefistir. -O nefs-i nâtıka denilen şeydir ve akıldan yararlanan insanlardaki ruhtur. Sonra akıl peygamberlerin kalplerinde tahayyül eder ve onların anlayışlarını ve ilmini artır-. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye açık bir Arapça ile Rûhulemîn indirmiştir" (eş-Şuarâ, 26/193-195). Sonra nebîler ve resûller onları kendi ifadelerine dökerler, kitapları ve sahifeleri İbranice, Süryanice ve Arapça olarak telif ederler" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, varak, 118a).

283 "Bunun üzerine Meryem çocuğu işaret etti. 'Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?' dediler. Cevabı çocuk verdi: Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı" (Meryem, 19/29-30).

lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır"[284]. Sonra Allah şöyle buyurmuştur: "Hak etmedikleri halde mümin erkek ve kadınları incitenler apaçık bir bühtan ve günah yüklenmiş olmaktadırlar"[285]. Burada Allah müminler hakkında incitilmeyi hak edecek fiili yapmasını şart koştu, fakat Hz. Peygamber (s.a.) hakkında böyle bir şart zikretmedi. Bu da O'nun incitilmeyi hak edecek bir fiili yapmasının söz konusu olmadığını, fakat müminler hakkında o şartı koyması sebebiyle bunun onlar için mümkün olduğunu gösterir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Fakat olun! meâlindeki ifade, peygamber, insanlara **Rabbin halis kulları olun!** der, anlamına gelir. Sanki bu cümle, başlangıç cümlesi gibidir. Onlara şöyle der: **Okuyup öğretmekte olduğunuz kitap gereğince Rabbin halis kulları olun!**

Buradaki "Rabbâniyyîn" (ربانيين) kelimesinin anlamı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Şöyle denilmiştir: Onlar, okuyup öğretmekte oldukları kitaba uygun şekilde Allah'a kulluk yapan kişilerdir. Onların hakîm âlimler, âlim hakîmler ve fakîh âlimler oldukları da söylenmiştir; bunların hepsi aynı anlama gelir.

Bu ilâhî beyanda anlamadığı ve mânasını bilemediği halde insanın bir metni başkalarına okutması ve öğretmesinin mümkün olduğuna işaret vardır. Fakat bir şeyi okuyan veya başkasına öğreten herkesin mutlaka fakîh olması ve okuttuğu metne yüklenen anlamları bilmesi de söz konusu değildir.

Âyette, içtihadın caiz olduğuna yönelik işaret bulunmaktadır. Çünkü metindeki anlam ve bilgilere ancak içtihatla ulaşılır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَلَا يَأْمُرَكُمْ اَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلٰٓئِكَةَ وَالنَّبِيّٖنَ اَرْبَابًا اَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ
بَعْدَ اِذْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨٠﴾

80. "Ve o peygamberin size melekleri ve peygamberleri rab edinmenizi emretmesi de (düşünülemez). ***Müslüman olmanızdan sonra size inkârcılığı emreder mi hiç?"***

Peygamberin size melekleri ve peygamberleri rab edinmenizi emretmesi de (düşünülemez). Bu meâldeki âyet hakkında farklı görüşler dile geti-

[284] el-Ahzâb, 33/57.
[285] el-Ahzâb, 33/58.

rilmiştir. Denilmiştir ki **Peygamberin size melekleri ve peygamberleri rab edinmenizi emretmesi de (düşünülemez),** çünkü onlar kendilerine Allah'ın böyle emrettiğini söylüyorlardı; tıpkı şu âyet-i kerîmede ifade buyurulduğu gibi: [§] "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. 348
Allah da bize bunu emretti' derler"[286]. Şöyle de denilmiştir: Hz. Îsâ ve Uzeyir ile adları belirtilen diğerleri, size Allah'ı bırakıp da melekleri ve peygamberleri rab edinmenizi emretmedi; Allah onları bu türlü günahlardan nübüvvet sayesinde korumuştur.

Müslüman olmanızdan sonra size inkârcılığı emreder mi hiç? Bu ilâhî beyan da çeşitli anlamlara gelir. "Göklerde olanlar da yerde olanlar da hep O'na boyun eğmişlerdir"[287] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi her yaratık, Allah'ın birliğine şâhitlik etmek esası üzerine yaratıldığına göre, yaratılışımızın onun tarafından gerçekleştirildiğini kabul edip ona siz teslim olduktan sonra Allah size küfrü emreder mi? anlamına gelebilir. **Müslüman olmanızdan sonra** anlamındaki ifade, O'na teslim oldular, bir kez O'nu ikrar ve kabul ettiler, fakat tevhidi sadece O'na hâs kıldıktan sonra küfre saptılar, anlamına da gelebilir. **Müslüman olmanızdan sonra** meâlindeki cümlenin, O sizi İslâm'a davet etti ve bir kısmınız da O'nu kabul ettikten sonra, mânasına gelmesi de muhtemeldir.

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ النَّبِيّ۪نَ لَمَٓا اٰتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ
جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِه۪ وَلَتَنْصُرُنَّهُۜ قَالَ
ءَاَقْرَرْتُمْ وَاَخَذْتُمْ عَلٰى ذٰلِكُمْ اِصْر۪يۜ قَالُٓوا اَقْرَرْنَاۜ قَالَ فَاشْهَدُوا
وَاَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِد۪ينَ ﴿٨١﴾

81. "Allah peygamberlerden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekini tasdik eden bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz' diyerek söz almış, 'Kabul ettiniz mi ve bu ahdimi üstlendiniz mi?' dediğinde 'Kabul ettik' cevabını vermişler; bunun üzerine 'O halde şâhit olunuz, ben de sizinle birlikte şâhitlik edenlerdenim' buyurmuştu."

---

286 el-A'râf, 7/28.

287 Âl-i İmrân, 3/83.

Allah peygamberlerden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra...' diye söz aldı. Mücahid şöyle demiştir: Bu, bir yazma hatasıdır. İbn Mesûd'un (r.a.) kırâatinde şu şekildedir: (مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ) "Allah kendilerine kitap verilenlerden söz aldı"[288]. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurulmaktadır: "Allah, kendilerine kitap verilenlerden söz almıştı"[289]. Çünkü tasdik etsinler diye peygamberlerden söz alınmaz, fakat kendilerine kitap verilenlerden alınması caizdir[290].

Sonra bu söz alma konusunda da farklı görüşler vardır. Denilmiştir ki peygamberlerden alınan ilk söz, eğer yetişebilirse kendisinden sonra gelen peygamberi mutlaka tasdik edeceği ile ilgilidir.

349 [Ş] Şöyle de denilmiştir: Allah peygamberlerden birbirlerini tasdik etmeleri, O'nun kitabını ve risâletini kendi kavimlerine tebliğ etmeleri için söz almıştır, onlar da bunu yapmışlardır. Sonra onlar Hz. Muhammed'e (s.a.) iman etmeleri, onu tasdik etmeleri ve kendisine yardımcı olmaları için kendi kavimlerinden söz almışlardı. Allah, kavimlerine risâleti tebliğ etmeleri ve insanları Allah'ın dinine davet etmeleri için peygamberlerden söz almıştır, da denilmiştir.

Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: Burada iki yorum yapılabilir. Birincisi peygamberlerin kendilerinden olduğu İsrâil oğullarından söz aldılar. Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'de kitap ehlinden söz (mîsak) alındığını söylediği her yerde İsrâiloğulları kastedilmiştir.

İkincisi, yukarıda bizim de kaydettiğimiz gibi, peygamberlerin birbirlerini tasdik etmeleri ve Allah'ın kitaplarını kavimlerine tebliğ etmeleri için kendilerinden söz alınmasıdır.

Sonra nezdinizdekini tasdik eden bir elçi size geldiğinde. Hz. Muhammed (s.a.) geldiği zaman O'na iman etmeleri ve O'na yardımcı olmaları konusunda kendi kavimlerden söz almaları için Allah peygamberlerden söz aldı.

---

288 bk. Taberî, *Tefsîr*, III, 331; Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 124; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 508.

289 Âl-i İmrân, 3/187.

290 "Mücâhid şöyle dedi: Âyetteki 'Peygamberlerden' anlamındaki sözcük, hattatların hatasıdır. Doğrusu, İbn Mesûd'un (r.a.) kırâatindeki gibi 'Kendilerine kitap verilenlerden, ben size kitap ve hikmet verdim, diye söz aldı' şeklinde olmasıdır. Başka bir âyette de aynı şekilde zikredilmektedir: "Allah, kendilerine kitap verilenlerden; onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz, diye söz almıştı" (Âl-i İmrân, 3/187). Çünkü tasdik etsinler diye peygamberlerden söz alınmaz. Mücahid'den başkaları ise, yaygın olarak bilinen olan kırâat sahihtir, demişlerdir" (Semerkandî, Şerhu't-Te'vîlât, vr. 118b).

Kabul ettiniz mi dedi? Cenâb-ı Hak peygamberlere şöyle buyurdu: Kabul ettiniz mi, bu ahdimi üstlendiniz mi? Buna, o benim ahdimdir, anlamı verilmiştir. Âyetteki "el-ısr" (الاصر) kelimesinin ahit anlamına geldiği söylenmiştir. Buna cevaben peygamberler de ahdini **Kabul ettik dediler;** ona mutlaka iman edeceğiz ve yardımcı olacağız, kavmimizin ona iman edip yardımcı olacağı ahdini de aldık.

Bunun üzerine Allah buyurdu ki: **O halde şâhit olunuz, ben de sizinle birlikte şâhitlik edenlerdenim.** Burada Allah Teâlâ şunu demektedir: Ben de sizin Muhammed'i (s.a.) ikrar etmenize şâhit olanlardanım. Buna şöyle bir mâna da verilmiştir: Benim sizden ahit aldığıma **şâhit olunuz,** ben de sizin bu ahdi ikrar ettiğinize **sizinle birlikte şâhitlik edenlerdenim.**

فَمَنْ تَوَلّٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾

82. "Artık bundan sonra her kim dönerse işte onlar yoldan çıkmışların ta kendileridir."

Bundan sonra kim dönerse. Bu ahdi ve ikrarı verdikten sonra kim ahdini bozar ve ikrarından dönerse, **işte onlar yoldan çıkmışların ta kendileridir.**

اَفَغَيْرَ دِينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُٓ اَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
طَوْعًا وَكَرْهًا وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

83. "Onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar! Oysa göklerde olanlar da yer de olanlar da isteyerek veya istemeyerek hep O'na boyun eğmişlerdir ve O'na döndürüleceklerdir."

Onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar! Din kelimesi çeşitli anlamları belirtmek için kullanılmış gibidir. Bu kelime aslında benimsenen itikadı ifade eder, [§] ancak hüküm ve boyun eğmek anlamına da gelir. Nitekim 320
Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Yoksa Câhiliye hükmünü mü arıyorlar?"[291] Kelime ceza anlamına da gelir. **Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar!** İnsanlardan her biri Allah'ın dini olan bir din arıyor ve kendisinin benimsediği dinin Allah'ın dini olduğunu iddia ediyordu. *En doğrusunu bilen Allah'tır*, başlangıçta herkes kendi iç dünyasında Allah'ın dinini arıyordu, fakat bilâhare

---

[291] el-Mâide, 5/50.

çeşitli mûcizeler ve delillerle onun Allah'ın dini üzere olmadığını anlamıştı. Çünkü Allah'ın dini İslâmdan başka olamazdı. Fakat insanoğlu İslâma dönmedi ve inanmadı, inat ve kibirle başkasına inandı. O, Allah'ın dininin dışındaki beşeri dinlerin peşinden gitti[292]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar! Yani Allah'ın dinindeki hükümlerden ve tevhîd akidesinden başkasını mı arıyorlar? Bu cümlenin, din edinmek için **Allah'ın dininden başkasını arıyorlar!** anlamına gelmesi de muhtemeldir. Yani cümle soru anlamında değil, düz bir cümle olarak; onların yaptıkları, Allah'ın dininden başkasını aramaktır. Bu aynen "Melekler Allah'a: 'yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler"[293] meâlindeki âyet ile "Bunların kalplerinde çürüklük mü var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da Allah'ın ve Resûlünün kendilerine haksızlık etmesinden mi korkuyorlar?"[294] meâlindeki âyet gibidir.

Oysa göklerde olanlar da yerde olanlar da isteyerek veya istemeyerek hep O'na boyun eğmişlerdir. Bu ilâhî beyan çeşitli mânalara gelir. "Esleme" (أسلم). **Boyun eğmişlerdir** meâlindeki ifadesi, yaratılışta O'na teslim oldu ve boyun eğdi, anlamına gelebilir. Çünkü her şeyin yaratılışında Allah'ın birliğine işaret eden bir özellik vardır. **Göklerde olanlar O'na boyun eğmiştir** meâlindeki cümlesiyle meleklerin, **Yerde olanlar da O'na boyun eğmiştir** anlamındaki cümlesiyle de İslâmiyeti kabul eden müminlerin kastedilmiş olması
321 muhtemeldir. **İsteyerek veya istemeyerek** meâlindeki ifade de [§] dindarlar, Allah'ın rabları olduğunu ve kendilerini O'nun yarattığını beyan ederler, an-

---

292 "Eğer derlerse ki: Kâfir de olsa akıl ve basiret sahibi her insan, Allah'ın gönderdiği dini arar ve kendisinin Cenâb-ı Hakk'ın dini üzere olduğunu iddia eder. Öyle ise Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar! cümlesinin anlamı nedir? Buna iki şekilde cevap verilir. Birincisi, akıl sahibi her insan Cenâb-ı Hakk'ın dinini arar, fakat talepte, istidlâlde, dünyevî lezzetlerle ve menfaatlerle uğraşmakta gösterilen kusurlar, hak dine ulaşmaya engel teşkil eder. İşte sanki o, bu anlamda Cenâb-ı Hakk'ın dininden başkasını aramaktadır. Çünkü yüce Allah'ın dinini aramış olsaydı, O'nun rızası için konulan şeyi arardı ve Cenâb-ı Hakk'ın "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenleri, bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz" (el-Ankebût, 29/69) meâlindeki âyette beyan buyurduğu gibi mutlaka hedefine ulaşırdı. İşte bu durum, onun gerçekten Allah'ın dinini aramadığını, sadece şeklen aradığını gösterir. İkincisi, onlardan her biri kendi kendine Cenâb-ı Hakk'ın dinini aramaktadır; çeşitli mûcizelerin ve delillerin ortaya konulması ile o hak din ortaya çıkmış ve kendisinin Cenâb-ı Hakk'ın dininden başka bir din üzere bulunduğu gerçeği görünmüştür. Ama o yine de İslâm'a dönmemiş, inatla ve gururla kendi yoluna devam etmiştir. İşte bu yüzden o, Cenâb-ı Hakk'ın dininden başka bir din aramış olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bu âyet, inatçı kişiler hakkındadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 118b-119a).

293 el-Bakara, 2/30.

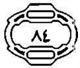
294 en-Nûr, 24/50.

lamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onları kim yarattı, diye sorsan, kuşkusuz Allah yarattı, diyecekler"[295]. İşte bu durum, onların müşrik oldukları haldeki teslimiyetlerinin ifadesidir.

İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Gökyüzündekiler isteyerek boyun eğdiler, ama yeryüzündekilerin bir kısmı isteyerek, bir kısmı ise kılıç korkusundan istemeyerek boyun eğdi[296]. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: İslâm diyarında doğanlar isteyerek, İslâm diyarında doğmadığı halde boyun eğenler ise istemeyerek boyun eğmişlerdir[297].

Şöyle de söylenmiştir: Onlardan bazıları isteyerek boyun eğdiler, bazıları ise buna zorlandılar. "İslâm" ise, kişinin kendisini ihlâsla Allah'a teslim etmesi, bu konuda O'na hiçbir şeyi ortak tanımamasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi?"[298] İşte bu âyet de bizim söylediğimiz anlama işaret etmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İslâm, boyun eğmektir, müslümanlardan her biri boyun eğmiştir, hiç kimse O'na karşı çıkmak cüretini göstermez.

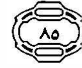
قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ عَلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ
وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى وَعٖيسٰى وَالنَّبِيُّونَ
مِنْ رَبِّهِمْۖ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْۘ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

84. "De ki: Biz Allah'a ve bize indirilene; aynı şekilde İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ, Îsâ ve bütün peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik. Onlar arasında ayırım yapmayız ve biz O'na teslim olmuşuzdur."

De ki: Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim'e indirilene de iman ettik. *En doğrusunu bilen Allah'tır*, fakat bu ilâhî kelâm, Yahudilerin ve Hıristiyanların peygamberlerden bazısına iman edip bazılarını inkâr etmeleri ile ilgilidir. Nitekim "Onlar, peygamberlerin bir kısmına inanırız, bir kısmına

295 ez-Zuhruf, 43/87.
296 Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 67.
297 bk. aynı yer.
298 ez-Zümer, 39/29.

inanmayız, dediler"[299] diye buyurulmuştur. Cenâb-ı Hak ise müminlere, bütün peygamberlere iman etmelerini emretmektedir. Onlar da tamamına iman ettiler, Biz onlar arasında ayırım yapmayız ve biz O'na teslim olmuşuzdur, dediler. "İslâm"ın anlamını daha önce zikrettik[300]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

352 [§] ***85. "Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhirette ziyan edenlerden olacaktır."***

Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek. Bu âyetin tefsirinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denilmiştir ki maksat dünyada İslâm'dan başka bir din arayanın yaptığı iyiliklerin kabul edilmeyeceğidir. Bu aynen "Kim inanmayı (yani kendisine inanılanı) reddederse, ameli kesinlikle boşa gider"[301] meâlindeki âyet gibidir. Ayrıca bu ilâhî beyan, kim İslâm dininden başka bir dine giderse, bu kendisinden asla kabul edilmeyecektir, anlamına gelebilir. Denilmiştir ki bu âyet, müslüman olduktan sonra İslâm'dan dönen, sonra da bir kısmı bundan tövbe edip vazgeçen insanlar hakkında nâzil olmuştur. Bunun üzerine şöyle buyurulmuştur: **Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhirette ziyan edenlerden olacaktır**[302].

Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek. Bu beyandaki "yebteğî" (يبتغى) kelimesi isterse demek olup, **bu kendisinden asla kabul edilmeyecektir;** sanki Allah Teâlâ insanlara böyle bir arayışı yasaklamaktadır, çünkü bir dine mensubiyet ile Allah'a yaklaşmak kastedilir; Allah da insanları başka bir dini aramaktan vazgeçirmek için onu kabul etmeyeceğini haber vermektedir. Nitekim insanlar, putlara ve başka şeylere tapınma dinini, onların kendilerini Allah'a yaklaştıra-

---

299 "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, 'Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız' derler ve bunlar arasında bir yol tutmak isterler" (en-Nisâ, 4/150).

300 bk. Âl-i İmrân, 3/19 âyetinin tefsiri.

301 el-Mâide, 5/5.

302 Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, III, 215.

cağı inancıyla benimsemişlerdi. Cenâb-ı Hak da o dinin hakikatini aramaktan vazgeçmeleri için bu yolla kendisine yaklaşılamayacağını haber vermektedir. Bilindiği üzere din konusunda kâfirler kendi dinlerine İslâm adının verilmesini kabul etmezler ve kendi dinlerinin Allah'ın dini olduğunu iddia ederler. Buna karşı Cenâb-ı Hak, kendi dininin İslâm olduğunu haber vermekte, kendi dinine girmek için İslâm'dan başka bir din arayan insanların bu çabasını kabul etmeyeceğini bildirmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Âyetteki "ibtiğâ" (ابتغاء) kavramı irade anlamına da gelir. O zaman burada bir tahkik ve araştırma söz konusudur, zira bu, eylemi de içine alır. Buna göre âyet sanki şunu beyan etmektedir: Kim İslâm'dan başka bir dine girerse, onun maksadı Allah'ın rızası olsa bile, bu kendisinden asla kabul edilmeyecektir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Âyetteki; **o âhirette ziyan edenlerden olacaktır** meâlindeki ifade de bu görüşü teyit etmektedir; yani başka bir dinle gelenler. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ
حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

[§] ***86. "İman edip bu Resûl'un hak olduğuna şâhit olduktan ve kendilerine apaçık kanıtlar geldikten sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidâyet nasip eder? Allah zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez."*** 343

İman edip bu Resûl'un hak olduğuna şâhit olduktan sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidâyet nasip eder? Bu âyete çeşitli anlamlar verilerek yorumlanabilir. Âyetin, Allah'a boyun eğmeyen, mütevâzi davranmayıp gururlanan ve inatçılık gösteren bir kavme Allah hidâyeti nasip etmez, anlamına gelmesi muhtemeldir. O, hidâyeti ancak kendisine boyun eğen ve mütevâzi davranan kişilere nasip eder; inat edip gururlanana ise onu nasip etmez.

Bu âyetin, ebediyen iman etmeyeceklerini Allah'ın bildiği belli bir kavim hakkında gelmiş olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak onlara hidâyeti nasip etmeyeceğini haber vermektedir. Fakat dönüş yapıp iman edeceğini bildiği kişilere hidâyeti nasip edeceğini de; "Yaptıklarının ardından tövbe edip kendilerini düzeltenler başka"[303] meâlindeki âyette haber vermektedir. Allah tövbe edip hallerini düzeltene hidâyeti nasip edeceği ve onu bağışlayacağı konusunda ümit vermektedir.

---

303 "Yaptıklarının ardından tövbe edip kendilerini düzeltenler başka; çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir" (Âl-i İmrân, 3/89).

Aynı âyete, onlar küfür halinde öldükleri takdirde, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine cennetin yolunu göstermeyeceği anlamı da yüklenebilir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Allah onları, cehennem yolundan başka bir yola da yönlendirecek değildir"[304].

Âyet, kendi iradeleri ile sapıklığı tercih edenlere hidâyet nasip etmeyecektir, anlamına da gelebilir. Buna, "dalâleti tercih edenlere Allah hidâyeti nasip etmez, yani onlar için 'hidâyete erenler' demez", anlamını verenler de vardır.

İman ettikten sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidâyet nasip eder? meâlindeki ilâhî beyan İslâmın iman demek olduğunu, küfrün de zıddı konumunda bulunduğunu göstermektedir.

351 [§] **Nasıl hidâyet nasip eder?** meâlindeki ifadeyi, inkâr ettikleri halde nasıl hidâyet nasip eder? diye yorumlayanlar vardır. Bazıları da tercih yaptıklarında sapıklığı seçenlere hidâyeti nasıl nasip eder, anlamını vermişlerdir. Bu âyetin, Allah'ın iman etmeyeceğini bildiği bir kavim hakkında geldiği söylenmiştir; zira onların bütün gayretleri inat ve muhalefet etmeye yönelikti. *En doğrusunu bilen Allah'tır*[305].

---

304 "İnkâr edenleri ve hakkı gözetmeyenleri, Allah asla bağışlayacak değildir. Onları, içinde ebedi olarak kalacakları cehennem yolundan başka bir yola da yönlendirecek değildir. Bu da Allah için çok kolaydır" (en-Nisâ, 4/168-169).

305 "Allah'a karşı inat eden, O'na boyun eğmeyip gururlanan bir kavme O, hidâyet nasip etmez, onlar hakkında hidâyeti yaratmaz ve onları hidâyeti elde etmeye de muvaffak kılmaz. Onlar ancak boyun eğip mütevâzi davrandıklarında kendileri için hidâyeti yaratır, kendilerini bunu elde etmeye muvaffak kılar ve kendilerine bunu takdir eder. Daha önce birkaç kez söylediğimiz üzere Cenâb-ı Hak'tan gelen hidâyet üç kısımdır: Hidâyeti yaratmak ve kudret vermek, hidâyeti elde etmeye muvaffak kılmak ve onun yollarını göstermektir. Bunların üçüncüsü, müminler ve kâfirler için geçerli umûmi bir haldir. İşte bu durum âyetten kastedilenin, o yolları açıklamak olmadığını gösterir. Bu âyetin, ebediyen iman etmeyeceklerini Cenâb-ı Hakk'ın bildiği belli bir kavme mahsus olması muhtemeldir; Allah işte onlara hidâyeti nasip etmeyeceğini haber vermektedir. Ancak zamanı geldiğinde iman edeceğini bildiği kişilere ise hidâyeti nasip eder; yani onlar hakkında hidâyeti yaratır ve kendilerini onu elde etmeye muvaffak kılar. Cenâb-ı Hakk'ın 'Tövbe eden ve kendilerini düzeltenler müstesnadır' buyurduğuna bakmaz mısın? Bu âyetin devamında Allah, küfürden tövbe eden ve kendisini düzelten kişiler için imana giden yolu yaratacağını, onları imana ermeye muvaffak kılacağını ve kendilerini bağışlayacağını söyleyerek, onları buna heveslendirmektedir. Bu âyetin, 'Allah onları, cehennem yolundan başka bir yola yönlendirecek değildir' meâlindeki âyeti de dikkate aldığımızda, onlar küfür içinde öldükleri takdirde, Cenâb-ı Hak onlara cennetin yolunu görmelerini nasip etmez anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bu, Cübbâî'nin yorumudur. Şöyle de denilmiştir: Allah onlara hidâyeti nasip etmez, yani onlara hidâyete erenler diye isim vermez, bilakis dalâleti tercih etmeleri ve kendi iradeleriyle onu benimsemeleri sebebiyle dalâlette kalanlar diye isimlendirir. Bu da Mûtezile'nin yorumudur. Âyet, tercih zamanında dalâleti seçenlere Allah hidâyeti nasip

Allah zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez. Bu âyet Mûtezile'nin iddialarını reddetmektedir. Çünkü onlar diyorlar ki hidâyet, açıklamadır (beyan); beyân ise herkes için geçerlidir. Onlar, hidâyet fiilinin önce gelmesini ileri sürerler[306]. Şayet önce gelseydi, zalime de hidâyeti vermek mümkün olurdu. Halbuki azîz ve celîl olan Allah, zâlimlere hidâyeti nasip etmeyeceğini haber vermektedir. Buna karşılık onlar, hayır, diyorlar, bilakis Allah zalime de hidâyeti nasip eder. Böylece Allah'a karşı çıkmaktadırlar. Bizim görüşümüz ise, muvaffakiyet ve kudret ancak onunla birlikte gerçekleşir, tarzındadır. Bizim kanaatimiz âyete de uygun düşmektedir.

Allah doğru yola iletmez meâlindeki ifade, hidâyet beyândan başka bir şey olsaydı, o zaman Mûtezile'ye göre onlara da hidâyeti nasip ederdi, demektir.

اُو۬لٰٓئِكَ جَزَٓاؤُ۬هُمْ اَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ
اَجْمَع۪ينَۙ ﴿٨٧﴾ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۚ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ
يُنْظَرُونَۙ ﴿٨٨﴾

[§] *87. "İşte onların cezası, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetine uğramalarıdır."* 339

88. "Ebedi olarak bu lânetin içine gömülüp gideceklerdir. Ne azapları hafifletilecek ne de kendilerine fırsat tanınacaktır."

Onların cezası, Allah'ın lânetine uğramalarıdır. Bazılarına göre bundan maksat Allah'ın azabıdır. **Allah'ın lâneti**'nden maksadın, O'nun rahmetinden ve affından ümit kesmek olduğu da söylenmiştir. Lânet sözlükte kovmak demektir. Meleklerin lâneti ise başka bir âyette şöyle dile getirilmektedir: "Ateşte bulunanlar cehennemdeki görevlilere, 'Rabbinize duâ edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin!' diye seslenirler. Görevliler, 'Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?' diye sorarlar. 'Evet, getirmişti' cevabını verince görevliler, 'Yalvarın durun şimdi; fakat inkârcıların yalvarmaları boşunadır'

etmez, yani onlara hidâyeti elde etme gücünü vermez ve kendileri hakkında bu imkânı yaratmaz mânasına da hamledilmiştir. Zira dalâlette iken hidâyeti bulma gücü tahakkuk etmez, çünkü bize göre kudret, fiille beraber bulunur. Aynı şekilde hidâyeti yaratmak dalâleti ve küfrü yaratmakla birleşmez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 119a).

306 "Onlar şöyle derler: Muvaffakiyet, fiilden ve iman etme gücünden öncedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 119a).

derler"[307]. Meleklerin lânetinden maksadın, şu âyet-i kerîmede onlara söylenen söz olduğu da ileri sürülmüştür: "Onlar, 'Ey Mâlik, Rabbin bizim işimizi bitirsin!' diyecekler, o da 'sizler burada kalıcısınız' cevabını verecektir"[308]. Maksat, onlara lânet okumalarıdır da denilmiştir.

Müminlerin lânetinden maksadın da şu âyet-i kerîmede ifade edilen şey olduğu söylenmiştir: "Cehennem ehli cennet ehline, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler. Onlar da, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler"[309]. İşte bu, müminlerin onlara lânetidir.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٨٩﴾

89. "Ama yaptıklarının ardından tövbe edip kendilerini düzeltenler başka; çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir."

Bu âyet-i kerîme, "İman ettikten sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidâyet nasip eder?"[310] meâlindeki âyete bağlıdır. Bu âyette Allah Teâlâ önce iman ettikten sonra küfre sapan insanları zikrediyor, sonra da **tövbe edip kendilerini düzeltenlerin müstesna** olduklarını söylüyor. Hemen peşinden de **Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir** buyurarak onları, inkârdan sonra tövbe etmek suretiyle bağışlanmaya ve rahmeti kazanmaya heveslendiriyor. Bu âyetin inişi hakkında rivâyet edilen bir kıssaya göre, bir grup insan İslâm'dan dönmüş, sonra içlerinden bazıları tövbe etmiş, bazıları ise tövbe etmemişti. İşte **Tövbe edip kendilerini düzeltenler müstesna** meâlindeki âyet bunun üzerine nâzil olmuştu.

Bu âyet, irtidât edenlerin tövbelerinin makbul olduğuna delildir. Zira âyette **Ondan sonra tövbe edenler müstesnadır,** denilmektedir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولٰئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ ﴿٩٠﴾

307 el-Mümin, 40/49-50.

308 ez-Zuhruf, 43/77.

309 el-A'râf, 7/50.

310 Âl-i İmrân, 3/86.

[§] 90. ***"Elbette imanlarının ardından inkârcılığa sapıp sonra inkârlarını daha da artıranların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. Ve işte onlar, sapkınların ta kendileridirler."*** 376

Bu âyet hakkında da farklı görüşler vardır. **İmanlarının ardından inkârcılığa sapıp sonra inkârlarını daha da artıranlar,** meâlindeki cümleden maksadın, bu şekilde ölenler olduğu söylenmiştir; bu, onların küfrü artırmaları demektir. Şöyle de denilmiştir: Onlar bütün peygamberlere iman ettikten sonra Îsâ aleyhisselamı inkâr etmişler, sonra da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellami de inkâr ederek küfürlerini artırmışlardı.

Onların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. Yani bir kez tövbe edip sonra terk edenlerin tövbeleri kabul edilmeyecektir. Denilmiştir ki onlar sadece dilleriyle tövbe eden, ama kalplerinde tövbe fikri olmayan kişilerdir. Yani onlar aslında tövbe etmiş değildir, yoksa tövbe edip reddedilmiş anlamına gelmez. "Onların şefaati hiçbir fayda sağlamaz"[311] buyurulduğu gibi, bu yaptıkları da kendilerine bir fayda sağlamayacak.

Şöyle de denilmiştir: Onlar, ebediyyen iman etmeyeceklerini Allah'ın bildiği bir kavimdir, bu yüzden onların tövbelerini kabul etmeyeceğini haber vermektedir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler"[312].

Şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: Onların ölürken yaptıkları tövbeleri kabul edilmeyecektir. Nitekim bu husûs âyetlerde şöyle ifade edilmektedir: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[313]. "Ehl-i Kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir"[314]. "Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz"[315]. Cenâb-ı Hak, öyle bir zamanda iman etmelerinin onlara fayda vermeyeceğini haber vermektedir.

---

311 "Göklerde nice melekler vardır ki Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaati hiçbir fayda sağlamaz" (en-Necm, 53/26).

312 el-Bakara, 2/6.

313 "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir" (el-Mümin, 40/84-85).

314 en-Nisâ, 4/159.

315 "(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini ya da Rabbinden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz" (el-En'âm, 6/158).

Buna göre, **Onların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir** meâlindeki cümle, ölüm vaktine kadar inkâra devam eden, tam ölüm anında tövbe eden insanların tövbeleri kabul edilmeyecektir, demektir.

367 [§] **İmanlarının ardından inkârcılığa sapıp sonra inkârlarını daha da artıranların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir** meâlindeki ilâhî beyan, belli bir kavim hakkında nâzil olmuştur. Yani onlar asla tövbe etmeyecekler demektir. Nitekim "O gün hiç kimseden şefaat kabul olunmaz"[316] buyurulmuştur. Yani onlar için şefaat edecek yoktur. Âyet, kıyâmet gününde ve ölüm anında Allah'ın cezasını gördükleri sıradaki tövbeleri onlardan kabul edilmeyecektir anlamına da gelebilir. Daha önce geçen âyet de bunu teyit etmektedir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ اَحَدِهِمْ مِلْءُ الْاَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدٰى بِهِ اُولٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٩١﴾

91. "Evet, inkâr edip de kâfir olarak ölenler var ya, onların hiç birinden -kendini kurtarmak için dünya dolusu altın verecek olsa dahi- asla kabul edilmeyecektir. Onlar için elem veren bir azap vardır; hiç yardımcıları da yoktur."

Evet, inkâr edip de kâfir olarak ölenler var ya, onların hiç birinden -kendini kurtarmak için dünya dolusu altın verecek olsa dahi- asla kabul edilmeyecektir. Burada Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onlar, kendilerini kurtarmak için bunların hepsini feda etseler bile kendilerinden kabul edilmeyecektir, fakat zaten böyle şeyleri de olmayacaktır. Başka bir âyet-i kerîmede de şöyle buyurulmuştur: "O gün hiç kimseden şefaat kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez"[317]. Yani şefaatçiler onlara şefaat edecekler de şefaatleri kabul edilmeyecek değil, onlar için şefaat edecek kimse olmayacak demektir. İşte bu, "Tövbeleri asla kabul edilmeyecek"[318] meâlindeki âyetin de

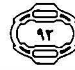
316 "Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaat kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez; onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara, 2/48).

317 "Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaat kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez; onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara, 2/48).

318 Âl-i İmrân, 3/90.

onlar tövbe etmeyecekler anlamına geldiğine işaret eder. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet günü kâfir getirilir ve kendisine şu anda dünya dolusu altının olsa kendini kurtarmak için onu feda eder miydin?" denilecek. O da "evet ya Rabbi" diyecek. O zaman kendisine "senden bundan daha kolay bir şey istenmişti" denilecek. Azîz ve celîl olan Allah'ın '**İnkâr edip de kâfir olarak ölenler var ya, onların hiç birinden -kendini kurtarmak için dünya dolusu altın verecek olsa dahi- asla kabul edilmeyecektir**' meâlindeki buyruğunu beyan eden âyet de bunu göstermektedir"[319].

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ
فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ

[§] ***92. "Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla*** 338
eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir."

Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz meâlindeki ilâhî kelâm *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* kâfirler hakkında gelmiştir. Maldan verilmesi gereken zekât ve sadaka mecburiyeti, onları İslâm'dan alıkoymuştu. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz' diye Allah'a söz vermişlerdi. Fakat Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı. Bunun üzerine Allah da kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi"[320]. Azîz ve celîl olan Allah, onların sevdikleri mallardan infak etmedikçe İslâm'a giremeyeceklerini haber vermektedir. Şu âyet-i kerîmede de bu husûs dile getirilmektedir: "Onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler"[321].

Bu âyetin müminler hakkında nâzil olması da muhtemeldir. Azîz ve celîl olan Allah onları sevdikleri şeylerden infak etmeye özendirmektedir. Başka bir âyet-i kerîmede de şöyle buyurulmuştur: "Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevir-

---

319 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 218; Buhârî, "Rikāk", 49; Müslim, "Münafıkîn", 52.

320 et-Tevbe, 9/75-77.

321 Fussılet, 41/7.

meniz erdemli olmak anlamına gelmez, asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan, namazı kılıp zekât verendir"[322]. Bu âyet, yukarıdaki âyette geçen "el-bir" البِرّ yani "iyilik"ten maksadın, imandan olduğu zikredilen şeyler ile sevdiği maldan vermek olduğunu haber vermektedir.

Enes b. Mâlik'in (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz** meâlindeki âyet nâzil olunca, Ebû Talha Hz. Peygamber'e (s.a.) şöyle demişti: Ey Allah'ın Resûlu! Benim şuradaki tarlamı Allah için verdim. Eğer bunu gizlemeye gücüm yetseydi asla açıklamazdım. Hz. Peygamber (s.a.) de kendisine; "Onu yakınlarına veya akrabalarına ver" buyurdu[323]. Bu âyet nâzil olduğunda Hz. Ömer'in (r.a.) de câriyesini âzât ettiği rivâyet edilmiştir[324].

351 [§] Âyetteki "bir" (البر) kelimesinden ne kastedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Burada onunla cennetin kastedildiği söylenmiştir; şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hak bu âyeti kâfirler hakkında göndermiş ise, "bir" ile İslâm kastedilmiştir. Başka bir görüş de şöyledir: Âyet, sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe cennetin üst derecelerine ve Allah katındaki sevaba ulaşamazsınız, demektir.

Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir. Bu ilâhî beyan, az da olsa verilen sadakanın kabul edileceğinin delilidir, çünkü insanlar, küçümsedikleri için az bir şeyi sadaka olarak vermekten çekiniyorlardı. Cenâb-ı Hak ise bunların hepsini bildiğini haber vermiştir; verdiği şey az da olsa azîz ve celîl olan Allah için verdikten sonra Allah onu bilmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ اِلَّا مَا حَرَّمَ اِسْرَٓاء۪يلُ عَلٰى
نَفْسِه۪ مِنْ قَبْلِ اَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرٰيةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرٰيةِ فَاتْلُوهَٓا اِنْ
كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٩٣﴾ فَمَنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ
فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩٤﴾

---

322 el-Bakara, 2/177.

323 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 115, 141; Buhârî, "Zekât", 44; "Vekâlet", 15; "Vesâyâ", 10, 14, 17; Müslim, "Zekât", 43-44.

324 Kurtubî, *Tefsîr*, III, 133.

93. "Tevrat indirilmeden önce, İsrâil'in kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceklerin her türlüsü İsrâiloğulları'na helâl idi. De ki: Doğru söylüyorsanız Tevrat'ı getirip okuyun!"

94. "Artık bundan sonra kim Allah'a karşı yalan uydurursa işte onlar zâlimlerin ta kendileridir."

[Hz. Yakub'un Deve Etini ve Sütünü Kendine Haram Kılması]

Tevrat indirilmeden önce, İsrâil'in kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceklerin her türlüsü İsrâiloğulları'na helâl idi. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Ölü hayvan eti ile kan ve domuz eti dışında kalan bütün yiyecekler onlara helâl idi[325]. Âyette İsrâil'in kendisine haram kıldıkları dışında, her şeyin helâl olduğu belirtilmektedir. Yani Yakub, en çok sevdiği yiyecek olmasına rağmen deve etini ve sütünü kendisine haram kılmıştı. Şayet rivâyet doğru ise, Yakub aleyhisselâm Beytu'l-Makdis'e giderken yolda bir melekle karşılaşmış, Yakub hırsız olduğunu zannetmiş ve onunla cedelleşmeye başlamıştı. Nihâyet gün ağarınca melek, Yakub'un mafsallarından rahatsız olduğu ayak baldırını tutmuştu. Yakub onun acısından bütün geceyi uykusuz geçirmişti; şayet Allah kendisine şifa verirse en çok sevdiği yiyecek ve içeceği kendisine haram kılacağına yemin etmişti. Sonra Cenâb-ı Hak kendisine şifa verdi, o da deve etini ve sütünü kendine haram etti[326]; çünkü bu ikisi yiyecek ve içecek olarak onun en çok sevdiği şeylerdi. Eğer bu rivâyet doğru ise[327], o bunları ancak azîz ve celîl olan Allah'ın emri ve izni ile kendine haram kılmış oluyordu.

[§] Yahudiler; o Allah tarafından Tevrat'ta haram kılınmıştı, dediler. Bu- 360
nun üzerine Cenâb-ı Hak, peygamberine, onlara o, Allah tarafından Tevrat'ta haram kılınmış ise ve **Doğru söylüyorsanız Tevrat'ı getirip okuyun!** demesini emretmişti.

[Hz. Muhammed'in Nübüvvetine İlişkin Delil]

"Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık"[328] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi, onların zulmü sebebiyle bu yiyeceklerin haram kılınmış olması da mümkündür. Sonra onlar yaptıkları zulümden dolayı bunların haram kılındığını inkâr etmişlerdi, bunun üzerine yalanlarını ortaya çıkarmak için kendilerinden Tevrat'ı getirmeleri istendi, fa-

---

325 Bu rivâyetin kaynağına ulaşamadık.

326 bk. Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, IV, 2.

327 Rivâyet için bk. Tirmizî, "Tefsîr", 14/3117. (Mütercim).

328 en-Nisâ, 4/160.

kat onlar buna yanaşmadılar. Bu kıssanın gerçek mahiyetini bilmiyoruz, fakat âyette Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğine dair delil vardır; zira o, Yahudilerin gizledikleri şeyi açıklamış, sakladıklarını haber vermişti.

Ebû Zeyd şöyle dedi: Ehl-i Kitab'ın, kendi kitaplarını değiştirmeye, ilâve ve çıkartma yapmaya güçleri yetiyordu, ama Kur'ân'ı değiştirmeye veya ona bir şey eklemeye yahut bir şeyi çıkarmaya kimsenin gücü yetmez. Çünkü onların kitapları, hakîmlerin sözlerine benziyordu, bundan dolayı başka hakîmlerin sözleriyle bunları değiştirebildiler. Fakat Kur'ân bir mûcizedir, onu değiştirmeye ve tahrif etmeye kimsenin gücü yetmez. Eğer kendi kitapları gibi olsaydı, o da Tevrat'ın başına gelen âkıbetle karşılaşırdı[329]. Böyle bir şeye tevessül etselerdi, *en doğrusunu bilen Allah'tır*, ama Cenâb-ı Hak onları rezil rüsva eder ve gizledikleri şeyleri ortaya dökerdi. Bu husûs Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğine işaret etmektedir.

Artık bundan sonra kim Allah'a karşı yalan uydurursa işte onlar zâlimlerin ta kendileridir. Yani işin gerçeği, kendi kitaplarında açıklandıktan sonra Allah'a yalan isnat edenler zâlimlerin ta kendileridir.

قُلْ صَدَقَ اللّٰهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًاۜ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٥﴾

95. "De ki: Allah doğruyu söylemiştir. Öyle ise, Hanîf olan İbrâhim'in dinine uyunuz. O müşriklerden değildi."

Bu âyette ifade edilen şeyler daha önce açıklanmıştı[330].

---

329 Yani, eğer Kur'ân Ehl-i Kitab'ın kitapları gibi olsaydı, tahrifçiler Kur'ân'ı da değiştirmeye, ilâve ve çıkartma yapmaya cüret ederlerdi.

330 "**Allah doğruyu söylemiştir**: İsrâil kendine haram kılmadan önce bütün yiyecekler İsrâil oğullarına helâldi. Onun kendine haram kıldığı şeyler, Tevrat nâzil olana kadar kavmine de haram kılınmıştı. Sonra Yakub'un kendine haram kılmasıyla haram edilen şeyler de helâl kılındı. **Allah doğruyu söylemiştir**, meâlindeki cümlenin; Tevrat'tan sonra zulümleri sebebiyle kendilerine haram kılındığını haber verdiği şeylerde doğruyu söylemiştir, anlamına gelmesi de muhtemeldir; zira Yahudiler bunların kendi zulümleri sebebiyle değil, ta başlangıçta haram kılındığını iddia ediyorlardı, âyet işte bu iddiayı reddetmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır*. **Hanîf olan İbrâhim'in dinine uyun**, yani ey Muhammed (s.a.) ümmeti, babanız İbrâhim'in dinine uyun, devenin etini ve sütünü yeyin, iç yağını ve kaburgayı yeyin. Cenâb-ı Hak, Hz. İbrâhim'e (s.a.) helâl kılınan şeyi Muhammed ümmetine de helâl kıldı, ona haram kılınanı da haram kıldı. İşte âyetteki uymak, tâbi olmak fiilinin anlamı budur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 120a; Ayrıca bk. el-Bakara 2/120, 130 âyetlerinin tefsiri).

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذ۪ي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى
لِلْعَالَم۪ينَۚ ﴿٩٦﴾

[§] ***96. "Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir*** 361
hidâyet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir."

Bu âyet hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Âyete insanlar için ilk mübarek evin Bekke'de yapıldığı anlamı verilmiş, insanlar için ilk mescidin Bekke'de yapıldığı ifade edilmiş, Bekke ile belirli bir yerin kastedildiği, yani Allah'ın ilk yarattığı yerin Bekke olduğu, sonra yeryüzünün oradan genişletildiği ileri sürülmüştür. Şöyle de denilmiştir: Hz. Âdem'e (a.s.) orada haccetmesi emredildiğinde, Cibrîl (a.s.) kendisine; senden iki bin yıl önce melekler orada haccetmişti demiş[331]. Allah'ın o evi, yeryüzünden iki bin yıl önce yarattığı da belirtilmiştir.

[Bekke'nin Yeri ve Anlamı]

Âyette yer alan "Bekke" (بكّة) kelimesi hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Bu lafzın, dar bir yer anlamına geldiği söylenmiştir. Bekke'nin evin (Beyt) inşa edildiği yer olduğu, Mekke'nin ise Mekke'nin diğer kısımları olduğu ileri sürülmüştür[332]. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Mekke, Fec (فجّ) mevkiinden Ten'îm'e, oradan kurban kesme yerine kadar olan bölgenin

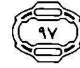
---

[331] Bu rivâyeti İbn Ebû Şeybe ve Beyhakī, Enes b. Mâlik'ten (r.a.) tahrîc ettiler (İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, VII, 268; el-Beyhakī, *Şuabu'l-İman*, III, 435; a.mlf. *Sünenu'l-Kübrâ*, V, 177). Enes b. Mâlik'ten rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "O evin yeri Âdem aleyhisselâm döneminde bir karış kadar veya daha büyükçe bir alâmet halindeydi, Melekler Âdem'den önce ona giderlerdi. Sonra Âdem de haccetti, Melekler ona rastladıklarında dediler ki: Nerden geliyorsun, ey Âdem? O da; Beyti haccettim, dedi. O zaman kendisine; senden iki bin sene önce melekler de orayı haccetmişlerdi, dediler" (Süyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, I, 317-318).

[332] Zeccâc, insanlar için yapılmış olan ilk ev, bereket kaynağı olan Bekke'deki evdir, meâlindeki âyet hakkında şöyle dedi: Bekke'nin evin yapıldığı yer, Mekke'nin ise onun civarının adı olduğu söylenmiştir. Bu kelimenin sözlükteki türeyiş ise, onun "بَكَّ" fiilinden türemiş bir isim olduğu anlaşılır. Bunun anlamı da, tavaf sırasında insanların birbirlerini itip kakmaları şeklindedir. Bekke'nin Mekke merkezinin adı olduğu da söylenmiştir; insanlar orada toplanıp kalabalıklaştığı için bu isim verilmiştir. Mücahid'den gelen rivâyet şöyledir: Bekke, Mekke'nin isimlerinden biridir, onun Beyt'in yapıldığı yer, Mekke'nin diğer mekânlarıdır da denilmektedir. Bu iki kelimenin, aynı beldenin isimlerinden olduğu ve baştaki "ba" (ب) harfi ile "mim" (م) harfinin, zaman zaman birbirlerinin yerine kullanıldığı da söylenmiştir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "بكك" maddesi).

adıdır. Bekke ise Beyt'ten Bathâ'ya kadar olan bölgedir[333]. Şöyle de söylenmiştir: Bekke Kâbe'dir; insanlar orada kalabalıktan izdiham oluşturdukları için Bekke denilmiştir, Mekke ise onun ötesinde kalan yerlerdir.

Âyetteki "mubarek" (مبارك) lafzının, günahlar ve hatalar orada bağışlanır anlamına geldiği söylenmiştir. Orası **âlemlere hidâyet olan** bir yerdir.

فِيهِ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ اِبْرٰهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

362 [S] 97. ***"Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir."***

Orada apaçık deliller vardır. İnsanlar düşünürse, orada hidâyet bulacakları deliller vardır. Azîz ve celîl olan Allah o evi dağların arasında, verimi ve bereketi az, düz bir yerde yarattı. Orada ne su, ne ağaç, ne gezmeye değer bir yeşillik, ne de yaratıkların ilgisini çekecek bir şey vardı. Sonra insanların dolaşmaları için ilgilerini çekecek bir şey olmadığı o yere doğru Cenâb-ı Hak onların kalplerini yönlendirdi ve orayı gönüllerine sevdirdi. Bu, Allah'ın bir lütfu ve mûcizesi olmasaydı, insanların öyle bir yere ilgi duymaları söz konusu olamazdı. **Orada apaçık deliller vardır** meâlindeki ilâhî beyanla, orada sözü edilen Makām-ı İbrâhim'in bulunması ve **oraya girenin emniyette olacağı**'nın belirtilmesi kastedilmiş olabilir. Bunlar onun delilleridir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Oraya giren emniyette olur. Bu âyetin zahiri, suç işleyip Harem'e giren insan emniyette olur, anlamına gelir. Zira suç işlemeyen biri ister Harem'e ister başka yere girsin zaten emniyettedir. Âyet, başka bir yere değil sadece Harem'e giren kişinin emniyette olduğunu söylemektedir. Resûlullah'ın (s.a.) ashâbından pek çokları, buna uygun şeyler rivâyet etmişlerdir. İbn Abbâs'ın (r.a.) da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bir insan Harem dâhilinde had cezasını gerektiren bir suç işlerse kendisine had cezası uygulanır, fakat Harem dışında

333 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 267.

suç işler de Harem'e sığınırsa, oradan çıkıncaya kadar kendisiyle konuşulmaz, oturulmaz, yemek yenmez ve alış-veriş yapılmaz. Çıkınca da yakalanır ve cezası uygulanır[334]. İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle denilmiştir: Harem'de babamızın katilini yakalasak bile onu öldüremeyiz[335].

Orada apaçık deliller vardır meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî'nin (r.h.) de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bu, Câhiliye dönemine ait bir uygulama idi. Sonra İslâm gelince bunu, başka yerde haddi gerektiren bir suç işleyip sonra Harem'e sığınan kişilere de bu cezayı tatbik edecek derecede daha sıkı bir şekilde uyguladı[336].

[Mekke'nin Fazileti ve Harem Kılınması]

[§] Hasan-ı Basrî'ye şöyle denilebilir: Câhiliye döneminde av hayvanları 363
(Harem'de) güven içindeydi, sonra İslâm döneminde bu güven kaldırılmadı, aksine İslâm döneminde av hayvanlarının korunmuşluğu, aynen Câhiliye döneminde olduğu gibi kaldı. Buna göre Câhiliye dönemindeki o emniyet bâkī kaldı, İslâmla birlikte devam etti.

Allah kendilerine rahmet eylesin bizim âlimlerimiz ise İbn Abbâs (r.a.) ve İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edilen görüşü benimserler. İbn Abbâs (r.a.) Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivâyet eder: "Allah Teâlâ Mekke'yi yarattığı gün harem kıldı; oranın saygınlığını ihlâl etmek benden önce hiç kimseye helâl olmamıştı, benden sonra da helâl edilmeyecektir; bana da sadece günün bir saati (ânı) helâl kılınmıştır. Buranın otu biçilmez, ağacı kesilmez, avı ürkütülmez, kurumuş otları da kesilmez"[337]. Burada Hz. Peygamber Mekke'nin İslâm'dan önce olduğu gibi İslâm'dan sonra da harem, yani saygın olduğunu haber vermektedir. Kendisine de ancak günün belli bir saati (savaş için) helâl kılınmıştı. İslâm'dan önce oraya sığınan biri güven ve emniyette olurdu, elbette İslâm'dan sonra da insanın güvende olması gerekir.

[Harem: İçinde Had Cezasını Uygulamak]

Diğer bir delil de şudur: Cenâb-ı Hak Resûl'üne (s.a.) bütün müşrikleri öldürmesine ruhsat vermiş, hatta bunu yapmasını ona farz kılmıştır; ancak Mekkelileri bundan hariç tutmuştur; günün belli bir saati dışında onları öldürmesini helâl kılmamıştır. İşte oraya mahsus olmak üzere kan dökmenin haram

334 Taberî, *Tefsîr*, IV, 11; Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 141.
335 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 271.
336 İbn Atıyye, *el-Bahru'l-vecîz*, I, 476.
337 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 253, 259; Buhârî, "Hac", 43; Müslim, "Hac", 445-448.

kılınması, Mekke'nin diğer beldelere olan üstünlüğünü gösterir. İslâm döneminde oraya sığınan birine had ve kısas cezasının uygulanmaması gerektiği de akla uzak bir ihtimal değildir. Çünkü onun suçu, Mekkelilerin küfründen daha büyük bir günah değildir; Mekkelilerin öldürülmesi de bir günün belli bir saati dışında helâl değildir.

Orada adam öldürenle başka bir yerde öldürüp oraya sığınan arasındaki farkı da Cenâb-ı Hak şu âyet-i kerîmede beyan etmektedir: "Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışırlarsa o zaman onları öldürün"[338]. Bu âyette Allah, Mescid-i Harâm civarında bizimle savaştıkları takdirde bizim de onlarla savaşmamızı mubah kılmaktadır. Buna göre orada had cezasını gerektiren bir suç işleyen insana bu ceza uygulanır, fakat orada kendileri savaşmadıkları müddetçe onlarla savaşılmayacağı ilkesinden hareketle, başka bir yerde suç işleyip oraya sığınan birine ise had uygulanmaz. Allah'a hamdolsun, bu, iki kişi arasındaki fark konusunda Allah'ın yardımıyla bulabildiğimiz güzel ve açık bir beyandır.

308 [§] **Oraya giren emniyette olur.** Bu ilâhî beyanın Harem'den haber vermek anlamına gelmesi muhtemeldir. İnsanlar Harem'e sığındıklarında güven ve emniyet içinde oldukları anlayışı çok eski dönemlerden beri vardı. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıp götürülürken biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır!"[339] Bu husûs, Cenâb-ı Hakk'ın büyük mûcizelerinden biridir. Çünkü Câhiliye dönemi halkı dinlerini ve yaşantılarının biçimini büyük ölçüde değiştirmelerine rağmen, Allah onların Harem konusundaki uygulamayı değiştirmelerine engel oldu. Bu mûcizeyi gören her insan, otoritenin Allah'a ait olduğunu anlasın, diye o uygulamayı devam ettirdi. O sayede bu büyük tedbir ve idare yürürlükte kaldı. Varlıkların hakikatine ilişkin bilgi O'na aittir ve O her şeyi ait olduğu yere koymuştur. Buna dayanarak "Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız için"[340] meâlindeki âyet hakkında bazı tefsirciler şöyle der: Şanı yüce olan Allah Harem'i dinde ve yaratılıştaki emniyet gibi güvenli alan kılmıştır. Dinî bakımdan güvenli kılmasının delili

---

338 "Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışırlarsa o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir" (el-Bakara, 2/191).

339 el-Ankebût, 29/67.

340 "Allah Kâbe'yi, Beytülharâm'ı, haram ayı, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıkları insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız içindir" (el-Mâide, 5/97).

peygamberlerin getirmiş oldukları vahiylerdir. Yaratılış açısından güvenli olmasının delili de, insanların bundan nefret duymasıdır, hatta bu durum, av hayvanını yakalayıp eziyet vermeye ve orada kendiliğinden yetişen çeşitli bitkilere varıncaya kadar yaygınlaşmıştır; bu, insanın kendi gayretiyle elde edebileceği bir sonuç değildir. Bundan dolayıdır ki orada yetişen bitkiyi satmaya müsaade edilmiş, Mekke'de ev satmak mekruh kılınmıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Âyetteki "güvenli kıldık"[341] meâlindeki ifade de, o hakkın devam etmesi gerektiğine işaret eder, çünkü o bir lütuf ve delil kaydıyla zikredilmiştir, bu nitelikteki bir şeyi değiştirmek caiz değildir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[§] Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette yer alan "kâne" (كان)'nin "sâre" 369
(صار) anlamında olması mümkündür. Yani Harem'e girenin konumu güvene dönüşür, anlamına gelmesi muhtemeldir. Hareme girmesi sayesinde emniyet içinde olmasını Allah ona gerekli kıldı. Öldürülmesi gerekmeyen bir insanın oraya girmese de emniyette olacağı mâlumdur; buna göre âyet öldürülmesi gerekenin de emniyette olması gerektiğini söylemektedir. "Mescid-i Harâm civarında onlarla savaşmayın"[342] meâlindeki âyet de bunu güçlendirmektedir. Aslında onlar kâfir idiler ve kâfirler dinen öldürülmeleri gereken bir zamanda bulunuyorlardı. Onlar dinî açıdan kâfir idiler fakat bizzat kendileri savaşa girişmedikçe dünyada ceza olarak öldürülmeleri gerekmeyen bir zaman diliminde idiler. Buna göre orada cinâyet işlemeyen insanın da emniyette olması gerekir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İşin aslı şudur: Allah, **emniyette olur** anlamındaki beyanla, emniyeti oraya girenin kendi şahsına nispet etmiştir. Kişiye zarar veren her konum kişinin Harem'e girmesiyle emniyette olma hakkı kazanır. Harem'e giren kişinin orada bulunmasıyla elde ettiği her hak hayatın var ediliş sebebini diriltmek demektir, tâ ki bunun benzeri böylece gerçekleşsin. Dolayısıyla o kişiyi hayatta bırakır ki bu ona bir teşvik olsun ve emniyet içinde olmaya devam etmesi gerçekleşsin. Ardından da Harem'e giren o kişi Allah'ın hükmünden kaçmak için oraya sığındığının farkında olmadığını anlasın. Yahut şu anlama da gelebilir: Allah sayesinde can güvenliği elde etsin de emniyet içinde iken Allah'ın hükümlerini yerine getirme imkânına kavuşsun. Harem'de bulunmasında böyle bir hikmet söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.* Yerine getirilmesi halinde hayata vesile olan her konumu mutlaka muhafaza edilir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

341 "Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıp götürülürken biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır!" (el-Ankebût, 29/67).

342 el-Bakara, 2/191.

[Hacca Gitmeye Gücü Yetmenin Anlamı]

Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Cenâb-ı Hak bu âyetle Kâbe'ye gitmeye gücü yeten herkesin hac yapmasını farz kılmaktadır, fakat gitmeye gücü yetmekten maksadın ne olduğunu açıklamamaktadır. Resûlullah (s.a.), gücü yetmekten maksadın ne olduğu sorulduğunda bunun, "Azık ve binit"ten ibaret bulunduğunu açıklamıştır[343]. Âlimlerimiz de aynı şeyi söyler: Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edildiği gibi, gücü yetmek ve yoldan maksat, azık ve binektir.

Bazıları şöyle demiş: Kendisiyle Kâbe arasında deniz bulunan kişiye hac gerekmez. Bu görüşü savunanlar sanki **gitmeye gücü yeten** meâlindeki beyanın zahirine dayanmaktadır. Deniz ve benzeri engellerin gücü yetme şartını ortadan kaldırdığını söylemektedirler. Bu, Resûlullah'tan rivâyet edilene aykırı bir görüştür. Zira o, gücü yetme şartını "azık ve binit" diye açıklamıştı. Dolayısıyla kimsenin gücü yetmek için konulan azık ve binek şartının dışında
386 başka şartlar eklemesi caiz değildir. [§] Çünkü Hz. Peygamber bunu Allah adına açıklamaktadır. Bize sadece sözüne, fiiline ve âyetlere ilişkin olarak yaptığı açıklamaya uymak düşer. Fakat biz, Kâbe ile arasında düşman kuvvetleri bulunan kişilerin hac yapmayı ertelemelerini mazur görürüz. Bazı sebeplere ve mazerete binaen diğer ibadetleri ertelemekte günah olmadığına göre, o insanlar da Kâbe'ye ulaşmaya güçleri yetmediği için günah işlemiş sayılmazlar.

Bu âyet-i kerîme, mahremi yanında olmayan kadının hacca gitmesinin gerekmediğine de işaret etmektedir. Çünkü kadın azığı ve bineği bulsa bile, kendisini o bineğe bindirecek ve indirecek birine ihtiyacı vardır. Birinin yardımı olmadan onun bu işi tek başına yapmaya gücü yetmez. Kadınlar hakkındaki örf de böyledir. Durum böyle olunca, sanki o kadın binek bulamamış gibidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bu âyet-i kerîme, köle iken hac yapan biri, sonra âzâd edilecek olursa tekrar İslâmî anlamda hac yapması gerektiğine de işaret etmektedir. Çünkü onun başlangıçta ne azığı vardı, ne de bineği. Bu ikisi olmadan yapılan hac İslâmî ölçülere göre caiz olmayan bir hacdır. Bu konuda Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Bir köle on defa hac yapmış olsa bile, âzâd edildiğinde İslâmî ölçülere uygun olarak tekrar hac yapması gerekir"[344]. Böylesi, hür ve fakir olan biri gibi

---

343 Tirmizî, "Hac", 4; İbn Mâce, "Menâsik", 6.

344 Zeyla'î şöyle dedi: Bunu Hâkim, el-Müstedrek'te rivâyet etti ve dedi ki: Bu, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun sahih bir hadistir. Fakat onlar bunu tahrîc etmediler (Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye*, III, 6; Ayrıca bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 355.

değildir; hür ve fakir iken hac yapan, sonra da zengin olan birinin yapmış olduğu ilk haccı İslâmî ölçüye uygun sayılır. Hür ve fakir biri ile köle başlangıçta haccın kendilerine farz olmaması konusunda aynı durumda iseler de, hac yapmaları halinde bu haccın hükmü konusunda farklı statüde görülmüştür. Çünkü fakir olan biri Kâbe'ye ulaşabilmişse, artık zengin sayılır ve üzerine farz kılınan hac görevini yerine getirmesi şart olur, zira o durumda kendisine azık ve binit lazım değildir. Buna karşılık köle Kâbe'ye varsa bile âzâd edilmiş değildir, bu yüzden de ikisinin durumu farklıdır. Bu konuda başka bir delil daha var: İlim adamlarının icmâına göre, fakir biri savaşa katılsa, cihâda katılması farz olan kişiye verildiği gibi ona da ganimetlerden tam bir hisse verilir. Fakat köle savaş ortamında bulunsa ona, hür birine verildiği gibi tam bir hisse ayrılmaz, sadece bir miktar mal vermekle yetinilir. İşte cihâd ve ganimet almak konusunda da köle ile fakirin durumu böyle farklılık arz eder. Aynı farklılık hac için de geçerlidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[Yaşlı İnsanların Haccı]

[§] Bazı âlimler de şöyle dedi: Atın üzerinde duramayan yaşlı biri, kendisi adına hac yapacak birini bulabilirse onu hacca göndermesi farzdır. Aynı şeyi kadınlar için söyleyen kişinin de yadırganmaması gerekir. Bu konuda İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edilen bir hadis delil gösterilmiştir: Sahâbîlerden biri Resûlullah'a (s.a.) geldi ve ey Allah'ın Resûlu! Benim yaşlı bir babam var, hac kendisine farz oldu, fakat bineğin üzerinde durmaya gücü yetmiyor, onun adına ben hacca gitsem olur mu? diye sordu. Resûlullah şu cevabı verdi: "Babanın borcu olsa ve sen de onun borcunu ödeseydin bu kabul edilir miydi?" Adam, evet, deyince Hz. Peygamber, "Öyleyse Allah babanın hac borcunu kabul etmekte yegâne yetkili varlıktır" buyurdu veya buna benzer bir şey söyledi[345]. Ancak bu rivâyette haccın o kişiye, hayvanın üzerinde durmaya gücünün yetmediği zamanda farz olduğundan söz edilmemektedir. Buna göre ona haccın daha önce farz olması da mümkündür. Âlimlerimiz de şöyle der: Hac bir insana farz olur da o anda yapmazsa ve sonra fakir düşerse, hac görevi ondan düşmez. Yine, bir insana hac farz olduğu halde ihtiyarlayıncaya kadar onu yerine getirmez ve ihtiyarlayıp hayvan sırtında duramaz hale gelirse, kendisi adına hac yapılmasını vasiyet etmesi gerekir. Resûlullah'ın (s.a.), hayvan sırtında duramayan o yaşlıya haccın farz olduğunu ifade etmek için değil, o genci babası adına hac yapmaya teşvik anlamında öyle söylemiş olması da muhtemeldir. 367

Bize göre ise onun hac yapması gerekmez, çünkü bineğinin sırtında duramayan insanın bineği yok demektir.

---

345 Buhârî, "Hac", 1; "Cihâd", 154, 162, 192; Müslim, "Hac", 407; "Fedâilu's-Sahâbe", 135, 137.

[Haccı Ertelemek]

Kendisine hac farz olan kişinin onu ertelemesi caizdir diyen de vardır; fakat ertelemesi halinde niyetini gerçekleştiremeyeceğinden korkulur. Yine erteleyebilir, fakat ölürse fâsık olur. Bir taraftan haccı erteleme hakkı veriyor, sonra
308 da onu fâsık sayıyor. [§] Sanki günah işlemesine izin veriyor. Bundan dolayı bu, çirkin ve kötü bir sözdür, saçmalıktır.

Bize göre haccı tehir etmek doğru değildir; şartları tamamlayan kimse imkânların oluştuğu ilk anda haccın da edası gerekir. Namaz ve oruç gibi diğer ibadetlerin eda edilme zamanı geldiğinde onları ertelemek nasıl caiz değil ise, hac da öyledir.

Şâfiî'nin (r.h.) sözlerinden biri şöyledir: Kâfir için hac, namaz ve oruç ibadetleri küfür halinde iken de farzdır. O, müslüman olduğunda, küfür halindeki o farzlar kendisinden düşer olur. Bize göre bu, şânı yüce olan Allah'ın dinini oyun ve eğlenceye çevirmek demektir. Kişinin bir farizayı yerine getirmesi caiz olmayan bir durumda iken onu eda etmesini farz görmek caiz değildir, cevaz sebebi geldiğinde ise bu hal kendisinden sâkıt olsun. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette yer alan, **Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir** cümlesi, haccın sadece müminlere farz olduğunu göstermektedir. Şayet hac müslümana farz olduğu gibi kâfire de farz olsaydı, o zaman âyetteki **kim inkâr ederse** meâlindeki beyanın anlamı kalmazdı. Bu beyan, kâfirlere haccın farz olmadığını gösterir. Cenâb-ı Hak ibadetleri insanlara "müminler" ismiyle emretmektedir.

Mûtezile ile aramızda (Ehl-i Sünnet) tartışmalı olan mesele istitâat, yani güç yetirme konusuna dairdir[346]. Mûtezile şöyle der: [İnsanda bir fiili işlemeye yönelik] Gücü yetme husûsu fiilden önce bulunur. Çünkü Cenâb-ı Hak haccı farz kıldı, Resûlullah'ın açıkladığı üzere azık ve binek bulmaya gücü yeten herkesin hac için yola çıkmasını emretti. Buna gücü yetmeyenin de yola çıkması gerekmez. Dolayısıyla gücü yetmenin yola çıkma fiilinden önce gerçekleşmesi gerekir.

Bize göre bunun iki yönü vardır. Birincisi, sebeplere ve şartlara gücü yetmektir. İkincisi de fiillere gücü yetmektir. Azık, binek ve sağlıklı olmak gibi şartlara ve sebeplere gücü yetmenin fiilden önce gerçekleşmiş olması caizdir.

---

346 Kelâm ilminde, ergenlik çağına girmiş kişinin, bir fiili işlemeye yönelik gücü (istitâat) o fiilden önce mi bulunur, yoksa tam işleyeceği zaman mı oluşur konusu Ehl-i Sünnet âlimleri arasında tartışmalı bir meseledir (bk. Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm terimleri sözlüğü*, "istitâat" md.).

Fiillere gücü yemek ise ancak eylemle birlikte gerçekleşir. Çünkü bir fiile ve onun sebebine gücü yetmek meselesi o fiile girişme anından önce anlaşılmaz.

Hacda vakit, haccın farz olması için değil, hac fiillerinin edası için şarttır. Şayet vakit haccın farziyeti için şart olsaydı, insanın hac için yola çıkmasına ve o mekâna gelmesine gerek kalmadan ona farz olurdu. Şayet hac ancak vakitle farz olsaydı ve sonra da o mekâna gelmeden o fiili yerine getiremeseydi, o zaman ancak oraya gelmesi halinde yerine getirmesi şart olurdu, yola çıkmasına
asla gerek kalmazdı. [§] Zira hac ancak vakit şartıyla[347] gerekli idi. Kulun, iba- 369
detlerin kendisine farz olmasını sağlamak için zorlanması doğru değildir. Ona düşen sadece üzerine farz kılınan şeyi yerine getirmeye gayret göstermektir[348].

İbadetler için zaman üçe ayrılır: Farz olma ve onu yerine getirmenin (edâ) birlikte söz konusu olduğu zaman: namaz, oruç ve benzeri ibadetler bunun örneğidir. Farz zamanı: bunun örneği zekâttır. Yerine getirme zamanı: bunun örneği de hacdır. Ancak haccın farz olması, azık ve binek şartına bağlıdır. Zaman ise sadece yapılması için şarttır. İnsan, İslâm ülkelerinin en uç noktasında bulunduğunda, kendisine hac fiilini yapma gücü verilmemiş demektir, zira sözünü ettiğimiz şartlara sahip olmazsa hac fiilini yapmaya gücü yetmez. Bu da göstermektedir ki fiili yapmaya gücü yetmek husûsu o fiilden önce ortaya çıkmaz, belirttiğimiz üzere şartlara gücü yetmek daha önce gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

O evi ziyaret etmek, Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır. Bu âyet iki şeye işaret eder. Birincisi haccın farz oluşu, **Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır** meâlindeki cümle bunun delilidir[349]. Âyetin sonundaki **Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir** anlamındaki cümle ile bu konuda nakledilen hadisler ve ümmetin icmâı da bunu teyit etmektedir.

[§] İkincisi, hac ibadetinin yerine getirilebilmesi için Kâbe'nin şart kılın- 370
masıdır. Zira âyette, **insanlar üzerinde,** diye buyurulmaktadır. Bunun açıklaması "Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine

---

[347] Semerkandî şöyle dedi: "Zira hac ancak o vakit geldiğinde yapılması gerekirdi. O vakit gelince de, hac fiillerinin yapıldığı mekâna gelmedikçe, farzın kabulü mümkün olmazdı. Bu ise uzak bir ihtimaldir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 121a).

[348] "Çünkü insan farziyetin gereklerini elde etmeye zorlanamaz. Zira insanın [meselâ] mal yoluyla edası mümkün olan hac, zekât, fıtır sadakası vb. ibadetlerin kendisine farz olması için, ticaret ve benzeri yollarla malı kazanması şart değildir. İcmâen sabittir ki hac için bu şartlar, Kâbe'den uzak olanlara gereklidir. Bu da göstermektedir ki, gücü yetmek, ancak şartların oluşması anlamındadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 121a).

[349] Yani haccın farz olduğu bu âyetteki "alâ" harf-i cerrinin işaretiyle anlaşılmaktadır, çünkü bu kelime farz kılmak anlamında kullanılır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 122a).

getirsinler ve o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler"[350] meâlindeki âyette yapılmaktadır ve bu ifade tavafın gerekliliğine işaret etmektedir. "Kim hac veya umre niyetiyle Beytullah'ı ziyaret ederse"[351] meâlindeki âyet de bunu teyit etmektedir. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.), âdet gören bir kadına söylediği rivâyet edilen "Kadın bizi burada hapis mi edecek?" sözü de aynı şeyi desteklemektedir. Kendisine; kadın ifâza tavafını yaptı, denildi[352]. Tavafın şart olduğu konusunda ümmetin de ittifakı vardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Tavafın şart olduğu anlaşıldığına göre tavaf ya hacca başlarken veya bitirirken yapılması gerekecektir. Hacca başlarken tavafın yapılması herkes için şart değildir. Şu halde farz olanı yapmakla bitirilmesi gerektiği ortaya çıktı.

[Gücü Yetme Unsuru]

Oraya gitmeye gücü yeten anlamındaki ilâhî beyan, haccın farz olması için yolun ve imkânın şart olduğunu göstermektedir. Çünkü âyet, fiili değil, onun farz oluşunu belirtmektedir. Buna göre bütün ibadetlerin farz olmasında ona imkân bulma husûsu nakil yoluyla şart kılınmıştır. Bunun delili de "Allah hiç kimseyi gücünü yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz"[353] meâlindeki âyet ile ibadetlerden her biri konusunda gücü yetme şartını getiren diğer delillerdir.

Bu husûs naklin yanı sıra aklen de böyledir. Bu da iki şekilde ortaya çıkar. İlki, o fiili yapmaya gücü yetmektir; bundan maksat da vücut organlarının sağ-
371 lıklı olmasına bağlı olan kudrettir. Ancak mükellefin ve fâilin [S] başka fiillerle meşgul olması veya o fiilin kendisine ağır gelmesi gibi sebepler yüzünden o kudreti kullanmaktan yüz çevirmesi bunun dışındadır. Bu durumda gücünü yitirmesi kendisinin onu yok etmesiyle gerçekleşir. Mükellefin yok etmesiyle gücün kaybolmasının ise mazereti bulunmaz. Bu aynen, onsuz yerine getirilmesi mümkün olmayan imkân bilgisini kaybetmek gibidir. Böyle bir güç yetirme olgusu, ibadetin farz olmasında şart değildir, zira bu durumda o yoktur

[350] el-Hac, 22/29.

[351] "Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarındandır; dolayısıyla hac veya umre yaparak Beytullah'ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatıyla karşılayan ve çok iyi bilendir" (el-Bakara, 2/158).

[352] Müslim'in Urve'den rivâyet ettiğine göre Hz. Âişe şöyle demiş: İfâza tavafını yaptıktan sonra Safiyye bint Huyey âdet olmuştu. Âişe şöyle devam eder: Ben, Resûlullah'a (s.a.) onun âdet olduğunu söyleyince, Hz. Peygamber "O bizi burada hapis mi edecek?" dedi. Ben de, ey Allah'ın Resûlu, o ifâza tavafını yapmıştı, Kâbe'yi tavaf etti, ifâza tavafını yaptıktan sonra âdet oldu, dedim. Bunun üzerine Allah'ın Resûlu "Öyleyse yola çıksın!" buyurdu (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 38-39, 82, 85; Buhârî, "Hac", 129; "Talak", 43; Müslim, "Hac", 128).

[353] el-Bakara, 2/286.

anlamına gelmez. Sonra eğer maksat hacca gitmek ise, böyle bir halde onun varlığı da imkânsızdır, çünkü insan ona hazır değildir. Kişinin Mekke'den çok uzak bir beldede olması buna örnek gösterilebilir. Biliniyor ki oradan hac yapmaya gücü yetmek, ancak o insanda olmayan bir fiille mümkün olur; o fiili gerektiren sebebi teklif etmek de imkânsızdır. Bundan dolayı ona hacca gitmeyi teklif etmek de, hac yapmasını emretmek de caiz olmaz. Zira sanki ona haccın farz kılınışının sebebini oluşturması teklif edilmiş olur. İşte bu hal, haccın o kudretle yapılamayacağını gösterir. Kezâ kefâretler konusunda bedel kullanmak da acizlik halinde caiz olur. Her ne kadar âcizliğin hakikati, asıl farz için takdir edilen zamanın sonuna kadar devam edip etmeyeceği bilinmiyor ise de, bilakis bedelin ölmesiyle onun devam etmeyeceği ortaya çıkmış olsa da, yine de bedel kullanmak caizdir. Bu durumda mükellef tutmak için fiile ilişkin gücünü kaybetmesine ve gücü bulunmasına itibar edilmez. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, gücü yetmek (istitâat) ile esbabın selameti yani organların sağlıklı olması kastedilmiştir. O olmadan fiili teklif etmek caiz değildir. Çünkü insan o işten alakonmuştur. Meselâ; kör, kötürüm ve benzeri durumdaki kişilere, yasaklanan bir fiili emretmek muhaldir. İşte bu gibi durumlarda, gücü yetme şartı ortadan kalkar ki akıl açısından gereken budur. Çünkü ibadetler, kendisine emredilen kişiye verilen nimetlere şükür konumundadır. İnsan sebepten, yani nimetten[354] engellendiği takdirde -ki nimet ortadan kalkmıştır- şükürle emredilmesi de mümkün değildir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Nitekim Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edildiğine göre, kendisine hac konusu sorulduğunda, "o, azık ve binektir" cevabını vermişti. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Ebû Hanîfe'nin (r.h.) haccın farz olması konusundaki görüşü de buna dayanır. Ona göre insan hac yapılan zamana yetişemese ve haccın yapıldığı mekâna ulaşamasa da hac farz olmuştur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Âyetin zâhiri de belirttiğimiz hadisle uyum halindedir.

[§] Tartışmakta olduğumuz konunun aslı şudur: Hacda vaktin şart kılın- 375
ması fiilin caiz olması içindir; çünkü o vakti kaçırırsa başka bir zamanda onu yerine getirmek ihtimali yoktur. Vaktinin dışında yapılması caiz olan her işin, vaktinde yakın bir şekilde yerine getirilmesi elbette daha uygundur. Bu mevsimde mümkün bulunmayıp, gelecek yılda ona uygun düşen zamanda caiz olması, o vaktin zorunluluk (vücûb) için değil ruhsat (cevaz) için konulduğunu gösterir. Nitekim haccı başka bir zamanda yapmanın kazâ olarak vasıflandırıl-

---

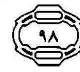
354 "Bundan maksat bedenin sağlıklı olması ve maldır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 121a).

ması da bunu destekler. Şayet ilk yıl farz olsaydı ikinci yılda yapılması halinde bunun kazâ sayılması gerekirdi. Böyle olmadığına göre haccın farz olması için vakit şart değildir[355]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir. Bu âyet, azîz ve celîl olan Allah, kullarına bir şeyi emrettiğinde onu kendisinin ihtiyacı için değil, kulun ihtiyacı için emrettiğini gösterir. Çünkü O, zâtı itibariyle zengindir, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. İnsanlar arasında câri olan emirler ise onların buna ihtiyaçları sebebiyledir; ya bir menfaat sağlar, ya da istenmeyen bir şeyi yok eder. İşte **Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir** meâlindeki ilâhî beyanın anlamı budur.

Kim inkâr ederse meâlindeki beyanın işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Bu ifade hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Kim bu âyetin, haccın farz kılındığını belirtmek için inmediğini iddia ederse, demektir[356]. Hasan-ı Basrî de, kim haccın farz olmadığını iddia ederse, dedi[357]. **Kim inkâr ederse** meâlindeki ifadede, hac yapsa bile sevabını alamayan, evinde otursa da cezasından korkmayan insan kastedilmektedir, de denilmiştir.

Oraya gitmeye gücü yeten. Bu beyan hakkında İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Bundan maksat, insanın bedenen sağlıklı olması, azığını ve bineğini zorlanmadan temin edebilmesidir. O, **kim inkâr ederse** anlamındaki cümle
351 hakkında da şöyle demiştir: [§] Kim haccı inkâr ederse, yani haccını itaat olarak saymaz ve onu terk etmeyi de günah olarak kabul etmezse. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ شَهِيدٌ عَلٰى مَا تَعْمَلُونَ

[355] "Kişi haccın kendisine farz olduğu ilk yılda eda etmezse ondan sonra yaptığı hacca kaza denilmez. Şayet yapılması için vakit farz olsaydı, yerine getirilmeden o vaktin geçmesiyle fiil zamanında yapılmamış olurdu; o da oruç ve namazda olduğu gibi zamanında yapılmış (edâ) değil, kazâ olurdu" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, varak, 122a).

[356] **Kim inkâr ederse** anlamındaki cümle hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Kim haccın kendisine farz olmadığını iddia ederse... (Taberî, *Tefsîr*, IV, 19). Onun şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: Kim haccın farz olduğunu inkâr eder ve onu farz saymazsa... (Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 153).

[357] Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **Kim inkâr ederse**, yani onun kendisine farz olmadığını söylerse... Onun şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: Kim hac yapmaya muktedir olduğu halde onu terk ederse kâfir olur (Taberî, *Tefsîr*, IV, 19; Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 153).

98. "De ki: Ey Ehl-i Kitap! Allah yaptıklarınızı görüp dururken niçin Allah'ın âyetlerini inkâr edersiniz?"

De ki: Ey Ehl-i Kitap! Allah'ın âyetleri. Bu beyandan maksat, daha önce açıkladığımız üzere[358] Hz. Muhammed'e (s.a.) indirilen Kur'ân ve delillerdir. **Allah yaptıklarınızı görmektedir** anlamındaki cümle ise bir tehdittir ve yaptıklarından sakınmaları için kendilerini uyarmak anlamındadır.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ تَبْغُونَهَا
عِوَجًا وَاَنْتُمْ شُهَدَٓاءُ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾

99. "De ki: Ey Ehl-i Kitap! (Gerçeği) ***görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."***

[Taklidî İman - Tahkîkî İman]

Niçin O'nun yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah'ın yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Burada akıllarını kullanarak ve istidlâl ederek iman edenler değil taklidî imana sahip olan halk tabakası kastedilmektedir. Çünkü aklını kullanarak iman edenler, akıllarıyla imanın güzelliğini ve hakikatini anladıkları için bundan asla döndürülemez, çevrilemezler, öylesi asla imanını terk etmez. Fakat taklidî imana sahip olanların imanı gerçek anlamda bir iman değildir; böyleleri kolay döndürülür. Ancak Allah'ın lütfedip kalbini açtığı ve iman nûrunu yerleştirdiği kişi hâriç. Bu ise Allah'ın çeşitli lütuflarından biridir. Taklîdî iman sahibi olan kişinin ise kabul edilebilecek bir mazereti yoktur, çünkü kendisinde bulunan yeteneği kullansa aklı, kendisine gideceği yolu açıklar koyar ve taklitten aldığı tesirlerin çirkinliğini gösterirdi. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Niçin müminleri Allah'ın yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Yani niçin onları Allah'ın yolundan alıkoymaya yelteniyorsunuz, onlar asla sizin dininize dönecek değildir. Bu beyanla Allah Teâlâ, onların, müminlerin dinlerinden dönebileceklerine dair olan ümitlerini bitirmektedir, tıpkı şu âyet-i kerîmede belirtildiği üzere: "Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim, size
nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim"[359]. [§] Bura- 374

---

358 bk. Âl-i İmrân, 3/21 âyetinin tefsiri.

359 el-Mâide, 5/3.

da müminlerin dinlerinden dönebileceklerine dair kâfirlerin taşıdıkları ümitler bitirilmektedir. Şöyle de denilmiştir: İnkârcılar müminleri hacdan döndürmeye çalışıyorlardı.

Allah'ın yolunu eğri göstermeye yelteniyorsunuz. Burada yer alan "ivec" (العوج), hak yolunun dışında olan yollar demektir, yani sapmak, hak yoldan uzaklaşmak.

Bu âyetteki "ve entüm şühedâ" (وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ) cümlesi ile "ve entüm teşhedûn" (وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ)[360] âyeti[361] aynı anlama gelir. Hafsa'nın (r.a.) kırâatine göre وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ şeklindedir, arada fark yoktur; yani insanlara şâhit olduğumuz halde.

Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir. Bu âyet de tehdit ve ikaz anlamına gelir. Çünkü başında bir gözetleyici ve koruyucunun bulunduğunu bilen insan, peşinde bunların bulunmadığı kişiden daha çok korkar ve daha çok sakınır.

Bu âyet-i kerîmede şöyle bir husûsa işaret vardır: Allah Teâlâ sizi, yapacağınız işleri bilmediğinden yaratmış değil, bilerek yaratmıştır. Bu da O'nun sizi yaratmaya ihtiyacı olduğundan değil, zenginliğini ve otoritesini göstermeye yönelik olduğunu bilmeniz içindir. Allah'ın şanı yücedir, lütfu bütün evreni kapsayıcıdır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ
يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ ﴿١٠٠﴾

100. "Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir grubun sözünü dinlerseniz sizi imanınızdan vazgeçirip yeniden küfre döndürürler."

Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir grubun sözünü dinlerseniz. Bu meâldeki âyet, çeşitli anlamlara ihtimal taşımaktadır. **Birincisi,** müminlerin, hiçbir şekilde küfür içinde bulunan kâfirlere itaat etmeyecekleri bilinmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır*, fakat bunun anlamı; onların müminleri, küfür olduğunu bilmedikleri bir şeye çağırabilecekleridir. Allah Teâlâ

---

360 Muhtemelen Mâtürîdî burada Âl-i İmrân sûresindeki şu âyete (3/70) işaret etmektedir: "Ey Ehl-i Kitap! (Gerçeği) görüp durduğunuz halde niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?".

361 "Yani Hz. Muhammed'in (s.a.) ve O'nun getirdiği İslâm dininin hak din olduğunu bildiğiniz halde..." (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 122b).

müminlere, onların davet ettikleri her şeye itaat etmeyi yasaklamaktadır; zira belki de onların sizi davet ettikleri şey küfürdür, ama siz onu bilmektesiniz.

[S] (İkincisi), bu âyette geçen itaat etmeyi engellemek cümlesinin; her ne 235
kadar Allah onların kâfirlere itaat etmeyeceklerini biliyor olsa da, yine de müminleri onlara itaat etmeyi yasaklamak anlamına gelmesi muhtemeldir. Bu aynen Kur'ân-ı Kerîm'de "Sakın müşriklerden olma!"[362] ve "Sakın şüpheye düşenlerden olma!"[363] gibi birçok âyette Cenâb-ı Hakk'ın, Peygamberine de onlardan olmayı yasaklaması gibidir.

Bu âyet, müminlerin dinlerini terk etmeleri için, insan nefsine cazip gelen büyük imkânları onlara sunmalarına da işaret ediyor gibidir. Allah bir yandan müminlere dinlerine önem göstermelerini emrederken, diğer yandan başka bir âyette de inkârın ancak zararlı bir ticaret olduğunu belirterek onları bundan sakındırmaktadır. Onlar için de, her din ve mezhep mensubu için de böyle bir özen gösterme zaten söz konusudur[364]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Hemen bundan sonra "Nasıl inkâr edersiniz?" diye başlayan âyet de aynı esas üzerine devam etmektedir. Şu da var ki Resûlullah'ın (s.a.) size, onların vâdettikleri ve kötü sonuçlar getirecek olan âkıbetten akla daha hoş gelir ve bedenleri daha çok rahatlatır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَاَنْتُمْ تُتْلٰى عَلَيْكُمْ اٰيَاتُ اللّٰهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ
وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللّٰهِ فَقَدْ هُدِيَ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٠١﴾

---

362 Meselâ bk.; "De ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden, yediren ama yedirilmeye ihtiyacı olmayan Allah'tan başkasını mı dost edineceğim? De ki: Bana müslüman olanların ilki olmam emredildi ve sakın müşriklerden olma (denildi)" (el-En'âm, 6/14).

363 Meselâ bk. "Gerçek, Rabbinden gelendir, o halde sakın şüpheye düşenlerden olma!" (el-Bakara, 2/147).

364 "Bu âyetin Ehl-i Kitap'tan bir grup hakkında gelmiş olması muhtemeldir. Onlar müminlerden bir gruba, insan nefsine cazip gelen ve fıtratın da meylettiği malları ve büyük imkânları sunmuşlardı; bunu da mallara tamah ederek dinlerinden dönmeleri için yapmışlardı. İşte Cenâb-ı Hak, bunun zararlı bir ticaret olduğunu bilmeleri için pek çok âyette onlara durumu açıklamış ve onları bundan sakındırmıştır. İnsan fıtratının böyle şeylere meyletmesi ve nefsin onları arzu etmesi, her din ve mezhep mensubu için söz konusudur. Fakat sağlam bir akıl ve hidâyetin nasip edildiği kişi, insan tabiatının arzu ettiği o şeyleri aklını kullanarak reddeder ve âhireti dünyaya tercih eder. Şeriatin emrettiği ve yasakladığı her şey, insan tabiatının arzu ettiği, fakat aklın reddettiği şeyleri terk etmek içindir. *En doğrusunu bilen Allah'tır*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 122b).

101. "Size Allah'ın âyetleri okunup dururken, üstelik Allah Resûlu de aranızda bulunurken nasıl inkâra saparsınız? Her kim Allah'a bağlanırsa kesinlikle doğru yola iletilmiştir."

Size Allah'ın âyetleri okunup dururken nasıl inkâra saparsınız? Bu meâldeki âyet görünüş itibariyle bir hayret ifadesidir. Ancak âyette aynı zamanda onlardan inkârları için bir delil istemek anlamı da vardır. **Üstelik Allah Resûlu de aranızda bulunduğu halde.** O, kâfirlerin size sundukları imkânların doğurduğu şüpheleri sizden giderdiği halde...

376 [§] **Kim Allah'a bağlanırsa.** Yani, kuşku ve tereddüde düştüğünde kim azîz ve celîl olan Allah'a sığınır ve ona iltica ederse, o **kesinlikle doğru yola iletilmiştir.** Yani Allah onu şüphelerden korur ve en doğru yola yönlendirir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **Kim Allah'a bağlanırsa.** Kim Kur'ân'dan gelene sarılırsa, kesinlikle doğru yola iletilmiştir, anlamına da gelebilir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِه۪ وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

102. "Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin."

[Allah'a Gereği Gibi Saygılı Olmak]

Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun! İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Buradaki **gereği gibi** anlamındaki ifade, Allah'a itaat edilip isyan edilmemesi, şükredilip inkâr edilmemesi, yani gaflete düşülmemesi, zikredilmesi ve unutulmaması demektir[365].

Cenâb-ı Hak, **gereği gibi** meâlindeki beyanıyla "İnsanların güçleri kadar" anlamını kastetmiştir. **Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun!** beyanı hakkında Hafsa'nın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Allah'a gereği gibi ibadet edin! Bu, tevhîd inancıdır[366]. Enes b. Mâlik'in (r.a.) de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Hiç bir kimse dilini tutmadıkça ve sözlerini ameli olarak görmedikçe[367] Allah'a gereği gibi saygı göstermiş olmaz. Şöyle de denilmiştir: **Allah'a saygılı olun!**

---

365 Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 157; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 282.

366 "Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de ibadet lafzının zikredildiği her yerde tevhîd kastedilmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 122b).

367 Enes'in (r.a.) hiç kimse dilini tutmadıkça Allah'a gereği gibi saygı göstermiş olmaz, sözünü Süyûtî zikretmiştir. Dilini tutmadıkça ibaresini İbn Kesîr de rivâyet etmiştir (İbn Kesîr,

Yani Allah'a gereği gibi itaat edin! Bu âyeti, "Gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının!"[368] meâlindeki âyetle neshedildiği de söylenmiştir. Ancak bu doğru değildir, Allah'ın, yapmaya güçlerinin yetmeyeceği bir şeyi insanlara emretmesi, sonra da güçlerinin yeteceği bir şeyle onu neshetmesi ihtimali yoktur.

Meselenin aslı, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivâyet edilen şu hadiste ifade edilmektedir: "Şüphesiz ki Allah'ın kulları üzerinde hakkı olduğu gibi, kulların da Allah üzerinde hakları vardır. Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, sadece Allah'a kulluk etmeleri ve bu konuda O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı ise, [S] sadece kendisine kulluk 473
ettikleri ve O'na hiç bir kimseyi ortak koşmadıkları takdirde onları cennete sokmasıdır"[369]. Bu hadis yukarıdaki âyet-i kerîmeyi yorumlamaktadır. **Allah'a saygılı olun!** Yani O'nu inkâr etmeyin! Burada Allah'a iman etmek ve küfürden sakınmak emri vardır. Zira kulluğun bütün tezahürlerinde Allah'a gerektiği gibi saygılı olmak hiç bir kimsenin gücü dâhilinde değildir. Meleklerin sürekli olarak[370] ve hiç bıkıp usanmadan[371] Allah'a ibadet etmekle nitelendirildikleri halde, yine de "Sana gereği gibi ibadet edemedik"[372] diye yakınmalarına bakmaz mısın? İnsan türünden hiç bir kimsenin böyle bir seviyeye ulaşması mümkün olmadığına göre, böyle bir teklifin yapılmış olması da mümkün değildir. Hâsılı söz konusu kimsenin haddi ve gayesi olamaz. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, buradaki emir bütün davranışlar ve fiillerle ilgili değil, İslâmla veya özellikle şirki reddetmekle ilgilidir. Bunun delili de âyetin sonundaki ifade ile, Allah'a kulluk ederken O'na kimseyi ortak koşmamanın kulların gücü dâhilinde olmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına bakmaz mısın: **Ancak Müslüman olarak can verin!**

Tefsîr, I, 389; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 284, 683). Buradaki (حتى يخزن لسانه) ibaresi, dilini tutmadıkça, korumadıkça anlamına gelir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "خزن"maddesi).

368 et-Tegābün, 64/16.

369 Buhârî, "Cihâd", 46; Müslim, "İman", 49.

370 Burada Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlar hiç ara vermeden gece gündüz sürekli Allah'ı tenzih ederler" (el-Enbiyâ, 21/20).

371 Burada da şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlar kibirlerine yediremezlerse bilsinler ki, Rabbinin katında bulunanlar bıkıp usanmadan, gece gündüz O'nu tesbîh etmektedirler" (Fussılet, 41/38).

372 Câbir b. Abdullah'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Göklerde bir meleğin kıyâmda olmadığı veya bir meleğin alnını secdeye koymadığı bir adım kadar, bir karış kadar veya bir avuç kadar boş bir yer yoktur. Yine de kıyâmet günü geldiğinde onların hepsi şöyle diyecektir: Seni tenzih ederiz, sana gereği gibi ibadet edemedik. Ancak sana hiçbir şeyi ortak koşmadık!" (Beyhakî, *Şuabu'l-iman*, I, 183; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 44; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 51, X, 358).

Âyetin zâhirinde, ancak müslüman olarak ölmek emredilmektedir. Halbuki ölmek konusunda yaratıkların bir rolü yoktur. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya,* bunun anlamı şu olmalıdır: Öyle bir hal üzere bulunun ki ölüm size geldiğinde müslüman olarak ölün. Ölüm geldiğinde müslüman kalmaları için de kendilerine İslâm emredilmekte ve kâfir olmaları yasaklanmaktadır. *En Doğrusunu bilen Allah'tır.* Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet, şiddetli bir ölüm halinden dolayı İslâm'a ait olmayan bazı şeyleri söylemesi ve yapması durumunda bile, ölüm anında kimsenin mazur sayılmayacağı anlamına da gelebilir. Ebû Hanîfe'nin (r.h.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: İman çoğunlukla ölüm sırasında çekilip alınır; sanki şeytan insana, eğer istediğini verirse arzusunu karşılayacağını hissettirmektedir[373].

178 [§] **Allah'a gereği gibi saygılı olun!** anlamındaki cümle, "Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor"[374] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi, Allah'ın azabından ve intikamından gereği gibi sakının, anlamına da gelebilir.

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَاءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ اِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

103. "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız."

Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın! Buradaki **Allah'ın ipi**'nden maksadın ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. **Allah'ın ipi**'nden maksadın Kur'ân olduğu söylenmiştir; bu, İbn Mesûd'un (r.a.) görü-

---

373 Semerkandî şöyle dedi: "Çünkü ölüm hali büyük bir olaydır; o sırada şeytanlar da oraya gelir ve susuzluğunu gidermek için bazı şeyleri içmeye özendirir. Sanki onlar, din konusunda kendilerine uyarsa, arzu ettiği şeyi ona vereceklermiş gibi hissettirirler" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 123a).

374 Âl-i İmrân, 3/30.

şüdür[375]. İbn Abbâs'ın (r.a.) da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **Allah'ın ipi**'nden maksat müslüman toplumdur; zira önceki ümmetler ancak tefrikaya düşmeleri sonucu helâk olmuşlardır[376]. Allah birlik olmayı emretmekte ve tefrikayı yasaklamaktadır. Zaten bütün müslümanlar tek bir topluluktur. Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyetteki şu ifadesine bakmaz mısın? "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırırlar"[377]. Cenâb-ı Hak bu âyette müslümanları birlik içinde olmakla, diğer din mensuplarını da parçalanmakla nitelemiştir. İbn Mesûd'un (r.a.) da Allah'ın ipi'nden maksat cemâattir, dediği rivâyet edilmiştir[378].

[Tefrikadan Sakınmak]

Bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber'in şöyle dediği kaydedilir: "Bir karış kadar bile cemâatten ayrılan, boynundan İslâm halkasını çıkarmış olur"[379]. Bu halkadan maksat da İslâm ipidir. Yine ondan şöyle rivâyet edilmiştir: "Şeytan, tıpkı koyun sürüsüne Saldıran kurt gibidir; tek başına olan, sürüden uzakta kalan ve tenha yerde bulunan koyunu yakalar. Binâenaleyh parçalanıp ayrışmaktan sakının! [§] Cemâate, topluma ve bu mescide sarılın!"[380] Hz. Ali'den 379
(r.a.) de şöyle rivâyet edilmiştir: Hz. Peygamber bir gece üç defa bana seslendi, sonra da "Ümmetimde ihtilaf zuhur edecek" dedi. Ben; öyle bir durum ortaya çıktığında ne yapmalıyız? diye sordum. Buyurdu ki: "Allah'ın Kitab'ına sarılın! Çünkü onda sizden öncekilerin tarihleri, sizden sonrakilerin de haberleri vardır. Orada aranızdaki olayların hükmü vardır. Zalimliğinden dolayı kim onu terk ederse, Allah onun boynunu kırar. Doğru yolu ondan başka bir yerde arayanı Cenâb-ı Hak sapıklığa düşürür. O, Allah'ın en sağlam ipidir, O'nun hikmet dolu emridir. O en doğru yoldur. Diller onda ihtilafa düşmez. Tekrar tekrar okunmakla usanılmaz. Onun dikkat çekici özellikleri sona ermez tükenmez"[381].

---

375 Taberî, *Tefsîr*, IV, 30; Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 159.

376 Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 164; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 286.

377 el-En'âm, 6/153.

378 Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 159.

379 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 332; IV, 13, 22; V, 160; Ebî Dâvûd, "Sünnet", 28; Tirmizî, "Edeb", 78.

380 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 233, 243; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, V, 219.

381 Hâris el-Âver'den şöyle rivâyet edilmiştir: Mescide gitmiştim, baktım ki insanlar konuşmaya dalmışlar. Hemen Hz. Ali'nin (r.a.) yanına gittim ve kendisine dedim ki: Ey müminlerin emîri, insanların lafa daldıklarını görmüyor musun? Hz. Ali (r.a.) dedi ki: Gerçekten öyle mi yapıyorlar? Evet, dedim. Bunun üzerine şunları söyledi: Ben, Resûlullah'ın (s.a.) "İlerde fitneler ortaya çıkacaktır" dediğini işittim. Kendisine sordum: Ondan kurtulmanın yolu

Allah'ın ipi'nden maksadın Allah'ın dini olduğu söylenmiştir. Burada ip anlamına gelen "habl" (الحَبْل) kelimesiyle ahid, yani verilen söz kastedilmektedir. Buna göre sanki Allah, Kur'ân'daki ahitlere sarılmayı, onlara vefa göstermeyi ve onları korumayı emretmektedir. Ayrıca geçmiş ümmetler gibi bölünüp parçalanmaktan ve dinlerde görülen ayrılıklara düşmeyi de yasaklamıştır.

Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi. Denilmiştir ki: Allah **kalplerinizi** Hz. Muhammed (s.a.) vasıtasıyla **birleştirdi**. Yine denildi ki Allah İslâm ile **gönül-**
380 **lerinizi birleştirdi.** Kur'ân ile birleştirdi, de denilmiştir. [§] Bu iş doğrudan dinin eseri değildir, bilakis Cenâb-ı Hakk'ın lütfu ve ihsanı ile gerçekleşmiştir, Allah bunu, kendi dinine sarılanlara lütfetmiş ve müslümanların kalplerini birleştirmenin de nimet olduğunu haber vermiştir. Çünkü bölünmek düşmanlığı, düşmanlık da savaşı doğurur. Bunda ise telef olmak söz konusudur.

[Mûtezile ve Allah'ın Lütfu]

Mûtezile'ye göre Cenâb-ı Hak, müslümana verdiği nimet ve lütfun aynısını kâfire de verir. Çünkü onlara göre hidâyet ve başarı sadece doğru yolu açıklamaktan (beyan) ibarettir. Bu beyan ise müslüman için olduğu kadar kâfir için de söz konusudur. Onların iddiasına göre Allah'tan kimseye nimet verilmez. Çünkü onlar hidâyeti Allah'a ait bir fiil olarak görmüyorlar, sadece insanlara ait fiildir, diyorlar. Bize göre ise Allah'ın insanlara olan hidâyeti (doğru yolu göstermesi) sayesinde İslâm'a ulaşılır. Bu da insanlar üzerindeki en büyük nimetlerden biridir.

O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Yani O'nun nimeti sayesinde kardeş haline geldiniz.

---

nedir? Buyurdu ki: "Allah'ın kitabı! Zira onda sizden öncekilerin tarihi, sizden sonrakilerin de haberleri vardır. Orada aranızdaki olayların hükmü vardır. O, hak ile bâtılı ayırandır, şaka değildir. Zalimliğinden dolayı kim onu terk ederse, Allah onun boynunu kırar. Doğru yolu ondan başka bir yerde arayanı Allah sapıklığa düşürür. O, Allah'ın en sağlam ipidir. Hikmet dolu zikirdir. O en doğru yoldur. O beşerî heveslerin saptıramadığı ve dillerin karışıklığa düşüremediği bir kitaptır. Âlimler ondan doymaz. O tekrar tekrar okunmakla eskimez -yani usanılmaz-. Onun fevkalâdelikleri bitmez. Cinler bile onu dinlediklerinde 'biz çok hoş bir Kur'ân işittik' (el-Cin, 72/1) demekten kendilerini alamadıkları bir kitaptır. Ona uygun konuşan doğru söylemiş olur. Onun hükmüne göre amel eden mükâfat kazanır. Onunla hükmeden âdil davranmış olur. İnsanları ona çağıran, en doğru olan yola erdirilmiş olur". İşte bu hadise sarıl, ya Âver! Ebû Îsâ et-Tirmizî şöyle dedi: Bu hadis garibdir, biz onu sadece bu rivâyetten bilmekteyiz. Hadisin isnadı bilinmemektedir. Râvî Hâris hakkında da laf edilmiştir (Tirmizî, "Sevâbu'l-Kur'ân", 14. bk. Dârimî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 1).

Halbuki siz bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz. Yani eğer Allah size İslâm'ı lütfetmemiş olsaydı siz bir ateş çukurunun üzerine doğru gitmiş -yaklaşmış- idiniz. Burada o ateş çukuruna yaklaşmak değil de, oraya düşmek ve orada olmak anlamının kastedilmesi de muhtemeldir. Tıpkı "Yemin olsun, cehennemi mutlaka göreceksiniz"[382] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi. Burada sadece cehennemi görmek değil, oraya girmek de kastedilmektedir. "Azabı tadın"[383] meâlindeki âyet de böyledir. Bu, cehennemden uzak olmayı değil, onun içinde olmayı ifade eder. Bunun gibi oraya girmek anlamına gelen pek çok âyet vardır.

Burada çukur anlamına gelen "hufre" (حُفْرَة) kelimesi ile sanki şöyle buyurmaktadır: Cehennemin en aşağı tabakalarından birine yaklaşmış iken Allah sizi oradan kurtardı. Bu beyan da Mûtezile'ye karşı bir delildir, çünkü onların iddialarına göre onları ateş çukurundan Allah değil, bizzat kendileri kurtarmışlardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Onlara göre, Allah Teâlâ dinde en uygun (aslah) olanı vermek konusun-
da kâfirlerle müminleri aynı noktada topladığından dolayı, bundan başka
bir netice çıkmaz; buna göre O'nun insanlara lütufta bulunduğu ve verdiği
nimetle kalplerini birleştirdiği sonucuna varılmaz. [§] Çünkü o, ayrılık ha- 251
linde de vardır. Dolayısıyla onlar kendi nimetleri sayesinde kalplerini birleş-
tirmişlerdir. Sonra nimetten maksat eğer din olsaydı, o neden Allah'ın lütfu
olsun? O, Allah'ın lütfu değil, kendi fiillerinin sonucudur[384]. *En doğrusunu bi-
len Allah'tır.*

---

[382] et-Tekâsür, 102/6.

[383] "Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, 'İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!' (denir)" (Âl-i İmrân, 3/106. Ayrıca bk. el-A'râf, 7/39; el-Ahkâf, 46/34).

[384] "Bu âyette Mûtezile'nin, dinde en uygun (aslah) olan konusundaki görüşlerinin aleyhine delil bulunmaktadır. Çünkü onlara göre; Cenâb-ı Hak'tan gelen hidâyet ve başarı, sadece beyandan ibarettir, o da kâfir ve mümin herkesi kapsar. Bu itibarla bundan, Allah'ın bir müslümana nimet vermesi, fakat kâfire vermemesi gibi bir netice çıkmaz. Dolayısıyla Allah'tan gelen bir lütuf olmadığı gibi, müslümanların kalplerinin, Allah'ın birleştirmesi ile birleştiği anlamı da çıkmaz. Zira bu durum, paramparça olan kâfirler hakkında da mevcuttur; müslümanlar onlar kendi nimetleri sayesinde kalplerini birleştirmişlerdir. Sonra nimet denilen şey eğer dinden ibaret olsaydı, Mûtezile'ye göre din de onlara Allah'ın bir lütfu değildir, bilakis onların kendi fiillerinin sonucudur, kendi yaratmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu konuda Allah'ın bir fiili söz konusu değildir. Halbuki Cenâb-ı Hak 'O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz' âyetiyle, kalpleri birleştirme işini nimete izafe etmiştir. Dolayısıyla bu âyet, Mûtezile'yi ilzâm etmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 123a).

Siz bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz meâlindeki ilâhî beyan, fetret zamanı için imana ilişkin bir hitaptır, çünkü onlar tam o sırada kurtarılmışlardı[385]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor. Siz Câhiliye döneminde küfür içinde birbirinize düşman, paramparça bir halde idiniz, İslâm sayesinde birbirinizle kardeş haline geldiniz ve aynı kelimede birleştiniz. **Böylece belki doğru yolu bulursunuz.** Yani Allah'ın nimetini ve lütfunu anlarsınız.

İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor. Yani yeni dönemlerde de, tâ ki eskiden olduğu gibi şimdi de doğru yolu bulasınız. Bu durumda âyet, hak din üzere devam etmeyi müjdelemekte ve başarı vâdetmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

104. "İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü engelleyen bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."

[Emir bi'l-Mâruf]

İçinizden bir topluluk bulunsun. Bu ilâhî beyanın, görünüşü itibariyle emir ise de, hakikatte haber anlamına gelmesi muhtemeldir. Şayet haber ise, o zaman âyet, içlerinden bir grup iyiliği emredip kötülüğü yasaklarsa diğer-
351 lerinden bu sorumluluğun düşeceğine işaret eder. [§] Çünkü âyette, bir grup anlamına gelen **içinizden bir topluluk** lafzı kullanılmaktadır. Âyetin görünüşü itibariyle ve hakikatte emir anlamına gelmesi de muhtemeldir; o takdirde **içinizden** anlamındaki "minküm" (منكم) kelimesi bağlaç vazifesi görür. Böyle olunca da âyet, iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan herkes için farz olduğunu gösterir. O zaman sanki âyet, **iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan bir ümmet** olun, demiştir. Çünkü azîz ve celîl olan Allah, kitabının birçok yerinde iyiliği emredip kötülüğü yasaklamaktan söz etmektedir. Onlardan biri de üzerinde

---

385 "Bu âyet, fetret zamanlarında imanî hitabın gerekli olduğuna işaret etmektedir. Çünkü o insanlar fetret döneminde yaşıyorlardı, Cenâb-ı Hak da, onları imana davet etmesi için Hz. Peygamber'i (s.a.) göndererek kendilerini kurtarmıştı; böylece azaba müstahak olmaları ortadan kalkmıştı. Buna göre âyet, iman için naklin (vahyin) dışında aklın da gerekli olduğunu inkâr edenlerin aleyhine delil olmaktadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 123a).

durduğumuz **İçinizden bir topluluk bulunsun!** meâlindeki âyettir. Bir diğeri "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız"[386] meâlindeki ilâhî buyruğudur. Cenâb-ı Hak, "Onlar işledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Yaptıkları ne kötü idi!"[387] meâlindeki âyetinde de, iyiliği emredip kötülüğü yasaklamayı terk edenleri yermektedir.

İkrime'den[388] rivâyet edildiğine göre İbn Abbâs (r.a.) ona, nasihatten vazgeçen kişiye nasıl bir muamele uygulanacağını bilmiş olmam beni zora soktu, demişti. İkrime de: Onu sana ben söyleyeyim, bu konudaki âyetlerin ikincisi olan "Biz, kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık"[389] meâlindeki âyeti oku, demişti. İbn Abbâs da: Doğru söyledin, diye karşılık vermişti[390]. İbn Abbâs (r.a.) bu âyetten, kötülüğü yapanın da, o konuda bilgi sahibi olanlardan ona engel olmayanların da helâk olacağına delil getirmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, zâlimlere engel olmayanları o zâlimlerle birlikte azaba müstahak görmektedir. Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk'ın (r.a.) da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: [§] Ey insanlar! Sizler "Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dik- 383
kat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez"[391] meâlindeki ilâhî buyruğu okuyorsunuz. Ben Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediğini işittim: "İnsanlar birinin zulmettiğini gördüklerinde elini tutup engel olmazlarsa, kısa zaman sonra Allah cezalandırarak onların hepsini yakalar"[392].

---

386 Âl-i İmrân, 3/110.

387 el-Mâide, 5/79.

388 Ebû Abdullah İkrime b. Abdullah el-Berberî el-Medenî (ö. 105/723). Abdullah b. Abbâs'ın âzâdlısı olup tâbiîlerdendir. Tefsir ve Megâzî'yi insanların en iyi bilenlerindendi. Çeşitli beldeleri dolaşmıştı. Ondan yetmişten fazlası tâbiîlerden olan üç yüzü aşkın râvî rivâyette bulunmuştur. Bir ara Necdet el-Harûrî'nin yanına gitmiş, altı ay onun yanında kalmıştı. Ondan sonra Necdet'in görüşlerini seslendirmeye başlamıştı. Sonra Mağrib'e gitmişti, oradaki ahali kendisinden Sufriyye anlayışını aldılar. Sonra Medine'ye dönmüştü. Medine emîri, ondan ortalıkta görünmemesini istemiş, o da ölünceye kadar kimseye görünmemişti. O ve Küseyyir İzzet Medine'de aynı günde vefat ettiler. Öldüğünde, insanların en âlimi ve en şâiri öldü, denildi (Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 244).

389 "İçlerinden bir topluluk, 'Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!' deyince onlar, 'Rabbiniz katında bir mazeretimiz olsun diye; bir de sakınıp çekinirler ümidiyle' şeklinde cevap verdiler. İşte böylece onlar kendilerine yapılan uyarıları göz ardı edince biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, haksızlığa sapanları da yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü dehşetli bir azap ile cezalandırdık" (el-A'râf, 7/164-165).

390 Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 319.

391 el-Mâide, 5/105.

392 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 2, 5, 7; Ebî Dâvûd, "Melâhim", 17; Tirmizî, "Tefsir", 5, 17. Ayrıca bk. Taberî, *Tefsîr*, VII, 98.

Cerîr'den (r.a.) de şöyle rivâyet edilmiştir: Ben Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: "Bir toplumun içinde yaşayan bir adam, orada Rahmân'a isyan edici davranışlarda bulunulduğunu görür, kendileri daha kalabalık, daha güçlü oldukları ve istedikleri takdirde kötülere mani olabilecek durumda bulundukları halde aldırmayıp gevşeklik gösterirlerse, Allah onları azaba uğratır"[393]. Huzeyfe (r.a.) de Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivâyet eder: "Hayatım elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki siz ya mutlaka iyiliği emredip kötülüğü engellersiniz yahut da Allah kendi katından bir azabı sizin hepinize uygulanır. Sonra O'na duâ edersiniz fakat duânızı kabul etmez"[394]. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) de Resûlullah'ın şöyle duyduğunu rivâyet eder: "Şüphesiz Allah kıyâmet günü kuluna, kötülüğün yapıldığını gördüğü halde neden ona engel olmadığını soracaktır. Allah o kula; ey Rabbim, sana güvendim, ayrıca insanlardan da korktum diye mazeret ileri sürmesini telkin edecektir"[395]. Ebû Hureyre'den (r.a.) de şöyle rivâyet edilmiştir: Resûlullah'ın ashâbından bir grup toplanmış,
351 O'na şöyle demişti: Ey Allah'ın Resûlu! [§] Bizler iyilikleri söylesek, bütün iyilikleri de yapsak ve bütün kötülüklerden kaçınsak, bu durum bizi iyiliği emredip kötülüğü engelleme sorumluluğundan kurtarır mı? Hz. Peygamber (s.a.) şu karşılığı verdi: "Bütün iyilikleri yapamasanız dahi iyiliği emredin! Kendiniz kötülüklerden kaçınamasanız bile kötülüğün işlenmesine engel olun!"[396] Bununla birlikte bir kişinin; ben bütün iyilikleri yapamıyor ve bütün kötülüklerden kaçınamıyorum ki başkalarına iyiliği emredip kötülüğü yasaklayayım, demesi doğru değildir. Çünkü onun iyiliği bizzat yapması kendisine farzdır. Bir farzın yerine getirilmesinde kusurlu olduğu zaman, başka görevlerinde de kusurlu olması gerekmez.

---

393 Heysemî şöyle dedi: Bu hadisin râvîsi Abdülaziz b. Ubeydullah'tır. O zayıf bir râvîdir (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VII, 268. Ayrıca bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 215).

394 Tirmizî, "Fiten", 9. Ayrıca bk. Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, X, 93.

395 Bu hadisi Ahmed b. Hanbel, Ebû Saîd el-Hudrî'den şu lafızlarla nakletmiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Kıyâmet günü her birinize mutlaka hesap sorulacaktır; o gün insana sorulacak olan sorulardan biri de şudur: Kötülük işlendiğini gördüğün halde neden ona engel olmadın? Allah'ın kendisine mazeret telkininde bulunduğu kişi şöyle diyecek: Rabbim, senin engel olacağını umdum, ayrıca insanlardan da korktum" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 27).

396 Bu hadisi Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr* ve *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında, Abdüsselâm b. Abdülkuddûs b. Habîb'den babası vasıtasıyla rivâyet etmiştir. Râvî Abdüsselâm ve babası hadiste zayıftır (Beyhakî, *Mecma'u'z-zevâid*, VII, 277).

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ
وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾

105. "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır."

Parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. Çünkü "Başka yollara sapmayın; sonra o sizi Allah'ın yolundan ayırır"[397] meâlindeki âyet, parçalanmanın şeytanın yolu olduğunu ifade etmektedir.

Parçalananlar gibi anlamına gelen "kellezîne teferrekū" (كالذين تفرّقوا) lafzının, Allah'ın açtığı ve peygamberlerin gösterdiği yoldan ayrılanlar, anlamına gelmesi de muhtemeldir, zira böyleleri kendileri için çeşitli bidatlar icad etmişler, dinlerini hevâlarına uydurmuşlardı. İşte Allah bizi bundan sakındırmakta ve bütün hayırların, tâbi olmakla gerçekleştiğini bize bildirmektedir: Allah'ın kendisini kanıt kıldığı ve insanları O'na davet ettiği kişiye tâbi olmakta... *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra. Buradaki "beyyinât" (البَيِّنَات) kelimesi, peygamberlerin getirmiş oldukları açık deliller anlamına gelir. Bu âyetin, Hz. Muhammed'in (s.a.) üstün nitelikleri ve özellikleri konusunda yahudi ve hıristiyanların kitaplarında bulunan âyetleri beyan etmiş olması da muhtemeldir.

[S] **İşte onlar için büyük bir azap vardır.** Bu meâldeki cümle, âyette sözü 385
edilen yollardan maksadın şeytanın davet ettiği yollar olduğuna işaret etmektedir[398].

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ
أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ
﴿١٠٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾

---

[397] "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra o sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti" (el-En'âm, 6/153).

[398] Yani En'âm sûresinde (6/153) geçen ve müellifin bu âyetin tefsirinde delil olarak kullandığı yol(lar).

106. "Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, 'İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!' (denir)."

107. "Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler; orada onlar ebedi kalacaklardır."

[Ak ve Kara Yüzler]

Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır. Azîz ve celîl olan Allah burada cennet ehlinin yüzlerini beyaz olarak nitelemiştir. Zira beyaz renk, saflığın ve temizliğin zirvesidir. Bütün renkler de beyazın içinde kendini gösterir. Azîz ve celîl olan Allah cehennem ehlinin yüzlerini kara olarak nitelemiştir. Çünkü siyah renk, zulmetin zirvesini ifade eder. Ayrıca diğer renkler siyahın içinde kendisini gösteremez, o, zulmete, yani karanlığa benzetilmektedir. Âyetteki beyaz ve siyah sıfatları ile gerçek anlamda beyaz ve siyahın kastedilmemiş olması da muhtemeldir. Beyaz, büyük sevinç ve neşeden; siyah da şiddetli hüzün ve kederden kinâyedir. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "O gün birtakım yüzler ışık saçar, güleçtir, müjde almıştır. Bir takım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş, kapkara kesilmiştir"[399]. Bu âyette Cenâb-ı Hak cennet ehlinin yüzlerini güleç olmakla nitelemiştir, fakat bununla gerçek anlamda gülmeyi kastetmemiş, sevinç ve neşenin zirve noktasına ulaşmaya dikkat çekmiştir. Cehennem ehlinin yüzlerini de kapkara, toprağa bulanmış olmakla nitelemiştir; bu da şiddetli bir hüznü ifade etmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Bu âyet çeşitli anlamlara gelebilir. **Kâfir mi oldunuz?** meâlindeki cümle, yaratılışınız Cenâb-ı Hakk'ın birliğine şâhitlik ettiği halde dillerinizle küfre mi saptınız? anlamına gelebilir, zira herkesin yaratılışı Allah'ın yegâne tanrı olduğuna şâhitlik etmektedir. Bu âyet, övgüsünü ve sıfatını kitabınızda gördüğünüz Hz. Muhammed'e (s.a.) henüz peygamber olarak gönderilmeden önce inanıp güvendikten sonra, peygamber gönderilince kâfir mi oldunuz? anlamına da gelebilir. Buna dayanarak bazı tefsirciler; "O'nun çağrısı (birçok insan tarafından) kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışmaya kalkışanların delilleri Rableri katında geçersizdir. Üzerlerine gazap çökmüştür ve onlar için çetin bir azap vardır"[400] meâlindeki âyeti, onların ileri gelenlerinden ve büyüklerinden dinde inatlaşma yapmayan ve eskileri taklit etmeyi düşünmeyen pek çok kişinin o çağrıyı kabul ettikleri

---

[399] Abese, 80/38-40.

[400] eş-Şûrâ, 42/16.

şeklinde yorumlamıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* [§] Tefsirini yapmakta 386
olduğumuz âyet, içinizden bir grup iman ettikten sonra siz küfre mi saptınız? anlamına da gelebilir. Zira onlardan bazıları iman etmiş, bazıları da etmemişti. İnkâr edenlere; içinizden bir grup iman ettiği halde siz inkâr mı ettiniz? diye sormaktadır. Allah'ın "Mûsâ'nın kavminde hak yolu gösteren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardı"[401] diye buyurduğuna bakmaz mısın? *En doğrusunu bilen Allah'tır.* "İsrâiloğulları'ndan bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı da inkâra sapmıştı"[402] meâlindeki âyet de aynı şeyi ifade etmektedir. Şöyle de denilmiştir: Buradaki iman sözcüğü ile insanların Hz. Âdem'in soyundan çıkarıldıkları zamandaki imanları ve ikrarları kastedilmektedir.

[Büyük Günah İşleyen Kişi]

Bu âyet, Mûtezile'nin, büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedî olarak kalacakları, zira onlar küfre girmeseler de imandan çıktıkları şeklindeki iddialarını reddetmektedir. Zira Allah Teâlâ âyette, beyaz yüzlüler ve kara yüzlüler olmak üzere sadece iki grup yaratıktan söz etmektedir. Beyaz yüzlüler müminler, siyah yüzlüler de kâfirlerdir, çünkü Allah **İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz?** buyurmaktadır. Büyük günah işleyenler bu tür günahları sebebiyle kâfir olmamışlardır; Cenâb-ı Hak üçüncü bir gruptan söz etmemekte, onlarsa üçüncü bir grup oluşturmaktadırlar. Azîz ve celîl olan Allah başka bir âyette de "Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır"[403] diye buyurmak suretiyle yaratıkları sadece iki gruba ayırmıştır, Mûtezile mensupları ise bunlara bir grup daha eklemişlerdir. "Kiminiz kâfir, kiminiz de mümin"[404] meâlindeki âyet de böyledir.

Eğer denilirseki: Bu âyette [yukarıdaki birinci âyette] imandan sonra küfürden söz edilmektedir. Burada imandan sonra inkâr etmeyenlerin âyetin kapsamına dâhil olmadıklarına dair bir ifade yer almamaktadır, dolayısıyla büyük günah işleyenlerin bu hükme dâhil edilmemeleri imkânsızdır.

[§] Buna cevabımız, daha önce bahsetmiş olduğumuz, her kâfirin yaratılı- 387
şının Cenâb-ı Hakk'ın birliğine şâhitlik ettiği gerçeğidir. Ancak onlar dilleriyle inkâr etmişlerdir; bu ise imandan sonra küfrü ifade etmektedir. Binaenaleyh

401 el-A'râf, 7/159.
402 es-Saf, 61/14.
403 eş-Şûrâ, 42/7.
404 et-Teğâbun, 64/2.

kâfir olmayan birinin kâfirler kategorisinde âyete dâhil edilmesi caiz değildir[405]. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı! Bu ifade zâhirde emir şeklindedir, fakat hakikatte emir değildir, çünkü azap lezzet veren bir tat değildir, sadece lezzet veren şey tadılır. Burada sanki şöyle buyurmaktadır: Azaba uğrayacağınızı bilin!

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللّٰهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٨﴾

108. "İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Bunları sana gerçek olarak okumaktayız. Allah hiçbir varlığa zulmedilmesini istemez."

İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Bunları sana gerçek olarak okumaktayız. Buradaki **Allah'ın âyetleri**'nden maksat, muhtemelen kesin delilleridir. Maksadın Kur'ân-ı Kerîm olması da muhtemeldir. Âyette geçen "hak" (الحق) kelimesinden maksat da, hakkı beyan etmek, açıklamaktır. "Hak" (الحق) lafzı ile dinin kastedilmiş olması da muhtemeldir, zira din hak olan şeydir. Âyetlerin de hak olması mümkündür. Buna göre âyet, hakka davet etmeyi emretmektedir. Hak kelimesi ile Allah'ın kulları üzerindeki hakkının ve kulların birbirleri üzerindeki haklarının kastedilmiş olması da muhtemeldir.

[Zulüm]

Allah hiçbir varlığa zulmedilmesini istemez. Zulüm, bir şeyi konulması gereken yerden başka bir yere koymak demektir. Göklerde ve yerde olan her şey Allah'a ait olduğuna göre, Allah böyle bir nitelemeden münezzehtir, yücedir. Yaratıkların zulüm ile nitelendirilmesi ise ancak birinin hakkını başka bir yere koyduklarından ve bazılarının haklarına engel olup onu hakkı olmayana verdiklerinden dolayıdır. **Allah hiçbir varlığa zulmedilmesini istemez.** Yani insanlara zulmedilmesini istemez, demektedir. İstersen şöyle de diyebilirsin: İrade gerçekte her fâile ait bir niteliktir; dolayısıyla burada sanki Allah onlara

---

405 "Buna cevabımız şudur: Daha önce geçtiği gibi, her kâfirin yaratılışının Cenâb-ı Hakk'ın vahdaniyetine iman ettiği gerçeğidir, o, yaratılışının şâhitliği ile Allah'ı tasdik etmektedir; bu da yaratıcının varlığı ve birliğinin tasdikidir. Fakat onlar, yaratılışlarının zorunlu kıldığı bu tasdik ve imanın varlığından sonra kendi irade ve tercihleriyle küfre girmişlerdir. Dolayısıyla ihtiyarî tasdik ve imandan uzak durmuşlardır. İmandan sonra küfür işte budur. Bu âyetin hükmüne kâfir de mümin de girer, fakat kâfir olmayan birinin kâfirin hükmüne dâhil edilmesi caiz değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 124a).

zulmetmez denilmektedir. Nasıl zulmeder ki ancak nefislerin şiddetle arzuladığı bir fayda sebebiyle veya ısrarla sakındığı bir zarardan dolayı zulmedilebilir. Allah ise böyle şeylerden müstağnidir, bu türlü ihtiyaçlardan çok yücedir.

وَلِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ
الْاُمُورُ ﴿١٠٩﴾

[§] ***109. "Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. İşler, dönüp dolaşıp*** 388
Allah'a varır."

İşler, dönüp dolaşıp Allah'a varır. Yani neticede herkesin işi O'na varacaktır. O'nun zulüm yapması ise asla mümkün değildir.

كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ
الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَوْ اٰمَنَ اَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ
مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَاَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾

110. "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i Kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu; içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır."

Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz meâlindeki ilâhî beyana çeşitli anlamlar verilebilir. Yaratıkları kurtuluşa ve hayra çağırmanız sebebiyle siz, insanlar için yeryüzüne çıkarılan en hayırlı ümmetsiniz anlamına gelebilir. Siz iyiliği emredip kötülüğü yasakladığınız için daha önce geçen kitaplarda en hayırlı ümmet olarak yazıldınız anlamına gelmesi de muhtemeldir. Siz eğer iyiliği emreder, kötülüğü yasaklarsanız, en hayırlı ümmet olursunuz. Siz en hayırlı ümmet oldunuz anlamı da ihtimal dâhilindedir. Bu ümmet gerçekten öyledir; onlar Allah'ın dinine yardım etmek ve O'nun buyruklarını yüceltmek ve Allah'ın rızasını kazanmak için canlarını feda etmişler, canları pahasına Peygamber'ini koruyarak, hatta onu kendi canlarından daha çok severek ve kendilerinden üstün görerek, önceki ümmetlerden daha hayırlı olduklarını göstermişlerdir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Mâruf ve Münker]

Âyetteki "ma'rûf" (معروف) ve "münker" (منكر) konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Denilmiştir ki aklen güzel olan her şey mâruftur, çirkin olan her şey de münkerdir. Mârufu emretmekle imanı emretmek, münkere engel olmakla da küfre engel olmak kastedilmiş olabilir. Bunun delili, âyetin devamında **Allah'a inanırsınız** diye buyurulmuş olmasıdır. Onlar, kendileri Allah'a inanıyor, başkalarını da inanmaya davet ediyor ve münkere engel oluyorlar.

Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. Bu ilâhî beyan hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir. İnsanların en hayırlısı onlara en faydalı olandır[406]. İyiliği emredersiniz; yani Allah'tan başka tanrı bulunmadığına şâhitlik etmeyi, Allah'ın gönderdiklerini kabul etmeyi ve Allah için savaşmayı emredersiniz. Lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka tanrı yoktur) esası hiç şüphe yok ki iyiliklerin en büyüğüdür. Münker (kötülük) ise
389 bunu yalanlamaktır ve o da kötülüklerin en büyüğüdür[407]. [§] Hz. Ali'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Bana, hiçbir peygambere verilmeyen şeyler verilmiştir". Onlar nedir, ey Allah'ın Resûlu? diye sorduk. Şöyle cevap verdi: "Bana düşmanın kalbine korku salmakla yardım edildi. Yeryüzü (hazinelerinin) anahtarları verildi. Ahmed diye isimlendirildim. Toprak benim için temiz yapıldı ve ümmetim ümmetlerin en hayırlısı kılındı"[408].

Siz, [insanlar için] ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. Bu iki anlama gelir. Biri, siz, önceki ilâhî kitaplarda peygamberlerin dilinde adı geçen en hayırlı ümmetsiniz. Diğeri, Resûlullah'a (s.a.) iman etmeniz, ona ve getirdiklerine tâbi olmanız sebebiyle yeryüzündeki en hayırlı ümmet oldunuz, çünkü yeryüzündeki insanların bir kısmı iman etmiş, bir kısmı da inkâr etmişti.

İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarsınız anlamına gelen cümledeki mâruf ve münker, üç anlama gelir: Biri, mâruf aklın iyi gördüğü, yani aklın güzel bulduğu şeydir; münker de aklın çirkin görüp kötü kabul ettiği şeydir. Diğeri, mâruf, âyetlerin ve delillerin işaretiyle güzel olduğu bilinen şeydir, münker de çirkin olduğu deliller vasıtasıyla bilinen şeydir. Öbürü de, mâruf peygamberlerin dilinde güzel görülen şeydir, münker de onların çirkin gördükleri ve yasakladıkları şeydir. İşte bu ihtimallerle âyetin tefsiri ortaya çıkar. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

406 İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 391.

407 Taberî, *Tefsîr*, IV, 45.

408 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 98, 158, 223, 228; Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3.

[Ehl-i Kitap'tan İman Edenler]

Ehl-i Kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu. Şüphe yok ki onlar için iman küfürden çok daha hayırlıydı. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya,* bunun anlamı şudur: Onlar iki sebepten dolayı imandan yüz çevirip küfre sarılmışlardı: Birincisi, onlar toplumda itibarlı ve saygın bir konumdaydı. Ayrıca kitapları okuyabiliyor ve araştırabiliyorlardı. Bu itibarla insanlar her konuda onlara başvuruyor, ihtiyaçlarını onlara arz ediyordu. İşte onlar iman ettikleri takdirde bu konumlarını kaybedeceklerinden endişe ediyordu. Azîz ve celîl olan Allah şunu haber vermiştir: Eğer iman ederlerse, iman edenler arasındaki şan, şeref ve saygınlıkları, kâfirler arasındaki saygınlık ve şereften daha fazla olacaktır. Onların okur yazar bilginlerinden iman etmiş olan Abdullah b. Selâm, Kâb el-Ahbâr ve diğerlerinin şeref ve saygınlıklarının, kâfir olarak ölenlerde bulunmayacak kadar fazla olduğunu görmez misin? [S] Meselâ onlar aslında iman ehlinin âlimlerinden değil Ehl-i Kitab'ın 390
âlimlerinden idiler. Onlardan kâfir olarak ölenlerden hiç birinin ulaşamadığı izzet ve şerefe, iman ettikten sonra ulaştılar. Hatta müslüman olanların iman ve İslâm ehli arasında ulaştıkları fazilet bir tarafa, onların isimleri bile unutuldu, şöhretleri bitti, nesilleri kesildi. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, onlar müslüman olurlarsa sahip bulundukları menfaatleri ve imkânları kaybedecekleri endişesi taşıdıkları için İslâmiyeti kabul etmeyip, Hz. Muhammed'e (s.a.) tâbi olmayı reddetmişler ve küfür içinde kalmayı tercih etmişlerdi. Azîz ve celîl olan Allah şayet iman ederlerse bunun âhirette onlar için hayırlı olacağını haber vermektedir. Çünkü onlar, sahip oldukları bu imkânları kısa zaman sonra terk edip gidecekler, fakat iman ehlinin değerleri âhirette de devam edecek, sonsuz devirler boyu sürecektir.

İmanla elde edilen sonuç gayb konumunda olunca -küfrün cezası olarak kâfirlerin başlarına gelecek olan şeyler de gaybtır- şehvetlerini engelleyeceği ve lezzetlerini azaltacağını düşünerek nefsin arzuladığı ve zevk aldığı şeyleri düşünmeyi tercih ettiler. Gerçi görünen âlemden hareketle görünmeyen gayb âlemini idrak etmek zor bir iştir, buna ancak Allah'ın lütfu ile ulaşılır. Fakat bu lütuf da Allah'a vacip değildir; çünkü vacip görülürse, lütfetmesinin ve nimetler vermesinin anlamı kalmaz ve bu kulun bir hakkı olurdu; böylece Allah, yapması gerekeni yapmış olurdu. Bunun yanında onlar dünya safasını öne aldılar, dünyanın parlaklığını ve zenginliğin ihtişamını vâdedilen âhiret nimetlerine tercih ettiler. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Onların içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır. Evet durum böyleydi; onlardan inananlar daha az, inkâr edenler daha çoktu. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

لَنْ يَضُرُّوكُمْ اِلَّٓا اَذًىۜ وَاِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا
يُنْصَرُونَ

391 [§] ***111. "Onlar size incitmekten başka zarar veremezler. Sizinle savaşırlarsa geri dönüp kaçarlar. Sonra onlara yardım da edilmez."***

Bu âyet, hem Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hem de müminler için, müşriklerin yalnız dil ile incitmeleri hariç, diğer eziyet ve zararlarından güvende olacakları konusunda bir müjde anlamı taşımaktadır. Âyet, tıpkı "Şüphesiz kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işitirsiniz"[409] meâlindeki âyet ile "Onlar; 'şayet siz çıkarılacak olursanız, bilin ki biz de sizinle beraber çıkarız, eğer size savaş açılırsa muhakkak yardımınıza koşarız' diyorlar"[410] meâlindeki âyet ile düşmanlarına karşı iman ehline yardım edileceğini müjdeleyen diğer âyetler gibidir.

Onlar size incitmekten başka zarar veremezler meâlindeki ilâhî beyan, aynı zamanda Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğini de ispat etmektedir. Çünkü âyet, henüz sözü edilen husûs gerçekleşmeden önce bunu haber vermektedir, sonra da olay âyette ifade edildiği gibi gerçekleşmişti. Bu durum, Hz. Peygamber'in (s.a.), onu azîz ve celîl olan Allah'tan almış olduğunu gösterir.

---

409 "Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirilirsiniz; şüphesiz sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işitirsiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız bilin ki bu size gereken davranışlardandır" (Âl-i İmrân, 3/186).

410 "Şu münafıklık edenleri görüyor musun? Ehl-i Kitap'tan inkârcı yandaşlarına, 'Şayet siz çıkarılacak olursanız, bilin ki biz de sizinle beraber çıkarız, sizin hakkınızda (aleyhinizde) kimseye asla itaat etmeyiz. Eğer size savaş açılırsa muhakkak yardımınıza koşarız' diyorlar. Allah şâhittir ki onlar düpedüz yalancıdırlar. Oysa çıkarılsalar asla onlarla beraber çıkmazlar, onlara savaş açılsa asla yardımlarına koşmazlar; yardım etmeye kalksalar da, muhakkak arkalarını dönüp kaçarlar. Ve sonunda onlar yardımsız kalırlar. Şu bir gerçek ki, yüreklerinde size karşı duydukları korku Allah'a karşı duyduklarından daha şiddetlidir. Çünkü onlar anlayışı kıt bir topluluktur!" (el-Haşr, 59/11-13).

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ اَيْنَ مَا ثُقِفُوا اِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللّٰهِ وَحَبْلٍ مِنَ
النَّاسِ وَبَٓاؤُ۫ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ
ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿١١٢﴾

112. "Allah'tan bir ipe ve insanlardan bir ipe tutunmadıkça, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, onlara alçaklık damgası vurulmuş; Allah'ın gazabına uğramışlar ve aşağılanmaya mahkûm olmuşlardır. Bu, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri yüzündendir. Bu (cüretleri de) onların isyan etmiş ve haddi aşmış bulunmalarındandır."

[Ehl-i Kitab'a Zillet ve Meskenet Damgasının Vurulması]

Allah'tan bir ipe tutunmadıkça, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, onlara alçaklık damgası vurulmuştur. İbn Mesût kırâatine göre "zillet" (الذلة) kelimesi yer almayıp (ضربت عليهم المسكنة) "onlara aşağılanmaya mahkûm damgası vurulmuştur" şeklinde, Hafsa'nın kırâatinde ise (ضربت عليهم المسكنة) şeklindedir. Buradaki zilletin ne anlama geldiği konusunda farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre bu, onlara vurulan cizyedir; "Yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar Ehl-i Kitap'la savaşın!"[411] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere, bu onlar için zillet idi; çünkü onlar bundan hoşlanmıyordu.

Nerede bulunurlarsa bulunsunlar. Yani nerede olurlarsa olsunlar. **Allah'tan bir ipe ve insanlardan bir ipe tutunmadıkça.** Yani Allah'tan bir ahde ve insanlardan bir taahhüde sahip olmadıkça onlar bir kavmin (müminlerin) hükmü altında olacaklar ve cizye vereceklerdir. İbn Abbâs'ın (r.a.) yorumu da şöyledir: [§] **Allah'tan bir ipe ve insanlardan bir ipe tutunmadıkça** 302
demek Allah'tan bir ahde ve insanlardan bir taahhüde sahip olmadıkça[412], demektir. Mukâtil (r.a.) şöyle dedi: Buradaki insanlar anlamına gelen "en-nâs" (الناس) lafzından maksat özellikle Allah'ın Resûlü'dür (s.a.)[413].

---

411 "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlü'nün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın" (et-Tevbe, 9/29).

412 bk. Taberî, *Tefsîr*, IV, 48; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 296; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 378.

413 Bu görüşü Kurtubî, kimseye nispet etmeden zikretmiştir (Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 174).

Onlara zillet damgası vurulmuştur meâlindeki ifadenin, kendi aralarında şanlı, şerefli ve itibarlı bir konuma geldikten sonra, küfürleri sebebiyle müslümanlar arasında kendilerine zillet damgası vurulmuştur, anlamına gelmesi muhtemeldir. **Onlar Allah'tan bir ipe ve insanlardan bir ipe tutunmadıkça,** yani İslâm'a sarılmadıkça, **nerede bulunurlarsa bulunsunlar onlara zillet damgası vurulmuştur.** Yani onlar İslâm'a intisab etmedikçe hesaba katılamaz ve bir yerde tutunamazlar, çünkü kendilerinden emin değillerdir.

Onlar Allah'ın gazabına uğramışlardır. Denilmiştir ki bu, inkâr etmeleri sebebiyle Allah'ın gazabını hak etmişlerdir, anlamına gelir. Allah'ın gazabıyla dönmüşlerdir ve ayrıca Allah'ın gazabı onlara şart olmuştur, anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu husûsu çeşitli yerlerde açıklamıştık[414]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Aşağılanmaya mahkûm olmuşlardır. Buradaki "meskenet" (المسكنة) kelimesi ihtiyaç ve fakirlik anlamına gelir. Daha önce de belirttiğimiz gibi onlar, Hz. Peygamber'e daha yakın ve müşriklerden daha uzak olmalarına rağmen Resûlullah'a karşı müşriklere yardımcı olmuşlardı. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak onları zillete düşürdü, daha önce kendi aralarında izzet ve şeref sahibi iken müslümanlar arasında kendilerini muhtaç ve aşağılık bir duruma düşürdü. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Allah, Ehl-i Kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı"[415].

Bu âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın **Allah, Ehl-i Kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi** meâlindeki âyetinde[416] zikrettiği belli bir grubun ve müslümanların yardıma mazhar oldukları benzer diğer olaylarda zikredilen kişilere de yönelik olabilir. Söz konusu olaylara şâhit olanlar bu âyetten gerçek maksadın ne olduğunu bilir ve onlar buna bağlı olarak gelen müjdele-
393 rin sebeplerini de anlar. [§] Muhtemeldir ki Cenâb-ı Hak onların duydukları bütün ihtiyaçları fani âleme yöneltmiştir ki o da dünyadır. gerçekten bir faydası yoktur, sadece âhiret hayatını kazanmak için ona ihtiyaç vardır, ayrıca kâfirler âhireti kazanmak için dünyaya ihtiyaç olduğunu da bilmemektedirler. Bu sebeplerle dünya menfaati yok hükmündedir[417]. Şu da muhtemeldir:

---

[414] bk. el-Bakara, 2/61 âyetin tefsiri.

[415] "Allah, Ehl-i Kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz" (el-Ahzâb, 33/26).

[416] Biraz önce geçen âyet.

[417] "Zira dünya ancak âhireti kazanmak için bir vesiledir. Âhireti kazanmak için vesile olan her şeyin varlığı ile yokluğu eşittir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 124b).

Cenâb-ı Hak onlara dünyanın imkânlarını bolca vermiş, fakat kalplerine de korku ve ihtiyaçların en büyüğünü koymuştu, işte bu, meskenet hâlidir.

Bu, onların, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri yüzündendir. Allah'ın âyetleri konusunu daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[418].

[Haksız Yere Peygamberlerin Öldürülmesi]

Ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri yüzündendir. Bu meâldeki ilâhî beyan çeşitli anlamlara yorulanabilir. Muhtemeldir ki onların ataları, peygamberleri haksız yere öldürmüşlerdi, bunlar her ne kadar kendileri bizzat öldürme eyleminde bulunmamışlarsa da peygamberlerin öldürülmesini tasvip etmişlerdir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu fiili onlara izafe etmiştir, çünkü onlar, yapılandan memnun olmaları sebebiyle atalarıyla aynı konumda bulunuyorlardı. Bu durum, şu ilâhî beyana benzemektedir: "Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kişiyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur"[419]. Onlar Hz. Muhammed'i (s.a.) öldürmeyi kastetmiş de olabilirler. Onu öldürmeye kastettikleri zaman da, "kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur" meâlindeki âyetin hükmüne uygun olarak sanki bütün peygamberleri öldürmeye kastetmiş gibi olmuşlardır. Âyet-i kerîme, ataları sebebiyle onları ayıplamış da olabilir; çünkü onlar dinde atalarını taklit ediyorlardı. Onların ve dinde onları taklit eden herkesin ahmaklığı bilinsin diye, peygamberlere (s.a.) yapmış oldukları kötülükleri açıklamaktadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Onlar, Hz. Muhammed'e (s.a.) iman edenleri öldürmek istemiş de olabilirler, bu yüzden öldürme fiili onlara nispet edilmiştir. Nitekim Allah onların müminlere tuzak kurmalarını kendi zatına[420], dostlarına yardımı da yine kendine nispet etmiştir[421]. Halbuki ne tuzağı kuran, ne de yardımı yapan bizzat Allah Teâlâ değildi. İşte bu âyette de Hz. Peygamber'in (s.a.) bağlılarını öldürdükleri için öldürme fiili onlara[422] nispet edilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

418 bk. el-Bakara, 2/41, 61 âyetlerinin tefsiri.

419 el-Mâide, 5/32.

420 Muhtemelen Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Münafıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Halbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler" (en-Nisâ, 4/142).

421 "Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır" (Muhammed, 47/7).

422 Yani Hz. Peygamber (s.a.) döneminde yaşayanlara.

لَيْسُوا سَوَٓاءً مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اُمَّةٌ قَٓائِمَةٌ يَتْلُونَ اٰيَاتِ اللّٰهِ اٰنَٓاءَ
الَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾

394 [§] ***113. "Hepsi bir değildir: Ehl-i Kitap'tan öyle bir topluluk var ki, geceleri ibadete durup Allah'ın âyetlerini okur, secdeye kapanırlar."***

[Ehl-i Kitap]

Hepsi bir değildir: Ehl-i Kitap'tan öyle bir topluluk var ki, Allah'ın âyetlerini okur. Onlardan, yani Ehl-i Kitap'tan iman edenlerle iman etmeyenler eşit değildirler. Çünkü onlardan iman edenler, istikamet sahibi olmuştur. "Ummetun kāime" (أمّة قائمة) beyanının, âdil ümmet anlamına geldiği söylenmiştir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardı"[423]. Şöyle de söylenmiştir: "Ummetun kāime" (أمّة قائمة) ifadesi, Allah'ın koyduğu sınırlara farzlara ve O'na itaate dikkat eden, ayrıca kitabını tahrif etmeyen anlamına gelir. Buna doğru yolda olanlar anlamı da verilmiştir, bunlardan maksat Ehl-i Kitap'tan iman edenlerdir. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **Onlar, geceleri Allah'ın âyetlerini okuyan istikamet sahibi bir topluluktur,** meâlindeki âyetten maksat, geceleri namaz kılan Muhammed ümmetidir; zira böyle bir özellik önceki ümmetlerde yoktu[424].

Âyet-i kerîmenin bu kısmı Hafsa'nın mushafında şöyledir (ليس أهل الكتاب سواء منهم أمة قائمة)[425]. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler. İman edip dünya ve âhirete ilişkin yararlı işler yapanlara, yapmış olduklarına karşılık, hazır olarak onları bekleyen, huzur içinde kalacakları cennetler vardır. Günaha batanların varacakları yer ise ateştir.[426]

---

423 el-A'râf, 7/159.

424 "Hepsi bir değildirler; Ehl-i Kitap'tan istikamet sahibi bir topluluk vardır" âyeti hakkında İbn Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: Ehl-i Kitap ile Muhammed ümmeti bir değildir. Onlar geceleri Allah'ın âyetlerini okurlar meâlindeki âyet hakkında da şöyle söylemiştir: Bundan maksat yatsı namazıdır; Muhammed (s.a.) ümmeti bu namazı kılar, fakat Ehl-i Kitab'a mensup insanlar kılmazlar (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 297).

425 Hafsa'nın mushafından yapılan rivâyetin burada bittiği anlaşılıyor. İbarenin diğer kısmı ise Mâtürîdî'nin yorumudur.

426 es-Secde, 32/18-20.

Onlar secdeye kapanırlar. Bu meâldeki ifade ile muhtemelen namaz kılanlar kastedilmiştir. Bu cümle ile boyun eğerler anlamı da kastedilmiş olabilir; zira secde boyun eğmektir.

يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ
الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَاُولٰٓئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٤﴾

114. "Bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülüğü yasaklarlar ve hayırlarda yarışırlar. İşte bunlar iyi kimselerdendir."

Bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler. Yani kendileri iman ederler, başkalarına da iman etmelerini emrederler ve buna davette bulunurlar. **Kötülüğü yasaklarlar** anlamındaki küfrü. **İyiliği emrederler** cümlesi ile her türlü iyiliğin, **Kötülüğü yasaklarlar** cümle ile de her türlü kötülüğün kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu husûsa daha önce temas etmiştik[427].

[S] **Onlar hayırlarda yarışırlar.** Yani her türlü hayırda. **İşte bunlar iyi** 493
kimselerdendir. Denilmiştir ki cennette salihlerle beraberdirler. Yani bunları yapan insan salihtir.

وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾

115. "Ne hayır yaparlarsa bilsinler ki karşılıksız bırakılmayacaklardır. Allah kötülükten sakınanları bilir."

Ne hayır yaparlarsa bilsinler ki karşılıksız bırakılmayacaklardır. Yani yaptıkları reddedilmeyecek, bilakis kabul edilecek, hatta âhirette kendilerine onun mükâfatı verilecektir. Allah nasıl reddeder ki O, az iyiliğe çok mükâfat veren, en küçük bir hayrı bile kabul edip ona bol mükâfat lütfedendir. "Felen yükferûh" (فَلَنْ يُكْفَرُوهُ) ifadesi Hafsa'nın mushafında "felen yutrekûh" (فَلَنْ يُتْرَكُوهُ) şeklindedir. Yani onlar, az olsa bile yaptıklarının mükâfatı kendilerine verilmeden bırakılmazlar. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmuştur: "Kim zerre kadar bir iyilik yaparsa, Allah onu katlar"[428]. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, burada kastedilen, yukarıda zikri geçenler olmalıdır. Başka bir âyette de;

---

427 bk. Âl-İmrân, 3/110 âyetinin tefsiri.

428 "Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir" (en-Nisâ, 4/40).

"Allah amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir"[429] buyurulmaktadır. Bu âyete, size haksızlık yapılmayacaktır anlamı verildiği gibi, mükâfatınız asla eksiltilmeyecektir anlamı da verilmiştir. **Karşılıksız bırakılmayacaklardır.** Yani onların yaptıkları kaybedilmeyecek, bilakis kendilerine teşekkür edilecek, yani Allah katında yaptıkları kaybedilmeyecektir, anlamı da verilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Allah kötülükten sakınanları bilir. Bu beyanın anlamı açıktır.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ
شَيْئًا وَأُولٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١٦﴾

116. "İnkâr edenlerin malları da çocukları da Allah'a karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. İşte onlar cehennemliklerdir; onlar orada ebedi kalacaklardır."

İnkâr edenlerin malları da çocukları da Allah'a karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya,* bize göre bu ilâhî beyandan maksat şudur: Dünyada birbirleriyle yardımlaşmalarının benzeri
308 âhirette kendilerine hiçbir fayda getirmeyecek, [§] bilâkis Cenâb-ı Hakk'ın şu âyette buyurduğu gibi olacaktır: "O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacaktır"[430]. Şu da var ki o gün mal fayda vermeyecek ise de, verse bile insanın o gün malı da olmayacaktır. Onlarsa mal ve evlat çokluğunun kendilerini Allah'ın azabından kurtaracağını zannediyorlardı; şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: "Biz servet ve nüfus açısından üstünüz, dolayısıyla bize azap edilecek değildir"[431]. Azîz ve celîl olan Allah, fazla mal ve evladın, onların ilâhî azabından hiçbir şey kaldıramayacağını haber vermektedir.

---

429 "Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın! Allah sizinledir, amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir" (Muhammed, 47/35).

430 "O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacaktır. O gün her kişinin işi başından aşkındır" (Abese, 80/34-37).

431 Sebe', 34/35.

مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِى هٰذِهِ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ
اَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ فَاَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ
وَلٰكِنْ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾

117. "Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır. Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlar."

Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır. Allah kâfirlerin yaptıkları harcamaları halkın ekinini helâk eden kavurucu bir rüzgâra benzetmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, bu benzetme, onların harcamaları ve yaptıkları her şeyi putlara tapmaları sebebiyle oluşuyordu. Zira onlar şöyle diyorlardı: "Bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye bunlara tapıyoruz"[432]. Onlar bu işlerin ve insanları Allah yolundan döndürmek için yaptıkları harcamaların âhirette fayda vereceğini ve kendilerini Allah'a yaklaştıracağını zannediyorlardı. Allah ise, bunların hiçbir fayda vermeyeceğini haber vermektedir; tıpkı ekinlere hücum eden soğuk ve kavurucu rüzgârın ekine fayda vermediği gibi. Halbuki onlar bu rüzgârda rahmet bulunduğunu ve onun ekinlerine faydalı olacak şeyleri taşıdığını, ürünlere iyi geleceğini zannediyorlardı. Ama bir de baktılar ki o rüzgâr bir ateş getirmiş ve bütün ekinlerini yakmış. Aynen bunun gibi onlar yaptıkları işlerin ve dünyadaki harcamalarının da, âhirette kendilerini Allah'a yaklaştıracağını umuyorlardı. Fakat nasıl ki o rüzgâr ekinlerini yakan bir âfet olmuşsa, onların yaptıkları ve harcadıkları da o kavurucu rüzgâr gibi kendileri için helâk edici bir âfet olacaktır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

"es-Sır" (الصِّرَّ) kelimesi şiddetli soğuk demektir. Onun tiz ses olduğu da söylenmiştir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "Karısı heyecanla bağırarak alnına vurdu; 'Benim gibi yaşlı ve kısır bir kadın ha!' dedi"[433]. İşte buradaki bağırmadan maksadın tiz ses olduğu söylenmiştir[434].

---

432 ez-Zümer, 39/3.

433 ez-Zâriyât, 51/29.

434 Enbârî **kavurucu bir rüzgâr** gibidir meâlindeki beyan hakkında üç görüş vardır dedi. Biri; (فِيهَا صِرٌّ) ifadesi soğuk, ayaz anlamına gelir. İkincisi ses ve hareket demektir. İbn Abbâs'ın (r.a.) da, onda ateş vardır, dediği rivâyet edilmiştir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "صرر" maddesi).

397 [$] **Onların harcadıklarının misali.** Bu meâldeki cümle hakkında şöyle de denilmiştir: Onlar harcamalarını, "Hak dine inanmayanlar servetlerini, insanları Allah'ın yolundan engellemek için harcarlar"[435] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi, insanları Allah'ın yolundan çevirmek ve Resûlullah'ı (s.a.) öldürmek için yapıyorlardı. Yani ekin sahibi yaptığı harcamaya üzüldüğü gibi, onlar da yapmış oldukları bu harcamalara üzüntü duyacaklar. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlar. Daha önce de söylediğimiz gibi[436] zulüm, bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya,* burada şöyle denilmektedir: Onlar kendilerini, olmamaları gereken yere koymuşlardı; yoksa kendilerini oraya Allah koymuş değildir, kendileri koymuşlardır. Çünkü onlar Allah'tan başkasına tapmışlar ve kendilerini sadece Allah'a teslim etmemişlerdi. Bu bakımdan onlar, kendilerini Allah'tan başkasına teslim ettikleri ve O'ndan başkasına taptıkları için kendilerine zulmetmiş ve kendilerini olmamaları gereken yere koymuşlardı. Çünkü kendilerini ait oldukları yere koymaları, sadece Allah'a teslim etmeleri ile mümkündü. Şöyle de denilmiştir: Onlar Allah'ı inkâr etmeleri ve O'ndan başkasına tapmaları yoluyla Allah'a değil, sadece kendilerine zarar vermişlerdir; çünkü Allah'ın, onların ibadetlerine ihtiyacı yoktur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Bu âyette kelimeler arasında yer değiştirme (takdim-tehir) vardır, aslı şudur: Allah her insanın yaratılışında, kendisine kulluk yapma özelliğini koymuştur, fakat insanlar bu özelliklerini Allah'tan başkasına kulluk yapmaya çevirmişlerdir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ
خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَٓاءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفٖى
صُدُورُهُمْ اَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ

118. "Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından nefret taşmaktadır; kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür. Gerçekten size delilleri açıklamışızdır, eğer düşünüyorsanız."

435 el-Enfâl, 8/36.

436 bk. el-Bakara, 2/51-57 âyetlerinin tefsiri.

[Gayrı müslimleri Dost Edinmek]

Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin! Bu meâldeki ilâhî buyruğun işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Şöyle denilmiştir: Burada Allah Teâlâ müminlerin münafıklarla gidip gelmesini, yani onlarla kardeşlik alakası kurmasını veya müminleri bırakıp onları dost edinmesini yasaklamaktadır. Âyetin bu kısmı Hafsa'nın mushafında şöyledir: (لا تتخذوا بطانة من دون نفسكم). İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Burada Allah müminlerin, mümin kardeşlerini bırakıp yahudileri, hıristiyanları ve münafıkları sırdaş edinmesini, müminlerle değil de onlarla konuşmasını ve sırlarını onlara vermesini yasaklamaktadır[437].

[§] Bu âyette geçen "el-bitâne" (البِطَانَة) sözcüğünün kardeşler anlamına 308
geldiği söylenmiştir; kendilerini sırlarını emanet ettikleri kişiler konumunda tutarlar.

Kâfirleri sırdaş edinmeyi yasaklamanın iki sebebi vardır. Birincisi onunla tanınmış olmaktır, zira herkes, arkadaşlık ettiği kişi ile bilinir. İkincisi, düşmanının kendisini, "arkadaşlığı ve sohbeti güzeldir" diye göstermesi suretiyle ona sempati duymasıdır. Halbuki bu ilişkide din konusunda kendisinden yardım isteme, ayrıca onun konumunu bilmeme durumu vardır.

Onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar. Burada Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Sizin durumunuzu bozmak için onlar gayret göstermekten asla geri durmazlar.

Onlar sizin sıkıntıya düşmenizi isterler. Yani onlar sizin günah işlemenizi temenni ve arzu ederler. Yani sizi günaha düşürecek tavırlar sergileyerek onlarla aynı konumda olmanızı isterler. Buradaki "el-'anet" (العَنَت) kelimesinin, darlık, zorluk anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani onların amacı budur, ardından gelen âyette anlatıldığı üzere.

Onların ağızlarından nefret taşmaktadır. Bu âyetin baş tarafının münafıklar hakkında nâzil olduğunu söyleyene göre, **Onların ağızlarından nefret taşmaktadır** meâlindeki beyanın, şu âyette şöyle açıklandığını kabul etmektedir: "Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin"[438]. Onlar, konuşma tarzlarından münafıkları tanıyorlardı.

---

[437] Taberî, *Tefsîr*, IV, 61; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, III, 38.

[438] "İstersek şüphesiz onları sana gösteririz de yüzlerindeki işaretlerden kendilerini tanırsın. Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin. Allah bütün yaptıklarınızı bilir" (Muhammed, 47/30).

Onların ağızlarından nefret taşmaktadır meâlindeki ilâhî beyandan maksat, "İnsanlar size karşı asker toplamışlar"[439] anlamındaki âyette belirtildiği üzere korkutmaktır. Veya "İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır"[440] meâlindeki âyette ifade edildiği üzere, müslümanların başlarına gelen dert ve belalardan sevinç duymaktır.

399 [§] **Kalplerinin gizlediği şey daha büyüktür.** Onlar zâhirde müslümanların yanında görünüyorlardı, fakat kendilerine karşı duydukları düşmanlığı, muhalefeti ve müslümanların helâke uğramaları için gösterdikleri gayreti içlerinde gizliyorlardı. Dolayısıyla onların içlerinde gizledikleri şeyler açıkladıklarından daha fazla idi. Bu âyetin kâfirler hakkında nâzil olduğunu söyleyenlere göre ise âyetin anlamı açıktır.

Onların ağızlarından nefret taşmaktadır. Yani sövgü ve düşmanlık. Fakat onların içlerinde gizledikleri fesat ve kötülük bundan daha fazladır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Gerçekten size delilleri açıklamışızdır, eğer düşünüyorsanız. Bu beyanın, âyetleri düşünüyorsanız, anlamına gelmesi muhtemeldir. Eğer akıllarınızdan faydalanmak istiyorsanız, anlamına da gelebilir. Çünkü azîz ve celîl olan Allah, Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde onların akıllarından faydalanmadıklarını beyan etmiştir. Onların akılları vardı, fakat akıllarından faydalanmıyorlardı, faydalanmayınca da sanki akılları yoktur, diye beyan etmiştir.

هَٓا اَنْتُمْ اُو۬لَٓاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّه۪ۚ
وَاِذَا لَقُوكُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّاۗ وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ مِنَ
الْغَيْظِۜ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١١٩﴾

119. "Size gelince, bakın siz onları seviyorsunuz, fakat onlar sizi sevmiyorlar. Siz kitabın tamamına inanıyorsunuz; onlar sizinle karşılaştıkları zaman 'inandık' diyorlar; yalnız kaldıklarında ise size karşı öfkelerinden parmaklarını ısırıyorlar. De ki: 'Öfkenizden çatlayın!' Şüphesiz Allah kalplerde olanı bilmektedir."

---

439 "Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun' dediler de bu, onların imanlarını artırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' diye cevap verdiler" (Âl-i İmrân, 3/173).

440 "İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır. Eğer başınıza bir felâket gelirse, 'Allah yüzüme baktı da onlarla beraber bulunmadım' der" (en-Nisâ, 4/72).

Size gelince, bakın siz onları seviyorsunuz, fakat onlar sizi sevmiyorlar. Önceki âyetin münafıklar hakkında nâzil olduğunu söyleyenlere göre bu âyet o fikri desteklemektedir. Çünkü burada **Onlar sizinle karşılaştıkları zaman 'inandık' diyorlar,** diye buyurmaktadır. "Hâ entüm" (هَا أَنْتُمْ) ifadesi, "siz ey Müslümanlar" anlamına gelir. Onları, yani münafıkları **seviyorsunuz,** fakat dininizden dolayı **onlar sizi sevmiyorlar.** Bu âyette, ya zahirî bir iman göstermek veya zahirî bir görüntü vermekle müminleri seven bir kavmin gerçek durumu beyan edilmektedir. Onlardan bazıları müslümanların dostluğunu kazanmak istemiş, Allah da onların dış görüntülerine aldanmamaları için iç yüzlerini müminlere gösteriyor. Bu aynı zamanda, Cenâb-ı Hakk'ın, onların iç yüzlerini haber vermesi itibariyle hem müminler için hem de Resûlullah (s.a.) için bir delil mahiyetindedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Önceki âyetin kâfirler hakkında geldiğini söyleyenlere gelince, **Siz onları seviyorsunuz, fakat onlar sizi sevmiyorlar,** meâlindeki beyan başlangıç cümlesidir ve ondan tamamen ayrıdır. Çünkü bu, öncekinden farklı olarak münafıkları nitelemekte ve onlara ait özellikleri ifade etmektedir.

Size karşı öfkelerinden parmaklarını ısırıyorlar. De ki: Öfkenizden çatlayın! Bu, temsilî bir ifadedir. Şiddetli kızgınlık durumu için, falan kişi filana karşı parmaklarını ısırıyor, denir. Bu ifade öfkenin had safhaya vardığı bir durum için kullanılır.

[§] **Öfkenizden çatlayın!** Onları öfkelendiren şey sadece müslümanla- 400
rın ulaştığı rahatlık, zafer, sayılarının çoğalması ile izzet ve şeref sahibi olmalarıdır. Buna göre cümle, başkalarında görülmeyen bu nimetlerin tamamına ulaşmaları için müminlere yapılan bir dua anlamına gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Hafsa'nın mushafındaki kıraât "kul mûtû bi-ğayzıküm len tedurrûnâ şeyen" (قل موتوا بغيظكم لن تضرونا شيئا) şeklinde olup öfkenizden çatlayın, siz bize hiçbir şekilde zarar veremezsiniz anlamına gelir.

Şüphesiz Allah kalplerde olanı bilmektedir. Bu cümle de tehdit anlamına gelmektedir.

إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ
تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ
مُحِيطٌ ١٢٠

120. "Size bir iyilik gelirse bu onları üzer, fakat başınıza bir kötülük gelse buna sevinirler. Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır."

[Münafığın Karakteri]

Size bir iyilik gelirse bu onları üzer. Bu anlamdaki ifade görünüşte münafıkların niteliği değildir, çünkü onlar topluma iyilikler gelince memnun oluyorlardı, fakat muhtemelen onlar, müminlere değil sadece kendilerine iyilik geldiğinde tatmin oluyorlardı.

Başınıza bir kötülük gelse buna sevinirler. Rivâyet edildiğine göre münafıklar, müslümanların, düşmanlarına karşı zafer kazandıklarını ve ganimet elde ettiklerini gördüklerinde bundan hiç hoşnut olmazlar, fakat onların öldürüldüğünü ve hezimete uğradığını gördüklerinde sevinir ve mutlu olurlardı. Şöyle de denilmiştir: Müminlerin bolluğa ve refaha kavuştuklarını gördüklerinde bundan rahatsız olur, fakat kıtlığa, kuraklığa ve pahalılığa düştüklerini gördüklerinde sevinirlermiş. Şu kadar var ki bu durum şöyleydi: Müslümanlara yönelik iyiliği görünce üzülür, her türlü musîbet ve felâketi görünce sevinirler.

Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez. Burada Allah, eğer sakınır ve sabırlı olurlarsa, onların tuzaklarından hiçbir zarar görmeyeceklerini müminlere haber vermektedir; bunu da başlarına gelen musîbetin kendi elleriyle yaptıklarının sonucu olduğunu bilmeleri için yapmaktadır.

Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır, meâlindeki cümle, tehdit ifade etmektedir.

وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللّٰهُ
سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾

121. "Hani sen sabah erkenden savaşmak için müminleri mevzilere yerleştirmek üzere ailenden ayrılmıştın. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir."

Bu âyetteki "tübevviu" (تُبَوِّئُ) kelimesinin, müminleri savaşın mekân ve mevzilerine hazırlıyorsun, anlamına geldiği söylenmiştir. Müminleri uygun konumlara koyuyorsun, müşriklerle savaşmak üzere müminler için siperler

yapıyorsun, onları yerleştiriyorsun, savaşa hazırlıyorsun, anlamlarına geldiği de söylenmiştir. Bunların hepsi aynı şeyi ifade eder.

[§] Bu âyette sözü edilen savaşın hangi savaş olduğu ve hangi gün yapıl- 401
dığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Müfessirlerin çoğunluğu, bu savaşın Uhud günü olduğunu söyler[441]. Bunun Hendek savaşı olduğu söylendiği gibi, Bedir savaşı olduğu da söylenmiştir. Hangi gün olduğuna dair sahih bir rivâyet olmadan onu bilmek mümkün değildir. Fakat ordunun yönetimini üstlenen komutanlar, askerlerin pozisyonlarını ve savaş için konuşlanacakları yerleri tayin ederler. Güçleri oranında askerlerin boşluklarını ve zarar yollarını kapatmak onların sorumluluğundadır. Askerlerin de komutana itaat etmeleri ve ondan gelecek işarete uymaları gerekir. Cenâb-ı Hak şu âyet-i kerîmede bu husûsa işaret etmektedir: "Allah'a itaat edin, Resûl'e itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de!"[442]

Açıklamaya çalıştığımız âyette Allah, savaşın mevzilerini zikretmektedir. Fakat başka bir âyet-i kerîmede de saflardan da bahsedilmesini gerekli görmüştür meselâ şu âyette olduğu gibi: "Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever"[443]. Başka bir âyette de savaşta sebât etmeyi belirtmiştir: "Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız"[444]. Burada asıl olan, askerlerin sebat göstermekle emrolunmalarıdır. En güzel olanı ise, onların bir komutanı olması, komutanın askerlerin mevzilerini belirlemesi ve böylece onların sebat göstermelerine yardımcı olmasıdır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

441 Taberî, Katâde, İkrime, İbn Abbâs, Hasan-ı Basrî, Câbir, İbn İshak, İbn Zeyd ve Süddî'nin (r.a.) rivâyetlerine dayanarak onun Uhud savaşı olduğuna dair delilleri zikretmektedir. Süddî şöyle dedi: Resûlullah (s.a.) bin kişilik bir ordu ile Uhud'a gitmiş ve sabırlı olurlarsa savaşı kazanacaklarını vâdetmişti. Abdullah b. Übey b. Selûl üç yüz taraftarı ile savaş alanından geri dönünce, Ebû Câbir es-Selemî, kendilerini çağırmak üzere arkalarından gitmişti. Fakat onlar Ebû Câbir'e baskın çıkmışlar ve biz savaşmayı bilmeyiz, eğer bizi dinlersen sen de bizimle birlikte dönersin, demişlerdi. Azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurdu: "O zaman sizden iki bölük, bozulup çekilmeye yüz tutmuştu" (Âl-i İmrân, 3/122). Bu iki bölükten maksat, Benî Seleme ve Benî Hârise kabileleridir. Abdullah b. Übey savaştan geri dönünce onlar da dönmeye niyetlenmişlerdi. Fakat Allah onları korudu, böylece Resûlullah'ın (s.a.) yanında yedi yüz kişi kaldı (Taberî, *Tefsîr*, IV, 73. Ayrıca bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 57).

442 en-Nisâ, 4/59.

443 es-Saf, 61/4.

444 "Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun" (el-Enfâl, 8/45).

Âyetteki "mekā'id" (مقاعد) kelimesi ile oturmak anlamının kastedilmiş olması da muhtemeldir; bu durum, savaşta sebat göstermeye ve düşmanı defetmeye daha uygundur. Safların zikrinde ise düşmana saldırıda bulunma husûsu belirtilmektedir: "İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa..."[445]

402 [§] Âyette, düşmana saldırmaya izin verilmekte ve bunun meşruiyetine işaret edilmektedir; bunun yanında duruma göre sırt vermek de mümkündür. (المقاعد) kelimesi, savaş için askerin konumlandığı yerler ve mevziler anlamına gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir. Burada **işitendir** anlamındaki "semî'" (سميع) lafzı ile sözlerinizi işiten, bilendir anlamındaki "alîm" (عليم) lafzı ile de sırlarınızı bilendir mânasının kastedilmiş olması muhtemeldir. **İşitendir.** Yani sizin Allah'ı zikretmenizi ve O'na dua etmenizi işitendir, çünkü onlar "Sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız"[446] meâlindeki âyette Allah'ı zikretmek ve düşmana karşı sebat etmekle emrolunmuşlardı. **Bilendir,** sizin sevabınızı bilendir. **Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir** meâlindeki cümle, azîz ve celîl olan Allah'tan müminlere zafer için ve karşılaştıkları zararlardan kurtulmak için bir müjde de olabilir. Nitekim Hz. Mûsâ ve Hârûn'a da şöyle buyurmuştu: "Ona [Firavun'a] söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin!" Onlar da şöyle karşılık vermişlerdi: "Onun bize karşı ileri gitmesinden veya daha da azmasından endişe ediyoruz"[447]. Azîz ve celîl olan Allah da şöyle buyurmuştu: "Korkmayın! Bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm"[448]. Cenâb-ı Hak, "İşitirim, görürüm" buyurmak suretiyle Mûsâ ile Hârûn'a güven vermişti. Buna göre açıklamaya çalıştığımız âyetteki **Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir** meâlindeki cümle, sizin duânızı işitirim, yani kabul ederim, size yardım etmeyi ve sizi zafere ulaştırmayı da bilirim, demektir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

445 "Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah'ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!" (el-Enfâl, 8/15-16).

446 "Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun" (el-Enfâl, 8/45).

447 "Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer. Ey rabbimiz! dediler, Doğrusu onun bize karşı ileri gitmesinden veya daha da azmasından endişe ediyoruz" (Tâhâ, 20/44-45).

448 Tâhâ, 20/46.

إِذْ هَمَّتْ طَآئِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَا وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾

122. "O zaman sizden iki bölük, Allah onların velîsi olduğu halde bozulup çekilmeye yüz tutmuştu; müminler yalnız Allah'a güvensinler."

O zaman sizden iki bölük, bozulup çekilmeye yüz tutmuştu. Karar vermek, azmetmek anlamına gelen "hemmet" (هَمَّتْ) kelimesinin burada, azmetmek anlamına gelmesi de, muhtemeldir. "Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; o da kadını arzulamıştı, Rabbinin burhanını görmeseydi"[449] meâlindeki âyet de aynı şekilde yorumlanır. Yani kadın Yûsuf'u kesinlikle arzulamıştı, Yûsuf da istem dışı bir şekilde kadını arzu etmişti. İstem dışı arzu, sahibinin hiç bir dahli olmadan ortaya çıkar. Azimle istemek ise iradeli ve amaçlı bir arzudur.

[§] **O zaman sizden iki bölük, bozulup çekilmeye yüz tutmuştu.** Bura- 403
daki "feşl" (الْفَشَل) kavramı gevşemiş olmak anlamında olup yasaklanmamıştır, çünkü bu, onun iradî bir fiilî değildi. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya,* onlar sunî olarak geri durma ve korkma fiilini düşünmüşlerdi anlamına gelebilir. Konuyla ilgili rivâyette[450], o iki bölükten birinin falan kabileden, diğerinin de filan kabileden olduğu belirtilmektedir[451]. Onların ancak kendilerinin ikrarından başka bir şekilde zikredilmeleri de gerekmez. Onların bunu ikrar ettikleri de söylenmiştir. Onlar; evet biz onu yaptık, olmaması da hoşumuza gitmezdi; çünkü Yüce Mevlâ **Allah onların velisidir** meâlindeki beyanında, Cenâb-ı

---

[449] Yûsuf, 12/24.

[450] Bu olayın Ahzâb savaşında olduğu belirtmiştir. Uhud savaşında olduğu da söylenmiştir. Taberî, Katâde'nin, Rebî, İkrime, İbn Abbâs, Hasan-ı Basrî, Câbir, İbn İshak, İbn Zeyd ve Süddî (r.a.) gibi âlimlerin rivâyetlerine dayanarak onun Uhud savaşı olduğuna dair delilleri aktarmıştır. Süddî şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) bin kişilik bir ordu ile Uhud'a gitmiş ve sabırlı olurlarsa savaşı kazanacaklarını onlara vâdetmişti. Abdullah b. Übey b. Selûl üç yüz taraftarı ile savaş alanından geri dönünce, Ebû Câbir es-Sülemî, kendilerini çağırmak üzere arkalarından gitmişti. Fakat onlar Ebû Câbir'e baskın çıkmışlar, ardından da, biz savaşmayı bilmeyiz, eğer bizi dinlersen sen de bizimle birlikte dönersin, demişlerdi. Azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurdu: "O zaman sizden iki bölük, bozulup çekilmeye yüz tutmuştu" (Âl-i İmrân, 3/122). Bu iki bölükten maksat, Benî Seleme ve Benî Hârise kabileleridir. Abdullah b. Übey savaştan geri dönünce, onlar da dönmeye niyetlenmişlerdi. Fakat Allah onları korudu, böylece Resûlullah'ın (s.a.) yanında yedi yüz kişi kaldı (Taberî, *Tefsîr*, IV, 73).

[451] Yukarıdaki rivâyette belirtildiği gibi onlar Benî Seleme ve Benî Hârise kabileleri idi.

Hak bizim velimiz olduğunu açıkladı, eğer bu olay olmasaydı onu açıklamayacaktı, dediler[452].

Allah onların velisidir. Çeşitli yerlerde açıkladığımız gibi[453], velî, yardımcı ve koruyucu anlamlarına geldiği de söylenmiştir. Onların Allah'a daha layık olduğu anlamına geldiği de ifade edilmiştir.

Müminler yalnız Allah'a güvensinler. Müminlerin azîz ve celîl olan Allah'tan başka hiç kimseye güvenmemeleri gerekir.

Mümin kesin bir şekilde bilir ki Allah'ın yardım ettiği kişiyi mağlup edecek kimse yoktur, Allah'ın perişan ettiğine de kimse yardım edemez. Bundan dolayı o, Allah'a tevekkül eder, yani Allah'ın vâdine güvenir ve O'na verdiği
493 söze vefa göstermeye çalışır. [§] Bütün işlerini de Allah'a havale eder; çünkü her şeyiyle Allah'a ait olduğunu ve neticede yine O'na döneceğini bilir. İşte bu inançla O'nun dinine yardım edeceğine ve düşmanlarına sırtını dönüp kaçmayacağına söz vermiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾

123. "Andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir'de de yardım etmişti. Allah'a isyandan sakının ki şükretmiş olasınız."

Andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir'de de yardım etmişti. Azîz ve celîl olan Allah müminlere, sayılarının çokluğuna, sahip oldukları kuvvete ve savaşa iyi hazırlanmış olmalarına güvenmemelerini, kendisinden başka hiç kimseye güvenmemeleri gerektiğini hatırlatmaktadır. Bilakis yalnızca Allah'a tevekkül etmek işlerini O'na havale etmeli ve O'na güvenmelidirler. Çünkü Allah onlara, Bedir'de çaresiz ve zayıf oldukları halde melekleri göndererek kendilerine yardım ettiğini, sayıları az ve zayıf olmalarına rağmen düşmanlarına galip getirdiğini hatırlatmaktadır. Uhud'ta ise daha güçlü ve sayıları

---

452 Mâtürîdî'nin bu ifadesinde bir kapalılık vardır, muhtemelen metinden bazı kelimeler düşmüştür. Semerkandî'nin ibaresi ise şöyledir: "Onlar şöyle dediler: Biz onu yaptık, fakat geri çekilme fiilini yapmamış olmak da hoşumuza gitmezdi; zira bunun sebebini Allah onların velisidir meâlindeki âyette Cenâb-ı Hak bize açıklamaktadır. Eğer o geri çekilme olmasaydı, Allah'ın velâyeti bize zâhir olmazdı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 126a).

453 bk. el-Bakara, 2/120, 257; Âl-i İmrân, 3/68 âyetlerinin tefsiri.

daha çok olduğu için kendilerine güvenmişler ve bu durum onların hezimetine yol açmıştı.

Allah'tan sakının. Yani O'na isyan etmekten sakının. **Böylece şükretmiş olursunuz.** Bu âyet şükrün, ancak Allah'a itaat ve O'na isyandan sakınmak suretiyle yapılmış sayılacağına işaret etmektedir. İmtihan da ancak verilen nimetlere şükür için yahut önceki gaflet ve avarelikten dolayı yapılır[454]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

اِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِن۪ينَ اَلَنْ يَكْف۪يَكُمْ اَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلٰثَةِ اٰلَافٍ
مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُنْزَل۪ينَ ﴿١٢٤﴾ بَلٰٓى اِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ
فَوْرِهِمْ هٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّم۪ينَ
﴿١٢٥﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِه۪ وَمَا
النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ﴿١٢٦﴾

124. "O zaman inananlara şöyle diyordun: Rabbinizin, indirilen üç bin melekle size yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?"

125. "Evet, eğer siz sabır gösterip itaatsizlikten sakınırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile rabbiniz size nişanlı beş bin melekle yardım edecektir."

126. "Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir."

[Meleklerin Savaşta Yardıma Gelmesi]

[§] O zaman insanlara yeterli değil mi? Bu husûs, Enfâl sûresinde ise 405
"Meleklerden peşpeşe gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim"[455] diye beyan edilmiştir. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denilmiştir ki meleklerin sayısı on bindi. Bir seferinde üç bin, birinde beş bin ve birinde

---

454 "Bu âyet, şükrün ancak Allah'a itaatle ve O'na isyandan sakınmak suretiyle yapılmış olacağına, Allah'ın kulunu sınamasının da verdiği nimetlere şükür için yahut önceki gaflet ve aşırılıklarına kefâret olsun diye konulduğuna işaret etmektedir " (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 126a).

455 "Rabbinizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın. Hemen size, 'Meleklerden peşpeşe gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim' diye cevap verdi" (el-Enfâl, 8/9).

peşpeşe biner melek olmak üzere iki bin melek ve toplamda da on bin melekti. Şöyle de denilmiştir: Onların sayısı, üç bin, beş bin ve bin olmak üzere toplam dokuz bindi. Toplam sayılarının beş bin olduğu, üç binlik ve iki binlik gruplar halinde müslümanlara yardıma geldikleri de söylenmiştir.

Bu yardımın ne zaman gerçekleştiği konusunda da farklı görüşler vardır; bazıları Uhud'ta, bazıları da Bedir'de gerçekleştiğini söylemiştir[456].

Şöyle de denilmiştir: "Rabbiniz size, 'Meleklerden peşpeşe gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim' diye cevap verdi" meâlindeki âyet Bedir gününe, bu sûredeki âyet ise Uhud gününe aittir. Aslında biz olayın nasıl olduğunu bilmiyoruz, bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Ama şunu bilmekteyiz: **Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır** meâlindeki âyetle müminlere yardım ve destek müjdesi verilmiş ve böylece onların kalpleri rahatlatılmıştır.

[Meleklerin Savaşa Katılması]

Meleklerin savaşmaları konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları melekler kâfirlerle savaşmıştır derken, bazıları da savaşmamışlar, sadece âyette belirtildiği gibi müminlerin kalplerini teskin etmişlerdir, demiştir. Meleklerin savaşmaları ihtimali yoktur; çünkü âyette "Allah onların gözünde sizi az gösteriyordu"[457] diye belirtilmiştir. Şayet melekler de savaşa katılmış olsalardı az göstermesinin anlamı kalmazdı. Zira bir melek, kâfirlerin hepsine yeterlidir. Cibrîl'in (s.a.), Hz. Lût'un (s.a.) köylerini göğe doğru nasıl kaldırıp ters
406 çevirdiğine bakmaz mısın?[458] [S] İşte bu, yaptığımız yoruma işaret etmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bazıları meleklerin Bedir'de savaşa katıldıklarını,

---

456 Daha önce geçen 122. âyetin tefsiri sırasında, Taberî'nin *Tefsir*'inde (IV, 73) kaydettiği rivâyetlere dayanarak onun Uhud günü olduğunu delilleriyle zikretmiştik.

457 "O, karşılaştığınız sırada da sizin gözünüzde onları az gösteriyordu, onların gözünde de sizi az gösteriyordu ki, Allah olmasını dilediği şeyi gerçekleştirsin; zaten bütün işler Allah'a döner" (el-Enfâl, 8/44).

458 Meselâ bk. "Elçilerimiz Lût'a geldiğinde, Lût onlardan dolayı huzursuz oldu, onlara karşı çaresizlik hissetti. 'Zor bir gün!' dedi" (el-Enfâl, 8/77) meâlindeki âyet ile "Emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine sağanak halinde, rabbin katında işaretlenmiş taşlar yağdırdık. Böyle cezalar zâlimlerin başından hiç eksik olmaz" (Hûd, 11/77, 82-83) meâlindeki âyetler. Bu ve benzeri âyetlerde Cibrîl (s.a.) belirtilmemiştir. Muhtemelen müellif Hz. Lût'un yanındakilerle birlikte fecir vaktinden önce oradan ayrıldığı ve Hz. İbrâhim'in (s.a.) yanına varıncaya kadar aradaki mesafeyi dürüp kısalttığına dair olan rivâyeti kastetmektedir. Sonra Cibrîl (s.a.) eliyle Medâin'i yerinden sökmüş -bir rivâyette kanatlarını Medâin'in altına sokmuş- ve şehri yerinden kaldırmış, hatta gök ehli orada öten horozların ve havlayan köpeklerin seslerini işitmişler, sonra da Cibrîl şehri ters çevirmişti (Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XII, 112).

fakat Uhud'ta katılmadıklarını söylemişlerdir. Bunun nasıl olduğunu bilmiyoruz.

Sözlükte **nişanlı** anlamına gelen "musevvimîn" (مُسَوِّمِين) kelimesi ile **indirilen** anlamına gelen "munzelîn" (مُنْزَلِين) kelimesinin aynı şeyi ifade ettiği, dolayısıyla ikisinin de göndermek anlamına geldiği söylenmiştir. İlk kelimenin işaretlenmiş anlamına geldiği de söylenmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, ancak bu, meleklerin bir alâmete ihtiyaçları olduğu için değil, müminlerin bir alâmete ihtiyaçları olduğunu bildirmek için olmalıdır. Hz. Peygamber'den (s.a.) rivâyet edilip Bedir ashâbına söylediği; "Kendinize nişan takın, zira melekler de nişan taktılar"[459] sözü de buna işaret etmektedir.

Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir. Şunun bilinmesi gerekir ki: Zaferin oluşumunda Allah'tan gelen bir lütuf vardır, öyle ki buna yaratıklardan hiç bir şeyle ulaşılmaz. Burada Allah, galip gelen herkesin bunu ancak azîz ve celîl olan Allah'ın yardımıyla sağladığı bilinsin diye meleklerin müminlere yaptıkları yardımdan söz etmemektedir.

لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ ﴿١٢٧﴾

127. "(Allah bu yardımı) ***inkâr edenlerin bir kısmını helâk etmek veya onları ümitsiz olarak geri dönecek şekilde bozguna uğratmak için*** (yapmıştır)."

Katâde şöyle dedi: Bedir günü müşriklerin önde gelenleri ve kötülüğün temsilcileri öldürülmüştü[460]. Âyetteki **İnkâr edenlerin bir kısmı** anlamındaki beyandan maksadın bir topluluk olduğu söylenmiştir. Bu ifadeden Mekkeliler'in kastedildiği de söylenmiştir.

Bozguna uğratmak anlamındaki ifade ile kastedilen onları rezil etmektir. İbn Abbâs'ın (r.a.), "kebt" (الكَبْت) hezimettir, dediği rivâyet edilmiştir[461]. Bu kelimenin yüz üstü yere kapaklanmak anlamına geldiği de söylenmiştir.

[§] **Ümitsiz olarak geri dönecek şekilde.** Bu meâldeki cümlede geçen 103
"hâib" (الخَائِب) kelimesi, istediğini elde edemeyen insan demektir. Yani onlar bekledikleri sonucu elde edemeden geri dönmüşlerdir.

---

459 Taberî, Tefsîr, IV, 82, 83; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 310.

460 Taberî, *Tefsîr*, IV, 85.

461 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, III, 52.

[Meleklerin Konumları ve Görevleri]

Meleklerin savaşa katılmaları, *en doğrusunu bilen Allah'tır ya*, sınamakla ilgilidir. Allah'ın melekleri savaşa dâhil etmek, müminlere yardım ettirmek ve bundan geri tutmak veya dostlarına yardıma çağırmak gibi yollarla dilediği şekilde imtihana tâbi tutma hakkı vardır. Allah kullarını bunlara benzer tarzda ve dilediği şekillerde imtihan eder. Cenâb-ı Hakk'ın melekler arasında rızıklar, ruhlar, yağmurlar, yapılan ameller, zikir ve fiillerin türleri husûsunda imtihan ettikleri de vardır. Çünkü onları özel olarak seçmiştir; değerlerini yüceltmek ve mertebelerini yükseltmek için, kendisine ibadet etme, verdiği bütün emirlere boyun eğme amacıyla seçmiştir. Sonra, onların yardım etmelerine izin verirse, verilen izin ölçüsünde müminlere yardım ederler. Çünkü melekler Allah'ın şu şekilde nitelediği yaratıklardır: "O'nun sözünün önüne geçmezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler"[462], "Rabbinin katında bulunanlar bıkıp usanmadan, gece gündüz O'nu tesbîh etmektedirler"[463]. Bunlara benzer pek çok âyette Allah onları, kendisine itaat etmek ve emrine uymakla, celâlinin heybetini ve cezasının korkusunu bilmekle nitelemiştir. Allah'ın salât ve selamı hepsinin üzerine olsun!

Sonra, meleklerin savaşa katılmalarına izin verilmemiş olması halinde çeşitli müjdeler, savaşa izin verilmesinde ise çeşitli müjdeler vardır; Azîz ve celîl olan Allah'ın lütfu ve keremiyle Bedir'de ve diğer savaşlarda olduğu gibi ordularını gönderdiğini ve düşmanlarını hezimete uğrattığını haber vermesinde de çeşitli mûcizeler vardır: **a**) Bunlardan birinde azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmaktadır: "O sırada rabbin meleklere şunu vahyediyordu: Şüphesiz ben sizinle beraberim, iman edenlerin savaşa devam etme azimlerini pekiştirin. Ben inkâr edenlerin kalplerine korku salacağım, artık boyunlarının üzerinden vurun, onların bütün parmaklarına vurun"[464]. Burada Allah, müminlerin kalplerini cesaretlendireceğini, düşmanlarına da kalplerini ürpertecek çeşitli vesveseler salacağını ve onların ayaklarını kaydıracağını söyleyerek inananları
408 desteklemektedir. [§] Bunun örneği, müminleri cesaretlendirmek konusunda onların kalplerini teskin etmek ve ayaklarını yere sağlam bastırmak için dostlarını, yani melekleri buna muktedir kılmış olmasıdır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **b**) İkincisi, halkın, üzerinde yaratıldığı tabiattır: Herkes yardım için dua etmeye ihtiyaç duyduğunda ve yardım etmeye gücü yetenin yardımını

462 el-Enbiyâ, 21/27.
463 Fussılet, 41/38.
464 el-Enfâl, 8/12.

beklediğinde insan ona daha çok yaklaşır ve daha arzulu olur. Bu durumda meleklerin hazır bulunmaları, onların duası sayesinde müminler için zafer ümidini yaratır. "Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şâhitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz"[465] meâlindeki âyet ile "Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır"[466] meâlindeki âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, meleklerin de katılımıyla zaferi kazanacaklarını insanlara müjdeliyordu. Bu müjdenin kendilerine verilmesi, onlar için artı bir moral ve hayat unsuru olmuştur. **c**) Yahut bu onlar için artı bir kuvvet unsuru olmuş ve halk kalabalık olduğunda önemli işlerin üzerine cesaretle atılma tabiatı ile yaratıldığı üzere, onlar da önlerindeki işe cesaretle atıldılar. Cenâb-ı Hakk'ın; "O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz"[467] meâlindeki âyeti, bunu ifade etmektedir. **d**) Belki de onlara, şayet Allah'a itaat edip düşmanların karşısında sebat gösterselerdi, zafer ve başarı kendilerinin olacaktı, bu da onlara verilen müjdelerden biriydi. Resûlullah'ın (s.a.) ashâbının hezimete uğratılmalarının çoğu zaman sebebi, daha çok kalplerini, insanın yaratılışında bulunan dünya sevgisi ve çoklukla övünmek gibi şeylere çevirmeleriydi.

Şunu da belirtmek gerekir ki Bedir savaşında en büyük mûcize, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında ifade edilmektedir: "Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir"[468]. Artık müjde ve iç huzuru insanın, anlatıldığı şekildeki düşüncelere bağlıdır. Zafer Allah'tan gelir ve Allah ne zaman birine yardım etmek isterse, onun yardımcıları az veya çok olsun, asla mağlup edilemez. [§] Bu ise azîz ve alîm olan Allah'tan müminlere gelen bir lütuftur. Allah 409
onlara zaferi, nereden geldiği bilinmeyecek bir yönden gösterir. Ayrıca O, müminleri gösterdiği bu zaferi onların, düşman karşısında ayakta kalmak ümitlerini kaybettikleri sırada gösterir tâ ki, hayırlı insanların derecelerini yükselten ve makamlarını yücelten ilâhî lütfun büyüklüğünü bilsinler. Hz. Lût'un (s.a.) beldelerini ters çevirme olayında görüldüğü üzere, benzerini -küçük bir topluluk bir tarafa- bütün yeryüzü ehli toplansa bile yapması mümkün olmayan

---

465 el-Mümin, 40/51.

466 Âl-i İmrân, 3/126.

467 "Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihâyet geriye çekilmeye başlamıştınız" (et-Tevbe, 9/25).

468 Âl-i İmrân, 3/126.

bu işi Cibrîl'in (s.a.) tek kanadıyla ters çeviren kuvvetini dikkate aldığımızda, eğer Allah meleklere savaşa katılma iznini verseydi neler olacağını anlamak zor olmasa gerektir. Fakat onlar Allah'ın iradesinin önüne geçemezler. Allah her savaşta onların savaşa girmelerine izin vermemiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَاِنَّهُمْ ظَالِمُونَ

128. "(Resûlum!) ***Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zâlimlerdir."***

Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Sen ancak emre tâbi bir kulsun; bu işte senin elinden gelen bir şey yoktur. Bu ancak eşi ve ortağı olmayana, tek ve kahhâr olana ait bir husûstur. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmaktadır: "Onlar, 'bu işten bize ne?' diyorlar. De ki: İşin tamamı Allah'a aittir"[469].

Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Bu ilâhî beyanda Hz. Peygamber'den söz veya fiil halinde bir dileğin geldiğine işaret vardır ki nâzil olmuştur. **Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır.** Fakat biz yine de buradaki anlamı kavrayamıyoruz. Şu kadar var ki bir rivâyette şöyle denilmiştir: Uhud günü Hz. Peygamber'in (s.a.) yüzü yaralanmış, dişleri kırılmıştı; bunun üzerine onlara bedduâ etmişti. İşte o zaman **Bu işte senin yapacağın**
410 **bir şey yok,** meâlindeki âyet geldi. [§] Şöyle de denilmiştir: Resûlullah'ın (s.a.) ashâbından bir askerî birlik müşriklerle savaşmak üzere sefere çıkmışlardı. Savaş neticesinde onların hepsi öldürülmüştü. Bu olay Hz. Peygamber'e (s.a.) ve ashâbına ağır gelmişti. Resûlullah da onlara -yani müşriklere- kırk gün boyunca sabah namazlarında bedduâ etmiş, lânet okumuştu. Bunun üzerine **Bu işte senin yapacağın bir şey yok** meâlindeki âyet nâzil oldu. İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Uhud günü Hz. Peygamber şöyle bedduâ etmişti: "Allah'ım, Ebû Süfyân'a lânet eyle! Allah'ım, falana lânet et!" Bu sözlerle onların pek çoğuna lânet okumuştu. Bunun üzerine **Bu işte senin yapacağın bir şey**

[469] Âl-i İmrân, 3/154.

yok meâlindeki âyet geldi[470]. Şöyle de denilmiştir:[471] Bir grup müslüman savaşta mağlup olmuştu (cepheden dağılmıştı). Bu hal Hz. Peygamber'in (s.a.) çok ağırına gitmişti. Bunun üzerine **Bu işte senin yapacağın bir şey yok** meâlindeki âyet nâzil oldu ve bu âyetle Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in onlara bedduâ etmekten vazgeçmesini emretmişti. *Bu olayın iç yüzünü bilen Allah'tır.*

Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Bu âyet kâfirler hakkında gelmişse sanki Resûlullah (s.a.) onlardan tövbe etmelerini ve doğru yola gelmelerini istemiş ve onlara aşırı bir şefkat göstermiştir. Cenâb-ı Hak ise şöyle buyurmuştur: **Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder;** böylece onları dinine götürür veya küfürleri sebebiyle **onları cezalandırır, çünkü onlar zâlimlerdir.** Bu aynen şu ilâhî beyandaki ifadeye benzemektedir: "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğini hidâyete erdirir ve hidâyete erecek olanları en iyi O bilir"[472]. Âyet şayet müminler hakkında gelmişse, o zaman **Allah ya onların tövbelerini kabul eder** meâlindeki cümle, işledikleri günahlar için yaptıkları tövbeleri kabul eder, **veya onları cezalandırır** anlamındaki cümle de onları bağışlamayıp günahları yüzünden kendilerine azap eder, mânasına gelir. Bunların *en doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bu işte senin yapacağın bir şey yok meâlindeki âyet, ictihatla verilen hükme göre amel etmenin caiz olduğuna işaret etmektedir. Zira Resûlullah kendisine yasak getirilinceye kadar emirle değil, ictihatla amel etmişti. **Bu işte
senin yapacağın bir şey yok** meâlindeki ilâhî buyruğun, [§] insanın üzerinde 411
yaratılmış olduğu tabiatın eseri olarak halkın ıslahına uygun gördüğü husûsu ve mutlak olarak buna göre alınması gereken tedbiri ifade etmesi de muhtemeldir[473]. Kendisine şöyle denilmiştir: Her ne kadar sen bunu uygun görüyorsan da, bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Sana düşen onları affetmek ve kusurlarını görmemektir. *Nasıl olduğunu en iyi bilen Allah'tır.*

---

[470] bk. Taberî, *Tefsîr*, IV, 88; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 312.

[471] Âlûsî, İbn Mesûd'dan (r.a.) şöyle bir rivâyet zikreder: Resûlullah Uhud günü dağılan ashâbından bir kesime bedduâ etmek istemiş, fakat Allah buna engel olmuş ve onların tövbesini kabul etmişti. Bunun üzerine bu âyet gelmişti (Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, IV, 94).

[472] el-Kasas, 28/56.

[473] Şârih Semerkandî şöyle diyor: "Resûlullah (s.a.), onların helâk edilmeleri veya hidâyet bulmaları için yaptığı duayı, Cenâb-ı Hak'tan gelen bir emir ile değil, kendi içtihadı ile yapmıştı. Şayet bunu emir gereği yapsaydı, Senin elinde bir şey yok meâlindeki âyetle engellenmezdi. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.) yaptığı, -her ne kadar bir hikmet ve anlam gereği olarak onu yapması yasaklanmış olsa da- yine de mutlak olarak mubahtı. Resûlullah'ın isyanı ifade eden bir haramı işlemekten mâsûm olduğunu akıl ve nakil yoluyla da anlamamız için Allah onun bilinmesini tercih etmişti" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 127a).

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin, azarlanmayı ve yasaklanmayı ifade eden önceki âyetlerle hiçbir alakası olmayıp yeni bir konuya başlangıç olması da muhtemeldir. Bu durumda kendisine izin verilen ve emredilen her işe sarılması, müjde verilmeyen şeylere de nefsinin arzu duymaması ilkesini bütün hayatı boyunca koruması (ısmet) gerektiği ortaya çıkar. Hz. Peygamber (s.a.) her ne kadar yasak kılınan ve tehdidi gerektiren şeyleri yapmaktan korunmuş (ısmet) ise de, tehdit ve yasaklamanın ikisi de olabilen şeylerdir; zira bunda günahtan korunmuşluğunun (ısmet) derecesi ortaya çıkmaktadır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Anlaşılan şudur: Verilen emrin hemen arkasından hakkı kabullenmek ve boyun eğmek için helâk veya hidâyet çağrısının yapılması üzerine şöyle demiştir: Bu konuda herhangi birine işaret anlamında senin yapacağın bir şey yoktur, o ancak Allah'a aittir; insanların kendisine itaatleri veya itaatten uzak durmaları oranında onlara mükâfat vermek veya azap etmek konusunda kararı O verir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٩﴾

129. "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Dilediğini bağışlar dilediğine azap eder. Allah bağışlayandır, merhamet edendir."

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Burada, az önce "Bu işte senin yapacağın bir şey yok" meâlindeki âyetle ilgili söylediğimiz şeye delil vardır. Emir vermek, ancak göklerde ve yerde ne varsa kendisine ait olan Allah'a ait bir haktır. Dilediğini bağışlayacak, dilediğine de azap edecek olan O'dur.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبٰوٓا اَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٣٠﴾

312 [§] ***130. "Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah'a itaatsizlikten sakının ki kurtuluşa eresiniz."***

Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Buradaki **faiz yemeyin** meâlindeki ifade, "Faizden kalanı bırakın"[474] anlamındaki âyet gibidir. Âyette faiz almak yasaklanmaktadır. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede; "Yahudiler, kendilerine yasaklandığı halde faiz almaya devam ediyorlardı"[475] diye buyurulmaktadır. Buna göre buradaki **faiz yemeyin!** emri faiz almayın anlamındadır.

Kat kat olarak. Faiz haram ise, onun kat kat olması veya olmamasının anlamı nedir? diye sorulursa, şöyle cevap verilebilir: Burada çeşitli ihtimaller söz konusudur. Bu âyet, faiz tamamen haram kılınmadan önce gelmiş olabilir, burada onun kat kat alınmasını yasaklamaktadır. **Faiz yemeyin!** meâlindeki emrin, kat kat faiz almak suretiyle servetinizi çoğaltmayın, anlamına gelmesi muhtemeldir. **Kat kat** meâlindeki ibare, faizi helâl saymakta ısrarcı olmayın, çünkü böyle yaparsanız sonsuza kadar ona devam edersiniz, anlamına da gelebilir. "Ed'âfen mudâ'afe" (اضعافا مضاعفة) lafzının, onun azabının da kat kat olacağı anlamına gelmesi de ihtimal dâhilindedir. Şöyle bir ihtimalin var olduğu da söylenmiştir: Adam, başka biriyle belli bir zamanda ödemek kaydıyla alış-veriş yapıyor, zaman dolunca biri kazancını, öbürü de süreyi uzatıyordu. İşte bu, Câhiliye dönemindeki faizcilik şekli idi.

Faiz yemeyin meâlindeki ifade, gerçek anlamda yemeyin anlamına gelebilir; zira her nevi kazancın sonu onu yemektir. Fakat "Yahudiler, kendilerine yasaklandığı halde faiz almaya devam ediyorlardı"[476] ve "Faizden kalanı bırakın"[477] meâlindeki âyetle de ifade edildiği üzere, almayın anlamına da gelebilir.

Kat kat anlamına gelen "edâfen mudâ'afe" ifadesi, faiz almakla ilgilidir. Yani servetinizi çoğaltmak için kat kat faiz almayın, kat kat faiz almakla servetinizi sınırsız şekilde büyütmeyi kastettiğinizi göstermiş olursunuz, demektir. Bu ifade düşük faiz almanın haram kılınmadığı anlamına gelmez. Zira burada özellikle kat kat faiz alanlar hedef alınmış ve onların bu işi yapmaları yasaklanmıştır. Bunun dışında düşük faiz almanın da haram kılındığı başka âyetlerde belirtilmektedir. Buradaki **kat kat** anlamındaki ifadenin vuku bulan bir olay

---

474 "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın" (el-Bakara, 2/278).

475 "Yahudilerin, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acıklı bir azap hazırladık" (en-Nisâ, 4/161).

476 "Yahudilerin, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık" (en-Nisâ, 4/161).

477 "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın" (el-Bakara, 2/278).

413 üzerine gelmiş olması da muhtemeldir. [§] Bu durumda kat kat faizin dışındaki faizlere izin verilmiş olduğu değil, söz konusu olayın yasaklandığını da ifade eder. Eğer burada gerçek anlamda yemek fiili kastedilmiş ise o zaman faiz yoluyla servetini çoğaltmanın yasaklandığı yahut sıkıntılı olsa da içinde faiz dışında olan ticârî işlem yapmanın emredildiği anlaşılabilirdi. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Âyette bir cümlenin gizli bırakılmış olması da muhtemeldir. Buna göre şöyle denilmiş olur: Faiz yemeyin! Çünkü onun haram kılındığını öğrendikten sonra da yerseniz günahınız ve cezanız kat kat artar.

Cenâb-ı Hak faiz için bazı alâmetler koymuştur ki bunlar onun ne kadar ağır bir vebal olduğunu gösterir. Meselâ faizcilikten sakınmayanları Allah'a ve Resûlullah'a (s.a.) savaş açmakla nitelemiş olması bunlardan biridir[478]. Faizcilerin kıyâmet günü şeytan çarpmış gibi sersemlemiş halde olmaları[479], karınlarının şişmesi[480] ve dünyada Yahudilere pek çok şeyin haram kılınması şeklinde verilen cezalar[481], ayrıca Hz. Şuayb'ın (s.a.) kavminin faizcilik yapmaları ve ölçü ve tartıda hilekârlık yapmaları yüzünden başlarına gelenler[482] buna örnek gösterilebilir.

Allah'tan sakının! Yani faiz almanız yüzünden Allah'ın vereceği cezadan sakının! Faiz almayın ve onu helâl kabul etmeyin, böylece **kurtuluşa erersiniz.**

---

478 Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın. Bunu yapmazsanız Allah ve Resûlu tarafından size bir savaş açıldığını bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir" (el-Bakara, 2/278-279).

479 Burada da şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar" (el-Bakara, 2/275).

480 Kurtubî şöyle der: Denilmiştir ki Kıyâmet günü onlar, hamile kadınlar gibi karınları şişmiş olarak diriltilirler. Ayağa kalkmak istedikleri her seferinde de yere kapaklanırlar. İnsanlar onları çiğneyerek geçip giderler. Bazı âlimler de şöyle dediler: Bu, kıyâmet günü onların tanınmaları için kendilerine uygun görülen bir alâmettir (Kurtubî, *Tefsîr,* III, 354).

481 "Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık" (en-Nisâ, 4/160-161).

482 "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Onlara şöyle dedi: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi maddî bakımdan iyi bir durumda görüyorum; ama doğrusu hakkınızda kuşatıcı bir azap gününden de korkuyorum. Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adâletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın" (Hûd, 11/84-85).

وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿١٣١﴾

131. ***"Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının."***

Bu âyet cehennemin başkaları için değil, ancak kâfirler için hazırlandığına işaret etmektedir. [S] Bu da Mûtezile'nin görüşünü reddetmektedir. Çünkü on- 414
lar büyük günah işleyenlerin ebedi cehennemde kalacağını iddia etmektedir. Burada ise Cenâb-ı Hak **Cehennem kâfirler için hazırlanmıştır** buyurmaktadır. Onlar ise kâfirlerden başkaları için de hazırlandığını söylemektedir.

Cennet hakkında belirtilen "Takvâ sahipleri için hazırlanmıştır"[483] meâlindeki âyetin, şirkten sakınanlar için hazırlanmıştır, anlamına gelmesi muhtemeldir. Nitekim başka bir âyette, "O, günahtan sakınanlar için bir rehberdir"[484] buyurulmaktadır. Onun her nevi günahtan sakınanlar için hazırlanmış olması da muhtemeldir.

Şayet âyetin ilk yorumunu esas alacak olursak, küfür ismini hak eden her çeşit fiili işleyen insanın bu âyetin hükmüne girmesi gerekir, çünkü Allah âyette **kâfirler için hazırlanmıştır,** buyurmuştur; onun kâfirlerden başkası için hazırlanmış olması iki sebepten dolayı asla caiz değildir. Birincisi, müminler için hazırlanmış olan cennete başkalarının girmesi nasıl caiz değilse, kâfirler için hazırlanmış olan cehennem de böyledir. Bu ise, zerre kadar dahi olsa imanı olan herkesin[485] cennete girmesi gerektiği fikrinin doğruluğunu ve onların da cehenneme gireceği iddiasının yanlışlığını gösterir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* İkincisi, cennete girmek eğer müminlerden başkaları için de mümkünse veya başkaları için de hazırlanmışsa, o zaman kâfirin fazla bir korku duymasına ve yaptığı şeylerden dolayı kalbinde fazla bir endişe taşımasına gerek yok demektir. Bu korku ve endişenin, bizzat işlenen fiilden dolayı değil, neticede görülecek olan cezadan dolayı duyulduğu herkesçe mâlumdur. Buna göre, cehennem başkaları için değil sadece kâfirler için hazırlandığından, kâfir olmayanların cehennemde ebedi kalmalarının gerekmediği ortaya çıkar. Ce-

483 Âl-i İmrân, 3/133.

484 "Elif-lâm-mîm. İşte kitap, onda asla şüphe yoktur. O, günahtan sakınanlar için bir rehberdir" (el-Bakara, 2/1-2).

485 Muhtemelen Mâtürîdî burada, Hz. Peygamber'den (s.a.) rivâyet edilen şu hadîse işaret etmektedir: "Kalbinde zerre kadar kibir taşıyan kişi cennete giremez. Kalbinde zerre kadar iman bulunan insan da cehenneme girmez" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 416; krş. Buhârî, "İman", 44; Müslim, "İman", 147, 302).

hennem bir tehdit ve sakındırma mekânıdır; dolayısıyla herkesin orada ebedi kalması gerekli değildir[486]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Şayet âyetin ikinci yorumunu, yani her türlü günahtan sakınanlar için hazırlandığı yorumunu esas alacak olursak, bu da iki şekilde açıklanır.

Birincisi, cennet ehli ile cehennem ehli olanlar belirlenince, aralarında da
415 günahları şirk derecesine varmayan bir grup kalınca, [S] onlar cehennemin kendileri için[487] hazırlanmış olan gruba yapılan tehdidin kapsamına dâhil olurlar. Öte yandan onlar bütün günahlardan sakınmamış olmalarına rağmen yine de kendileri için cennetin hazırlandığı grup için yapılan mutlak vâdin de içinde kalırlar. Aslında durumları belli oluncaya kadar onların ortada durmaları gerekir. Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Allah kendisine ortak koşanların dışındakilerden dilediği kimseyi bağışlar"[488]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerce, yapılanların en iyisini kabul ederiz, yapılan kötülükleri ise görmezlikten geliriz"[489]. Diğer bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir"[490]. Af ve mağfireti ifade eden bunlara benzer diğer âyetlerde belirtildiği üzere onlar durumları belli oluncaya kadar beklerler. Şayet onların cehenneme girmeleri gerekli olsaydı, ilâhî hikmet kendilerini af ve mağfiret gereği değil, adâletle nitelendirilmeyi hak edenler olarak tutmayı gerektirirdi. Bu âyetler, onlar için af ve mağfireti ortaya koymaktadır.

Yahut da Allah böylelerinin cezalarını cehennemde çektirir, sonra da cennete koyar. Çünkü O, bir kötülüğe ancak kendi miktarı kadar ceza vereceğini haber vermektedir[491]. Cehennemde ebedi kalmak ise iki açıdan bu cezayı katlamak anlamına gelir. Biri, orada ebedi kalmak kâfire ait bir cezadır, bu kişinin

---

486 Yani kâfir olsun veya olmasın herkesin cehennemde kalması gerekliliği yoktur ve böyle bir şey caiz değildir.

487 Yani müşrikler için.

488 "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar" (en-Nisâ, 4/48).

489 "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkāf, 46/16).

490 "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır" (et-Tevbe, 9/102).

491 Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160).

suçu ise onunkinden daha küçüktür. Diğeri; cehennemde ebedi bırakmakla o, bütün lezzetlerden engellenmiş olur. "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onun karşılığını görür"[492] meâlindeki âyette buyurulduğu gibi, onun bazı lezzetleri tatmaya da hakkı vardır. Halbuki bu durumda kişi her iki şekilde de cezalandırılmış olmaktadır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

İkincisi, kötülüklerin karşısında iyilikler, her nevi günahın karşısında da itaatlar konulmuştur. Cenâb-ı Hak, her iyiliğe on misliyle mükâfat vereceğini de vâdetmiştir. Allah Teâlâ, amelleri yakma noktasında şirkten daha küçük günahları şirke denk tutsun da, günahları yakma noktasında imanın daha alt seviyedeki bir imanı denk tutmasın, bu mümkün değildir, hatta bu münasebetle de kişiye cennet verilsin. Sonra, kendisinden daha üstün bir şey olmayan o iman, bir kötülük yaptığında insana korku ve ümit duygusu verir. Eğer o kendi şahsı için her nevi belâdan korkmuş ve her türlü faydayı ümitle beklemiş olsaydı, Rabbini inkâr ederek isyan yolunu tutmazdı. [§] Allah Teâlâ her 416
iyiliğe on misli mükâfat vâdetmiştir. Sonra tutsun da bütün o lezzetleri ortadan kaldırsın ve insanları kendisinin kerem, af ve merhamet sahibi olduğunu söylemeye mecbur etsin. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

وَأَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٣٢﴾

132. "Allah'a ve peygambere itaat edin ki rahmete erdirilesiniz."

Allah'a ve peygambere itaat edin. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya,* burada Resûl'e itaatin emredilmesi, bazı insanların ona itaati şart görmemelerinden dolayıdır. Azîz ve celîl olan Allah burada, insanların Allah'ın ve Resûlü'nün emrine muhalif hareket etmemeleri için Resûl'une itaati emretmektedir. Allah'a itaat edip de Resûl'une itaati gerekli görmeyen, hakikatte Allah'a da itaat etmiş sayılmaz. Âyetin, Allah'ın emir ve yasaklarına itaat edin, Resûl'un de size açıklamış olduğu Sünnet'e, davet ettiği veya tebliğ ettiği şeye itaat edin, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Âyette kastedilen şey, Resûl'e itaatin farz olduğudur. Yani Allah'ın emir ve yasaklarına itaat ettiğiniz gibi Resûl'ün emir ve yasaklarına da itaat et!

وَسَارِعُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾

[492] ez-Zilzâl, 99/7.

133. "Rabbinizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!"

Rabbinizin mağfiretine koşun! Bu ilâhî buyruğun, "Kat kat faiz yemeyin"[493] meâlindeki âyetin bağlantısı olma ihtimali vardır. Yani kat kat faiz yeyip servetinizi çoğaltmış olursunuz. Buradaki ilâhî beyanın asıl amacı şudur: Rabbinizin mağfiret vâdettiği şeye koşun! O'nun davetini kabul edin ve onu tam bir vefa ile yerine getirin! Bu âyet, "Allah'tan sakının"[494] anlamına gelen iki önceki âyetin bağlantısı olabilir. Yani faizi helâl saymaktan sakının, çünkü haram kılınan bir şeyi helâl sayan kimse küfre girer. Bunun hakikati de şudur: Rabbinizin tehdit ettiği cehennemden sakının! (Önceki âyette sözü edilen) itaatin aslı, kendisine itaat edilen varlığın her konudaki emirlerine uymaktır. Emrine ve Resûl'une itaat eden kişiye, Allah rahmetle muamele eder. İtaatte yaratıklara rahmet vardır. Nitekim Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Birbirinize merhamet etmedikçe cennete giremezsiniz!" Yanındakiler "Hepimiz merhamet
117 gösteriyoruz ey Allah'ın Resûlu" dediler. [§] Hz. Peygamber şu karşılığı verdi: "Bundan maksat, insanın kendi evladına merhamet etmesi değildir, herkese karşı merhametli olmasıdır"[495]. Burada Allah'a itaat edin meâlindeki cümle, faizi haram kılması hükmüne itaat edin, demektir. [Bir önceki âyette geçen] Resûl'e itaat edin anlamındaki cümle de, O'nun faizin haram kılındığını size tebliğ etmesine ve faiz almayı yasaklamasına itaat edin, demektir, rahmete erdirilmeniz için. Yani insanlara merhamet edin, faiz almayı terketmek suretiyle onlara karşı merhametli davranın ki, size de merhametle muamele edilsin, böylece cehennemden ve Allah'ın azabından kurtulmuş olursunuz.

Sonra Allah Teâlâ Rabbinizin mağfiretine koşun buyurdu. Yani tövbe etmek, faizciliği helâl saymaktan vazgeçmek ve faiz almayı terk etmekle Allah'ın mağfiretine koşun! Mağfiret, Allah'ın fiilidir; *en doğrusunu bilen Allah'tır ya*, ancak burada sanki şöyle demektedir: Rabbinizin mağfiretini kazandıracak şeyleri yapmakta acele edin! Mağfiret kelimesi, sözlükte örtmek demektir. Bu-

---

493 Âl-i İmrân, 3/130.

494 Âl-i İmrân, 3/130.

495 Ebû Mûsâ'l-Eş'arî'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş sayılmazsınız. Size birbirinizi sevdirecek bir şey söyleyeyim mi?" Buyur, ey Allah'ın Resûlu, dediler. "Selâmlaşmayı aranızda yaygın hale getirirseniz, birbirinizi sevmiş olursunuz. Hayatım elinde bulunan Allah adına yemin ederim ki, birbirinizi sevmedikçe cennete giremezsiniz". Sahâbîler: Ey Allah'ın Resûlu, hepimiz merhametli insanlarız, dediler. Buyurdu ki: "Bundan kastedilen birinizin merhameti değildir, fakat herkese karşı merhametli olmaktır" (Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 185; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 30).

rada bu kelimenin iki anlamının bulunması ihtimali vardır. Biri, tövbe ederseniz Allah âhirette kusurlarınızın örtüsünü kaldırmaz, anlamına gelebilir. Diğeri de yaptığınız kötülükleri cennette size unutturacaktır, anlamına gelebilir, çünkü cennette kötülükleri hatırlamak bile, Allah'ın vermiş olduğu nimetlerden zevk almalarını engeller. Bundan dolayı azîz ve celîl olan Allah onların üzülmemeleri için yaptıkları kötülükleri cennette kendilerine unutturacağını haber vermektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[Göklerin ve Yerin Yaratılışı]

Gökler ve yer kadar geniş olan cennet. Yani faizi helâl saymaktan dolayı derhal tövbe ederek gökler ve yer kadar geniş olan cennete koşun! *En doğrusunu bilen Allah'tır ya,* burada örnek olarak göklerin ve yerin verilmesinden maksat, göklerin ve yerin kuruluş ve işleyişi ile başka yaratıkların aynı durumda olmadığını göstermektir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Göklerin ve yerin yaratılması elbette ki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır"[496]. [Ş] Zira onlara göre gökler ve yer yaratılmışların 418
en sağlam ve en güçlü olanıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Çok daha güçlü, kuvvetli ve zor olanı yoktan var etmeye kādir olan, daha küçüğünü yaratmaya elbette gücü yeter; ondan maksat da bu küçük âlemdir. Azîz ve celîl olan Allah gökleri ve yeri sert, kalın ve sağlam olmakla nitelemiştir. "Yedi gök"[497] meâlindeki âyette, sağlam olmak[498] meâlindeki beyan, onun sert ve kalın[499] olduğuna işaret etmektedir. Azîz ve celîl olan Allah sonra gökyüzünün kalın ve sert olmasına rağmen, insanların Allah'a çocuk ve ortak nispet etmeleri yüzünden neredeyse çatlayacak hale geldiğini haber vermektedir. Şöyle buyurmaktadır: "O sözlerinden dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecekti! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar"[500]. Bunu da söyledikleri sözün çirkinliğini ve büyük vebalini bilsinler ve Allah

---

496 "Göklerin ve yerin yaratılması elbette ki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır, fakat insanların çoğu bunu bilmez" (el-Mümin, 40/57).

497 "Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir" (Fussılet, 41/12).

498 Muhtemelen Mâtürîdî burada şu âyete işaret etmektedir: "Üstünüzde yedi kat sağlam gök yaptık" (en-Nebe', 78/12).

499 Kur'ân-ı Kerîm'de sert, katı ve kalın anlamına gelen "ğılâz" (غلاظ) kelimesi göklerin tavsifi bağlamında geçmemektedir. Muhtemelen bu kelime, "şidâd" (شداد) lafzının tefsiri olarak kullanılmıştır. Nitekim Semerkandî de buna şöyle işaret etmektedir: "Allah 'yedi sağlam gök' âyetiyle gökyüzünü kalın, kesîf ve sağlam olarak tavsif etmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 127a).

500 Meryem, 19/90-91.

hakkında O'na layık olmayan sözler sarfetmesinler diye belirtmektedir. Ayrıca gökler ve yer fani olmalarına rağmen, "Onlar o ateşte gökler ve yer durdukça ebedi kalacaklardır"[501] meâlindeki âyette, göklerle yerin, halkın kafasında yer tuttuğu şekilde yok olmalarının çok uzun devirler boyu sürecek olmakla nitelemiştir.

[Cennetin Alanı ve Büyüklüğü]

Göklerle yerin yaratılışında sözünü ettiğimiz durumların mevcut olduğu düşünüldüğünde, sağlamlığı, kuvveti, sertliği, yoğunluğu ve genişliği açısından onun bu konumunun başka hiçbir yaratıkta olmadığı anlaşılır. Allah, cennetinin genişliğini ve büyüklüğünü göklerin ve yerin genişliğine ve büyüklüğüne benzetmektedir, çünkü her ne kadar onların bir sonu ve sınırı olsa da, insanla-
419 rın anlayışına nispetle sonu ve sınırı yoktur. [S] Nitekim Cenâb-ı Hak, cennet ve cehennem ehlini, gökler ve yer durdukça orada kalmakla nitelemiştir. Halbuki gökler ve yer fanidir, ebedi değillerdir; fakat insanların hayal dünyasında onların yok olması çok uzun devirler alacaktır. İşte âyetteki ifade de bunun gibidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bu âyet, cennetin her ne kadar zaman olarak sonu yoksa da, mekân ve alan olarak sonu olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ onun genişliğini zikretmektedir, bir şeyin genişliği varsa o genişliğin sonu da vardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Şayet genişlik açısından sonu olmasaydı, Cenâb-ı Hak onu artırma gücüne sahip olmakla nitelenmezdi. Bu nitelikten yoksun bulunan varlıktan beklentiler kesilir ve ümitler son bulur.

Sonra, âhiret âleminde cennetten başka mekânlar vardır, bu da cennetin genişliğinin bir yerde son bulduğunu gösterir[502]. Orada zamanın sonsuzluğu bakımından cennete benzeyen, fakat cennetten başka bir mekân daha vardır. Aynı zaman diliminde iki farklı şeyin varlığını herkes kabul eder, ancak onların tek bir mekânda olmaları mümkün değildir. Bundan dolayı her ne kadar orada zamanın son bulması söz konusu değilse de, alanının sınırı olması gerekmektedir.

[Takvâya Ulaştıran Yollar]

Takvâ sahipleri için hazırlanmış. İttikā, Allah'ın bütün emirlerine ve yasaklarına itaat etmek ve bütün bunlarda O'na muhalefet etmeyi terk etmek

---

501 Hûd, 11/107.

502 "Çünkü bir yerde iki mekânın varlığı, her ne kadar zaman itibariyle sonu ve sınırı olmasa da mekân itibariyle tek bir yer olarak görülemezler" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 127b-128a).

demektir. Kişiyi takvâya götüren yollar üç türlüdür. Biri, Allah'ın büyüklüğünü, celâlini ve yüceliğini hatırlamaktır; bu hatırlama insanı, [§] O'nun emir ve yasaklarına muhalefet etmeyi engeller. Allah'ın azametini hatırlamak, kendisinin küçüklüğünü ve zilletini ortaya çıkarır ve bu da O'na muhalefet etmekten insanı alıkoyar. Diğeri, Allah'ın lütfunu ve ihsanını hatırlamaktır; bu da onun Allah'tan haya ederek yasakladığı şeyleri yapmasını engeller. Üçüncüsü de, emir ve yasaklarına muhalefet edildiği takdirde Allah'ın azabını ve intikamını hatırlamaktır; insan bu yolla da Allah'ın azabından ve intikamından sakınmaya çalışır. 320

Takvâ sahipleri için hazırlanmış. Bu cümledeki takvâ sahipleri, daha sonra âyette tefsir edilmektedir. Bunun iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, **hazırlanmış** anlamındaki "uiddet" (أعدت) kelimesinden maksat, cennetin, âyetin devamında nitelikleri zikredilen kişiler için hazırlanmış olmasıdır. İkincisi, Takvâ sahipleri için hazırlanmış anlamındaki "uiddet" cümlesi ile, şirkten sakınanların kastedilmiş olmasıdır. Azîz ve celîl olan Allah başka bir âyet-i kerîmede; "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[503] buyurmaktadır. Sonra da onları övgüye değer bir takım fiillerle nitelemiştir. Ancak bu, söylenenlerin hepsini yapmanın şart olduğu, cennetin ancak onlar için hazırlandığı, o seviyeye ulaşamayanların cennetten mahrum bırakacağı anlamına gelmez.

[Cennetlikler - Cennet Ehli]

Eğer bu anlamların ilkini alırsak, o zaman sanki kendisi için cennetin hazırlandığı kişiye ait niteliklerin bir sonu olduğu anlaşılır[504]. Her ne kadar o seviyeye ulaşamasalar da, bazı insanların onlara tâbi olarak yahut Allah'ın ihsanı sayesinde veya kendileri hakkında şefaatten söz ettiği kişilerin arasına lütfedip katması ile, veyahut da her ne kadar kusurları bulunsa da itikat açısından müttakîlere tâbi olmaları ve onu kabul etmeleri sayesinde o niteliklere ortak olmaları mümkündür[505].

Sonuçları büyük olan önemli şeylerin sonunda, durumları düşük kişiler de ona ortak olarak zikredilebilir. Buna göre Firavunlara peygamberlerin gön-

---

503 "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir" (el-Enfâl, 8/38).

504 Yani "takvâ sahipleri için hazırlanmış" meâlindeki âyette işaret edilen sakınmanın bir sınırı olmakla nitelemektedir. Ondan sonraki âyette de o nitelikleri açıklamıştır.

505 Cenâb-ı Hakk'ın bir sonraki âyette zikrettiği "bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar..." gibi güzel niteliklere ortak olmaları.

derilmesi anlatılırken daha düşük seviyede olanlar da buna dâhil edilmiştir. Benzer şekilde azametli insanlara hitap edilirken onlardan daha düşük olanların buna dâhil edilmesi uygun bir durumdur. Buna göre üst konumda olanlar daha düşük konumdakileri de içine alır. İşte ilk yorum böyledir. Her türlü
321 noksanlıklardan münezzeh olan Cenâb-ı Hak da [§] Kur'ân-ı Kerîm'de, küfürle inat ve direnmeyi şahıslarında toplayan kâfirleri belirtmektedir. Bunun yanında Allah'tan bir lütuf olarak hayırlı işler yapan iman ehlini de belirtmektedir; ancak bunları hak ettikleri övgülerin en üstünü ile. Bunların ilki, hiç tahsis etmeksizin kendisine vâd ve tehdidin yapıldığı kişilerin en üst düzeyde Allah'ın gazabına ortak oldukları, ancak vurgulu anlatmak ve detay vermek açısındandır. İlk yorum bunun örneğidir. Allah'ın cennet ehlini sâbikûn (önden gidenler) ve ashâbu'l-yemîn (amel defterleri sağdan verilenler) diye ikiye ayırması[506] da bunu desteklemektedir. Sonra sözünü ettiği kişiler hakkında da şöyle buyurmuştur: "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmıştır"[507].

Sonunda buna işaret eden şey de açıklanmıştır. Onlar, ahlâksızlık ve haksızlık yapanlar, fakat bu yaptıklarında ısrar etmeyenlerdir[508]. Bu durum iki şekilde açıklanabilir: **a**) Birincisi, Cenâb-ı Hak lütuf ve ihsanı ile o kişiyi, sonunda kendisinin razı olduğu şeyi yapmaya muvaffak kılıyor. Böylece, her ne kadar günah ve kusur işlemiş olsa da, Rabbinin büyüklüğüne inandığı, O'nun azametinden korktuğu, rahmetini umduğu ve sahibi olduğunu bildiği sınırsız cömertlik ve affını gönülden istediği için, hayatını o razı olduğu şeyle bitirmesini sağlıyor. İşte bu kişi, başlangıçta öndeki kervandan geri kalsa da, sonunda Allah onu o kervana dâhil ediyor. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

506 Muhtemelen müellif burada şu meâldeki âyetlere işaret etmektedir: "Önde olanlar; (erdem, amel ve ödülde) önde olanlar; işte onlar nimetlerle dolu cennetlerde Allah'a en yakın olanlardır" (el-Vâkıa, 56/10-12). "Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenler!" (el-Vâkıa, 56/27 vd).

507 "Muhâcirlerin ve ensârın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur" (et-Tevbe, 9/100). Başka bir âyet de şöyledir: "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır" (et-Tevbe, 9/102).

508 Yani üstün niteliklere sahip kişilerle ilgili olarak üzerinde konuştuğumuz "Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever" (Âl-i İmrân, 3/134) meâlindeki âyetinden hemen sonra bunu zikretmektedir. Bu âyetten sonra, o insanlardan daha düşük konumda olan kişiler hakkında şöyle buyurmaktadır: "Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler" (Âl-i İmrân, 3/135).

b) Yahut Allah onu günahı ve aşırılığı sebebiyle cezalandırır, fakat cezanın sonunda kendini o karışık işlerden arındırır, [§] böylece itikat açısından 423
öndekilerin konumuna gelir ve oraya döner. Cennet bunları şahsında toplayan herkes için hazırlanmıştır, onun için de hazırlanmıştır. Cennet, Allah'ın üstün nitelikliler ve daha düşük olanlar diye belirttiği bu kişiler için veya O'nun af ve merhametle muamele buyurduğu insanlar için hazırlanmıştır. Zira Allah mükâfatı, hak etmenin değil, cömertlik ve lütfun yolu kılmıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[Şirkten Sakınanlar]

Âyetin ikinci mânasını esas alırsak; her şeyden önce âyet bütün bu vasıfları kazanmayı özendirmek amacını taşımaktadır. Mutlak olarak cennet de şirkten sakınan müttakîler için hazırlanmış olur. Onun dereceleri ve ondaki faziletler ve mertebeler, insanın davranışlarında Allah'a muhalefetten sakınması ile ve Cenâb-ı Hakk'a tevessül etmek ve O'nun özendirdiği şeylere koşması ile doğru orantılıdır. Allah'ın cennetteki derecelerin üstünlükleriyle ilgili vâdleri de, bu esasa dayanır. Kâfirler için hazırlanmış olan cehennemin farklı kuyuları bu esasa dayanır; cehennem ehli de davranışlarındaki muhalefet ve inadın farklılığına göre, orada farklı yerlerde bulunur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Büyük Günah İşleyenler]

Takvâ sahipleri için hazırlanmış. Bu cümlenin aslı şudur: Takvâdaki özellik dikkate alındığında, isyanı, küfre götürecek düzeye varmayan kimsenin bu hâli onun takvâ sahibi diye isimlendirilmesine engel değildir. Cehennemin husûsî ve umûmî olarak hazırlandığını belirten âyetlere bakıldığında, o kişinin kâfir diye isimlendirilmesi ihtimali yoktur. Bu durumda büyük günah işleyenlerin, cehennemin kendileri için hazırlandığı kişilere verilen [kâfir] isminin dışında kalması gerektiği ortaya çıkmış, buna karşılık cennetin kendileri için hazırlandığı kişilere verilen [mümin} adının dışında kaldığı kanıtlanmamıştır.

Bu konuda kişinin kesin olarak cehennemde veya cennette olduğunu söylemek, çeşitli açılardan yanlış olur. Birincisi onun cennetten edildiğini söylemek problemli olduğu gibi, cehennemle kuşatıldığı da ifade edilemez, çünkü onun cehennem için hazırlanıp oraya konulduğu da zikredilmemiştir. Aksi takdirde kesin derecede sabit olan bir şâhitliğin şüphe ile düşürülmesi ve sabit olmamış bir şâhitliğin hayal yoluyla tasdik edilmesi durumu meydana gelir.

421 [S] İkincisi, bu durumda Allah Teâlâ'nın af ve rahmet sıfatını düşürmesi söz konusudur. Çünkü büyük günah işleyenler için ilâhî af ve rahmet devreye girmeyecekse Cenâb-ı Hakk'ın af ve rahmetini hak etmeyen kâfirler hakkında kullanması bâtıl olur[509]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü, amelleri tartacak olan terazilerin kurulacağı amel defterlerinin okunacağı âyetlerde açıkça belirtilmesine[510] rağmen, bu iddia terazileri kaldırmakta ve amellere karşılık vermeyi de inkâr etmektedir. Ayrıca Allah Teâlâ'yı nitelemekle emrolunduğumuz Kerîm (cömert) ismine muhalefet etmek şüphesi de söz konusudur, üstelik kişiden yaptığı iyilikleri kabul edip kötülükleri silmekle ilgili çeşitli beyanlar da bulunmaktadır. Burada ise onların yeri değiştirilmektedir (iyilikleri silinip kötülükleri saklanmaktadır)[511]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[Takvâya Ulaşma Yolları]

Şunu da belirtmek gerekir ki takvâya ulaşmak için üç yoldan faydalanılabilir. Birincisi, insan Allah'ın şanını, azametini ve her durumda kendi üzerindeki güç ve kudretini hatırlamalıdır, kendisi bu yolla Allah'ın yüceliğini ve heybetini düşünerek O'na muhalefette bulunmaktan sakınır. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, üzerindeki büyük ihsanını, verdiği nimetleri ve faydalanıp durduğu iyilikleri hatırlar; bunları düşünerek O'ndan haya eder ve kendisine muhalefet etmekten sakınır. Üçüncüsü, Allah Teâlâ'ya muhalefet edenlere yönelik intikamını ve hazırlanmış olan azabını kendi nefsine hatırlatır; böylece kendine acıyarak O'na muhalefet etmekten sakınır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Hülâsa, insan nereden geldiğini ve nereye gideceğini, dünyaya geldiği ilk günden öleceği güne kadar yaptığı bütün davranışlarını düşünür ve bunları sürekli gözünün önünde tutarsa onun takvâya varması kolaylaşır, çünkü bunlar

---

509 "Yani Mûtezile'ye göre küçük günah işleyenlerin af edilmesi vaciptir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 129a).

510 Kur'ân-ı Kerîm'de, kıyâmet günü insanların amellerinin yazıldığı kitapları okuyacakları ve bu amelleri tartmak için adâlet terazilerinin konulacağı açıkça belirtilmektedir. Meselâ; "Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız. "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter (diyeceğiz)!" (el-İsrâ, 17/13-14). "Biz, kıyâmet günü için adâlet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz" (el-Enbiyâ, 21/47).

511 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkâf, 46/16).

insanın şehevî arzularını firenler, sonu gelmez hayal ve beklentilerinin önünü keser. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِى السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ
وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾

[§] ***134. "Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever."*** 423

[İnfak Etmek]

Denildi ki "serrâ'" (السَّرَّاء) kelimesi rahatlık anlamına, "darrâ'" (الضَّرَّاء) da zorluk mânasına gelir. Serrâ'nın (السَّرَّاء) bolluk, darrâ'nın (الضَّرَّاء) da darlık anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu da aynı mânaya gelir. Serrâ' için, çocuklar ve benzerleri gibi kendisi için harcama yapılması kişiye kolay gelen şeydir de denilmiştir, böylesine harcama yapmak insan için kolaydır, fakat yabancıya infak etmek, kişiye zor gelir. Birinci yoruma göre bolluk ve genişlik halinde infak etmek, insana darlık ve fakirlik halinde infak etmekten daha rahat ve daha kolay gelir. Her türlü durumda, yani bolluk ve darda infak ettiği zamandır ki kişi bu övgüye hak kazanır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bu işin insana kolay gelmesinin iki sebebi vardır. Birincisi, kendi elinde olan malın, hakikatte Allah'a ait olduğunu bilmesidir; dolayısıyla onu harcadığında sadece bir elden alıp öbür ele vermiş olmaktadır; sanki o mal Allah'ın elindedir.

İkincisi, Rabbinin cömertliğini ve kudretini bilmesidir; öyle ki kendi ihtiyacının karşılanması ve menfaatinin elde edilmesi daima O'nun cömertliğinin garantisi altındadır. İnsan Allah'ın cömertliğini, ve bundan fazlasıyla faydalanmasını bilmek vasıtasıyla aslında bundan faydalanan kimsenin hiç bir mala sahip olmadığı ve mülkün sahibi dilediği zaman ihsanı bundan mahrum bırakabileceği bilgisine ulaşır.

Onlar bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar. Bu meâldeki âyetin, onları sevindirdiği ve zarara soktuğu halde veya kolaylık ve güçlük halinde, yahut da bela ve nimet halinde anlamlarına gelmesi de muhtemeldir.

[§] Sonra, bütün bu hallerde harcama yapmanın insana kolaylaştırılma- 375
sının sebebi -bu işin her ne kadar takvâyı kolaylaştırdığını zikretmiş ise de- üç şekilde açıklanabilir. Birincisi, senin elinde bulunan malın, onu senin eline

verene ait olduğunu kabul etmendir. O, mal hakkında ve onu koruman konusunda seni imtihan etmektedir. Sen onu başkasına harcadığın zaman, koruma külfeti ve malın hakkını gözetme sorumluluğu senden kalkmaktadır. Hakikatte senin elinde iken kendine sağladığı fayda yok olmamaktadır. Zira infaktan sonra o mal, daha önce senin elinin, kendi elinde bulunduğu varlığın elindedir, o da, Allah Teâlâ'dır. Ancak onun faydasına sahip olacağın için sanki senin elinden yine de gitmemektedir, sadece, az önce söylemiş olduğum o malın sorumluluğu senden düşmektedir. Zira şahsen malından faydalanmayan mal sahiplerinin var olduğu bilinmektedir. Bunun yanında mal sahibi olmadığı halde ondan faydalanan kimselerin bulunduğu da bilinmektedir. Fakat malın, rızası uğrunda harcandığı Allah Teâlâ nezdinde değişen bir şey yoktur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, elindeki malda Allah'ı tercih edene Allah'ın da cömert davranacağını, tükenmez hazinelerinden kendisine bol bol ihsan etme gücüne sahip olduğunu ve bunun O'na güç gelmediğini kalbinin hissetmesidir. Kesin bir şekilde inanıp bilmelisin ki Cenâb-ı Hakk'ın, daha önce sahip olmadığın şeylere seni sahip kılması ile sana verdiği ve sahip kıldığı şey konusundaki kudreti aynıdır ve bunlar O'nun için kolay şeylerdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü, kulun doğuştan sahip kılındığı yaratılışı ve kendisine verilen şeyler fiilen içinde bulunduğu vakte bağlı değildir. Bunlar âhiret için hazırlanması, onunla ebedi hayatını ve hiç tükenmeyecek olan menfaatleri kazanması içindir. O, malı infak etmekle sanki bir şeyi değerinin kat kat fazla fiyatıyla satmış olmakta yahut onu harcamakla köleliğini esaretten kurtarmakta, yahut meşgul olacağı işi önceden iş yerine göndermekte veya ihtiyaç vaktinde kullanmak üzere bir şeyi evinde hazırlamış olmaktadır. Böylesi, insan tabiatına en uygun ve akılla en barışık şeydir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

426 [§] **Öfkelerini yenerler.** Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Gereğini yapmaya muktedir olduğu halde öfkesini yenen kimsenin kalbini Cenâb-ı Hak güven ve iman duygusuyla doldurur"[512]. Öfke üzüntü ile kızgınlık arasında gidip gelen bir duygudur. Kendisinden yukarıda olana karşı üzüntü, aşağıda olana da kızgınlık halini ifade eder. Azîz ve celîl olan Allah, üzüntü ve öfkelerini yenmeleri sebebiyle onları övmektedir.

İnsanları affederler. Yani kendilerine haksızlık yapan insanları affederler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Al-

---

512 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, I, 132; Taberî, *Tefsîr*, IV, 94; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 316.

lah, kendisine haksızlık eden kişiyi affeden insanın izzet ve şerefini artırır"[513]. Kendisine haksızlık yapan kişiyi affeden, bununla iyilik yapmış olmaktadır. Nitekim falanca şöyle iyilik yaptı, filanca iyilik yapmadı denilir.

Allah işini güzel yapanları sever. Buradaki ihsan kelimesi iki anlama gelir. Birincisi, ilim ve marifet, ikincisi de, kendisine borç ve üzerine görev olmayan bir iyilik yapan, onu ancak lütuf olarak yerine getiren anlamına gelebilir.

[Mürtekib-i Kebire]

Burada Allah Teâlâ, güzel işler yapanları zikretmekte ve onları sevdiğini söylemektedir. Az önce geçen **Rabbinizin mağfiretine mazhar olmak için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!** meâlindeki âyette yer alan **müttakîler için hazırlanmıştır,** anlamındaki ifadeyle Allah, cennetin müttakîler için hazırlandığını haber vermiş, cehennemin de kâfirler için hazırlandığını beyan etmiştir[514].

Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Müttakî olmayan kişiler için cennet değil, cehennem hazırlanmıştır. Bu, Hâricîler'in ve yoldan çıkmışların (buğât) görüşüdür. Başka bir grup şöyle demiştir: Allah, cehennemin kâfirler için hazırlandığını haber vermiştir; öyle ise büyük günah işleyen kişi cehennemin kendileri için hazırlandığı kâfirlerden değildir, cennetin kendileri için hazırlandığı müminlerdendir. Bazıları ise şöyle bir fikir beyan etmiştir: Allah cehennemin kâfirler için, cennetin de müttakîler için hazırlandığını haber vermiştir. Müttakîleri, kendisine isyandan sakınanlar, emrine ve
yasağına aykırı davranmayı terk edenler diye nitelemiştir. [§] Günahı bulunan 437
insanlar, azîz ve celîl olan Allah'ın mutlak olarak ifade buyurduğu **müttakîler için hazırlanmıştır** hükmünün kapsamına girmezler, fakat **kâfirler için hazırlanmıştır** hükmüne de dâhil olmazlar. Onlar için cehennemde ayrı bir yer vardır[515].

Bize gelince şöyle deriz: Günah işleyen müminlerin, şu **genişlikte olan cennet** meâlindeki âyetin ve **müttakîler için hazırlanmıştır** meâlindeki ilâhî beyanın[516] kapsamına girmeleri ümit edilir. Bunun delili de şu meâldeki âyet-i kerîmedir: "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak günahlarını

---

513 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 163; II, 235, 438; Tirmizî, "Birr", 82.

514 Âl-i İmrân, 3/131.

515 Mâtürîdî bununla Mûtezile'nin görüşünü kastetmiş olmalıdır.

516 Âl-i İmrân, 3/133.

itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder"[517]. Cenâb-ı Hak burada onların iyi işe kötü işi karıştırdıklarını söylemektedir. Sonra da **umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder,** buyurarak tövbelerini kabul edeceğini vâdetmektedir. Buradaki "umulur ki" anlamına gelen (عسى) lafız, Allah hakkında kullanılınca gereklilik ifade eder. İkincisi, Allah Teâlâ'nın; "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz"[518] meâlindeki âyetinde, onların güzel işlerini kabul edeceğini, kötü işlerini de görmezden geleceğini haber vermektedir. Kötü işlerini görmezden gelince onların kötü amelleri kalmamaktadır; dolayısıyla onlar da **müttakîler için hazırlanmıştır** meâlindeki ilâhî beyanının hükmüne dâhil olurlar.

وَالَّذِينَ اِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً اَوْ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ
فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اللّٰهُ وَلَمْ يُصِرُّوا
عَلٰى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾ اُولٰٓئِكَ جَزَٓاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ
رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا وَنِعْمَ اَجْرُ
الْعَامِلٖينَ ﴿١٣٦﴾

135. "Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler."

136. "İşte onların yaptıklarının karşılığı rableri tarafından bir bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan cennetlerdir. Onlar orada temelli kalacaklardır. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!"

Buradaki ilk âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman, Allah'ı hatırladıkları-**

---

517 "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır" (et-Tevbe, 9/102).

518 "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkâf, 46/16).

nı da hemen günahlarının bağışlanmasını isterler. Onlar söze şöyle devam ederler: **Zaten günahları ... bile bile ısrar etmezler.** Cenâb-ı Hak, onların günah işledikleri yahut da kendilerine zulmettikleri zaman Allah'ı andıklarını haber vermektedir. Onların kendilerine kötülük etmelerinin hangi anlama geldiğini daha önce açıklamıştık[519]. Onlar, ihlâsla kendilerini Allah'a teslim etmemişlerdi. Zulüm, bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır; [§] buna göre onlar 478
kendilerini Allah'a teslim etmedikleri zaman, öz varlıklarını ait olmadıkları yere koymuş olmaktadır. Bundan dolayı kendilerine kötülük etmiştirler.

Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler. Yani onlar günahlarının bağışlanmasını isterler, günahları Allah'tan başka kimsenin bağışlayamayacağını da bilirler. Üstelik günah işlemekte de ısrar etmezler. Bir şeyde ısrar etmek onu yapmaya devam etmektir. Âyet-i kerîme haber vermektedir ki onlara verilecek olan karşılık, âyetin sonunda belirtilen nimetler de dâhil olmak üzere Rableri tarafından bağışlanmadır, içinden ırmaklar akan cennetlerdir ve orada onlar ebedi olarak kalacaklardır.

Bu âyetler, daha önce müttakîlerden olmasalar da kötülük ve ahlâksızlık yapan insanlar tövbe ettikleri zaman, cennetin kendileri için hazırlanan kişilerden olacaklarına dair görüşümüzü teyit etmektedir. Bunun bir örneği de Allah'ın, onların kötülüklerini görmezden geleceği, affedici ve bağışlayıcı olması itibariyle onları affedeceğidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman. Bu ilâhî beyan, zulmün çirkin bir iş yapmaktan farklı olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Her ikisinden de aynı şeyin kastedilmiş olması ihtimali de vardır, çünkü âsi olan her insan kendine zulmetmiştir anlamına gelir; her ikisi de insana zarar vermekte ve elde edeceği mükâfatı azaltmaktadır. Çünkü o, yapmaması gerekeni yapmış, yapmaması gereken tercihi yapmıştır; bunların ikisi de kendisine kötülük etmiş mânasına gelir. Allah'ın koyduğu sınırları aşanların veya aklın ve şeriatın kabul etmediğini yapmayı tercih edenlerin bu yaptıkları da çirkin bir fiildir. Bu da özellikleri anlatılan zulüm anlamına gelir, çünkü o, yapmaması gerekeni yapmış ve iradesini kendi lehinde olmayan bir fiile yöneltmiştir. Bu da hem aklın hem de dinin yasakladığı şeydir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

519 bk. Âl-i İmrân, 3/117 âyetinin tefsiri.

Âyetteki zulüm ile çirkin fiilin (fâhişe / fevâhiş) farklı şeyler olması da muhtemeldir. Çünkü "zulm" (الظلم) lafzı, Allah'ın emrine muhalif küçük büyük her şeyi içine alan bir isimdir. Bundan dolayıdır ki hayırlı işler yapan insanların en küçük hataları da zulüm olarak nitelemiştir. Nitekim Âdem aleyhisselâm ile Havva'ya cennetteki meyveyi yemeleri üzerine şöyle buyurulmuştur: "Zâlimlerden olursunuz"[520]. Şirk konusunda da şöyle buyurulmuştur: "Allah zâlimler topluluğunu doğru yola eriştirmez"[521]. Çirkin fiiller, az olsun,
429 çok olsun çirkinliği açık ve belli olan günahlardır. [S] Buna bağlı olarak eksik olana zulüm denilmiştir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı"[522]. Ayıp ve noksanlık, bazan çirkin olmakla da nitelenir, fakat onlar çok ve alenî olursa bu seviyeye gelir; bunun örneği de küçük hatalar anlamına gelen zellelerdir[523]. Nitekim helâl kılınan mubahlardaki temizlik niteliği ve o derecedeki benzerleri de böyle olur[524]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bir de, terk edilip bağışlanma istemeyi gerektiren her büyük günahı belirlememize ihtiyaç yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın "Kıyâmet gününde ona azabı kat kat verilecek"[525] meâlindeki âyetinde ve devamında, şirk, zina, adam öldürmek ve daha küçük günahları mağfiret edeceğini vâd etmiş olması, bütün günahların tövbe etmekle bağışlanacağını gösterir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

520 "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zâlimlerden olursunuz, dedik" (el-Bakara, 2/35).

521 "Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim 'Rabbim hayat veren ve öldürendir' deyince o, 'Hayat veren ve öldüren benim' dedi. İbrâhim 'Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir' dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zâlimler topluluğuna rehberlik etmez" (el-Bakara, 2/258).

522 "Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. İki bağın arasından bir de ırmak akıtmıştık" (el-Kehf, 18/33).

523 Yani zelleler çok ve alenî yapıldığında zulüm diye nitelenir.

524 "Helâl kılınan şeyler konusunda, nihaî sınıra ulaştığında "tayyib" (الطيب) denildiği gibi mubah olan şeyler için de mutlak olarak böyle denilmez. Bu da onun gibidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 130a).

525 "Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyâmet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedi kalacaktır. Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir" (el-Furkān, 25/68-70).

[Çirkin Fiil]

Onlar çirkin bir şey yaptıkları zaman. Bu beyandaki çirkin şey ile aklın kötü ve çirkin saydığı fiilin kastedilmiş olması muhtemeldir. Başka âlimler şöyle dediler: Haram kılınan ve yapılması yasaklanan her şey çirkindir. İlk görüş sanki maksada daha yakındır, çünkü bir şey kötü ve çirkin olmakta nihaî sınıra varmazsa ona çirkin denilmez; nihaî sınıra varınca çirkin denilir. Bir şeye temiz (tayyib) denilmesi de böyledir; şey ancak helâl olursa ve lezzette nihaî sınıra ulaşırsa, ona temiz denir. Bunun yanında helâl olan her şeye mutlak olarak temiz (tayyib) denmesi söz konusu değildir. Benzer şekilde haram kılınan ve yasaklanan bütün fiillerin çirkin olduğu söylenemez; ancak kötü ve çirkin olmakta nihaî sınıra ulaşırsa çirkin denir. Dolayısıyla haram kılınan ve yasaklanan her şey için bu niteliğin kullanılması doğru olmaz. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Temiz (tayyib) insan tabiatının temiz gördüğü şeydir; dolayısıyla bir şeyin temizliği insan tabiatının nihaî sınırına ulaşırsa, o şey temizdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bile bile ısrar etmezler. Günah olduğunu bile bile onu yapmazlar, aksine ondan dönüş yaparlar. Günahından dönüş yapanlar için de âyette belirtilen karşılık verilecektir.

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ
كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾

[§] ***137. "Sizden önce nice uygulamalar geçmiştir. Yeryüzünde gezin de*** 440
yalanlayanların sonunun ne olduğuna bir bakın."

Sizden önce nice uygulamalar geçmiştir. Bu anlamdaki beyanın çeşitli hükümlere ihtimali vardır. Bu hükümler iki şekilde olabilir. Biri onların lehine olmasıdır; bundan maksat itaat etmeleri ve hakka uymaları halinde kendilerine sevap verilmesidir. Diğeri de onların aleyhine olmasıdır, bundan da maksat Allah'ın emirlerine muhalefet ve isyan etmeleri halinde kendilerine azabın gelmesidir. Âyetteki "sünen" (سنن) kelimesi ile şeriatın koyduğu hükümlerin kastedilmiş olması muhtemeldir.

[Yeryüzünde Dolaşma Emri]

Yeryüzünde gezin! Peygamberleri yalanlayan ve kendilerine geleceği söylenen azabı yalan sayan insanların izlerini görmek için yeryüzünü dolaşın! Yahut başlarına gelenleri bilen kişilere sormanız ve onların da geçmiş ümmetlerin

nasıl helâk edildiklerini size haber vermeleri için dolaşın! Bu, azîz ve celîl olan Allah'ın onlara ikazıdır: Eğer siz Hz. Peygamber'i (s.a.) yalanlarsanız, sizden öncekilerin başına gelen felâketler sizin de başınıza gelir. Fakat ona itaat ederseniz, onlara verilen sevap size de verilecektir. Yalanlamaları yüzünden onlara verilen cezadan ibret alın! Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bunun gibi âyetlerin anlamı şöyledir: "Eğer onlara soracak olursan sana haber verirler". Denilmiştir ki **Yeryüzünde gezin!** Yani Kur'ân'da geçmiş ümmetler hakkında verilen haberleri düşünün, böylece sanki yeryüzünü dolaşmış olursunuz. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bunun gibi âyetlerin anlamı şudur: "Eğer onlara soracak olursan sana haber verirler". Muhakkak ki Kur'ân-ı Kerîm'de sizden önceki ümmetlere dair haberler vardır; tasdik ve itaat ettiklerinde kendilerine verilen sevap hakkında, yalanladıklarında da onlara verilen ceza hakkında bilgiler mevcuttur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Sizden önce nice uygulamalar geçmiştir. Bu ilâhî beyanının, peygamberleri yalanlayan ve tasdik edenler hakkında gelmiş olması muhtemeldir. Bu durumda **Yeryüzünde gezin!** meâlindeki cümlenin de, eğer yeryüzünü dolaşırsanız onların izlerini görürsünüz ve bu sayede her iki grubun âkıbetini anlamış olursunuz, anlamına gelmesi muhtemeldir. Bunun, onların izleri konusunda düşünmeyi ve kendileriyle ilgili haberlere dair tefekkürde bulunmayı emretmesi anlamına da gelebilir. Bu sayede onlar, kendilerinin tâbi tutulduğu imtihan yeni bir şey olmayıp eski ümmetlerde de mevcut olduğunu bilirler. Buradaki "sünen" (سنن) kelimesi ile onlardan önce insanların imtihan edilmeleri için konulan hükümler de kastedilmiş olabilir. Böylece belaya uğratılma işinin, örneği daha önce görülmemiş bir uygulama olmadığını, bilakis önceki ümmetlerin hayatlarında uygulandığını bilirler! Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim"[526]. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti"[527]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

هَٰذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ ١٣٨

371 [§] ***138. "Bu Kur'ân insanlara bir açıklama, takvâ sahipleri için de bir hidâyet ve bir öğüttür."***

---

526 "Deki Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim, bana ve size ne yapılacağını da bilemem, ancak bana vahyedilene uyarım. Ben yalnızca açık bir uyarıcıyım" (el-Ahkâf, 46/9).

527 Âl-i İmrân, 3/144.

Bu, insanlara bir açıklamadır. Bununla Kur'ân-ı Kerîm kastedilmektedir. O **insanlara bir açıklamadır** ve sapıklığa karşı da **bir hidâyettir, takvâ sahipleri için de bir öğüttür.** Yani müttakiler ondan öğüt alırlar. **İnsanlar için bir açıklamadır** anlamındaki cümle ile önceki ümmetler hakkında geçtiği belirtilen uygulamaların kastedilmiş olması da muhtemeldir.

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١٣٩﴾

139. "Gevşeklik göstermeyin, üzülmeyin; eğer inanmışsanız şüphesiz en üstün olan sizsiniz."

Gevşeklik göstermeyin! Yani düşmanla savaşmakta zaaf göstermeyin! Başınıza gelen yaralanmalardan da **üzülmeyin!** Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmuştur: "Eğer siz (Uhud'ta) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da benzeri bir yara almıştı"[528]. **Gevşeklik göstermeyin!** Bu beyanı, savaşta gevşeklik göstermeyin, çünkü siz Allah için çalışıyorsunuz, anlamına da gelebilir. Çünkü onlar şeytan adına çalışıyor fakat zaaf göstermiyorlardı.

Üzülmeyin! Yani savaşta öldürülen kardeşlerinizin kaybına üzülmeyin! Bu beyanın, aldığınız yaralardan dolayı üzülmeyin, anlamına gelmesi de muhtemeldir; yani bu yaralar sizi düşmanla savaşmaktan alıkoymasın, size mükâfat ve şehitlik verilecektir.

Şüphesiz en üstün olan sizsiniz. Bu ilâhî beyanın; âhirette en üstün siz olacaksınız anlamına geldiği söylenmiş, haklı delillerle en üstün siz olacaksınız denilmiş, zafer kazanarak siz üstün geleceksiniz, yani âkıbet sizin olacaktır da denilmiştir. Bunun, eğer savaşta zaaf göstermezseniz, azîz ve celîl olan Allah'a ve Resûlü'ne (s.a.) âsi olmazsanız zafer sizin olacaktır, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Şayet öldürülürseniz şehit olacağınız ve Allah katında sizin canlı, onların ise ölü olacaklarından dolayı en üstün siz olacaksınız, anlamına da gelebilir.

Eğer inanmışsanız. Yani çünkü siz iman ettiniz. Bu cümle şart değil, haber anlamındadır. Nitekim şu âyet-i kerîmede de aynı anlam söz konusudur: "O kadınlar Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz"[529]. Burada da, çünkü onlar Allah'a iman ediyorlar, anlamındadır. **Eğer inanmışsanız** meâlindeki cümle, çünkü Allah'ın vâdine ve verdiği habere inanmışsanız, anlamına da gelir.

---

528 Âl-i İmrân, 3/140.

529 el-Bakara, 2/228.

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا
بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللّٰهُ
لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

437 [§] *140.* ***"Eğer siz (Uhud'ta) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da benzeri bir yara almıştı. O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz ki Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın ve uğrunda şehitleri olsun diye. Allah, zâlimleri sevmez."***

Eğer siz (Uhud'ta) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da benzeri bir yara almıştı. Bu âyetin yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. İşin sonunda -yani Uhud'ta- **siz bir yara aldıysanız,** müşrikler de Bedir'de **benzeri bir yara almışlardı.** *En doğrusunu bilen Allah'tır,* fakat Cenâb-ı Hak bunu, onların özel muameleye tâbi tutulmadıklarını bilmeleri için müslümanları teskin etmek üzere buyurmuştur.

[Savaş ve Zafer]

O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz. Bu âyete çeşitli anlamların verilmesi mümkündür. Zafer bir gün müminlerin, başka bir gün de onların olur, anlamına gelebilir. Azîz ve celîl olan Allah, düşmana karşı cihâd etmeyi ve savaşmayı müminler için bir imtihan sebebi kıldı, bu yolla onları imtihan etmektedir; bazan onlar, bazan da düşman zafer kazanıyor. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz"[530]. Başka bir âyette de şöyle buyuruyor: "Biz onları iyi durumlarla da, kötü durumlarla da imtihan ettik"[531]. Cenâb-ı Hak, her vesile ile kullarını imtihan etmektedir; bazan iyilikle, bazan da kötülükle onları sınamaktadır. Zafer günlerini insanlar arasında dolaştırmanın başka bir gayesi de olabilir, o da şudur: Şayet yardım ve zafer hep müslümanların olsaydı, o zaman kâfirler İslâm'a girdiklerinde kendi tercihleriyle değil, zaferin sürekli müslümanlarda olduğunu gördüklerinde canlarından korktukları için istemeyerek, zorla ve kahrolarak iman etmiş olacaklardı. Buna mukabil zafer ve galibiyet hep kâfirlerde olsaydı, bu defa inkârcılar kendilerinin hak yolda olduğunu düşünecekler ve bu da kendilerini İslâmiyeti benim-

530 el-Enbiyâ, 21/35.

531 el-A'râf, 7/168.

semekten alakoyacaktı. Müminlerin maruz kaldıkları belaların, kendilerinin işlediği günahtan yahut Allah'ın emrini terk etmek veya yasağını çiğnemek suretiyle ilâhî emirlere muhalefet etmelerinden dolayı gelmiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Azîz ve celîl olan Allah'ın "Siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[532] ve "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur"[533] beyanındaki zafer vâdi konusunda bazı inkârcılar şöyle bir tenkit ileri sürebilirler: Siz O'nun dinine yardım ederseniz, Allah da size yardım edeceğini vâd
etmedi mi? [§] Üstelik O size yardım ederse kimsenin sizi yenemeyeceğini de 437
haber verdi. Fakat siz O'nun dinine yardım ettiğiniz zaman O size yardım etmedi; bu, vâdinden dönmek değil midir? Şayet size yardım ettiği halde mağlup olmuşsanız, o zaman da verdiği haber yalandır.

Bu tenkitlere çeşitli cevaplar verilebilir. Şöyle denilir: Azîz ve celîl olan Allah'ın "Siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[534] meâlindeki beyanı, siz Allah'ın dinine dünyada yardım ederseniz Allah da size âhirette yardım eder, anlamına gelebilir. Siz Allah'ın dinine yardım ederseniz Allah da dünyada çeşitli kesin delillerle[535] size yardım eder, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şâhitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz"[536]. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol [ve zafer] vermeyecektir"[537]. Şöyle de denilmiştir: Bu âyet, siz Allah'ın dinine yardım eder ve O'na âsi olmazsanız O da size yardım eder ve kimse size galip gelemez, anlamına gelebilir. Şu da söylenmiştir: Siz topluca Allah'ın dinine yardım ederseniz O da size yardım eder, anlamına da gelebilir. Bu, Resûlullah'ın (s.a.) şu hadisine de uygun düşmektedir: "Aynı sözde ittifak eden on iki bin kişilik bir ordu, sayı azlığı sebebiyle mağlup edilemez"[538]. Bir âyette de şöyle buyurulmaktadır: "O size istediğiniz

---

532 Muhammed, 47/7.

533 Âl-i İmrân, 3/160.

534 "Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır" (Muhammed, 47/7).

535 "Delillerle ve kâfirlere üstün gelmekle, onları susturmak ve kendilerine galip gelmekle yardım eder" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 130a).

536 el-Mümin, 40/51.

537 en-Nisâ, 4/141.

538 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 294, 299; İbn Mâce, "Cihâd", 25; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 82.

her şeyi verdi"[539]. Şöyle de söylenmiştir: Siz Allah'ın dinine yardım ederseniz, Allah da size yardım eder; yani zaferi ve başarıyı sonunda size nasip eder. Böyle de olmuştur; başta müminlere galip gelmişlerse de, bütün savaşlarda nihai zafer müminlerin olmuştur. Bazan savaşların onların aleyhine tecelli etmesi de kendilerinin kusurları yüzündendi; "O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı"[540] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi ya sayıca çok olduklarına güvenmişlerdi yahut da Resûlullah'a (s.a.) muhalefet etmişlerdi[541].

O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz. Bu ilâhî beyan, onların elde ettikleri galibiyetin Allah'tan geldiği anlamına işaret etmektedir. "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur"[542] meâlindeki âyet de bunu desteklemektedir. Aksi halde bu üstünlüğü sürekli olarak o iki ordudan birine verirdi; halbuki Allah onu her iki tarafa da vereceğini haber vermektedir. Üstünlüğün ancak galibiyetle elde edileceğini de herkes bilmektedir.
458 [S] Bu da göstermektedir ki insanlar kazanmış olsalar da zafer Allah'tandır, insanların gayreti ilâve bir unsurdur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz. Bu ilâhî beyan, fiil ve tedbir olarak müşriklere üstünlük sağlamanın Allah'a ait bir tasarruf olduğuna da işaret etmektedir, çünkü O, üstünlüğü kendine nispet etmektedir; diğer yandan [buyruğa aykırı davranmak] bir günahtır, mağlubiyettir ve aşağılanmadır. Burada mâsiyet fiilinin yaratıcısı ve takdir edicisi olması itibariyle Allah'a izafesinin caiz olduğu görülmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, bu onların Allah'a isyan etmiş olmaları sebebiyledir[543]. *En doğrusunu bilen Allah'tır*[544].

---

539 "O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zalim, çok nankördür!" (İbrâhim, 14/34).

540 "Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihâyet geriye çekilmeye başlamıştınız" (et-Tevbe, 9/25).

541 "Uhud savaşında olduğu gibi. Okçular, Hz. Peygamber'in (s.a.) emrine muhalefet etmişler, onlara yerlerinden asla ayrılmamalarını emrettiği halde onlar bu emre uymamışlardı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 130a).

542 Âl-i İmrân, 3/160.

543 Yani müşriklerin müminlere galip gelmelerinin onların kendi fiilleri olduğunu Cenâb-ı Hak biliyordu. Onlar bu fiille isyan etmiş oluyorlardı.

544 "Bu âyet, daha önce zikrettiğimiz gibi mâsiyeti Cenâb-ı Hakk'ın yarattığına da işaret etmektedir. Üstünlük sağlamanın Cenâb-ı Hakk'a nispet edilmesi, fiil ve tedbir olarak onu müşriklere vermesinin de O'na ait bir tasarruf olduğuna işaret etmektedir. Bu durumda üstünlük ancak müşriklerin galibiyetiyle gerçekleşir. Fakat onlarda günah işlemek söz ko-

Şimdi, mâlumdur ki müslümanlar galip gelmiş olsalardı bu, delile daha uygun, davete daha açık ve kabulü daha kolay olurdu. Her türlü iyilik de bunda olurdu. İşte bu da, Cenâb-ı Hakk'ın imtihan için en uygun olanı (aslah) vermesinin şart olmadığını gösterir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Azîz ve celîl olan Allah'ın **O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz** meâlindeki buyruğu, aslah olanı verir görüntüsünü reddetmektedir. Mûtezile mensupları, Allah, dinde ancak aslah olanı yapar, demektedir. Onlara, kâfirlerin müminlere üstün gelmelerinde müminler için hangi menfaatin bulunduğu sorulmalıdır.

Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın diye. Yani onun imtihanla mümin olacağını gaipte bilmiş olduğunu fîlen ortaya çıkarsın diye, gözler de onu mümin olarak görsün ve olacağını bildiği şeyin olduğu görülsün diye. Buradaki "bilmek" (العلم) fiili ile mâlumun, yani bilinenin kastedilmiş olması mümkündür. "Namaz Allah'ın emridir", cümlesinde olduğu gibi, yani namaz Allah'ın emriyle farz olmuştur[545].

Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın diye. Bu beyana çeşitli anlamlar yüklenebilir. Birincisi, Allah'ı nitelendirdiğinde O'nunla beraber yaratıkları da andığın zaman, mahlûkatın ezelî olduğu hatasına düşülmesin diye onların yaratılma zamanını da hatırlarsın. Yaratıkları hiç anmadan Cenâb-ı Hakk'ı nitelendirdiğinde ise [§] O'nu ezelî olarak nitelemiş olursun. Tıpkı, O ezelde 343
âlimdir, kādirdir, işitendir dediğin gibi. Bunun yanında mâlum olanı, takdir edileni ve işitileni zikrettiğin zaman, bunların da ezelî olduğu vehmini ortadan kaldırman için onların oluş zamanını da zikredersin. Bize göre hâlik, râzık ve benzeri isimler böyledir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, Allah'ın mâlumu olan bilgiyi mecaz statüsünde ilim diye zikretmendir. Aynı şekilde ilâhî azabın da Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah'ın emri" diye anılması gibi[546]. İnsanlar namaz ve diğer ibadetlere, Allah'ın emri ile yapıldığı anlamında olmak üzere, Allah'ın emri demişlerdir. Kezâ cenneti de, ilâhî rahmet orada tecelli edeceği için, Allah'ın rahmeti diye anmışlardır[547]. Buna göre **Allah gerçek müminleri bilsin diye,** anlamındaki cümle, gerçek müminler Allah'ın ilmi üzere olsunlar diye, mânasına gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

nusu idi. İşte bu, mâsiyet fiilinin, yaratmış ve takdir etmiş olması itibariyle Allah'a nispet edilmesinin de caiz olduğunu gösterir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 130a).

545 Yani o, Allah tarafından emredilmiş olan bir şeydir.

546 Meselâ bk. Hûd, 11/43, 76; en-Nahl, 16/33.

547 Meselâ bk. Âl-i İmrân, 3/107; en-Nisâ, 4/175; el-A'râf, 7/151; el-Câsiye, 45/30.

Üçüncüsü, **Allah gerçek müminleri bilsin diye,** yani Allah gayb âleminde mümin olduklarını bildiği kişilerin görülür âlemde mümin olduklarını bilsin diye. Çünkü Allah, gayb âlemini de, görünen âlemi de bilmektedir. Bu bilgi, onun sonradan elde edilmesiyle kazanılmış değildir. Bu şuna benzer: Yarını bilmek isteyen biri onu yarının gerçekleşmesinden sonra gerçekleşmiş olarak bilmiş olur. Onun için henüz olması vaki olanların bilgisi oluşmamıştır[548]. Buna göre şöyle denilir: Yaratmadan önce bildiği şeyi, yaratma zamanında aynı şekilde var olacağını bilsin diye. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bazı tefsirciler şöyle demiştir: İnsanları imtihan etmek amacıyla var olacağını bildiği şey gerçektenvar olsun diye. Bu söz de bizim söylediklerimizle aynı yere varır. Bazıları da "li ya'lemehullah" (ليعلم الله) beyanıyla onu görmesi için anlamını vermiştir. Bu söz, sahibinde oluşan bir zannın ifadesidir, O, bu sözün görmekle ilgili olduğunu zannetmektedir; bu ifade belki daha kolay ve şüphelerden daha uzaktır, ancak Allah'ı hakkıyla bilenlere göre bunların ikisi de aynıdır.

458 [§] Bu ve benzeri âyetlerde Allah'a atfedilen şeyler konusunda asıl olan, yaratıklar tarafından bilinen kelime ve sözleri kullanmaktır. Sonra O'na nispet ve işaret edilen her şey, atfetme halinden önce bilinen anlama döndürülür. Şayet o nispet ve işaret olmasaydı, lafızda müşterek, ancak mânada muhtelif olma ilkesinden dolayı, bilemeyeceğimiz bir anlamı izafet halinde de takdir edemeyiz. Cenâb-ı Hakk'a nispet etme işi de böyledir. Bu, azîz ve celîl olan Allah'ın, "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır"[549] meâlindeki âyetini de vuzuha kavuşturur. Hiç bir kimse Allah'a atfedilen edilen "sınırlar" (hudûd) kelimesini başka varlıklara nispet edilen gibi anlamaz. Allah'ın evleri[550], Allah'ın kulları[551], Allah'ın ruhu ve kelimesi[552] ve benzeri tamlamalar de böyledir. Bizim tartışmakta olduğumuz şey de bunun gibidir.

---

548 Muhtemelen Mâtürîdî burada şunu demek istiyor: Yarınla ilgili olarak vaki olmuş reel bir kendisinde bilgi yoktur ki, yarın olmadan önce onu vuku bulmuş diye bilsin! Bu örnekle de Allah'ın ilmi ile insanların ilmini birbirinden ayırmaktadır.

549 "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Bilmek isteyenler için onları açıklamaktadır" (el-Bakara, 2/230; ayrıca bk. el-Mücâdele, 58/4).

550 "Evler" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de çoğul sîgasıyla Allah'a atıf edilmez, ama tekil sîgasıyla atfedilir. Nitekim şu âyet-i kerîmede bu husûs görülmektedir: "Ey rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vâdiye yerleştirdim" (İbrâhim, 14/37; ayrıca bk. el-Bakara, 2/125; el-Hac, 22/26.

551 "Ancak Allah'ın ihlaslı kulları bu cezanın dışındadır" (es-Sâffât, 37/40; ayrıca bk. 74, 128, 160, 169; ed-Duhân, 44/18; el-İnsan, 76/6).

552 "Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Îsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı

Cenâb-ı Hakk'ın kendisini, var olacak olan her şeyin nasıl olacağını, oluşum halini ve olduktan sonra, bu durumun oluştuğunu bilmekle nitelemek mümkündür. Ancak buradaki değişimin, her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan Allah'ta vuku bulması söz konusu değildir; zira hal ve konumların değişimi ve dönüşümü, sonradan olmanın alâmetlerinden ve yaratılmışlığın belirtilerindendir.

[§] **Sizden uğrunda şehitleri olsun diye.** Yani Allah yolunda düşmanla- 437
rının eliyle şehit edilenler. Bu cümlenin insanlara şâhit olasınız diye, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmaktadır: "İşte böylece, siz insanlara şâhit olasınız diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık"[553]. Bu âyet, müminler kendi şahısları hakkında da adâlete ve insanların haklarına riâyet etmedikleri takdirde, sadece iman ile insanlara şâhitlik etmeye hak kazanamayacaklarına işaret etmektedir.

وَلِيُمَحِّصَ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرٖينَ ﴿١٤١﴾

141. "Bir de Allah, iman edenleri günahlardan arındırmak, kâfirleri de yok etmek için böyle yapıyor."

Allah, iman edenleri günahlardan arındırmak için böyle yapıyor. Yani onları günahlarından ve yaptıkları kötülüklerden temizlemek için böyle yapıyor. **Kâfirleri de yok etmek için böyle yapıyor.** Yani onları helâk etmek ve köklerini kazımak için.

İman edenleri günahlardan arındırmak için. Bu meâldeki ifade, günahların temizlenmesi konusunda daha önce belirttiğimiz Resûlullah'ın (s.a.) şu hadisinde açıklanmaktadır: "Kılıç, günahları siler süpürür"[554]. Kâfirleri de yok etmek için anlamındaki cümle de, onları helâk edecek, fakat kılıç onları küfür günahından temizlemeyecektir, bilâkis onları cehennemde mahvedecektir.

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذٖينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرٖينَ ﴿١٤٢﴾

---

kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur" (en-Nisâ, 4/171; bk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, "rûh" maddesi).

553 "İşte böylece, siz insanlara şâhit olasınız, peygamber de size şâhit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık" (el-Bakara, 2/143).

554 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 185; Dârimî, "Cihâd", 19.

142. "Yoksa, Allah içinizden cihâd edenleri ortaya çıkarmadan ve sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz?"

Yoksa siz cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz? Bu meâldeki cümleye, bilâkis siz cennete gireceğinizi sanıyordunuz, diye anlam verilmiştir. **Allah içinizden cihâd edenleri ortaya çıkarmadan.** Bu ifade iki şekilde açıklanmıştır. Allah içinizden cihâd edenleri bilmemiştir, yani onlar cihâd etmemiştir, diye anlam verilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Buradaki "lemmâ" (لَمَّا) lafzı, "illâ" (إلَّا) anlamına gelir; buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Allah sizden cihât edenlerin kimler olduğunu ortaya çıkarmadan onlar cennete giremez. Bu, azîz ve celîl olan Allah'ın şu âyeti gibidir: "Hiç kimse yoktur ki başında bir gözetleyeni bulunmasın!"[555] Buradaki "lemmâ" (لَمَّا) edatı şeddeli okunduğunda, başında mutlaka bir gözetleyeni vardır, anlamına gelir. Şeddesiz okunduğunda da baştaki "lam" (ل) te'kîd lamı, "mâ" (ما) da bağlaçtır; her nefsin başında bir gözetleyici olur, anlamına gelir.

Allah içinizden cihâd edenleri ortaya çıkarmadan. Bu meâldeki cümle hakkında iki yorum yapılmıştır: Birincisi, ortaya çıkarmadı şeklindedir, bu da
438 iki şekilde belli olur. Biri, Allah onların cihât etmeyeceklerini biliyordu. [S] Nitekim insanlar şöyle der: Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz[556]. Yani Allah'ın olmamasını dilediği şey olmaz. Diğeri de Allah her şeyi bilir, eğer sizden cihât edenler olsaydı, mutlaka onu da bilirdi, onu ancak olmadığı için bilmedi. Azîz ve celîl olan Allah "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[557] meâlindeki beyanı da bunun gibidir. Yani onlara hiç kimse şefaat etmez.

İkincisi âyetteki "lemmâ ya'lem" (لَمَّا يَعلم) lafzı, "illâ" (إلَّا) anlamına gelir. Aynen şeddeli olarak okunan "Onun başında mutlaka bir gözetleyeni vardır!"[558] meâlindeki âyette olduğu gibi. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: **Siz cenne-**

---

555 et-Târık, 86/4.

556 Muhtemelen müellif burada Ebû Dâvûd'un rivâyet ettiği bir hadise işaret etmektedir. Ebû Dâvûd bu hadisi, Benû Hâşim'in âzâdlısı Abdülhamîd vasıtasıyla, onun, Hz. Peygamber'in (s.a.) kızlarından birine hizmet eden kendi annesinden rivâyet etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.) kızı, ona Resûlullah'ın kendisine şunu öğrettiğini söylemiş: "Sabahleyin kalktığında; "sübhânellahi ve bihamdihi lâ kuvvete illâ billah mâ şâellahu kân ve mâ lem yeşe' lem yekün" (سبحان الله وبحمده لا قوة إلا بالله، ما شاء الله كان وما لم يشأ لم يكن) diye söyle! (Allah'ı tesbîh eder, O'na hamdederim. Allah'tan başka kuvvet sahibi kimse yoktur. Allah'ın dilediği şey olmuş, dilemediği de olmamıştır). Zira sabahleyin bunu söyleyen ölünceye kadar korunur. Akşamleyin bunları söyleyen de sabaha kadar korunmuş olur" (Ebû Dâvûd, "Edeb" 101).

557 el-Muddessir, 74/48.

558 et-Târık, 86/4.

te gireceğinizi mi sanıyordunuz? Hayır, Allah sizin cihât ettiğinizi görmeden giremezsiniz. Yani cihât etmedikçe ve Allah da sizin cihât ettiğinizi ortaya çıkarmadıkça giremezsiniz. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Azîz ve celîl olan Allah'ın **Sizden sabredenleri belirlemeden,** meâlindeki buyruğu da böyledir. Yani Allah'ın sabredeceğini bildiği kişinin o halini ortaya çıkarmadan. Aynen "Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; kezâ O, yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır"[559] meâlindeki âyet gibi. Yani Allah, doğru söyleyeceğini bilmiş olduğu kişileri mutlaka ortaya çıkaracak, yalan söyleyeceğini bilmiş olduğu kişileri de mutlaka ortaya çıkaracaktır. "İçinizden cihât edenleri ortaya çıkarmak için"[560]. Yani cihât eceklerini Allah'ın bilmiş olduğu mücahidleri ortaya çıkarmak için. "Gizliyi ve açığı bilendir"[561] meâlindeki âyet de böyledir. Yani gizli iken bilmiş olduğu şeyi açık iken de bilmesi için. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Yoksa, siz cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz? Yani onu sandınız, **Allah içinizden cihât edenleri ortaya çıkarmadan,** oraya gireceğinizi mi zannettiniz, demektir. Başka bir âyet-i kerîmede de şöyle buyurmuştur: "Musîbet
sizin kendi başınıza gelince"[562] [§] Bu ifade, cihât etmeyenlere sizin başınıza 439
geldiği zikredilen şey gelmedi, demektir.

Bu âyet, Allah'ın hitapta bulunduğu o kişilere, daha öncekilerin başlarına gelen musîbetin onların da başına geleceğini söylemekte ve Allah'ın, ölmeden önce onların cihât edeceklerini bildiğini göstermektedir. Buna bağlı olarak bazı kişiler, azîz ve celîl olan Allah'ın "Müminlerden bir kısmı Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler"[563] meâlindeki âyetini şöyle yorumladılar: Öncekilerin başına gelen musîbet onların da başına geldiğinde, kendilerini cennete sokacağını Allah onlara vâd etmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bu durumda âyetteki (لمّا) edatı (لَمْ) anlamındadır, sondaki elif de bağlaçtır.

---

559 el-Ankebût, 29/3.

560 "Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihât edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve size ait haberleri de (söz ve iddiaları) deneyerek açıklığa kavuşturalım" (Muhammed 47/31).

561 el-En'âm, 6/73.

562 "Düşmanınıza iki mislini verdirdiğiniz kayıp kendi başınıza gelince 'Bu nereden başımıza geldi?' mi diyorsunuz? De ki: 'O, kendinizdendir.' Doğrusu Allah her şeye kādirdir" (Âl-i İmrân, 3/165).

563 "Müminlerden bir kısmı Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler, kimileri onun yolunda can verdiler, kimileri de ecellerini bekliyorlar; (vâdlerini) asla değiştirmediler" (el-Ahzâb, 33/23).

Şöyle de denilmiştir: Bu edatın şeddeli olarak "lemmâ" (لَمَّا) şeklinde olması muhtemeldir. Nitekim "Hiç kimse yoktur ki, başında bir gözetleyeni bulunmasın!"[564] meâlindeki âyette de şeddelidir ve "illâ" (إِلَّا) anlamındadır. O takdirde burada gizlenmiş bir anlam vardır ve içinizden cihât edenleri Allah ortaya çıkarmadıkça cennete giremezsiniz, demektir.

Buradaki "ilim" kavramını az önce geçen ilk yorum sırasında açıklamış ve onun iki yorumu bulunduğunu söylemiştik. Birincisi, Allah onu bilmemiştir, halbuki; O her şeyi bilmektedir, şayet olsaydı onu da mutlaka bilirdi. İkincisi, onlar cihât etmediklerini bilecekler ve belirttiğimiz üzere onlar da cihât edeceklerdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَاَيْتُمُوهُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿١٤٣﴾

143. "Gerçek şu ki, ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz; işte şimdi onu apaçık görmektesiniz."

Gerçek şu ki, ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz. Bu meâldeki beyanın iki anlama geldiği söylenmiştir. Denilmiştir ki içinde ölüm olan şeyi istiyordunuz demektir, bundan maksat da savaştır. **Ölümü istiyordunuz,** anlamındaki cümle ile bizzat ölümün kendisi kastedilmiştir de denilmiştir. Âyetin başka anlamlara gelmesi de muhtemeldir. Mensubu oldukları dinlerinden başka bir dine intisap ederek dünyadan çıkmamak için, dinleri olan İslâmiyeti kaybetmekten korktukları için **ölümü istiyordunuz** anlamının da kasdedilmiş
440 olması söz konusudur. [§] Kâfirlerin baskılarından ve dinlerini değiştirmelerinden kurtulmak için ölümü istemiş olmaları da ihtimal dâhilindedir. Denildiğine göre Mekkeliler onlara işkence ediyor, onlar da bundan kurtulmak istiyorlardı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Şöyle de söylenmiştir: Onlar ölümü, yani şehitliği istiyorlardı; şehitlere verilen büyük sevap ve mükâfatı duyduklarında, azîz ve celîl olan Allah yolunda şehit olup, Rablerinin katında canlı kalmak istemişlerdir[565]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Şöyle de denilmiştir: Azîz ve celîl olan Allah, Bedir şehitlerini ve onların nail oldukları mükâfatı haber verince,

---

564 et-Târık, 86/4.

565 Muhtemelen Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar" (Âl-i İmrân, 3/169).

müminler Bedir gibi bir gün istediler. Allah da onlara Uhud gününü gösterdi, fakat onlar orada hezimete uğradılar ve bunun üzerine şu âyet-i kerîme ile azarlandılar: **Ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz; işte şimdi onu görmektesiniz,** yani Uhud' gününü.

Şimdi onu görmektesiniz meâlindeki cümlenin de farklı anlamlara gelme ihtimali vardır. Ölümün sebeplerini ve korkunçluğunu gördünüz anlamına gelebilir. **Ölümü istiyordunuz** cümlesini savaşı istiyordunuz anlamına yoranlara göre de, gözlerinizin önünde öldürülen arkadaşlarınızı gördünüz, anlamına gelebilir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Şimdi onu apaçık görmektesiniz. Bu beyanın ölüme işaret etmesi muhtemeldir. Yani arkadaşlarınızın ölümünü veya savaşı apaçık görmektesiniz. Biliyorsunuz ki siz ölümü istiyordunuz, anlamına da gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ اَفَائِنْ مَاتَ اَوْ
قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلٰى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ
اللّٰهَ شَيْـًٔا وَسَيَجْزِى اللّٰهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾

144. "Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz? Kim geri dönerse bilsin ki Allah'a asla bir zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri ödüllendirecektir."

Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz? Bu meâldeki ifadenin iki anlama ihtimali vardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya,* ancak burada onlara şöyle demiş olması muhtemeldir: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem size peygamber olarak gönderildiğinde Muhammed (s.a.) olduğu için değil onu size gönderene iman ettiniz. Gönderen ise ebediyyen hayattadır. Zannınıza göre Muhammed (s.a.) öldürülmüş veya ölmüş ise, nasıl gerisin geriye dönersiniz?

Bu âyette Resûlullah'ın (s.a.) ölümüyle dinden döneceğini Allah'ın bildiği kişilerdeki söz konusu değişimin haberi de vardır. Nitekim "Sizden kim dinin-

341 den dönerse"[566] buyurulmaktadır. Şükredenler ise, onlarla cihât edenlerdir. [§] Cenâb-ı Hak âyette onları sevdiğini ve onların da kendisini sevdiklerini haber vermektedir. Hasan-ı Basrî (r.h.) şöyle demiştir: Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.), vallahi şükredenlerin önderiydi[567].

Âyette başka bir yorum daha vardır, o da şudur: Sizden önce gelen Mûsâ (s.a.) ile Îsâ'nın (s.a.) kavmi, yaşadıkları müddetçe peygamberlerini yalanladılar. Sonunda Mûsâ aleyhisselâm onlara şöyle dedi: "Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?" Îsâ aleyhisselâm da şöyle demişti: "Ey İsrâiloğulları! Bilin ki ben doğrulamak üzere size gönderilmiş elçiyim"[568]. Fakat peygamberleri ölünce, hepsi onun dininde olduklarını, onun davet ettiği şeyi tasdik ettiklerini iddiaya kalkıştılar. Halbuki onlar öyle değildiler. Onlar bile gerisin geriye dönmediler de, sizler Muhammed (s.a.) ölür veya öldürülürse nasıl gerisin geriye dönersiniz?

Topukları üzerine geri dönmek mecazî ve temsilî bir ifade olup zâhirî anlama gelmez. Maksat, daha önce mensubu oldukları dine dönmeleridir.

Kim geri dönerse bilsin ki Allah'a asla bir zarar vermiş olmayacaktır. Yani kim İslâm'dan dönerse Allah'a hiçbir zarar veremez. Çünkü Allah onları kendi zatı için çalıştırmamakta, ancak insanların âhirette o büyük sevabı kazanmalarını sağlamak için çalıştırmaktadır. Dolayısıyla onlar Cenâb-ı Hakk'a değil, ancak kendilerine zarar verirler. İkinci olarak Allah onlara kendi ihtiyaçlarını karşılamak için değil, onların bizzat kendi ihtiyaçlarını karşılamaları için emir vermekte ve kendilerini sorumlu tutmaktadır. Duyular âleminde birine emir veren, gerçekte kendi ihtiyacı için emir vermiştir. Emre uymayan da o emrin doğuracağı zararı görür. Her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan

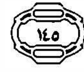
566 "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar" (el-Mâide, 5/54).

567 "Hz. Ali (r.a.) şöyle diyordu: Ebû Bekir (r.a.) şükredenlerin emîni ve Allah'ın sevgililerinin emîni idi. O insanların en çok şükredeni ve Allah'a en sevgili olanı idi" (Taberî, *Tefsîr*, IV, 111; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 338).

568 "Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?' Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti. Allah günaha saplananları doğruya eriştirmez. Meryem oğlu Îsâ da şöyle demişti: 'Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim.' Ama o (Ahmed) kendilerine apaçık kanıtlarla gelince, 'Bu (kanıtlar) besbelli bir büyü!' dediler" (es-Saf, 61/5-6).

Allah ise, kendi ihtiyacı için değil, ancak emredilen kişinin ihtiyacı için emri vermektedir. Kişi O'nun emrini terk ederse zararını bizzat kendisi görür. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Allah şükredenleri ödüllendirecektir. Bununla Allah'ın birliğini tasdik edenlerin kastedildiği söylenmiştir. İman eden ve cihâda girişenler olup âhirette Allah'ın mükâfatlandıracağı kişiler kastedilmiştir, denilmiştir. Allah'ın emrine sarılan ve O'nun emrine uyan herkes, şükretmiş demektir.

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِه۪ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِه۪ مِنْهَا وَسَنَجْزِي الشَّاكِر۪ينَ

*[§] **145. "Hiçbir kimse Allah'ın yazılıp bir süreye bağlanmış izni olmadan ölmez. Kim dünya nimetini isterse ondan kendisine veririz; kim âhiret nimetini isterse ona da ondan veririz; ve şükredenleri ödüllendireceğiz."*** 343

Hiç bir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez. Yani ruhları bedenden çekip almakla görevli biri onun ruhunu almadan ölmez. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmuştur: "De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği ruhunuzu çekip alacak"[569]. İnsan normal bir ecelle ölse veya öldürülmüş olsa da, işin gerçeği budur.

Buradaki **Allah'ın izni olmadan** meâlindeki ifadenin, Allah'ın bilgisi olmadan anlamına gelmesi muhtemeldir. **Yazılıp bir süreye bağlanmış** anlamındaki cümle hakkında da şöyle denilmiştir: Burada normal bir ölüm şeklinde veya rızkını ve ecelini tam almadan öldürülmek şeklinde dahi olsa ileri-geri gitmesi söz konusu olmayan belirli bir zaman dilimi kastedilmektedir. Bu cümle hakkında şöyle de denilmiştir: Levh-i mahfûz'da açık olarak yazılmış olan bir zaman dilimi[570].

---

569 "De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği ruhunuzu bedeninizden alacak, sonra rabbinize döndürüleceksiniz" (es-Secde, 32/11).

570 "Sonra şöyle dedi: **Hiçbir kimse Allah'ın yazılıp bir süreye bağlanmış izni olmadan ölmez.** Bu âyetin, insanların 'Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi' (Âl-i İmrân, 3/156) şeklindeki iddialarının cevabı olması muhtemeldir. Azîz ve celîl olan Allah burada şunu haber vermektedir: Onlar savaşa gitsin veya gitmesin, ölüm kendilerini bulacaktır. Onların ölüm hükmü ansızın ölmeye dönüşmez. Bilakis ister çoluk çocuğu arasında, ister savaş alanında olsun ölüm gelip onu bulacaktır. *En doğrusunu bilen Allah'tır*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 131b).

Kim dünya nimetini isterse ondan kendisine veririz. Yani kim yaptığı güzel işlerin karşılığını dünyada görmek isterse, onu kendisine veririz. **Kim âhiret nimetini isterse ona da ondan veririz.** Yani kim salih amellerinin ve yaptığı güzel işlerin karşılığını âhirette görmek isterse, ona da orada veririz. **Biz şükredenleri ödüllendireceğiz.** Buna benzer başka bir âyette şöyle buyurulmaktadır: "Kim âhiret kazancını isterse onun bu kazancını artırırız; kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan -takdir edilen kadarını- veririz; fakat onun âhirette hiçbir nasibi olmaz"[571]. İşte yukarıdaki âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَث۪يرٌۚ فَمَا وَهَنُوا لِمَٓا اَصَابَهُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُواۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٤٦﴾

146. "Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever."

Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Bu cümlenin farklı kırâat ve anlamı bulunduğu söylenmiştir. Birincisi, "ketele" (قَتَلَ) fiili, mufâale bâbından "kâtele" (قَاتَلَ) diye okunmuştur; o zaman cümleye şöyle anlam verilir: Nice peygamber vardır ki, onun yanında bulunan birçok Allah erleri kendisiyle birlikte savaşmışlardır. Burada bir kelime gizli bırakılmıştır[572]. İkincisi, nice peygamber vardır ki onunla birlikte olan birçok Allah erleri öldürülmüştür. Fiil burada "kutile" (قُتِلَ) diye meçhul okunmaktadır. Üçüncüsü, fiil "ketele" (قَتَلَ) diye okunmuştur, nice peygamber vardır ki onunla
343 birlikte birçok Allah eri varken kâfirleri öldürmüştür. [§] *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, âyetin anlamı şöyledir: Nice Peygamber vardır ki öldürülmüştür, fakat bu, onun bağlılarını topukları üzerine geriye döndürmemiştir, bilakis onun vefatından sonra, sağlığında olduğundan daha kuvvetli bir şekilde kendisine bağlanmışlardır. Öyle ki onlar şöyle demişlerdir: Allah bundan sonra başka bir peygamber göndermeyecektir. Peygamberinizin öldürüldüğü veya öldüğü haberi verildiği zaman size ne oluyor ki topuklarınız üzerine geri dönmeyi düşünmektesiniz!

---

571 eş-Şûrâ, 42/20.

572 Yani burada, "topuklarınız üzerine geri dönmeyi aklınıza getirmeniz durumunda hâliniz nice olur?" gibi bir cümle gizlidir.

Bu ümmete, geçmiş ümmetlere ait kıssaların ve haberlerin anlatılmasında iki şey ortaya çıkar. Birincisi, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin peygamberliğini kanıtlamaya işaret etmesidir. Çünkü insanlar, onun, birilerine gidip de bunları öğrenmediğini biliyorlardı, buna rağmen bu haberi getirmiş ve söylediği gibi de olmuştur. Şu halde O'nun, bunu Allah sayesinde bildiği anlaşılmıştır.

İkincisi, onların şeriatleri ve uygulamaları ile amel etmek, ancak bizim şeriatımız tarafından neshedilmediği ortaya çıkmasına kadar. Görmez misin ki, Allah onların güzelliklerini ve hayırlarını belirtmektedir; bunun da sebebi onlara uymamız ve tâbi olmamızdır. Onların yaptıkları kötülükleri ve bu yüzden başlarına gelenleri de, bunlardan uzak durmamız ve böylece onların başına gelen musîbetlere uğramaktan kurtulmamız için belirtmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Allah'ın pek çok eri. Bu meâldeki ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Abbâs (r.a.) bunu, pek çok âlim diye tefsir etmiştir. Büyük topluluklar diye tefsir ettiği de rivâyet edilmiştir. Bunun bir benzeri, Hasan-ı Basrî'den de rivâyet edilmiştir. İbn Mesûd'un da, binlerce kişi, dediği nakledilmiştir[573]. **Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar.** Bu cümledeki fiili, İbn Mesûd'un "kâtele" (قَاتَلَ) şeklinde okuduğu ve sonra da delil olarak **onlar başlarına gelenden gevşemediler** meâlindeki âyeti gösterdiği rivâyet edilmiştir[574].

Onlar gevşemediler... yılmadılar. Bu beyan hakkında da farklı görüşler vardır. Gevşemediler, dinlerinde gevşeklik göstermediler, demektir. **Yılmadılar** da, onlar Resûlullah'ın (s.a.) aralarından ayrılmasıyla düşmana karşı savaşmakta yılgınlık göstermediler, size ne oluyor ki zaaf gösteriyorsunuz? anlamına gelir. **Gevşemediler** anlamındaki "fe ma vehenû" (فما وهنوا) lafzının, peygamberlerinin öldürülmesiyle başlarına gelen beladan dolayı acze düşmediler; **Yılmadılar** meâlindeki lafzın da, Allah yolunda başlarına gelen belalardan yılmadılar, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Şöyle de denilmiştir: Azîz ve celîl olan Allah, **onlar gevşemediler** "fe ma vehenû" (فما وهنوا) lafzı ile fiilin "kâtele" (قَاتَلَ) diye okunması halinde savaşanlara, "kutile" (قُتِلَ) diye okunması halinde ise geride kalanlara işaret etmiş olabilir. [§] **Boyun eğmediler:** Düş- 333

573 Taberî, *Tefsîr*, IV, 117; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, III, 74.

574 Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 230. Semîn şöyle dedi: Bazı kırâat imamları **onlar gevşemediler** meâlindeki âyete dayanarak (قَاتَلَ) diye okunmasını tercih etmiştir. Şayet onlar öldürülmüş olsalardı bu şekilde nasıl nitelenebilirlerdi, böyle bir niteleme ancak yaşayan insanlar hakkında yapılır (Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn*, III, 430).

manları karşısında zillete düşmediler, peygamberlerinin öldürülmesiyle teslim olmadılar; bilâkis onunla beraberken savaştıkları gibi, ondan sonra da savaşa devam ettiler. Sizden önceki milletler peygamberleri öldürüldükten sonra bile savaşa devam ettikleri gibi siz de Peygamber'inizin savaştığı gibi savaşsanıza! *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Allah, sabredenleri sever. Yani düşmanlarıyla savaşmaya ve başlarına gelen her türlü musîbete karşı sabredenleri.

وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَاِسْرَافَنَا فٖٓى اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرٖينَ ﴿١٤٧﴾

147. "Onların sözü şunu demekten ibaretti: Rabbimiz! Günahlarımızdan ve işimizdeki aşırılıklardan ötürü bizi bağışla, sebatımızı artır, kâfir topluluğa karşı bize yardım et!"

Onların sözü şunu demekten ibaretti: Rabbimiz! Günahlarımızdan ve işimizdeki aşırılıklardan ötürü bizi bağışla. Bu konuda şöyle denilmiştir: Geçmiş ümmetler, peygamberlerinin ölümü üzerine sadece; **Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla!** demişlerdi. Bununla Allah bu ümmete hem bir şeyi öğretiyor, hem de onları azarlıyor: Peygamberinizin ölümünü duyduğunuzda, siz de geçmiş ümmetlerin söylediği gibi söyleseydiniz ya! **Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla!** meâlindeki âyette günahlardan maksadın mâsiyetler olduğu söylenmiştir. **İşimizdeki aşırılıklardan** meâlindeki cümlede geçen "israf" (اسراف) kelimesi, haddi aşmak ve Allah'ın emrine aykırı davranmak anlamına gelir. Bu ikisinin aynı mânaya geldiği de söylenmiştir.

Sebatımızı artır! Bu iki mânaya gelebilir: Biri, bizim imanımızı ve İslâm dinine olan bağlılığımızı artır! Burada geçen ve ayak anlamına gelen "kadem" (قدم) kelimesi, sebattan kinâyedir, aynen şu âyette olduğu gibi: "Sapasağlam basmışken ayağınız kayar"[575]. Yani sapasağlam imana ulaştıktan sonra küfre düşersiniz. Başka bir âyette de şöyle buyurulmuştur: "Sizi gerisin geri döndürürler"[576]. Allah burada "kadem", yani ayak kelimesini özellikle zikretti,

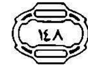
---

575 "Evet, yeminlerinizi aranızda bir kandırma aracı yapmayın; sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar ve insanları Allah yolundan saptırmanızın acı meyvesini tadarsınız, ayrıca ağır bir azapla da cezalandırılırsınız" (en-Nahl, 16/94).

576 "Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi gerisin geri döndürürler de sonra hüsrana uğramış olursunuz" (Âl-i İmrân, 3/149).

çünkü yere ayakla sağlam basılır. Diğeri de, düşmana karşı savaşırken bizim
sebatımızı artır, anlamına gelebilir. [§] Onlar, peygamberlerinin aralarından 343
çekilmesinden sonra, peygamberleri hayatta iken nasıl kendilerini korumuşsa,
şimdi de koruması için azîz ve celîl olan Allah'a sığındılar.

Kâfir topluluğa karşı bize yardım et! Buradaki yardım ile bilimsel delil- ler ve kanıtlar kastedilmiş olabilir. Düşmanlarını yenmek ve hezimete uğrat- mak için yardım etmesi de kastedilmiş olabilir.

فَاٰتٰيهُمُ اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْاٰخِرَةِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنٖينَ

148. "Bu yüzden Allah onlara dünya nimetini ve âhiret nimetinin de güzelini verdi. Allah işini güzel yapanları sever."

Bu yüzden Allah onlara dünya nimetini verdi. Buradaki dünya nimetin- den maksat şöhret ve güzel övgüler olabilir. Onlar bugün de öyledir, öldüler ama biz onlara tâbi oluyor ve onların yolundan gidiyoruz. Bundan maksadın zafer ve ganimet olduğu da söylenmiştir.

Âhiret nimetinin güzeli. Yani ebedi nimetleri. Burada Allah âhiret ni- metleri için kullandığı "güzel" sıfatını dünya nimetleri için kullanmadı, çünkü âhiret nimetleri süreklidir, asla sona ermez, dünya nimetleri ise geçicidir. Ya- hut dünya nimetleri bir takım âfetler ve üzüntülerle karışık olacağı için o ni- metleri bulandırır, halbuki âhiret nimetleri böyle değildir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Allah işini güzel yapanları sever. Buradaki ihsan kelimesinin üç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, güzel iş yapan ârif kişi anlamına gelir. Nitekim falan kişi güzel iş yapıyor veya yapmıyor, denilir. [İkincisi], kendisine şart ol- madığı halde iyilik olsun diye yapılan iştir. [Üçüncüsü] de çirkin ve kötü işe mukabil yapılan güzel iştir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Muhakkak ki iyi- lik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır"[577]. Böylesi kötü fiillere karşı güzel filleri tercih eder. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* "Muhsinîn" (المحسنين) kelimesi kendilerini kurtaracak şekilde davranarak bizzat kendilerine güzellik yapanlar, anlamına da gelebilir.

---

577 el-A'râf, 7/56.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تُط۪يعُوا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلٰٓى
اَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِر۪ينَ ﴿١٤٩﴾

149. "Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi gerisin geri döndürürler de sonra hüsrana uğramış olursunuz."

Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi döndürürler. Muhtemelen inkâr edenlere itaat etmek ifadesiyle, onların dinlerine uymak kastedilmiştir; yani onların inkârlarına itaat edip uyum sağlarsanız, demektir. Onlara itaat etmek ifadesiyle düşmanlarına karşı cihâdı terk etmeleri de kaste-
440 dilmiş olabilir. [S] Nitekim bir âyette şöyle buyurulmuştur: "Onlar sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında şöyle dediler: 'Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi.' Allah bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye yaptı"[578]. Onlar sizi gerisin geri döndürürler. Bu husûsu daha önce açıklamıştık[579]. Yani onlar sizi ilk dininize geri döndürürler. Bu cümle temsil ve kinâye anlamı taşımaktadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

بَلِ اللّٰهُ مَوْلٰيكُمْۚ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِر۪ينَ ﴿١٥٠﴾

150. "Oysa sizin mevlânız (koruyup kollayanınız) Allah'tır ve O, yardımcıların en iyisidir."

Sizin mevlânız Allah'tır. Yani size en yakın olan, size yardım edecek olan, veya sizi koruyacak olan veya sizin dostunuz olan Allah'tır. **O, yardımcıların en iyisidir.** Yani en hayırlı şekilde yardım eden ve kendisine galip gelinemeyendir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur"[580].

سَنُلْق۪ي ف۪ي قُلُوبِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَٓا اَشْرَكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ
يُنَزِّلْ بِه۪ سُلْطَانًاۚ وَمَأْوٰيهُمُ النَّارُۜ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِم۪ينَ ﴿١٥١﴾

---

578 "Ey iman edenler! Sizler, sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında -Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye- 'Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi' diyen inkârcılar gibi olmayın. Hayat veren de öldüren de Allah'tır; Allah yaptıklarınızı görmektedir" (Âl-i İmrân, 3/156).

579 bk. Âl-i İmrân, 3/144 ve 147. âyetlerin tefsiri.

580 Âl-i İmrân, 3/160.

151. "Kâfirlerin kalplerine korku salacağız. Çünkü onlar, hakkında Allah'ın hiçbir delil indirmediği şeyi O'na ortak koştular. Onların varacağı yer cehennemdir. Zâlimlerin durağı ne kötüdür!"

Kâfirlerin kalplerine korku salacağız. Bu, azîz ve celîl olan Allah'tan Resûl'üne (s.a.) verilen bir zafer müjdesidir; düşmanların kalplerine korku salacağını haber vermektedir. Resûlullah'tan (s.a.) da buna benzer bir hadis rivâyet edilmiştir: "Bana, bir aylık mesafedeki düşmana korku salmakla yardım edildi"[581]. Netice de denildiği gibi oldu. Çünkü ondan sonra Hz. Peygamber (s.a.), onlara gidiyor ve onları hedef alıyordu, fakat onlar gelemiyordu. Halbuki daha önce onlar Resûlullah'ın (s.a.) üzerine gidiyorlar ve onu hedef alıyorlardı.

Çünkü onlar, hakkında Allah'ın hiçbir delil indirmediği şeyi O'na ortak koştular. Yani ellerinde hiçbir delil, kanıt, kitap veya mazeretleri olmadığı halde Allah'a ortak koşmuşlardı, bu yüzden Allah da onların kalplerine korku saldı. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Kur'ân'da geçen "sultân" (سلطان) kelimesi delil demektir[582].

[§] **Onların varacağı yer cehennemdir.** Yani onların kalacakları yer ce- 147
hennemdir. **Zâlimlerin durağı ne kötüdür!** Yani cehennem zâlimler için ne kötü bir makamdır!

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُٓ اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِهٖ حَتّٰٓى اِذَا فَشِلْتُمْ
وَتَنَازَعْتُمْ فِى الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَرٰيكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ
مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ
لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥٢﴾

152. "Andolsun ki Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hatırlayın ki O'nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz, fakat Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat husûsunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz; içinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordunuz; derken Allah denemek için onların karşısında

---

581 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 98, 301; Buhârî, "Teyemmüm", 1, Salât, 56; Müslim, "Mesâcid", 3, 5-8; Nesaî, "Ğusül", 26.

582 İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 571; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 350.

sizi bozguna uğrattı. Sonunda yine de sizi bağışladı. Allah, müminlere karşı lütufkârdır."

Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Yani vâdini yerine getirdi; düşmanların kalplerine korku salacağını vâdetmişti ve saldı. **Hatırlayın ki O'nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz.** Buradaki "tehüssûne" (تَحُسُّونَ) fiiline tefsirciler, öldürüyordunuz diye anlam vermişlerdir.

Fakat siz gevşediniz ve birbirinizle tartıştınız. Burada öne alma ve sonraya bırakma şeklinde kelimeler arasında yer değiştirme (takdîm-te'hîr) vardır; cümle birbirinizle tartıştınız ve gevşediniz, şeklinde olmalıydı, çünkü tartışma, gevşemenin ve korkunun sebebidir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmuştur: "Birbirinizle tartışmayın sonra zayıflarsınız"[583].

Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra emre aykırı hareket ettiniz. Rivâyet edildiğine göre, Uhud günü Resûlullah (s.a.) bir grup okçuya, yerlerinde kalmalarını ve asla mevzilerini terk etmemelerini emretmiş, ancak onlar mevziyi terk etmişler ve ganimet toplamaya koşmuşlardı. Bunun üzerine de cezalandırılmışlardı[584].

İstediğiniz zaferi gösterdikten sonra. Bu cümlede "istediğinizi size gösterdi" ifadesinden maksat, muhtemelen düşmanı hezimete uğratmaları ve ganimet elde etmeleridir. Düşmana karşı kazandığınız zaferi size göstermesi, ayrıca vâdini yerine getirmesi anlamına gelmesi de muhtemeldir.

İçinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordunuz. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Biz, **İçinizden kimisi dünyayı istiyordu** meâlindeki âyet gelene kadar Resûlullah'ın (s.a.) ashâbından hiç kimsenin dünyayı istemiş olabileceğini düşünmüyorduk[585].

Sonra Allah sizi bozguna uğrattı. Bu cümleyi İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle açıkladığı rivâyet edilmiştir: Sonra müslümanlar hezimete uğratıldılar; başlangıçta müslümanlar müşrikleri hezimete uğratmışken, sonra müslümanlar
488 onlara karşı hezimete uğradı. [§] Emre aykırı hareket ettikleri ve mevzilerini terk ettikleri için Allah onları düşmanlarına karşı hezimete uğrattı.

Allah sizi denemek için böyle yaptı. Yani bu hezimet sizin için Allah'tan bir sınama ve imtihandır. Şöyle de denilmiştir: Sizin yaptığınız o isyan, Allah'ın

583 "Allah ve Resûl'üne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden kaçırırsınız. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenleri sever" (el-Enfâl, 8/46).

584 bk. İbn Hişâm, *Sîret*, I, 65-66.

585 Taberî, *Tefsîr*, IV, 130; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 349.

âsi olacağını bildiği kişilerin âsi olarak ortaya çıkmaları için[586] Allah'tan gelen bir imtihandır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **Sonra onların karşısında sizi bozguna uğrattı** meâlindeki ilâhî beyan, bozguna uğramanın insanların kendi fiilleri olduğuna işaret eder. Zira Allah, yaptıkları o fiili, yapacaklarından dolayı yaratmıştır. Bir şeyi yaratmak bizzat onu yapmak anlamına gelmez. Çünkü o şey, düşmandan kaçmak şeklinde işlendiğinde günah (mâsiyet) olur. Cenâb-ı Hak, kendisine mâsiyet nispet edilmekten münezzehtir. Allah onların bozguna uğramalarını kendi fiiline atfetmektedir ki o da yüz çevirmektir. Bu da onun, onların fiillerinden başka bir şey olduğunu gösterir[587]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Sonunda yine de sizi bağışladı. Bu cümlenin, savaşta katledilerek kökünüzü kurutmamak için sizi bağışladı anlamına gelmesi muhtemel olduğu gibi firardan vazgeçmenizi ve isyandan tövbe etmenizi kabul ederek sizi affetti, anlamına gelmesi de muhtemeldir.

[Mûtezile ve İnsanların Fiilleri]

Bu âyet, yani **Sonra sizi bozguna uğrattı** cümlesi, ayrıca "O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz"[588] ilâhî buyruğu ve "Haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi"[589] meâlindeki âyet, Mûtezile'yi reddetmektedir. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Kendileri bozguna uğradılar, Allah onları bozguna uğratmış değildir. Kendilerinin öldürülmelerini kendileri yazdılar, Allah yazmış değildir. O zafer günlerini insanlar arasında kendileri dolaştırıyor, Allah değil. Halbuki azîz ve celîl olan Allah bu filleri kendisine nispet etmiştir. Buna göre O, ancak fiil ve yaratma olarak on-

---

586 Yani Allah'ın, âsi olacağını ezelde bildiği kişilerin âsi olduklarının ortaya çıkması için. Müellifin kullandığı "âsiyen" (عاصيا) kelimesi "li ya'leme" (ليعلم) kelimesinin ikinci mefulü veya "men" (من) kelimesinden haldir.

587 "Sonra onların karşısında sizi bozguna uğrattı, meâlindeki âyette Allah Teâlâ, her ne kadar düşmandan yüz çevirmek onların fiilleri idiyse de, o fiili yaratanın Cenâb-ı Hak olması münasebetiyle onu kendi zatına nispet etmektedir. Bu, bir şeyi yaratmanın o şeyden farklı bir husûs olduğuna da işaret etmektedir. Çünkü onların düşmandan yüz çevirmeleri mâsiyet idi, zira böylece savaştan kaçmış oluyorlardı. Cenâb-ı Hak burada onların düşmandan yüz çevirmelerini kendi fiiline nispet etmektedir, halbuki kendisine mâsiyet nispet edilmesinden münezzehtir. Bu da, onun kendi fiillerinden başka bir şey olduğunu gösterir. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 132a).

588 "Eğer siz (Uhud'ta) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da benzeri bir yara almıştı. O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz ki Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın ve uğrunda şehitleri olsun diye. Allah, zâlimleri sevmez" (Âl-i İmrân, 3/140).

589 "De ki: Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi" (Âl-i İmrân, 3/154).

319 ları kendine nispet etmektedir. [S] Çünkü Mûtezile şöyle diyor: Allah insanlar için ancak dinde en uygun (aslah) olan şeyi yaratır. Peki, düşmanlarına karşı kendilerini bozguna uğratmakta müslümanlar için hangi maslahat vardır? Haklarında öldürülmelerinin yazılmasında kendileri için ne yarar vardır? İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın bazan, dinde kullarının maslahatına uygun olmayan şeyi yaptığını gösterir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Allah, müminlere karşı lütufkârdır. Onları affetmek ve tövbelerini kabul etmek suretiyle kendilerine iyilik yapmaktadır. Zira onlar Resûlullah'a (s.a.) isyan etmişler, onun emrine uymamışlardı. Mûtezile'ye göre, böyle yapılmasının sorumlusu Allah'tır. Onların iddiasına göre Allah kimseye karşı lütufkâr değildir. *Sözde aşırılıktan Allah'a sığınırız.*

[Allah'ın Sadece Müminlere Lütufta Bulunması]

Burada Allah'ın lütfunun, Resûlullah'ın (s.a.) peygamber olarak gönderildiği herkese değil de -Allah insanlara kendi içlerinden bir peygamber göndermek suretiyle onlara lütufta bulunduğunu söylemesine[590] rağmen, ki biz bu lütfun beşer cinsinden birini peygamber göndermesi olduğunu daha önce açıklamıştık- sadece müminlere tahsis edilmesinin iki faydası vardır. Birincisi, her ne kadar o, hakikatte Allah'tan insanlar için bir nimet ve bütün âlemler için bir rahmet[591] idiyse de, ona iman etmeyen kişi Cenâb-ı Hak'tan gelen o nimeti tanımamış demektir. Dolayısıyla bu âyette Allah lütfunu, şükretmeleri için sadece onu tanıyan kişilere tahsis ettiğini söylemektedir[592]. Bu ifade şu âyet-i kerîmeye benzemektedir: "Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin"[593]. Yani uyarılmayı hakkıyla bilen ve kabul eden onlardır.

İkincisi, bu âyet, onların Resûlullah'a (s.a.) itaat etmedikleri konusunda bütün düşmanlarına karşı müminler için bir delildir. İnsanlar, peygamberlikten önce de kendisini tanıyorlar ve doğru sözlü olduğunu biliyorlardı, fa-

---

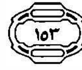
590 Muhtemelen Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar, apaçık bir sapkınlık içinde bulunuyorlardı" (Âl-i İmrân, 3/164).

591 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" (el-Enbiyâ, 21/107).

592 Yani Cenâb-ı Hak burada, hidâyet ve rahmet vasıtası olan bir peygamberi kendilerine gönderdiğinden dolayı Allah'a şükretmeleri için, sadece Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğini tanıyan ve ona iman eden kişileri zikretmiştir.

593 "Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde rahmândan korkanı uyarabilirsin. İşte böylesini hem bir af hem de değerli bir ödülle müjdele" (Yâsîn, 36/11).

kat müminlerden başkasının kendisini kabul etmedikleri anlamında itaatten uzaktılar. İşte bu ortamda kendisine itaat etmiş olmaları müminler için bir lütuf, sevinç ve büyük bir nimet vesilesiydi. Allah da onlara şükürlerinin karşılığını verdi[594]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

اِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُنَ عَلٰٓى اَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فٖٓى اُخْرٰيكُمْ فَاَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَٓا اَصَابَكُمْ وَاللّٰهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

[§] ***153. "O zaman siz dönüp hiç kimseye bakmadan yukarı doğru çeki-*** 450
liyordunuz; peygamber ise arkanızdan sizi çağırıyordu, kaybettiklerinizin ve başınıza gelenlerin üzüntüsüne katlanabilmeniz için (söz tutmamanıza karşılık) ***Allah size tasa üstüne tasa verdi. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."***

O zaman siz dönüp hiç kimseye bakmadan yukarı doğru çekiliyordunuz. Burada kullanılan fiil iki şekilde okunur. Biri baştaki tâ (ت) harfi üstünlü olarak "tes'adûn" (تَصْعَدُونَ) diye, o zaman fiil yukarı çıkmak anlamına gelir, yani onlar dağa doğru çıktılar. Diğeri de ötreli olarak "tus'idûn" (تُصْعِدُونَ) diye, bu durumda fiil, çekmek anlamına gelir, yani arkadaşlarını vâdiye doğru çekiyorlardı. Çünkü bozguna uğrayan biri, dönüp baktığında bozguna uğramış başka kişileri görüyor ve daha da zorlanıyordu. Bu fiilin, if'âl bâbından kullanıldığında uzaklaştırmak anlamına geldiği de söylenmiştir. Sülâsî kipi kullanıldığında vâdiden dağa doğru çekilmek, if'âl kipi kullanıldığında dağdan vâdiye doğru çekilmek anlamına geldiği de söylenmiştir.

Dönüp hiç kimseye bakmıyordunuz. Yani geriye dönmüyor ve kimsenin haline bakmıyordunuz. **Peygamber ise arkanızdan sizi çağırıyordu.** Yani peygamber arkanızdan sesleniyor; "bana gelin, ben peygamberim!" diye sizi çağırıyordu. Şöyle de denilmiştir: Peygamber arkanızdan; "Bana doğru gelin

594 "İkincisi, bu, müslümanlar için bütün düşmanlarına karşı bir delildir. Mekkeliler, Hz. Muhammed'i (s.a.) peygamberlikten önce de doğru sözlü ve güvenilir biri olarak tanıyorlardı, hatta ona Muhammedü'l-Emîn adını vermişlerdi. Ama kendisine peygamberlik görevi verilince şâir, sihirbaz, yalancı gibi yakıştırmalarla ona dil uzattılar, bunlardan münezzeh olduğunu bildikleri halde. İşte böyle bir durumda kendisine itaat etmiş olmaları müminler için bir lütuf, sevinç ve büyük bir nimet vesilesi olmuştur. Cenâb-ı Hak da bu nimete karşı şükretmelerini kendilerinden talep etmiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 132b).

ey müminler cemâati, ben Allah'ın Resûlü'yüm!"[595] diye sesleniyordu. O'nun sesi baştan sona herkese ulaşıyordu, fakat onlar dönmüyorlardı.

Allah size tasa üstüne tasa verdi. Bu meâldeki âyetin işareti konusunda farklı görüşler vardır. Denilmiştir ki ilk tasa başlarına gelen felâket ve bozguna uğramalarıdır. İkinci tasa da -salât ve selâmların en üstünü üzerine olsun- Muhammed (s.a.) öldürüldü, diye bir ses işitmeleridir. İşte tasa üstüne tasadan maksat budur. İlk tasanın Resûlullah'ın (s.a.) emrine uymamaları, ikincisinin de onun emrine uymayıp mevzilerini terk etmeleri hakkında Resûlullah'a (s.a.) nasıl bir mazeret ileri sürecekleri konusunda duydukları tasa olması da muhtemeldir. Şöyle de söylenmiştir: Aziz ve celîl olan Allah'ın, **Size tasa üzerine tasa verdi,** meâlindeki beyanı, ilk tasadan sonra bir tasa daha vermiştir demektir. Buna bozgun üzerine bozgun anlamı da verilmiştir. Onlar, kardeşlerinin öldürülmeleri ve kendilerinin de yaralanmaları ile bozgun üzerine bozguna
251 uğradılar. [§] **Allah size tasa verdi,** Resûlullah'a isyan etmeniz yüzünden **tasa üstüne Allah size tasa verdi.** Tasanın mevzilerinizi ve kendisine itaati terk etmiş halde Resûlullah'a tasa verdiniz anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Allah size tasa üstüne tasa verdi. Bu meâldeki âyette kastedilen anlamı şudur: Bozgunun ve felâketin tasası ile kendisine isyan etmeniz ve asla ayrılmamanızı istediği mevzide kalmak konusundaki ihmâlinizin, sizi onun huzuruna sokmuş olmasının yarattığı tasadır. Buradaki tasa ile onların mevzilerini terk etmiş olmaları kastedilmiştir, diye de denilmiştir; onların tasaları ise, arkadaşlarının üzülmeleridir. Emrine uymamanın ve dünya malına dalarak kendisini üzmenin doğurduğu tasa ile Resûlullah'tan (s.a.) özür dilemek konusunda duydukları tasanın kastedildiği de söylenmiştir. Ölüm ve bozgun ile Resûlullah'ın (s.a.) öldürüldüğü söylentisinin doğurduğu tasa gibi ard arda gelen şeylerin kastedildiği de ileri sürülmüştür.

Burada işin hakikati şudur: İki tasadan biri başlangıç, diğeri de onun cezasıdır. Zillet ve cezanın hakikati de bundan ibarettir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Başınıza gelen her musîbet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar"[596].

Kaybettiklerinizin ve başınıza gelenlerin üzüntüsüne katlanabilmeniz için. Yani kaybettiğiniz fetih ve ganimet üzüntüsü ile **başınıza gelen** ölümün ve bozgunun üzüntüsüne katlanabilmeniz için. **Kaybettikleriniz**'den maksa-

---

595 Bunu Süyûtî şu şekilde zikreder: "Ey Müslümanlar! Bana doğru gelin ey Allah'ın kulları! Ben Allah'ın Resûlüyüm!" (Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 160. Ayrıca bk. Taberî, *Tefsîr*, IV, 122, 133, 134; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 477; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 345).

596 eş-Şûrâ, 42/30.

dın dünyada kaybettikleriniz, **başınıza gelenler**'den maksadın da Resûlullah'a (s.a.) isyan ederek kendisini üzmeniz sebebiyle başınıza gelen çeşitli zorluk ve sıkıntılar olması da muhtemeldir. **Allah yaptıklarınızdan haberdardır.** Bu, bir tehdit cümlesidir.

ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ اَمَنَةً نُعَاسًا يَغْشٰى طَٓائِفَةً مِنْكُمْ
وَطَٓائِفَةٌ قَدْ اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ
يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ يُخْفُونَ
فٓي اَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ
مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فٖي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذٖينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ
الْقَتْلُ اِلٰى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللّٰهُ مَا فٖي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ
مَا فٖي قُلُوبِكُمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾

154. "Sonra o kederin ardından Allah size bir güven, bir grubunuzu kendinden geçiren uyuklama hali verdi; bir grup da kendi canlarının derdine düşmüşler, Allah hakkında haksız yere Câhiliye düşüncelerine kapılarak, 'Bu işten bize ne?' diyorlardı. De ki: 'İşin tamamı Allah'a aittir.' Sana açmadıklarını içlerinde gizliyorlar: 'Bu işte bizim görüşümüz alınsaydı burada öldürülmezdik' diyorlar. De ki: Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi. Bu, Allah'ın içinizde olanı ortaya çıkarması ve kalplerinizdeki şüpheyi gidermesi içindir. Allah kalplerde olanı bilir."

[§] Sonra o kederin ardından Allah size bir güven, bir grubunuzu ken- 453
dinden geçiren uyuklama hali verdi; bir grup da kendi canlarının derdine düşmüşlerdi. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. İlk yorum olarak şöyle denilmiştir: Kendilerine uyuklama gelen grup müminlerdir; düşmanın kendilerinden ayrılıp gittiğini duymuşlar, bu haberi doğrulayıp inanmışlar ve sonra da uykuya dalmışlardı, çünkü korku üstün geldiğinde insanda uyku kalmaz. Canlarının derdine düşen grup da münafıklardı; onlar habere inanmamışlardı, bu yüzden de korkuları gitmemiş, gözlerine de uyku girmemişti. "Düşman

birliklerinin hâlâ çekip gitmediklerini zannederler"[597] meâlindeki âyette buna işaret edilmiştir. İkinci yorum olarak şöyle denilmiştir: Buradaki iki grup da müminlerdendi; düşmanın çekilip gittiği haberine inanan bir grup uykuya dalmış, Resûlullah'a (s.a.) isyan eden ve emrine uymayan grubun da gözüne uyku girmemişti. Onların gözüne uyku girmemesinin sebebi, Resûlullah'ın (s.a.) yüzüne nasıl bakacaklarını ve ondan nasıl özür dileyeceklerini bilememeleri idi. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Uyuklamak namazda şeytandandır, savaşta ise Allah'tan güvencedir[598].

Onlar Allah hakkında haksız yere Câhiliye düşüncelerine kapıldılar. Denilmiştir ki onlar, Allah'ın -mümin olmayanlar hakkında yaptığı gibi- Hz. Muhammed'e (s.a.) ve ashâbına da yardım etmeyeceğini zannediyorlardı. Şöyle de söylenmiştir: Onlar şüphe ve şirk ehli oldukları için Allah'ın fiili hakkında yalan olduğunu düşünüyor ve **Bu işte bizim görüşümüz alınsaydı burada öldürülmezdik,** diyorlardı.

Onlar, 'bu işten bize ne?' diyorlardı. Bir görüşe göre onlar birbirlerine **bu işten bize ne?,** yani zafer ve ganimet işinden bize ne? **diyorlardı.** Diğer bir görüşe göre onlar bunu müminlere söylüyorlardı.

De ki: İşin tamamı Allah'a aittir. Yani zafer ve fetih, bunların hepsi Allah'ın gücüyle elde edilir.

Onlar, sana açmadıklarını içlerinde gizliyorlar. Onlar, evlerimizde otursaydık burada öldürülmezdik, tarzındaki konuşmalarını senden gizliyorlar. Denilmiştir ki: **Onlar, bu işte bizim görüşümüz alınsaydı** anlamındaki cümle ile, bu işten bize ne? Mesele Muhammed'i ilgilendiriyor, eğer bu işte bizim görüşümüz alınsaydı buralara gelmez ve öldürülmezdik, tarzındaki sözleri kastedilmektedir.

458 [§] Azîz ve celîl olan Allah ise şöyle buyurdu: **De ki: Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi.** Denilmiştir ki iddia ettiğiniz gibi **Şayet evlerinizde otursaydınız bile, haklarında ölüm yazılmış olanlar,** evlerinden çıkıp öldürülecekleri

---

597 "Düşman birliklerinin hâlâ çekip gitmediklerini zannederler. Düşman bir daha geldiğinde ise size ait haberleri uzaktan almak üzere çöllerde dağınık yaşayan bedevîlerin arasında bulunmayı arzularlar. Zaten aranızda da bulunsalardı savaşa çok az katılırlardı" (el-Ahzâb, 33/20).

598 Taberî, *Tefsîr*, IV, 141; IX, 193; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 419; II, 292.

yere gelirlerdi. Şöyle de denilmiştir: Öldürüleceği yazılmış olan kişi, nerede olursa olsun, öldürülmesi gerçekleşecektir. Denilmiştir ki birine ölüm vakti gelince, evinin içinde de olsa, mutlaka ölüm gelir kendisini bulur. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!"[599] Şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın katledileceklerini mukadder kıldığı bir kavmin normal ölümle öldüğü ne zaman görülmüştür![600].

Bu âyette, mukadder olan ecelin, ömrün sona erdiği an gerçekleştiği belirtilmektedir; eğer öldürülmek yazılmışsa öldürülür, normal ölüm yazılmışsa ölür. Mûtezile'nin öldürülmek, yazılan ecelin öne alınmasıdır, tarzındaki iddiaları gibi değildir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bu, Allah'ın içinizde olanı ortaya çıkarması içindir. İmtihanı ortaya çıkarmak demektir, "Gizlenenlerin ortaya döküldüğü günde"[601] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi, yani ortaya ve açığa çıkarmak. Bu iki şekilde olur: Biri verilecek karşılıkla (ceza), diğeri de amel defteriyle. İnsanlar kişinin içteki güzel halini ona verilecek karşılıkla bilir; kötü olan halini de benzer şekilde bilir veya amel defteri ile.

Bu, Allah'ın içinizde olanı ortaya çıkarması içindir. Yani Allah'ın, yaratıkların içlerinde bulunan geçmişe ait şeyleri ortaya çıkarması ve önlerine koyması için. **Kalplerinizdeki şüpheyi gidermesi içindir.** Yani kalplerinizi günahlardan arındırması içindir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Âyette geçen "ibtilâ ve temhîs", (الابتلاء، والتمحيص) yani çıkarmak ve gidermek kelimeleri aynı anlama gelir[602].

Allah kalplerde olanı bilir. Yani Allah, onların kalplerinde gizlemiş oldukları şeyleri bilmektedir., ama onları sizin önünüze de koymaktadır. "İbtilâ" (الابتلاء) kelimesiyle burada, münafıkları müminlerden ayırdetmek için imtihan amacıyla verilen cihât emrinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

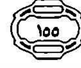
---

599 en-Nisâ, 4/78.

600 "Yani öldürüleceği yazılan kişi, eceliyle değil, mutlaka öldürülmek suretiyle ölür" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 133a).

601 et-Târık, 86/9.

602 Ebû Hayyân, *Tefsîr*, III, 63.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ

458 [§] *155. "İki ordunun karşılaştığı gün sizden bozguna uğrayanlar var ya, sırf yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı. Şüphe yok ki Allah onları affetmiştir, Allah çok bağışlayıcıdır, pek halîmdir."*

İki ordunun karşılaştığı gün sizden bozguna uğrayanlar. Yani düşmanları karşısında bozguna uğrayıp geri çekilenler. **İki ordunun karşılaştığı gün**: müminler ordusu ile müşrikler ordusu.

Yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı. Yani şayet yerlerinde kalırlarsa öldürüleceklerinden korkarak dağılmışlar, bozguna uğramışlardı. Neticede de omuzlarında Allah'ın Resûlu'ne (s.a.) isyan günahı olduğu halde Allah'a kavuşacaklardı. Öldürülmek istemiyorlardı, çünkü üzerlerinde Allah'ın Resûlü'ne (s.a.) isyan günahı olduğu halde azîz ve celîl olan Allah'a kavuşmaktan korkuyorlardı.

Şüphe yok ki Allah onları affetmiştir. Resûlullah'a (s.a.) isyanları sebebiyle Allah'tan korktukları için Allah onları affetmiştir. Azîz ve celîl olan Allah'ın **Yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı,** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de muhtemeldir: Lânetli şeytan, insanların, kendilerine yaptığı ganimet toplama, mevzilerini terketme ve Resûlullah'ın (s.a.) emrini dinlememe konusundaki çağrısına uyduklarını görünce, onlara dağılmaları için de çağrı yapmış, onlar da düşmana sırtlarını dönerek bozguna uğramışlardı.

Yaptıkları bazı şeyler yüzünden. Bu meâldeki cümle, kendi yaptıkları şeyler sebebiyle anlamına da gelebilir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Başınıza gelen her musîbet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar"[603]. İşte tefsirini yaptığımız âyet de bunun gibidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

603 eş-Şûrâ, 42/30.

Allah çok bağışlayıcıdır, pek halîmdir. Yani bağışlayıcıdır, çünkü sizin tövbelerinizi kabul etmiş ve sizi affetmiştir. Halîmdir, çünkü isyan ettiğinizde sizi hemen sorguya çekmemiş ve cezalandırmamıştır. Yahut sizin cezanızı ertelemek suretiyle halîm olduğunu göstermiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ
اِذَا ضَرَبُوا فِي الْاَرْضِ اَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا
وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ حَسْرَةً ف۪ي قُلُوبِهِمْ وَاللّٰهُ يُحْي۪ وَيُم۪يتُ
وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿١٥٦﴾

156. "Ey iman edenler! Sizler, sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında -Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye- 'Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi' diyen inkârcılar gibi olmayın. Hayat veren de öldüren de Allah'tır; Allah yaptıklarınızı görmektedir."

Bu âyette geçen **inkârcılar gibi** meâlindeki ifadenin işaret ettiği anlam hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları burada Allah müminlere, gizli ve açık hâllerinde inkârcılar gibi olmayı yasaklamaktadır, demiştir. **Onlar kardeşleri hakkında,** yani münafıklar hakkında, [§] **Onlar yanımızda olsa-** 458
lardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi, diyorlardı. Bazıları da şöyle demiştir: Sizler münafıklar **gibi olmayın!** Onlar, **kardeşleri hakkında,** birbirlerine: **Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi,** diyorlardı. Bazıları ise şöyle der: **Onlar kardeşleri hakkında,** yani savaştan kaçan müminler hakkında konuşuyorlardı, çünkü onlar din ve mezhep açısından kendilerinin kardeşleri olmasalar da, soy itibariyle kardeşleriydiler. Aslında bu sözü kimin söylediğini bilmek bizim için çok da gerekli değildir. Fakat âyetin anlamı, öldürülen kişiler için onların konuştukları tarzda konuşmamalarının gerektiğidir.

Sefere çıkan. Yani ticaret amacıyla sefere çıkan; **Veya savaşa giren.** Yani asker olarak cepheye giden. Denilmiştir ki: **Onlar sefere çıktıklarında** meâlindeki cümlede geçen "veya" anlamına gelen "ev" (اَو) edatının elifi hazfedilerek "ve" (و) diye okunmuştur.

Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye. Yani söyledikleri o sözü Allah, kalplerinde bir hasret acısı kalsın diye onların iç dünya-

larına geri döndürmüştür. Burada söylenen şeyin, kıyâmet gününde gerçekleşecek bir husûs olması da muhtemeldir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Allah onlara yapıp ettiklerini kendileri için pişmanlık sebepleri olarak gösterir"[604].

Hayat veren de öldüren de Allah'tır. Yani yeryüzünde sefere çıkanları da, gazâya gidenleri de öldüren Allah'tır, O, gazâya gitmeyip evinde kalanları da öldürecektir. Yani savaşa gitmekle veya gitmeyip evinde kalmakla ölüm ileri-geri gitmez. Allah onları teslimiyet göstermeye çağırmaktadır. Zira hayat sayılı nefesler, taksim edilmiş rızıklar ve belirlenmiş ecellerle sınırlıdır; nefeslerin sayısı bitmemişse, rızkını tam olarak almamışsa ve eceli sona ermemişse insana ölüm gelmez.

Allah yaptıklarınızı görmektedir. Bu meâldeki cümle bir tehdit ifadesidir.

وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾

157. "Andolsun ki Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz biliniz ki Allah'tan gelecek bir bağışlama ve bir rahmet, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır."

458 Yani ölümün [§] size mutlaka geleceğinde şüphe olmadığına göre, sizin öldürülmenizin veya ölmenizin Allah'a itaat ve O'nun yolunda cihât halinde iken gelmesi, Allah'a itaat etmeyerek ve O'nun yolunda olmayarak size gelmesinden çok daha hayırlıdır. **Allah'tan gelecek bir bağışlama ve bir rahmet, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.** Yani sizin dünyada toplayıp biriktireceğiniz mallardan çok daha hayırlıdır.

وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لَاِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾

158. "Andolsun ki, ölseniz de öldürülseniz de Allah'ın huzurunda mutlaka toplanacaksınız."

---

[604] "İzleyenler şöyle derler: 'Ne olurdu, bize ikinci bir fırsat verilseydi de, şimdi onlar bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!' Böylece Allah onlara yapıp ettiklerini kendileri için pişmanlık sebepleri olarak gösterir. Onlar artık ateşten çıkacak değillerdir" (el-Bakara, 2/167).

Yani yataklarınızda ölseniz de veya Allah yolunda öldürülseniz de mutlaka O'nun huzurunda toplanacaksınız. *En doğrusunu bilen Allah'tır*, fakat bunun bize göre anlamı şudur: Mademki Allah'ın huzurunda toplanmayı engellemeye gücünüz yetmiyor, evinizde kaldığınız takdirde ölümün size gelmesini engellemeye nasıl gücünüz yetecek?[605] *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا
مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ فَاِذَا
عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾

159. "Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever."

[Merhamet]

Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Bu ilâhî beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri, Allah'ın sana olan rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Nitekim bir âyette şöyle buyurulmuştur: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[606].

Diğeri de, Allah'ın âlemlere olan rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Binaenaleyh insanın, Allah'ın yaratıklarına karşı merhametli olması gerekir. Nitekim bir rivâyette Hz. Peygamber (s.a.) ashâbına şöyle demiştir: "Birbirinize karşı merhametli olmadığınız müddetçe cennete giremezsiniz!" Kendisine, biz hepimiz merhametliyiz ey Allah'ın Resûlu, denince şöyle karşılık vermişti: "İnsanın, evladına veya kardeşine yönelik merhameti değil, [§]
insanların birbirlerine karşı merhametli olmaları gerekir"[607], veya bunun gibi 457

[605] "O'nun huzurunda toplanmaya zorlandığınız ve siz de gitmek zorunda kalacağınız gibi, nerede olursanız olun ölüm size gelince de, isteyin veya istemeyin canınızı vereceksiniz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 133a).

[606] el-Enbiyâ, 21/107.

[607] Ebû Mûsâ'l-Eş'arî'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "...Hayatım elinde bulunan Allah adına yemin ederim ki siz merhametli olmadıkça cennete giremezsiniz". İnsanlar, ey Allah'ın Resûlu, hepimiz merhametli insanlarız, deyince de şöyle karşılık verdi: "Burada kastedilen birinizin dostuna gösterdiği merhamet değil, umûma karşı duyulan merhamettir". Bu, isnadı sahih bir hadistir, ama Buhârî ve Müslim

bir söz söyledi. Resûlullah'ın (s.a.) "Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir"[608] ve "Yeryüzündekilere merhamet etmeyene gökte olan da merhamet etmeyecektir"[609] diye buyurduğu da rivâyet edilmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İman edenlere söyle de Allah'ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar"[610]. Allah Teâlâ kullarına, birbirlerine merhametle ve yumuşaklıkla muamele etmelerini emretmektedir. Ancak (kendisine itaatten) inatla uzak duran ve büyüklenenlere karşı da savaşı emretmektedir. Hz. Mûsâ (s.a.) ve Hz. Hârûn'u (s.a.) Firavun'a gönderirken şöyle buyurmuştu: "Ona söyleyeceklerinizi yumuşak üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer"[611]. Yumuşak söz kalplere sert sözlerden daha kolay nüfuz eder, daha çabuk kabul edilir ve ona daha çok itaat edilir. Bu durum insanlar arasında bilinen bir husûstur. Azîz ve celîl olan Allah da bundan dolayı Resûlü'ne, halka karşı merhametli olmasını ve yumuşak davranmasını emretmiştir. **Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi,** meâlindeki buyruğunda belirtildiği üzere bu yumuşak tabiati kalplerin ülfeti ve kaynaşması için sebep kılmış; sert sözleri ve katı kalpliliği de ayrışmanın sebebi yapmıştır. Âyete göre eğer sen başlangıçta sert ve katı kalpli olsaydın insanlar dağılıp giderlerdi, yanına gelmezlerdi.

Onları affet! Yani onların sana yaptıkları eziyet ve cefayı affet, onlara karşılık verme! Rableri katında **onların bağışlanmasını dile! Onları affet ve onların bağışlanmasını dile!** Bu beyanın, sana isyan ettikleri için onları affet ve onlardan intikam alma, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Cenâb-ı Hak "Yine de siz, Allah hükmünü ortaya koyuncaya kadar affedin ve hoşgörün"[612] meâlindeki âyetiyle, bütün müminlere insanları affetmelerini ve onlardan intikam almamalarını emretmektedir.

Müminleri en çok ümitli kılan âyet, **Onların bağışlanmasını dile!** meâlindeki ilâhî beyandır. Ayrıca Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İman edenlere söyle de Allah'ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar"[613]. "Kendi

---

onu rivâyet etmemiştir (Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, IV, 185; ayrıca bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 30, 186).

608 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 257; II, 207; Tirmizî, "Birr", 15.

609 Munâvî, *Feydü'l-kadîr*, VI, 239; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 119.

610 "İman edenlere söyle de Allah'ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar; çünkü Allah her topluluğu, hak etmeleri yüzünden cezalandıracaktır" (el-Câsiye, 45/14).

611 Tâhâ, 20/44.

612 el-Bakara, 2/109.

613 el-Câsiye, 45/14.

günahın için, erkek ve kadın müminler için Allah'tan af dile"[614] meâlindeki âyet de aynı şeyi ifade etmektedir. [§] Hz. Peygamber'e (s.a.), insanlar için Allah'tan af dilemekle emredilmesi durumunda, Resûlullah'ın (s.a.) bu emri yerine getirmemesi caiz olmadığı gibi emri yerine getirdiğinde duasının kabul edilmemesi de caiz değildir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Hz. İbrâhim'in duası da böyledir: "Rabbimiz! Hesap sorulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla"[615]. Hz. Nuh'un (s.a.) duası da böyledir: "Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla"[616]. Allah'ın salât ve selamı üzerlerine olsun, peygamberlerin bu duaları yapıp da sonra Allah'ın onları kabul etmemesi söz konusu değildir. 458

[İstişare Emri]

İş hakkında onlara danış! Azîz ve celîl olan Allah burada Peygamber'ine (s.a.) yapacağı işler konusunda arkadaşlarıyla istişare etmesini emretmektedir. Burada üç husûs söz konusudur. Birincisi, hakkında nas bulunan bir konuda Allah'ın istişareyi emretmesi caiz değildir, ancak nas bulunmayan konular için emreder. Bu, içtihat ile amel etmenin caiz olduğunu gösterir.

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e insanlarla istişareyi emretmesi, ya ashâb-ı kirâmın Allah katındaki konumlarının üstünlüğünden ve değerlerinin büyüklüğünden, ya da aklın fazileti ve üstün oluşundan dolayıdır. Nasıl olursa olsun onların dışındakilerin kendilerini ashâbın seviyesine çıkarmaları mümkün değildir. [Üçüncüsü], Allah hepsinden razı olsun, ashâb-ı kirâmla istişare etmesini Allah'ın, Resûlü'ne (s.a.) emretmesi, sonra da Hz. Peygamber'in onların fikriyle amel etmemesi caiz değildir. Bu, onların kanaatleri bir husûsta ittifak edince, hakkın onlardan uzak düşmeyeceğine işaret eder.

Bazıları şöyle demiştir: Allah, Nebî'sine ancak savaş hakkında ashâb-ı kirâmla istişare etmesini emretmiştir. Hasan[-ı Basrî]'den (r.a.) rivâyet edilmiştir: Cenâb-ı Hak **İş hakkında onlara danış!** meâlindeki âyeti indirince, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Allah'ın ve Peygamber'inin sizinle istişare etmeye ihtiyaçları yoktur, fakat Allah istişarenin ümmetim için bir sünnet ol-

614 "Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir" (Muhammed, 47/19).

615 İbrâhim, 14/41.

616 Nûh, 71/28.

masını arzu buyurmuştur"[617]. İbn Abbâs'ın (r.a.) da âyeti, onlarla bazı işlerde istişare et, şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir[618].

Denilmiştir ki Allah Teâlâ, Peygamber'ine (s.a.), gökten kendisine vahiy gelmesine rağmen her konuda ashâbı ile istişare etmesini emretmiştir. İnsanlar birbirleriyle istişare ettikleri ve bununla da Allah'ın rızasına ulaşmayı istedik-
459 lerinde, [§] Cenâb-ı Hak da onları yolun en doğru olanına yönlendirir. Şöyle de söylenmiştir: Câhiliye döneminde Arapların liderleri, insanlarla ilgili bir konuda karar verdiklerinde, kendileriyle istişare etmeden bu kararı vermek isteyince bu, halka ağır gelirdi. Allah Teâlâ, Peygamber'ine yapmak istediği işte insanlarla istişare etmesini emretmiştir. Bu, insanlara yönelik büyük bir şefkatin tezahürü ve onların nefretlerini gideren bir davranıştı. Bazı rivâyetlerde şöyle denilmiştir: Ey Allah'ın Resûlu, tedbir nedir? diye soruldu. Hz. Peygamber (s.a.); "Akıl sahibiyle istişare etmen, sonra da ona itaat etmendir" buyurdu[619]. İstişâre eden zarar görmez, etmeyen (betûr) de mutlu olmaz, denilmiştir. Buradaki "betûr" (البتور) kelimesi istişare etmeyip kendi görüşü doğrultusunda iş gören demektir.

Karar verince de Allah'a güven! Yani sakın kendi nefsine veya başkasına güvenme, sadece Allah'a güven ve işini O'na havale et! Denilmiştir ki istişareden sonra iş hükme bağlanınca, doğru ile yanlış belli olunca işine devam et! Daha önce söylendiği gibi eğer mesele savaşla ilgili bir şey ise, *en doğrusunu bilen Allah'tır ya*, o takdirde âyetin anlamı şudur: Asker sayısının çokluğu ile gururlanma ve zaferi onların elinde görme! Zafer konusunda Allah'a dayan! Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı"[620]. Bununla neyi kastettiğini en iyi bilen Allah'tır. Başka bir âyette de; "Zafer, yalnız Allah katından gelir"[621] buyurmuştur.

---

617 Bu hadisin kaynağını bulamadım. Ancak Fahreddin er-Râzî şöyle demiştir: Hasan ve Süfyân b. Uyeyne şöyle dediler: "Allah istişareyi, başkaları Resûlullah'a uysun ve ümmeti için bir sünnet olsun diye emretmiştir" (Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, IX, 69; Hadisin kaynağı için bk. Beyhakī, *Şuabu'l-iman*, X, 41; Elbânî, *Silsiletu'l-ahâdîsi'd-daîfe*, XII, 789 Mütercim).

618 İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 489.

619 Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, I, 344; Beyhakī, *Sünen*, X, 112; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 190.

620 "Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihâyet geriye çekilmeye başlamıştınız" (et-Tevbe, 9/25).

621 "Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir" (Âl-i İmrân, 3/126).

إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

160. "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah'a güvensinler."

Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur. Allah doğru söylemiştir, yardımcısı Allah olan birini hiçbir düşman yenemez. **Eğer O sizi yardımsız bırakırsa.** Yani sizi terk ederse, **O'ndan sonra size kim yardım edebilir?** Buradaki yardımın iki şekli vardır. Biri mâlum olan şekliyle yardım ve destek, diğeri de düşmanı engellemek. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onların asla yardımcıları yoktur"[622]. [§] **Allah size yardım ederse** 460
meâlindeki ilâhî beyan, Allah size destek verirse, düşman sizi asla yenemez, demektir. **Eğer O sizi yardımsız bırakırsa.** Yani Allah size destek vermezse, O'ndan başka size kim yardım edebilir? Düşmanı engellemek anlamına gelince, eğer Allah sizden düşmanı engellerse kimse sizi yenemez; fakat O sizi yardımsız bırakır ve düşmanı engellemezse O'ndan başka düşmanı sizden kim engelleyecek? Âyette geçen "hızlân" (الخذلان) kelimesi, kendisinden bir şey yapması beklenen kişinin bekleneni yapmaması demektir. Bu kelime, tıpkı "ibtilâ" (الابتلاء) kelimesi gibi gerçek anlamının dışında kullanılır.

[Tevekkül]

Müminler yalnız Allah'a güvensinler. Bu âyet hakikatte emirdir. Yani, ey müminler, Allah'a güvenin! demektir. Tevekkül güvenmek ve işini Allah'a havale etmek anlamına gelir; asker sayısının çokluğuna, hazırlık, zafer ve galibiyet gibi savaşı kazanmaya vesile olacak sebeplere güvenmek anlamına gelmez. Duyulur âlemde insanlar nazarında zafer ancak üç şekilde kazanılır: Asker sayısının çokluğu, saldırgan kuvvetlerin fazlalığı yahut da savaş konusunda tecrübe ve önlemlerin çokluğuyla. Allah Resûlü'nün (s.a.) düşmana karşı elde ettiği zafer ve galibiyet ise bunlarla değil, Allah'a güvenmesi ve işini O'na havale etmesiyle olmuştur. Bu âyet de, zaferin Cenâb-ı Hakk'ın yardımıyla kazanıldığına işaret etmektedir. Bu, Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğinin alâmetlerinden de biridir.

---

622 "Sen onların doğru yola yönelmelerini tutku derecesinde istesen de Allah, yoldan çıkardığı kimseyi hidâyete erdirmez. Onların asla yardımcıları da olmaz" (en-Nahl, 16/37).

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَاْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ثُمَّ
تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾

161. "Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyâmet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir; sonra herkese kazanmış olduğunun karşılığı, kimse haksızlığa uğratılmaksızın tastamam ödenir."

[Kamu Malını Zimmetine Geçirmek]

Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Bu meâldeki âyet iki şekilde okunmuştur. Biri "yâ" (ى) harfi üstünlü olarak "yeğulle" (يَغُلَّ) , diğeri de "yâ" (ى) harfi ötreli, "ğayın" (غ) harfi de üstünlü olarak "yuğelle" (يُغَلَّ) diye. "Yâ" harfi üstünlü okunduğunda âyet iki mânaya gelir. Biri,
461 [§] hiçbir peygamber asla zimmetine mal geçirmemiştir. Binaenaleyh itham etmemenize en layık olan kişi Resûlullah'tır; onu bildiğiniz halde zimmetine mal geçirmekle nasıl itham edebilirsiniz? Denilmiştir ki bazı münafıklar, Resûlullah'ın (s.a.) ganimeti aralarında taksim etmeyeceğinden korkmuşlar ve taksim etmesini istemişlerdi. Bunun üzerine âyet nâzil olmuştur. Münafıkların, "ganimetin taksiminde âdil ol ey Muhammed!" dedikleri ve âyetin bunun üzerine geldiği de söylenmiştir. Diğer ihtimal de kendisi peygamber olarak görevlendirilmeden önce siz onu tanıyordunuz; ihanet ettiğini veya malı zimmetine geçirdiğini asla görmediniz; buna rağmen peygamber olduktan sonra onun adâletsizlikte bulunacağına nasıl ihtimal verirsiniz? Böyle bir ihtimal yoktur.

"Yâ" (ى) harfini ötreli olarak okuyana göre âyet yine iki anlama gelir. Yani o, savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Bu anlam ilk yorumla örtüşmektedir. Âyet "en yuğelle" (اَنْ يُغَلَّ) diye okunduğunda Resûlullah'a ganimet konusunda hainlik edilmesi anlamına gelir. Ganimet konusunda Hz. Peygamber'e hainlik edilmesi helâl ve caiz değildir. Çünkü o, buna muttali olur, Allah Teâlâ yapılan ihaneti Peygamber'ine bildirir. Nitekim bazı rivâyetler bunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.) bir mezarın başına geldiğinde, "o şimdi azap görüyor" demişti. Neden ey Allah'ın Resûlu? diye sorduklarında "O ganimetten iki dirhem veya onun kadar bir şey almıştı" diye cevap vermiştir[623].

---

623 Rivâyeti aynı lafızlarla bulamadık. Yalnız Abdullah b. Amr'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hz. Peygamber'in yüklerine bakmakla görevli Kirkire adında bir adam vardı; bu adam ölmüştü ve Resûlullah (s.a.) "o ateştedir" buyurmuştu. Ashâb-ı kirâm gidip adama bakmışlar, üzerinde ganimet malından aşırdığı bir abâ görmüşlerdi" (Buhârî, "Cihâd", 190).

Ganimet malının taksim dışında tutulmasının şöyle bir konumu da olabilir. Malı alan kişi, sahibi bilinmediği için onu almayı helâl sayabilir, tıpkı sahibi olmayan bir mal gibi. Bu malı almak ihtiyaç sahipleri için bazan helâl olur. Ancak bedelsiz olarak onu almak, hiçbir şekilde helâl görülemez[624].

Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyâmet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir. Yani kıyâmet günü ona bunun hesabı sorulur. Bunun gibi izinsiz olarak başkasının malını alan herkesten onun hesabı sorulacaktır. Bazıları şöyle demiştir: Ganimet konusunda aşırı bir tehdit ifadesi kullanılmıştır, çünkü ganimet malını çalmak fakirlerin ve muhtaçların hakkını bitirmek-
tir veya farklı halk kesimlerine zarar vermektir. [§] Diğer mallar ise böyle de- 462
ğildir. Denilmiştir ki tehdit bu insanlar hakkında gelmiştir, zira onlar, münafık kişiler olup, ganimet malını çalmayı ve o maldan almayı helâl görüyorlardı. Bu yorum, sanki daha uygun gibidir.

İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir askeri birlik göndermişti. Onlar ana ganimet malı olan bir altın kütlenin baş tarafını çalmışlardı. Bunun üzerine; **Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez,** meâliyle başlayan âyet geldi. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: Bedir günü müşriklerden ganimet olarak alınan kırmızı bir saçaklı örtü kaybolmuştu. İnsanlar, Resûlullah (s.a.) onu kendine almıştır, dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez,** meâlindeki âyeti gönderdi[625].

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللّٰهِ كَمَنْ بَٓاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٦٢﴾

162. "Allah'ın rızası peşinde olan, Allah'ın gazabına uğrayan gibi olur mu hiç! Bunun varacağı yer cehennemdir; o ne kötü bir varış yeridir!"

---

624 "Ganimetin çalmakla tahsis edilmesi, -her ne kadar diğer mallar için haram olsa bile- ganimet malını çalan kişi, muayyen bir sahibi bilinmediği için, aynen sahipsiz mal gibi düşünerek onu helâl farzedebilir. Bu durumda kendi yiyeceğini ve hayvanının ot ihtiyacını karşılayacak kadarını alması mubah görülür. Fakat tehdit ifade eden deliller, böyle bir vehimden sakınmak gerektiğini teyit etmektedir. Dolayısıyla hiçbir yol haramı helâl kılmaya götürmez, bunun aksi insanı küfre sevk eder" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 134a).

625 Taberî, *Tefsîr*, IV, 154-155; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 422.

Allah'ın rızası peşinde olan, Allah'ın gazabına uğrayan gibi olur mu hiç! Bu âyet şöyle açıklanmıştır: Ganimet malından bir şey almayan ve onu zimmetine geçirmeyen kişi, onu alan ve zimmetine geçiren gibi olur mu? Onlar aynı durumda değildir. Biri Allah'ın rızasıyla, diğeri de Allah'ın gazabıyla dönmüştür. Bu âyetin, Allah'a itaat eden ve O'nun emrine uyan kişi, Allah'a isyan eden ve kendi hevâsına uyan kişi gibi olur mu? Bunlar asla bir değildir, anlamına gelmesi de muhtemeldir.

هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصٖيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٣﴾

163. ***"Onlar*** (Allah'ın razı olduğu) ***Allah katında derece derecedir. Allah onların yaptıklarını görmektedir."***

Onlar (Allah'ın razı olduğu) **Allah katında derece derecedir.** *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, ancak bu âyet şöyle anlaşılabilir: Dereceler sahiplerinin kasdettiği şeylerdir, derekeler ise kastetmeksizin karşılaştıkları şeydir; akıllardaki derk (idrak) gibi, kastetmeksizin aklına gelen şeydir. Şöyle de denilmiştir: Dereceler, yüksek makamlar, derekeler de aşağı seviyeler anlamına gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bundan dolayıdır ki bilinen hüviyetiyle cehenneme derekeler, cennete de dereceler diye isim verilmiştir. Hakikatte bunların ikisi de aynı şeydir. Âyet her ikisine de işaret etmektedir.

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ اِذْ بَعَثَ فٖيهِمْ رَسُولًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهٖ وَيُزَكّٖيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿١٦٤﴾

164. "Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar, apaçık bir sapkınlık içinde bulunuyorlardı."

[Peygamberlerin İnsan Türünden Seçilmesi]

**Andolsun ki içlerinden, kendilerine bir peygamber göndermekle Al-
463 lah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur.** [§] Allah'ın insanlara me-
leklerden ve cinlerden değil de beşer türünden kişileri peygamber olarak gön-
dermesinin büyük bir lütuf sayılması, çeşitli açılardan açıklanabilir. Birincisi,

her şey kendi özüyle ülfet eder ve başka bir şeyin özüne uygun bir özle ülfet edemeyeceği oranda kendi özüne sarılır, başka bir türün arasına katılamaz. Durum böyle olunca, peygamberler ancak insanların kalplerini kaynaştırmak, onları bir araya getirmek, ittifak halinde olmalarını gerektiren dine çağırmak ve aralarındaki muhalefeti kaldırmak için gönderilmiştir. Dolayısıyla insanların kalplerine karşılıklı ülfet ve muhabbeti yerleştirip birbirlerine sarılmalarını sağlayabilmesi için peygamberlerin, insanların kendi türünden olması gerekir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, peygamberlerin, Allah elçisi olduklarına dair mutlaka bir takım deliller ve mûcizeler göstermeleri gerekir. Onlar, beşerin özünden ve türünden olmadıkları takdirde, mûcizeleri ve delilleri muhataplarınca anlaşılmaz. Çünkü bunun, başkası tarafından değil, bu fevkalâdelikleri sayesinde yaptıkları anlayışına kapılırlar.

Üçüncüsü, melekler ve cinler gibi kendi cevherinden ve türünden olmayan yaratıkların bilgisine sahip olma gücü insanda yoktur. İnsanın onları göremediğine bakmaz mısın? Bundan dolayı Cenâbı Hak, peygamberleri insanlara, tanıyabilmeleri ve mûcizelerinin ortaya çıkabilmesi için beşer türünden göndermiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Âyette bahsedilen lütfun ikinci bir yorumu daha vardır. [Bu da iki şekilde açıklanabilir. Birincisi] insanlara başka türden değil de kendi soylarından, türlerinden ve ailelerinden peygamber göndermiş olmasıdır. Şayet başka kabileden ve ırktan gönderilmiş olsalardı peygamberlik iddiasında güvenilir oldukları ve doğru söyledikleri kendilerince bilinmezdi. Böylece onların insanlara karşı asla yalan söylememiş ve emanete hiyânet etmemiş oldukları görülünce, Cenâb-ı Hak adına da yalan söylemeyecekleri anlaşılır. İkincisi, onlar şayet gönderildikleri milletin soyundan olmasaydı, insanlara gösterdikleri mûcize
veya delilleri, [§] belki de başka birinden öğrenmiş veya böyle şeyleri uyduran 464
birine gidip gelmiş olduğu düşünülecekti. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak insanlar onun kimseden ders almadığını ve başka birine gidip gelmediğini bildiklerine göre, bunları herhangi birinden değil Cenâb-ı Hak'tan almış olduğunu anlasınlar diye, onlara kendilerinden birini peygamber göndermiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Hz. Mûsâ'nın (s.a.) getirmiş olduğu asâ, yed-i beyzâ ve benzeri mûcizelere bakmaz mısın? Eğer bunlar sihir olsaydı, yine de onun peygamberliğinin en büyük mûcizelerinden olurdu. Zira onun sihri öğrenmek için herhangi birine gidip geldiği asla bilinmemektedir. Çünkü Mûsâ onların arasında yetişmişti. Öyleyse sihri bilmediği halde bu nasıl olabilmiştir? İşte

yukarıda da belirttiğimiz üzere bu âyet de[626], Allah'ın insanlara kendi soylarından, akrabalarından ve içlerinde yetişenlerden birini peygamber olarak göndermesinin büyük bir lütuf olduğuna işaret etmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Kendi içlerinden bir peygamber. Yani Arap milletinden, soyu belli olan, ümmî bir peygamber. Böylece insanlar, onun getirdiği kelâmın semavî ve vahiy ürünü olduğunu bilsinler, onun peygamberliği ve söylediği sözlere dair şüpheye düşmesinler. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Sen elinle yazı yazmayı bilmiyordun; öyle olsaydı gerçeğe karşı tavır alanlar kuşkuya düşerlerdi"[627].

Peygamber onlara Allah'ın âyetlerini okuyor. Bu beyan muhtemelen, peygamberliğinin alâmetlerini anlatıyor. Buradaki âyetler'in, deliller ve kanıtlar anlamına gelmesi de muhtemeldir; bunların ikisi de aynı şeydir. Kur'ân âyetlerini okuyor anlamına da gelebilir.

[Tezkiye]

Onları temizliyor. Buradaki "tezkiye" (التزكية) kelimesi, artmak ve çoğalmak anlamına gelebilir. Buna göre peygamber onların şanını ortaya koyuyor, şereflerini ve namlarını yayıyor, neticede onlar ölümlerinden sonra bile kendilerinden bahsedilen ve örnek alınan önderler haline geliyorlar. Nitekim Cenâb-ı
465 Hak şöyle buyurmuştur: [§] "Nefsini arındıran (geliştiren) elbette kurtuluşa ermiştir"[628]. Yani namını ortaya çıkaran, adını kaybolmaktan kurtaran kurtuluşa ermiştir. Cenâb-ı Hakk'ın aynı yerde "Nefsini arzularıyla başbaşa bırakan da ziyan etmiştir"[629] buyurduğuna bakmaz mısın? Yani adını sanını gizleyen ve kaybeden kişi ziyan etmiştir. Âyetteki tezkiye sözcüğü ile, tevhid inancı sayesinde onları temizliyor anlamı da kastedilmiş olabilir. Kendilerinden zekât almak suretiyle onları günahlardan temizliyor anlamına da gelebilir[630].

---

626 "Bunun üzerine Mûsâ asâsını yere attı. Bir de baktılar ki apaçık bir yılan! Ve elini çıkardı. Bir de ne görsünler, o da seyredenlerin gözleri önünde bembeyaz oluvermiş!" (el-A'râf, 7/107-108).

627 "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi" (el-Ankebût, 29/48).

628 eş-Şems, 91/9.

629 eş-Şems, 91/10.

630 Muhtemelen Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için duâ et; çünkü senin duân onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir" (et-Tevbe, 9/103).

Onlara kitabı ve hikmeti öğretiyor. Bu âyet farklı anlamlara yorumlanabilir, biz bu husûsu çeşitli yerlerde açıklamıştık[631].

Onlar öyle idiyseler de. Bu beyandaki "ve inkânû" (وإن كانوا) lafzı, onlar kesinlikle öyle idiler mânasına gelir. **Daha önce onlar, apaçık bir sapkınlık içinde bulunuyorlardı.** Buradaki "dalâl" (ضلال) lafzının helâk olmak, şaşırmak, adı-sanı kaybolmak vb. anlamlara geldiğini daha önce zikretmiştik[632].

أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنّٰى هٰذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

165. "Düşmanınıza iki mislini verdirdiğiniz kayıp kendi başınıza gelince 'Bu nereden başımıza geldi?' mi diyorsunuz? De ki: 'O, kendinizdendir.' Doğrusu Allah her şeye kādirdir."

Musîbet kendi başınıza gelince. Denilmiştir ki Uhud savaşında müminlerden yetmiş kişi şehit edilmişti. **Musîbet kendi başınıza gelince** meâlindeki âyet bunun üzerine geldi. Şöyleki, sizden yetmiş kişi öldürülmüştür. Ama siz de Bedir savaşında bunun iki misline ulaştınız, yetmiş kişiyi öldürmüş, yetmişini de esir almıştınız. Âyette sözü edilen musîbetlerin hepsinin Uhud'ta meydana geldiği de söylenmiştir; önce müşrikler dağılmışlar ve hezimete uğramışlar, sonra müminler hezimete uğratılmışlardı. Âyet demek istiyor ki sonunda size gelen musîbetin iki mislini başlangıçta onlar görmüşlerdi. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, Cenâb-ı Hak bunu, kendilerine [§] teselli olsun diye hatır- 466
latmaktadır. Başlarına gelen o musîbete karşı onların başlarına gelenle teselli bulsunlar diye böyle söylemektedir. Yahut müşriklere iki misli musîbet verdiğini söyleyerek müminlere olan nimetini hatırlatmakta, bunu da şükretmeleri ve bunun sadece onların başına gelmediğini bilmeleri için zikretmektedir.

Bu nereden başımıza geldi? diyorsunuz. De ki: O, kendinizdendir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, burada **bu nereden başımıza geldi?** demelerinden dolayı sanki onları azarlamaktadır. Cevaben de **o, kendinizdendir** diye buyurmaktadır. Onların Rablerine âsi olmak ve Peygamber'lerine (s.a.) muhalefet etmek suretiyle yüklendikleri günahtan tövbe etmeyi terk ettiklerinden dolayı Allah kendilerini azarlamaktadır. Çünkü böyle bir sözü ancak kötülükleri işlemekten ve Allah'ın emirlerine aykırı davranmaktan uzak duran insan söyleye-

---

631 bk. el-Bakara, 2/129, 151, 231, 251; Âl-i İmrân, 3/48. âyetlerin tefsiri.

632 bk. Âl-i İmrân, 3/69. âyetin tefsiri.

bilir. Yasakları işlemek ve Rabbinin emirlerine muhalefet etmek konumunda olanların böyle bir sözü söylemeye hakkı yoktur. Yahut, kendilerini imtihan etmek maksadıyla onların başına bu musîbet gelmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, kullarını, dilediği her şekilde imtihan etmeye hakkı vardır; çünkü insanların hepsi Allah'ın kuludur. Buna göre bunun bir imtihan olduğunu bilmemeleri yüzünden Allah müminleri kınamaktadır.

Bu nereden başımıza geldi? diyorsunuz. Yani biz müslüman olduğumuz ve Allah yolunda savaştığımız halde; onlar ise müşrik oldukları halde bu nereden başımıza geldi? diyorsunuz. **O, kendinizdendir.** Yani Resûlullah'ı dinlememeniz, mevzinizi muhafaza etme ve benzeri konularda vermiş olduğu emre aykırı hareket etmeniz sebebiyle, kendinizden gelmiştir başınıza. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir"[633].

Bu nereden başımıza geldi? Bu sözü eğer münafıklar söylemişse, o zaman alay anlamına gelir. Yani Muhammed'in (s.a.) zaferi kendisinin kazanacağına dair sözü ve peygamberliği şayet hak idiyse bu belâ nereden çıktı? Bu, onların şu sözlerine benzemektedir: "Onlar, bu işte bizim görüşümüz alınsaydı bura-
463 da öldürülmezdik, diyorlar"[634]. [§] Bu, onların Hendek savaşında sarfettikleri: "Allah ve Resûlullah'ın vâdleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!"[635] sözlerine ve müslüman görünmek konusunda söyledikleri diğer sözlere de çok benzemektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Şayet bu sözü iman ehli söylemiş ise, o zaman başlarına gelen bu belanın nerden kaynaklandığını öğrenmek amacıyla sorulmuştur. Onlar, Allah'ın dininin yardımcıları idiler. Allah Teâlâ da kendi dinine yardım edenlere yardım edeceğini ve Allah'ın yardım ettiği kişileri hiçbir şeyin mağlup edemeyeceğini vâdetmişti. Üstelik onlar, düşmanlarının kalplerine korku salınmakla[636] veya düşmanların hezimetini ve bozguna uğradıklarını görmekle de vâdolunmuşlardı. Bütün bunlara rağmen mağlup olduklarında soruyorlar: İş neden bizim aleyhimize döndü? Cenâb-ı Hak da bunun sebebini açıklıyor: Onların hepsi olmasa da, en azından bir kısmı âsi olmuşlar ve Allah'ın yolundan

633 en-Nisâ, 4/79.

634 Âl-i İmrân, 3/154.

635 "O zaman münafıklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar, 'Allah ve Resûlünün vâdleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!' demişlerdi" (el-Ahzâb, 33/12).

636 Muhtemelen Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Kâfirlerin kalplerine korku salacağız. Çünkü onlar, hakkında Allah'ın hiçbir delil indirmediği şeyi O'na ortak koştular" (Âl-i İmrân, 3/151; krş. el-Enfâl, 8/12).

yan çizmişlerdi. Bunun imtihan hakkında olması da caizdir. Çünkü böyle bir şey, günahlardan daha sakındırıcı ve Allah'a itaat noktasında birleşmeye daha çok sevk edici olmakla birlikte, bazan imtihan için de olabilir. Zira böyle bir imtihan, herkesi emre aykırı hareket etmekten sakınmaya çağırır ve insanlar kardeşlerini de bundan engellemeye çalışırlar. Böylece aralarında kaynaşma ve dayanışma meydana gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Doğrusu Allah her şeye kādirdir. Yani zafer ve hezimet konusunda her şeyi yapmaya kādirdir. Fakat sizin başınıza gelen o musîbet, Rabbinize âsi olmanız ve Resûlullah'ın (s.a.) emrine aykırı davranmanız yüzündendir. Yahut onlar, Allah'tan bir imtihan olarak başınıza gelmiştir.

وَمَٓا اَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِاِذْنِ اللّٰهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَۙ
﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ
اللّٰهِ اَوِ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ
اَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْاِيمَانِ يَقُولُونَ بِاَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللّٰهُ
اَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾

166. "İki ordunun karşılaştığı günde başınıza gelenler, Allah'ın izniyle oldu ve bu, müminleri belli etmek içindi."

167. "Bir de münafıkları ortaya çıkarması için... Onlara, 'Gelin, Allah yolunda savaşın veya hiç olmazsa savunmada bulunun' denildi. Onlar, 'Savaş olacağını bilsek elbette size katılırız' dediler. O gün onlar imandan çok küfre yakındılar. Kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söylüyorlardı. Gizlediklerini Allah onlardan daha iyi bilir."

İki ordunun karşılaştığı günde başınıza gelenler. Buradaki iki ordudan maksat, müminler ordusu ile müşrikler ordusudur. **Allah'ın izniyle oldu.** Bu meâldeki beyana, Allah'ın iradesi ve dilemesi ile oldu, anlamı verilmiştir. Şöyle de söylenmiştir: Başınıza gelenler Allah'ın sizi terk etmesiyle oldu. Çünkü
muhtemelen onlar zafer ve galibiyetin askerlerin sayıca çokluğuyla [§] veya 103
kuvvetle ve savaşa iyi hazırlanmakla elde edildiğini düşünüyorlardı. İşte kendileri gibi sayıca az ve zayıf olan ordulara, kendileri kalabalık, bedenen güçlü, silah ve donanım bakımından daha iyi olsalar da galip gelemeyeceklerini, an-

cak ilâhî yardımla üstünlük kazanacaklarını ve bu sayede zafere ulaşacaklarını anlamaları için, Allah onları kendi hallerine bıraktı. Şöyle de söylenmiştir: **Allah'ın izniyle oldu** Allah'ın ilmi ile oldu, demektir. Yani başınıza gelenlerin, işlediğiniz hayır veya şer yüzünden geleceğini Allah biliyordu, yoksa gaflet ve yanılma yüzünden değil.

[İman, Küfür, Nifâk]

Bu, müminleri belli etmek ve bir de münafıkları ortaya çıkarması için-di. Daha önce de söylediğimiz gibi[637] mümin olanları, bela ve ölüme karşı sabırlı mümin olarak, sabreden ve Allah'tan sevap bekleyen insanlar olarak görmesi içindi. Aynı şekilde münafık olan ve sabır göstermeyenleri de münafık, sabırsız ve Allah'tan sevap beklemeyen kişiler olarak görmesi içindi[638].

Onlara, 'Gelin, Allah yolunda savaşın veya hiç olmazsa savunmada bulunun' denildi. Yani gerçekten münafıklığı terk etmek İslâm'a dönmek suretiyle Allah yolunda savaşın[639]. **Veya hiç olmazsa savunmada bulunun** meâlindeki cümle hakkında çeşitli yorumlar yapılabilir. İslâm ordusunun büyük görünmesini sağlayın anlamına gelmesi muhtemeldir. Çünkü müşrikler, müminlerin ordusunu kalabalık gördükleri zaman bu onları endişeye sevk edecek ve korkuya düşürecekti. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın"[640]. Bu âyet, onları kendinizden def edin, anlamına da gelebilir. Çünkü muhtemelen onlar, bizzat savaşan müminleri he-
346 def almışlardı. [§] Çünkü münafıklar da dilleriyle iman ettiklerini söyledikleri için, onlar müminlerle münafıkları ayırdetmiyorlardı. Yahut âyet, düşmanı mallarınızdan ve çocuklarınızdan uzak tutun, anlamına gelebilir; çünkü onlar bunları hedef almışlardı. Yahut onlar dininizi hedef aldıkları zaman sahip olduğunuz dininizi savunun, anlamına gelebilir; zira onlar gerçekten onu hedef almışlardı. Yahut da **Allah yolunda savaşın** meâlindeki cümle ile **veya savunmada bulunun** anlamındaki cümle aynı şeyi ifade etmektedir. Yani "Allah yolunda savaşın ve savunma yapın!"[641] *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

637 bk. Âl-i İmrân, 3/140 âyetinin tefsiri.

638 "Yani bildiği şeyin bildiği gibi gerçekleşmesi için" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 135a).

639 Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 135.

640 el-Enfâl, 8/60.

641 "Âyetteki *'veya'* (أو) edatı, burada *'ve'* (و) mânasında kullanılmıştır. Arapça'da böyle kullanımlar yaygındır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 135a).

Onlar, 'Savaş olacağını bilsek elbette size katılırız' dediler. Bu âyet münafıkları kastetmektedir. Denilmiştir ki savaşa gitmeyip Medine'de kalan münafıklar Resûlullah'a (s.a.) böyle söylediler. Bu sözü söyleyenin başkaları olduğu da iddia edilmiştir.

O gün onlar imandan çok küfre yakındılar. Bu âyet de münafıkları kastetmektedir. Onların imandan çok küfre yakın olduklarını haber vermektedir. "ile'l-küfr" (إلى الكفر) ve "mine'l-küfr" (من الكفر) ifadelerinin ikisi de kullanılır. Hafsa'nın kırâatinde "hum ile'l-küfri ekrabu" (هُمْ إِلَى الْكُفْرِ أَقْرَبُ) denilmektedir.

En doğrusunu bilen Allah'tır ya, bu âyet şöyle de yorumlanabilir: Münafıklar azîz ve celîl olan Allah'ı tanımıyorlar ve O'na kulluk yapmıyorlardı. Onlar sadece kendi çıkarlarına kulluk ediyorlardı, çıkarları nerede ise o tarafa dönüyorlardı. Eğer çıkarları müminlerle beraber olmaktaysa, kendilerini onlarla beraber imiş gibi gösteriyorlardı. Şayet müşriklerle beraber olmakta çıkar görürlerse onların yanına gidiyorlardı. Nitekim azîz ve celîl olan Allah da şöyle buyurmaktadır: "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler"[642]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "İnsanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder"[643].

[§] Kâfirlere gelince, onlar Allah'ı biliyor, fakat putlara tapıyorlardı. Put- 470
lara tapmalarının da iki sebebi vardı; ya onları Rab olarak kabul ediyor, ya da onlardan kendilerini Allah'a yaklaştırmalarını bekliyorlardı. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsın diye onlara tapıyoruz"[644]. Bununla birlikte onlar sıkıntıya düştükleri zaman, taptıkları putlardan bir hayır gelmediğini görünce hemen azîz ve celîl olan Allah'a sığınıyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[645]. Ama sonra bu halden kurtulduklarında tekrar eski dinle-

---

642 "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) 'Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler. Artık kıyâmet gününde Allah aranızda hükmedecek ve kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir" (en-Nisâ, 4/141).

643 "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, fakat başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur" (el-Hac, 22/11).

644 ez-Zümer, 39/3.

645 "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

rine dönerler. Azîz ve celîl olan Allah bunu da şöyle açıklamaktadır: "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabbi'ne yönelip O'na yalvarır"[646].

Müminler ise ister rahatlık ister şiddet, ister sıkıntı, ister sevinç hali olsun, her durumda ihlâs ve samimiyetle Allah'a inanır, başlarına gelen musîbetlere ve sıkıntılara sabrederler; "Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz"[647] derler.

O gün onlar imandan çok küfre yakındılar. Bu ilâhî beyan, çeşitli anlamlara verilerek yorumlanabilir. Şöyle denilmiştir: Onlar gerçekten böyle idiler; çünkü kendileri müminlere "Biz sizinle beraber değil miydik? derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) 'Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler"[648]. Onlar hem müminlere kendileriyle beraber olduklarını söylüyorlar, hem de kâfirlere kendilerine kol-kanat gerdiklerini ve onları müminlerden koruduklarını söylüyorlar. İşte bu, onların kâfirlere daha yakın olduklarının göstergesidir. **Onlar imandan çok küfre yakındılar** meâlindeki cümlenin, onların mümin olarak görünmelerinin yalan olduğu anlamına gelmesi de muhtemeldir. Çünkü bizâtihî küfrün kendisi de yalandır, iman ettikleri görüntüsü de yalan olunca onlar üzerinde bulundukları yalana, yani küfre
371 daha yakın konumda durmaktadır. [§] **O gün onlar imandan çok küfre yakındılar** cümlesi hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: O gün onlar küfürlerini gizliyor, imanlarını açıklıyorlardı. Kulun içinde gizlediği niyeti açıkta söylediğinden ve yaptığından daha gerçekçidir. Nitekim onlar **kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söylüyorlardı** diye buyurulmaktadır. Onların sözleri de böyledir. Şöyle de söylenmiştir: Onlar küfre daha yakın idiler; çünkü gerçekte kâfir idiler ve onların dinleri üzerinde bulunuyorlardı.

O gün onlar imandan çok küfre yakındılar meâlindeki ilâhî buyruğu, böyle olması gerekir veya durum ona yönelmişti anlamına da gelebilir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Medine'nin her tarafından saldırıya uğrasalardı da kendilerinden bozgunculuk yapmaları istenseydi (ev-

646 "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabbi'ne yönelip O'na yalvarır; sonra Rabbi ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar. De ki ona: İnkârcı tutumunla biraz eğlenedur bakalım! Gerçek şu ki sen ateşi boylayacaklardan birisin!" (ez-Zümer, 39/8).

647 "Onlar, başlarına bir musîbet geldiğinde, 'Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz' derler" (el-Bakara, 2/156).

648 "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) 'Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler. Artık kıyâmet gününde Allah aranızda hükmedecek ve kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir" (en-Nisâ, 4/141).

lerini düşünmez) hiç vakit geçirmeden hemen ona koşarlardı"[649]. Dolayısıyla âyetteki "kurb" (قرب) lafzı, realite ve gerekliliğe dair bir ifadedir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmuştur: "Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır"[650]. Yani Allah'ın rahmeti onlara mutlaka gelecektir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Bunun sebebi de şudur: Onlar münafıktılar ve küfür kalplerinden ayrılmış değildi. İman hakkında söyledikleri ise sadece dillerinin iğreti lafı idi, bir süre sonra iman genelde dillerinden uzaklaşıyordu[651]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Onların durumu küfre daha yakındı, çünkü şüphe içinde bulunuyorlardı. Küfür ve iman konusunda şüphe duyan, imanı terk etmiş olur. Çünkü imanın mahiyeti bilerek tasdik etmektir, onlarsa bilmiyorlardı. Küfür bazan yalanlamakla ortaya çıkar, yalanlamayan kişinin o konuda bir bilgisi bulunsun veya bulunmasın, farketmez. Bundan dolayı küfür onlara daha yakındı. **Küfür onlara daha yakındır** anlamındaki ifadenin, onlara daha layıktır, anlamına gelmesi de muhtemeldir, onlar gerçekten böyle bilinmeye daha layıktır. Bu konuda Allah Teâlâ onlarla ilgili olarak konuşma tarzlarında, sonra hayır işlerindeki tutumlarında ve cihâtla ilgili tavırlarında, ayrıca sözleri ve fiilleriyle ortaya çıkan küfür alâmetlerinde bazı işaretler belirtmiştir, Kur'ân'da yer aldığı gibi. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[§] Eğer denilirse ki: "Düşmanınıza iki mislini verdirdiğiniz kayıp ken- 473
di başınıza gelince 'Bu nereden başımıza geldi?' mi diyorsunuz? De ki: 'O, kendinizdendir.' "[652] buyurulduğu halde, ceza onların hepsine nasıl uygulanmıştır? Çünkü isyan ve emre aykırı hareketi onların hepsi değil, sadece bir kısmı yapmıştı.

Buna şöyle cevap verilir: Bundan amaç, onların yaptıklarının karşılığını almaları değil, dünyada imtihan edilmeleridir. Allah'ın, geçmişte isyanları veya emre aykırı hareketleri olmasa da kullarını her yolla imtihan etmeye hakkı vardır. Her ceza, bir isyanın veya emre muhalefetin karşılığı ise de, onu işleyenden başkası ondan sorguya çekilmez. Azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez"[653]. Fakat meseleye imtihan olarak bakılınca, her şeyi kapsaması caiz olur. Bunun da ilkin yapılan bir imtihan olduğunu yukarıda söylemiştik. Her ne kadar başkalarının yardımı

---

649 el-Ahzâb, 33/14.

650 el-A'râf, 7/56.

651 Yani imanları dillerinden uzaklaşırdı. Lihyânî şöyle dedi: "Lisan" kelimesi müzekker olarak da müennes olarak da kullanılır (bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* "لسن").

652 Âl-i İmrân, 3/165.

653 Fâtır, 35/18.

söz konusu değilse de amacı imtihan olduğu için hükmü onların hepsini içine almıştır. Tıpkı yol kesenler ve hırsızlarda olduğu gibi, ceza bunların hepsine uygulanır: Alana da almayana da, suça ortak olana da olmayana da. İşte bu da öyledir, onların hepsi tek bir kişi gibiydi, onun için ceza hepsine uygulanmıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

اَلَّذِينَ قَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ اَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَؤُا عَنْ اَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٦٨﴾

168. "Onlar, oturup kardeşleri hakkında, 'Bizi dinleselerdi öldürülmezlerdi' diyenlerdir. De ki: Eğer sözünüzde doğru iseniz, ölümü başınızdan savın!"

Kardeşleri hakkında diyenler. Bu beyan hakkında şöyle denilmiştir: Yani din kardeşleri ve tanıdıkları olan münafıklar hakkında. **Bizi dinleselerdi.** Yani cihâda gitmeselerdi **öldürülmezlerdi.** Şöyle de denilmiştir: **Kardeşleri hakkında** anlamındaki ifade ile kastedilen, din kardeşleri ve dostları değil, soy ve akrabalık itibariyle kardeşleridir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:
473 "Semûd'a da kardeşleri Salih'i gönderdik"[654]. [§] Halbuki Salih onların din ve dostluk itibariyle kardeşleri değildi, fakat soy ve akrabalık itibariyle kardeşleriydi. Bizi dinleselerdi; yani cihâda gitmeyip evlerinde otursalardı savaşta öldürülmezlerdi.

Âyetin devamında Allah Teâlâ, Nebî'sine (s.a.), onlara şöyle **söyle** diye buyuruyor: **Ölümü başınızdan savın!** Yani ölümü kendinizden def edin; **eğer sözünüzde doğru iseniz.** Çünkü onlar evlerinde otursalardı öldürülmezlerdi, diyorlardı. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya,* bunun anlamı şudur: Allah yolunda öldürülen biri için böyle olacağı yazılmıştır, evinde ölen birinin de orada öleceği yazılmıştır. Hakkınızda yazılan evde ölmek takdirini def etmeye gücünüz yetmiyor da, kaderlerinde savaşta ölecekleri yazılan kişiler için evlerinde otursalardı ölmezlerdi iddiasını nasıl ileri sürebiliyorsunuz?

Bu ilâhî beyan Mûtezile'nin iddiasını da reddetmektedir. Onlar, öldürülen insan eceli gelmeden veya ecelini tamamlamadan ölmüştür, diyorlar. Buna göre onlar ve Yahudiler[655] aynı durumdadır; çünkü Yahudilerin, **onlar bizi dinlese-**

---

654 el-A'râf, 7/73.

655 Muhtemelen İmam Mâtürîdî (r.a.) Onlar, kardeşleri hakkında şöyle diyorlardı âyetinin kapsamına Yahudî olan münafıkların da girdiğini düşünüyordu.

lerdi ve evlerinde otursalardı **öldürülmezlerdi** şeklindeki iddalarını Cenâb-ı Hak; **eğer sözünüzde doğru iseniz, ölümü başınızdan savın!** anlamındaki beyanıyla reddetmektedir.

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ
رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ فَرِحِينَ بِمَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ
بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ اَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾

169-170. "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehid kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar."

[Allah Yolunda Öldürülenler]

Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bu meâldeki âyetin yorumu konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Denilmiştir ki münafıklar, Bedir ve Uhud'ta şehid olanlar hakkında onlar ölüp gittiler, demişlerdi. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah, Bedir'de ve Uhud'ta **Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma!** meâlindeki âyeti indirdi. Yani onlar, diğer ölüler gibi
değildir; **bilakis onlar Rableri katında diridirler.** [§] Şöyle de denilmiştir: 458
İnkârcılar, öldürülen biri asla yaşamaz ve tekrar diriltilmez, diyorlardı. Allah Teâlâ da; bilakis başka ölüler diriltilip yaşadıkları gibi onlar da yaşıyorlar, tekrar diriltilmişlerdir diye buyurmuştur. Şöyle bir yorum da yapılmıştır: Araplar ölüp de adı sanı kalmayan kimse için "artık o, ölüdür" diyorlardı, çünkü geride onu anan biri kalmamıştır. İşte Allah yolunda öldürülenler için "öldüler", yani adları anılmıyor dediler. Azîz ve celîl olan Allah ise onların toplumda anıldıklarını haber vermiştir: Melekler ve insanlar toplumunda. Şehitlerin insanlar tarafından anılması, halk arasında açık ve bilinen bir husûstur.

Şöyle de söylenmiştir: **Bilakis onlar Rableri katında diridirler** meâlindeki ifade, onlar yaptıklarının karşılığını yaşarken gördükleri gibi öldürüldükten sonra da amellerinin karşılığını alacaklardır; binaenaleyh onlar, yaptıklarının sevabını almak konusunda yaşayan insanlar gibidir; dolayısıyla ölü sayılmazlar.

Şöyle de denilmiştir: İnsanların dünya hayatı zorluk ve meşakkatten ibarettir. Bunun için de iyilik yapmak suretiyle âhiret hayatını mutlu kılmakla emredilmişlerdir. Müminler hemen bu emri yerine getirmiş, ve âhiret planında kendilerini diri hale getirmişlerdir. Bundan dolayı onlar için diridirler denilmiştir. Kâfirler ise kendilerini diriltemeyip aksine öldürülmüşlerdir. İşte bu yüzden müminler için diridirler, kâfirler için de ölüdürler denilmiştir. Müminler hayatlarından faydalandıkları için diri, kâfirler ise faydalanamadıkları için ölü diye isimlendirilmişlerdir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah'ın, kulaklarından, dillerinden ve gözlerinden gereği gibi yararlanmadıklarından onlar hakkında "sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler"[656] diye buyurduğunu görmez misin? Bunlardan gereği gibi faydalanan müminler için ise böyle bir şey söylememektedir. İşte bundan dolayı müminler hayatlarından faydalandıkları için diri, kâfirler faydalanmadıkları için ölü diye nitelenmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Müminlerin ruhları cennete, kâfirlerin ruhları da cehenneme arzolunur. Şehitlerin ruhları ise, diğer müminlerin ruhlarının tatmadıkları lezzetleri tadarlar. Firavun ailesinin ruhları da diğer kâfirlerin
473 ruhlarının tatmadıkları acıları ve şiddeti tadarlar. [S] Allah Teâlâ'nın şehitlere başkalarından daha çok lütufta bulunması sebebiyle onlar diridirler diye nitelenmeye hak kazanmışlardır. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına baksana: **Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar.** Bazıları da şöyle dedi: İnsanlar Bedir ve Uhud'ta şehit edilenler için kendi aralarında, falancı öldü, falancı da öldü, diyorlardı. Cenâb-ı Hak da; "Allah yolunda öldürülenler için 'ölüler' demeyin!"[657] buyurmuştur.

Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Mesrûk'un (r.h.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Abdullah b. Mesûd'a (r.a.) **Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma!** meâlindeki âyeti sordum. O, ben de bunu Resûlullah'a (s.a.) sormuştum, şu cevabı vermişti, dedi: "Allah katında onların ruhları, yeşil kuşların bedenlerinde bulunur. Kuşlar için Arş'ta asılı kandiller vardır; cennette istedikleri yerlere uçar gider, sonra kendilerine dönerler"[658]. Bu, uzun bir hadistir.

---

656 el-Bakara, 2/18.

657 "Allah yolunda öldürülenler için 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler, fakat siz bilemezsiniz" (el-Bakara, 2/154).

658 Müslim, "İmâret", 121. Ayrıca bk. İbn Mâce, "Cenâiz", 4, "Cihâd", 25; Ebî Dâvûd, "Cihâd", 25; Tirmizî, "Tefsîr", 19.

Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehid kardeşlerini de müjdelerler. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Onlara, kendilerine katılacak olan şehitlerin yazılı olduğu sayfalar iner, bu sayede onları müjdelerler[659]. Şöyle de denilmiştir: Onlar, aynı din ve konumda iken kendilerinden ayrıldıkları kardeşlerini, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu nimetlerle, lütuf ve ihsanlardan sahip oldukları güzelliklerle müjdelerler. Bir de şöyle denilmiştir: **Müjdelerler**, sevinirler demektir. **Henüz kendilerine katılmamış olan,** yani kendilerinden sonra dünyadaki kardeşlerinin savaşa devam ettiklerini görmekten ve onların da şehit olup kendilerine katılmalarından sevinirler. Denilmiştir ki **Henüz kendilerine katılmamış olan** meâlindeki beyan ile kendilerinden sonra İslâm'a giren kişilerin kastedildiği söylenmiştir. "İstibşâr" (استبشار) kelimesi, sevinmek veya müjdelemek anlamına gelir. Sanki onlar, Allah katındaki konumlarını ve itibarlarını kavimlerinin de bilmeleri için onları müjdelemek isterler. [§] Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle 178
buyurulmuştur: "Ona, 'Cennete gir' denildi. 'Rabbimin beni bağışladığını ve güzel biçimde ağırlananlardan eylediğini keşke kavmim bilseydi!' dedi"[660].

[Şehitlerin Diri Olması]

Şöyle denilmiştir: Ölüm tabiî ve dıştan gelen (arazî) olmak üzere iki çeşit olduğu gibi, hayat da tabiî ve dıştan gelen (arazî) olarak iki çeşittir. Dıştan gelen hayatın da çeşitleri vardır. Birincisi, din ve itaatle yürüyen hayat. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ölü iken dirilttiğimiz kimse gibi olur mu?"[661] İkincisi, ilimle, basiret ve uyanıklıkla yürüyen hayattır. Nitekim âlime diri, cahile de ölü denilmiştir. Üçüncüsü, zînet ve şerefle yaşamaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Üzerine yağmur indirdiğimizde toprak canlanıp kabarır. Ona can veren, elbette ölülere de can verir"[662] meâlindeki âyette, kuruyan toprağa ölü, üzerinde bitkilerin yetiştiği toprağa da diri adını vermiştir. Dördüncüsü, zikir ve lezzet hayatıdır. Cenâb-ı Hak şehitlerin kendi katında diri olduklarıyla ilgili verdiği haberle, burada sözünü ettiğimiz hayat çeşitlerinden birini kastetmiş olması mümkündür. Zikir ve lezzet hayatını, zînet ve şeref hayatını, daha önce dünya ehli ile yaşayıp ilimle geçen hayatı veya din ve ibadetle geçen

---

659 bk. Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 314; Âlûsî, *Tefsîr*, IV, 121.

660 Yâsîn, 36/26-27.

661 "Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir" (el-En'âm, 6/122).

662 "O'nun işaretlerinden biri de şudur: Sen arzı (ölmüş gibi) kupkuru görürsün; ama üzerine yağmur indirdiğimizde toprak canlanıp kabarır. Ona can veren, elbette ölülere de can verir. O her şeye kādirdir" (Fussılet, 41/39).

177 hayatı kastetmiş olabilir. [§] Zira her ne kadar dünyada uygulanan hükümlere göre ve dünya ehli nezdinde gerçekten bedenen ölmüş olsalar da, onların şehit olmadan önceki amelleri aynen devam etmektedir.

[Mürted Olan Kişinin Mirası]

Bu anlatılanlar, bizim mürted[663] hakkındaki görüşümüzü desteklemektedir: İnsan savaş ülkesine (dârulharb) katıldığında şahsı ve malı konusunda ölü hükmüne girer; her ne kadar kendisi diri olsa da miras taksimi, borçlarının ödenmesi vb. konularda ölü gibi hükmolunur. Şehitlerin kendileri ve malları konusunda da, her ne kadar Allah katında diri olsalar da, tekrar dünyaya dönmeyecekleri için dünya hükmüne göre ölü kabul edilir. Mürted de böyledir; her ne kadar o gerçekte ve Allah nazarında diri olsa da tekrar bizim ülkemize dönmeyeceği için kendisi ve malı hakkında ölü hükmü uygulanır. Allah katında diri olan birinin bizim nazarımızda ölü sayılması caiz olunca, bizim nazarımızda diri olan birinin Allah katında ölü sayılması da caiz olur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Tabiî hayat, ruhun kendisiyle var olduğu aslî hayattır. Tabiî ölüm ise kişinin helâki ve yok olmasıdır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Dıştan gelen (geçici) ölüm ise kişinin bilgisiz oluşudur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾

171. "Onlar Allah'tan gelen bir nimet, bir lütuf sebebiyle ve Allah'ın, müminlerin ecrini zayi etmeyeceği müjdesi ile de sevinç içerisindedirler."

Allah'tan gelen bir nimet, bir lütuf. Bu beyan ile Allah'tan gelen dinin kastedilmiş olması muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Allah'ın nimeti sayesinde kardeş oldunuz"[664]. Yani dini sayesinde kardeş oldunuz. **Allah'ın nimeti** ile cennetin, **lütfu** ile de azîz ve celîl olan Allah'tan ilâve olarak gelen ikramların kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Allah, müminlerin ecrini zayi etmez. Yani müminlerin az ve küçük de olsa, yaptıkları hayırlardan ve iyiliklerden hiçbir şeyi yok etmez. Nitekim Al-

663 Mürted: İslâmdan çıkıp başka dine dönen kimseye verilen isimdir.

664 "Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz" (Âl-i İmrân, 3/103).

lah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Onların yaptıklarının güzelini kabul ederiz"[665].
Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: [§] "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa 478
onun (karşılığını) görür"[666]. Diğer bir âyet de şöyledir: "Şüphe yok ki Allah
zerre kadar haksızlık yapmaz"[667].

اَلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ
اَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾

172. "Bunca yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve peygamberin çağrısına koşanlar var ya işte onlardan bu güzel davranışta bulunan ve karşı gelmekten sakınanlar için de büyük mükâfat vardır."

Allah'ın ve peygamberin çağrısına koşanlar. Bu konuda şöyle denilmiştir: Onlar, azîz ve celîl olan Allah'ın ve Resûlullah'ın (s.a.) kendilerini davet ettikleri şeye uydular ve emrettikleri şeye itaat ettiler. **Bunca yara aldıktan sonra,** yani yaralandıktan sonra. Şöyle de denilmiştir: Onlar Uhud'ta yaralar aldıktan sonra küçük Bedir'e çağrıldılar ve bu çağrıya hemen uydular. İşte **Allah'ın ve peygamberin çağrısına koşanlar** meâlindeki âyet bunu dile getirmektedir.

İşte onlardan bu güzel davranışta bulunanlar. Yani onca yaralar aldıktan sonra da bu çağrıya uyanlar ve Hz. Peygamber'le (s.a.) birlikte savaşa katılanlar. **Karşı gelmekten sakınanlar.** Yani Hz. Peygamber'e (s.a.) karşı gelmekten ve çağrıya uymamaktan sakınanlar. Bu ilâhî beyanın, cehennemden ve onun azabından sakınanlar anlamına gelmesi de muhtemeldir. **İşte onlar için de büyük mükâfat vardır.** Yani cennette büyük mükâfat ve bol ecir vardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ
فَزَادَهُمْ اِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾

---

665 "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkâf, 46/16).

666 ez-Zilzâl, 99/7.

667 en-Nisâ, 4/40.

173. "Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun' dediler de bu, onların imanlarını artırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' diye cevap verdiler."

Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun' dediler. Denildi ki Mekke kâfirleri hezimete uğradıktan ve sırtlarını çevirdikten sonra münafıklar ve Resûlullah'ın (s.a.) ashâbına; **insanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun!** demişler ve Mekkelilerin arkalarından gitmemeleri için onları korkutmuşlardı. Bu, onların sürekli başvurdukları bir taktikti. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onların size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak"[668]. Yani sizin bozulmanızı sağlamaktan başka bir faydaları olmayacak. Bunu müslümanlara söyleyen kişinin Nuaym b. Mesûd olduğu söylenmiştir[669]. Ancak olayın nasıl cereyan ettiğini bilmiyoruz.

459 [§] **Bu, onların imanlarını artırdı.** Onların sözleri değil, Resûlullah'ın (s.a.) kendilerine söylediği ve vâdettiği şeyin gerçekleştiğini görmeleri imanlarını artırdı. **Onların imanlarını artırdı.** Yani, tasdiklerini artırdı. Buna, onların cesaretleri, moralleri ve dayanma güçleri savaştan öncekinden daha çok arttı anlamı da verilmiştir. Bu beyanın, onların imanlarının kuvvetini, sağlamlığını ve tasdikini artırdı, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bir de şöyle denilmiştir: **Onların imanlarını artırdı** yani, onların düşmana karşı gösterdikleri cesaretin Rab'lerine tam ve kesin bir şekilde güvenmeleri ve Peygamber'lerinin (s.a.) çağrısına koşmaları, bu daveti kabul etmelerini artırdı.

[İmanın Artması]

Eğer biri derse ki: Cenâb-ı Hakk'ın, **Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun' dediler,** meâlindeki âyetinden hemen sonra gelen, **bu onların imanlarını artırdı,** cümlesinin anlamı nedir? Çünkü bu, imanı artırma ihtimali olmayan bir sözdür. Bu söz, azîz ve celîl olan

---

668 "Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek istedikleri için aranıza sokulacaklardı" (et-Tevbe, 9/47).

669 Nuaym b. Mesûd b. Âmir el-Eşcaî (ö. 30/650); sahabîdir, üstün akıl sahibi biriydi. Hendek savaşında, kabilelerin birleştikleri günlerde gizlice Resûlullah'a (s.a.) gelmiş, müslüman olmuş, fakat Müslümanlığını gizlemişti. Müslümanlara karşı savaşmak için ittifak eden kabilelerin yanına dönmüş; Kurayza, Gatafan ve Kureyş kabileleri arasında ihtilaf çıkarmıştı. Bu olay, uzun bir rivâyette anlatılmaktadır. Neticede kabileler ihtilafa düşüp dağıldılar. Kendisi Medine'de ikamet etti. Resûlullah'ın (s.a.) İbn Zi'l-Lihye'ye gönderdiği elçisi idi (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 461; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, IV, 1508; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 41).

Allah'ın, "Kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını artırır"[670] meâlindeki âyette söz konusu olan artırma gibi değildir. Çünkü bu âyetler delil ve kanıttır; deliller de tasdiki artırır veya yeni bir kanaat uyandırır, yahut da sahip olduğu fikirde sebat etmeye sevk eder ve bu da imanı artırır. Fakat münafıkların **onlardan korkun!** sözleri imanı nasıl artırır?

Buna şöyle cevap verilir: *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, buna çeşitli açılardan cevap verilebilir. Birincisi, onlar, bu sözü söyleyen münafıkların, kendilerini korkutmak istediklerini biliyorlardı. Resûlullah (s.a.) da onlara, güzel şeyler vâdetmişti. Bundan dolayı onlar, münafıkları yalanlamışlar ve Resûlullah'ın (s.a.) emrine uymuşlardı; onun emirlerine uymuş, vâdini tasdik etmiş, düşmanlarının verdikleri haberlere aldanmaktan ve sözlerine uymaktan kaçınmışlardı. İşte bu durumda müslümanlar, Cenâb-ı Hakk'ın "Kalplerinde hastalık olanlar"[671] meâlindeki âyetine uyarak münafıkların sözlerini yalanlamışlar ve bununla birlikte bu iş onların imanlarını da artırmıştı. Allah'ın âyetlerini yalanlamak, kötülüğü ve sorumluluğu nasıl artırırsa, yalancının âyetleri yalanlaması da öyledir; bu da karşı tarafın imanını artırmıştı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[§] İkincisi, Resûlullah'ın (s.a.), Allah düşmanlarının dağılacağını ve iş- 480
lerinin darmadağın olacağını onlara haber vermiş olmasıdır; halbuki münafıklar onların birleşeceklerini haber vermişlerdi. Müslümanlar, Resûlullah'ın (s.a.) söylediğine uydular ve sonunda Resûlullah'ın (s.a.) söylediğinin gerçekleştiğini gördüler. Aslında bu, gayba ait haberlerdendi. Gaybdan haber vermek de peygamberlik mûcizelerinin en büyüklerindendir. İşte bu, onların imanlarını artırmıştı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bu, azîz ve celîl olan Allah'ın şu âyetinde de ifadesini bulmaktadır: "Allah'ın rızası peşinde olan, Allah'ın gazabına uğrayan gibi olur mu hiç!"[672]

Üçüncüsü, Müslümanlar, münafıkların sözlerine aldanmayınca, yerlerine oturup zaaf göstermeyince, Cenâb-ı Hak imanlarının artması için onların kalplerine huzur ve güven duygusunu indirdi. Cenâb-ı Hakk'ın şu meâldeki beyanı bu husûsu teyit etmektedir: "İmanlarına iman katsınlar diye mümin-

670 "Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını artırır. Onlar yalnızca rablerine güvenirler" (el-Enfâl, 8/2).

671 "Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/125).

672 "Allah'ın rızası peşinde olan, Allah'ın gazabına uğrayan gibi olur mu hiç! Bunun varacağı yer cehennemdir; o ne kötü bir varış yeridir!" (Âl-i İmrân, 3/162).

lerin kalplerine huzur ve güven aşılayan O'dur"[673]. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Şunu da belirtelim ki imanın artması, birkaç şekilde yorumlanabilir. Birincisi, zaman içinde imanın yeniden ve gerçek anlamda artmasıdır. Çünkü imanın küfrü terk etmesi münasebetiyle fiilin yenilenmesi söz konusudur. Cenâb-ı Hak şu âyet-i kerîmede bunu emretmektedir: "Ey iman edenler! İman ediniz!"[674] İşte bu, her ne kadar imanın başlamasında ve tek başına ele alındığında gerçek bir yenilenme söz konusu olsa da, önceki duruma göre gerçek bir fazlalığı da ifade etmektedir[675].

İkincisi, imanda devam edilmesidir. Çünkü bir şeyin delillerinin sürekli beslenmesi, onun varlığını ve devamını gerekli kılar. Bundan dolayı ona artmak denilmiştir.

491 [§] Üçüncüsü, basiret olarak artması, rağbetle ona yönelmesi ve hukukunu yerine getirmesi açısından imanın artması ihtimalidir. Bu durumda imanın kuvveti, nuru, güzelliği ve bütünlüğü onun artması demektir. Bu, bilinen bir husûstur.

Dördüncüsü, imanın hukukunu korumaya, delilleriyle ona sarılmaya ve şartlarına vefa göstermeye çağırmış olması da muhtemeldir. Bu da onun faziletini artırır. Nitekim bir namaz bazan binlercesine bedel olabilmektedir[676]. Ayrıca bunda onun hukukunu korumak ve usûlüne uymak vardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

673 "İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan da O'dur. Göklerin ve yerin askerleri yalnız Allah'a aittir ve Allah her şeyi bilmekte, yerinde yapmaktadır" (el-Feth, 48/4).

674 "Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin" (en-Nisâ, 4/136).

675 "Birincisi zaman içinde imanın yeniden ve gerçek anlamda artmasıdır, çünkü insan nasıl her saat küfrü terk ediyorsa, iman da saat saat yenilenen bir fiildir. Buna göre burada maksat, zamanın artmasıyla var olan iman fiilinin de artmasıdır. Hiç şüphe yok ki ömrü uzun olan birinin, tasdiki de artar. Zira onun oluşumu daha çok ve daha fazladır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey iman edenler! İman ediniz!" meâlindeki beyanı da bunu teyit etmektedir. Yani ey geçmişte tasdikleri bulunanlar, her vaktin başlangıcında tasdiklerinizi yenileyin!" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 136b).

676 Muhtemelen Mâtürîdî burada şu hadis-i şerîfe işaret etmektedir: "Şu benim mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Haram hâriç, diğer camilerde kılınan bin namazdan hayırlıdır" (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Kıble", 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/16, 29; Buhârî, "Mescidu Mekke", 1; Müslim, "Hac", 505-510).

Onlar; 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' diye cevap verdiler. Onlar, Resûlullah'ın (s.a.) kendilerine vâd ettiği şeyin doğruluğunu ve münafıkların; **insanlar size karşı asker toplamışlar,** meâlindeki sözlerinin de yalan olduğunu gördükleri zaman hemen Cenâb-ı Hakk'a sığındılar. Yahut onlar, münafıkların kendilerine, **insanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun!** dediklerinde onlara; **Allah bize yeter, O ne güzel vekildir,** diye cevap vermişler, hemen durumlarını Cenâb-ı Hakk'a havale etmişlerdi. Zaferin Allah'tan geldiğini anladıkları zaman Allah'a itaat ettiklerinde başlarına gelecek bütün belalara rıza göstererek kendilerini O'na teslim etmişlerdi. Nitekim Allah Teâlâ, onların kendilerini Allah'a teslim etmelerini şu âyet-i kerîmede övgü ile dile getirmektedir: "Onlar, başlarına bir felâket geldiğinde, 'Doğrusu biz Allah'a aitiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz' derler"[677]. İşte bu âyet de onun gibidir.

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوٓءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ
اللّٰهِ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾

174. "Bunun üzerine Allah'ın lütuf ve keremiyle kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan geri döndüler, Allah'ın rızasına da uymuş oldular. Allah büyük lütuf sahibidir."

Allah'ın lütuf ve keremiyle geri döndüler. Buradaki "nimet" kelimesi ile daha önce de kaydettiğimiz üzere din nimeti kastedilmiş olabilir. Bu beyana, onlar Allah'tan bir zaferle ve ganimetle döndüler anlamı da verilmiştir. Allah'tan gelen nimetin, düşmana karşı güvende olmak mânasına gelmiş olması muhtemeldir. [§] Çünkü münafıklar, **insanlar size karşı asker toplamışlar,** 482
onlardan korkun! diyerek müslümanları korkutuyorlardı. Buradaki nimetten maksadın cennet olması da muhtemeldir. Bu âyetteki "fadl" (فضل) kelimesi, nimetten fazla olarak verilen şey demektir. Şöyle de söylenmiştir: Onlar Allah'tan mükâfat alarak döndüler ve bir de fadl ile, yani moralleri ve şevkleri güçlenmiş olarak, başlarına bir kötülük, ölüm veya hezimet gelmeden döndüler.

Allah'ın lütuf ve keremi meâlindeki beyan, imanda artma anlamına gelebilir. Artmadan maksat da imanın sağlam ve güçlü hale gelmesidir.

Kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan. Yani münafıkların, **insanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun!** tarzındaki korkutmalarından hiçbir zarar görmeden döndüler.

---

677 el-Bakara, 2/156.

Onlar Allah'tan bir nimet ile döndüler meâlindeki beyan, Muhammed aleyhisselâm ile döndüler anlamına da gelebilir.

Onlar Allah'ın rızasına da uymuş oldular. Yani Allah'ın ve Resûlullah'ın (s.a.) rızasına ulaştıran amellere uydular. O'na itaat ettiler ve rızasına uydular, da denilmiştir.

Allah büyük lütuf sahibidir. Yani büyük ihsan sahibidir, müşrikleri müslümanlardan def eder.

اِنَّمَا ذٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ اَوْلِيَٓاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ

175. "Bakın, bu şeytan ancak kendi yandaşlarını korkutur. Mümin iseniz onlardan korkmayın, benden korkun."

[Şeytan'ın Korkutması]

Bakın, bu şeytan ancak kendi yandaşlarını korkutur. Onlardan korkmayın, benden korkun. Şeytan kendi yandaşlarını da düşmanlarını da korkutur, ama düşmanları ondan korkmaz, yandaşları ise korkarlar. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Sen ancak o Kur'ân'a uyanı
463 uyarabilirsin"[678]. [§] Hz. Peygamber Kur'ân'a uyanı da uymayanı da uyarıyor-

678 "Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin. İşte böylesini hem bir af hem de değerli bir ödülle müjdele!" (Yâsîn, 36/11). Burada şöyle bir problem vardır: Şeytan, kendi bağlıları oldukları halde yandaşlarını nasıl korkutur? O ancak düşmanlarını, yani müminleri korkutur. Öyleyse neden böyle bir şey söylenmiştir? Bu sözde çeşitli ihtimallerin varlığından bahsedilir. Bu ihtimallerden biri şudur: Şeytan aslında düşmanlarını korkuttuğu gibi yandaşlarını da korkutur, ama düşmanları ondan korkmazken yandaşları korkar. Düşmanları olan müminlerde herhangi bir korku eseri görülmezken yandaşlarında korkunun eseri görülür. Böylece o, sanki düşmanlarını değil, yandaşlarını korkutmuş olmaktadır. İşte bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Şeytan ancak kendi yandaşlarını korkutur. Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin, meâlindeki âyet de böyledir. Nitekim Hz. Peygamber müminleri de kâfirleri de uyarıyordu. Fakat Kur'ân'a uyan onun uyarısını kabul ediyor, uymayan da kabul etmiyordu. Böylece sanki o, sadece zikre uyanı uyarmış oluyordu. Buna göre şeytan da hem yandaşlarını hem de düşmanlarını korkutur, ama düşmanları Cenâb-ı Hakk'ın vâdini sabit gördükleri ve "Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rab'lerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine velî edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir" (en-Nahl, 16/99-100) meâlindeki âyette belirtildiği üzere Allah'ın vâdine inandıkları için şeytandan korkmazlar. Böylece o, sanki sadece kendi yandaşlarını korkutmuş olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 136b).

du. Fakat o her iki grubu da uyarmasına rağmen, Kur'ân'a uyan onun uyarısını kabul ediyor, uymayan ise etmiyordu. İşte buna göre, şeytan da hem yandaşlarını hem de düşmanlarını korkutuyor, lâkin düşmanları ondan korkmuyor, yandaşları ise korkuyor. **Yandaşlarını korkutuyor** meâlindeki cümlenin, yandaşları ile korkutuyor anlamına gelmesi de muhtemeldir. Cümlenin böyle kurulması caizdir. Nitekim bir âyet-i kerîmede, "Toplanma günü korkutursun"[679] buyurulmaktadır, yani "toplanma günü ile korkutursun" denilmek istenmiştir. Allah'ın şu buyruğuna bakmaz mısın? "Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar"[680]. Buna göre, **yandaşlarını korkutuyor** meâlindeki cümle, yandaşları ile korkutuyor anlamına gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Şeytan sizi yandaşlarıyla korkutur[681]. Bu da âyetin, yandaşları ile korkutur şeklindeki tefsirini teyit etmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Mümin iseniz onlardan korkmayın, benden korkun. Yani onlara muhalefet etmekten korkmayın. **Benden korkun!** Yani benim emrime muhalefet etmekten korkun! Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rab'lerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine dost edinenler üzerinde geçerlidir"[682]. Bu âyette Cenâb-ı Hak, şeytanın iman edenler üzerinde hâkimiyetinin söz konusu olmadığını, ancak kendi yandaşları üzerinde hâkimiyeti bulunduğunu haber vermektedir. İşte bundan dolayı Allah, **onlardan korkmayın!** buyurmaktadır; çünkü onların sizin üzerinizde bir hâkimiyeti yoktur. Sizin üzerinizdeki hâkimiyet sadece bende olduğu için sadece benden korkun! *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِى الْكُفْرِ اِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ
شَيْـًٔا يُرِيدُ اللّٰهُ اَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِى الْاٰخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ
عَظِيمٌ

[679] "İşte sana, Ummulkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için (toplanma günü ile) böyle Arapça bir Kur'ân indirdik. Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır" (eş-Şûrâ, 42/7).

[680] el-En'âm, 6/121.

[681] Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 282; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 391.

[682] en-Nahl, 16/99-100.

176. "(Resûlum!) ***İnkârda yarışanlar seni üzmesin; Onlar Allah'a hiçbir zarar veremeyeceklerdir. Allah âhirette onların hiç nasibi olmasın istiyor; onlar için büyük bir azap vardır."***

(Resûlum!) **İnkârda yarışanlar seni üzmesin!** Bu meâldeki âyetin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri şudur: Ey Muhammed! Onların size karşı diğer müşriklere yardım etmeleri seni üzmesin! Çünkü Mekkeliler diğer müşrik-
484 ler Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme karşı yardım etmişlerdi. [Ş] Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a şöyle demektedir: Onların diğer müşrikleri desteklemeleri seni üzmesin; muhakkak Allah sana yardım edecektir. Buna göre bu ilâhî beyan, düşmanlarına karşı kendisine yardım edeceğine ve onlara galip gelmesini sağlayacağına dair Allah'tan Resûlullah'a verilen bir müjde anlamına gelir.

Diğer bir ihtimal de şudur: Onların Allah'ı inkâr etmeleri Resûlullah'a (s.a.) çok ağır geliyor ve bundan dolayı çok üzülüyordu, şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere: "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[683] Buna göre **seni üzmesin** meâlindeki cümle, onu teskin edip üzüntüsünü gidermek ve teselli etmek anlamına gelir, yasak koymak anlamına değil. Çünkü üzüntü hiçbir zorlama ve yapaylık olmadan da insana gelir. Bir de şu ilâhî beyan: "Tasalanma! Allah bizimle beraberdir"[684]. Bu âyet de yasaklama anlamında değil, yatıştırma ve üzüntüsünü giderme anlamındadır. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Buna benzer bir ifade, Hz. Mûsâ'nın annesine vahyedilen âyette de geçmektedir: "Kaygılanma!"[685]

Onlar Allah'a hiçbir zarar veremezler. Bu âyetin, onlar Allah Teâlâ'nın dostlarına hiçbir zarar veremezler, ancak kendilerine zarar verebilirler anlamına gelmesi muhtemeldir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez"[686]. Âyetin şu anlama gelmesi de muhtemeldir. **Onlar Allah'a hiçbir zarar veremezler,** çünkü onların yaptıklarının ve davranışlarının Allah'a faydası olmadığı gibi yapmamalarında da bir zarar söz konusu değildir. Onların yaptıkları şeylerin faydası kendilerinin, yapmadıklarının zararı da sadece kendilerinindir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

[683] eş-Şuarâ, 26/3.

[684] "Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına 'Tasalanma! Allah bizimle beraberdir' diyordu" (et-Tevbe, 9/40).

[685] "Mûsâ'nın annesine, 'Onu [Mûsâ'yı] emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız' diye vahyettik" (el-Kasas, 28/7).

[686] el-Mâide, 5/105.

Allah âhirette onların hiç nasibi olmasın istiyor. Bu meâldeki âyet Mûtezile'nin iddialarını reddetmektedir, çünkü Cenâb-ı Hak burada, onların âhirette hiç nasiplerinin olmamasını istediğini söylüyor. Mûtezile ise bilâkis Allah onların âhirette nasiplerinin olmasını istiyor, diyorlar, çünkü şunu ileri sürüyorlar: Allah onlar için imanı dilemiştir, iman sayesinde de onların âhirette payı olur. Buna göre âyetle, Allah'ın onlar için imanı dilemediği ortaya çıkmıştır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme Cenâb-ı Hakk'ın asla iman etmeyeceklerini bildiği belli bir kavim hakkındadır. [§] Allah onların âhirette 428
nasipleri olmamasını dilemiştir. Mesele eğer Mûtezile'nin dediği gibi olsaydı, yani Allah onların âhirette nasipleri olmasını dileseydi ve onların mümin olmalarını dilemesine rağmen mümin olmamışlarsa, sözlerinin özeti şöyle olur: Allah, kâfir olmasını dilediği kişinin âhirette nasibi olmasını istememiştir. Bu ise onlara göre zulümdür. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Onlar için büyük bir azap vardır. Allah âhiret azabı konusunda bazan buradaki gibi "azîm" (عظيم) yani büyük, bazan "elîm"[687] (أليم) yani çok acı, bazan da "şedîd"[688] (شديد) yani çok şiddetli sıfatını kullanmıştır. Çünkü ateşle azap, dünyadaki azapların en şiddetlisi ve en büyüğüdür. İşte bundan dolayı âhirette de onunla tehdit etmektedir. Yiyeceklerini, içeceklerini ve giyeceklerini ateşten yapmıştır. Bunlardan Allah'a sığınırız.

إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ

177. "İmanı küfürle değiştirenler, şüphesiz Allah'a bir zarar veremeyeceklerdir. Onlar için elem verici bir azap vardır."

İmanı küfürle değiştirenler meâlindeki âyetin tefsirini daha önce yapmıştık[689]. Allah'a bir zarar veremeyecekler meâlindeki âyetin iki ayrı yorumunu da zikretmiştik.

---

687 "Ey iman edenler! 'Râinâ!' (راعنا) demeyin; 'unzurnâ' (انظرنا) deyin ve iyi dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır" (el-Bakara, 2/104).

688 "Bilinmeli ki Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır" (Âl-i İmrân, 3/4).

689 bk. el-Bakara 2/16 âyetinin tefsiri.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِاَنْفُسِهِمْ اِنَّمَا
نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا اِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٧٨﴾

178. "İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını artırmaya yarıyor. Onlar için alçaltıcı azap vardır."

[Kâfirlere Fırsat Verilmesi]

İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Bu meâldeki âyetin kıraâtinde ihtilaf edilmiştir[690]. Baştaki fiili bazıları gaip sîgasıyla "yehsebenne" (يَحْسَبَنَّ) diye okumuş, bazıları da muhatap sîgasıyla "tehsebenne" (تَحْسَبَنَّ) diye okumuştur. Muhatap sîgasıyla okuyanlara göre muhatap Resûlullah'tır (s.a.). Buna göre âyet şu anlama gelir: Ya Muhammed! Onlara vermiş olduğumuz fırsatın sakın kendileri için hayırlı olduğunu sanma! Onlara verdiğimiz fırsat ancak kötülüklerini artırmaya yarıyor. Fiili gaip sîgasıyla okuyanlara göre ise muhatap kâfirlerdir. Allah onlara şöyle demektedir: İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Bilâkis onlara verdiğimiz fırsat ancak kötülüklerini ve günahlarını artırmaya yarıyor.

458 [§] Bu âyet, Mûtezile'nin aleyhine bir hüküm içermektedir. Fakat onlar bunu iki şekilde yorumlamıştır. Birincisi, âyette takdim-tehir vardır, sanki Allah şöyle demektedir: İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın günahlarını artırmak için olduğunu sanmasınlar, onlara verdiğimiz fırsat sadece kendi iyilikleri içindir. Mûtezile'ye şöyle denilir: Bu âyette sizin yaptığınız gibi bir tasarrufta bulunmak caiz olsaydı, müminler için vâd içeren bütün âyetleri kâfirlere de hamletmek ve kâfirler için tehdit içeren âyetleri müminlere yönelik kabul etmek de caiz olurdu. Çünkü bununla sizin, âyetteki "hayır" (خير) kelimesi yerine günah anlamına gelen "ism" (إثم) kelimesini ve "ism" kelimesi yerine de "hayır" kelimesini koymanız arasında; yine "vâd" (وعد) kelimesini tehdit anlamına gelen "vaîd" (وعيد) kelimesi yerine ve "vaîd"i (وعيد) de "vâd" (وعد) yerine koymak arasında hiçbir fark yoktur.

İkincisi, Mûtezilîler diyor ki: Cenâb-ı Hak, onların durumlarının başta öyle olacağını değil, öyle bir âkıbete varacağını haber vermektedir, tıpkı şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonun-

---

690 Hamza muhatap sîgasıyla, diğerleri ise gaip sîgasıyla okumuştur (Muhammed Fehd Hârûf, *el-Muyesser fi'l-kırâati'l-erba'a 'aşer*, 175).

da o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı"[691]. Mâlumdur ki onlar, Mûsâ'yı kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olsun diye bulup almamışlardı. Fakat Allah burada onlara, Mûsâ'nın son evredeki durumunu, yani onlar için bir düşman ve tasa sebebi haline geleceğini haber vermektedir. Nitekim kişiye, sen elin kesilsin diye hırsızlık yaptın veya kısas edilmen için adam öldürdün, denilir. Halbuki o, eli kesilsin diye hırsızlık yapmış ve kısas edilsin diye adam öldürmüş değildir. Burada ona yaptığı işin varacağı âkıbet haber verilmektedir. Yukarıdaki âyet de böyledir.

Ne var ki bir işin varacağı yeri önceden haber vermek, unutmaya ve gaflete düşmeye karşı işin başında uyarı anlamına gelir. Allah Teâlâ ise böyle şeylerden münezzehtir, bu türlü hallerden pek yücedir. Dolayısıyla bu, o işin sonunda varacağı âkıbeti haber vermek değil, gerçeği işin başında ifade etmek anlamına gelir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

[Allah'ın Aslah Olanı Yaratması]

İkincisi de şudur: Olmayacağını bildiği bir şeyi isteyen kimse ya cehaletinden veya abesle uğraştığından onu istemektedir. Allah Teâlâ ise işlerin sonunu bilememekten veya abesle uğraşmaktan münezzehtir, bu türlü nitelemelerden çok yücedir. Dolayısıyla bu, Allah'ın dilemediği bir şeye değil, dilediği şeye işaret eder. Her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan Allah, yaratıklar için sadece dinde en uygun (aslah) ve en hayırlı olanı yapmış olsaydı, "Onların malları da evlatları da seni imrendirmesin"[692] meâlindeki buyruğunda, kâfirlere vermiş olduğu servet ve çocuklardan dolayı imrenmeyi Resûlullah (s.a.) yasaklamazdı. Bu da göstermektedir ki Allah bazan din açısından en uygun (aslah) ve en hayırlı olmayan şeyi de vermektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[§] İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını artırmaya yarıyor. "Onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını diliyor"[693]. "Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına 437

691 el-Kasas, 28/8.

692 "Onların malları da evlatları seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını diliyor" (et-Tevbe, 9/55).

693 et-Tevbe, 9/55.

varamıyorlar"[694]. Bu âyetler ve benzerleri iki açıdan Mûtezile'yi reddetmektedir. Birincisi, onların en uygun olan şey (aslah) hakkındaki görüşleridir. Cenâb-ı Hak dinde onlar için aksi aslah olan bir şeyi, imtihan etmek amacıyla yapmış olsa bu onlar için zulüm olurdu. Bilinmelidir ki onların günahlarını artıracak olan bir fiil dinde salahı bulmak konusunda iyiliklerini artıracak fiil konumunda bulunmaz. Yine bilinmektedir ki durum böyle olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın "seni imrendirmesin" buyruğu ile Resûlullah'ı (s.a.) bundan sakındırması caiz olmazdı. Sanki Allah Teâlâ ona şöyle demektedir: Dinde salah görünen şey seni imrendirmesin! Sonra da bu hükmü, bunu onlara azap olsun diye verdiğini söyleyerek teyit etmekte ve Mûtezile'nin düşündüğü gibi düşünenlerin işin farkına varamadıklarına şâhitlik etmektedir. Bu, o kâfirler gibi düşünen herkesin işin farkına varamadıklarına dair azîz ve celîl olan Allah'tan gelen bir şâhitliktir.

Bilinmektedir ki Cenâb-ı Hak şayet zâlimlere ve Firavunlara, o orduları, mülkü ve kuvveti vermeseydi, kendileri asla tanrılık davasına cüret edemez ve o günahları işleyemezlerdi. Buna göre bu imkânların bulunmaması, onlar için dinde daha uygun olan (aslah) şeydi. O, şöyle buyurmuştur: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık"[695]. Pek âlâ biliniyor ki Allah bunları kâfirlere verdiği için inkâra saplandılar, şayet müminlere vermiş olsaydı onlar imanlarında devam edeceklerdi, fakat Allah böyle yapmadı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Cenâb-ı Hakk'ın "Allah onlara bunlarla eziyet çektirmeyi diliyor"[696] meâlindeki beyanı da bunu teyit eder.

488 [§] İkincisi, irade, hakikatte çeşitli seçeneklerden birini dileyen her fâile ait bir nitelik ise ve Allah Teâlâ bunu niçin verdiğini haber veriyorsa bu, Cenâb-ı Hakk'ın onu tercih ettiğini gösterir. Dolayısıyla herkesin fiilinden tezahür eden şey, ancak O'nun iradesi üzere ortaya çıkar. O fiil cahillikten veya akılsızlıktan dolayı yapılmış olsa da iki sebepten ötürü ona ulaşamaz: Biri, öyle olacağı zannıyla işi yapar, fakat öyle olmaz. Diğeri, olmayacağını bildiği bir şeye teşebbüs ettiğinde de abesle iştigal etmiş ve akılsızca davranmış olur. Cenâb-ı Hak bu her iki halden de münezzehtir. Bu durumda O'nun fiilinin, irade ettiği şekilde

---

[694] el-Muminûn, 23/55-56.

[695] ez-Zuhruf, 43/33.

[696] "Onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını diliyor" (et-Tevbe, 9/55).

vuku bulduğu sabit olmuştur. Aksi takdirde O'na bilgisizlik ve akılsızlık niteliği nispet edilmiş olur. Bu iki nitelik ise O'ndan rablığı yok eder.

Şunu da belirtelim ki Mûtezile, tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmeyi iki anlama yönlendirmiştir. Birincisi, takdim ve tehir işlemi yapmıştır. Yani "inkâr edenler, kendilerine verdiğimiz fırsatı sakın günahlarını artırmak için verdiğimizi sanmasınlar, onlara verdiğimiz fırsat ancak hayırlarını artırmak içindir". Bu anlam, iki açıdan yanlıştır. Biri, tevil yoluyla hayrı şer, şerri de hayır yerine koymak ve âyetin kendi bağlamını ve kuruluş düzenini değiştirmek caiz görülürse, o zaman vâd ve tehditle, emir ve nehiyle, helâl kılmak ve haram kılmakla ilgili bütün âyetlerde aynı şeyin caiz olması gerekir. Bu durumda da dünyanın bütün işleri tersine döner. Diğeri, şayet böyle olsaydı, Resûlullah'ın (s.a.) da böyle zannetmesi gerekirdi, çünkü dinde aslah, yani en uygun olan şey zannedilir ve hoşa giden hale gelirdi. Bunun kendileri için hayır olduğunu zannedenler hiçbir şeyin farkında olmadıkları değil, aksine her şeyin farkında oldukları ortaya çıkardı. Üstelik âyetteki sanmak anlamına gelen "yehsebenne" (يحسبن) fiili, bir kırâatte gaip sîgasıyla okunmuştur. Kâfirler bunun ne zaman kötü olduğunu sanmışlardır ki ondan dolayı sorguya çekilsinler? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İkincisi, Mûtezile'ye mensup âlimler şöyle demiştir: Bu ilâhî beyan işin varacağı sonucu haber vermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı"[697]. Halbuki onlar, Mûsâ'yı bunun için bulup almış değillerdi. Bu, bir kimsenin, hırsıza "Sen elin kesilsin diye hırsızlık yaptın" denmesi gibidir. [§] Keza "ölmesi için doğurun, ve yıkılması için bina yapınız", 489
denmesi gibidir[698]. İnsanlar bu sözleri, işlerin âkıbetini düşünmeyen kişilere tenbih ve uyarı olsun diye söylerler, çünkü onlar âkıbetten gafil oldukları için ihtirasla o işlere sarılıyorlar. Her türlü kusur ve eksiklikten münezzeh olan Allah Teâlâ'nın, anlatıldığı gibi yapması muhtemel değildir. İnsanın, ben ölmek için doğdum veya binayı yıkmak için yaptım, demediğini görmez misin? Her ne kadar işin sonu oraya varırsa da insan o işi bunun için yapmamaktadır;

---

697 el-Kasas, 28/8.

698 Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediğini rivâyet eder: "Bir melek göğün kapılarından birinde durur ve şöyle der: Kim bugün borç verirse yarın karşılığını alır. Başka bir melek de şöyle dua eder: Allah'ım, senin rızan için verene karşılığını lütfet, eli sıkı olanın da malını tüket. Başka bir melek de şöyle seslenir: Ey insanlar, Rabbinize gelin! Az ve yeterli olan çok ve saçılandan daha hayırlıdır. Başka bir melek de şöyle der: Ey Âdem oğulları! Ölmek için doğurun, yıkılması için bina yapın!" (İsfahânî, *Kitâbu'l-'azame*, III, 996; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 183; ayrıca bk. Kurtubî, *Tefsîr*, XIII, 165).

daha önce de söylediğim gibi o, ancak vâizlerin söylediği bir sözdür. İşte bundan dolayı söz konusu görüş yanlıştır. Firavun'un kavmine gelince, Cenâb-ı Hak, onlar için Mûsâ'nın bir düşman ve hüzün sebebi olmasını değil, kendi nezdinde ilâhî iradeye göre öyle olacağını söylemektedir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Biz bu işin dikkate alınacak hikmet yönünü anlatmış olduk. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bu konuda asıl olan şudur: Allah Teâlâ, kendisine düşmanlığı tercih edecek ve âyetlerine inatla karşı koyacak kişileri bilir. O'nun iradesi ise -olmayacağını bilmesine rağmen- insanın iman etmesidir. Bu asla onun dostluğuna ihtiyacı olduğu için veya dilediği bazı şeylere onun galip geleceğinden dolayı değildir[699]. Allah, bu türlü nitelemelerden çok yücedir.

مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلٰى مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبٖي مِنْ رُسُلِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظٖيمٌ ﴿١٧٩﴾

179. "(Ey inkâr edenler!) ***Allah müminleri, pisi temizden ayırmadan bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildir. Allah size gaybı da bildirecek değildir; fakat Allah*** (gaybı bildirmek için) ***peygamberlerinden dilediğini seçer. Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin; inanır ve sakınırsanız sizin için büyük bir ecir vardır.***"

(Ey inkâr edenler!) **Allah müminleri, pisi temizden ayırmadan bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildir.** Bu meâldeki âyet farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazıları şöyle demiştir: Ey münafıklar! Allah Teâlâ müminleri,
494 sizin bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildir. [§] Lakin O, münafık olanı mümin olandan ayırdetmek için cihâtla ve çeşitli yollarla sizi imtihan etmektedir. Bazıları, kâfir olan ile gerçek mümin olanın insanlar nezdinde ortaya çıkması için, dediler. Başka bir açıdan şöyle denilmiştir: Münafıklar, Resûlullah'ın (s.a.) ashâbına dil uzatıyor ve gizliden gizliye onları alaya alıyorlardı. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah buyurdu ki: Müminleri, sizin onları kötüle-

---

699 Alaaddin es-Semerkandî, bunun sonunda şöyle der: "Dünyada düşmanı tarafından mağlup edilmek, yahut onun dostluğuna muhtaç olmak isteyen kimse hikmet niteliğinin dışına çıkmış olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 137b).

meniz ve kendilerini alaya almanız halinde bırakmayacaktır. O, rezilliğiniz görülsün ve nezdinde bozgunculuğunuz ortaya çıksın diye sizi çeşitli yollarla imtihan etmektedir. Burada başka bir ihtimal de vardır: **Allah müminleri, pisi temizden ayırmadan bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildir.** Yani Cenâb-ı Hak müminleri, sizin küfür ve bozgunculuğunuzla aynı beldede başbaşa bırakacak değildir. Sizin için başka bir ülke meydana getirip orada pis olanı temiz olandan ayırdedecektir. Pis olanı cehenneme, temiz olanı da cennete koyacaktır; tıpkı şu ilâhî beyanda buyurduğu üzere: "Allah pisi temizden ayırsın, pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplasın, sonra da cehenneme atsın"[700].

[**Gayb Bilgisi**]

Allah size gaybı da bildirecek değildir. Bu beyanın iki şekilde anlaşılabileceği söylenmiştir. Biri, onlar, peygamberlere verilenin aynısı bize de verilmeden iman etmeyiz, diyorlardı. Nitekim şu âyette bu husûs dile getirilmektedir: "Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız, dediler"[701]. Başka bir âyette de şöyle buyurulmaktadır: "(Uyarıcılardan) öğüt almak yerine onlardan her biri, kendisine, açılmış sahîfeler (ilâhî vahiy) verilmesini istiyor. Hayır! Aslında onlar âhiretten korkmuyorlar"[702]. Buna göre **Allah size gaybı da bildirecek değildir** meâlindeki beyan, vahiy için seçtiği ve peygamberlik makamına yükselttiği kişiyi istisna etmektedir. Yani Allah sizi peygamber olarak seçmedi, gayb ilmi ise peygamberliğe ait mûcizelerden biridir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Diğeri de şudur: Resûlullah (s.a.) peygamber olarak gönderilmeden önce şeytanlar dünya semasına yükselir, orada kulak hırsızlığı yapar ve oradan aldıkları haberleri kâhinlere getirirlerdi. Sonra da kâhinler bu haberleri kâfirlere verirlerdi. Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ı (s.a.) peygamber olarak gönderdikten sonra, peygamberlikten önce gökteki haberlere muttali olduğunuz gibi **Allah size gaybı da bildirecek değildir** meâlindeki âyeti indirdi.

Fakat Allah (gaybı bildirmek için) peygamberlerinden dilediğini seçer. Yani O, dilediği kişiyi seçer, onu kendisine elçi yapar ve ona vahiy gönderir. Buna göre peygamberlerden (s.a.) başka hiç bir kimseye gökten vahiy inmez.

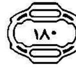
700 el-Enfâl, 8/37.

701 "Onlara bir âyet geldiğinde (okunduğunda), 'Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız' dediler. Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir" (el-En'âm, 6/124).

702 el-Muddessir, 74/52-53.

491 [§] **Allah peygamberlerinden dilediğini seçer** meâlindeki cümlenin, içinizden kendisine elçi olarak seçtikleri hâriç, sizden hiç kimseyi gayba muttali kılmaz, anlamına gelmesi de muhtemeldir. **Allah peygamberlerinden dilediğini seçer,** meâlindeki ilâhî beyan, gönderdiği şeriati ve hükümlerini başka bir peygamberle yürürlükten kaldırmaz anlamına da gelebilir. Meselâ Hz. Mûsâ (s.a.) ile Hz. Îsâ (s.a.) arasında başka bir peygamber olsa, ona Hz. Mûsâ'ya (s.a.) verdiği hükümlerden başkasını vermez, ancak o hükümleri ve şeriati devam ettirir. Hz. Îsâ (s.a.) ile Hz. Muhammed (s.a.) arasındaki durum da böyledir; Allah peygamberleri, şeriatlarını ve hükümlerini devam ettirmek için seçmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin. Bu, açıklama gerektirmeyen açık bir cümledir. Eğer bütün peygamberlere **inanır** ve günahtan **sakınırsanız sizin için büyük bir ecir vardır.** Bu cümle, **inanır** ve şirkten **sakınırsanız** sizin için şunlar vardır, anlamına da gelebilir.

ولا يحسبن الذين يبخلون بما اتيهم الله من فضله هو خيرا لهم بل هو شر لهم سيطوقون ما بخلوا به يوم القيمة ولله ميراث السموات والارض والله بما تعملون خبير

180. "Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri mal kıyâmet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."

Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür. Bu âyetin, Ehl-i Kitap bilginleri hakkında nâzil olduğu söylenmiştir. Allah buyuruyor ki: Kendilerine ilim ve kitap verilenler, o servetin kendilerine verilmesi ile Resûlullah'ın (s.a.) peygamber olarak gönderildiğini ve onun niteliklerini gizleyip tahrif ederek elde ettikleri konumlarının kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için dünya ve âhirette kötüdür. Eğer gizlemeselerdi kendilerinin dünyada şan ve şeref elde etmeleri, âhirette de sevap ve mükâfat kazanmaları için daha hayırlı olurdu. Bu âyetin, cimrilikleri yüzünden zekât vermek istemeyen kişiler hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir; âyet onlar için bir tehdit anlamı taşımaktadır. Ancak ilk yorum daha

doğru gözükmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Şayet âyet zekâtla ilgili ise, onların zekât vermek istememeleri anlamına alınabilir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler"[703].

[§] **Cimrilik ettikleri mal kıyâmet günü boyunlarına dolanacaktır.** 493
Eğer ilk yorum esas alınarak Hz. Peygamber'in (s.a.) niteliklerini gizlemekle ilgili kabul edilirse, *en doğrusunu bilen Allah'tır ya*, o zaman âyet, bunun günahı kıyâmet günü onu bilen herkesin boynuna dolanacak, anlamına gelir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Her insanın sorumluluğunu boynuna doladık"[704]. Şayet ikinci yorum esas alınırsa, o zaman şöyle denilir: Onun vermediği zekât malı kıyâmet günü dazlak başlı, gözlerinin üstü benekli, büyük, erkek bir yılana dönüşür ve sahibinin boynuna sarılır, yanaklarından ısırır ve ellerine dolanır. Bu hal insanlar arasında hüküm verilene kadar devam eder, sonra birlikte cehenneme sevk edilirler[705]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Bu âyet, Karmatîler'in[706] iddiasının aksine, gökte yaşayanların da öleceklerine işaret etmektedir; Karmatîler, göktekilerin ölmeyeceklerini iddia ediyorlar. Cenâb-ı Hak bu âyette göklerin ve yerin mirasının kendisine ait olduğunu beyan etmektedir. Vâris, mûrise (mirası bırakana) halef olan kişiye denir. Her ne kadar onlar ve onların sahip oldukları her şey, azîz ve celîl olan Allah'a ait olup, O'nun mülkü ve kulu iseler de, yine de âyet, bizim söylediğimiz şeye işaret etmektedir. Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu hadise bakmaz mısın? "Efendinin kölesine vâris olması hâriç,

---

703 Fussılet, 41/7.

704 "Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız" (el-İsrâ, 17/13).

705 Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Allah kendisine servet verdiği halde onun zekâtını vermeyen şahsın malı, kıyâmet günü, dazlak başlı, gözlerinin üstü benekli bir yılan haline gelir, sahibinin boynuna dolanır, yanaklarından ısırır ve dile gelerek 'ben senin malınım, ben senin hazinenim' der". Sonra Hz. Peygamber, 'Allah'ın lütfundan kendilerine verdiklerini (infakta) cimrilik gösterenler...' meâlindeki âyeti sonuna kadar okudu (Buhârî, "Zekât", 3. bk. Taberî, *Tefsîr*, IV, 191-192; Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 291).

706 Karmatîler, Gulât-ı Şîa'dan (aşırı giden Şiîler) bir fırkadır. Hamdân el-Kırmıt'a nispet edilir. Bu adam Kûfeli'dir. Bu mezhebin aslı, râşid halifelerin ölümünden sonra, müslümanların inançlarını karıştırmak isteyen ve onları küfre çağıran Mecûsîlerden bir grubun gayretleriyle ortaya çıkmıştır. Bu mezhebin temel fikri, her sözün bir zâhiri, bir de bâtını vardır iddiasına dayanır. Buna dayanarak onlar, Kur'ân'ın te'vîlini ve bâtınını bildiklerini iddia ederler. Bu fırkaya Seb'iyye adı da verilmiştir (bk. Ebu'l-Yüsr Muhammed el-Bezdevî, *Usûlu'd-dîn*, 237-240; Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn*, "Karâmita" ve "Seb'iyye" maddeleri; DİA, "Karmatîler").

kâfir müslümana, müslüman da kâfire vâris olamaz"[707]. Her ne kadar köle ve onun sahip olduğu mal efendinin mülkü sayılıyorsa da, burada efendisine kö-
493 lesinden kalan mal için miras denilmiştir. [§] İşte ilk maddede söylediğimiz üzere Allah'ın mirasçı olması husûsu da böyledir. Her ne kadar onlar ve onların sahip oldukları şeylerin tamamı, Allah'ın kulu ve mülkü ise de, yine de azîz ve celîl olan Allah, kendisi için bunlara miras ismini vermektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Gökler ve yer miras statüsü olmadan da iki açıdan O'na aittir. Birincisi, bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın yer ve gök ehlinin yok olacağını, fakat azîz ve celîl olan kendisinin daima var olacağını haber vermektedir. Zira miras niteliği, öncekilerin yok olması halinde var olmaya devam edene ait bir niteliktir. Miras hakkı bir yana gerçekten kâinatın kendisine ait olduğunu söylemek mümkündür, çünkü başkasının mülkiyeti de bununla sabittir. Buna göre Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edilen "Efendinin kölesine vâris olması hâriç, kâfir müslümana, müslüman da kâfire vâris olamaz" meâlindeki hadiste sözü edilen köle gerçekte miras sayılmaz, zira o yaşarken zaten efendisinindi, fakat kölenin ondan faydalanması söz konusuydu, ölünce faydalanma hakkı da bitmiştir. Bunun başka bir örneği müslümanların cennete vâris olmalarıdır. Buradaki mirasa hak sahibi olma, başkalarından kendilerine intikal şeklinde değil, fakat orada sürekli kalmaları ve cennetin onların emrine verilmiş olması yönüyledir. Yahut da önceden iman etmeyip, sonra mümin olsa; bir de cennetin kendilerine ait olduğunu iddia edenler; "Onlar, 'Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek' dediler"[708]. Onların kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri cennet başkalarına miras kaldı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, herkes ölmek suretiyle ölümün hakikatinin kendisine ait olduğunu bilmesidir; eskilerden miras yoluyla kendisine nispet edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak hiç kimseyi dışarda bırakmadan şöyle buyurmaktadır: "Hepsi

---

707 Bu hadis, Buhârî, "Ferâiz", 26; Müslim, "Ferâiz", 1; Nesaî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, IV, 83; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 383. Beyhakî'nin, *es-Sünenu'l-kübrâ*'sında (VI, 218) Câbir'den (r.a.) rivâyet edilmiştir: "Müslüman, kölesi veya câriyesi olmayan bir hıristiyana vâris olmaz". Beyhakî, Dârekutnî'den naklen, bu hadisin mahfûz olan şekli mevkûftur, demiştir. Hz. Ali (r.a.) ve Câbir'den (r.a.) de mevkûf olarak rivâyet edilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *Musannaf*, VI, 284).

708 "Onlar, 'Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek' dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: 'Eğer sözünüzde doğru iseniz kesin kanıtınızı getirin!' Allah yaptıklarınızdan haberdardır" (el-Bakara, 2/111).

Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[709]. "Dönüş O'nadır"[710]. "Hiç kimse dışarda kalmaksızın herkesin toplanma yeri O'nun yanıdır"[711]. Fakat o gün, bunun böyle olacağı herkesin bildiği şeydir. Allah Teâlâ aynı zamanda şöyle buyurmuştur: "O gün iş Allah'a kalmıştır"[712]. Hakikatte o, her gün O'na aittir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[Ş] Göklerin ve yerin miras olduğunun hatırlatılmasında ve haber veril- 494
mesinde, Allah için infak etmeye ve âhiret için rızık kazanmaya teşvik anlamı vardır. Çünkü onlar hakikatte orada yaşayanların kendilerine ait değil, başkasının malıdır. Onlar için sadece Allah rızası uğruna verdikleri ve âhirete ilişkin azık hazırlamaları vardır, ellerinde sımsıkı tuttukları değil. Burada mala sımsıkı sarılma yasaklanmıştır. Bu aynen şu âyet-i kerîmede ifade edildiği gibidir: "Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah'a ait olduğu halde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz?"[713]

Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Bu, azîz ve celîl olan Allah'tan onlara yönelik bir tehdittir.

لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذٖينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ فَقٖيرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَٓاءُۢ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّۙ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرٖيقِ ﴿١٨١﴾

181. "Allah fakirdir biz zenginiz, diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir. Hem bu söylediklerini hem de haksız yere peygamberleri öldürmelerini elbette (bir tarafa) ***yazacağız ve 'Yakıcı azabı tadın!' diyeceğiz."***

---

709 "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz? Ötekiler şöyle cevap verecekler: Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!" (İbrâhim, 14/21).

710 el-Mâide, 5/18.

711 Mâtürîdî burada "Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız" âyetine işaret etmektedir (Yûnus, 10/4).

712 "O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün iş Allah'a kalmıştır" (el-İnfitâr, 82/19).

713 el-Hadîd, 57/10.

Allah fakirdir, biz zenginiz, diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir. Denilmiştir ki: "Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse"[714] meâlindeki âyet nâzil olunca yahudiler; Rabb'iniz sizden borç istiyor, biz ise zenginiz, demişlerdi. Âyette bu sözü yahudilerin veya diğer kâfirlerin söylediklerine dair bir ifade yer almamaktadır. Fakat Allah hakkında böyle söylemişlerdir. Bunu kimin söylediğini bilmiyoruz. Âyette bir açıklık olmadan herhangi birini belirlemek de doğru değildir.

Şimdi, bu söz hakkında çeşitli ihtimallerden bahsedilebilir. Bu sözü onların atalarının söylemiş olmaları muhtemeldir. Nitekim peygamberlerin öldürülmeleri husûsu da böyledir; peygamberleri onlar öldürmemiş, ataları öldürmüştü, fakat atalarının yaptıklarını tasvip ettikleri için öldürme fiili kendilerine nispet edilmiştir. İşte yukarıdaki söz için de belirttiğimiz ihtimal mümkündür. Bu sözü onların, Resûlullah'ın (s.a.) ashâbı yanında ve onların huzurunda söylemiş veya aralarında gizlice bunu konuşmuş olmaları da muhtemeldir.

Eğer bu sözü onların ataları söylemişse, iki ihtimalden bahsedilebilir: Biri, Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a, dikkatli olması ve kâfirlerin eziyetlerine sabretmesi için kendisini yatıştırmak amacıyla bunu bildirmiş olabilir. Zira onlar Allah hakkında neler söylemişlerdi, onun hakkında nasıl söylemezler? *En doğrusunu bilen Allah'tır.* İkinci ihtimal, peygamberlik mûcizelerinden biri olsun diye bunu kendisine haber vermiş olmasıdır.

495 [§] Bu sözü şayet onlar, Resûlullah'ın (s.a.) ashâbına söylemişlerse, yine iki ihtimalden söz edilir: Biri, az önce söylediğim gibi kendisini teskin etmek ve kâfirlerin eziyetlerine sabretmesi için; ikincisi de onların bütün söylediklerinin kendileri aleyhine olarak muhafaza edildiğini, bunlardan Allah'ın habersiz ve gâfil olmadığını bilmeleri için. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki..."[715]. Allah onların işini işte o vakte erteliyor.

Eğer bunu kendi aralarında gizlice söylemişlerse, onun için de iki ihtimal söz konusudur: Biri, yukarıda belirttiğimiz gibi bu bilginin peygamberlik mûcizelerinden biri olması için; zira insanlar aralarında gizlice söyledikleri bu sözü kendisine haber verecek birinin olmadığını bildikleri halde Hz.

---

714 "Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah'tır ve O'na döndürüleceksiniz" (el-Bakara, 2/245).

715 "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış olarak toplanma yerine koşarlar" (İbrâhim, 14/42).

Peygamber'in (s.a.) bundan haberdar olmasından, onun bu bilgiyi Allah'tan aldığını anlasınlar diye. İkincisi, Resûlullah için bir teselli ve onların eziyetlerine sabretmesine yardımcı olsun diye.

[Allah'a Borç Vermek]

"Allah'a (O'nun muhtaç kullarına) güzel bir borç verenler"[716] ve "Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse"[717] meâlindeki âyetlerin anlamı hakkında da çeşitli ihtimaller söz konusudur. Birincisi, tasadduk ettikleri şeyleri fakirlerin başlarına kakmamalarıdır. Zira onlar, Cenâb-ı Hakk'ın fakir ve muhtaç olmadığını, kendi fakirliğinden ve ihtiyacından dolayı borç istemediğini biliyorlardı. Dünyada fakir ve muhtaç olmadığı halde başkasına borç veren biri, malı dünyada korunsun diye vermektedir; dolayısıyla borç veren kişi bunu onun başına kakmaz, aksine onu alıp koruyana borç verenin minnet borcu vardır; çünkü istediği anda kendisine vermek üzere onun malını korumaktadır. İşte insanların fakirlere borç ve sadaka olarak verdikleri mallar, ihtiyaç duydukları bir günde almak üzere Allah katında korunmaktadır, dolayısıyla fakirin ona bir minnet borcu yoktur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, bu âyet, Allah'ın cömertliğini ve keremini haber vermektedir. Çünkü kul da, onun sahip olduğu mallar da Allah'a aittir. Eğer kulun elindeki bütün malını almak isteseydi şüphesiz alırdı. Şimdi ise ondan, birkaç kat fazlası bir bedel vermek şartıyla istemektedir.

Üçüncüsü, dünyada bir efendi kölesinden borç isterse, bu köle için bir şeref ve büyüklük anlamına gelir. [§] Buna göre her türlü noksanlıktan münez- 493
zeh ve yüce olan Allah, her türlü ihtiyaçtan müstağni olduğu halde kulundan borç istiyorsa, O'na karşı cimrilik yapmak gerekmez, zira bunda kendisinin şerefi ve büyüklüğü söz konusudur.

Allah fakirdir ... diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir. Müfessirler bu sözü yahudilerin söylediklerini kaydeder. Bu, onların yaptıkları hataya karşı bir uyarı ve Allah'ın eli bağlıdır[718] şeklindeki aptalca sözlerine gösterilen bir tepkidir. Ancak âyette bu sözü kimin söylediği beyan edilmemektedir. Bu sözün herhangi bir şahsa nispet edilmesi halinde, şayet bunu o kişi söyle-

---

716 "Muhtaçlara yardım eden erkeklere, muhtaçlara yardım eden kadınlara ve Allah'a (O'nun muhtaç kullarına) güzel bir borç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır" (el-Hadîd, 57/18).

717 el-Bakara, 2/245.

718 Mâtürîdî burada "Yahudiler, 'Allah'ın eli bağlanmış' dediler" meâlindeki âyete işaret etmektedir (el-Mâide, 5/64).

memişse, yalan olması korkusundan başka bir faydası yoktur. Fakat bunu söylemişlerdir. Bu gibi hallerde galip olan ihtimal bunu onların gizlice söylemiş olmalarıdır; bunun ortaya çıkarılması da peygamberlik mûcizelerinden biri olur. Yahut bunu onların ataları söylemiştir. Bu durumda yine aynı hüküm söz konusudur. Çünkü -Allah hepsinden razı olsun- sahâbenin huzurunda böyle bir sözün söylenmiş olması, ancak ellerini onlardan çekmekle emrolunmaları halinde mümkün olur. Bu da duydukları sözün korkunç oluşuna rağmen (kendilerini tutmaları), onların Allah'a ne kadar itaatle bağlı olduklarını gösterir.

Hülâsa, bu âyette onların eziyetlerine ve kötü sözlerine karşı sabırlı olmaya çağrı yapılmaktadır. Zira o kâfirler Cenâb-ı Hakk'ın nimetleri içinde yüzmelerine ve buna sadece Cenâb-ı Hak sayesinde ulaştıklarını bilmelerine rağmen, yine de bu tür sözleri söylemeye ve isyanlarını bu dereceye vardırmaya cüret gösterdiler. Şânı yüce olan Allah, sınırsız gücü ve kudretine rağmen, onlara cezalarını vereceği güne kadar sabretmektedir. Böyle olunca, onlara herhangi bir nimet vermeyen ve büyük bir lütufta bulunmayan birinin, eziyetlerine sabretmesi ve yaptıklarına karşılık vermemesi çok daha uygun olur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İman edenlere söyle de onlar, Allah'ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar"[719]. Cenâb-ı Hak bizzat Resûlullah'a (s.a.) da şöyle buyurmaktadır: "Sen yine de onları affet, hoş gör. Çünkü Allah iyilik edenleri sever"[720].

437 [§] **Onların bu söylediklerini elbette (bir tarafa) yazacağız.** Bu âyet hakkında şöyle denilmiştir: Onların söyledikleri sözün cezasını mutlaka vereceğiz. Bu âyete, onların söylediklerini muhafaza edeceğiz ve sonra da kendilerine gerekeni yapacağız, diye de anlam verilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik"[721]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Haksız yere peygamberleri öldürmelerini de elbette (bir tarafa) yazacağız. Bu konuda, atalarının peygamberlerini öldürdükleri, bunların da onların yaptıklarını tasvip ettikleri için öldürme fiilinin kendilerine nispet edildiğini daha önce söylemiştik. Azîz ve celîl olan Allah bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması

---

[719] "İman edenlere söyle de Allah'ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar; çünkü (böyle) bir topluluğu, hak etmeleri yüzünden Allah cezalandıracaktır" (el-Câsiye, 45/14).

[720] "İçlerinden pek azı hariç olmak üzere onlardan daima bir hainlik görürsün. Sen yine de onları affet, hoş gör. Çünkü Allah iyilik edenleri sever" (el-Mâide, 5/13).

[721] "Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız" (el-İsrâ, 17/13).

dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur"[722]. Bu hüküm haksız yere insan öldürmeyi helâl saydığı içindir.

Eğer denilirse ki: **Haksız yere peygamberleri öldürmelerini de elbette (bir tarafa) yazacağız.** Allah'ın salât ve selamı üzerlerine olsun, peygamberler asla öldürülmelerini gerektirecek bir suç işlemezler. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah'ı ve Resûl'ünü incitenleri Allah, lânetlemiştir"[723]. Cenâb-ı Hak âyette, onların bunu hak edecek bir şeyi yapmış olmalarından söz etmemekte, mutlak bir ifade kullanmaktadır. Müminler hakkında ise onu hak edecek bir şeyi yapmayı şart koşarak şöyle buyurmuştur: "Hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler..."[724] Onlar öldürülmeyi hak edecek bir şey yapmadıkları halde, Allah Teâlâ âyette **haksız yere** lafzını neden kullanmıştır?

Buna şöyle cevap verilir: **Haksız yere** anlamına gelen "bi-gayrı hak" (بغير حق) lafzının, ihtiyaç olmadığı halde anlamına gelmesi muhtemeldir. Çünkü onlar peygamberleri, kendilerine hiçbir fayda getirmediği halde öldürüyorlardı. Rivâyet edildiğine göre onlar, şu şu peygamberi öldürüyor, sonra da fakirlik onlara çullanıyordu[725]. [§] Durum böyle olunca, **haksız yere** meâlindeki ifade- 308
si, ihtiyaç yokken anlamına gelir. Nitekim Hz. Lût (s.a.) şöyle demişti: "Şunlar kızlarımdır; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir, demişti. Onlar ise, 'Sen de biliyorsun ki bizim senin kızlarında gözümüz yok' demişlerdi"[726]. Yani bizim onlara ihtiyacımız yok, demişlerdi. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

722 el-Mâide, 5/32.

723 "Allah'ı ve Resûl'ünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir ceza hazırlamıştır" (el-Ahzâb, 33/57).

724 "Hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler apaçık bir bühtan ve günah yüklenmiş olmaktadırlar" (el-Ahzâb, 33/58).

725 Semerkandî'nin ifadesi şöyledir: "Haksız yere anlamına gelen "bi-gayrı hak" (بغير حق) lafzının, ihtiyaç olmadığı halde anlamına gelmesi muhtemeldir. Çünkü onlar peygamberleri, öldürülmeleri hiçbir fayda getirmediği halde öldürüyorlardı. Çünkü kâfirler güç ve kudret sahibi olur, peygamberlerin yönetimi ve tasarrufu altında değildiler. Rivâyet edildiğine göre onlar, şu şu peygamberi öldürüyor, sonra da onlara kötü bir fakirlik çullanıyordu. Durum böyle olunca, haksız yere anlamına gelen ifade, ihtiyaç yokken anlamına gelir. Bu, kullanılan bir ifade tarzıdır; Cenâb-ı Hak Lût kıssasında Lût'tan ve kavminden bahsederken buyurmuştur ki..." (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Medine nüshası, vr. 158a).

726 "Lût'un kavmi koşarak ona geldi. Daha önce de o çirkin işleri yapıyorlardı. Lût, 'Ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir. Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu!' dedi. 'Sen de biliyorsun ki bizim senin kızlarında gözümüz yok. Bizim ne istediğimizi pekâlâ biliyorsun' dediler. Hem bu söylediklerini hem de 'Yakıcı azabı tadın!' diyeceğiz" (Hûd, 11/78-79).

Peygamberleri öldürüyorlardı meâlindeki cümlesinin, Resûlullah'ı öldürmeyi kastediyorlardı, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Kastetmiş olmaları itibariyle sanki öldürdükleri şeklinde ifade edilmiştir. Yahut onlar, Resûlullah'ın (s.a.) ashâbını öldürmüşlerdi, bu itibarla onlara izafe edilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Onlara; 'Yakıcı azabı tadın!' diyeceğiz. Bunu daha önce açıklamıştık[727].

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٨٢﴾

182. "Bu, ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır. Yoksa Allah kullara asla zulmedici değildir."

Bu, ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır. Her ne kadar burada yapıldığına işaret edilen şey gerçekte ellerle yapılmamış ise de, genelde işler ellerle yapıldığı için burada Cenâb-ı Hak elleri zikretmiştir. Nitekim bir âyet-i kerîmede; "ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzünden"[728] denilmektedir, yani ellerle yapılan şeyler yüzünden... *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

اَلَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ اِلَيْنَا اَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتّٰى يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ قُلْ قَدْ جَٓاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِى بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِى قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٨٣﴾

183. "Onlar, 'Doğrusu Allah, ateşin yakıp bitireceği bir kurban getirinceye kadar hiçbir peygambere inanmama husûsunda bizden söz aldı' diyenlerdir. De ki: Benden önce nice peygamberler size mûcizeler ve dediğiniz şeyi getirmişlerdi. Doğru söylüyorsanız onları niçin öldürdünüz?"

[Ateşin Yaktığı Kurban]

Onlar, 'Doğrusu Allah, bir kurban getirinceye kadar hiçbir peygambere inanmama husûsunda bizden söz aldı' diyenlerdir. Denilmiştir ki: Onlar, yani yahudiler İslâm'a davet edilince; **Doğrusu Allah, ateşin yakıp bitireceği bir kurban getirinceye kadar hiçbir peygambere inanmama husûsunda**

---

727 bk. Âl-i İmrân, 3/106 âyetinin tefsiri.

728 "Başınıza gelen her musîbet ellerinizin yapıp ettikleri yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar" (eş-Şûrâ, 42/30).

bizden söz aldı, demişlerdi. Bu, İsrâiloğullarına gösterilen bir mûcizeydi. Yahudiler, Peygamberimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemden bunu sormuşlardı. Bunun, bizden önceki ümmetlerde olduğu ve onların bu durumu Resûlullah'tan (s.a.) istedikleri de söylenmiştir. Fakat kurban getirmek, her ne kadar bir takvâ alâmeti idiyse de nübüvvet ve risâlet alâmetlerinden değildi. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, 'Andolsun seni öldüreceğim!' dedi. O da dedi ki: Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder"[729]. Buna göre kurban bir takvâ alâmetiydi. [§] Cenâb-ı Hakk'ın 499
şöyle dediğini görmez misin? Ey Muhammed! **De ki: Benden önce nice peygamberler size mûcizeler ve dediğiniz şeyi,** yani kurbanı **getirmişlerdi;** eğer kurban getirmeden hiçbir peygambere inanmamamız gerektiğine dair Allah bizden söz aldı **iddianızda doğru söylüyorsanız onları niçin öldürdünüz?** Yani şayet o, peygamberlik alâmeti idiyse onu size getiren peygamberleri neden öldürdünüz? Yahut şayet onun nübüvvet alâmeti olduğu iddianızda doğru söylüyorsanız veya kurban getirmeden hiçbir peygambere inanmamanız için Allah'ın sizden söz aldığı iddianızda doğru söylüyorsanız, atalarınız kurbanı getiren peygamberleri neden öldürdüler? *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

De ki: Benden önce nice peygamberler size mûcizeler ve dediğiniz şeyi getirmişlerdi. Doğru söylüyorsanız onları niçin öldürdünüz? Başka bir açıdan bakıldığında, *en doğrusunu bilen Allah'tır ya,* onların ataları, Allah'ın kendilerinden söz aldığını iddia etmişlerdi, bunlar da atalarına uyuyorlardı. Allah burada, iddia sahiplerinin peygamberlik konusunda kendileri için bir alâmet olduğuna dair kullandıkları delille ilgili olarak; ya önceki ümmetlerin vasiyetini delil aldıklarını yalanlamaktadır; bu durumda onların mazeretleri geçersiz olur, çünkü onlar peygamberleri öldürmüşlerdi, dolayısıyla onların yaptıklarını ve Allah'ın kendilerinden söz aldığı iddialarını doğrulamanın caiz olmadığını gösterir. Yahut da onlardan bir söz aldığının yalan ve yanlış olmadığı ikrar edilerek bu husûs kendilerine haber verilmiştir; bu da onların delillerinin geçersiz olduğunu gösterir[730]. Zira Yüce Mevlâ âyette "Allah ancak takvâ

---

[729] el-Mâide, 5/27.

[730] Yani onların, Muhammed (s.a.) peygamber değildir, tarzındaki iddialarının bâtıl olduğunu gösterir. Çünkü Resûlullah, geçmiş zamandaki söz alma olayını haber vermektedir, bu ise gayba ait bir haberdir, gâibden haber vermek de nübüvvet alâmetlerindendir.

sahiplerinden kabul eder"[731] buyurarak onu, peygamberliğin değil, takvânın alâmeti saymıştı.

Hâsılı, Allah'ın salât ve selamı üzerlerine olsun, peygamberlerin alâmetleri konusunda kurbanların zikredilmediğini anladığımıza göre, onların ileri sürdükleri iddianın, peygamberlerin getirdiği bir ahit (söz) olmadığı, bunun şeytanların telkin ve ilhamına dayanarak akılsızların başvurduğu bir hile konumunda bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı onların söylediklerini kabul etmek gerekmez. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاؤُ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ

500 [§] ***184. "Seni yalanladılarsa bil ki senden önce belgeler, sahîfeler ve aydınlatıcı kitap getiren peygamberler de yalancılıkla suçlanmışlardı."***

[Peygamberleri Yalanlayanlar]

Seni yalanladılarsa. Ey Muhammed (s.a.)! Onlar, senin Allah'ın elçisi olduğuna dair getirdiğin âyetleri (mûcizeleri) ve söylediklerinin doğru olduğunu kabul etmeyip yalanladılarsa; **Bil ki senden önce belgeler getiren peygamberler de yalancılıkla suçlanmışlardı.** Allah Teâlâ burada Resûlullah'ı teselli etmekte, onların eziyetlerine ve kendisini yalanlamalarına karşı dayanması için sabır telkin etmektedir. Nitekim önceki peygamberler de, kendilerine yapılan eziyetlere ve yalanlamalara sabretmişlerdi. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Acele etme!"[732]

Seni yalanladılarsa bil ki senden önceki peygamberler de yalancılıkla suçlanmışlardı. Bu âyet hakkında çeşitli yorumlar yapılabilir. Birincisi, daha büyük ithamlara maruz kalan kardeşleri nasıl sabretmişlerse, Hz. Peygamber'in (s.a.) de bu ithamlara karşı sabırlı olmasını istemesidir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah "Azim ve kararlılık sahibi" (ulu'l-azm) peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Acele etme![733] meâlindeki âyette bunu söylemektedir.

---

731 "Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, 'Andolsun seni öldüreceğim!' dedi. O da dedi ki: Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder" (el-Mâide, 5/27).

732 el-Ahkāf, 46/35.

733 el-Ahkāf, 46/35.

İkincisi, bu ithamların tebliğ görevini terk etmesi için mazeret olmamasıdır, zira bunlar daha önceki peygamberlere engel teşkil etmemişti.

Üçüncüsü, o insanların yalancılıkta başkalarını taklit ettiklerini haber vermesidir. Bu yalanlama onlar için bir imtihana ve bazı şeylerin ortaya çıkmasına dayanmamaktadır[734]. Bu durum, Resûlullah için eziyeti daha çok hafiflettiği gibi, Hz. Peygamber'in (s.a.) huzurunda bulunan ve O'nu tasdik eden insanlar için de verilen haberden şüphe duymak vehmi açısından daha az bir sıkıntı sebebidir; zira bu durum, herhangi bir imtihan ve yeni fikirlerin ortaya çıkması söz konusu olmadan onların tabiatları ve atalarını taklit huylarının sonucu gösterdikleri bir cürettir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Âyette belgeler anlamına gelen "beyyinât" (البينات) kelimesini, daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[735]. Sözlükte sahifeler anlamına gelen "zübur" (الزبر) kelimesinin, önceki peygamberlerin (s.a.) nübüvvet konusundaki sözleri anlamına geldiği söylenmiştir. Bunun kitaplar anlamına geldiği de ifade edilmiştir. Buna göre "beyyinât" ve "zübur" kelimeleri, onların getirdiği kitaplar anlamına gelir. **Aydınlatıcı kitap** ile "beyyinât" ve "zübur"ün aynı şey olduğu söylenmiştir. "Kitap" (الكتاب) ile helâl ve haramın ve insanlara farz kılınan hükümlerin yazılı olduğu kitabın, "munîr" (المنير) ile de hidâyet yoluna giren herkesin kalbini aydınlatan şeyin kastedildiği de söylenmiştir; nitekim "furkān" için,
hak ile bâtılı ayıran kitap denilmişti. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* [§] Allah'ın 501
bütün kitaplarına furkān ve munîr denilir, çünkü onlar hak ile bâtılı ayırmakta ve kendisine uyan herkesin yolunu aydınlatmaktadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

كُلُّ نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِ وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَاُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿١٨٥﴾

185. "Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyâmet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldatıcı şeylerden ibarettir."

---

734 Yani onların yalanlamaları, imtihan dolayısıyla ve yanlış bile olsa özel bir takım fikirlerin ortaya çıkmış olması sebebiyle yapılmış değildir.

735 bk. Âl-i İmrân, 3/97, 105. âyetlerinin tefsiri.

[Herkes Ölümü Tadacak]

Herkes ölümü tadacaktır. Bu beyan çeşitli anlamlara işaret etmektedir:

1. Öncelikle peygamberliği kanıtlamaktadır, çünkü insanların asla yaşamayacaklarına ve bâkī olmayacaklarına akıl hükmetmemekte, ayrıca onların yok olacaklarına ve öleceklerine dair izler de bulunmamaktadır[736]. Bunun yanında herkesin öleceği ve ölüme boyun eğeceği bilgisi ile herkesin mutlaka öleceğini kabul etmek, insanların bunu bir yerden öğrendiklerini, gökten gelen vahyin haber vermesiyle bu kanaate kesin olarak vardıklarını gösterir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

2. Her insanın yaşamaktan haz duyması ve hayatın kendisine sevdirilmesi ile ölümden hoşlanmayıp ve ondan nefret etmesi, bu âlemin kendiliğinden var olmadığını, başkası tarafından yaratıldığını gösterir. Çünkü hayattan haz duyup ölümden hoşlanmama ve nefret etme tabiatı her sağlıklı insanda vardır. Şayet bunlar tabiat tarafından var edilseydi insan haz duyduğu şeyi tercih edecek, hoşlanmadığı şeyi de reddedecekti. İşte bu gerçek ölümü ve hayatı başka birinin düzenlediğini ve yarattığını gösterir. Âyette de şöyle buyurulmaktadır: "Ölümü ve hayatı yaratan O'dur"[737]. Bu âyet, tabiatçıların sözlerinin yanlış olduğunu göstermektedir[738]. Ayrıca her varlıkta birbirinden farklı ve zıt tabiatlar da vardır, aynı zamanda bunlar birbirinden uzaklaşma özelliklerine sahiptir.
302 [§] Bunların kendiliğinden bir araya gelmeleri mümkün değildir. Bu durum, onları bir araya getiren birinin var olduğunu gösterir. Ayrıca âlem eğer kendi kendine oluşsaydı, herkes kendisi için en güzel ve en tatlı olan hâli seçer, kötüyü ve çirkinlikleri kendinden uzaklaştırırdı. Bu durum da onun kendisi değil, başka biri tarafından yaratıldığını gösterir.

3. Bir de âlemin kendisi tarafından var edildiği o başka varlık tek olup birden fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Zira birden fazla olsaydı âlemin farklı tabiatlara ve değişik gayelere dayalı olarak var olması ihtimali bulunmazdı. Zira birinin birleştirdiğini öbürü dağıtır, birinin var ettiğini öbürü yok ederdi.

---

736 "Çünkü insanların bekasını reddeden, fâni olduklarını, yok olmalarını ve ölmelerini gerektiren bir şey aklen söz konusu değildir. Bazı varlıklarda ölümün var olması, diğer bütün varlıklar için de olmasını gerektirmez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 139b).

737 "Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır" (el-Mülk, 67/2).

738 Burada kastedilen tabiatçılardır. Onlar her şeyin aslının dört tabiat unsuruna dayandığını iddia ederler: Sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk. Onlar, âlemin bunlardan oluştuğuna inanırlar. Onlara göre felekler ve yıldızlar kadîm olduğu gibi bunlar da kadîmdir (Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, 140; İsferâyînî, *et-Tebsîr fi'd-dîn*, 150; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 359-363).

Bunda da Rab'lığın ortadan kalkması söz konusudur. Âlemin belirttiğimiz bi yapı arzetmesi onu var eden varlığın birden çok değil tek olduğunu gösterir. O'nun yönetimi âlemi düzene sokmuş, emri de harfiyen gerçekleşmiştir. Dünyada sultanlar konusunda alışılagelen şey, birinin yaptığını diğerinin bozması, bunun var etmek istediğini öbürünün yok etmesi, bunun sürdürmek istediği şeyi öbürünün sona erdirmek istemesidir; bunda ise tutarsızlık ve zıtlık söz konusudur. Bu da âlemi var edenin çok değil tek olduğunu gösterir. Şunu da belirtmelidir ki çok kişinin kendi aralarında anlaşma yapmaları mümkün değildir, çünkü bu, aczi ve bilgisizliği gösterir; şu sebeple ki acizlik ile bilgisizlik onları anlaşmaya mecbur eder. Âciz ve câhil olanın rab ve ilâh olması söz konusu değildir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

4. Şunu da belirtmeliyiz ki kâinat Allah'ın ilmine ve hikmetine işaret etmektedir. Çünkü âlemde şaşırtıcı bir hikmetin ve sanatkârane bir tecellinin görülmediği ve müşâhede edilmediği hiçbir şey yoktur; o kadar ki bunların mahiyetini ve ortaya çıkış keyfiyetini idrak etmekten filozoflar bile âciz kalmaktadır. [§] Herkes kendisinde bulunan ilim ve hikmete rağmen yine de 303
belirttiğimiz şeylerin içyüzünü anlamaktan aciz olduğunu anlamıştır. İşte âlemde her şeyin muhkem ve sağlam bir şekilde vücut bulması, onu yaratan sanatkârın hikmetine işaret etmektedir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

5. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin baş tarafında yer alan "herkes ölümü tadacaktır" meâlindeki ilâhî beyan şuna da işaret etmektedir ki yaratıcı yaratıkları özellikle yok olmaları için yaratmamıştır. Evet, O, yaratıkları yok olmaları için değil, arzu edilen, umulan, korkulan ve sakınılan bazı sonuçlar için yaratmıştır. Dünyada herkesin fiili yok olma ve bozulma esası üzere bina edildiği takdirde hikmetin dışında kalmış olması anlaşılır bir durumdur. Hakîmlerin fiillerinden bir cüz olan hikmet -özellikle bozulup yok olmaya yönelikse hikmet olmaktan çıkar bu durumda her şeyin hikmet dışına çıkması, hikmet değil sefeh olması kaçınılmaz olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Beşer hakîmlerinin ölümü ortadan kaldırma teşebbüsüne girişmemeleri gerçeği, gönülleri, her canlının ölüme mahkûm olduğu hakikatini kabul ettirmiştir. Bununla birlikte insanın cevherinde ölümün gerekli olduğunu gösteren bir delil olmadığı gibi akıl da ölümsüzlüğün imkânsızlığını göstermez. Öyle anlaşılıyor ki bu konudaki bilgi, her türlü tedbir ve düzenlemeyi elinde bulunduran varlığın vahiy yoluyla insanlara bildirmesi sayesinde ortaya çıkmıştır. Bu da peygamberlerin varlığını benimsemeyi gerektirir.

Şunu da belirtmek gerekir ki yaşamayı çok sevmeleri ve ölmekten nefret etmelerine rağmen bütün düşünürler ölüm gerçeğine boyun eğmişlerdir. Şu halde yaşayan insanlar ve onlar gibi ölenler düşünürlerin ve yöneticilerin yönetimi altında bulunmamaktadır. Şimdi, her kalbin ölüme karşı mutmain olması, tedbir ve düzenlemenin tek varlığın yetkisinde bulunduğunu gösterir.
504 Şayet böyle olmasaydı, onların birbirlerine engel olmaları [§] ve gelen vahyin iptali de caiz olurdu. Bunda ise dini konularda şüphe içinde kalmak söz konusudur. Aynı zamanda herkes (nefis) kendisine boyun eğdiren şartlar altında yaşar ve bilir ki bu düzenlemeyi yapan, yaşamasını ve belli bir tabiatta var olmasını sağlamak için onu bu şekilde hazırlamıştır ve yine bilir ki bu düzenlemeyi yapan insanın hangi şekilde yaşayacağını ve faydasına olanları bilen bir varlıktır. Hikmetinin yüceliğini bilsin ve yönetimde ortaktan veya takdirinde yardım almaktan onu yüceltsin diye insanı bu şekilde yaratmıştır.

Sonra herkesin, başka bir şey için değil de ölmek için yaratılmış olması ölümde söz konusu olan hikmetin gerçekleşmesi için meydana gelmesi ihtimaline işarek eder. Çünkü özellikle fâni olan her kişinin bir işi bu şekilde (boşuna) düzenlemesi düşünürler nezdinde hikmet anlamının dışında kalır ve bu, onun eksikliğine ve akıl zaafına işaret eder. Düşünürler nezdindeki hikmetin de bir parçası olan ve insanların sahip olduğu aklın da içinde yer aldığı bütün âlem, buna daha layıktır (yani boşuna yaratılması hikmetle bağdaşmaz). Şu halde bütün âlem, "İnsanların âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacakları o büyük gün için"[739] ve "Herkesin yaptığının karşılığını bulacağı gün için"[740] yaratılmıştır. İşte **Herkes ölümü tadacaktır** âyeti bunları ifade etmektedir.

Yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyâmet gününde verilecektir. Zikrettiğimiz üzere onlar bunun için yaratılmışlardır, yani âhirette ceza ve sevap için yaratıldılar.

Kim cehennemden uzaklaştırılırsa, cehennemden uzak tutulur ve ondan kurtulursa **ve cennete konulursa artık kurtulmuştur.** Buradaki "fâze" (فاز) fiiline kurtuldu, mutluluğa erdi, öne geçti, kazandı gibi anlamlar verilmiştir. "Fevz" (فوز) kelimesi aslında kurtulmak demektir. Yani korktuğu ve sakındığı şeylerden kurtuldu, umduğu şeyleri de elde etti.

Dünya hayatı aldatıcı şeylerden ibarettir. Dünya hayatı gerçekten aldatıcıdır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından

---

739 "Onlar, o büyük günde -ki, işte o gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar- diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?" (el-Mutaffifîn, 83/4-6).

740 el-Mümin, 40/17.

ibarettir"[741]. [§] Dünya hayatı oyundur, eğlencedir, aldatıcı şeylerden ibarettir. 308
Fakat âhiret hayatı oyun değil, eğlence değil, aldatıcı değildir. Âyetteki "gurur" (الغرور) kelimesinin asıl anlamı, bir şeyin zâhirde güzelliklerle kaplanması ve dışardan her bakanın onu güzel görmesidir; ancak iç yüzüne bakınca onun öldürücü ve helâk edici olduğunu anlar. Böyle aldatıcı şeylerden yüce Allah'a sığınırız. Denilmiştir ki dünya hayatı, o kâfirler nazarında oyundur, eğlencedir, müminlere göre ise hikmettir.

لَتُبْلَوُنَّ فٖى اَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا
الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذٖينَ اَشْرَكُٓوا اَذًى كَثٖيرًا وَاِنْ تَصْبِرُوا
وَتَتَّقُوا فَاِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ

186. "Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirilirsiniz; şüphesiz sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işitirsiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız bilin ki bu size gereken davranışlardandır."

[Mal ve Canla İmtihan]

Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirileceksiniz. Mallar ve canlar konusunda imtihandan geçirmekten maksat, muhtemelen bunlarda eksiltme ile sınanmaktır. Nitekim azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan ve canlardan eksiltmekle sınayacağız"[742]. Bir başka ihtimal de mal ve canlarda ibadetlerle imtihan edilmektir. Meselâ, mallar konusunda zekât, sadaka ve konulan diğer haklarla imtihan edilmek; canlar konusunda da namaz, cihâd, hac ve benzeri ibadetlerle imtihan edilmektir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Şüphesiz sizden önce kendilerine kitap verilenlerden işiteceksiniz. Yani kendilerine kitap ilmi verilenlerden ve başkalarından **birçok üzücü şeyler** işiteceksiniz. Senden önce yaşayan peygamber kardeşlerinin kendi milletlerinden **birçok üzücü şeyler** işitmiş oldukları gibi sizler de o insanlardan **birçok üzücü şeyler** işiteceksiniz. Nitekim azîz ve celîl olan Allah başka bir âyette şöy-

---

741 el-Hadîd, 57/20.

742 "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!" (el-Bakara, 2/155).

le buyurmuştur: "Onlar seni yalanladılarsa bil ki senden önceki peygamberler de yalancılıkla suçlanmışlardı"[743].

Nasıl ki sizden öncekiler sabretmiş ve onlara aynı şekilde karşılık vermekten sakınmışlarsa, siz de eğer onların eziyetlerine **sabrederseniz** ve onlara aynı şekilde karşılık vermekten **sakınırsanız, bilin ki bu size gereken davranışlardandır.** Bu son cümle, en hayırlı davranışlardandır, diye yorumlanmıştır. Bu bir ihtimal dâhilindedir.

Kendilerine kitap verilenlerden birçok üzücü şey işitirsiniz. Yani Üzeyir Allah'ın oğludur, Mesîh Allah'ın oğludur tarzında sözler işitirsiniz[744]. **Müşriklerden de,** yani Araplardan da **birçok üzücü şey işitirsiniz.** Savaşmak, öldür-
506 mek, hakaret etmek ve benzeri şeylere muhatap olursunuz. [§] Eğer bunlara **sabrederseniz,** Peygamber'e itaat eder ve Rabba isyandan sakınırsanız, **bilin ki bu size gereken davranışlardandır.** Yani bu tutum, mazbut ve sağlam davranışlardandır.

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ م۪يثَاقَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَٓاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِه۪ ثَمَنًا قَل۪يلًا فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ

187. "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler. Karşılığında aldıkları ne kadar da değersiz!"

Allah, kendilerine kitap verilenlerden sağlam söz almıştı. Yani kendilerine kitap ilmi verilenlerden. Allah onlardan gerçeği açıklamaları için söz almıştı; yani kitapta bulunan emir ve yasakları, helâl ve haramları ve diğer hükümleri insanlara açıklayıp, hiçbir şeyi gizlememeleri için söz almıştı. Başka bir ihtimal de şudur: Allah onlardan, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin peygamberliğini ve sıfatlarını insanlara açıklamaları, tahrif ederek ve açıklamaktan kaçınarak onu gizlememeleri için söz almıştı.

---

743 Âl-i İmrân, 3/184.

744 Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesih (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!" (et-Tevbe, 9/30).

Fakat onlar bunu kulak ardı ettiler. Yani kitaba uymadılar ve onu insanlara açıklamadılar. Binâenaleyh bu yaptıklarıyla kitabı sanki arkalarına atmış oldular. **Onu az bir dünyalıkla değiştiler.** Bu âyeti daha önce birçok yerde açıklamıştık[745]. Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Allah Câhiliye devri insanlarından bilgi talebi konusunda söz almamıştır, ilim ehlinden bilgilerini açıklamaları için söz almıştır. Zira bu konudaki bilgiler Câhiliye döneminden önceye ait idi.

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَٓا اَتَوْا وَيُحِبُّونَ اَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ

188. "Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır! Onlar için elem verici bir azap vardır."

[Yapmadıklarıyla Övülmekten Hoşlananlar]

Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar. Onların yaptıkları hakkında şöyle denilmiştir: Salavatların en üstünü kendisine olsun Hz. Muhammed'in onların kitaplarında yer alan özellikleri ve niteliğini değiştirip gizlemişlerdi. Kendilerine ait kitabı değiştirmişler ve bundan dolayı halkın beğenisini ve övgüsünü kazanmışlardı. Şöyle de söylenmiştir: Yahudiler Resûlullah'ın yanına gidip, biz seni tanıyor ve tasdik ediyoruz, demişler, fakat bu söz kalplerinde yer etmemişti. Resûlullah'ın (s.a.) huzurundan çıktıklarında müslümanlar onlara sordu: Ne yaptınız? Onlar da kendisini tanıdık ve tasdik ettik, dediler. Bunun üzerine müslümanlar, güzel yaptınız, Allah mübarek eylesin diye karşılık vermişlerdi. [§] İman ettiklerini açıklamalarından dolayı müslümanlar 507
onları övmüşler, onlar da övülmekten hoşlanmışlardı. İşte **yapmadıklarıyla övülmekten hoşlanıyorlar** meâlindeki beyan bunu ifade etmektedir. Şöyle de denilmiştir: Onlar, biz önceki ilâhî kitaba ve ilme bağlıyız, namaz ve zekât ehliyiz demişler, ancak gerçekte böyle değillerdi. Bu şekilde övülmekten hoşlanıyorlardı. Bu kıssanın doğrusunu bilen Allah'tır.

Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar. Bu âyet, yapmadıkları şeylerle övülmekten hoşlanmaları

745 bk. el-Bakara, 2/12, 16; Âl-i İmrân, 3/77 âyetlerinin tefsiri.

yüzünden Allah'ın bunu yapan kullarını kötülediğine ve onları acı bir azapla tehdit ettiğine dair delilidir. Allah Teâlâ Mûtezile'nin ileri sürdüğü iddialardan çok yücedir; onlar, iman konusunda emrin dışında Allah'ın hiçbir yaratması ve müdahalesi yoktur, diyorlar. Halbuki Cenâb-ı Hak Kur'ân'ın birden fazla yerinde övülmekten hoşlandığını söylemektedir: "Kendilerine nimet verdiklerin... "[746] "Asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur"[747]. "Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı..."[748] meâlindeki âyette olduğu gibi. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Sanma ki onlar azaptan kurtulacaklar! Azaptan uzak olmak bir tarafa, bilakis onlar çok acı bir azap görecekler. Âyetteki "bi-mefâzetin" (بمفازة) kelimesinin, azaptan kurtulmak anlamına geldiği de söylenmiştir. Daha önce geçen "fevz" (الفوز) kelimesi için söylediğimiz gibi[749], bu kelime de korkulan ve sakınılan şeyden kurtulmak anlamına gelir. Buna göre âyet, onlar azaptan kurtulacak değildirler, bilâkis acı bir azabı yaşayacaklardır, demektir.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ١٨٩

189. "Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Allah'ın her şeye gücü yeter."

[Evlat Sahibi Olma İsteğinin Amacı]

En doğrusunu bilen Allah'tır ya, bu âyet, "Allah fakirdir, biz zenginiz, diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir"[750] meâlindeki âyete verilen bir
386 cevap gibidir. [§] Yani göklerde olan ve yeryüzünde olan her şeyin mülkiyeti kendisine ait iken Allah'ın fakir ve ihtiyaç sahibi olduğu nasıl söylenebilir? Siz Allah'ın köleleri ve câriyeleri olduğunuz ve kölenin elinde bulunan her şey efendisine ait olduğu halde, zenginliği kendinize nasıl atfedersiniz? Yahut bu âyet, "Allah çocuk edindi, dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir"[751] meâlindeki

---

746 el-Fâtiha, 1/7.

747 "Boyun eğmelerini [müslüman oluşlarını] sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: Teslim [müslüman] olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur" (el-Hucurât, 49/17).

748 "Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz" (en-Nisâ, 4/83; ayrıca bk. Muhammed Fuâd Abdulbâkī, *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm,* "فضل" maddesi).

749 bk. Âl-i İmrân, 3/185 âyetinin tefsiri.

750 Âl-i İmrân, 3/181.

751 "Allah çocuk edindi, dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bilâkis, göklerde ve yerde ne varsa yalnız O'nundur. Hepsi de O'na boyun eğmişlerdir" (el-Bakara, 2/116).

âyetin cevabıdır. Yani göklerde olan ve yeryüzünde olan her şeyin mülkiyeti kendisine ait iken, herkes onun kölesi ve câriyesi iken nasıl olur da Allah çocuk edinir? Dünya âleminde çocuk, ancak şu dört şeyden biri sebebiyle edinilir: Ya yaşadığı yalnızlık ve kimsesizlik halinden kurtulup çocuğuyla ünsiyet kazanmak için, yahut ortaya çıkan bir ihtiyacı çocuğuyla birlikte karşılamak için, veyahut düşmanın kahır ve galebe çalmasından korktuğu ve çocuğu vasıtasıyla düşmanlarına galip gelmesi için, yahut da öldüğünde mülküne vâris olması için. Göklerin ve yerin mülkiyeti Allah'a ait olunca, O'nun bu sayılan şeylerden herhangi birine maruz kalmaktan çok yüce olduğu anlaşılır. Öyleyse sizin, Allah çocuk edindi, demeniz nasıl caiz görülür? Bütün yaratıklar Allah'ın köleleri ve câriyeleri ise -siz de evlatlarınızı kölelerinizden ve câriyelerinizden edinmediğinize göre- Allah'ın kendi kölelerinden çocuk edindiğini nasıl iddia edersiniz?

[Allah'ın Her Şeye Gücü Yetmesi]

Allah'ın her şeye gücü yeter. Bu ilâhî beyan Mûtezile'nin aleyhine bir delil teşkil eder. Çünkü onlar diyorlar ki Allah, kulun fiilini yaratmaya kādir değildir; onların iddiasına göre Allah pek çok şeyi yapmaya kādir değildir. Ancak bu âyette Allah, her şeyi yapmaya kādir olduğunu haber vermektedir. Yüce Mevlâ, **Allah'ın her şeye gücü yeter** buyurmaktadır. Şanı yüce olan Allah burada gücünü ve kudretini her şeyi içine alacak derecede genişletmek suretiyle kendini övmüştür. Bununla nimetlerini bilerek inkâr edenleri korkutmuş ve kendisine boyun eğenleri de büyük mükâfatlara özendirmiştir. Şayet herhangi bir şeyi O'nun kudretinin dışına çıkarmak caiz olsaydı, o zaman Allah'ın sakındırmış olduğu şeylerden korkmak ve özendirdiği şeyleri ümit etmek de ortadan kalkardı; çünkü O'nun buna kudreti ancak **Allah'ın her şeye gücü yeter** meâlindeki beyanıyla gerçekleşir; çünkü bir insanın herhangi bir şeyi yapmaya ancak Allah'ın güç vermesi ile muktedir olacağını ifade etmektedir.
[§] Allah'ın gücünün yetmediği bir şeye kulun gücünün yetmesi imkânsızdır, 509
yahut zikrettiğimiz şeyden dolayı kulun gücü tamamen yok olur. İşte bundan dolayıdır ki Mûtezile'nin iddiasının yanlış olduğunu söylüyoruz; onlar kullara ait fiillerin, Allah'ın kudretiyle yaratılmış olduğunu kabul etmiyor ve Allah'ın tedbir ve idaresinin dışında görüyor. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ

190. "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün yer değiştirmesinde aklıselim sahipleri için elbette ibretler vardır."

[Gökler ile Yer ve Gece ile Gündüzün Yaratılması Allah'ın Birliğine Delildir]

Bu âyet hakkında Cenâb-ı Hakk'ın yardımına sığınarak şöyle diyoruz: Azîz ve celîl olan Allah, bu zikrettiği şeylerde, düşünen insanlar için ibretler bulunduğunu haber vermektedir. Bilindiği üzere ibret alınacak alâmetler, duyu organlarıyla algılanamayan husûsları bilmek için ihtiyaç duyulan işaretlerdir; bunlara, duyu organlarının kapsamına giren husûslar için öngörülen düşünme ve araştırmaları yapmakla ulaşılır. Duyu organlarının kapsamına giren husûslar için akıl sahibi insanların düşünmeye ve ilmî gayretler sarfetmeye fazla ihtiyaçları yoktur. Bilakis duyularla elde edilen bilgiler zorunlu bilgilerdir ve bunlardan hareketle beşerî ilimlerin ilkelerine yükselmek mümkündür. Bu durumda, bütün ilimlerin zarûrî bilgilerden olduğunu, sebeplere dayanmadığını, Allah'ın yönlendirmesi olmadan kalplerde gerçek anlamda ilmi inşa etmek için ilâhî hitaba gerek olmadığını ileri sürenlerin iddiaları geçersizdir. Çünkü bu, bilmek hakkını kaldırmaktadır ve sağlam akılla nitelenen ve nitelenmeyeni, düşünenle düşünmeyeni eşit hale getirmektedir. Cenâb-ı Hak ise "Onlar göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler"[752] buyurmaktadır. Bu âyet, Allah'ın gösterdiği şeyden maksadın sadece gösterdiğinin kendisi olmadığına işaret etmektedir. Tâ ki gösterilen şey üzerinde düşünmek, onu var edenin bilgisine ulaşmak ve varlığının delilini ve ilmini koyduğu nesneleri tanımak için insana gereklidir. Bu, bütün ilimler için söz konusudur. Bunların bazıları açıktır, açık olması itibariyle de öğrenmeye ihtiyaç yoktur. Bazılarının ise, içinde birtakım özellikler gizlenmiştir, işte görünen varlıklarda gizlenen özellikleri bilmek için düşünmek gerekir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

510 [Ş] Bu âyet aynı zamanda duygulardan arınmış öz akılla tevhide ulaşmanın gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu ibretleri, duygularından arınmış öz akıl sahibi olan kişiler için koymuştur. İbretlerin ilk derecesi de onları var edeni ve ibret vesilesi kılanı bilmektir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Sonra bu sonuncu husûsa aralarındaki mesafenin uzunluğuna rağmen göklerin ve yerin birbirleriyle uyum içinde olmaları da işaret etmektedir. Öyle ki, yeryüzünde hareket eden her canlı bunlarla hayat bulmakta ve bir şekilde onlardan faydalanmaktadır.

Bir de, birbirinin zıddı olsalar da gecenin gündüze bağlanmasında her canlının faydası söz konusudur; hatta birbirinin benzeri haline gelen gece ile gündüz ve uyum içinde bulunan gök ile yer yaratanın tek bir yaratıcı olduğu-

---

752 Âl-i İmrân, 3/191.

nu göstermektedir. Şayet farklı bir yaratış bulunsaydı, kurulan düzen birbirine aykırı düşer ve dolayısıyla faydalanma imkânı da ortadan kalkardı. Şüphesiz ki bunları yaratan varlık "alîm" olup faydalanma yollarını nasıl düzenleyeceğini ve farklılıklarına rağmen onları nasıl birleştireceğini de bilir. Yine O, hikmet sahibi olup, her şeyi konulması gereken yere koymuştur. Öyle ki filozoflar düşünüp taşınsalar bile yine de, cevherlerin farklılığı ve şartların zıtlığına rağmen en kolay ve en yakın faydaya ulaşmayı bilemezlerdi. Bilâkis onların hikmet birikimleri, buradaki hikmetin mahiyetini, yahut sadece bir hikmetini kavrayamazdı, meğer ki onları düzenleyen, münezzeh yaratıcının yardımı bulunsun!

Bu belirtilen düşünceler, Allah'ın kudretinin ve saltanatının yüceliğinin de delilidir. Çünkü bütün bunları kendileri için yarattığı kişilere bol bol fayda vermesi için yaratmıştır. Bunun yanında onların başka amaçlara da yönelik olarak düzenlendiği bilinsin diye de bazısını bazısına hâkim ve galip kılmıştır. Bir de şu bilinsin ki bütün bunlara güç yetiren, yarattığı şeylerden faydalanacak kişileri henüz meydana getirmeden bunları hangi plana göre yaratacağını, bunlardan faydalanacak bütün ilgililer kendi menfaatlerine nasıl ulaşacaklarını, böylelerinin geçimlerini nasıl planlayacağını ve ayrıca onları bu plandan haberdar edeceğini bilen Yüce Varlık bu düzenlemenin eşit, hatta daha ileri derecedeki tekrarını meydana getirmeye de elbette güç yetirir. [§] Çünkü 311
ilk defa yapılacak bir işi meydana getirmek, benzerine bakarak bir işi yapmak veya aynısını tekrar etmekten zordur[753]. Bununla birlikte geceyi ve gündüzü tekrar tekrar var etmesi ve bütün bunları yaratması, -her ne kadar bunlar geçip gitmiş şeyler olsa da- ölüyü diriltmeye ve buna kādir olduğuna yeterli bir delil konumundadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Bunların, sahibini ve yaratıcısını tanıtan bir tedbir ve düzene bağlanmış olması, O'nun kudretinin delillerindendir; O bunları, yaratılışın bir parçasını teşkil eden hikmetin bütün çeşitleriyle birlikte düzene koymuştur. Tefekkürle ulaşılan ilim çeşitleri, onu düzenleyenin alîm ve hakîm olduğunu ve onu geçmiş bir örnek olmaksızın yaratanın abesle iştigal eden ve akılsızca iş yapan biri olmadığını teyid eder. Çünkü, evrende hikmetle ve bilerek yaratıldığının izleri bulunmakta ve bir amaca göre yaratıldığı yeterli ölçüde haber verilmektedir.

---

753 Yani bir şeyi ilk olarak yaratmak, onun benzerini veya aynısını yaratmaktan daha zordur. Şöyle dememiz de mümkündür: Bir şeyi ihya etmek (diriltmek), onu ilk kez yaratmaktan kolaydır. Nitekim azîz ve celîl olan Allah "De ki: Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek" (Yâsîn, 39/79) buyurmuştur. Keză "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur" buyurmuştur (er-Rûm, 30/27).

Şunun da belirtilmesi gerekir ki helâk olmak ve yok olmak için yapılan bir fiilin hikmet kapsamına girmediği mâlumdur. Bu, asıl maksadın dışında bir şeydir. Ondan maksat bâkī kalan yönüdür. Bu, onunla birlikte başka bir dünyanın bâkī olduğunu gösterir; dolayısıyla maksat, onun yaptıklarının karşılığını görmesidir. Buradan, imtihan ve risâlet yoluyla öğretilen ilâhî kelâmın gerekli olduğu ortaya çıkar; vahiy yoluyla imtihanın şekli ve mahiyeti bilinir. Nimet eserlerinden yoksun olmayan bir şeyde buna gerek yok ise de, ilk yaratma hakkında bu gereklidir.

Sonra, akıl, nimeti verene şükretmeyi gerekli görür. Bunun iki yönü vardır. Biri nimetler farklı olduğundan şükrün şeklini ve mahiyetini açıklamak için peygamberlerin getirdiği kelâmı gerekli kılar. Şükrün aslı, nimetleri verenlerin durumuna göre farklılık arz eder. Nimetler de, onu verenin üstünlüğüne göre birbirinden üstündür. Dolayısıyla nimet verenin şanını ve nimetlerin gerçek miktarını bilenin onu beyan etmesi gereklidir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Bunda risâlet ve tevhidin, Allah'ın hikmetinin, ilminin ve şanının, benzerlerden ve ortaklardan tamamen uzak olduğunu gösteren deliller vardır. Bu, O'nun yarattığı şeyde ortağı olmak veya fiilinde benzeri bulunma ihtimalinden çok yüce olduğunu gösterir. Kendisinden başka her şeyin O'nun kudretinin altında bulunduğunu, kendisinin ise bütün bunların üstünde olduğunu gösterir.

[Âhiretin Gerekliliği]

Daha önce de söylendiği gibi bunda öldükten sonra diriltmenin delili de bulunmaktadır. Sözünü ettiğimiz nimetlere şükrün gerekli olması, nankörlük
312 edenlerin cezalandırılmasını da gerekli kılar. [§] Bazan iyilik yapılan kişi sağlıklı ve nimetlere batmış biri olabilir, bunun yanında hikmet ve akıl açısından cezalandırılması icap eder. Buna bağlı olarak başka da bir âlemin bulunması gerekir. Şu da var ki evrenin, (ve onda barınan insanların) hikmeti akılsızca davranıştan, dostluğu düşmanlıktan, iyiliği kötülükten ve özendirmeyi korkutmadan ayırt edemeyecek nitelikte yaratılmış olması, anlamsız ve hikmetsiz bir durumdur. Çünkü bunda hikmeti ortadan kaldırmak, hikmet ve akıl açısından ayrı olması gereken şeyi birleştirmek söz konusudur. Bu ise akılsızlık alâmetidir. Sıfatı hikmet, niteliği adâlet olan bir Varlık'tan böyle bir şeyin meydana gelmesi muhaldir. Şu halde imtihana tâbi tutulan kişinin söylediğim şekilde yaratılmış olması gerekir. Böylece bütün yaratıkların imtihan için yaratıldıkları ortaya çıkar.

Şunu da belirtmek gerekir ki özendirmek ve korkutmak da kaçınılmaz bir sistemdir, çünkü sorumluluk taşıyan yaratıklar böyle yaratılmıştır. Buna

bağlı olarak "ba's" (البعث) denilen öbür âlemin varlığını benimsemek gerekir. Tâ ki iki âlemden biri nimetlerin başlaması, diğeri de karşılığın (cezanın) hak edilmesi için gerçekleşmiş olsun. Bununla birlikte Cenâb-ı Hakk'ın geçmiş, nimetlerin hesabını sorma niteliği de vardır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

[Dünyada Her şey İnsan İçin Yaratılmıştır]

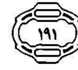
Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda aklıselim sahipleri için elbette ibretler vardır. Bu âyet çeşitli anlamlara işaret etmektedir. Biri şudur: Allah Teâlâ gökleri ve yeri, bizâtihî yer ve gök fayda görsün diye değil, insan için ve insanın faydalanması için yaratmıştır, zira gökleri ve yeri yaratmasında bizzat kendilerine yönelik bir fayda yoktur ki, onları kendilerine yönelik faydalar için yaratmış olsun! Zaten bir şeyi kimseye fayda vermeyecek şekilde veya özellikle yok olmak için yaratmak abestir. Buna göre söylediğimiz gibi, göklerin ve yerin yaratılmasında kendilerine faydalarının olmaması, aksine insanın faydalanması için yaratıldığına, göklerin ve yerin insanların istifadesine sunulduğuna işaret eder. Sonra Allah, her ne kadar birbirlerinden çok uzakta olsa bile, birinin faydasının ancak diğerinin faydası ile gerçekleşeceğini göstermek için, göklerin faydalarını yeryüzünün faydaları ile birleştirdi. Böylece birbirlerinden çok uzak olmalarına rağmen, onların faydalarını birleştirmek için sanki bitişikmişler gibi gösterdi. Bu da onları yaratanın tek olduğunu gösterir.

[§] Gece ve gündüzün farklılığı da böyledir. Onlar iki farklı şeydir, biri 513
karanlık, öbürü aydınlıktır. İkisi de ömürleri tüketiyor, ecelleri yaklaştırıyorlar. Gözler onları, birbirlerinin benzeri ve aynısı gibi görmüyor. Çünkü biri karanlık, diğeri aydınlıktır. Karanlık ve aydınlık da birbirinin zıddıdır, fakat Allah onların ikisini de insanın menfaati için yaratmıştır. Onları yaratmaktan maksat, -az önce söylediğimiz gibi yaratılmalarında kendilerinin bir menfaati yoktur- kendileri değil, Âdemoğullarıdır. Sonra Allah onları -birbirine zıt oldukları halde- benzer iki şekil haline getirdi. Bu da onları yaratanın tek, alîm ve hakîm olduğunu gösterir. Şöyleki, iki zıt ve farklı şeyi birleştirip iki benzer şey gibi yaptı. Onlar, ilim, hikmet ve düzen gereği böyle olmuşlardır.

[Ölümden Sonra Dirilişin İmkânı]

Gece ve gündüzde, aynı zamanda öldükten sonra dirilmenin imkânına dair delil vardır. Çünkü onlar yok oluyorlar: Günün aydınlığı gelince gecenin karanlığından hiçbir iz kalmıyor, gece gelince de gündüzün aydınlığı kalmıyor. Biri gidiyor, öbürü geliyor ve bu hal böylece sürüp gidiyor. Cenâb-ı Hak,

gündüzün aydınlığından hiçbir iz kalmadan geceyi yaratmaya, gecenin karanlığından hiçbir iz kalmadan gündüzün aydınlığını yaratmaya kādir olunca yaratıklar, yok olduktan ve kendilerinden hiçbir iz kalmadıktan sonra, onları diriltmeye ve tekrar yaratmaya da kādirdir; belirttiğimiz gibi göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin yaratılması insanın faydalanması için olunca, yani onların yaratılmasındaki ana gaye başka yaratıklar değil insanlar olunca. [Ş]
314 Çünkü fayda ile zararı, pis ile temizi ve güzel ile çirkini ayırdedecek olan akıl ve basiret başkalarına değil onlara verilmiştir. Bu durumda onları imtihan etmek için bazı şeyleri emredip bazı şeyleri de yasaklayan bir emirler ve yasaklar manzûmesinin varlığı da kaçınılmaz olmuştur. Çünkü onlar temyiz gücüne, anlayış ve basirete sahip yaratıklardır. Durum böyle olunca da yaptıklarının karşılığını görmeleri için başka bir dünyanın var olması da gerekli hale gelmiştir; itaat eden ve dostluk gösteren orada ikram görür, düşmanlık gösteren ve âsi olan da ceza görür. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

191. "Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!"

[Allah'ı Her Hâl ve Şartta Zikretmenin Gerekliliği]

Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar. Bu ilâhî beyan, Cenâb-ı Hakk'ın kuluna, diğerlerinde bulunmayan her bir halinde nimet verdiğinden dolayı O'nu zikrettikleri ihtimalini akla getirir. Meselâ ayakta durabilmeyi ihtiyaçlarını karşılamak ve hareket edebilmek için bir nimet kılmıştır. Oturmayı ve yatıp uzanmayı da yorulduğunda rahatlamak için nimet kılmıştır. Bütün bu halleri nimet olarak vermesine karşılık insanlardan teşekkür borcunu yerine getirmesini istemiştir. Bunu yaptıkları zaman da kendilerinden övgü ile söz etmiştir.

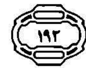
Başka bir ihtimal de, Cenâb-ı Hakk'ın insanlara, her hallerinde kendisini zikretmelerini emretmesidir. Bazı kişilerin yaptıkları gibi sıkıntı ve darlık zamanında Allah'ı hatırlayıp rahatlık ve bolluk zamanında unutmaları veya

rahatlık ve bolluk zamanında hatırlayıp sıkıntı ve bela zamanında unutmaları şeklinde değil, rahatlık ve sıkıntılı hallerinde de, darlık ve bolluk hallerinde de hatırlamaları gerektiğidir. Allah Teâlâ müminleri, müşriklerin yaptıkları gibi değil, her hallerinde kendisini anmalarıyla, bizzat ayakta iken, otururken veya yatarken değil her hallerinde ve her zaman kendisini yüceltmeleriyle övmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[§] Şöyle de denilmiştir: Bu âyet, hasta birinin namaz kılmasına izin ver- 515
mek için gelmiştir; gücü yeterse ayakta kılar, buna gücü yetmezse oturarak kılar, bu da mümkün olmazsa yatarak kılar. İbn Mesûd'un (r.a.) böyle söylediği rivâyet edilmiştir[754].

Onlar göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler. Çünkü bunların yaratılışında Allah'ın birliğinin delili ve Rab olduğunun şâhitliği vardır. **Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın.** Yani abes olarak yaratmadın, bilakis vahdâniyetinin delili ve Rab olduğunun şâhidi olarak yarattın.

Seni tenzih ve takdis ederiz. Buradaki "subhâneke" (سبحانك) lafzı tenzih anlamındadır. Tenzîh de, kusurdan uzak ve berî olması, kâfirlerin iddialarından arınmış olması anlamına gelir. Bu, yapılan dualarda ve ihtiyaçları ona arzetmekte kullanılan bir lafızdır.

رَبَّنَا اِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ اَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمٖينَ مِنْ اَنْصَارٍ

192. "Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok onu rezil etmiş olursun. Zâlimlerin hiç yardımcıları yoktur."

Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok onu rezil etmiş olursun. Buradaki "ehzeytehu" (أخزيته) kelimesi, rezil ve rüsvay etmek, alçaltmak anlamına gelir.

Zâlimlerin hiç yardımcıları yoktur. Yani onları savunacak ve üzerlerindeki azabı kaldıracak kimseleri yoktur. Buradaki "ensâr" (انصار) kelimesi, yardımcılar anlamına gelebilir; yani âhirette onlara destek olacak hiç yardımcıları yoktur.

---

754 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, IV, 108.

رَبَّنَا اِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادى لِلْاِيمَانِ اَنْ اٰمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَاٰمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّـَٔاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْاَبْرَارِ ﴿١٩٣﴾

193. "Rabbimiz! Doğrusu biz 'Rabbinize inanın!' diyerek, imana çağıran bir davetçiyi işitip iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi sil ve bize iyilerin ölümünü nasip et."

Rabbimiz! Doğrusu biz 'Rabbinize inanın!' diyerek, imana çağıran bir davetçiyi işittik. Bu âyetin iki anlama gelmesi muhtemeldir: Biri, gerçekten duymak anlamına gelir, yani onlar, kendilerini imana çağıran bir davetçiyi; Resûlullah'ı (s.a.) veya Kur'ân'ı duydular; bunların ikisi de yaratıkları Allah'a imana davet eder. Diğer bir ihtimal, **işittik** meâlindeki (سمعنا) lafzı, akıl ettik, anladık anlamına, gelmesidir. İnsanda var olan akıl, sahibinin tevhîde ve imana çağırır. Şöyle de denilmiştir: Onlar Allah'ın davetini işittiler ve bunu kabul edip sabrettiler. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Buradaki davetçi, Hz. Muhammed'dir (s.a.)[755]. Sonra İbn Abbâs (r.a.) şu âyeti okudu: "Bu Kur'ân bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi"[756]. Başkalarının anladığına göre; çağıran Kur'ân'dır, Kur'ân onları davet etmektedir.

516 [§] **Rabbinize inanın! diyerek, bizi imana çağırdı, biz de Rabbimize iman ettik.** Bu âyet, bazılarının söylediği gibi, imanın itâatlerin tamamından ibaret olmadığına, onun ikrar ve tasdik olduğuna işaret etmektedir. Çünkü onlara **Rabbinize inanın!** denince, bunun tefsirini istemediler ve kaç şeyden ibaret olduğunu da sormadılar. Buna, **Rabbimize iman ettik!** diyerek çok kısa bir cevap verdiler. Sonra âyet, imanda istisna yapılamayacağına da işaret etmektedir[757]. Bir de şu var onlar, iman ettiklerini haber vermek için istisna edatını kullanmadan mutlak olarak cevap verdiler. Bu da, imanın istisnaya ihtimali olmadığını gösterir.

---

755 İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 528.

756 "De ki: Hangi şâhidin şâhitliği daha güvenilirdir? De ki: Benimle sizin aranızda Allah şâhittir. Bu Kur'ân bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi. Yoksa siz Allah ile beraber başka tanrılar olduğuna şâhitlik mi ediyorsunuz? De ki: Ben buna şâhitlik etmem. De ki: O, ancak bir tek Allah'tır; ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım" (el-En'âm, 6/19).

757 İmanda istisna, "inşallah ben müminim" anlamında kullanılan bir kelâm terimidir.

Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi sil! Bu âyetteki günahlarımızı bağışla! Yani hayatımızın geçen bölümünde işlediğimiz günahlarımızı affet! **Kötülüklerimizi sil!** Yani kalan ömrümüzde bizi kötülüklerden koru, yahut bizi kötülüklerimizin silinmesini sağlayacak güzellikler işlemeye muvaffak eyle! Kulun, bazan yaptığı kötülüğün silinmesini istemesi gerekir. Mağfiret ile kefâretin aynı şey olduğu da söylenmiştir. Çünkü mağfiret, örtmek anlamına gelir, kefâret de aynı anlama gelir. Bundan dolayı çiftçiler, tohumların üzerini toprakla örttükleri için küffâr diye anılmıştır. Kâfire de, hakkı bâtıl ile örttüğü, Allah'ın verdiği bütün nimetlere karşı teşekkürü başkalarına yönelttiği için kâfir denilir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bize iyilerin ölümünü nasip et! Bu meâldeki cümlenin bizi öldür ve iyilerle beraber bulunur, anlamına gelmesi muhtemeldir. Bizi iyilerden olarak ve iyiler içinde **öldür** anlamına da gelebilir. Buradaki "ber" (البَرّ) kelimesinin anlamında ihtilaf edilmiştir. Onun kimseye eziyet etmeyen mânasına geldiği ifade edilmiş, "ebrâr"ın hayırlı kişiler anlamına geldiği de söylenmiştir. **Bizi öldür!** meâlindeki ifadenin, bizi iyilerin öldüğü iman ve itaat üzere öldür anlamına gelmesi de muhtemeldir. Yani iyi olduğumuz halde **bizi öldür!** "Bir" (البِر) kelimesi itaatte bulunmak anlamına gelir, "takvâ" da isyanı terk etmek demektir.

رَبَّنَا وَاٰتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلٰى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّكَ لَا
تُخْلِفُ الْمِيعَادَ

194. "Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vâd ettiklerini ver bize; kıyâmet gününde bizi rezil etme. Sen asla sözünden caymazsın."

Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vâd ettiklerini ver! Bu âyetin iki şekilde anlaşılmaya müsait olduğu söylenmiştir. Peygamberlerinin dilleri ile **bize vâd ettiklerini ver!** diye anlam verilmiştir; burada diller anlamına gelen "elsün" (الألسن) kelimesi gizlenmiştir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah, "Kendileri için Allah'ın büyük bir lütfunun bulunduğunu müminlere müjdele!"[758] meâlindeki âyette de durum böyledir; yani benim müminlere lütfetmiş olduğum mağfireti kendilerine müjdele! [S] Başka bir âyette de şöyle 517
buyurmuştur: "Kendi günahın için, erkek ve kadın müminler için Allah'tan af

[758] el-Ahzâb, 33/47.

dile!"[759] Hz. İbrâhim (s.a.); "Rabbimiz! Beni, anamı ve babamı bağışla!"[760] diye duâ ediyordu. Hz. Nûh (s.a.) da Rabbine; "Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla!"[761] diye niyâz ediyordu.

Bu âyet konusunda bizimle Mûtezile arasında bir tartışma söz konusudur. Mûtezile şöyle der: Allah'a dua etmek, O'ndan verdiği şeyi ve vermesi gereken şeyi istemek caizdir. Mesela vâd ettiği şeyi istemek gibi. Allah'ın vâd ettiği şeyi vereceğinde asla şüphe yoktur, çünkü O vâdinden dönmez. Nitekim azîz ve celîl olan Allah bir âyette şöyle buyurmuştur: "Peygamber şöyle dedi: Rabbim! Adâletinle hükmünü ver!"[762] O, zulüm ile hükmetmez.

Bize göre ise vermesi gereken şeyi O'ndan istemek: "Ey Rabbimiz! Haksızlık yapma ve zulmetme!" gibi bir dua konumunda bulunur. Böyle bir söz, ancak haksızlık yapacağından ve zulmedeceğinden korkulan kişiye söylenir, çünkü öylesi işin kendi aleyhine varacağını bilir. O'nun vermiş olduğu şeyi istemek ise muhaldir, çünkü bu, verdiğini gizlemek anlamına gelir. Yahut da insanlara vereceği şeyi kendisinde yoktur, o zaman da alay etmek anlamına gelir. Bundan dolayı böyle bir istek yanlıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bize göre bu âyet çeşitli şekillerde yorumlanır. Birincisi **Peygamberlerin aracılığıyla bize vâd ettiklerini ver!** meâlindeki ifadenin, müminler istiğfâr ve tövbe isteğinde bulununca, kendilerine peygamberlerin de istiğfârda bulunacağına dair Allah tarafından peygamberlerine yapılan bir vâd anlamına gelmesi muhtemeldir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onlar için mağfiret dileseydi..."[763] Onlar istiğfâr ve tövbe isteğinde bulunurlarsa, Allah onlara peygamberlerin istiğfârı ile bağışlamayı vâd etmektedir. Buna göre onlar bağışlanma isteğinde bulunurlarsa, Allah pey-

---

759 "Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir" (Muhammed, 47/19).

760 "Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!" (İbrâhim, 14/41).

761 Nûh, 71/28.

762 "Peygamber şöyle dedi: Rabbim! Adâletinle hükmünü ver. Rabbimiz Rahmân'dır. Asılsız iddialarınıza karşı yardımına sığınılacak da yalnız O'dur" (el-Enbiyâ, 21/112).

763 "Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onlar için mağfiret dileseydi, elbette Allah'ı fazlasıyla affedici ve esirgeyici bulurlardı" (en-Nisâ, 4/64).

gamberlerin istiğfârını da onlara vâd etmektedir. İnsan sanki şöyle demektedir: Benim sana yaptığım duayı, bir kimsenin peygambere gitmesi ve onun da kendisine mağfiret dilemesi gibi kıl! Cenâb-ı Hak başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Orada kendileri için sonsuza kadar istedikleri her şey vardır. Bu, Rabb'inin, gerçekleşmesi istenen bir vâdidir"[764].

[S] İkincisi, onlar iman üzere öldüklerinde bu vâdin gerçekleşeceği an- 316
lamına da gelebilir. Onlar dua ediyorlar ve öldüklerinde de hayatta iken benimsedikleri iman üzere kendilerini öldürmesini Allah'tan istiyorlar. O zaman kendilerine mağfiret ve rahmet verilecektir. Allah'ın şu buyruğuna baksana: "Kim (ilâhî huzura) iyilikle gelirse, kendisine (şunlar) verilir"[765]. Burada Allah, kendisine vâd edilene şunlar verilir demiyor, lakin onun getirdiği şeylerden söz ediyor. Bu durumda ilk yorum doğrudur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Sonra, *en doğrusunu bilen Allah'tır ya,* ihtimal olarak belirttiğimiz bu anlamlar ve âyetin başında zikredilen yorum, yeterlidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنّ۪ي لَٓا اُض۪يعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ
اُنْثٰى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذ۪ينَ هَاجَرُوا وَاُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ
وَاُو۫ذُوا ف۪ي سَب۪يل۪ي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ
وَلَاُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ
وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿١٩٥﴾

195. "Rableri onların dualarına şöyle karşılık verir: Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun -ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir- sizden bir şey yapanın emeğini asla boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda eziyete uğratılanların, savaşanların ve öldürülenlerin, işte onların günahlarını elbette sileceğim. Andolsun ki, Allah katından bir mükâfat olarak onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Şüphe yok ki nimetin güzeli Allah'ın katındadır!"

Rableri onların dualarına karşılık verir. Bu meâldeki cümle, onlara yapılan vâdin, istemek şartına bağlı olduğuna işaret eder. Çünkü âyette **Onların dualarına karşılık verir** denilmektedir. Karşılık vermek anlamına gelen

---

764 el-Furkān, 25/16.

765 "Kim (ilâhî huzura) iyilikle gelirse ona daha iyisi verilir" (en-Neml, 27/89).

"isticâbet" (الاستجابة) kelimesi, bir istek üzerine kullanılır. Nitekim şu ilâhî beyanda bu husûs açıkça görülmektedir: "Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm"[766].

Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun -ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir- sizden bir şey yapanın emeğini asla boşa çıkarmam. Denilmiştir ki bu ifade bütün insanları kapsar; ancak Cenâb-ı Hak kâfirlerin karşılığını dünyaya tahsis etmiştir: "Dünyada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar"[767]. Müminlere ise, hem dünyada ve hem de âhirette verilecektir. Kâfirlere dünyada verilenler mükâfat değildir. Azîz ve celîl olan Allah'ın **Onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz**
519 meâlindeki beyanı, çalışmalarının karşılığını veririz, [§] onların rızıkları eksiltilmez demektir. Âyette geçen "minküm" (منكم), yani "sizden" kelimesi özellikle müminlere işaret etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir"[768] buyurmaktadır.

Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, benim yolumda eziyete uğratılanlar. Hicret edenler. Yani Cenâb-ı Hakk'a ve Resûlullah'a gönülden isteyerek hicret edenler. **Yurtlarından çıkarılanlar,** zor kullanılarak vatanlarından çıkarılanlar ve hicrete katılanlar. **Benim yolumda eziyete uğratılanlar,** bana itaat ettikleri için eziyete maruz kalanlar. **Savaşanlar,** savaşta ölünceye kadar sebat gösterenler. Bütün bu ifadelerle şunların kastedilmiş olması muhtemeldir: Müminlerden bazısı kendi isteğiyle hicret etmiş, bazısı vatanından zorla çıkarılıp hicrete katılmış, bazıları savaşa gidip öldürülünceye kadar savaşmış, bazıları da savaşa katılmış ise bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı öldürülmemiş... Âyet, bunların hepsini kapsamaktadır.

Onları mutlaka altından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. İfade açık olup yoruma ihtiyaç yoktur.

لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِى الْبِلَادِ ﴿١٩٦﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٩٧﴾

---

766 el-Bakara, 2/186.

767 "Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar" (Hûd, 11/15).

768 et-Tevbe, 9/71.

196. "İnkâr edenlerin** (gönüllerince) **diyar diyar dolaşmaları sakın seni yanıltmasın."

197. "Kısa süren bir faydalanma... Sonra sığınakları cehennem. Ne kötü bir mesken!"

İnkâr edenlerin (gönüllerince) **diyar diyar dolaşmaları sakın seni yanıltmasın. O kısa süren bir faydalanmadır.** Onların diyar diyar dolaşmaları ifadesi farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, bu, Allah'ın onlara bir lütfu ve nimetidir, çünkü onlar Rablerini inkâr etmelerine rağmen, Allah, istedikleri diyarlara gidip ticaret yapmaları için kendilerine fırsat veriyor. İkincisi, Cenâb-ı Hak onlara mal ve servet vermiş; bu sayede keyif yapıyor, nimetler içinde yüzüyor, dünyayı dolaşıyorlar. Üçüncüsü de Allah onların helâk olmasını ve azaba maruz bırakılmalarını belli bir vakte kadar ertelemiştir, bundan dolayı diyar diyar dolaşarak keyif sürüyorlar. Allah Teâlâ âyette **seni yanıltmasın!** buyuruyor. Ey Muhammed, bu hal seni yanıltmasın, zira bu, ancak çok az ve basit bir faydalanmadır, ardından varacakları yer cehennemdir. Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Onların malları da evlatları da seni imrendirmesin!"[769] Başka bir âyette de şöyle buyurur: "İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını artırmaya yarıyor"[770].

Burada bizzat diyar diyar dolaşmanın, imrenilecek bir şey olduğu kastedilmemektedir; çünkü bu zordur ve meşakkatli bir şeydir. Kastedilen, onlardaki güven ve emniyet duygusu ile servetleri ve güçleridir. Bunun delili de Cenâb-ı Hakk'ın, **o, kısa süren bir faydalanmadır** meâlindeki beyanıdır. Bunun hemen arkasından da, "Fakat Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlara gelince..."[771] diye buyurmaktadır; bunların çalışmaları âhiret hayatları içindir, orada onlar için sonu gelmeyen nimetler vardır.

لٰكِنِ الَّذٖينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
خَالِدٖينَ فٖيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ لِلْاَبْرَارِ ﴿١٩٨﴾

---

769 "O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfi r olarak çıkmasını diliyor" (et-Tevbe, 9/55).

770 Âl-i İmrân, 3/178.

771 Âl-i İmrân, 3/198.

320 [§] ***198. "Fakat rablerine karşı gelmekten sakınanlara, Allah katından bir ikram olarak, altından ırmaklar akan cennetler vardır; orada temelli kalacaklardır. Allah katındaki mükâfat iyi kimseler için daha hayırlıdır."***

Fakat Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar. Bundan maksat Allah'a şirk koşmaktan sakınanlardır. Sonra âyette onlara içinden ırmaklar akan cennetlerin verileceğinden söz edilmesi, Allah tarafından onlara verilecek olan sevabı ifade etmektedir.

Burada bir bölümü belirtilen kıssanın aslı muhtemelen şudur: Bazı müminler, kâfirler bolluk ve refah içindeler, biz ise zorluk ve sıkıntı içinde yaşıyoruz diyorlardı. İşte bunun üzerine; **İnkâr edenlerin (gönüllerince) diyar diyar dolaşmaları sakın seni yanıltmasın** mealindeki âyet geldi. O ancak çok kısa süren bir faydalanmadır ve bu onların dünyadaki alacaklarıdır. Rablerinden sakınanların alacakları ise, içinden ırmaklar akan cennetlerdir...

وَاِنَّ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ خَاشِع۪ينَ لِلّٰهِ لَا يَشْتَرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَل۪يلًاۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ﴿١٩٩﴾

199. "Ehl-i Kitap'tan öyleleri vardır ki hem Allah'a hem size indirilene hem de kendilerine indirilmiş olana inanırlar, Allah'a karşı saygı duyup Allah'ın âyetlerini az bir pahaya değişmezler. İşte onların Rab'leri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah hesap görmekte çok çabuktur."

Ehl-i Kitap'tan öyleleri vardır ki hem Allah'a hem size indirilene inanırlar, yani Kur'ân'a. **Kendilerine indirilmiş olana inanırlar.** Yani Tevrat'a da inanırlar. Bu âyetin nüzûl sebebi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları Abdullah b. Selâm ve arkadaşları hakkında nâzil oldu, derler, çünkü onlar Allah'ın birliğine ve ortağı olmadığına inanmış, Resûlullah'ı (s.a.) ve ona indirileni de tasdik etmişlerdi. Söz konusu âyetin Necâşî hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir. Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) Necâşî'nin cenaze namazını kılınca bazı münafıklar şöyle demişti: Habeşistan'da ölen bir Habeşlinin namazını kılıyor! Azîz ve celîl olan Allah bunun üzerine **Ehl-i Kitap'tan öyleleri vardır ki hem Allah'a... ina-**

nırlar meâlindeki âyetini gönderdi[772]. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Necâşî ölünce Resûlullah (s.a.) ashâbına; "Kardeşiniz için mağfiret dileyin!" buyurdu. Ashâb-ı kirâm da: Şu gâvur adam için mi? diye karşılık vermişti. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah işte bunun üzerine; **Ehl-i Kitap'tan öyleleri vardır ki hem Allah'a... inanırlar** meâlindeki âyetini gönderdi[773]. Şöyle de denilmiştir: Resûlullah (s.a.), onun cenaze namazını kılınca münafıklar, kendi dininde olmayan adamın namazını kıldı, dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyeti indirdi. Zührî'nin, Resûlullah'ın
(s.a.) ashâbından naklettiği bir rivâyet de şöyledir: [§] Allah'ın Peygamberi 371
(s.a.) Necâşî'nin namazını kılarken dört defa tekbir aldı, bizi de namazgâhta arkasında safa koydu; o, Habeş'te ölmüştü[774].

Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah'tan gelen" veya "ikram" anlamındaki "nüzûl" (نزول) (cem'i: enzâl) kelimesi iki konumda bulunur. Kimin için hayır ve bolluk âyeti nâzil olmuşsa bu onun için lütuftur; çünkü o hayrın anahtarıdır. Fakat kimin için darlık anlamında nâzil olmuşsa bunda da onun için kınama vardır, kınamanın fazlası ona düşer; çünkü bu, o darlığın anahtarıdır. Âyetin ifade ettiği hükümlere gelince, bunun için nâzil olduğu şeye bakılır. Bu hükümde bütün insanlar müşterektir. Dolayısıyla âyet falan kişi hakkında nâzil oldu denilmesi caiz değildir. Ancak falan kişinin şu durumu hakkında nâzil oldu, kendisi hakkında değil, denilebilir[775].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٢٠٠﴾

200. "Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın), ***Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz."***

---

[772] Taberî, *Tefsîr*, IV, 218; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 444; Âlûsî, *Tefsîr*, IV, 173.

[773] *Tefsîru'l-Hasan el-Basrî*, 253; *Tefsîru İbn Kesîr*, I, 444.

[774] Taberî, *Tefsîr*, IV, 218; Âlûsî, *Tefsîr*, IV, 173.

[775] Şârih Semerkandî şöyle dedi: "Ahkâm alanında onun nâzil olduğu şeye bakılır. Eğer bütün halkı ilgilendiren zıhâr, mulâane, iftira ve benzerleri gibi bir konu ise, "falanın şahsı hakkında nâzil oldu" denmesi caiz olmaz. Ancak şöyle denebilir: "Falanın yapmış olduğu şu davranıştan dolayı nâzil oldu" adamın kendisi hakkında değil" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 142a).

[Dinde Sabır ve Sebât Göstermek]

Ey iman edenler! Sabredin! Denilmiştir ki ibadetleri ve farzları yerine getirme husûsunda sabredin! Belalara, musîbetlere ve zorluklara sabredin, diye de yorumlanmıştır. **Kararlılıkta yarışın!** yani, cihâd ederken düşmanlarınıza karşı kararlı olun. Şöyle de söylenmiştir: Allah'ın emrini ve farzlarını yerine getirmekte **sabırlı olun!** Allah hem kendisine, hem de âline ve ashâbına salât ve selâm eylesin, Resûlullah (s.a.) ile birlikte her yerde **kararlı olmakta yarışın!** Hasan-ı Basrî'den şöyle rivâyet edilmiştir: Bu âyette müminler, Allah'ın onlar için razı olduğu dinlerinde, yani İslâm'da sabır ve sebat göstermekle emrolunmaktadırlar. Karşılaşacakları herhangi bir darlıktan ve bolluktan, zorluktan ve kolaylıktan dolayı ölünceye kadar dinlerini terk etmemeleri, kâfirler kendi dinlerinden ayrılıncaya kadar onlarla kararlılıkla yarışmaları, müşriklere karşı da daima hazırlıklı olmaları emredilmektedir[776]. Âyete şöyle de anlam verilmiştir: Cihâda **sabredin!** Düşmanlarınıza karşı **kararlı olun!** Dininize sarılarak **sımsıkı dayanıp bağlanın! Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz.**

522 [§] Haddizatında sabır, itaate devam etme konusunda gösterilen dayanıklılıktır; günah işlemekten kendini tutmaktır ve belaya karşı dayanıklı olmaktır. Musâbere (المصابرة) kelimesi ise, başkasıyla sabır yarışına girmek demektir. "Sabır" ile "musâbere" bazan iki anlamda da kullanılır. Zira Rabbine itaat konusunda insanın düşmanla sabır yarışına girmesi kaçınılmazdır.

Şöyle de denilmiştir: Düşmanlarınız karşınızda oldukları müddetçe **siz de hazırlıklı olun!** Size emrettiği şeyler konusunda da **Allah'tan korkun** ve düşmana karşı direnmeyi peygamberinize havale etmeyin ve Allah'ın size yasakladığı şeyleri bırakın!

---

776 Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, 254; Taberî, *Tefsîr*, IV, 221.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürezzak Humam b. Nafi', *el-Musannef*, (Hiburrahman el-A'zami), Beyrut 1403.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, (thk. Ahmed Kalâş) Haleb, ts.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, 1992/1413.

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkadir Ata), Mekke 1994/1414.

Ahmed b. Muhammed Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, (nşr. Süleyman b. Sâlih el-Hizzî), Medine 1417/1997.

Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Mısbâhu'l-munîr*, Kahire 2000/1421.

Alâeddin es-Semerkandî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye nr. 176.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 8.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine nr. 179.

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî)

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, (thk. Halid el-Ak), Beyrut 1407/1987.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, (thk. Muhammed Hüseyin Besyuni Za'lul), yy., 1410.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1992/1413.

Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (thk. Muhammet es-Sadık Kamhavi), Kahire, ts. (Dârü'l-mashaf).

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, (Abdullah Haşim Yemânî el-Medenî) Beyrut 1386.

Dâvûdî, Muhammed b. Ali ed- Dâvûdî, *Tabakâtü'l-mufessirîn*, Beyrut 2002/1422.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. el-Eş'ab, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebû Hayân Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî el-Endelûsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-muhît*, Kahire 1328-29 → [Baskı yeri yok] 1403/1983 (Dâru'l-fikr).

Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, Riyad, ts. (Mektebetü ve Matâbiu'n-Nasr el-hadîse).

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut 1405.

Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, Beyrut 1401.

Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî, Ebu'l-Yüsr Sadrülislâm Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, (nşr. H. P. Linss), Kahire 1383/1963.

Emîrü'l-Azîm Âbâdî, Ebü't-Tayyib Şemsü'l-Hak Muhammed, *'Avnu'l-ma'bûd: Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Beyrut 1415.

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Teymî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Kahire, ts. (el-Matbaatü'l-behiyye el-Mısriyye) → Tahran, ts. (Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye).

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir Muhammed b. Ya'kub el-Fîrûzâbâdî eş-Şirâzî, *Tenvîru'l-mikbâs*, (thk. Muhammed Ali Beyzun), Beyrut 2000/1421.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *el-Kāmûsü'l-muhît*, yy., ts.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye).

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecma'u'z-zevâ'id*, (thk. Abdullah ed-Derviş), Beyrut 1994/1404.

İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1992/1412.

İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-vecîz*, (Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed), Beyrut 1993/1413.

İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1417/1997.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, (thk. Kemal Yusuf el-Hut), Riyad 1988/1409.

İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, (nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkī), Beyrut, ts., (Dârü'l-maârif).

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihabedin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *ed-Dirâye*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Ma'rife).

_____, *el-İsâbe*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1995/1415.

_____, *Fethu'l-bârî*, Kahire 1986/1407.

_____, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-hidâye*, Beyrut, ts., (Darü'l-Ma'rife).

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *Vefayâtü'l-a'yân*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1978/1398.

İbn Hibbân, *es-Sahîh*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1414/1993.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdulmelik b. Nişam b. Eyyûb, *es-Sîre*, (thk. Taha Abdurrauf Sa'), Beyrut 1990/1411.

İbn Kâdî Şuhbe, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Kâdî Şuhbe, *Tabakātü'ş-Şâfi'iyye*, (nşr. Abdülalîm Hân), Beyrut 1407/1987.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Ahmed Abdülvehhab Futeyh), Kahire 1993/1414.

İbn Mâce, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl İbn Manzûr Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab*, Tahran 1405.

İbn Tağrîberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemaleddin Yûsuf b. Tağrîberdî b. Abdullah el-Atabeki, *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Mısr ve'l-Kahire*, Beyrut 1992/1413.

İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1404.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire 1963/1383.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-zeheb*, (thk. Abdülkadir el-Arnavut), Beyrut 1993/1414.

İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Muhammed, *el-Fihrist*, Beyrut 1978/1398.

İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muvaaz - Adil Ahmed Abdülmevcud), Beyrut 1995/1415.

_____, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, (nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Aplet ez-Zâvî), Kahire 1383/1963.

İbnü'l-Humâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Humâm, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts., (Darü'l-fikr).

İbrâhim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vasît*, İstanbul, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmiyye).

İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer Şehfur b. Tahir b. Muhammed, *et-Tebsîr fi'd-dîn*, (thk. Kemal Yusuf et-Hut), Beyrut 1983.

Kal'aci, Muhammed Revvâs - Hâmid Sâdık Kanîyî, *Mu'cemu luğati'l-fukahâ'*, Beyrut 1985/1405.

Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mevsû'atu fıkhi Abdullah b. Mes'ûd*, Beyrut 1984/1413.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (nşr. Ebû İshak İbrâhîm), Kahire 1386-87/1966-67.

Malik b. Enes, İbn Mâlik Ebû Abdullah, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), İstanbul 1992/1413.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Kitâbu't-Tevhîd*, (nşr. Fethullah Huleyf), Beyrut 1986; a.e. (Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed., Habîb, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, (thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm), Beyrut 1412/1992.

Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, İstanbul 1982.

Munâvî, Abdurrauf b. Tacu'l-Arifin b. Ali, *Feydu'l-kadîr*, Kahire 1938/1356.

Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Beyrut 1405.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Beyrut 1956.

Nevevî, Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ' ve'l-luğât*, Beyrut 2000/1421.

Nîsâbûrî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Hazîme es-Sülemî, *es-Sahîh*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1970/1390.

Safedî, Selâhaddin Halîl b. Aybeg es-Safedî, *Kitâbu'l-Vâfî bi'l-vefeyât*, (thk. H. Ritter vd.), Stuttgart 1992/1412.

Serahsî, Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut 1406.

Sicistânî, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as, *Kitâbu'l-mesâhif*, (htk. Arthur Jefferey), Kahire 1936/1355.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl, Celaleddin Abdurrahman, b. Ebi Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

_____, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut 1992/1413.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Fikr).

_____, *Neylu'l-evtâr*, Beyrut 1973.

Şîrâzî, Ebû İshak İbrâhim eş-Şîrâzî, *Tabakātü'l-fukahâ'*, (nşr. Halîl el-Meys), Beyrut, ts., (Dârü'l-kalem).

Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-evsat*, (thk. Mahmud et-Tahhân), Riyad 1995/1416.

_____, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Beyrut 1984/1405.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Cami'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995.

Tabersî, Ebû Ali Fazl b. Hasan, *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (nşr. Hâşim el-Mahallâtî - Fazlullah et-Tabâtabâî), Beyrut 1988/1408.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Ezdî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, (thk. Muhammed Zühri en-Neccâr), Beyrut 1987/1407.

Takıyyuddin el-Hindî, Alaeddin Ali b. Hüsameddin Abdülmelik, *Kenzu'l-ummâl*, (thk. Mahmud Ömer ed-Dimyati), Beyrut 1419.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali et-Tehânevî, *Mevsû'atü Keşşâfi ıstılâhâti'l-funûn*, (nşr. Ali Dahrûc), Beyrut 1996.

Tirmizî, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (DİA), I-XLIV, İstanbul 1988-2013.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed, *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, (nşr. Safvân Adnân Dâvûdî), Dımaşk 1415.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, Beyrut, ts., (Dârü'l-Meymun).

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Kahire 1963/1382.

____, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, (thk. Şuayb et-Arnavut). Beyrut 1998/1419.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf*, Beyrut 1995/1415.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, *Nasbu'r-râye*, (thk. Muhammed Yusuf el-Benuri), Kahire 1357.

Zirikli, Hayreddin, *et-A'lâm: Kamûsu terâcim*, Beyrut 1980.

DİZİN

A

B

C

Ç

D

E

K

L

M

Ş

T

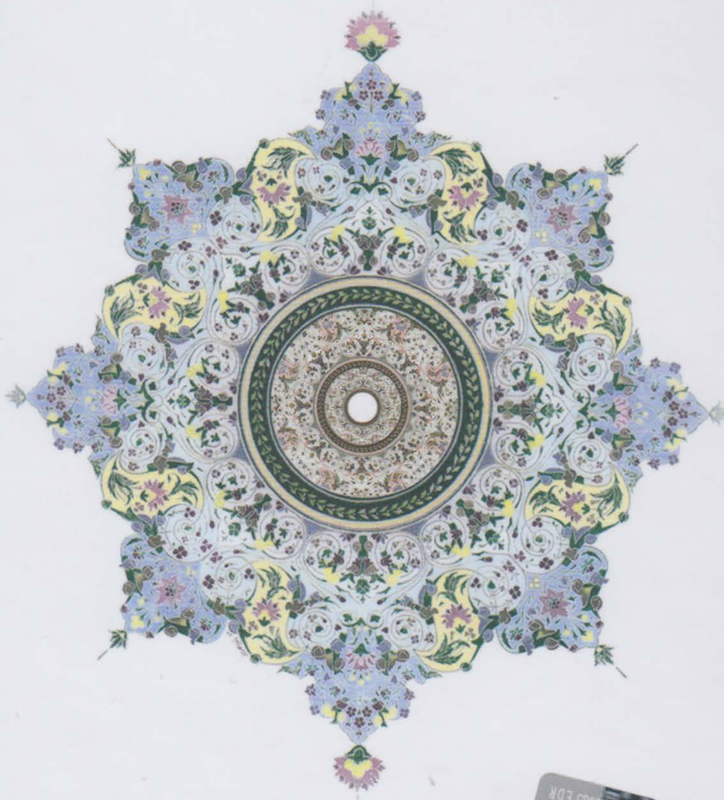
U

Ü

V

Y

Z

ISBN: 978-605-9223-38-6

